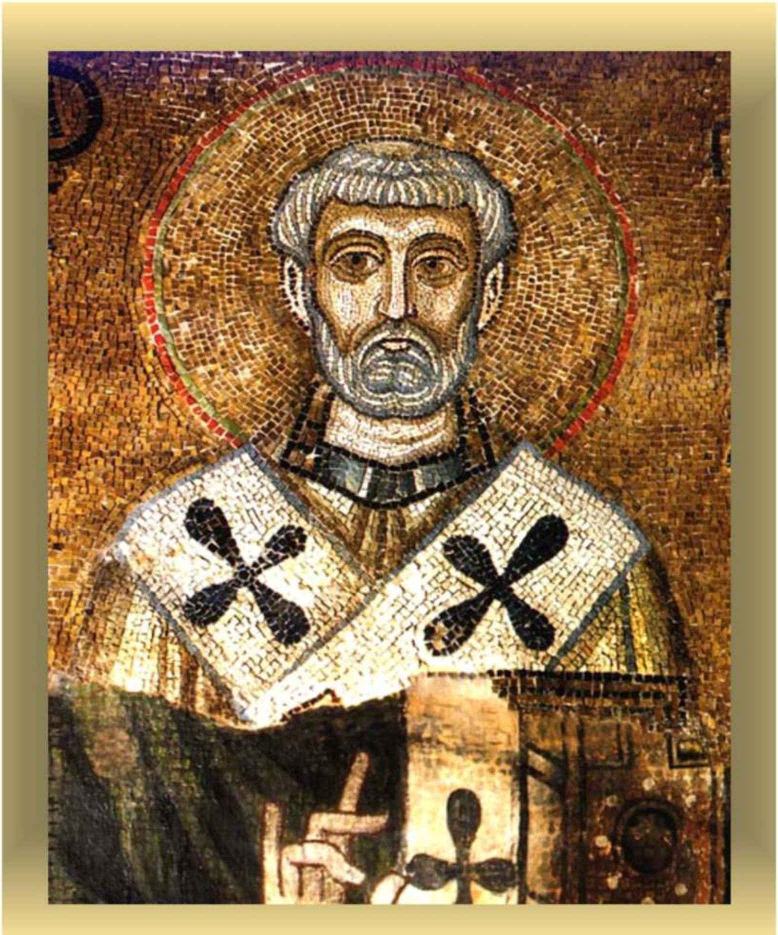
CĂLIN IOAN DUȘE

IMPERIUL ROMAN ȘI CREȘTINISMUL ÎN TIMPUL SFÂNTULUI CLEMENT ROMANUL

Presa Universitară Clujeană

CĂLIN IOAN DUȘE

•

IMPERIUL ROMAN ȘI CREȘTINISMUL ÎN TIMPUL SFÂNTULUI CLEMENT ROMANUL

Această carte apare sub egida
Centrului de Studii Patristice și Literatură Creștină Antică

CĂLIN IOAN DUȘE

IMPERIUL ROMAN ȘI CREȘTINISMUL ÎN TIMPUL SFÂNTULUI CLEMENT ROMANUL

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2021

Publicarea acestei cărți a fost finanțată
prin Fondul de Dezvoltare al Universității Babeș-Bolyai 2020 /
The publication of this book was supported
by the 2020 Development Fund of the Babeș-Bolyai University.

Referenţi ştiinţifici:
Pr. Prof. univ. dr. Marius Țepelea
Pr. Conf. univ. dr. Alexandru Buzalic

ISBN 978-606-37-1015-5

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Părinților mei,
Ioan și Floarea

Copiilor mei,
Teodora și Ioan

Soției mele,
Daniela Teodora,
trecută la cele veșnice în 8.04.2001.

Tuturor martirilor creștini
din perioada Părinților Apostolici

Călin Ioan Dușe (n. 27.01.1971) este preot, lector univ. dr. la Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Departamentul Oradea, din cadrul Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.

În anul 2003 a obținut titlul de doctor în teologie, specializarea Patrologie şi literatură post patristică cu teza: *Viaţa duhovnicească după Sfântul Simeon Noul Teolog şi integrarea lui în spiritualitatea răsăriteană,* sub îndrumarea Arhid. Prof. univ. dr. Constantin Voicu.

Este membru fondator al Centrului de Studii Patristice și Literatură Creștină Antică (CSPLCA) din cadrul Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.

Cuprins

Lista publicațiilor lui Călin Ioan Dușe..9

Cuvânt înainte..13

Introducere...17

Abrevieri 29

Capitolul I. IMPERIUL ROMAN ÎN SECOLUL I d.Hr...................49

Împărații din secolul I d.Hr. 54

OCTAVIAN AUGUST (27 î.Hr. – 14 d.Hr.) –
cu el începe dinastia Iulio-Claudiană......................................54

TIBERIU (14-37 d.Hr.)..63

CALIGULA (37-41 d.Hr.)..66

CLAUDIU (41-54 d.Hr.)..71

NERO (54-68 d.Hr.)...77

VESPASIAN 69-79 d.Hr. – cu el începe dinastia
Flaviilor sau Flaviană..90

TITUS (79-81 d.Hr.)...95

DOMIȚIAN (81-96 d.Hr.)...99

NERVA (96-98 d.Hr.) – cu el începe dinastia Antoninilor...105

TRAIAN (98-117 d.Hr.)...108

I.1. Personalități culturale din secolul I d.Hr. 119

I.2. Roma, cetatea eternă...159

I.3. Societatea romană în secolul I d.Hr. 170
Bibliografie la Capitolul I 185

Capitolul II. CREȘTINISMUL ÎN SECOLUL I 203

II.1. Creștinismul în perioada Sfinților Apostoli 205
II.2. Activitatea misionară a Sfântului Apostol Pavel, Apostolul neamurilor 252
II.3. Creștinismul la Roma 300
Bibliografie la Capitolul II 372

Capitolul III. SFÂNTUL CLEMENT ROMANUL 393

III.1. Viața Sfântului Clement Romanul 393
III.2. Opera Sfântului Clement Romanul 409
III.3. Epistola I către Corinteni 410
III.4. Epistola a II-a către Corinteni 473
III.5. Epistolele către fecioare 499
III.6. Pseudoclementinele 500
III.7. Alte scrieri 506

Concluzii 509

Anexe 513

Bibliografie 531

Lista publicațiilor lui Călin Ioan Dușe

Cărți:

Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2019.

Viaţa duhovnicească după Sfântul Simeon Noul Teolog şi integrarea lui în spiritualitatea răsăriteană, Editura Logos 94, Oradea 2007.

Studii:

L'aparizione e la difusione del cristianesimo a Roma, în: revista „Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica", an. LX, nr. 1-2, 2020, pp. 65-90.

The Didache of the first textbook for Christian education, în: vol. *Universitatea Babeș-Bolyai la o sută de ani - trecut, prezent și viitor,* Simpozionul Internațional Oradea, 10-13 octombrie 2019, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, pp. 123-160.

Sfântul Vasile cel Mare, un precursor al învățământului modern, în: vol. *Sapientia et Scientia Theologica: In honorem Renzo Lavatori per l'80° genetliaco* / prefazione di Sua Eccellenza Rev. ma Virgil Bercea; a cura di Anton Rus e Alberto Castaldini, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2018, pp. 186-211.

Il contributo dello impero romano allo sviluppo dello spirito europeo, în: vol. *Identitate națională și spirit european,* Simpozionul Internațional Oradea, 11-13 octombrie 2018, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2018, pp. 121-147.

San Basilio il Grande un modello di educazinone e cultura, în: vol. *Educație și cultură Seminarul Greco-Catolic Oradea-225 de ani de existență,*

Simpozionul Internațional: Oradea, 11-14 octombrie 2017, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, pp. 108-124.

Teologia Cristologica dei Padri Apostolici, în: vol. *Spe Salvi* credința, încrederea şi speranța: istorie şi prognoze, Simpozionul Internaţional *Şcoala Ardeleană,* Oradea, 6-8 octombrie, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, pp. 44-52.

L'importance de la famille dans les écrits des Pères cappadociens, în: vol. *Şcoala Ardeleană*, ed. a X-a, cu tema *Familia creştină Fundamente antropologice, iubire şi sexualitate în celibat şi căsătorie*, Simpozionul Internațional Oradea 8-10 octombrie 2016, coordonator, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 105-11.

Demnitatea umană și afectarea ei în era globalizării în: revista Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, 1-2/2016, pp. 19-29.

Omilia către tineri a Sfântului Vasile cel Mare-un model de educație și cultură în: revista Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, 1-2/2016, pp. 31-47.

Euharistia Sfântului Simeon Noul Teolog, în: vol. *Şcoala Ardealeană - Biserică şi Societate*, Simpozionul Internațional Oradea, 29-31 octombrie, 2014, coordonator, Editura Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 389-396.

Împăratul Constantin cel Mare - piatră de temelie în promovarea şi apărarea creştinismului, în: vol. *Epoca, personalitatea şi contribuţia împăratului Constantin cel Mare la libertatea şi consolidarea Bisericii creştine,* Simpozionul Internațional Oradea, 23-24 Mai 2014, pp. 286-315, Editura Universităţii din Oradea 2014.

Aniversarea unui profesor de teologie, în: revista Altarul Banatului, Anul XXV (LXIV), 1-3, ianuarie-martie/2014, pp. 151-171.

Părinţii Apostolici, în: revista Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, 1-2/2014, pp. 123-130.

Importanţa scrierilor Sfântului Simeon Noul Teolog, în: revista Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, 1-2/2014, pp. 131-140.

Constantin cel Mare şi creştinismul, în: vol. *Secularizarea şi Europa contemporană - particularităţile Europei Centrale şi de Est,* Simpozionul Internațional, Oradea 4-5 Martie 2011, coordonator ştiinţific, Galaxia Gutenberg, 2013, pp. 87-101.

Rugăciunea în tradiţia bizantină, un răspuns la secularizarea contemporană, în: revista Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, 1-2/ 2013, pp. 67-76.

Importanţa familiei în scrierile Sfinţilor Vasile cel Mare şi Grigore din Nazianz, în: vol. *Teologie şi spiritualitate în operele Sfinţilor Vasile cel Mare şi Grigore din Nazianz*, Simpozionul Internaţional Oradea, 28-30 Aprilie 2009, coordonator ştiinţific, Galaxia Gutenberg, 2013, pp. 122-132.

Imperiul Bizantin în timpul dinastiei Macedonenilor, în: vol. *In Memoriam Liviu Borcea (1936-2006) dascăl şi istoric*, coordonator Pavel Cherescu, Editura Universităţii din Oradea 2011, pp. 292-305.

Viaţa Sfântului Vasile cel Mare un model pentru tinerii de azi, în: vol. *Biserica în lumea contemporană Gaudium et Spes*, Simpozionul Internaţional Oradea, 3-4 aprilie 2008, coordonator științific, Presa Universitară Clujeană, 2008, pp. 117-132.

Sfântul Simeon Noul Teolog în spiritualitatea răsăriteană, în: vol. *230 de ani de la Înfiinţarea Eparhiei Române Unite de Oradea Mare* - trecut, prezent şi viitor, Simpozinul Internaţional Oradea, 9-11 mai, 2007, pp. 121-139, Presa Universitară Clujeană, 2008.

Importanţa virtuţilor pentru dobândirea mântuirii, în viaţa şi opera Sfântului Simeon Noul Teolog, în: vol. *Tradiţie şi modernitate în societatea românească în noul context creat de aderarea la Uniunea Europeană*, Simpozionul Internaţional Oradea, 9-10 octombrie, 2007, pp. 346-362, Editura Universităţii din Oradea, 2007.

Virtutea milosteniei în opera Sfântului Ioan Gură de Aur, în: vol. *Teologie şi Societate în opera Sfântului Ioan Gură de Aur la 1600 de ani de la intrarea sa în veşnicie*, Simpozionul Internaţional-Oradea, 22-23 mai 2007, Editura Universităţii din Oradea, 2007, pp. 262-276.

Conflictul Sfântului Simeon Noul Teolog cu Sincelul Ştefan, în: revista Studia Theologia Greco-Catholica Varadiensis, nr. 2/2007, pp. 75-82.

Sfântul Ioan Gură de Aur propovăduitor al milosteniei, în: revista Teologia, nr. 2/ 2007, pp. 136-163.

Exilul Sfântului Simeon Noul Teolog şi ultima parte a vieţii sale, în: revista Studia Theologia Greco-Catholica Varadiensis, nr.1/2007, pp. 83-89.

Asceza la Sfântul Grigorie de Nyssa, în: revista Orizonturi Teologice, nr. 1-2/ 2005, pp. 175-187.

Concepţia Sfântului Grigorie de Nyssa despre păcat, în: revista Orizonturi Teologice, nr. 3-4/2004, pp. 78-87.

Integrarea Sfântului Simeon Noul Teolog în spiritualitatea răsăriteană, în: revista Orizonturi Teologice, volum omagial, 2001, pp. 140-145.

Desăvârşirea creştină la Sfântul Ioan Gură de Aur, în: revista Orizonturi Teologice, nr. 4/2001, pp. 95-104.

Asceza în primele veacuri ale creştinismului, în: revista Orizonturi Teologice, nr. 3/2001, pp. 87-101.

Despătimirea şi lucrarea Sfântului Duh, în: revista Orizonturi Teologice, nr.2/ 2001 pp. 125-133.

Taina Sfintei Spovedanii la Sfântul Simeon Noul Teolog, în: revista Orizonturi Teologice, nr.1/ 2001, pp. 104-115.

Vederea luminii dumnezeieşti după Sfântul Simeon Noul Teolog, în: revista Teologia, nr. 4/2000, pp. 102-121.

Taina Sfântului Botez la Sfântul Simeon Noul Teolog, în: revista Orizonturi Teologice, nr.3/2000, pp. 164-172.

Îndumnezeirea după Sfântul Simeon Noul Teolog, în: revista Orizonturi Teologice, nr.2/2000, pp. 108-126.

Bizanţul în timpul Sf. Simeon Noul Teolog, în: revista Orizonturi Teologice, nr.1/2000, pp. 138-158.

Viaţa duhovnicească după Sf. Simeon Noul Teolog, în: revista Credinţa Ortodoxă, nr.2/1999, pp. 144-162.

Cuvânt înainte

Lucrarea *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Sfântului Clement Romanul*, realizată de părintele Lect. univ. dr. Călin Ioan Dușe, ilustrează fascinația pe care Sfinții Părinți ai Bisericii continuă să o exercite asupra teologilor și cercetătorilor care studiază creștinismul primar. Dezvoltarea Bisericii lui Hristos în epoca Părinților Apostolici și apoi în perioada patristică în contextul Imperiului Roman, evoluția instituțională, interferențele gândirii creștine, aflate în zorii afirmării ei, cu cultura greco-romană, drumul teologiei creștine în aprofundarea credinței și în precizarea dogmelor constituie argumentele revizitării științifice ale primelor secole creștine.

Părintele Călin Dușe, distins coleg de la Departamentul Oradea al Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea *Babeș-Bolyai,* și-a asumat cu pasiune misiunea predării și aprofundării teologiei patristice. Preocupările sale cu privire la literatura patristică și postpatristică s-au cristalizat în publicarea a numeroase studii, dintre care amintim aici: *Viața duhovnicească după Sfântul Simeon Noul Teolog și integrarea lui în spiritualitatea răsăriteană* (Editura Logos 94, Oradea 2007) și *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici* (Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2019).

Monografia pe care acum o dedică perioadei trăite de Sfântul Clement Romanul se înscrie în străduința redescoperirii

primelor secole creștine. În timp ce primele două capitole reconstituie cadrul istoric al subiectului, cel de-al treilea se oprește asupra Sfântului Clement Romanul. Opțiunea concentrării cercetării asupra celui care a devenit Papă și episcop al Romei este justificată din mai multe motive.

Înainte de toate este bine-cunoscută importanța fundamentală a *Epistolei I către Corinteni* atât pentru larga sa răspândire și recunoaștere aproape canonică în comunitățile creștine, cât și pentru cunoașterea teologiei și a liturghiei romane din finalul secolului I. De asemenea, teme esențiale precum unitatea vieții creștine, care pretinde conjugarea darului credinței cu trăirea virtuților și a moralității, unitatea și pacea Bisericii, distincția dintre ierarhie și laici sau succesiunea apostolică sunt argumentate din perspectivă biblică, dar și prin intermediul unor instrumente conceptuale oferite de cultura elenistă, în special cea stoică. În felul acesta, teologia Sfântului Clement Romanul reflectă în formă incipientă folosirea cu discernământ a valorilor culturii timpului în adâncirea și în prezentarea tainelor credinței.

Cercetătorii catolici au interpretat această epistolă în sensul unei prime manifestări a primatului papal în favoarea unei Biserici locale din comuniunea catolică, deși această înțelegere nu este împărtășită de autorii din alte confesiuni creștine. Cu toate acestea, gândirea lui Clement Romanul se situează la nivel ecumenic, sfințenia și prestigiul său fiind recunoscute în Biserica Catolică și în Bisericile Ortodoxe, figurând în calendarul liturgic romano-catolic în data de 23 noiembrie iar în cel răsăritean, greco-catolic și ortodox, în 24 noiembrie. Textele liturgice bizantine, analizate de părintele

Călin Ioan Duşe, surprind şi evidenţiază trăsăturile spirituale ale Sfântului Clement Romanul şi ortodoxia credinţei sale.

Cartea de faţă surprinde drumul Bisericii în primul secol creştin din perspectiva Sfântului Clement Romanul pe temeiul unei vaste bibliografii de specialitate. Direcţiile relevate în mulţimea informaţiilor şi opiniile asumate de autor vor fi desigur evaluate şi dezbătute de comunitatea academică, dar demersul său se dezvăluie cititorului în forma unei sinteze ample şi argumentate, care poate fi utilă studenţilor şi tuturor celor pasionaţi de istoria şi de teologia creştinismului primar.

Pr. Prof. univ. dr. Cristian Barta

Introducere

Imperiul Roman și creștinismul sunt două subiecte care au marcat, fascinat, dar mai ales au schimbat istoria omenirii. În cartea *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici,* apărută la Presa Universitară Clujeană, în anul 2019 am încercat să prezint modul în care a evoluat Imperiul Roman încă de la început, cum s-a dezvoltat pe parcursul secolelor, dar și faptul că, la apariția creștinismului, acesta era în plină glorie. Cunoscând toate aceste aspecte, vom putea înțelege mai bine modul în care a apărut, dar și cum s-a dezvoltat creștinismul de la apariția sa și până la sfârșitul perioadei Părinților Apostolici. În această carte cei mai importanți Părinți Apostolici au fost prezentați la modul general, exprimându-mi dorința ca pe viitor aceștia să fie prezentați în cadrul unor monografii.

Așadar, acum am bucuria de a prezenta personalitatea Sfântului Clement Romanul. Deoarece nu toți cititorii vor avea acces la opera *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici* am reluat în cartea prezentă, cu titlul *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Sfântului Clement Romanul* unele părți și informații privind situația Imperiului Roman și a creștinismului din sec. I d.Hr.

Această lucrare este structurată pe trei capitole în care am prezentat elementele fundamentale ale Imperiului Roman din

secolul I d.Hr., apariția și răspândirea creștinismului, dar mai ales personalitatea excepțională a Sfântului Clement Romanul.

În primul capitol intitulat *Imperiul Roman în secolul I d.Hr.*, pentru a putea înțelege cât mai bine contextul în care apare creștinismul, am prezentat împărații, dar și modul în care ei au condus și au reușit să dezvolte acest grandios Imperiu, care la sfârșitul domniei împăratului Traian în anul 117 d.Hr. se întindea pe trei continente, având o suprafață de trei milioane trei sute de mii de km^2 (de aproximativ paisprezece ori suprafața României de azi[1]) și cu o populație de cincizeci și cinci de milioane de locuitori.

Pe lângă faptul că Imperiul Roman a reușit să devină prin cuceririle sale cel mai mare Imperiu din istoria omenirii, el a reușit să dăruiască umanității personalități culturale de mare valoare. Astfel, epoca împăratului Octavian August a deschis o perioadă de înflorire a culturii romane, care va continua pe tot parcursul secolului I d.Hr. În această perioadă au fost create opere de literatură, dar și de artă, de o mare valoare, care au intrat în patrimoniul universal și care, pe parcursul secolelor au constituit modele pentru generațiile următoare.[2] De aceea, am amintit cele mai reprezentative personalități culturale ale acestei perioade.

Dintre aceștia, Seneca (1 î.Hr./1 d.Hr.-65 d.Hr.) a reușit ca prin vasta sa operă să rămână una din marile personalități ale epocii. El a urmărit cu prioritate, în scrierile sale perfecționarea vieții morale și de aceea a reușit ca pe parcursul timpului să fie

---

1 Suprafața României este de 238.397 km^2.

2 N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice*, traducere de Ion Parocescu și Anton Herescu, Editura de Stat, București, 1951, pp. 288-293.

o sursă de inspirație pentru multe personalități culturale și filosofice, dar și pentru unii dintre Părinții Bisericii și moraliștii creștini.[3]

Quintilian (35-96 d.Hr.) a fost una din marile personalități culturale ale secolului I d.Hr. El este un pedagog-practician, care arată mijloacele formării unui bun orator, dar, în același timp, construiește o pedagogie cu bogate nuanțe și deschideri pragmatice. Multe din regulile metodice și principiile didactice promovate de Quintilian sunt valabile și azi, și de aceea, pe bună dreptate, îl putem considera ca pe un precursor al pedagogiei moderne.

Tacit a trăit între anii 57-120 d.Hr., iar prin opera sa, de o valoare impresionantă, este considerat cel mai valoros scriitor roman, dar și unul dintre cei mai mari scriitori, pe care i-a oferit antichitatea greco-romană.

Pliniu cel Tânăr (61/62-113 d.Hr.) a beneficiat de o educație aleasă, frecventând cursurile celor mai buni profesori de retorică ai vremii, pe: Quintilian, Nicetas din Smyrna, dar și pe filosoful stoic Musonius Rufus. Din scrierile care au rămas de la Pliniu cel Tânăr avem o adevărată sursă de informații pentru cunoașterea vieții romane din timpul împăratului Traian. De asemenea, în corespondența dintre Pliniu cel Tânăr și împăratul Traian au rămas două scrisori, din anul 112 d.Hr., care sunt importante pentru istoria creștinismului, deoarece, în calitatea sa de guvernator, dar și de judecător, Pliniu era nedumerit în legătură cu procedeele juridice, pe care să le aplice în cazul creștinilor, pe care trebuia să-i judece.

---

[3] Călin Ioan Dușe, *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, pp. 232-238.

Suetoniu a fost unul dintre marii scriitori romani, care pe parcursul vieții a avut o activitate remarcabilă. Astfel, el a scris mult în domenii diverse, atât în limba latină, dar și în limba greacă. Din păcate, cele mai multe scrieri s-au pierdut, rămânând de la ele numai titlul și care au fost menționate în lexiconul Suidas, dar și în alte izvoare antice. Prin opera sa, Suetoniu a adus o importantă contribuție la dezvoltarea biografiei antice. De asemenea, putem afirma, cu certitudine, că Suetoniu, alături de Tacit, este un mare istoric care, prin erudiție și cultura sa enciclopedică, i-a depășit pe contemporani.

Acestea au fost unele dintre cele mai reprezentative personalități ale culturii romane din secolul I d.Hr., care au intrat în patrimoniul universal și care, pe parcursul secolelor, au fost modele pentru generațiile următoare. Pentru ca cititorii să-și facă o imagine a ceea ce a reprezentat Roma pe parcursul istoriei sale, tot în primul capitol am prezentat principalele construcții de care a beneficiat acest oraș. Astfel, încă de la fondarea ei, Roma a beneficiat de construcții remarcabile, care au stârnit admirație de-a lungul timpului. Aici au fost aduse toate bogățiile din provinciile pe care romanii le-au cucerit.

În secolul I d.Hr., în timpul dinastiei Iulio-Claudiene, dar mai ales în timpul dinastiei Flaviene și Antonine, se observă în arhitectură, dar și în arta plastică o amplă dezvoltare. Împărații au fost cei mai importanți constructori în Roma și de aceea realizarea de edificii splendide și monumentale urmărea anumite scopuri politice, pentru că ele trebuiau să fie mărturii ale forței și grandorii puterii imperiale.[4] Așadar, pe parcursul

[4] N. A. Mașchin, op. cit., p 357.

istoriei sale, Roma a beneficiat de numeroase construcții care au încântat și fascinat omenirea, iar pe bună dreptate putem afirma că Roma este cu adevărat „**cetatea eternă.”**

La sfârșitul primului capitol am prezentat societatea romană din secolul I d.Hr., așa cum era ea reprezentată din punctul de vedere al claselor sociale, dar și al religiei. Romanii s-au limitat la practicarea strictă a ritualurilor și, de aceea, nu vom găsi la ei scrieri de filosofie religioasă sau cu caracter religios-literar, în care să fie glorificate faptele zeilor, ca și la greci. La romani, mitologia nu a cunoscut o dezvoltare așa de amplă ca și la greci, iar zeii lor, înainte de influența greacă, nu au avut înfățișări umane și statui.

Cu timpul, cultul împăratului va deveni o tradiție la romani, chiar dacă au fost și unele proteste împotriva divinizării unor împărați care au fost nevrednici. Din cauza acestui cult al împăratului, pe parcursul istoriei, creștinii vor avea mult de suferit.

În această perioadă de plină glorie, în care se găsea Imperiul Roman se va naște creștinismul, care va fi persecutat greu de către acesta timp de mai bine de trei secole. Persecuția creștinilor va lua sfârșit odată cu venirea la conducerea Imperiului Roman a împăratului Constantin cel Mare (306-337 d.Hr.), care prin Edictul de la Mediolanum[5] din anul 313 d.Hr. va acorda libertatea de practicare a cultului creștin și astfel, de acum înainte, creștinismul va deveni, din religie persecutată, religia favorizată în Imperiul Roman.

---

[5] Mediolanum este azi orașul Milano în Italia.

Capitolul al doilea este intitulat *Creștinismul în secolul I* fiind structurat pe trei subcapitole. Primul este intitulat *Creștinismul în perioada Sfinților Apostoli* unde este prezentată pe scurt starea lumii greco-romane la apariția creștinismului, întemeierea Bisericii, organizarea ei, dar și activitatea de propovăduire și de răspândire a creștinismului de către Sfinții Apostoli până la moartea lor. La nașterea Mântuitorului Isus Hristos lumea greco-romană era pregătită pentru primirea Sa, astfel că El a venit așa după cum spune și Sfântul Apostol Pavel: *„la plinirea vremii”* Gal. 4, 4.

Biserica Ierusalimului este prima care a apărut în istorie. La începuturile creștinismului această puternică comunitate creștină de la Ierusalim trăia o viață nouă, în comuniune, și în rugăciuni, mergea la Templu pentru a se ruga, asculta lecturile scripturistice, avea un cult aparte (frângerea pâinii) și ducea un mod de viață deosebit. În urma acestui nou mod de viață, a predicilor Sfinților Apostoli, dar și a minunilor pe care le făceau, numărul credincioșilor creștea zilnic.

Sfinții Apostoli au continuat să predice cu mult succes, vindecând bolnavi și făcând multe minuni, iar propovăduirea lor va avea un succes generalizat nu numai în Ierusalim dar și în împrejurimi. Martiriul Sfântului Arhidiacon Ștefan, dar și persecuția, care a urmat după aceea, au dus la o amplă acțiune a Sfinților Apostoli de propovăduire prin acei misionari, care au fost formați la școala din Ierusalim. Aceștia, prin numărul, dar mai ales prin pregătirea lor completă, vor face ca răspândirea Evangheliei să progreseze foarte repede pe mari arii geografice cum ar fi: Samaria, Iudeea, Galileea, Fenicia, Cipru și Antiohia Siriei.

După ce a fost ucis Sfântul Apostol Iacov, fratele Sfântului Apostol Ioan, în anul 44 d.Hr., de către regele Irod Agripa (41-44 d.Hr.), și după plecarea Sfântului Apostol Petru din Ierusalim, în anul 44 d.Hr., urma Sfinților Apostoli se va pierde în Faptele Apostolilor.

Istoria creștinismului va fi dominată, acum mai bine de trei decenii, de către personalitatea excepțională a Sfântului Apostol Pavel.[6] Astfel, din al doilea subcapitol intitulat *Activitatea misionară a Sfântului Pavel Apostolul neamurilor* vom vedea că el a fost cel, care a reușit să propovăduiască, să interpreteze, să sistematizeze, dar și să aplice Evanghelia Mântuitorului Isus Hristos la realitățile sociale ale vremii. De asemenea, el a fost cel mai strălucit dintre Sfinții Apostoli, propovăduitorul cel mai îndrăzneț al creștinismului la neamuri, dar și doctrinarul lui, fiind considerat după Mântuitorul Isus Hristos cel mai mare geniu al creștinismului.[7] Astfel, putem observa că Sfântul Apostol Pavel este, după Mântuitorul Isus Hristos, personajul cel mai cunoscut din Noul Testament, datorită faptului că despre el se vorbește în Faptele Apostolilor, dar și în cele paisprezece epistole ale sale. El este primul teolog al creștinismului, un martor prețios, care poate să ne ofere o privire cât mai autentică asupra începutului creștinismului.[8]

---

[6] Preot prof. dr. Ioan Rămurean, Preot prof. dr. Milan Șesan, Preot prof. dr. Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală* Vol. I (1-1054), Ediția a III-a revăzută și completată, EIBMBOR, București, 1987, p. 67.

[7] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, *Studiul Noului Testament, manual pentru seminariile teologice*, EIBMBOR, București, 1981, p. 204.

[8] Mauro Orsati, *Introducere în studiul Noului Testament*, Traducerea și adaptarea Pr. Dr. Călin Daniel Pațulea, Prof. Adriana Zaharia, Editura Buna Vestire, Blaj, 2008, p. 251.

Așadar, Sfântul Apostol Pavel, prin viața și activitatea sa, va domina mai bine de trei decenii viața creștinismului primar, din anul 36 până în anul 67 d.Hr. când va primi cununa martirică la Roma.

În ultimul subcapitol intitulat *Creștinismul la Roma,* vom vedea că acesta a ajuns aici încă de la nașterea sa, datorită activității misionare a creștinilor proveniți dintre iudeii care făceau parte din Biserica mamă de la Ierusalim.[9] Acești misionari care au plecat de la Ierusalim, prin predica lor, au întemeiat marea Biserică a Romei. Pe o parte dintre aceștia îi amintește Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani* 16, 3-15.[10]

Puritatea creștinismului din capitala Imperiului este dată și de propovăduirea Sfinților Apostoli: Epenet, Andronic, Ampilat, Urban, Stahis, Apelles, Aristobul, Irodion, Narcis, Ruf, Flegon, Hermes, Patrova, Herma și Filolog, care fac parte dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, despre care vorbește Sfântul Evanghelist Luca: *„Iar după acestea, Domnul a ales alți șaptezeci și i-a trimis doi câte doi înaintea feței Sale, în fiecare cetate și loc unde El Însuși avea să meargă.”* Lc. 10, 1.

Aceștia, la început, ar fi propovăduit Evanghelia în Răsărit, alături de Sfântul Apostol Pavel sau în paralel cu el. Prezența lor la Roma și salutul cald al Sfântului Apostol Pavel arată importanța lor în cadrul Bisericii.

Creștinismul roman se va dezvolta și consolida o dată cu venirea Sfântului Apostol Pavel. La Roma, Sfântul Apostol

---

[9] Settimio Cipriani, *Sfântul Petru, personalitate marcantă a Noului Testament*, Traducere din limba italiană de Rodica Chiriacescu, Editura Meteor Publishing, București, 2016, p. 130.

[10] Pr. Dr. Sabin Verzan, *Sfântul Apostol Andrei*, Editura Basilica, București, 2016, p. 142.

Pavel a stat într-o captivitate ușoară între anii 61-63 d.Hr., iar casa în care locuia a transformat-o într-un adevărat centru misionar, unde veneau mulți să-l asculte.[11] Sfântul Apostol Petru împreună cu Sfântul Apostol Pavel, prin activitatea lor misionară pe care au desfășurat-o împreună cu ucenicii și colaboratorii la Roma, au făcut ca această Biserică să devină cea mai importantă din cadrul Imperiului Roman.

Prin martiriul celor doi corifei ai creștinismului, tânăra Biserică născută din bătrânul măslin din Galileea își va înfige rădăcinile adânc în capitala Imperiului Roman, fiind transplantată de la Ierusalim la Roma.[12] Împreună, cei doi mari apostoli, prin activitatea lor, sunt întemeietorii Bisericii din Roma, căreia i-au așezat o temelie puternică și care a fost cimentată prin sângele martiriului lor.[13] Astfel, de acum înainte centrul creștinismului s-a mutat de la Ierusalim la Roma.

Al treilea capitol, intitulat *Sfântul Clement Romanul,* este menit să prezinte viața și opera acestui mare Părinte Apostolic. Din păcate, cu toate că a fost cel mai important dintre Părinții Apostolici, despre viața Sfântului Clement Romanul avem puține informații. Potrivit Tradiției, Sfântul Clement a fost ucenicul Sfântului Apostol Petru fiind lăsat de el ca urmaș al său la conducerea Bisericii din Roma. De asemenea, tot din Tradiție aflăm că Sfântul Clement Romanul a avut o viață plină de sfințenie, conducând bine și înțelept această Biserică, așa

---

[11] Sotirios, Mitropolitul Pisidiei, *Pavel, apostolul neamurilor,* Traducere din limba greacă: Ilie Stănuș, Editura Egumenița, Galați, 2019, p. 123.

[12] Claudio Rendina, *Papii. Istorie și secrete*, Traducere și note de Radu Gâdei, Editura ALL, București, 2008, p. 7

[13] *Martiriul Sfinților Apostoli Petru și Pavel,* Ediție bilingvă, Traducere, note și îngrijire ediție: Sorin-Dan Damian, Editura Herald, București, 2010, p. 15.

cum este evidențiat și într-una dintre *Stihirile* de la Vecernia din 24 noiembrie, ziua prăznuirii sale: „*De ațâțarea patimilor odihnindu-ți cugetul, l-ai făcut să se îndeletnicească cu cunoașterea celor ce sunt cu adevărat, preasfințite Clemente! Pentru aceea, Cel ce este cu adevărat și mai înainte de toate te-a atras la aceasta, prin Petru, cel mai în vârstă dintre apostoli, care te-a învățat pe tine cele dumnezeiești și te-a lăsat vrednic următor al lui. După aceasta bine cârmuind Biserica, preaînțelepte, prin sfârșit mucenicesc te-ai mutat la Dânsul, ca îndumnezeit împărtășindu-te fără împiedicare cu Dumnezeu Cel adevărat; a Căruia îndumnezeire roagă-te să o dobândim și noi neîncetat, sfințite mucenice apostole!*”[14]

De asemenea, Sfântul Clement Romanul a fost un colaborator important al Sfântului Apostol Pavel, iar Origen și istoricul Eusebiu de Cezareea spun că el este acela pe care îl laudă marele apostol în *Epistola către Filipeni* 4, 3 atunci când zice: „*Clement și cu toți ceilalți ai mei la lucru, ale căror nume sunt scrise în Cartea Vieții.*” Sfântul Clement Romanul a fost și unul dintre principalii colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel în opera de consolidare a Bisericii din Roma.[15] Astfel, după ce a preluat conducerea Bisericii din capitala Imperiului, în timpul celor nouă ani de episcopat (92-101 d.Hr.) Sfântul Clement a desfășurat o activitate misionară foarte rodnică. El va fi exilat în Chersonul Tauric, unde va primi cununa martirică în anul 101 d.Hr.

Datorită faptului că Sfântul Clement Romanul a avut raporturi directe cu Sfinții Apostoli Petru și Pavel, lui i-au fost

[14] *Mineiul pe noiembrie*, EIBMBOR, București, 2005, p. 381.

[15] Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru Colda, *Patrologie* I, Editura Basilica, București, 2015, p. 145.

atribuite mai multe scrieri, iar unele dintre ele au fost considerate neautentice.

Dintre scrierile sale *Epistola I către Corinteni* rămâne cea mai importantă. Ea a fost scrisă în anul 96 d.Hr. și este o scriere foarte importantă pentru vremea sa, mai ales prin delicatețea, dar și prin fermitatea cu care tratează problemele, care s-au ivit în Biserica din Corint.[16] Din *Epistola I către Corinteni,* rezultă că Sfântul Clement Romanul a avut o educație greacă, fiind un bărbat cu o fizionomie puternică, dar și cu o voință rece, un admirator al supunerii, un bun cunoscător al *Vechiului Testament* (fără a fi un practicant al tipicului acestuia), expresie a climatului social roman din vremea sa. De asemenea, el a fost plin de dragoste și înțelegere pentru Bisericile locale, un purtător al tradiției apostolice și destul de capabil pentru a-și putea impune părerile.[17]

Epistola I către Corinteni a Sfântului Clement Romanul a fost considerată ca fiind inspirată și de aceea ea se bucura de o mare autoritate, iar pentru aceasta a fost inclusă în Codicii Bibliei.

Tot în Codicii Bibliei a fost inclusă și *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul. Cu toate acestea, ea nu este de anvergura *Epistolei I* și din acest motiv ea nu a fost la fel de bine cunoscută și apreciată ca și aceasta.

Sfântului Clement Romanul i-au mai fost atribuite și alte scrieri care au fost considerate ca fiind neautentice și despre care am amintit în cartea de față.

---

[16] Preot Prof. Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie* vol. I, EIBMBOR, București, 1984, p. 113.

[17] Prof. Dr. Stylianos G. Papadopoulos, *Patrologie,* Vol. I, Introducere, Secolele II și III, Traducere de Lector dr. Adrian Marinescu, Editura Bizantină, București, 2006, p. 155.

Așadar, din viața și opera Sfântului Clement Romanul putem observa că el este primul scriitor bisericesc cunoscut cu numele, dar și faptul, că el a fost unul dintre cei mai importanți Părinți Apostolici.[18]

Cartea de față se adresează celor care sunt pasionați de istoria Imperiului Roman în secolul I d.Hr., de istoria apariției și răspândirii creștinismului în primul secol, dar și de viața și opera Sfântul Clement Romanul. Pentru studenții, masteranzii doctoranzii, pentru cei pasionați, dar și pentru cei care doresc să aprofundeze aceste subiecte, la sfârșitul fiecărui capitol vor avea o bibliografie destul de bogată în limba română, dar și în alte limbi. Datele istorice, asupra cărora există unele-discuții, le-am utilizat în cartea de față pe cele care au fost acceptate de către majoritatea cercetătorilor.

Sper ca, prin această carte, să aduc o modestă contribuție în cadrul Centrului de Studii Patristice și Literatură Creștină Antică din cadrul Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, la cunoașterea a tot ceea ce a însemnat grandiosul Imperiu Roman în perioada sa de apogeu, la cunoașterea creștinismului din în secolul I, dar mai ales a vieții și operei Sfântului Clement Romanul, care a demonstrat că a fost un vrednic urmaș al Sfinților Apostoli Petru și Pavel.

În încheiere, mulțumesc Atotputernicului și Milostivului Dumnezeu, și tuturor celor care au contribuit în diferite moduri la apariția acestei cărți.

---

[18] Arhidiacon Prof. Dr. Constantin Voicu, *Patrologie* Vol. I, Editura Basilica, București, 2009, p. 69.

Abrevieri

AAB	Abhandlungen, Academia de Berlín, Phil.-hist. Klasse 1815ss.
AAM	Anzeiger der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena 1864ss.
AAT	Atti dell Accademia delle Scienze di Torino, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, Torino.
AB	Analecta Bollandiana, Bruxelles.
ABan	Revista Altarul Banatului, Timișoara.
ABhB	Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Berlin.
AC	Antike und Christentum (J. Dölger) 1929-1950, Münster im Westfalen.
ACL	Antiquité Classique, Louvain.
ACO	Acta Conciliorum Oecumenicorum, ed. por E. Schwartz, Berlin 1914ss.
ACW	Ancient Christian Writers, edit. J. Quasten and J.C. Plumbe, Westminster Md.
AE	ʼΑρχαιολογική Ἐφημερίς, Αθήνα.
AEHEH	Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études, IVe section, sciences historiques et philosophiques, Paris.
AER	American Ecclesiastical Review. Washington.
AFL	Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études, IVe section, sciences historiques et philosophiques, Paris.
AFLNice	Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice, Nice.
AFTASS	Anuarul Facultății de Teologie "Andrei Șaguna", Sibiu.
AGP	Archiv für Geschichte der Philosophie, Berlín 1889-1932.

AGWG	Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften, Göttingen.
AHD	Archives d'histoire doctrínale et littéraire, París 1926ss.
AIPh	Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves. París-Bruxelles, 1932ss.
AJA	American Journal of Archaeology, Princeton 1885ss.
AJPh	American Journal of Philology, Baltimore 1880ss.
AKK	Archiv für katholisches Kirchenrecht, Mainz, 1857ss.
AL	Acta Lingüistica, Copenhagen.
ALMA	Archivum latinitatis medii aevi (Bulletin du Cange), París-Bruxelles, 1924ss.
ALW	Archiv für Liturgiewissenschaft, Regensburg.
AOAW	Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.- hist. Klasse, Wien.
ANF	Ante-Nicene Fathers, Buffalo-New York.
Ang	Angelicum, Roma 1924ss.
ANL	Ante-Nicene Christian Library, Edinburgh.
Ant	Antonianum. Roma 1926ss.
AnThA	L'Année Théologique Augustiníenne, París.
APF	Archiv für. Papyrusforschung, Leipzig 1901ss.
Aph	Archives de Philosophie, París.
AR	Revista Altarul Reîntregirii, Alba Iulia.
AR	Archivum Romanicum, Firenze.
ArOr	Arhiv Orientálni, Praga.
ARW	Archiv für Religionswissenschaft. Berlín-Leipzig 1898ss.
ASS	Acta Sanctorum, ed. por los Bolandistas, Antwerp y Bruselas 1634ss.
AST	Analecta Sacra Tarraconensia, Barcelona 1925ss.
AT	Année théologique, Paris.
ATG	Archivo Teológico Granadino, Granada 1938ss.
AThR	Anglican Theological Review, New York.
AtTor	Atti dell' Accademia delle Scienze di Torino, Torino.
Aug	Augustiniana, Louvain 1951ss.

AugMag	Augustinus Magister. Congrés International augustinien, París, 21-24 septembre 1954. Vol. 1 e 2: Comunicazioni; vol.3: Atti, París 1954-1955.
ASH Ac	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
AUS	Annali dell Instituto Italiano per gli Studi Storici, Napoli.
BAB	Bulletin de la Classe des Lettres de l'Académie Royale de Belgique, Bruxelles.
BAC	Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid 1945ss.
BAGB	Bulletin de l'Association G. Budé, París.
BALAC	Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétienne, París.
BAPC	Bulletin of the Polish Academy, Krakow.
BBI	Bulletin of the Byzantine Institute, Boston.
BBR	Bulletin dé l'Institut historique belge de Rome.
BCC	Biblioteca Clásica del Catolicismo, Madrid.
BEHE	Bibliothéque de l'École des Hautes Études, París.
ΒΕΠ	Βιβλιοθήκη' Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων (editată de: Ἀποστολικής Διακονίας τής Εκκλησίας τής 'Ελλάδος), Αθήνα, 1955 ş.urm.
Bess	Bessarione, Roma 1896ss.
BFC	Bolletino di Filología Classica, Torino.
BFTh	Beiträge zur Förderung der Theologie, Gütersloh.
BGDS	Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache.
BHTh	Beitráge zur historischen Theologie, Tübingen 1929ss.
Bibl	Bíblica, Roma 1920ss.
BICS	Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London.
BiNJ	Bijdragen van de Philosophische en Theologische Faculteiten der Nederlandsche Jezüeten, Roermond-Maastricht 1938ss.
BiZ	Biblische Zeitschrift, Paderborn-Freiburg 1903-1939, 1957ss.
BJ	Bursians Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft, Lepzig.
BJR	Bulletin of John Rylands Library, Manchester.
BKP	Beiträge zur klassischen Philologie, Mannheim.

BKV	Bibliothek der Kirchenväter, Kempten und München.
BKV'	Bibliothek der Kirchenväter, ed. O. Bardenhewer, T. Schermann, C. Weyman. Kempten und München 1911ss.
BKV''	Bibliothek der Kirchenväter, Zweite Reihe, ed. por O. Bardenhewer, J. Zellinger, J. Martin, München 1932ss.
BLE	Bulletin de littérature ecclésiastique, Toulouse.
BM	Benediktinische Monatschrift, Beuron 1919ss.
BNJ	Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, Athen.
BOR	Revista Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti.
BoS	Bogolovska Scotra, Zagreb 1912ss.
BoZ	Bonner Zeitschrift für Theologie und Seelsorge, Düsseldorf 1925ss.
BPEC	Bolletino del Comitato per la preparazione dell'Edizione nazionale del Classici greci e latini, Roma.
BTAM	Bulletin de Théologie Ancienne et Médiévale, Louvain 1929ss.
BV	Bogolosvni Vestnik, Lubiana 1921ss.
BVM	Bologolovskij Vestnik, Mosca 1892ss.
ByF	Byzantinische Forschungen.
BYZ	Byzantion, Bruxelles.
BZ	Byzantinische Zeitschrift, Leipzig-München.
CBQ	The Catholic Biblical Quarterly, Washington.
CC	Civiltà Cattolica, Roma.
CCL	Corpus Christianorum-Series Latina, Turnhout, Paris.
CD	La Ciudad de Dios, Madrid 1891ss.
CDA	Godisnik na Duchovnata Akademia, Sofia.
CE	The Catholic Enciclopedia. New York 1907-1914; Supl. 1922.
CH	Church History, Chicago.
CHR	The Catholic Historical Review, Washington DC.
CJ	Classical Journal, Chicago.
CO	Revista Credința Ortodoxă, Alba Iulia.
Col	Colecția.
CM	Classica et Mediaevalia, Kopenhagen.
CPh	Classical Philology, Chicago.

CPS	Corona Patrum Salesiana, Torino.
CPT	Cambridge Patristic Texts.
CR	The Classical Review, London-Oxford.
CRI	Comptes-rendus de l`Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris.
CRAI	Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.
CSCO	Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Paris.
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien.
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1828-1897.
CTh	Collectanea Theologica, Lwow 1920ss.
CQ	Classical Quarterly, London-Oxford.
CQR	The Church Quarterly Review, London.
DA	Dissertation Abstracts. Ann Arbor, Michigan.
DAC	Dictionary of the Apostolic Church, ed. por J. Hastings, Edinburgh 1915-1918.
DAL	Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, Paris.
DAp	Dictionnaire Apologétique, ed. por A. d'Alés, París 1925ss, 4.8 ed.
DB	Dictionnaire de la Bible, ed. por F. Vigouroux, París 1895-1912; Supl. 1926ss.
DCA	Dictionary of Christian Antiquities, ed. por W. Smith y S. Cheetham, London 1875-1880, 2 vols.
DCB	Dictionary of Christian Biography, Literature, Sects and Doctrines, ed. por W. Smith y H. Wace, London 1877-1887, 4 vol.
DCS	Die Griechischen Christlichen Schriftsteller, Berlin.
DDC	Dictionnaire de droit canonique, ed. por V. Villien, E. Magnin, R. Naz, París 1924ss.
DECA	Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancient, Angelo di Berardino, François Vial, 2 vol., Ed. du Cerf, Paris.
d.Hr.	după Hristos.
DHC	Documents Illustrative of the History of the Church, ed. por B. J. Kidd, London 1938, 2 vol.

DHG Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique, ed. por A. Baudrillart, París 1912ss.
ΔIEE Δελτίον τῆς Ιστορικῆς και Εθνολογικῆς Εταιρίας τῆς Ελλάδος, 'Αθήνα.
DLZ Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft, Berlín 1880ss.
ΔMB Δελτίον Βιβλικών Μελετών, 'Αθήνα.
DOP Dumbarton Oaks Papers, Cambridge (Mass.) 1941ss.
DOS Dumbarton Oaks Studies. Cambridge (Mas5.) 1950ss.
DR Downside Review, Downside Abbey (Bath).
DSp Dictionnaire de spiritualité, Paris.
DSt Dominican Studies, Oxford 1948ss.
DT Divus Thomas, Fribourg, 1914ss.
DTC Dictionnaire de Théologie Catholique, ed. por A. Vacant, E. Mangenot y E. Amann, París.
DTP Divus Thomas, Piacenza 1880ss.
DTT Dansk Teologisk Tidsskrift, Kobenhavn.
EA Enchiridion Asceticum, ed. por M. J. Rouet de Journel y J. Dutilleul, 4.s ed. Barcelona 1947.
EB Estudios Bíblicos, Madrid.
EBrit Encyclopaedia Britannica. 14.* ed. Chicago, London, Toronto 1929ss.
EC Enciclopedia Cattolica, Roma 1949-1954.
ECl Estudios Clasicos, Madrid.
ECQ Eastern Churches Quarterly, Ramsgate 1936ss.
ECR Eastern Churches Reviev.
EE Estudios Ecclesiasticos, Madrid.
EEBS 'Επετνπίς τνς `Εταιπείας Βιζαντινον Εποθδον, Atene.
EH Enchiridion Fontium Historiae Ecclesiasticae Antiquae, ed. por C. Kirch; 6.* ed. por L. Ueding, Barcelona 1947.
EHPR Etudes d'Histoire et de Philosophie Religieuse.
EHR English Historical Review, London 1886ss.
EIBMBOR Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
EJb Eranos Jahrbuch, Zürich.

EL	Ephemerides Liturgicae, Roma 1887ss.
EM	Estudios Marianos, Madrid.
EO	Echos d'Orient, Paris.
Eos	Eos. Commentarii Societatis Philologicae rolonorum, Lwow 1894ss.
EP	Enchiridion Patristicum, ed. por M. J. Rouet de Journel, 18.a ed. Freiburg im Br. 1953.
EPhM	Ephemerides Mariologicae, Madrid.
ErJB	Eranos Jahrbuch, Zürich.
Et	Études, París 1856ss (hasta 1896: Études religieuses).
EtByz	Études Byzantines, París 1943-1945.
EtC	Études Classiques, Namur.
ΕΕΘΣΠΘ	ʼΕπιστημονική Ἐπετηρις τής Θεολογικής Σχολής τού Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
ΕΦ	Εκκλησιαστικός Φάρος, ʼΑλεξάνδρεια.
EThL	Ephemerides Theologicae Lovanienses, Louvain.
ES	Enchiridion Symbolorum, ed. por H. Denzinger y C. Rahner. 30. a ed. Freiburg im Br. 1955.
ExpT	The Expository Times, Edinburgh 1898ss.
FC	The Fathers of the Church, ed'. por R. J. Deferrari, New York 1947ss.
FF	Forschungen und Fortschrift, Berlín 1925ss.
FKDG	Forschungen zur Kirchen-und Dogmengeschichte, Göttingen 1953ss.
FLDG	Forschungen zur christliche Literatur und Dogmengeschichte, Paderborn.
Folia	Folia. Studies in the Christian Perpetuation of the Classics, New York 1947ss.
FuPat	Fuentes Patristicas, Madrid, 1994.
FP	Florilegium Patristicum, Bonn.
FRL	Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testamentes, Göttingen.
FS	Franciscan Studies, St. Bonaventure (N.Y.), N. S. 1941ss.
FThST	Freiburger theologische Studien, Freiburg im Br. 1910ss.

FZPT Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie, Freiburg.
Gab Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.
GB Revista Glasul Bisericii, București.
GCS Die Griechischen Christlichen Schriftsteller, Berlin.
GDA Godisnik na Duchovnata Akademia, Sofia.
GGA Göttingische Gelehrte Anzeigen, Göttingen.
Gior Fil Giornale Italiano di Filologia, Napoli.
Gno Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte Altertums wissenschaft, München 1925ss.
GOTR Greek Orthodox Theologian Reviev.
Greg Gregorianum, Roma.
GTT Gereformeerd Theologisch Tijdschrift, Aalten.
HA Handes Amsorya, Monatsschrift für Armenische Philologie, Wien.
HAPhG Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihre Geschichte, Heidelberg.
Hermathena Hermathena. A Series of Papers on Literature, Science and Philosophy, Dublin-London 1874ss.
Hermes Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie, Berlin 1866ss.
HispS Hispania Sacra, Madrid-Barcelona.
E. Hennecke-W. Schneemelcher, Neutestamentliche Apokryphen in deutsche Übersetzung, 3. völling neubearbeitete Auflage, I-II, Tübingen 1959, 1964.
HJ The Hibbert Journal, London 1902ss.
HJG Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft, München-Köln.
HS Harvard Studies and Notes in phil. and lit. Cambridge (Mass.).
HSCP Harvard Studies in Classical Philology, Cambridge (Mass.).
HThR The Harvard Theological Review, Cambridge (Mass).
HTS Harvard Theological Studies, Cambridge (Mass.)
HVS Historische Vierteljahrsschrift, Leipzig 1898-1937.

HZ	Historische Zeitschrift, München-Berlin 1859ss.
IER	The Irish Ecclesiastical Record, Dublín 1864ss.
IKZ	Internationale Kirchliche Zeitschrift, Berna.
Isis	Isis. Quarterly Organ of the History of Science Society, Bruges-Cambridge (Mass.) 1913ss.
Ir	Irénikon.
ITQ	The Irish Theological Quarterly, Dublin 1864ss.
î.Hr.	înainte de Hristos.
JA	Journal Asiatique, Paris.
JAC	Jahrbuch für Antike und Christentum, Münster.
James	M. R. James, The Apocryphal New Testament, Oxford 1924.
JbAC	Jahrbuch für Antike und Christentum, Münster.
JBL	Journal of Biblical Literature, New Haven.
JDAI	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlín 1886ss.
JEH	The Journal of Ecclesiastical History, London.
JHS	Journal of Hellenic Studies, London 1880ss.
JL	Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, Münster 1921-1941.
JLH	Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, Kassel 1955ss.
JNES	Journal of Near Eastern Studies, Chicago 1942ss.
JOBG	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft, Viena 1951ss.
JQR	Jewish Quarterly Review, Philadelphia 1888ss.
JR	The Journal of Religion, Chicago.
JRH	The Journal of Religious History, Sydney.
JRS	Journal of Roman Studies, London.
JS	Journal des Savants, París.
JSOR	Journal of the Society of Oriental Research, Chicago 1917-1932.
JThS	Journal of Theological Studies, Oxford-London.
KΔ	Καινή Διαθήκη.
KA	Kyrkohistorisk Arskrift, Stokholm.
KAV	Kommentar zu den apostolischen Väter, Göttingen, 1993.
KGA	Kirchengeschichtl. Abhandl., ed. M. Sdralek, Breslau 1902-1912.

KT Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, ed. Por H. Lietzmann, Berlin 1903ss.
KIT Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen. Begründet von H. Lietzmann.
LACL Lexikon der antiken chrislichen Literatur, Siegmar Döpp und Wilhelm Geerlings unter Mitarbeit von Peter Bruns, Georg Röwekamp und Matthias Skeb OSB, 2. Auflage, Herder, Freiburg/Basel/Wien.
Latmos Latomus. Revue des études latines, Bruxelles.
LCC Library of Christian Classics, ed. por J. Baillie, J. T. McNeill, H. P. van Dusen, London-Philadephia 1953ss.
LCL Loeb Clasical Library, London-New York.
LF Liturgiegeschichtliche Forschungen, Münster 1918ss.
LFC Library of the Fathers of the Holy Catholic Church, ed. por E. B. Pusey, J. Keble e J. H. Newman, Oxford 1838-1888.
LJ Liturgisches Jahrbuch, Münster 1951ss.
LNPF A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, ed. por Ph. Schaff e H. Wace, Buffalo-New York 1886-1900.
LQ Liturgiegeschichtliche Quellen, Münster 1918ss.
LQF Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen, Münster im Westfalen.
LThK Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg 1930-1938.
LThK2 Lexikon für Theologie und Kirche 2.a ed., Freiburg im Br. 1957ss.
LThPh Laval Théologique et Philosophique, Québec.
LZ Liturgische Zeitschrift.
LZB Literarisches Zentralblatt, Leipzig.
MA Revista Mitropolia Ardealului, Sibiu.
MAH Mélanges d'Archéologie et d'histoire, París-Roma 1881ss.
MB Revista Mitropolia Banatului, Timișoara.
MMS Revista Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași.
MO Revista Mitropolia Olteniei, Craiova.
MBTh Münsterische Beiträge zur Theologie, Münster 1923ss.

MC Monumenta Christiana. Bibliotheek van Christelijke Klassieken, Utrecht e Bruxelles 1948ss.
MD La Maison-Dieu, París 1945ss.
MDAI Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung, Heidelberg.
MG Migne, Patrologia Graeca.
MGH Monumenta Germaniae Historica, Hannover-Berlin 1826ss.
MGWJ Monatsschrift für Geschichte und Wissenchaft des Judentums, Breslau 1851ss.
ML Migne, Patrologia Latina.
Mn Mnemosyne, Bibliotheca philologica Batavorum, Leiden-Leipzig.
Mnem Mnemosyne, Leyden.
MS Mediaeval Studies, Toronto 1939ss.
MSCA Miscellanea Agostiniana, Roma 1931.
MSCI Miscellanea Isidoriana, Roma 1935.
MSLC Miscellanea di Studi di Letteratura Cristiana Antica, Catania.
MSR Mélanges de Science Religieuse, Lille 1944ss.
MStHTh Münchener Studien zur historischen Theologie, München 1921-1937.
MTS Münchener Theologische Studien, München 1950ss.
MTZ Münchener Theologische Zeitschrift, München.
Mu Le Muséon, Louvain.
Musurillo The Acts... H. Musurillo, The Acts of the Christian Martyrs, Oxford 1972.
N Did Nuovo Didaskaleion, Catania.
NA Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Hannover 1876-1936.
NADG Neues Archiv der Geselsch für ältere deutsche Geschichskunde, Hannover.
NAKG Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis, Haag.
NC La Nouvelle Clio, Bruxelles 1947ss.
ND Nuovo Didaskaleion, Catania 1947ss.

NDid	Nuovo Didascaleion, Catania.
ΝΣ	Νέα Σιών, Ἱεροσόλυμα.
N.F.	Neue Folge.
NGWG	Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.
NJKA	Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Leipzig.
Nov Test	Novum Testamentum, Leiden.
NRTh	Nouvelle Revue Théologique, Tournai.
N.S.	Nueva serie, Nouvelle Série, New Series.
NSch	New Scholasticism, Washington 1927ss.
NKZ	Neue kirchliche Zeitschrift, Erlangen-Leipzig 1890ss.
NTA	Neutestamentliche Abhandlungen, Münster 1909ss.
NTT	Nieuw Theologisch Tijdschrift, Haarlem.
NTS	New Testament Studies, Cambridge.
NZSTh	Neuzeitschrift für systematische Theologie, Berlin.
ÖAKR	Österreichisches Archiv für Kirchenrecht, Wien.
OC	Oriens Christianus, Leipzig-Wiesbaden.
OCh	Orientalia Christiana, Roma 1923-1934.
OCP	Orientalia Christiana Periodica, Roma.
ODB	The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford.
ODCC	The Oxford Dictionary of the Christian Church, London, 2th édition.
OLP	Orientalia Lovaniensia, Louvain.
OLZ	Orientalistische Literaturzeitung, Leipzig.
Or	Orientalia. Commentari periodici Pont. Instituti Bibl., Roma 1920ss.
Orph	Orpheus. Rivista di umanità classica e cristiana, Catania.
OrSy	L'Orient Syrien, Paris.
OstKSt	Ostkirchliche Studien, Würzburg.
Ort.	Revista Ortodoxia, București.
OT	Revista Orizonturi Teologice, Oradea.
ΠΔ	Παλαιά Διαθήκη.
PB	Pastor Bonus, Tréveris 1889ss.
PC	Páraula Cristiana, Barcelona.
PG	J. P. Migne, Patrologia Graeca.

Phil	Philologus. Zeitschrift für das klassische Altertum, Leipzig-Wiesbaden 1946ss.
PhJ	Philosophisches Jahrbuch der Gorresgesellschaft, Fulda 1888ss.
PhW	Philologische Wochenschrift, Leipzig.
PL	J. P. Migne, Patrologia Latina.
PO	Patrologia Orientalis, Paris.
PP	La Parola del Passato. Rivista di studi classici, Napoli 1946ss.
PrOChr	Le Proche-Orient Chrétien, Jerusalém 1951ss.
PS	Patrologia Syriaca, ed. R.Graffin, Paris, 3 voll.
PSB	Colecția Părinţi şi Scriitori Bisericeşti, Bucureşti.
PSt	Patristic Studies, ed. por R. Deferrari, Washington (D.C.) 1922ss.
PThR	Princeton Theological Review, Princeton.
Πτϱ.-Διδ.	Πατήϱ-Διδάσκαλος (Πατέϱ6ς-Διδάσκαλοι).
PWK	Pauly-Wissowa-Kroll, Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart.
QLP	Questions Liturgiques et Paroissiales, Louvain 1918ss.
RABM	Revista de Archivos, Bibliotecas-Museos, Madrid.
RAC	Rivista di Archeología Cristiana, Roma 1924ss.
RACH	Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart.
RAL	Rendiconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche, Roma.
RAM	Revue d'Ascétique et de Mystique, Toulouse.
Rap	Revue Apologétique, Paris 1905-1940.
RB	Revue Bénédictine, Maredsous.
Rb	Revue Biblique, Paris.
RBibl	Revue Biblique, Paris 1891ss, Nueva Serie: 1904ss.
RBPh	Revue Belge de Philologie et d'Histoire, Bruxelles.
RC	Revue Critique d'Histoire et de Littérature, Paris.
RCC	Revue des Cours et Conférences, París.
RCCM	Rivista di Cultura Classica e Mediaevale, Roma.
RD	Revue Historique de Droit Français et Étranger, Paris, Sirey.

RDC	Revue de Droit Canonique, Strasburg 1951ss.
RE	Realencyklopadie für protestantische Theologie und Kirche, fondata por J. J. Herzog, 3.* ed. a cura di A. Hauck, Leipzig 1896-1913.
REA	Revue des Études Arméniennes, París.
REAN	Revue des Études Anciennes, Bordeaux 1899ss.
REAug	Revue des Études Augustiniennes, Paris.
REB	Revue des Études Byzantines, París 1946ss.
REG	Revue des Études Grecques, Paris.
REL	Revue des Études Latins, Paris.
RelC	Religión y Cultura, Madrid.
Religio	Religio, ed. E. Buonaiuti, Roma 1925-1939.
RET	Revista espanola de Teologia, Madrid.
RevR	Review of Religion, New York.
RF	Razón y Fe, Madrid 1901ss.
RFE	Revista de Filología Española, Madrid.
RFIC	Rivista di Filologia e Istruzione Classica, Torino.
RFN	Rivista di Filosofia Neoscolastica, Milano 1909ss.
RGG’	Religión in Geschichte und Gegenwart. 2.s ed. ed. H. Gunkel-L. Zscharnarck, Tübingen 1927-1932.
RGG’’	Religión in Geschichte und Gegenwart. 3.4 ed. por K. Galling, Tübingen 1957ss.
RGH	Revue des Questions Historiques, Paris 1866ss.
RH	Revue Historique, Paris 1867ss.
RHE	Revue d'Histoire Ecclésiastique, Louvain.
RHEF	Revue d'Histoire de l'Église de France, Paris 1910ss.
RHL	Revue d'Histoire et de Littérature religieuse, Paris.
RhM	Rheinisches Museum für Philologie, Frankfurt a. M.
RHPR	Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuse, Strasbourg.
RHR	Revue de l'Histoire des Religions, Paris.
RHSpir	Revue d'Histoire de la Spiritualité, Paris.
RHT	Revue d'Histoire de Textes, Paris.
RILSL	Renticonti. del R. Instituto Lombardo di Scienze e Lettere, Classe di Lettere e Scienze Morali e Storici, Milano.
RiStCl	Rivista di Studi Classici, Torino.

RLM Revue Liturgique et Monastique, Maredsous.
RML Revue du Moyen-áge Latin, Lión-Strasburg 1945ss.
ROC Revue de l'Orient Chrétien, Paris.
ROL Revue de l'Orient Latin, París 1893ss.
RPh Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes, Paris.
RQ Römische Quartalschrift, Freiburg im Br.
RQH Revue des questions historiques, Paris.
RQU Revue de Qumran, Paris.
RR Ricerche Relígiose, Roma 1925ss.
RSCI Rivista di Storia della Chiesa in Italia, Roma.
RSFR Rivista di Studi Filosofici e Religiosi, Roma.
RSH Revue de Synthése Historique, París.
RSLR Rivista di Storia e Letteratura Religiosa, Firenze.
RSO Rivista degli Studi Orientali, Roma 1908ss.
RSPT Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques, Paris 1907ss.
RSR Recherches de Science Religieuse, Paris.
RStR Ricerche di Storia Religiosa, Roma 1954ss.
RSO Rivista degli Studi Orientali, Roma.
RSRUS Revue des Sciences Religieuses, Strasburg-Paris.
RT Revista Teologică, Sibiu.
RT Revue Thomiste, Paris 1893ss.
RTAM Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale, Louvain.
RThPh Revue de Théologie et de Philosophie, Lausane.
RTP Revue de Theologie et Philosophie, Lausanne 1868ss.
RTr R ivista Trimestrale di Studi Filosofici e Religiosi, Perugia.
RUO Revue de l'Université d'Ottawa.
SA Studia Anselmiana, Roma 1933ss.
SAB Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, Berlín 1882ss.
SAH Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, Heidelberg 1910ss.
SAM Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, Monaco 1871ss.

SAW Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, Viena 1847ss.
SbB Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist, Klasse, Berlin.
SC Scuola Cattolica, Milan 1873ss.
SCA Studies in Christian Antiquity, ed. por J. Quasten, Washington D.C. 1941ss.
SCh Sources Chrétiennes, Paris-Lyon.
Schol Scholastik, Brieburg-Eupen.
SCO Studi Classici e Orientali, Pisa.
SD Studies and Documents, ed. por K. Lake y S. Lake, London-Philadelphia.
SEJG Sacris Erudiri. Jaarboek voor Godsdienstwetenschappen Steenbrugge, St. Pietersabdij.
SIF Studi Italiani di Filología Classica, Firenze.
SJMS Speculum. Journal of Medieval Studies, Cambridge (Mass.) 1926ss.
SJTh Scottish Journal of Theology, Edinburgh.
SKGG Schriften der Königsberger Gelehrtengesellschaft.
SM Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige, München.
SMITH-WACE Dictionary of Christian Biography, W. Smith and H. Wace, 4 vol., London.
SMSR Studi e Materiali di Storia delle Religioni, Bologna.
SO Symbolae Osloenses, Oslo 1920ss.
So Sophia, Milano.
SOB Sobornost, London.
SP Studia Patristica (TU), Berlin 1957ss.
SPCK Society for Promoting Christian Knowledge, London.
SPM Stromata Patristica et Mediaevalia, ed. por C. Mohrmann y J. Quasten, Utrecht 1950ss.
SQ Sammlung ausgewählter Quellenschriften zur Kirchen und Dogmengeschichte, Tübingen.
SSL Spicilegium Sacrum Lovaniense, Louvain 1922ss.
ST Revista Studii Teologice, București.

ST	Studi e Testi. Pubblicazioni della Biblioteca Vaticana, Roma 1900ss.
StBN	Studi Bizantini et Neoellenici, Roma 1947ss.
STC	Revista Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Catholica, Cluj-Napoca.
STc	Studia Catholica, Nijmegen.
STGCV	Revista Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Graeco Catholica Varadiensis, Oradea.
StGKA	Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums, Paderborn.
STO	Revista Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Orthodoxa, Cluj-Napoca.
StMon	Studia monastica. Abadia de Montserrat, Barcelona.
StPad	Studia Patavina, Padova.
STRT	Revista Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica, Cluj-Napoca.
SVTQ	St. Vladimir´s Theological Quartely.
ΘΗΕ	Θρησκευτική καί `Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, `Αθήνα.
TEDJ	Teologie și Educație la Dunărea de Jos, Galați.
Teol	Revista Teologia, Arad.
TH	Tehologia, Athenes.
THBL	Theologische Blátter, Leipzig 1922ss.
THGL	Theologie und Glaube, Paderborn 1909ss.
THJ	Theologische Jahrbücher, Leipzig 1842.
THLB	Theologisches Literaturblatt, Leipzig 1880ss.
ThLZ	Theologische Literaturzeitung, Leipzig-Berlin.
ThPh	Theologie und Philosophie, Freiburg im Br.
ThR	Theologische Revue, Münster im Westfalen.
ThRu	Theologische Rundschau, Tübingen.
ThQ	Theologische Quartalschrift, Stuttgart-Tübingen.
ThStK	Theologische Studien und Kritiken, Gotha.
ThZ	Theologische Zeitschrift, Basel.
TJHC	Theology Journal of Historic Christianity, London.
TP	Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Lancaster, Pa.

Tr	Traditio, New York.
TR	Periodicul Telegraful Român, Sibiu.
TrThZ	Trierer Theologische Zeitschrift, Trier.
TS	Theological Studies, Baltimore.
TSt	Texts and Studies, ed. por J. A. Robinson, Cambridge 1891ss.
TU	Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Leipzig-Berlin.
TV	Revista Teologie și Viață, Iași.
TZ	Theologische Zeitschrift, Basel 1945ss.
UTQ	University of Toronto Quarterly, Toronto.
VC	Vigiliae Christianae, Amsterdam.
VD	Verbum Domini, Roma 1921ss.
VetChr	Vetera Christianorum, Bari.
VS	La vie spirituelle, Paris.
VV	Vizantijskij Vremennik, Pietroburgo. New Serie, Moskow.
WJB	Würzburger Jahrbücher für klassische Altertumswissenschaft 1947ss.
WS	Woodbrooke Studies, Manchester.
WSt	Wiener Studien, Zeitschrift für klassische Philologie, Wien.
WZHalle	Wissenschaftliche Zeitschrift der M. Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle.
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Wien.
ZAM	Zeitschrift für Aszese und Mystik, Innsbruck-München.
ZAW	Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, (Giessen), Berlin 1881ss.
ZB	Zeitschrift für Balkanologie, Wiesbaden.
ZBW	Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig 1884ss.
ZDADL	Zeitschrift für deutches Altertum und deutsche Literatur, Wiesbaden.
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Wiesbaden.
ZDP	Zeitschrift des Deutschen Palästinavereins, Leipzig 1878ss.
ZKG	Zeitschrift für Kirchengeschichte, Stuttgart.
ZKTh	Zeitschrift für Katholische Theologie, Innsbruck.

ZMR	Zeitschrift für Missions-und Religionswissenschaft, Münster 1928ss.
ZNW	Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche, Giessen-Berlin.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.
ZRGG	Zeitschrift für Religions-und Geistesgeschichte, Marburg.
ZSK	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung, Weimar 1911ss.
ZSR	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung, Weimar 1880ss.
ZST	Zeitschrift für systematische Theologie, Gütersloh 1923ss.
ZTK	Zeitschrift für Theologie und Kirchen, Tübingen 1891ss.
ZWTh	Zeitschrift für wissenschaftlichen Theologie.

Capitolul I.
IMPERIUL ROMAN ÎN SECOLUL I d.Hr.

Formarea Imperiului Roman, pe parcursul secolelor, a contribuit la o largă răspândire a moștenirii culturale, care a fost lăsată de celelalte popoare ale Antichității, mai ales de către greci. Trebuie menționat faptul că romanii, în unele domenii ale culturii, au creat opere care nu au fost depășite până în zilele noastre. Astfel, putem observa că ruinele edificiilor monumentelor romane, care s-au păstrat până azi, dar și un mare număr de termeni care au fost creați de către romani, au pătruns în toate limbile moderne. Merită să amintim faptul că studiul limbii latine, al scriitorilor și al poeților, a stat o bună perioadă de timp la baza învățământului școlar, iar principiile dreptului roman au avut un rol foarte important în dezvoltarea legislației statelor europene de azi.[1]

Vestigiile și marile realizări ale Imperiului Roman se văd încă și azi pe toate țărmurile Mării Mediterane, pe întinse zone din Europa Occidentală, Balcani și Asia Mică.[2] Existența Romei numără aproape trei milenii. S-a vorbit despre Roma Eternă (*Roma aeterna)*. Marii scriitori ai Antichității: Virgiliu (70-19 î.Hr.) și Horațiu (65-8 î.Hr.) și mai apoi Claudian (370-404

---

[1] N. A. Mașchin, op. cit., p. 3.

[2] J. M. Roberts, *Istoria lumii din preistorie până în prezent*, traducere de Cătălin Drăcșineanu, Editura Polirom, Iași, 2018, p. 188.

d.Hr.), Amian (330-400 d.Hr.), dar și poetul creștin Prudențiu (348-410 d.Hr.) au proclamat cu mândrie eternitatea Romei. Este fascinant cum un oraș, care a pornit de la o aglomerație de colibe a ajuns să se dezvolte ca un grandios Imperiu, care a reușit să reziste în Apus până în 28 august 476 d.Hr., iar în Răsărit până în 29 mai 1453 d.Hr. Dezvoltarea acestui Imperiu pe trei continente ca un stat mondial *oikouméne* (lumea locuită), care a reușit să transforme Marea Mediterană într-un „*lac roman*", a constituit unul din marile miracole ale istoriei.

Au fost mulți factori care au contribuit la această expansiune. În primul rând, să nu uităm faptul că Roma a beneficiat de o poziție geografică favorabilă, situată pe malul Tibrului, pe un drum strategic între nordul și sudul Italiei.[3] De la începuturile sale, factorul demografic a avut un rol important, iar pe lângă acesta, mai amintim și alți factori decisivi: extinderea teritoriilor și mentalitatea romană, bazată pe pragmatism, constructivism, disciplină, dar și pe tradițiile străbune *mos maiorum*.[4]

Pe parcursul existenței sale, civilizația romană a trecut prin mai multe etape: perioada Regalității (754 sau 753-509 î.Hr.), perioada Republicii (509-27 î.Hr.), perioada Imperiului (27 î.Hr. – 28 august 476 d.Hr., în Apus și 29 mai 1453 d.Hr., în Răsărit). Civilizația romană este deseori clasificată ca o parte din Antichitatea Clasică, alături de civilizația greacă, care a inspirat mult cultura Romei antice. Horațiu a surprins foarte bine această influență a culturii grecești: „*Graecia capta ferum victorem cepit et*

---

[3] *Personalități care au schimbat istoria lumii Din Antichitate până în Evul Mediu* 1800 î.Hr.-1492, Traducere din limba franceză de Ana Andreescu, Adriana Bădescu, Enciclopedia RAO, București, 2002, p. 31.

[4] Eugen Cizek, *Istoria literaturii latine* vol. I, Societatea "Adevărul" S.A., 1994, p. 37.

artes intulit agresti Latio" (Grecia învinsă și-a învins la rândul său barbarul învingător și a adus civilizația în necioplitul Latium).[5] Aceste două popoare au reușit să dea o strălucită sinteză în civilizația greco-romană, care stă mai ales la baza culturii și civilizației europene, dar și a altor popoare ale lumii.

În Antichitate, dezvoltarea Romei a fost strâns legată de civilizația greacă iar contactele dintre greci și romani s-au finalizat prin a determina bilingvismul și biculturalismul, ceea ce a făcut ca mulți romani să vorbească limba greacă iar un număr destul de important de greci să se exprime în limba latină. Toate acestea s-au datorat unei autentice unități spirituale, mentale, culturale și chiar politice a civilizației mediteraneene greco-romane. Au existat trăsături comune, mai ales mentale, de o importanță majoră, care au dus la dezvoltarea unui anumit tip de civilizație. Baza acestui tip de civilizație a fost orașul-stat (*polis* la greci și *ciuitas*, la romani).

Criza prin care a trecut Roma în anul 509 î.Hr. și care a dus la apariția Republicii, dar și criza din perioada Imperiului după 27 î.Hr., s-au datorat, în mare parte, faptului că instituțiile orașului-stat nu au mai fost capabile să se adapteze la dimensiunile și necesitățile imensului teritoriu, pe care Roma a reușit să-l cucerească, dar mai ales să-l stăpânească. Din aceste instituții ale orașului-stat derivau cultul și libertățile cetățenilor, care au fost adesea minoritari în propriul oraș-stat. Cu toate acestea, cetățenii au fost animați de un puternic spirit patriotic, astfel că romanii și grecii au constituit adevărate națiuni care au fost atașate de centrul lor politic. De altfel, pe parcursul

---

5 Henri-Irénée Marrou, *Istoria educației în antichitate,* Volumul II, Lumea Romană, Traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997, p. 27.

timpului, atât grecii cât și romanii au manifestat un anumit antropomorfism, pentru ei omul reprezentând măsura tuturor lucrurilor, iar de aici a derivat și atitudinea demnă, pe care au avut-o față de zei.

Putem afirma că, unitatea spirituală greco-romană presupunea cultul demnității umane, simțul măsurii, simetriei și al ordinii locale. De asemenea, s-a acordat o importanță deosebită educației, *paideia* cum o numeau grecii și care, la început, a fost mai mult o educație sportivă, iar la romani, la început, a avut un caracter exclusiv civic, dar mai târziu sub influența grecilor a devenit și sportivă.[6] S-a urmărit o dezvoltare armonioasă, fizică și psihică *kalokagatia*, cum o numeau grecii, iar romanii aveau ca principiu de viață: *mens sana in corpore sano „o minte sănătoasă într-un corp sănătos*."

Au existat anumite diferențe între greci și romani în ceea ce privește atitudinea față de străini, aceștia fiind cei care nu făceau parte din neamul lor, erau numiți *„barbari*". Pentru greci, *bàrbaros* era acea persoană care se exprima într-o limbă neînțeleasă, ca un bâlbâit, astfel încât grecii au ajuns să declare că *pas me hèllen bàrbaros esti* (cine nu este elen este barbar). Această conotație a avut la greci un sens disprețuitor, iar mai târziu, ei au trebuit să adauge că: *„cine nu este grec și roman este barbar*." Romanii, în schimb, au avut o altă atitudine față de *barbarus* (barbar), pentru că ei s-au străduit să-i integreze în comunitatea lor pe *„barbari*".

În perioada Imperiului, romanii au manifestat un interes pentru barbari iar după apariția și triumful creștinismului,

[6] Theodor Mommsen, *Istoria romană*, vol. I, Cuvânt înainte de Acad. Emil Condurahi, traducere de Joachim Nicolaus, Editura Științifică și Enciclopedică București, 1987, pp. 141; 263-278.

barbarul era sinonim cu păgânul, iar, dacă acesta primea creștinismul, nu mai era considerat barbar sau străin. Până în secolul al IV-lea disocierea de *„barbar”* a constituit o caracteristică a unității spirituale greco-romane. Această unitate a început mai ales din secolul al III-lea î.Hr., când contactele dintre cele două culturi și civilizații au cunoscut o intensificare accentuată, iar în urma acestor contacte, religia romană a împrumutat caracterul antropomorf, rezultând în final o mitologie greco-romană.

În urma acestor interferențe, în secolul I î.Hr la Roma, aproape toți locuitorii vorbeau limba greacă, proces care a fost accentuat în secolul următor de o importantă emigrație greco-orientală. Observăm astfel că, Imperiul Roman a fost bicefal în multe caracteristici, mai ales din punct de vedere cultural-lingvistic. Grecii au dominat partea de Răsărit a Imperiului începând de la Balcani, cu toate că romanii au încercat anumite tentative de romanizare în Macedonia și Asia Mică. În final, acestea au eșuat, astfel că, în anul 395 d.Hr., Imperiul Roman s-a împărțit în cel de Apus și cel de Răsărit. Cu toate acestea, unitatea spirituală greco-romană a rămas funcțională până la începutul secolului al VII-lea d.Hr., astfel că ea s-a prelungit și după anul 529 d.Hr., când se consideră sfârșitul Antichității.[7]

Roma a fost aceea care, până la urmă, a reconstituit cadrul civilizației grecești și astfel, romanii au stabilit forma primei civilizații, care s-a întins în toată Europa.[8] Civilizația romană a adus importante contribuții în organizarea politică, administrativă, juridică, arta militară, literatură, arhitectură, limbile Europei (limbile romanice), iar istoria sa continuă să aibă o influență puternică asupra lumii moderne.

---

[7] Eugen Cizek, *Istoria Romei*, Editura Paideia, București, 2002, pp. 11-15.

[8] J. M. Roberts, op. cit., p. 188.

Împărații din secolul I d.Hr.

OCTAVIAN AUGUST[9] (27 î.Hr. – 14 d.Hr.) – cu el începe dinastia Iulio-Claudiană[10]

Sursa: https://www.google.com/search?q=octavian+augustus+biografie&sxsrf=ACYBGNQTbS1OKHKG8_17SawDj939LswMRg:1581614390839&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=0PWELTixRP4plM%253A%252Ce3

Caius Octavianus s-a născut în anul 63 î.Hr. într-o familie care era originară din localitatea Velitrae, situată în Latium.

[9] Octavian August s-a născut la data de 23 septembrie 63 î.Hr.

[10] Dinastia Iulio-Claudiană a cuprins cinci împărați romani: Octavian August (27 î.Hr.-14 d.Hr.), Tiberiu (14-37 d.Hr.), Caligula (37-41 d.Hr.), Claudiu (41-54 d.Hr.), și Nero (54-68 d.Hr.). Ei au condus Imperiul Roman din a doua jumătate a secolului I î.Hr. și până în anul 68 d.Hr., când Nero, ultimul împărat al acestei dinastii, s-a sinucis.

Tatăl său s-a căsătorit a doua oară cu Atia, care a fost nepoata lui Iulius Cezar (101-44 î.Hr.). În anul 59 î.Hr. tatăl său moare, iar mama sa se va recăsători și-l va încredința bunicii Iulia. Iulius Cezar, unchiul său după mamă[11], va fi acela care îl va lua sub protecția sa. După asasinarea acestuia în Senat, la data de 15 martie 44 î.Hr, când a fost deschis testamentul, au văzut că Iulius Cezar l-a adoptat și l-a desemnat ca succesor al său. Adopția lui Octavian va fi ratificată și el își va lua numele de Iulius Caesar Octavianus.

Va forma, în octombrie 43 î.Hr., pe o perioadă de cinci ani, un Triumvirat cu Marc Antoniu și Lepidus, un alt general al lui Iulius Cezar. Își vor împărți zonele de guvernare, astfel că lui Octavian îi va reveni Occidentul, lui Marc Antoniu Orientul, iar lui Lepidus Africa. Pentru a consfinți pacea, Marc Antoniu se va căsători cu Octavia, sora lui Octavian, iar în anul 37 î.Hr., Triumviratul va fi reînnoit pentru încă cinci ani. În anul 36 î.Hr., Octavian îl va înlătura pe Lepidus, pentru că a complotat împotriva sa împreună cu Sextus Pompeius (fiul lui Pompei). Datorită relației dintre Marc Antoniu și Cleopatra a VII-a, regina Egiptului, dar și datorită faptului că acesta i-a dăruit Egiptului numeroase regiuni care aparțineau Romei, în septembrie 31 î.Hr., va avea loc bătălia navală de la Actium. În urma acestei bătălii, Marc Antoniu și Cleopatra vor fi învinși și vor fugi, întorcându-se la Alexandria. În august 30 î.Hr., Octavian va ajunge în Alexandria, iar flota și cavaleria lui Marc Antoniu dezertează. Acesta, fiind informat greșit și crezând că regina Cleopatra este moartă, se sinucide. Pentru a nu fi dusă în

---

[11] C. Tranquillus Suetonius, *Viețile celor doisprezece Caesari*, *Augutus*, VIII, Traducerea de David Popescu și C.V. Georoc, Studiu introductiv de David Popescu, Editura 100+1 Gramar, București, 2005, p. 72.

lanțuri la Roma, Cleopatra se va sinucide lăsându-se mușcată de un șarpe veninos.[12]

După transformarea Egiptului în provincie romană, Octavian va rămâne singurul stăpân al Imperiului Roman și va reuși să facă din Marea Mediterană un lac roman. Octavian s-a gândit la crearea unui nou cadru instituțional, care să ducă la lichidarea definitivă a Republicii. Astfel, începând din anul 28 î.Hr., va promova măsuri legislative importante. El va reorganiza Senatul devenind prim-senator al înaltului consiliu al statului, ca *princeps senatus*. În anul 43 î.Hr., i s-a conferit lui Octavian *un imperium*, iar soldații îl salutau ca *imperator*, general victorios, care era iubit de zei. Din anul 40 î.Hr., se intitula *imperator Caesar diui Iulii filius* (imperator Cezar fiu al divinului Iulius), iar, din 16 aprilie 29 î.Hr., i s-a atribuit permanent titlul de *imperator*. La 11 ianuarie 29 î.Hr., la Roma, se va închide templul lui Ianus Quirinius, care nu a mai fost închis decât o dată sau de două ori de la întemeierea Romei.[13] Porțile acestui templu erau deschise în timp de război, iar închiderea lor arată începutul unei noi ere de pace[14], *Pax Romana,* dar mai cu seamă sfârșitul războaielor civile.[15]

Născut în timpul crizei republicii, Octavian August va reuși să pună capăt războaielor civile și va instaura un nou regim politic, Principatul, care va dura cinci secole.[16]

Începea astfel secolul lui August (27 î.Hr.-14 d.Hr.), care a însemnat unul din momentele de vârf, pe care le-a atins cultura

---

[12] *Personalități care au schimbat istoria lumii*, op. cit., pp. 114-115.

[13] C. Tranquillus Suetonius, *Augustus*, XXII, op. cit., p. 78.

[14] Templul lui Ianus a fost închis o dată în timpul regelui Numa Pompilius (717-673 î.Hr.) și altă dată după primul război punic, în anul 241 î.Hr.

[15] Eugen Cizek, op. cit., pp. 209-222.

[16] *Personalități care au schimbat istoria lumii*, op. cit., p. 114.

și civilizația romană. În acest secol, împăratul Octavian August a instaurat la Roma un regim politic autoritar, o dictatură camuflată. Astfel, în această situație creată de noul regim, romanii și-au pierdut libertatea în acest secol. Regimul instaurat de Octavian August poate fi numit *Principat*, dar el a instalat, de fapt, la Roma o adevărată monarhie autoritară, camuflată sub absența unei definiri juridice specifice. Înainte de a se prezenta ca *princeps*, el a fost *dux*[17] al romanilor și astfel, în ședința Senatului din 17 ianuarie 27 î.Hr., Octavian a primit un nou supranume, *cognomen* Augustus, dar și administrarea directă a două treimi din provinciile Imperiului Roman. Principatul era solid implantat iar Imperiul, ca regim politic, se va naște de acum. În aceeași măsură, principele sau împăratul s-a comportat ca *patronus* suprem al romanilor, ca *pater* necontestat, guvernator general al Imperiului, dar, în același timp, și ca un veritabil moștenitor al dictatorilor și regilor italo-etrusci.

Acest regim politic instalat de Octavian August, fără un nume precis, a mascat o dictatură militară imaginată ca o stare permanentă. În această situație, împăratul era și *princeps*, era primul membru al Senatului *princeps senatus*, dar și președintele lui, pe care putea să-l convoace și să fie primul care ia cuvântul. De acum înainte, cetățenii nu se vor mai adresa adunărilor populare, ci principelui. Octavian August a primit pe viață *tribunicia potestas* (puterea tribuniciană), șef al plebei, care îl transformă într-o ființă sacrosanctă, așa cum au fost și tribunii plebei. De asemenea, în anul 12 î.Hr primește și titlul de *pontifex maximus* iar în această calitate va fi conducătorul religiei

[17] Titlul de *dux* se referea la un consul sau imperator, la guvernatorul roman al provinciilor. În această calitate de guvernator *dux*, era cel mai mare funcționar civil, dar și comandantul-șef al legiunilor din provincii.

romane, ceea ce i-a conferit Principatului și o indispensabilă bază religioasă și tradițională.[18] El a știut că romanii erau religioși și ritualiști, respectând cu mare strictețe *mos maiorum,* tradițiile strămoșilor. Cumularea demnităților religioase cu cele politice i-au asigurat lui Octavian August o putere absolută, care nu a mai fost întâlnită până atunci la Roma.

Provinciile Imperiului au fost împărțite în senatoriale. Acestea erau cele mai vechi și în același timp cele mai intens romanizate, pacificate și mai puțin amenințate de războaie. În schimb, lui Octavian August i-au revenit provinciile imperiale, acestea fiind slab romanizate și aveau nevoie de legiuni pentru menținerea păcii și de aceea erau administrate, în mod exclusiv, de principe. De cele mai multe ori provinciile imperiale erau guvernate de către un legat (locțiitor) al lui Augustus, *legatus Augusti pro praetore.* Provinciile Asia și Africa erau guvernate de proconsuli, iar provinciile Achaia, Bithynia, Creta, Cipru, Cyrenaica, Macedonia, Sicilia și Galia, erau guvernate de propretori (foști pretori), care așteptau să primească un consulat. Guvernatorii erau numiți de Senat, dar împăratul putea să intervină în numirea lor și uneori putea să-i numească singur, fără acordul Senatului. În provinciile imperiale, care erau mai puțin importante, ca de exemplu: Sardinia, Rhetia, Noricum, zona alpină, guvernarea era asigurată de către un procurator sau de către un prefect. Acum, mai ales monarhul Octavian August și funcționarii lui conduc Imperiul.

Apogeul Imperiului în timpul lui Octavian August va fi între anii 17-7 î.Hr., când împăratul avea între patruzeci și șase și

18 J. M. Roberts, op. cit., p. 203.

cincizeci și șase de ani. Împreună cu Agrippa,[19] pe baza informațiilor pe care le aveau, romanii au alcătuit prima hartă de mari dimensiuni a lumii romane, care a fost împărțită în douăzeci și patru de unități cartografice. Prin această hartă, romanii puteau să contemple întreaga lume și să situeze Imperiul lor teritorial în lumea locuită *oikouméne,* iar Octavian August spera să apară atât în postura de stăpân al universului cât și în aceea a unui foarte performant administrator al Imperiului.

În acest sens, el a fost acela care a găsit o Romă de cărămidă sau lemn și a lăsat una de marmură. Pe colina Palatinului s-au ridicat locuințe destul de somptuoase, a inițiat construirea sau restaurarea unor temple la Roma, dintre care cel mai luxos a fost cel al lui Apollo și care a fost inaugurat în anul 28 î.Hr. A fost inaugurat Forul lui August, din care făcea parte și templul lui Marte, construit din marmură pe parcursul a patruzeci de ani. La finalizarea construcției au fost organizate sărbători fastuoase, care s-au întins pe parcursul a patruzeci de zile. În timpul acestor sărbători s-au organizat lupte de gladiatori, dar și vânători, care au avut loc în Marele Circ, unde au fost uciși două sute șaizeci de lei. Acest sistem de a da spectacole gratuit de către conducătorii plebeilor, dar și daruri în bani și grâu, a fost început de Caius Gracchus (154-121 î.Hr nepotul lui Scipio Africanul 236-183 î.Hr.). Peste două sute de mii de oameni primeau grâu gratuit de la stat. Împăratul

---

[19] Marcus Vipsanius Agrippa s-a născut în anul 64 î.Hr. și a trăit până în anul 12 î.Hr. A fost cunoscut ca om politic și general roman, fiind unul dintre cei mai apropiați prieteni și colaboratori ai împăratului Octavian August. În anul 21 î.Hr. Octavian August și l-a asociat la putere și i-a dat-o de soție pe fiica sa Iulia. Lui Agrippa i se datorează principalele victorii militare din timpul domniei lui Octavian August, dar mai ales victoria din bătălia navală de la Actium din anul 31 î.Hr. împotriva lui Marc Antoniu și Cleopatra.

Octavian August a dat bani, aproximativ patru sute de sesterți, fiecărui plebeu. Aceste spectacole făceau parte din acele gratuități pe care împărații le făceau pentru a câștiga poporul dar și pentru a pune capăt nemulțumirilor cauzate de anumite lipsuri. Pâinea și circul au devenit mijloacele prin care împărații au devenit simpatizați și iubiți de popor.

Între spectacole, au fost și jocurile seculare, care au fost organizate începând din anul 17 d.Hr. În timpul acestor jocuri, care au fost organizate în timpul lui Octavian August, au murit zece mii de gladiatori și trei mii cinci sute de animale din Africa. Împărații foloseau *panem et circensis* pentru a nu da posibilitatea poporului să se ocupe de politică.[20] De asemenea, a mai fost organizată o bătălie navală, care reconstituia celebra bătălie dintre atenieni și medo-perși de la Salamina. În 18 august 29 î.Hr a fost inaugurat, în Forul roman-republican, un templu construit în cinstea lui *diuus Caesar* (divinului Cezar) pe locul unde a fost incinerat trupul lui Iulius Cezar.

Octavian August a mai realizat și multe construcții de utilitate publică, astfel că, în timpul domniei sale, au fost construite la Roma teatre moderne din marmură, care erau impresionante pentru acele vremuri. În anul 28 î.Hr pentru el și familia sa a construit un mausoleu impresionat în formă cilindrică cu o înălțime de patruzeci și patru de metri și o lățime de optzeci și nouă de metri, unde urma să fie depusă cenușa sa și a familiei sale. Prin aceste construcții în Roma se configurează pacea, ordinea și abundența, care au fost aduse de domnia lui Octavian August.

În plan extern, Octavian August a dorit să adauge Imperiului teritorii mai apropiate, dar și mai îndepărtate. Geto-

---

[20] C. Tranquillus Suetonius, op. cit., p. 350.

dacii și bastarnii au lansat, între anii 29-28 î.Hr., o invazie la sud de Dunăre împotriva tracilor, care a fost respinsă de guvernatorul Macedoniei, cu ajutorul lui Roles, un dinast geto-dac din Dobrogea. Roles a devenit prieten și aliat al poporului roman, iar în deceniile următoare, Dobrogea va face parte din Imperiul Roman alături de orașele grecești Odessos, Istros, Tomis, Callatis și Dionysiopolis, care vor forma Pentapolis. În anul 15 î.Hr romanii ajung la Dunăre, la nord de Balcani unde Tiberiu va crea provincia Moesia. Octavian August a cucerit și nordul hispanic, care în anul 19 î.Hr a fost anexat și unde a înființat trei provincii: Hispania Tarraconensis, cu capitala la Tarraco,[21] Lusitania și Baetica. În Galia au fost create trei provincii noi: Aquitania, cu capitala la Burdigala,[22] Lugdunensis, cu capitala la Lugdunum[23] și Belgica cu capitala la Augusta Treviorum.[24] Galatia va fi transformată în provincie romană din anul 25 î.Hr, iar în Armenia va fi instalat Tigranes II ca rege. Acesta era clientelar romanilor și trăia în exil la Roma. La moartea lui Irod cel Mare, în anul 4 î.Hr., care a fost rege clientelar al Iudeei între anii 37-4 î.Hr., regatul său a primit, în anul 6 î.Hr., statutul de teritoriu roman, fiind guvernat de către prefectul cavaler Ponțiu Pilat. O altă parte, care cuprindea Galileea și Pereea, a fost transformată în regatul lui Irod Antipa (4 î.Hr.-39 d.Hr.). În jurul Siriei, care era o provincie importantă în cadrul disputelor

---

[21] Azi este orașul Tarragona în provincia Catalunia din Spania. A fost cea mai veche localitate romană din Peninsula Iberică.

[22] Azi este orașul Bordeaux în Franța.

[23] Azi este orașul Lyon în Franța.

[24] Azi este orașul Trier (în franceză *Trèves*), din vestul Germaniei în landul Renania-Palatinat. Este situat pe cursul râului Mosela și a fost fondat de către romani în anul 16 î.Hr. sub numele de colonia *Augusta Trevorum*. Este considerat ca fiind cel mai vechi oraș al Germaniei și a fost în epoca romană o foarte importantă citadelă defensivă împotriva atacurilor barbare.

cu parții, a fost creat un dispozitiv de state clientelare și alianțe cu mici state locale.

În Europa, romanii cuceresc Raetia și Noricum, ajungând până la izvoarele Dunării, unde vor crea provincia Raetia cu capitala la Augusta Vindelicorum.[25] Octavian August a vrut să stabilească în Germania o mare provincie, care să se întindă de la Rin până la Elba, dar aici s-a confruntat cu revolta lui Arminius,[26] în fața căruia romanii au suferit înfrângeri grele în bătălia de la Teutoburger Wald din anul 9 d.Hr. iar Arminius va deveni eroul național al germanilor. Tiberiu, viitorul împărat, va veni între anii 10-12 d.Hr. pe Rin pentru a reface înfrângerea romanilor. Pentru apărarea frontierei de pe Rin, romanii vor lăsa aici o sută de mii de soldați, iar Octavian August va renunța la ofensiva împotriva Germaniei.

Astfel, granițele Imperiului Roman se întindeau acum de la Oceanul Atlantic, Rin, Dunăre, munții Armeniei, Eufrat până în deșertul African.[27] Pe parcursul vieții sale, Octavian Augustus a fost un mare diplomat, el a știut să atragă de partea sa oamenii cei mai capabili și iscusiți, care au știut să pună în practică, cu succes, ordinele pe care le-au primit.[28]

Octavian August moare în 19 august la Nola, cu o lună înainte de a împlini șaptezeci și șase de ani. Trupul său va fi transportat la Roma, pe Câmpul lui Marte, unde a avut parte de

---

[25] Azi este orașul Ausburg în Germania capitală a regiunii administrative Schwaben din landul Bavaria. A fost fondat de către romani în secolul I î.Hr. sub numele de Augusta Vindelicorum (de la vindelicii, vindalici sau vindolici). Aceasta era o populație celtă din sudul Germaniei, pe care romanii au reușit să o învingă în anul 15 î.Hr.

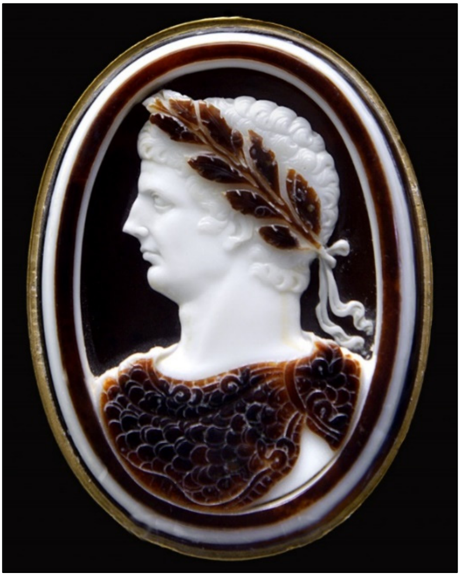
[26] Arminius a trăit între anii 17 î.Hr.-21 d.Hr. și a fost conducătorul tribului german al heruscilor.

[27] Eugen Cizek, op. cit., pp. 237-267.

[28] N. A. Mașchin, op. cit., pp. 267-286.

funeralii grandioase iar Tiberiu și fiul său, Drusus, rostesc elogiul funerar. Cenușa sa a fost depusă în grandiosul mausoleu pe care l-a construit, iar pe doi stâlpi din bronz de la intrarea în mausoleu au fost scrise realizările lui. Octavian August va fi zeificat (divinizat) de către Senat la data de 17 septembrie 14 d.Hr., la o lună după moartea sa.

TIBERIU (14-37 d.Hr.)

Sursa: http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=8310

Tiberius Claudius Nero s-a născut în 16 noiembrie 41 î.Hr. la Roma. A fost fiul senatorului Tiberius Claudius Nero și al Liviei Drusilla și a avut o copilărie plină de greutăți și peripeții[29], iar la vârsta de nouă ani, a rămas orfan de tată.[30] În

[29] C. Tranquillus Suetonius, *Tiberius*, VI, op. cit., p. 123.

[30] Ibidem, p. 124.

urma căsătoriei mamei sale din anul 38 î.Hr. cu împăratul Octavian August, va deveni fiul vitreg al acestuia.

Tiberiu va fi adoptat, în anul 4 d.Hr., de către Octavian August iar din anul 6 d.Hr. va deveni comandantul suprem al armatei, guvernator general al Imperiului și tribun al plebei. S-a căsătorit împotriva voinței sale în anul 12 î.Hr cu Iulia, fiica împăratului Octavian August. Deoarece această căsătorie a eșuat, dar și datorită politicii dinastice duse de către Octavian August, s-a autoexilat în insula Rodos șapte ani. După moartea celor doi nepoți ai lui Octavian: Lucius și Gaius Caesar, acesta îl adoptă pe Tiberiu și-l va desemna ca moștenitor la tronul imperial schimbându-și numele în Tiberius Iulius Caesar. Astfel, la moartea lui Octavian August în anul 14 d.Hr., la vârsta de cincizeci de ani, îi va urma acestuia la conducerea Imperiului Roman. A refuzat să accepte titlul de Augustus, de părinte al patriei P.P., dar și pe cel de imperator.[31] El a încercat să colaboreze cât mai bine cu Senatul la conducerea Imperiului. Tiberiu a continuat politica lui Octavian Augustus de consolidare a autorității principelui, îmbunătățind administrația provinciilor și a consolidat finanțele statului.

În plan extern, el a renunțat în anul 16 d.Hr. la costisitoarea ofensivă din Germania și l-a rechemat pe nepotul său, Germanicus, la Roma. În acest fel el a stabilit frontiera Imperiului la Rin. Tiberiu a transformat în provincii romane regatele clientelare : Moesia,[32] Commagene[33] și Capadocia.[34] De

[31] Ibidem, XXVI, p. 133.

[32] Moesia a fost provincia romană situată pe teritoriul de azi al Serbiei, Bulgariei și Dobrogea din România.

[33] Commagene a fost regat armean din perioada elenistică.

[34] Capadocia este în estul Anatoliei, în centrul Turciei de azi.

asemenea, a reprimat cu violență răscoalele antiromane din Africa și din nord-estul Galiei.

A interzis ceremoniile străine, riturile egiptene și iudaice ordonând ca toți cei care aparțineau acestor culte să-și ardă hainele ritualice cu podoabe cu tot. De asemenea pe tinerii evrei, sub pretextul exercitării serviciului militar, i-a trimis în provincii cu climă mai aspră. Tiberiu îi va expulza din Roma pe evrei, dar și pe cei care practicau această religie, sub pedeapsa sclaviei pe viață dacă nu se supun acestui ordin. Astrologii au fost și ei expulzați din Roma dar, la rugămintea lor și în urma promisiunii că vor renunța la această îndeletnicire, i-a iertat.[35] Tiberiu nu credea în zei, fiind nepăsător față de aceștia și de religie, pentru că el credea în astrologie, considerând că totul este condus de un destin.[36]

Ultimii ani ai vieții și i-a petrecut în perversiuni sexuale în insula Caprea. Tiberiu a murit în 16 martie 37 d.Hr. la Misenum[37] de o maladie, care încă nu a fost stabilită de către istorici, iar după unele păreri de infarct. După alte păreri Tiberiu ar fi fost ucis de către Macro, prefectul pretoriului, care l-a înlocuit pe Sejanus[38] și de nepotul său Gaius Caligula, care a fost supus la multe abuzuri sexuale, ce i-au traumatizat copilăria. Gaius Caligula, pe când împăratul era pe moarte, a poruncit să i se smulgă inelul din deget și datorită faptului că muribundul părea că nu-l dă, a poruncit să i se pună o pernă pe

---

35 C. Tranquillus Suetonius, XXXVII, op. cit., p. 137.

36 Ibidem, LXIX, p. 151.

37 Misenum a fost un port în apropiere de Neapolis și Puteoli. Aici a fost cea mai mare bază navală a flotei romane, care a fost înființată în anul 27 î.Hr. de către Marcus Agrippa.

38 N. A. Mașchin, op. cit., pp. 296-300.

față. Chiar el l-a strâns de gât cu mâinile sale, iar un libert, care a țipat în fața acestei atrocități, l-a pus imediat pe cruce.[39]

Moartea lui Tiberiu a fost primită cu multă bucurie de către popor și astfel, la prima veste oamenii alergau pe străzi strigând: *„În Tibru cu Tiberius.”*, iar alții rugau pământul și pe zei să nu facă loc umbrei celui mort, decât între cei nelegiuiți.[40]

CALIGULA (37-41 d.Hr.)

Sursa: http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=2169

După moartea lui Tiberiu, la conducerea Principatului a urmat ultimul fiu al lui Germanicus[41], Gaius supranumit

---

39 C. Tranquillus Suetonius, *Caligula*, XII, op. cit., p. 161.

40 Ibidem, *Tiberius*, LXXV op. cit., p. 153.

41 Germanicus se bucura de o mare popularitate atât în armată cât și în Roma. Tiberiu și Drusus au fost copiii Liviei, soția împăratului Octavian August.

Caligula. Germanicus a fost fiul lui Drusus și al Antoniei celei mici și a fost adoptat de către Tiberiu, unchiul său după tată, după ce acesta a fost convins de către împăratul Octavian Augustus. După ce l-a învins pe regele Armeniei și a transformat Capadocia în provincie romană, Germanicus a murit la Antiohia în 10 octombrie 19 d.Hr., la vârsta de 34 de ani, de o boală grea, dar se bănuiește că ar fi fost otrăvit.[42]

Caligula a primit această poreclă de la soldații tatălui său, pentru că în timpul copilăriei a trăit în taberele militare și purta o sândăluță militară numită *caligula*.[43] S-a născut la Anzio[44] în 31 august 12 d.Hr. iar numele complet este Gaius Iulius Caesar Germanicus, fiind primul Iulio-Claudiu autentic, reprezentând o sinteză a celor două familii. În 21 septembrie 38 d.Hr. a fost învestit de către Senat și popor ca imperator, primind puterea tribuniciană, pontificatul maxim și titlul de părinte al patriei P.P.

La începutul domniei, Caligula s-a arătat generos, adoptând mai multe măsuri populare pentru a obține sprijin politic. De generozitatea sa au beneficiat: Senatul, poporul, dar și armata. I-a ajutat pe cei care au fost afectați de sistemul de impozitare imperial, a interzis anumite comportamente sexuale deviante și pe cei care practicau aceste desfrânări monstruoase i-a alungat din Roma și abia a putut fi oprit să nu-i înece.[45] Caligula a inițiat luptele de gladiatori și a organizat jocuri de circ foarte multe, care țineau de dimineața până seara, intercalând și câte o vânătoare ca în Africa, dar și câte o cursă

42 C. Tranquillus Suetonius, *Caligula*, I, op. cit., p. 157.
43 Ibidem, IX. p. 160.
44 Anzio, este o localitate în regiunea Lazio, din provincia Roma în Italia.
45 C. Tranquillus Suetonius, *Caligula*, XVI, op. cit., p. 163.

ca la Troia. A dat spectacole și în afara Italiei.[46] El a suferit de o anumită formă de epilepsie. De asemenea, s-a comportat ca un adevărat cezar-faraon aducând din Egipt un obelisc imens,[47] favorizând cultul divinităților egiptene și pe cel al zeiței Isis.

Caligula a avut intenția să mute capitala Imperiului la Alexandria, dar mai ales a vrut să fie asimilat ca un zeu, ca zeul Mercur sau ca Apollo, Jupiter, dar și să fie considerat *dominus et deus* (zeu și stăpân). El se considera monarh cu puteri nelimitate, asemenea regilor elenistici. În templele, care au fost construite în Orient, pe lângă statuile zeilor, a fost așezată și statuia lui. Astfel, în anul 40 d.Hr., a ordonat ridicarea unei statui cu el în Templul din Ierusalim. El a poruncit să se aducă din Grecia statuile divinităților celor mai strălucite prin măiestria cu care au fost făcute, dar strălucite și prin respectul de care se bucurau. Între acestea a fost și statuia lui Jupiter Olimpianul, căruia a poruncit să i se taie capul și să fie înlocuit cu al lui. A construit un templu special pentru divinizarea lui cu preoți și cu sacrificii din cele mai căutate. În templu era o statuie cu el din aur, în mărime naturală, pe care o îmbrăca în fiecare zi cu aceleași straie ca și ale lui. Cetățenii cei mai bogați ocupau pe rând demnitatea de preot fie prin intrigi, fie prin licitații, care se făceau cu sume foarte mari. Erau sacrificați: cocostârci, dropii, găinuși de Numidia, bibilici, fazani, iar în fiecare zi se sacrifica câte o altă specie.[48]

---

[46] Ibidem, XX, p. 165.

[47] Azi este obeliscul din Vatican, în Piața San Pietro.

[48] C. Tranquillus Suetonius, *Caligula*, XXII, op. cit., p. 166.

Caligula a întreținut legături imorale cu toate surorile lui: Drusilla, Agrippina, și Livillia, iar pe acestea două din urmă a poruncit să fie omorâte împreună cu Aemilius Lepidus, soțul surorii sale, Drusila, pe motiv că acesta a avut relații adultere cu ele, dar și pentru faptul că au conspirat împotriva lui. Caligula a avut mai multe relații adulterine și cu alte femei.[49] Pe lângă incestul cu surorile lui și cunoscuta pasiune pentru prostituata Pyrallis, n-a respectat nicio femeie, oricât de demnă ar fi fost. De asemenea, nu respecta rușinea nici a lui și nici a altora. Se spune că l-a iubit pe Marcus Lepidus, pe pantomimul Mnester și pe niște ostatici, într-un chip infam. Valerius Catulus, tânăr din familie consulară, îi reproșa că a fost batjocorit de el și-l dor coastele din pricina asta.[50]

Mauritania, care a fost regat clientelar al Romei, a fost transformată în provincie romană. În anul 39 d.Hr., datorită cheltuielilor mari pentru sprijinul social și generozitatea de care a încercat să dea dovadă, dar mai ales datorită costurilor cu extravaganța sa, banii din trezoreria statului s-au epuizat și astfel, a început o criză financiară. Cheltuind ultimul ban și ajuns în lipsă, se gândi la jefuiri, născocind tot felul de șicane în justiție, de vânzări la licitații și de impozite.[51] Pentru a face rost de bani, Caligula a început să ucidă oamenii și să le confiște proprietățile. De asemenea, tot pentru a face rost de bani, a pus impozite nemaiauzite, mai întâi prin preceptori, iar apoi fiindcă beneficiul era considerabil, prin centurioni și tribuni pretorieni.[52]

---

[49] Ibidem, XXIV, pp. 167-168.
[50] Ibidem, XXXVI, p. 173.
[51] Ibidem, XXXVIII, p. 174.
[52] Ibidem, XL, p. 175.

Cu aceeași violență și mândrie se purta și față de celelalte categorii sociale. Pe mulți cetățeni onorabili, după ce mai întâi i-a stigmatizat cu fierul roșu, i-a condamnat să muncească în mine sau la întărirea șoselelor, sau să fie sfâșiați de animale sălbatice, sau i-a închis în cuști, unde nu puteau sta decât în patru labe ca animalele, sau i-a tăiat în două cu fierăstrăul. Nu toți erau condamnați pentru motive grave, ci fie că nu se arătau mulțumiți de spectacole, fie că nu juraseră pe divinitatea lui. De asemenea, i-a forțat pe părinți să asiste la torturile copiilor lor.[53]

Cruzimea lui Caligula s-a arătat și prin faptul că de multe ori dorea masacrarea armatelor, foamete, ciumă, incendii ori cutremure de pământ.[54] A pus mai multe taxe: pe procese, pe căsătorie și pe prostituție. Relațiile dintre el și Senat s-au deteriorat, astfel că pe mulți senatori i-a condamnat la moarte. Conducerea tiranică a lui Caligula, dar și dreptul pe care l-a dat sclavilor de a-și denunța stăpânii a provocat nemulțumirea Senatului și a conducătorilor pretorienilor.[55] După mai puțin de patru luni va fi asasinat, după ce făptuise crime foarte mari și proiectase altele și mai mari.[56]

Toate aceste abuzuri au dus la crearea unei conspirații care a dus la asasinarea sa în ziua de 24 ianuarie 41 d.Hr., în palatul imperial. În timp ce era doborât la pământ, prin zvârcoliri și vaiete dând semne că mai trăiește, ceilalți l-au ucis cu treizeci de lovituri. Consemnul tuturor era „Repetați.” Unii

---

[53] Ibidem, XXVII, pp. 169-170.

[54] Ibidem, XXXI, p. 171.

[55] N. A. Mașchin, op. cit., pp. 300-301.

[56] C. Tranquillus Suetonius, op. cit., XLIX, p. 179.

i-au înfipt sabia și în părțile rușinoase. A trăit douăzeci și nouă de ani și a domnit trei ani, zece luni și opt zile.[57]

CLAUDIU (41-54 d.Hr.)

Sursa: http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=7680

După moartea lui Caligula au urmat momente de confuzie generală, pentru că unii se gândeau la restaurarea Republicii. Pretorienii[58] l-au găsit pe Claudiu ascuns după o perdea în palatul imperial, după care l-au dus în tabăra lor și l-au

[57] Ibidem, LIX, p. 183.

[58] Garda Pretoriană era formată din militari care se ocupau cu paza și protecția împăratului. Datorită faptului că s-a implicat prea mult în numirea, dar mai ales în asasinarea împăraților, ea a fost desființată în anul 312 d.Hr. de către împăratul Constantin cel Mare (306-337 d.Hr.).

proclamat împărat. El a lăsat ca soldații înarmați să depună jurământ în numele lui și a promis fiecărui soldat câte cincisprezece mii de sesterți. Claudiu este primul dintre Cezari care și-a cumpărat cu bani fidelitatea soldaților.[59] Cu toate acestea, Senatul va confirma această alegere în 25 ianuarie 41 d.Hr.

Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus s-a născut la data de 1 august 10 î.Hr. la Lugdunum[60] în Galia, în ziua când s-a inaugurat templul fondării Romei și al lui Octavian August. A fost al patrulea împărat al dinastiei iulio-claudiene, fiul generalului Drusus, fratele lui Tiberiu. Tatăl său a fost fiul Liviei, a treia soție a împăratului Octavian Augustus, iar mama sa, Antonia cea mică, era fiica lui Marc Antoniu. Claudiu a mai avut un frate pe care îl chema Germanicus și o soră Livilla. Pe Drusus, tatăl lui Claudiu, l-a născut Livia la trei luni după ce s-a căsătorit cu Octavian August și astfel, a existat suspiciunea că el ar fi fost fructul unui adulter al Liviei cu Octavian August.[61] De mic copil a rămas orfan de tată, pentru că tatăl său, Drusus, a fost otrăvit. Claudiu avea o sănătate mai șubredă, era bâlbâit, îi curgea salivă și avea un mers asimetric. Mama sa, Antonia, spunea adeseori că el este o arătare de om, pe care natura numai a început-o, fără a o termina. Iar dacă acuza pe cineva de prostie, spunea că este mai prost decât fiul

[59] C. Tranquillus Suetonius, *Claudius*, op. cit., p. 192.

[60] Lugdunum este azi orașul Lyon în Franța. A fost colonia Copia Claudia Augusta Lugdunum, la început Copia Felix Munatia Lugdunesteum, și a fost fondat în anul 43 î.Hr. de către Lucius Munatius Plancus. După cucerirea Galiei a devenit capitala provinciei romane Galia Lugdunensis. Împăratul Caracalla (188-217 d.Hr.) s-a născut la Lugdunum (Lyon).

[61] C. Tranquillus Suetonius, *Claudius*, I, op. cit., p. 187.

său Claudiu.[62] Datorită acestor probleme a stat retras din viața politică și s-a consacrat studiului, petrecerilor, băuturii și femeilor. Astfel, el a lăsat în sfârșit la o parte orice ambiție la vreo demnitate, și s-a dat complet trândăviei, trăind retras, fie în parcul și vila suburbană, fie ascunzându-se în Campania, în societatea oamenilor depravați, adăugând la vechea lui trândăvie viciul beției și al jocurilor de noroc.[63] Din copilărie a avut o înclinație deosebită spre disciplinele liberale și chiar a publicat adesea lucrări de diferite genuri.[64]

Claudiu a fost singurul dintre primii cincisprezece împărați romani care nu a fost homosexual sau bisexual și a preferat numai femei, cu toate că nepoții săi, Caligula și Nero, au fost recunoscuți pentru excesele lor sexuale.[65] Îi plăceau foarte mult femeile, dar a fost cu totul departe de bărbați.[66] Claudiu a avut două logodne și două căsătorii eșuate. După aceea s-a căsătorit cu Valeria Messalina, în anul 38 sau 39 d.Hr., care era mai bătrână cu 17 ani față de el. Messalina era fiica verișoarei primare a lui Claudiu, Domitia Lepida. După cum vedem, era încă un exemplu de căsătorie între rude apropiate, prin care se urmărea păstrarea puterii într-un clan de sânge.[67]

---

[62] Ibidem, III, p. 189.

[63] Ibidem, V, p. 190.

[64] Ibidem, III, p. 188.

[65] În Roma clasică, dacă erai un bărbat din înalta societate și nu aveai aventuri cu alți bărbați, erai considerat ca ceva neobișnuit, așa că, din păcate, majoritatea împăraților romani au avut soții, iubite și iubiți. Despre Traian (98-117 d.Hr.) și Hadrian (117-138 d.Hr.) se spune că nu au avut niciodată relații sexuale cu femei, fiind căsătoriți doar din interese politice.

[66] C. Tranquillus Suetonius, *Claudius*, XXXIII, op. cit., p. 205.

[67] Aceste căsătorii între rude apropiate au existat și în cadrul dinastiei Ptolemeilor în Egipt.

În dinastia Iulio-Claudienilor se practicau aceste căsătorii între rude apropiate, după care se masacrau fără milă. Messalina a dus o viață amoroasă plină de aventuri, cu mulți amanți.[68]

Caligula a fost cel care l-a introdus pe Claudiu în Senat și consulat, fiind astfel scos din obscuritate. Pe lângă defectele pe care le-a avut, Claudiu a fost și un intelectual de excepție și până la el nici un conducător roman din secolul I d.Hr. nu a scris ca și el despre istoria etruscilor, romanilor și cartaginezilor.

După urcarea sa pe tron, Claudiu a dorit să consolideze puterea politică pe care o exercitau pretorienii. În multe domenii ca: justiție, administrație, dar și finanțe se comportă ca un reformator care să întărească puterea monarhică. În timpul domniei sale, Claudiu a demarat și o politică de ample construcții, atât în Italia cât și în provincii. A terminat de construit două apeducte: Aqua Claudia, de șaizeci și nouă de km, și Anio Novus, de optzeci și șapte de km. Claudiu a început construcția unui sistem defensiv de fortificații pe Rin și Dunăre. Cetățenia romană a fost acordată cu mare generozitate și locuitorilor din provincii. De asemenea, el a facilitat și accesul unor conducători gali în Senat, fapt care va atrage nemulțumirea cercurilor senatoriale romane.

Pe plan religios, Claudiu a reformat unele ceremonii religioase, dar și unele moravuri civile și militare. De asemenea, el a reformat statutul tuturor ordinelor, din Roma și din afara ei, repunând în vigoare statute care au fost înlăturate și a stabilit altele noi. În cooptarea pe colegii a preoților, n-a numit pe nimeni care n-a depus jurământul. Observa cu atenție că, ori de

---

68 C. Tranquillus Suetonius, *Claudius*, XXVI op. cit., p. 202.

câte ori erau cutremure de pământ în Roma, praetorul chema poporul pentru rugăciuni. De asemenea, imediat ce vedea o pasăre de rău augur în Roma sau pe Capitoliu, se făceau rugăciuni publice și chiar el, în calitate de pontif suprem, se urca pe tribună și îndemna poporul la rugăciuni, după ce îndepărta mulțimea de lucrători și sclavi.[69]

Claudiu i-a expulzat pe evrei[70] din Roma, care se agitau mereu, instigați de Chrestus.[71] În Galia a desființat religia druizilor, care era de o mare cruzime și care a fost interzisă romanilor de către împăratul Octavian August. Claudiu a încercat să aducă din Atica la Roma cultul eleusian și a propus ca templul lui Venus Erycina din Sicilia, care s-a ruinat din cauza vechimii, să fie restaurat pe cheltuiala statului.[72]

În plan extern, Claudiu a început cucerirea Britaniei, care, astfel, va deveni cea mai vestică provincie a Imperiului Roman. Iudeea, în anul 44 d.Hr., alături de Tracia în anul 46 d.Hr., Licia, Mauretania și Noricum vor fi transformate în provincii romane. Datorită caracterului capricios, Claudiu dădea multe sentințe imprevizibile, dar a fost în același timp și un mare amator de lupte între gladiatori, fiind cunoscut pentru cruzimea și setea lui de sânge. Îi plăceau așa de mult luptele cu animale sălbatice, încât venea din răsăritul zorilor la spectacol.[73] A organizat în anul 47 d.Hr. Jocurile Seculare prin care au fost serbați cei opt sute de ani de la întemeierea Romei.

---

69 Ibidem, XXII, p. 199.

70 Primii creștini la Roma au provenit din cadrul comunității iudaice și de aceea romanii la început i-au confundat pe creștini cu iudeii.

71 Chrestus-Hristos.

72 C. Tranquillus Suetonius, *Claudius*, XXV, op. cit., p. 201.

73 Ibidem, XXXIV, p. 205.

Messalina organizează o conspirație împotriva lui Claudiu în anul 48 d.Hr. S-a căsătorit cu Gaius Silius, care era consul desemnat și care urma să-l înlocuiască pe Claudiu la conducerea Imperiului. A reușit să dejoace această conspirație și, la ordinul lui Narcissus, comandantul gărzii pretoriene pentru o zi, cei doi au fost executați.

În anul 49 d.Hr., Claudiu s-a căsătorit cu nepoata sa, Agrippina II, fiica lui Germanicus, fratele său.[74] A devenit *Augusta* și în această calitate acționa cu mână de fier. Ea l-a însoțit pe Claudiu pretutindeni și va primi omagii peste tot, iar în Germania a înființat o colonie cunoscută sub numele de Colonia Claudia Augusta Ara Agrippinensis,[75] care va fi transformată curând în centru de romanizare a germanilor.[76]

Agrippina II a reușit să-l convingă pe Claudiu să-l adopte pe propriul său fiu, Lucius Domitius Ahenobarbus-Nero, ca moștenitor, primind și titlul de Princeps Iuventutis. După aceea, Agrippina II s-a hotărât să-l omoare pe Claudiu, care era bolnav. Astfel, l-a otrăvit[77] cu o ciupercă injectată cu un amestec de opiu și acomită.[78] În noaptea de 12 spre 13 octombrie 54 d.Hr., Claudiu moare la vârsta de șaizeci și patru de ani și astfel, fiul său vitreg, Nero, preia conducerea Imperiului. Va beneficia de funeralii imperiale și va fi zeificat, dar Nero i-a anulat această

---

74 Ibidem, XXVI, p. 202.

75 Azi este orașul Köln în Germania.

76 N. A. Mașchin, op. cit., pp. 301-304.

77 C. Tranquillus Suetonius, *Claudius*, XLIV, op. cit., p. 210.

78 Aconitum napellus este o specie de plante din familia Ranunculaceae, nativă din vestul și centrul Europei. Alături de celelalte specii din familia sa este o plantă foarte otrăvitoare. Ea generează foarte multă otravă cardiacă și astfel, în antichitate, era folosită pentru a unge vârful sulițelor și al săgeților.

cinste, care însă va fi restabilită mai târziu de către împăratul Vespasian.[79]

NERO (54-68 d.Hr.)

Sursa: De la Jan Styka – Operă proprie, M0tty, 19 iulie 2011, Domeniu public, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=15917316

Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus s-a născut în 15 decembrie 37 d.Hr. la Anzio. Tatăl lui era Gnaeus Domitius Ahenobarbus fiind descendent din Octavian August, iar mama sa, Iulia Agrippina II (Minor), era fiica lui Germanicus și sora lui Caligula. A rămas orfan de tată când avea trei ani, iar mama a fost exilată de către Caligula în insulele Ponziane. El a fost crescut în condiții modeste de către mătușa lui, Domitia Lepida, având doi pedagogi: un dansator și un bărbier.[80] Copilăria lui Nero a fost una grea și marcată de frustrări

[79] C. Tranquillus Suetonius, *Claudius*, XLV, op. cit., p. 210.

[80] Ibidem, *Nero*, VI, p. 215.

traumatizante. După ascensiunea la tron a lui Claudiu, în anul 41 d.Hr., Agripina II a fost rechemată la Roma.

La vârsta de unsprezece ani, a fost adoptat de către Claudiu după care, în anul 53 d.Hr., când avea numai șaisprezece ani, s-a căsătorit cu Octavia, fiica lui Claudiu. După asasinarea lui Claudiu, mama sa împreună cu susținătorii ei au pregătit bine preluarea puterii de către Nero, care avea șaptesprezece ani[81] și au evitat ca Britannicus,[82] fiul natural a lui Claudiu, să fie proclamat principe sau asociat la domnie. Însoțit de Burrus, prefectul pretoriului, Nero a venit în fața cohortei pretoriene, iar soldații, convinși de Burrus, l-au proclamat împărat fiind recunoscut și de către Senat. În semn de recunoștință, Nero a făcut o donație substanțială gărzii pretoriene, fiecare soldat primind 15.000 de sesterți.

În discursul din fața senatorilor a promis că se va întoarce la principiile lui Octavian August și rolul Senatului va crește în cadrul guvernării, iar senatorii vor avea mai multă libertate pentru exprimarea propriilor opinii. Acest discurs sau program pe care l-a susținut în fața Senatului a fost scris de către Seneca.

Provinciile îl acceptă ca împărat, iar în Egipt a fost salutat ca un faraon. Agripina II, mama sa, a încercat să exercite o influență puternică asupra lui și se pare că l-a sedus pentru a putea să-l controleze și mai bine. Agripina II era susținută și de puternicul libert Pallas, un veritabil ministru de finanțe al Imperiului. Burrus, alături de Seneca, au devenit *„călăuzele tinereții împăratului”*, pentru că Nero avea doar șaptesprezece

---

[81] Ibidem, VII, p. 216.

[82] Numele lui era Tiberius Claudius Germanicus, iar ulterior a primit cognomen-ul de Britanicus. S-a născut la data de 13 februarie 41 d.Hr.

ani când a preluat conducerea Imperiului. În scurt timp s-a ajuns la un conflict între cele două tabere și astfel, Agripina II a început să-l șantajeze pe Nero cu Britannicus. La ordinul lui Nero, în anul 55 d.Hr., Britannicus, fiul lui Claudiu, a fost otrăvit la o cină.

Pentru a elimina competitorii la conducerea Imperiului, Nero a început să-și omoare rudele din familia Iulia-Claudia. Mama sa a căzut în dizgrația lui, dar totuși mai avea o anumită influență la curtea imperială. Nero a început să ducă o viață scandaloasă cu multe beții și va abuza sexual mai multe femei căsătorite, dar și băieți, pentru ca, în final, să se căsătorească cu amanții săi, Pitagora și Sporus. Agrippina II, mama sa, reproba acest comportament al lui Nero, dar mai ales faptul că el voia să divorțeze de Octavia și să se căsătorească cu frumoasa Poppea.

Înspăimântat de caracterul ei violent, el a hotărât să o omoare. A încercat de trei ori să o otrăvească, dar și-a dat seama că ea este întărită cu aceste antidoturi și astfel, a pregătit ca plafonul camerei de dormit, printr-un mecanism, să cadă peste ea în timpul nopții, când dormea. Nu a reușit datorită faptului că cei care i-au fost complici nu au păstrat bine secretul și astfel, Agrippina II a scăpat pentru moment. După aceea, a inventat o corabie demontabilă, care s-o ucidă prin dezmembrare căzând peste ea, sau prin înecare. Nu i-a reușit nici această tentativă de omor și în această situație, Nero va trimite pe meteloții lui Anicetus în anul 59 d.Hr. să o ucidă.[83] Era pentru prima dată când, la curtea imperială, era ucisă propria mamă de către împărat.

---

[83] C. Tranquillus Suetonius, *Nero,* XXXIV, op. cit., p. 230.

După uciderea Agripinei II au urmat mai multe spectacole fastuoase, iar Nero este proclamat noul Helios, noul Hercule și a fost asociat cu divinități locale, dar și cu Jupiter. A divorțat de Octavia în anul 62 d.Hr., după care a trimis-o în Campania[84] și, fiind acuzată de adulter fals, a fost ucisă. S-a căsătorit cu Poppaea, soția lui Otho Marcus, care, după aceea, a fost numit guvernator al Lusitaniei.

Din anul 60 d.Hr., la Roma, au fost instituite jocuri artistico-sportive, dar mai ales au început să se poarte moravuri elenistice și veșminte grecești. Nero a schimbat oamenii de valoare din conducerea Imperiului și s-a înconjurat de persoane fidele care să-i accepte absolutismul. Poppaea i-a născut lui Nero o fiică în anul 63 d.Hr. care, la patru luni, a murit. Într-un acces de furie, în anul 65 d.Hr., Poppaea, care era însărcinată a doua oară, a fost ucisă de către Nero, după care s-a căsătorit Statilia Messalina. Suetoniu ne spune că: *„N-a fost nici un fel de legătură cărei să nu-i fi pus capăt printr-o crimă.”*[85]

A dus o viață desfrânată și astfel, pe lângă legăturile lui vinovate cu tineri de condiție liberă, pe lângă adulterul cu femei măritate, a violat o fecioară vestală, numită Rubria. Puțin a lipsit ca Nero să nu se căsătorească în regulă cu liberta Actea, angajând câteva persoane consulare care să jure că ea s-a născut din viță regală. Pe Sporus, care a fost un copil, l-a castrat și a încercat să-l considere femeie, dându-i o dotă și un văl de culoarea flăcării și a făcut nuntă în regulă cu solemnitate deosebită. Respectând toate datinile unei asemenea împrejurări, l-a dus acasă și l-a tratat ca pe o soție. Așa de mult și-a prostituat

[84] Campania este o regiune din sudul Italiei cu capitala la Napoli.
[85] C. Tranquillus Suetonius, *Nero,* XXXV, op. cit., p. 231.

pudoarea, că nu i-a rămas nemurdărită nicio parte a corpului. În acest sens a inventat un fel de joc, să se acopere cu piele de fiară și să stea într-o ascunzătoare și de aici să se repeadă la trupurile bărbaților și femeilor care erau legate de un stâlp. După ce-și satisfăcea poftele bestiale, se ducea la libertul Doryphorus cu care s-a căsătorit așa cum a făcut și cu Sporus.

Pe lângă toate acestea, Nero a dus o viață de lux; el nu îmbrăca o haină de două ori. Juca zaruri cu patru sute de mii de sesterți punctul.[86] Pescuia cu o plasă aurită, împletită cu fire de purpură stacojie. Se zice că niciodată n-a făcut o călătorie cu mai puțin de o mie de care, cu catâri potcoviți cu potcoave de argint, cu vizitii în haine de Canusia,[87] cu trupă și călăreți din Muretania, care erau renumiți pentru caii lor, iar toți însoțitorii erau cu brățări la mână și coliere.

De asemenea, a cheltuit sume exorbitante pentru propriile construcții astfel, că și-a întins palatul de la Palatin până la Esquilin, iar prima a fost casă de trecere și care, fiind distrusă de incendiul din anul 64 d.Hr., a refăcut-o și a numit-o Domus Aurea (casa de aur), care era de un lux impresionant. Ca să cunoaștem întinderea și bogăția palatului, e destul să spunem că avea un vestibul în care se ridica propria sa statuie, sub forma unui colos înalt de o sută douăzeci de picioare.[88] Vestibulul era așa de larg, că avea trei portice cu trei rânduri de coloane și era lung de o mie de pași. De asemenea, avea un lac ca o mare, înconjurat de case, care îi dădeau aspectul unui oraș.

---

[86] După mărturia lui Tacit, Nero cheltuia, cam două miliarde două sute milioane de sesterți.

[87] Canusium, a fost un oraș în Apulia, care era renumit prin lâna sa.

[88] Această statuie avea o înălțime treizeci și trei de metri și a fost lucrată de sculptorul grec Zenodorus.

În jurul acestora se întindeau câmpii cu ogoare, cu vii, cu pășuni și păduri, cu o mare mulțime de animale domestice și sălbatice de tot felul. În celelalte părți ale palatului, totul era acoperit cu aur și încrustat cu pietre scumpe și cu perle. Sălile de mâncare erau capitonate cu plăci mobile de fildeș, ca prin deschizături să fie împrăștiate deasupra mesenilor flori și parfumuri. Sala principală de mese era în formă rotundă și se învârtea necontenit ziua și noaptea, ca să imite mișcarea universului. Băile erau alimentate din apele mării și ale râului Albula.

După ce a terminat o astfel de casă, când i s-a făcut inaugurarea, s-a mărginit să spună că, în sfârșit, de acum înainte începe să locuiască și el ca un om.[89] La aceste construcții nu știm ce să admirăm, bogăția interioară din aur și pietre prețioase, sau frumusețea exterioară cu parcuri, lac, pădure și câmpie. Pe acest amplasament, împăratul Vespasian (69-79 d.Hr.), a început în anul 72 d.Hr. construcția unui imens amfiteatru, Colloseumul, care a fost inaugurat în anul 80 d.Hr. de către fiul său, Titus (79-81 d.Hr.).

În 19 iulie 64 d.Hr., Roma este devastată de un puternic incendiu, care a început de lângă Circus Maximus cuprinzând centrul, o parte din palatul imperial și zece din cele paisprezece cartiere. Când a izbucnit incendiul Nero era la Anzio, localitatea sa natală. A venit repede la Roma pentru a vedea amploarea incendiului și privea din turnul lui Mecenas cântând „Arderea Troiei," bucurându-se de frumusețea flăcărilor. După aceasta a început să ajute populația cu grâne, dar și cu bani pentru reconstrucția orașului.

---

[89] C. Tranquillus Suetonius, *Nero,* XXX-XXXI, op. cit., pp. 226-228.

Nu s-a cunoscut cauza incendiului dar opinia publică l-a considerat pe Nero ca responsabil pentru producerea acestuia, deoarece ar fi vrut să admire un spectacol unic, și să facă loc pentru Domus Aurea (Casa de Aur), dar și pentru construcția unei capitale noi și impresionante. Iată cum relatează Suetoniu acest incendiu: *„N-a cruțat nici poporul, nici zidurile Romei. Spunând odată cineva într-o conversație: „După moartea mea, poate să ardă pământul", el a zis: „Ba chiar înainte, cât sunt în viață." Și așa a și făcut. Căci, ca și cum l-ar fi supărat urâțenia vechilor clădiri, străzile înguste și întortocheate, incendie Roma așa de pe față, încât mulți consulari nu îndrăzniră să se atingă nici de sclavii lui, pe care îi prinseră la casele lor cu câlți și torțe ca să le dea foc. Hambarele de grâu așezate lângă casa de aur, fiindcă dorea foarte mult să ia terenul, fură incendiate și dărâmate cu berbec, fiind construite din piatră. Șase zile și șase nopți dură acest incendiu. Poporul n-avu alt refugiu decât monumentele și cavourile. Atunci, în afară de un număr imens de grupuri de imobile, au ars casele vechilor comandanți împodobite încă cu pradă de război, templele zeilor clădite și dedicate de regi*[90]*, apoi temple clădite și consacrate zeilor în timpul războaielor punice și galice. Arse, în fine, tot ce era demn de văzut și de păstrat din antichitate. El privea acest foc din turnul lui Mecena, răpit de frumusețea focului, cum zicea el, și cântând în costum de actor, căderea Troii. Ca să nu scape ocazia de a prăda și a fura, promise că va ridica gratuit cadavrele și molozul și nu permise nimănui să-și ia lucrurile rămase. Pentru refacerea orașului, primi o seamă de*

[90] După mărturia lui Tacit, este greu de socotit numărul caselor particulare, al palatelor și templelor care au fost distruse: cele mai vechi monumente religioase, al lui Servius Tulius, ridicat și închinat Lunii, templul lui Jupiter Stator, închinat lui de Romulus, palatul lui Numa, templul Vestei, bogățiile din toată lumea adunate aici și capodoperele grecești care nu se mai pot repara.

contribuții grele, dar mai ceru și altele, cu insistență, încât aproape ruină capacitatea de plată atât a provinciilor, cât și a particularilor."[91]

Pentru a putea potoli furia mulțimii, i-a acuzat pe creștini de producerea incendiului și astfel, a început o prigoană împotriva lor. Ei au fost declarați, în august 64 d.Hr., dușmani publici și periculoși prin superstiția lor. După mărturia lui Suetonius: *„Aplică torturi creștinilor, un soi de oameni cu superstiții noi și vătămătoare."*[92] Astfel, a fost declanșată o persecuție care s-a manifestat cu o cruzime înspăimântătoare pe măsura nebuniei lui Nero, dar și combinată cu fanatismul poporului înfuriat. Mulți creștini au fost îmbrăcați în piei de animale sălbatice și sfâșiați de câini, în timp ce alții au fost răstigniți și unși cu rășină, arși ca niște torțe vii pentru a ilumina jocurile de circ din grădinile lui Nero.

În opera sa *Anale*, marele istoric Tacit relatează aceste momente de maximă cruzime: *„Dar nici eforturile oamenilor, nici actele de generozitate ale împăratului sau ceremoniile de înduplecare a zeilor nu potoleau bănuiala îngrozitoare că focul a fost poruncit. Pentru a stinge zvonul, Nero a pus la cale învinuirea unor oameni, urâți de toată lumea pentru infamiile lor, și i-a supus la chinurile cele mai crunte; lumea îi numea „creștini." Numele li se trage de la Cristos, care, în vremea împăratului Tiberius, fusese condamnat la moarte de Pontius Pilatus.*[93] *Reprimată pentru moment, această superstiție funestă ce se răspândea din nou nu numai în Iudeea, locul de obârșie al acestui flagel, dar și la Roma, unde se revarsă de pretutindeni toate grozăviile sau ticăloșiile și*

91 C. Tranquillus Suetonius, *Nero*, XXXVIII, op. cit., p. 233.

92 Ibidem, XVI, p. 220.

93 Pilat din Pont a fost procurator al Iudeii din anul 27 până în anul 37 d.Hr., când legatul Siriei, Vitellius, îl va trimite la Roma pentru a da socoteală de abuzurile administrației sale. Caligula îl va condamna la exil.

își găsesc mulțime de adepți. Mai întâi, au fost închiși cei ce mărturiseau; apoi, după indicațiile lor, o mulțime de oameni nu atâta dovediți că ar fi pus foc, ci învinuiți de ură față de neamul omenesc. Cei care trebuiau să moară au fost și prefăcuți în prilejuri de batjocură; acoperiți cu piei de fiare, piereau sfâșiați de câini, mulți erau pironiți pe cruci sau dați pradă flăcărilor, iar alții după ce se întuneca, erau arși, ca să servească la iluminat în timpul nopții. Nero își oferise grădinile pentru acest spectacol și dădea o reprezentație de circ, amestecat cu mulțimea, în costum de vizitiu, sau conducând un car de curse. Din care cauză, deși acești oameni erau vinovați și meritau cele mai grele pedepse, acum stârneau mila, fiind sacrificați nu interesului public, ci sălbăticiei unui singur om."[94]

Printre victimele acestei persecuții s-au numărat și Sfinții Apostoli Petru și Pavel, care au primit moarte martirică potrivit Tradiției în 29 Iunie 67 d.Hr.[95] Despre martiriul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, vorbește istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea: „*Se istorisește că pe vremea domniei lui (a lui Nero), însuși Pavel a fost decapitat și că și probabil Petru a fost răstignit și că această știre a fost întărită de numele lui Petru și al lui Pavel, care până azi e legat de cimitirul roman care poartă numele lor, precum relatează și un om al Bisericii cu numele Gaius, care a trăit pe vremea episcopului Zefirim*[96] *al Romei, care, discutând în scris împotriva lui Proclu, conducătorul sectei catafrigienilor, spune următoarele cuvinte în legătură cu locurile unde au fost înmormântate sfintele lor oseminte apostolești. În ce mă privește, eu vă pot arăta unde se găsesc aceste trofee ale apostolilor. Dacă ai vrea să urci pe Vatican, ori pe Via Ostia,*

---

[94] Cornelius Tacitus, *Annale*, XV, 44, Traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțiu, Editura Humanitas, 1995, pp. 430-431.

[95] Preot prof. dr. Ioan Rămureanu, Preot prof. dr. Milan Șesan, Preot prof. dr. Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală* Vol. I (1-1054), Ediția a III-a revăzută și completată, EIBMBOR, București, 1987, p. 110.

[96] Zefirim a fost papă al Romei între anii 200-217 d.Hr.

atunci vei găsi trofeele celor care au întemeiat Biserica aceasta."[97] O tradiție de mai târziu din secolul al V-lea, *Martyrologium Hieronyanum*, ne spune că ar fi fost nouă sute șaptezeci și opt de martiri în timpul acestei persecuții.[98]

Marele incendiu l-a împovărat financiar pe Nero și a sosit momentul când nu mai avea suficiente venituri. Astfel, a luat darurile multor temple, a topit statuile de aur și argint ale zeilor penați, care mai târziu vor fi restabilite de către Galba.[99] În această situație au reînceput procesele pentru trădare, finalizate prin exiluri, execuții, sinucideri, dar mai ales frică care s-a răspândit și printre senatori. Datorită acestui comportament abuziv, s-a format o conspirație condusă de Gaius Calpurnius Piso, care a pus la cale asasinarea lui Nero în timpul jocurilor de la Circus Maximus din aprilie 65 d.Hr. Conspirația a fost descoperită și astfel, au fost executați sau obligați să se sinucidă: Piso, Seneca[100], Lucan, Faenius Rufus, dar și ofițeri pretorieni care au participat la complot.

În anul 66 d.Hr. l-a primit la Roma în mod solemn pe Tiridates, noul rege arsacid al Armeniei, căruia îi va pune pe cap diadema regală ca semn al suzeranității romane. Nero a început să dezvolte cultul personal, reintroducând în formula imperială ca prenume *imperator*, iar din anul 56 d.Hr. a acceptat titlul de părinte al patriei P.P.

---

[97] Eusebiu de Cezareea, *Scrieri I, Istoria bisericească, Martirii din Palestina,* în col. PSB 13, III, XXIV, 6-7, Traducere, studiu, note și comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, EIBMBOR, București, 1987, p. 97.

[98] P. Fredegando Callaaey O.F.M., *Praelectiones Historiae Ecclesiasticae Antiquae,* Editio quarta, Romae, 1962, p. 119.

[99] C. Tranquillus Suetonius, *Nero,* XXXII, op. cit., p. 229.

[100] Seneca s-a sinucis în anul 65 d.Hr.

Fiind fascinat de cultura greacă, Nero a început pregătirea pentru o călătorie triumfală în Grecia. A fost pregătită o altă conspirație pe când se afla în drum spre Grecia, condusă de generalul Gnaeus Domitius Corbulo, care era o rudă mai îndepărtată cu Nero. Conspirația a fost dejucată, iar organizatorii ei au fost executați. În septembrie 66 d.Hr. Nero ajunge în Grecia însoțit de cea de-a treia soție, Statila Messalina, dar și de o numeroasă suită. A rămas aici până la sfârșitul lui decembrie 67 d.Hr. și a participat la Jocurile Olimpice,[101] nemeene,[102] isthmice[103] și pythice[104] unde a fost declarat câștigător, mituind arbitrii și competitorii. Înainte de a părăsi Grecia, în 28 noiembrie 67, Nero proclamă libertatea acesteia, dreptul de cetățenie romană[105] și ea nemaiavând statut de provincie senatorială nu mai plătesc impozite directe.

După întoarcerea din Grecia, relațiile dintre Nero și Senat s-au înrăutățit datorită impozitelor împovărătoare, pe care le-a

---

[101] Jocurile Olimpice aveau loc în localitatea Olympia din Grecia și au fost atestate începând din anul 776 î.Hr. până în anul 393 d.Hr. când au fost desființate de către împăratul Teodosie I (379-395 d.Hr.), iar în anul 426 d.Hr. împăratul Teodosie II (408-450 d.Hr.) a ordonat distrugerea locurilor în care se desfășurau. Ele erau organizate la patru ani, vara în zilele sărbătorii lui Zeus și constau în competiții atletice care se desfășurau în arenă. La aceste competiții participau numai bărbați de origine greacă. Femeile și sclavii nu aveau voie să participe la aceste jocuri.

[102] Nemeea era o localitate situată în nord-vestul Peloponezului între Corint și Argos. Jocurile organizate aici erau în cinstea lui Zeus și au fost atestate încă din secolul al VI-lea î.Hr. Ele nu s-au bucurat de faima Jocurilor Olimpice și de aceea la ele putea participa oricine.

[103] Acestea erau organizate în Corint și se desfășurau sub patronajul zeului Poseidon.

[104] Erau organizate la Delphi sub patronajul zeului Apollo, care avea aici și un templu. Tot aici era și Oracolul din Delphi, unul din punctele centrale ale religiei grecești. El a devenit celebru și s-a bucurat de un deosebit prestigiu în antichitate. Vechii greci au considerat Delphi ca fiind plasat în centrul lumii.

[105] C. Tranquillus Suetonius, *Nero,* XXXIII-XXXIV, op. cit., pp. 223-224.

impus, dar mai ales datorită abuzurilor și crimelor pe care le-a săvârșit. Toate acestea au stârnit reacții puternice în diverse medii sociale, dar și în provincii. Pentru prima dată provinciile se revoltă și vor schimbarea împăratului de la Roma. Astfel, în martie 68 d.Hr., a izbucnit revolta lui Iulius Vindex, care era guvernatorul provinciei Galia Lugdunensis și care l-a propus la conducerea Imperiului pe Servius Sulpicius Galba care era guvernatorul provinciei Hispania Tarraconensis. Acestora li se alătură și guvernatorul Lusitaniei Marcus Salvius Otho.

În fața acestei situații Nero părăsește Roma la 10 iunie îndreptându-se spre Ostia de unde voia să plece în provinciile orientale și de unde spera să primească adăpost. Comandantul trupelor pretoriene Nymphidius Sabinus și senatorii au convins pretorienii să-l proclame pe Galba împărat în ziua de 11 iunie.

Nero a fost declarat de către Senat dușman al patriei, fiind căutat pentru a fi pedepsit după obiceiul strămoșesc. A întrebat în ce constă această pedeapsă, iar când a aflat că cel condamnat este dezbrăcat și pus cu gâtul într-o furcă, fiind bătut cu vergi până la moarte. Îngrozit, a luat în mână cele două pumnale pe care le purta cu el și după ce le-a încercat cu mâna tăișul, le-a pus la loc, motivând că n-a sosit încă clipa fatală.[106] Când i-a auzit pe soldații care au venit să-l aresteze, s-a sinucis cu un pumnal, rugându-l pe secretarul său personal Epaphroditus să-l ajute să se înjunghie în gât, exclamând în același timp: „*O, Zeus, ce mare artist piere odată cu mine!*”

Pe parcursul vieții sale, Nero s-a arătat disprețuitor față de religii, cu excepția zeiței din Siria, dar și pe aceasta a disprețuit-o în curând, încât a mânjit-o cu urina lui. Va fi cucerit

[106] Ibidem, XLIX, pp. 239-240.

de o altă superstiție, de care a rămas alipit cu încăpățânare. Era o păpușă, pe care a primit-o de la un plebeu necunoscut, ca și protectoare împotriva conspirațiilor, tocmai când a fost descoperită o conspirație. Aceasta va deveni divinitatea sa supremă și el continua să o onoreze cu trei sacrificii pe zi, voind să se creadă că ea îl făcea să cunoască dinainte viitorul. Cu puține luni înainte de moartea sa, el s-a îndreptat și spre haruspici, dar nu a obținut de la ei vreo prevestire favorabilă.[107]

Merită menționat faptul că, totuși, epoca lui Nero a reprezentat unul din vârfurile culturii antice, dar și ale dezvoltării cercurilor cultural-politice.[108] Astfel, la numai treizeci și unu de ani, Nero părăsește această lume, iar trupul său a fost așezat într-un sarcofag de porfir. Odată cu moartea lui, a luat sfârșit dinastia iulio-claudiană. Sprijinul principal al acestei dinastii a fost armata și tot ea a fost aceea care a alungat-o de la tron.[109]

Perioada anilor 68-69 d.Hr. a fost marcată de instabilitate, fapt ce a dus la declanșarea unui război civil, care aproape a destabilizat Imperiul. La conducerea Imperiului Roman, în această perioadă, au fost trei împărați: Galba, Otho, și Vitellius, care au fost toți asasinați. Forța puterii în Principat era dată acum de armată, care a devenit, astfel, o monarhie militară. Să nu uităm că pretorienii au omorât trei principi: Caligula, Nero și Galba, dar în același timp a adus la conducerea Imperiului pe: Caligula, Claudiu și Nero.

În această perioadă, era pentru prima oară în istoria Imperiului când provinciile romanizate sau cele elenizate și-au

---

107 Ibidem, LVI, pp. 241-242.
108 Eugen Cizek, op. cit., pp. 301-317.
109 N. A. Mașchin, op. cit., pp. 304-308.

spus cuvântul în lupta pentru putere. Criza anilor 68-69 d.Hr. a afectat puternic economia, dar mai ales mentalitățile. Era o premieră în istoria Imperiului Roman când armatele din provincii au slăbit apărarea granițelor și astfel, popoarele vecine au declanșat atacuri împotriva romanilor.

VESPASIAN 69-79 d.Hr. – cu el începe dinastia Flaviilor sau Flaviană[110]

Sursa: http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=7111

După cum ne spune Suetoniu, dar după cum s-a văzut și în cele prezentate anterior, puterea imperială a fost mult timp

[110] Dinastia Flaviilor sau Dinastia Flaviană (69-96 d.Hr.) a fost cea de-a doua dinastie a Imperiului Roman. Numele dinastiei a fost luat de la primul împărat Titus Flavius Vespasianus.

nesigură și instabilă prin revolte, dar și prin moartea a trei împărați în mai puțin de doi ani. Imperiul se va fixa și întări prin dinastia (ginta) Flavia,[111] Flaviilor sau Flaviană.

Cunoscut sub numele de Caesar Vespasianus Augustus sau Titus Flavius Vespasianus, s-a născut în 19 noiembrie 9 d.Hr. la Reate.[112] Tatăl său a fost un funcționar vamal în ținutul sabin. S-a căsătorit cu Flavia Domitilla cu care a avut trei copii: Titus, Domițian și Domitilla. După moartea fiicei și a soției, a luat-o pe Ceres, o libertă pe care a iubit-o și mai înainte și pe care a avut-o aproape ca o soție legitimă. Până la ocuparea proconsulatului a stat retras de frica Agrippinei,[113] care era încă puternică față de fiul său și ura de moarte pe prietenii lui Narcis[114] care murise.[115]

Începând cu anul 62 d.Hr., Vespasian a fost numit proconsul al Africii, iar din anul 67 d.Hr. a fost însărcinat de către Nero să conducă armata romană, care a reprimat prima insurecție a evreilor din Provincia Iudeea. În anul 70 d.Hr. izbucnește o nouă revoltă a iudeilor și în fruntea a două legiuni, opt escadroane și zece cohorte, Vespasian, împreună cu Titus, fiul său mai mare[116], va asedia Ierusalimul, iar la 8 septembrie

---

111 C. Tranquillus Suetonius, *Vespasianus*, I, op. cit., p. 279.

112 Azi Rieti este un oraș în regiunea Lazio din Italia, cunoscută în vechime ca țara sabinilor.

113 Agrippina era a doua soție a lui Claudiu și mama lui Nero.

114 Narcis a fost un libert al lui Claudiu, cu autoritate de ministru. El a fost asasinat prin uneltirile Agrippinei, mama lui Nero, pentru că îl susținea la tron pe Britanicus, fiul natural al lui Claudiu, din căsătoria cu Messalina, în defavoarea lui Nero.

115 C. Tranquillus Suetonius, *Vespasianus*, III-IV, op. cit., pp. 280-281.

116 Ibidem, IV, p. 281.

acesta cade în mâinile romanilor. Aceștia vor incendia Templul, vor jefui orașul, după care îl distrug sistematic. Evreii au fost vânduți ca sclavi, uciși, iar victimele acestui război din partea iudeilor au fost apreciate la un milion de oameni. Ultima rezistență a evreilor a fost la celebra fortăreață Masada, care a reușit să reziste până în anul 73 d.Hr., când ultimii săi apărători s-au sinucis ca să nu cadă pradă în mâinile romanilor. Iudeea va fi reorganizată ca provincie de sine stătătoare.

La data de 1 iulie 69 d.Hr., prefectul Egiptului Tiberius Alexandru,[117] împreună cu legiunile îl vor proclama împărat pe Vespasian la Alexandria și în întreg Orientul roman.[118] Până la moartea lui Vitellius în 20 decembrie 69 d.Hr., el a condus Imperiul Roman de la distanță, din afara Romei.

Începutul domniei lui Vespasian a fost dificil, fiind marcat de criza anilor 68-69 d.Hr. care a ruinat finanțele Imperiului. A fost o personalitate energică, lucidă, dar și modestă, care s-a preocupat de restabilirea finanțelor, a liniștii și a securității Imperiului. Vespasian a anulat scutirile de impozite pe care Nero le-a făcut Greciei și Galba Galiei, iar impozitul direct, care trebuia plătit de provincii, a fost dublat. El a transformat în provincii romane Achaia,[119] Lycia,[120] Rodos, Bizanțul, Samos,[121]

---

[117] Tiberius Alexandru a fost unul din cei care persecutau pe creștini în timpul lui Nero. A fost nepotul lui Filon din Alexandria 15 î.Hr.-45 d.Hr. un strălucit scriitor și filosof.

[118] C. Tranquillus Suetonius, *Vespasianus*, VI, op. cit., p. 283.

[119] Achaia era numele pe care romanii l-au dat Greciei. În urma unei răscoale ea și-a pierdut independența, iar Nero i-a redat-o. Vespasian o va transforma în provincie romană, despărțind-o de Tessalia și o unește cu Macedonia.

[120] Lycia a fost o regiune din Asia Mică, pe care Claudiu, împreună cu Galatia a transformat-o în provincie romană, iar Nero, le-a redat autonomia.

[121] Rodos, Bizanțul, Samos, au fost cetăți autonome, care erau aliate Romei.

Tracia, Cilicia[122] și Comagene.[123] Din cauza năvălirilor neîntrerupte ale barbarilor, a dus noi legiuni în Capadocia și a impus un guvernator consular în locul unui cavaler roman.[124]

Datorită luxului, dar și a decadenței morale în creștere, Vespasian a propus Senatului să decreteze ca orice femeie, care ar fi păcătuit cu sclavul altuia, să se considere sclavă, iar creditorii care i-ar fi împrumutat pe copiii, să nu mai aibă dreptul de a cere datoria nici chiar după moartea tatălui lor.[125] La Roma au fost construite sute de toalete publice numite vespasiene.[126] Când fiul său Titus i-a reproșat că a pus impozite și asupra urinei, i-a apropiat de nas un ban din prima percepere a acestui impozit, întrebându-l dacă simte un miros neplăcut, iar acesta i-a răspuns că nu, la care Vespasian i-a răspuns: *„Și cu toate acestea provine din urină.”*[127] Prin politica, pe care a dus-o Vespasian, a reușit să pună la punct finanțele statului și să umple golul din vistierie, care a fost lăsat în urma războaielor civile dintre ani 68-69 d.Hr.[128]

Vespasian a fost primul împărat care a plătit de la fisc salariile anuale ale profesorilor din învățământul de stat (ale

---

122 Cilicia a fost o provincie romană în Asia Mică, sub Tiberiu. Caligula i-a redat autonomia.

123 Comagene a fost o regiune în apropierea Ciliciei și a Mesopotamiei. În această regiune, a domnit o ramură a familiei Seleucizilor, iar ultimul rege a fost Antiochos IV. Ephianes 215-164 î.Hr.

124 C. Tranquillus Suetonius, *Vespasianus*, VIII, op. cit., p. 285.

125 Ibidem, XI, p. 286.

126 Acestea erau supuse unor taxe care erau încasate de fisc. Când Vespasian a fost criticat de către unii senatori că scoate bani din ceva atât de murdar, el a replicat că: *pecunia non olet* (banii nu au miros).

127 C. Tranquillus Suetonius, *Vespasianus*, XXIII, op. cit., p. 290.

128 N. A. Mașchin, op. cit., pp. 319-321.

retorilor greci și latini) pe care le-a fixat la o sută de mii de sesterți, o sumă foarte mare în comparație cu cea a profesorilor particulari. Din visteria statului i-a plătit foarte bine pe poeți, artiști, dar și pe arhitecți.[129]

Vespasian a fost un constructor remarcabil pe întreg teritoriul Imperiului Roman. Pentru că Roma prezenta un aspect urât, datorită incendiilor și a ruinelor, a permis ca oricine să ocupe terenurile virane și să construiască clădiri pe ele, chiar dacă nu erau proprietari. La Roma a restaurat numeroase edificii, iar la reconstrucția Capitoliului a participat personal, la început ca simplu muncitor. A refăcut cele trei mii de table de aramă, care au ars în același timp cu Capitoliul. De asemenea, a căutat pretutindeni piese de muzeu și a făcut cea mai veche colecție a Imperiului, care conținea, aproape de la întemeierea Romei, decretele Senatului și plebiscite relative la alianțele, tratatele și privilegiile acordate fiecăruia. A construit un for nou, un templu al Păcii iar în anul 72 d.Hr. a început construcția unui imens amfiteatru, Colloseumul, care a fost inaugurat în anul 80 d.Hr. de fiul său Titus. Vespasian a cunoscut foarte bine provinciile, fiind preocupat de urbanizarea Imperiului.[130] De asemenea, în multe provincii a înființat colonii și astfel a favorizat romanizarea. Frontiera Dunării Inferioare a fost întărită, iar la Marea Neagră a creat o flotă. Cultul imperial a fost încurajat, iar în provinciile senatoriale din Occident a fost puternic organizat.

[129] C. Tranquillus Suetonius, op. cit., XVIII, p. 288.
[130] Ibidem, IX, p. 285.

Vespasian moare la 23 iunie 79 d.Hr., în vârstă de 69 de ani, o lună și șapte zile, arătând că a fost un împărat eficient, capabil să redreseze, dar mai ales să asigure bunăstarea Imperiului.

TITUS (79-81 d.Hr.)

Sursa: http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=5009

Titus Flavius Vespasianus s-a născut în 30 decembrie 39 d.Hr., la Roma, iar după Suetoniu în anul 41 d.Hr. anul morții lui Caligula.[131] El a avut o memorie foarte bună, și avea aplicație

[131] Ibidem, *Titus,* I, p. 293.

pentru toate îndeletnicirile, atât pe timp de pace cât și pe timp de război. De asemenea, a fost foarte iscusit în mânuirea armelor, la călărie, dar era și un cunoscător desăvârșit al limbilor latină și greacă. Știa să imite orice scriere și a mărturisit adesea, că ar fi putut să fie cel mai mare falsificator.[132] A fost fiul lui Vespasian și, în anul 69 d.Hr., a fost proclamat caesar, iar din anul 71 d.Hr. a devenit coregent al Imperiului în calitate de prefect al pretoriului.

În această perioadă, cât a fost prefect al pretoriului, s-a comportat cu multă asprime, ducând o viață luxoasă și risipind mulți bani. Titus a fost lăsat de către Vespasian în Iudeea pentru a o supune definitiv, în 8 septembrie 70 d.Hr., iar în anul 71 d.Hr., va sărbători triumful la Roma împreună cu Vespasian. A fost bisexual, dar avea și o relație cu regina Berenice, sora lui Irod Agripa II,[133] căreia i-ar fi promis că o ia de soție și pe care a dus-o la Roma. Datorită faptului că a fost bănuit de cruzime și de desfrâu, pentru că își prelungea până la miezul nopții orgiile cu cei mai desfrânați dintre prieteni, mulți s-au întrebat în această situație dacă Titus nu va deveni un nou Nero.[134]

---

[132] Ibidem, III, pp. 293-294.

[133] Irod Agripa al II-lea (27/28-92/100 d.Hr.), numit și Marcus Julius Agripa, a fost cel de-al optulea, dar și ultimul rege clientelar al Romei din dinastia irodiană. A fost fiul lui Irod Agripa I (41-44 d.Hr.), regele Iudeii care a fost încoronat în anul 41 d.Hr. de prietenul și protectorul său, Caligula. Din copilărie a fost educat la curtea împăratului Claudiu, iar la moartea tatălui său, în anul 44 d.Hr., i-a urmat acestuia la conducerea provinciei Iudeea. Datorită faptului că a fost foarte apropiat de romani, dar mai ales pentru că se amesteca în numirea și depunerea marilor preoți de la Ierusalim, nu a fost iubit de către evrei. A avut o relație incestuoasă cu sora sa, Berenice, care a fost măritată prima dată de către tatăl său Irod Agripa cu regele Caldeei, iar a doua oară cu Polemon, regele Ciliciei. Față de creștini Irod Agripa II s-a arătat relativ favorabil, iar Sfântul Apostol Pavel a vorbit în fața lui la Cezareea în anul 59 d.Hr. înainte de a fi trimis la Roma pentru judecata împăratului. (Faptele Apostolilor 26).

[134] C. Tranquillus Suetonius, *Titus,* VIII, op. cit., p. 295.

După moartea tatălui său, Vespasian, în 24 iunie 79 d.Hr., Titus va prelua conducerea Imperiului Roman, iar în timpul scurtei sale domnii a dat dovadă de toleranță și moderație. Cu toate acestea, el a fost declarat de către unii istorici ca fiind acela care reprezenta: *amor ac deliciae generis humani* (iubirea și desfătările speciei umane)[135]

Titus fost în relații bune cu Senatul străduindu-se să fie cât mai popular și iubit. Nu a făcut rău nimănui și a respectat drepturile fiecărui cetățean roman și a refuzat chiar darurile obișnuite. A făcut multe favoruri, iar când oamenii casei sale îi atrăgeau atenția că promitea mai mult decât putea să facă, el le spunea că nimeni nu trebuie să plece trist după o convorbire cu împăratul. La o masă de seară, când și-a adus aminte că nu a dat nimănui nimic în cursul zilei a spus: „*Prieteni, am pierdut o zi*." Pentru a fi și mai popular, uneori lăsa plebea să facă baie în termele în care se îmbăia el.[136]

Titus a sprijinit progresul literaturii și al artelor. El venera zeița egipteană Isis și boul Apis. În timpul domniei sale a avut loc erupția vulcanului Vezuviu, la 24 august 79 d.Hr. Această erupție a acoperit cu un strat de lavă și cenușă trei orașe din Campania, pe care le-a distrus. Au fost distruse orașele Pompei,[137] Herculanum[138] și Stabiae,[139] iar cincisprezece mii de

---

[135] Ibidem, I, p. 293.

[136] Ibidem, VII-VIII, pp. 295-296.

[137] Pompei este un oraș în regiunea Campania din provincia Napoli în Italia.

[138] Herculanum a fost un oraș legat de figura mitică a lui Hercule, care ar fi fondat orașul. A fost locuit încă din secolele VII-VI î.Hr. de către etrusci și greci. Azi este orașul Ercolano în regiunea Campania din provincia Napoli în Italia.

[139] Stabiae a fost un oraș situat la 4,5 km. sud-vest de Pompei. Azi este orașul Castellamare din Stabia, un oraș portuar din Golful Napoli.

oameni au murit în urma acestei calamități. De asemenea, Titus s-a remarcat ca un bun constructor, investind sume considerabile de bani pentru construirea drumurilor, restaurarea apeductelor și a contribuit la îmbogățirea Romei cu monumente trainice și frumoase.

În anul 80 d.Hr. a inaugurat, cu jocuri somptuoase, celebrul amfiteatru *Flavium amphiteatrum* (Colosseum). Serbările au durat o sută de zile și au fost ucise nouă mii de animale sălbatice. În timpul acestor serbări au avut loc lupte de gladiatori și numai într-o singură zi au fost văzute cinci mii de animale sălbatice de tot felul.[140] Construcția lui a fost începută de către Vespasian în anul 72 d.Hr., având o capacitate de cincizeci de mii de spectatori, iar după unele păreri chiar de optzeci și șapte de mii de spectatori. Din Evul Mediu a fost cunoscut sub numele de *Colosseum*.[141]

La 23 iunie 81 d.Hr., Titus îl desemnează ca succesor pe fratele său, Domițian și la numai patruzeci și doi de ani, după ce căzuse grav bolnav, posibil o viroză netratată corespunzător, moare în data de 13 septembrie 81 d.Hr., fiind regretat de către mulți. În tradiția Senatului, Titus a fost recunoscut drept unul dintre cei mai buni împărați.[142]

---

[140] C. Tranquillus Suetonius, *Titus*, VII, op. cit., pp. 295-296.

[141] Colosseumul avea circumferința exterioară de 524 de metri, o lățime de 188 de metri, iar suprafața arenei avea o lungime de 83 de metri și o lățime de 52 de metri. Avea patru etaje, cu o capacitate de 87.000 de locuri pentru persoane și 20.000 de locuri în picioare, pe terasa care era deasupra scărilor. Un senator roman, a spus că atât timp cât va trăi Colosseumul, va trăi Roma, și cât va trăi Roma va trăi întreaga lume.

[142] N. A. Mașchin, op. cit., p. 321.

DOMIȚIAN (81-96 d.Hr.)

Sursa: http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=5427

Titus Flavius Domitianus s-a născut la 24 octombrie 51 d.Hr. la Roma, fiind al doilea fiu al lui Vespasian și al Domitillei. După unele surse și-ar fi petrecut copilăria și prima parte a tinereții în sărăcie și lipsă, astfel că nu avea nici un vas de argint. De asemenea, au fost unii care au afirmat că Domițian, ar fi fost corupt de către Nerva, succesorul său. În războiul civil din anul 69 d.Hr., dintre Vitellius și tatăl său Vespasian, a avut loc o luptă la Roma pe Capitoliu. Flavienii au fost sub comanda lui Sabinus, fratele lui Vespasian, dar care a murit în timpul luptelor, iar Capitoliul a fost ars. Domițian a reușit să scape după ce s-a deghizat în costumul unui preot al zeiței Isis. După

ce a dus o viață desfrânată și a necinstit soțiile multora, s-a căsătorit cu Domitia Longina, cu toate că aceasta era căsătorită cu Aelius Lamia. A refuzat să se căsătorească cu fiica fratelui său, care era fecioară, pentru că era căsătorit cu Domitia, dar după ce aceasta s-a căsătorit cu Flavius Sabinus, a sedus-o chiar când trăia tatăl ei, Titus. După moartea lui Titus și a soțului ei, Domițian a iubit-o pe față (în văzul tuturor, fără să se ascundă) cu multă pasiune.[143] A participat alături de tatăl său Vespasian la războiul împotriva iudeilor din anul 70 d.Hr. S-a arătat neprietenos față de fratele său mai mare, Titus, încercând să-i întindă mai multe curse atât în secret cât și pe față.[144]

După moartea fratelui său, Titus, la 13 septembrie 81 d.Hr., Garda Pretoriană l-a proclamat împărat, iar Senatul a recunoscut această alegere. Domițian va inaugura o politică antisenatorială, sprijinindu-se pe armată. Le va mări salariul soldaților cu 25%, adică, de la două sute douăzeci și cinci la trei sute de denari anual. Pentru a face rost de cât mai mulți bani la vistieria statului, a dus o politică fiscală apăsătoare, iar evreilor le-a perceput impozitul cu mai multă severitate decât celelalte impozite.[145] În acest sens, Domițian a făcut numeroase confiscări, deoarece voia să facă rost de cât mai mulți bani pentru cheltuielile sale excesive.

El a încercat să reformeze moravurile, afirmându-și ostentativ autocrația. Pentru a-și atrage simpatia plebei, Domițian a practicat o strategie urbanistică fastuoasă, în care a organizat multe jocuri spectaculoase. Va restaura multe din

---

[143] C. Tranquillus Suetonius, *Domitianus*, XXII, op. cit., p. 313

[144] Ibidem, II, pp. 301-302.

[145] Ibidem, XII, p. 308.

marile edificii, care au fost distruse de incendiu. Astfel, a restaurat Capitoliul iar pe toate edificiile pe care le-a restaurat a pus numai numele său, fără să amintească de vechiul fondator. Domițian a construit un nou templu lui Jupiter Păzitorul,[146] un templu al ginții Flavia, care îi avea ca patroni pe Jupiter și pe Minerva, dar și un nou palat imperial *domus Flavia*, un stadion și un odeon.[147] De asemenea, a construit Arcul lui Titus, ameliorând infrastructura rutieră a Imperiului. A refăcut unele biblioteci printre care și pe cea din Alexandria.

În iarna anului 85/86 d.Hr. începe ofensiva romanilor împotriva dacilor când guvernatorul Moesiei, C. Oppius Sabinus, este ucis. Domițian vine la Dunăre, iar atacul romanilor este respins peste fluviu. De acum, Moesia va fi împărțită în două provincii: Moesia Superior și Moesia Inferior, din care va face parte și Dobrogea.

În primăvara anului 87 d.Hr. armatele romane, în fruntea cărora se afla prefectul pretoriului Corneliu Fuscus, au traversat Dunărea pe un pod de vase, înaintând prin dealurile subcarpatice din Mehedinți. Au trecut râurile Motru și Jiu intenționând să se îndrepte spre Sarmizegetusa prin pasul Vâlcan. Conducătorul dacilor, Diurpaneus, a pregătit o ambuscadă în urma căreia legiunea Legio V Alaudae a fost învinsă iar comandantul ei, Fuscus, a fost ucis în bătălia de la Tapae.[148] Dacii au luat stindardul de luptă al romanilor și au

---

[146] Jupiter, păzitorul lui, pentru că l-a salvat, în Capitoliu, când a fost atacat de Vitelliu, în anul 69 d.Hr. A nu se confunda cu cultul lui Jupiter Stator, care era protectorul statului roman.

[147] C. Tranquillus Suetonius, *Domitianus*, V, op. cit., pp. 303-304.

[148] Tapae a fost o localitate care făcea parte din sistemul de fortificații al cetății Sarmizegetusa, capitala Daciei. Se afla în zona cunoscută ca Poarta de Fier a

jefuit tabăra soldaților. Este posibil ca după această victorie, regele Diurpaneus să-și ia supranumele Decebalus *„a onora pe cel mare, puternic."*

Acest eșec al romanilor a produs panică la Roma, iar în anul următor se reia ofensiva împotriva dacilor sub conducerea lui Tettius Iulianus, care era un general prudent și cu multă experiență în războaiele de la Dunăre. A înaintat spre Sarmisegetuza prin Banat și bătălia a avut loc tot la Tapae (Porțile de Fier ale Transilvaniei). De această dată dacii sunt învinși, dar Domițian nu a putut fructifica această victorie pentru că Lucius Antonius Saturnius, comandantul armatei romane din Germania Superioară, s-a revoltat. A plecat peste Rin, iar trupele romane au fost învinse de marcomani.

După aceste evenimente, Domițian va accepta în cele din urmă pacea pe care a cerut-o Decebal abia în anul 89 d.Hr. La tratative, Decebal a fost reprezentat de Diegis, care ar fi fost fratele său. S-a ajuns la un compromis în urma căruia Dacia devenea un regat clientelar prin care i se garanta liniștea la frontiera Imperiului. În schimb, Decebal a primit de la romani subsidii de opt milioane de sesterți anual, sprijin militar, dar și ingineri cu care a construit mai multe fortificații de apărare.[149]

Domițian a fost o personalitate orgolioasă și violentă, fiind primul principe care s-a autodivinizat în timpul vieții; el și-a revendicat titlul de *Dominus et Deus* (stăpân și zeu). Astfel,

---

Transilvaniei fiind o trecătoare naturală situată între Munții Țarcului și Munții Poiana Ruscă. Ea făcea legătura dintre Banat și Țara Hațegului. Azi este localitatea Zeicani din comuna Sarmizegetusa în județul Hunedoara.

[149] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, pp. 42-43.

după cum mărturisește Suetoniu: *„Cu aceeași aroganță, când dicta în numele administratorilor săi o scrisoare oficială, începea astfel: „Stăpânul și zeul nostru astfel poruncește să se facă", de unde s-a stabilit ca de aici înainte să nu-l mai numească altfel nici în scris nici în cuvântări*." Astfel, în Capitoliu nu a lăsat să i se pună decât statui de aur sau argint și de o anumită greutate.[150]

Din anul 85 d.Hr. se proclamă *censor perpetuus,* cenzor pe viață și astfel, intră în conflict cu aristocrația senatorială. S-a purtat ca un autocrat nemilos și pe parcursul domniei sale au fost executați și persecutați mulți membri ai Senatului, intelectuali, dar și rudele sale. Dion din Prusa,[151] datorită criticilor pe care le-a adus împăratului, s-a numărat printre primii dintre retorii și filosofii persecutați, care a fost trimis în exil. De asemenea, a dat afară din Roma și din Italia pe toți filosofii.[152] Politica absolutistă a lui Domițian a contribuit la sporirea așa numitei opoziții a filosofilor, care vor avea sprijin și printre grupurile dominante ale orașelor din răsărit.[153] Acest comportament dictatorial manifestat de către Domițian a dus la nașterea mai multor comploturi, care au fost descoperite și lichidate crunt.

În anul 93 d.Hr. a început marea teroare care a ținut timp de trei ani. Primele victime au fost din familia imperială care s-au manifestat ostil în Senat. Au urmat mediile filosofice și

---

150 C. Tranquillus Suetonius, *Domitianus*, XIII, op. cit., p. 308.

151 Dion din Prusa sau Dion Crisostom s-a născut la Prusa în provincia romană Bithynia. A trăit între anii 40-115 d.Hr. fiind un renumit orator, scriitor, filosof și istoric al Imperiului Roman. Azi Prusa este orașul Bursa în nord-vestul Turciei.

152 C. Tranquillus Suetonius, *Domitianus*, X, op. cit., pp. 306-307.

153 N. A. Mașchin, op. cit., pp. 312-322.

religioase, cercul cultural-politic al Helvidiilor, senatori stoici, dar și filosoful stoic Epictet.[154] Pentru că au reprobat mai ales teocrația imperială, despotismul sacralizat, gestionarea exigentă și prea meticuloasă a Imperiului, au fost persecutați adepții mozaismului, dar și ai creștinismului. În anul 95 d.Hr. a căzut furiei lui Domițian vărul său, Flavius Clemens, care a fost acuzat de impietate și moravuri iudaice, iar soția sa, Flavia Domitilla, a fost trimisă în exil. Astfel, Domițian și-a masacrat propria familie și nu a mai avut nici un urmaș pe linie masculină.

Prin comportamentul său a devenit temut și urât de toată lumea, iar aceste crunte persecuții au dus la constituirea unei largi conspirații formate din soția sa, Domitia Longina, senatori, curteni, dar și din prefecții pretoriului.[155] Domițian va fi asasinat la vârsta de patruzeci și cinci de ani, în data de 18 septembrie 96 d.Hr.[156]

După moartea sa memoria lui Domițian a fost dată uitării de către Senatul roman, care a decretat ca pretutindeni inscripțiile sale să fie răzuite și orice amintire a lui să fie ștearsă,[157] fiind considerat un tiran crud și paranoic. Odată cu moartea lui se încheie dinastia Flaviilor sau Flaviană care a dominat Imperiul Roman din anul 69 până în anul 96 d.Hr.

---

[154] Epictet a fost un filosof grec stoic, care s-a născut în anul 55 d.Hr. la Hierapolis în Phrygia o veche regiune istorică din partea central-vestică a Asiei Mici. În Frigia a fost și Nodul gordian care va fi tăiat de către Alexandru Macedon (356-323 î.Hr.). Epictet a murit la Nicopolis unde a fost exilat în anul 135 d.Hr. Nicopolis este orașul Actia Nicopolis în Epir din Grecia. A fost întemeiat de către Octavian August în anul 31 î.Hr. în amintirea victoriei sale împotriva lui Marc Antoniu și a Cleopatrei.

[155] C. Tranquillus Suetonius, *Domitianus*, XIV, op. cit., pp. 309.

[156] Eugen Cizek, op. cit. pp. 322-331.

[157] C. Tranquillus Suetonius, *Domitianus*, XXIII, op. cit., p. 313.

NERVA (96-98 d.Hr.) – cu el începe dinastia Antoninilor[158]

Sursa: https://www.romanemperors.com/

În timpul acestei dinastii Imperiul Roman și civilizația antică greco-romană va ajunge la apogeul său care va fi cunoscut sub numele de „secolul Antoninilor” (96-193 d.Hr.). În această perioadă Imperiul a cunoscut o prosperitate materială prin creșterea nivelului de trai al locuitorilor săi. Această prosperitate a fost generată de o puternică expansiune a civilizației, dar mai ales de masivele investiții, care au fost

[158] Dinastia Antoninilor începe cu Nerva în anul 96 d.Hr. și se încheie în anul 192 d.Hr. odată cu sfârșitul domniei lui Commodus.

făcute în infrastructură și în dezvoltarea orașelor. De asemenea, au fost făcute investiții importate în educație, care va cunoaște apogeul în această perioadă, iar respectul față de persoana umană a fost glorificat în conceptul de *humanitas*. Rezultatul acestor politici au dus la un secol de glorie, pace și mai ales de stabilitate care va fi numit ca „Secolul de aur al Imperiului."

După asasinarea lui Domițian în data de 19 septembrie, pretorienii și Senatul l-au ales la conducerea Imperiului Roman pe senatorul Marcus Cocceius Nerva, care era în vârstă de șaizeci și șase de ani. Nerva s-a născut la data de 8 noiembrie 30 d.Hr. în localitatea Narni,[159] într-o familie respectabilă, care a ajuns în Senatul roman încă din anul 36 î.Hr. În anul 66 d.Hr. ajunge pretor, iar din anul 71 d.Hr., consul. Din anul 90 d.Hr. a fost consul împreună cu Domițian, cu care s-a aflat în bune relații până în anul 93 d.Hr. când între cei doi au apărut unele incidente care s-au finalizat cu exilul lui Nerva la Tarent.[160]

După ce a fost ales împărat, a aprobat hotărârea Senatului de *damnatio memoriae* (condamnare a memoriei) a lui Domițian. Scurta domnie a lui Nerva a fost apreciată de către poetul Marțial (41-104 d.Hr.), istoricii Tacit (56-120 d.Hr.), Pliniu cel Tânăr (61-113 d.Hr.) și Dio Cassius (155-235 d.Hr.).

Nerva a încercat să restabilească prestigiul Senatului, luându-și angajamentul că nu va ucide pe nici unul din membrii

---

[159] Narni este un oraș antic din regiunea Umbria în centrul Italiei. Azi este orașul Comune di Narni.

[160] Tarent este un vechi oraș fondat în anul 706 î.Hr. Este situat în sud-estul Italiei în regiunea Puglia. Azi este orașul Taranto.

săi. De asemenea, a reabilitat și victimele din timpul persecuțiilor lui Dioclețian. Nu s-a angajat în cheltuieli excesive, care să afecteze bugetul Imperiului și a limitat anumite cheltuieli publice. Cu plebea și cu militarii a fost generos, acordându-le anumite bonificații. A inițiat o lege agrară prin care au fost cumpărate mari suprafețe de pământ, ce urmau să fie împărțite țăranilor care erau lipsiți de pământ, dar și micilor proprietari. Prin această lege agrară cetățenii cei mai săraci au primit pământ în valoare de șaizeci de mii de sesterți. De asemenea, Nerva a creat o importantă instituție numită *a fondului alimentar*, prin care li se distribuia alimente cetățenilor mai săraci și care a fost dezvoltată de către următorii împărați.[161]

Nerva a construit mult la Roma, finalizând construcția forului început de Domițian și care se va numi Forum Nervae. Va restaura Colosseumul, iar rețeaua de apeducte va fi ameliorată. La 27 octombrie 97 d.Hr. Nerva îl va adopta pe Traian, care era guvernatorul provinciei Germania Superior, acordându-i titlul de Caesar și calitatea de *imperator et consors tribunicie potestatis* (împărat și asociat la puterea tribuniciană).

De acum Imperiul va avea doi împărați, dar această situație nu a durat decât trei luni, pentru că în 27 ianuarie 98 d.Hr., Nerva moare. A fost înmormântat cu onoruri deosebite, iar cenușa sa a fost așezată în mausoleul lui Octavian August.

---

[161] N. A. Mașchin, op. cit., p. 323.

TRAIAN (98-117 d.Hr.)

Sursa: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.bzi.ro%2Fimparatul-traian-despre-daci-768435&psig=AOvVaw0vPRTT7jZwrZkmu35ScHwP&ust=1581704153288000&source=images&cd=vfe&ved=0CA0QjhxqFwoTCODpi6iRz-cCFQAAAAAdAAAAABAK

Marcus Ulpius Nerva Traianus s-a născut la data de 18 septembrie 52/53 sau 54 d.Hr. în orașul Italica din provincia romană Hispania. Tatăl său, Marcus Ulpius Traianus, a fost senator și general din familia Ulpii. El a imigrat din Italia și s-a stabilit în provincia Baetica. Aceasta era profund romanizată și era situată în Spania de azi. De tânăr a făcut o frumoasă carieră militară remarcându-se în luptele din zona Rinului, care era cea mai periculoasă din cadrul Imperiului.

După moartea lui Nerva, la 28 ianuarie 98 d.Hr., devine unic împărat al Imperiului Roman. Era pentru prima dată când la conducerea Imperiului venea un împărat, care s-a născut într-o provincie. Încă din Antichitate, Traian a fost asociat cu Octavian August, astfel că, mai târziu, se va ura împăraților să fie *„mai fericit decât August, mai bun decât Traian*." A fost primit cu mare bucurie de către locuitorii Romei și, în comparație cu Domițian, a dus o guvernare fără vărsare de sânge. Cetățenii romani, care au fost condamnați și închiși pe nedrept de către Domițian, au fost eliberați și li s-au returnat proprietățile confiscate. Împăratul Traian, a fost bisexual și un mare consumator de alcool.

Pe plan intern a impulsionat prosperitatea, dar și toleranța. Împăratul Traian va admite persecutarea creștinilor și va respinge condamnarea lor pe baza denunțurile anonime. În timpul domniei sale, împăratul Traian a construit mult în Imperiu de la apeducte, până la poduri și drumuri noi.

La Roma, a construit două arcuri de triumf, terme și un Odeon care era destinat manifestărilor culturale. Cu ajutorul lui Apolodor din Damasc a ridicat un nou for, între anii 107 și 117 d.Hr., pe o mare suprafață de teren. Denumit Forul lui Traian acesta avea, la intrarea în piață, un arc de triumf, iar în centrul acesteia era statuia din bronz aurit a împăratului Traian. Pe margini, era un portic care a fost decorat cu busturi ale dacilor captivi, dar și cu bustul lui Decebal. Tot aici era basilica Ulpia, celebra Columnă a lui Traian care reprezenta victoriile împotriva dacilor. În Columnă, erau statui ale oamenilor celebri și trofee din războaiele dacice. Lângă ea era biblioteca latină și greacă care, pe lângă cărți, avea manuscrise celebre, memorii ale împăraților, dar și documente de stat.

Forul lui Traian

Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Forul_lui_Traian

Pe plan extern, împăratul Traian a dus o politică expansionistă prin care dorea cucerirea Daciei, dar și o puternică ofensivă împotriva parților. Pacea care a fost încheiată în anul 89 d.Hr. între Decebal și Domițian a fost considerată umilitoare de către romani. În consecință, Traian nu va mai plăti subsidiile către daci și va începe pregătirile de război, adunând, în provincia Moesia Superior, o armată de o sută de mii de soldați. Cucerirea Daciei de către Traian era motivată de interese politico-militare, dar mai ales economice.

Astfel, la 25 martie 101 d.Hr., împăratul Traian, în fruntea armatei, părăsește Roma și se îndreaptă spre Dacia, trecând Dunărea pe un pod de vase. Traversează Banatul și-i înfrânge pe dacii care au încercat să-i oprească pe romani la Tapae. Decebal încearcă, în timpul iernii, să întreprindă un atac de

diversiune în Moesia, dar fără succes. În anul 102 d.Hr. Traian împreună cu alți generali pricepuți, ajutați și de guvernatorul Moesiei Inferior, Laberius Maximus reia ofensiva împotriva cetății Sarmizegetusa.

După mai multe bătălii reușește să o captureze pe sora lui Decebal, iar acesta se vede nevoit să ceară pace. Această pace din anul 102 d.Hr. va fi grea pentru Decebal. El va trebui să înapoieze armele și mașinile de război pe care le-a primit de la romani, să predea dezertorii romani, să renunțe la teritoriile dacice pe care romanii le-au cucerit și să dărâme cetățile.[162] De asemenea, Decebal nu avea voie să facă alianță cu dușmanii Romei, va trebui să accepte arhitecți și ingineri romani, dar și trupe romane de ocupație care au fost lăsate în capitala Sarmizegetusa. În această situație, Decebal a devenit un client al Romei.[163]

În cei doi ani de pace, ambele tabere au continuat să se pregătească de un nou război. Decebal nu va respecta condițiile, prevederile legate de dărâmarea cetăților decât în prima parte, atunci când a fost supravegheat. De asemenea, el va încerca să organizeze prin solii pe care i-a trimis la vecini, dar mai ales la regele parților Pacorus al II-lea,[164] un vast front antiroman.

Nerespectarea condițiilor care au fost impuse în tratatul de pace va duce la declanșarea celui de-al doilea război dintre daci și romani. În acest sens, împăratul Traian va construi cu

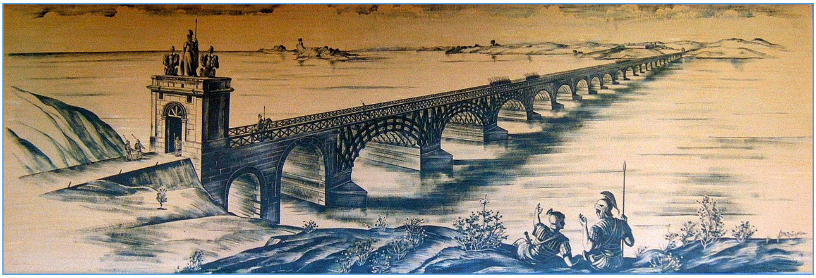
[162] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor op. cit., pp. 43-44.

[163] Neagu Djuvara, *O Scurtă Istorie ilustrată a Românilor*, Editura Humanitas, București, 2013, p. 17.

[164] Pacorus al II-lea a fost rege în Parția (78-105 d.Hr.). A făcut parte din Dinastia Arsacizilor (250 î.Hr.-228 d.Hr.), care a fost întemeiată de către Arsaces I (250-211 î.Hr.). El a întemeiat Imperiul Parților (247 î.Hr-224 d.Hr.) în Orientul Apropiat, ce cuprindea estul Turciei și Iranul de azi.

ajutorul arhitectului Apolodor din Damasc[165] podul peste Dunăre de la Drobeta, care va fi una dintre cele mai grandioase construcții ale Antichității.

Podul lui Traian de la Drobeta, reconstituit de inginerul Edgar Duperrex.

Sursa: De la Rapsak-originally posted to Flickr as Drobeta-Turnu Severin, Trajan'sBridge,CCBY-SA2.0, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=9653053

La 4 iunie 105 d.Hr., împăratul Traian părăsește Roma și se îndreaptă spre Dacia. O parte din daci s-au alăturat romanilor, iar aliații lui Decebal nu au intervenit. Ajunși la Dunăre, romanii, cu o armată care avea o sută cincizeci de mii de soldați, vor trece fluviul pe podul construit de Apolodor din Damasc și vor înainta spre capitala Sarmizegetusa prin mai multe direcții. După lupte crâncene și o rezistență eroică, la începutul verii din anul 106 d.Hr., Sarmizegetusa a fost înconjurată de către romani. Asediul a durat mai mult timp,

---

165 Apolodor din Damasc a trăit între anii 60-125 d.Hr. și a fost un renumit arhitect greco-sirian. A construit podul peste Dunăre de la Drobeta între anii 103-105 d.Hr. Acesta avea o lungime de 1135 de metri, o lățime de 15 metri și o înălțime de 19 metri. Împăratul Hadrian (117-138 d.Hr.) a distrus parțial podul pentru a preveni atacurile triburilor roxolane și yazige, după care romanii l-au distrus definitiv după ce s-au retras din Dacia pentru a împiedica accesul barbarilor în interiorul Imperiului Roman. Au scos puntea de pe pod și astfel, au rămas doar pilonii acestuia în Dunăre. Urmele acestui pod pot fi văzute și azi la Drobeta Turnu-Severin.

astfel că, fiind lipsă de apă și înfometată, cetatea s-a predat romanilor. Decebal, împreună cu puținii soldați, a reușit să fugă în munți, de unde a încercat să mai opună rezistență. Aceasta a fost de scurtă durată, pentru că a fost urmărit de un detașament roman. Fiind înconjurat, Decebal se sinucide pentru a nu ajunge în mâinile romanilor.

Capul și mâna dreaptă au fost aduse împăratului Traian iar după aceea ele au fost duse la Roma și prezentate poporului pentru a le arăta că a fost învins marele dușman. Iată ce spune istoricul Dio Cassius despre moartea lui Decebal și tezaurul dacic: „*Când a văzut Decebal că scaunul său de domnie și toată țara sunt în mâinile dușmanului, că el însuși este în primejdie să fie luat prizonier, își curmă zilele. În felul acesta Dacia ajunse sub ascultarea romanilor și Traian stabili în ea orașe de coloniști. Fură descoperite și comorile lui Decebal, deși se aflau ascunse sub râul Sargeția din apropierea capitalei sale. Căci Decebal abătuse râul cu ajutorul unor prizonieri și săpase acolo o groapă. Pusese în ea o mulțime de argint și de aur, precum și alte lucruri prețioase-mai ales dintre cele care suportau umezeala –, așezase peste ele pietre iar după aceea aduse râul din nou în albia lui. Tot cu oamenii aceia, [Decebal] puse în siguranță în niște peșteri veșminte și alte lucruri la fel. După ce făcu toate acestea, îi măcelări, ca să nu dea nimic pe față. Dar Bicilis, un tovarăș al său, care cunoștea cele întâmplate, fu luat prizonier și dădu în vileag toate acestea.*" (Dio Cassius, *Istoria romană,* cartea 68, capitolul 14). Descoperind astfel tezaurul dacilor, care a fost evaluat la o **sută șaizeci și cinci de tone de aur**[166] și **trei sute treizeci și unu**

[166] În 2018 rezerva de aur a BNR este de 103,7 tone aur, echivalentul a 3,3 miliarde de euro. România este pe locul 35 în lume, după rezervele de aur pe care le deține Banca Națională și pe primul loc între țările din estul Europei. Sursa: *https://www.zf.ro/banci-si-asigurari/topul-rezervelor-de-aur-la-nivel-mondial-romania-*

de tone de argint, împăratul Traian l-a dus la Roma unde a oferit poporului *panem et circensis* (pâine și spectacole de circ).

Această victorie împotriva dacilor a fost serbată la Roma timp de o sută douăzeci și trei de zile și la ea au participat zece mii de gladiatori care au luptat în arene și unsprezece mii de animale. Cu această ocazie, împăratul Traian a donat câte șase sute cincizeci de dinari fiecărui contribuabil, a bătut noi monede și trei medalii comemorative.

Pentru a păstra amintirea acestei victorii împotriva dacilor, în anul 113 d.Hr., cu ajutorul arhitectului Apolodor din Damasc, împăratul Traian va construi la Roma, în noul for, Columna lui Traian. Ea va fi folosită și ca mausoleu, astfel că, după moartea împăratului Traian, cenușa lui va fi depusă în încăperea de la baza columnei. Aceasta este o coloană din marmură albă cu o înălțime de patruzeci de metri, având un diametru de patru metri, fiind împodobită cu basoreliefuri care relatează, în imagini, cele două războaie dintre daci și romani.[167] În aceste basoreliefuri, care se încolăcesc de jos în sus ca într-o „bandă desenată" putem vedea fazele războiului, portul și armele celor două tabere, îmbrăcămintea femeilor dace, animalele pe care le creșteau, dar și alte momente din viața acestora. Astfel, Columna lui Traian este o adevărată comoară pentru istorici și etnologi.[168] Ea este cel mai mare și cel mai frumos monument din Roma, fiind considerat ca actul de naștere al poporului român.

---

este-cel-mai-bine-clasata-tara-est-europeana-bnr-nu-a-mai-cumparat-aur-de-16-ani-14991625

[167] Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 28-30.

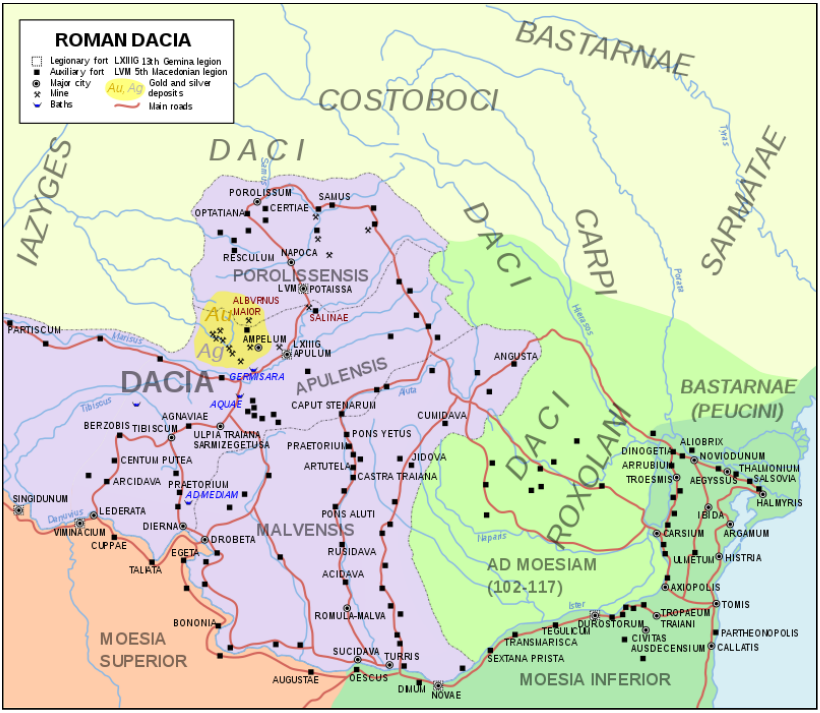
[168] Neagu Djuvara, op. cit., pp. 17-18.

Sursa:
https://www.google.com/search?q=columna+lui+traian&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=2rk0-dHI57TZPM%252CAAAAAAAAAAABAM%252C_&usg=K_O4Hbv3URrGo4vWao-bp21yEBcto%3D&sa=X&ved=2ahUKEwjj49fl5d7fAhVRDmMBHfI8AwMQuqIBMBB6BAgGEAY&biw=1280&bih=689#imgrc=_DXTLfFJV3WIJM:

După cucerirea Daciei de către romani, ea a fost transformată în provincie romană ca parte integrantă a Imperiului Roman. Din această provincie au făcut parte Transilvania, Banatul și Oltenia. Crișana, Maramureșul și nordul Moldovei, fiind mai greu de controlat, au rămas în stăpânirea dacilor liberi. Astfel, Dacia va deveni provincie imperială, fiind administrată direct de către împărat printr-un înalt funcționar de rang superior. A fost construită, din ordinul împăratului, o nouă capitală la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, între anii 108-110 d.Hr., la o distanță de patruzeci de kilometri de vechea capitală Sarmizegetusa Regia.

De acum, Dacia va intra în lumea unei civilizații înalte, fiind inclusă în cel mai avansat stat de atunci. În noua provincie, romanii vor aduce unități militare, funcționari civili, preoți, proprietari de pământuri și de sclavi. Pe lângă aceștia, romanii au adus coloniști din toate părțile Imperiului. Odată cu sosirea acestora, ei au adus în Dacia cultura și civilizația lor. Limba latină va fi aceea care se va vorbi de acum înainte în armată și administrație. La puține generații după colonizare, noua provincie a ajuns atât de prosperă, încât i s-a spus *Dacia felix*, (Dacia roditoare, fertilă, fericită).

Sursa: De la User: Andrei nacu, uploaded at Commons by El_Bes – Operă proprie, based on similar historical map made by the Romanian Academy (which ones?), CC BY-SA 3.0 ro, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=3086896

Politica expansionistă a împăratului Traian va continua și în timpul războaielor dacice dintre anii 105-106 d.Hr. când armata romană a anexat Iordania actuală, care a fost transformată în provincia Arabia. În anul 113 d.Hr. Armenia va fi cucerită și transformată în provincie romană. Împăratul Traian pregătea ofensiva împotriva parților, astfel că, în anul 116 d.Hr., a ajuns până la Golful Persic și va trece Tigrul cucerind Adiabene, Babilonul și orașul Ctesifon, capitala Parției. Mesopotamia va fi transformată în provincie romană. După ce a ajuns în golful Persic a vrut să-l imite pe Alexandru Macedon (356-323 î.Hr.) și s-a gândit la o campanie împotriva Indiei, dar această intenție a sa nu s-a împlinit, pentru că în Mesopotamia s-au produs tulburări, iar în Cirenaica evreii provoacă, în anul 116 d.Hr., o răscoală care a găsit ecouri în Egipt și Cipru. În anul 117 d.Hr., împăratul Traian va înăbuși răscoala din Mesopotamia, dar și pe cele din provinciile răsăritene.[169]

La 9 august 117 d.Hr., la Selinus în Cilicia, împăratul Traian moare în urma unei congestii cerebrale.[170] Trupul său va fi transportat la Roma, iar cenușa a fost așezată în mausoleul de la baza Columnei, pe care a construit-o. Tradiția Senatului îl numără printre împărații buni, iar încă din timpul vieții a primit titlul de *optimus* (cel bun), astfel că, mai târziu, în Senat, când se înmâna unui nou principe puterea, i se făcea următoarea urare: *felicior Augusto, melior Trajano* (Să fii mai fericit decât August și mai bun decât Traian).[171]

[169] N. A. Mașchin, op. cit., pp. 323-325.
[170] Eugen Cizek, op. cit., pp. 389-397.
[171] N. A. Mașchin, op. cit., p. 326.

La moartea împăratului Traian, Imperiul Roman a cunoscut cea mai mare expansiune, având o suprafață de trei milioane trei sute de mii de km^2, de aproximativ paisprezece ori suprafața României de azi[172] și o populație de cincizeci și cinci milioane de locuitori.[173] Împărații care au urmat după Traian au încercat să păstreze această expansiune a Imperiului Roman, dar, pe parcursul timpului, granițele Imperiului s-au redus atât în Apus cât și în Răsărit.[174]

Sursa:
https://istoriiregasite.wordpress.com/2011/12/08/harta-imperiul-roman/#jp-carousel-20609

[172] Suprafața României este de 238.397 km^2.

[173] Ovidiu Drimba, op. cit., p. 239.

[174] Călin Ioan Dușe, *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților* Apostolici, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, pp. 79-113.

I.1. Personalități culturale din secolul I d.Hr.

Epoca lui Octavian August a deschis o perioadă de înflorire a culturii romane, care va continua pe tot parcursul secolului I d.Hr. În această perioadă au fost create opere de literatură, dar și de artă, de o mare valoare, care au intrat în patrimoniul universal și care, pe parcursul secolelor, au fost modele pentru generațiile următoare.[175] În paginile următoare vom avea posibilitatea de a cunoaște pe cele mai reprezentative personalități culturale ale acestei perioade.

Sursa: https://www.google.com/search?q=seneca&oq=seneca&aqs=chrome..69i57.3141j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8

[175] N. A. Mașchin, op. cit., pp. 288-293.

Încă din timpul dinastiei Iulio-Claudiene, Roma a devenit unul dintre cele mai importante centre pentru răspândirea stoicismului. Adepții filosofiei stoice au participat la conspirația lui Gaius Calpurmius Piso, din aprilie 65 d.Hr. împotriva lui Nero, în timpul jocurilor din Circus Maximus. Filosofii vor fi alungați din Roma în timpul domniei lui Vespasian și a lui Domițian. În timpul dinastiei Antoninilor, când s-a stimulat încercarea de a se da o fundamentare filosofică a puterii imperiale, adepții filozofiei stoice au fost favorizați, mai ales că împăratul Marcu Aureliu (161-180 d.Hr.) va deveni un reprezentant de seamă al stoicismului.

Lucius Annaeus Seneca a fost una dintre cele mai mari personalități ale secolului I d.Hr. Având același nume ca și tatăl său, a mai fost numit și Seneca cel Tânăr, pentru a nu fi confundat cu tatăl său, care a fost retor și a fost numit Seneca cel Bătrân sau Retorul.[176]

Seneca s-a născut la Corduba,[177] în Hispania, într-o familie care făcea parte din elita provincială. Familia lui Seneca făcea parte din ginta Annaeilor și provenea din rândul unor coloniști romani, care s-au stabilit de mult timp în sudul provinciei Baetica. Aceasta a fost una dintre cele mai romanizate provincii din sudul Hispaniei.

Seneca cel Bătrân, sau Retorul, tatăl lui Seneca, a fost istoric și critic al artei oratorice, dar și un apărător al tradiției clasice. El și-a desfășurat activitatea intelectuală atât în Spania

[176] Lucius Annaeus Seneca a fost cunoscut ca Seneca Retorul, Tatăl, sau cel Bătrân. A trăit între anii 54 î.Hr. și 39 d.Hr. și a fost tatăl filosofului Seneca. Seneca Retorul ne oferă o sinteză valoroasă a elocinței și retoricii, care a rămas cunoscută sub numele de: *Controversiae et Suasoriae*, Controverse și Suasorii.

[177] Azi este orașul Cordoba în Spania.

cât și la Roma. A făcut parte din ordinul ecvestru (cavalerilor) care, în ierarhia socială, era primul după cel al senatorilor. Mama sa se numea Helvia, ea provenind dintr-o familie respectabilă și era de o înaltă ținută morală.

Cu privire la data nașterii lui Seneca, sunt mai multe păreri, astfel că ea oscilează între anii 1 î.Hr. și 1 d.Hr. El a mai avut doi frați, unul mai mare Lucius Annaeus Novatus, care va fi adoptat de către senatorul Iunius Gallio, iar pe parcursul timpului va face o carieră importantă ca și demnitar. Fratele mai mic al lui Seneca s-a numit Marcus Annaeus Mela; acesta a rămas cavaler și a fost tatăl celebrului poet Lucan (39-65 d.Hr.).

Din fragedă copilărie, Seneca va fi adus la Roma, unde va primi o educație aleasă. Aici a avut posibilitatea să audieze pe cei mai renumiți dascăli greci și latini. Va studia retorica, dar și filosofia fiind atras de stoicul Attalus. Se va atașa de gânditorii stoici, cu toate că tatăl său era o persoană conservatoare, acordând o atenție deosebită retoricii și nu-i iubea pe filosofi. Seneca va rămâne atașat de stoicism, dar și de profesorul său Attalus. Când împăratul Tiberiu l-a expulzat din Roma pe învățatul stoic Attalus, profesorul lui, Seneca va părăsi și el Roma mergând în Egipt, la unchiul său din partea mamei, care era guvernator al Egiptului. Seneca va rămâne în Egipt între anii 25 și 31 d.Hr., perioadă în care a luat contact cu filosofia egipteană, cu riturile religioase locale, dar și cu învățătura lui Filon din Alexandria (15 î.Hr.-45 d.Hr.) și ale greco-egipteanului Chaeremon.[178]

[178] Chaeremon a trăit în secolul I d.Hr. și a fost istoric, filosof stoic și preot. În anul 49 d.Hr. împreună cu filosoful peripatetic Alexandru din Aegae, va veni la Roma pentru a fi îndrumătorii lui Nero.

După întoarcerea la Roma, va deveni un orator celebru, iar în ultimii ani de domnie a lui Tiberiu, va fi quaestor. De asemenea, Seneca va începe o carieră senatorială agitată, astfel că în anul 41 d.Hr. va fi exilat de către împăratul Claudiu în insula Corsica. Se va întoarce din exil în anul 49 d.Hr. și își va construi propriul cerc cultural-politic. Va începe o carieră politică majoră, în timpul domniei lui Nero, ajungând cel mai important sfetnic al acestuia, *amicus principis* (prieten al împăratului). Începând cu anul 61 d.Hr., Nero se va îndepărta de strategia politică a lui Seneca și în acest context, el se va retrage din viața publică activă.[179] Datorită comportamentului abuziv al lui Nero, s-a format o conspirație, condusă de Gaius Calpurnius Piso, care a pus la cale asasinarea lui Nero în timpul jocurilor de la Circus Maximus din aprilie 65 d.Hr.[180] Seneca a fost bănuit de către Nero că a fost implicat în conspirația lui Piso împotriva sa. Cu toate că Seneca i-a promis averea sa și s-a jurat pe ce este mai sfânt că este bănuit pe nedrept, el a fost forțat de către Nero să se sinucidă[181] în anul 65 d.Hr., tăindu-și venele.

Seneca a fost un scriitor care s-a remarcat în mod deosebit prin numeroasele sale opere și de aceea a fost de multe ori comparat cu Cicero (106-43 î.Hr.) și Sfântul Augustin (354-430 d.Hr.). Din păcate, multe din scrierile lui Seneca nu s-au păstrat, iar din unele au rămas doar fragmente. Astfel, s-a pierdut unicul tratat sistematic de etică: *Moralis philosophiae liber* (Carte de filozofie morală), scris între anii 63-65 d.Hr., dar și mai multe

---

[179] Eugen Cizek, *Istoria literaturii latine* vol. II, Societatea "Adevărul" S.A., 1994, pp. 449-450.

[180] Călin Ioan Dușe, op. cit., p. 92.

[181] C. Tranquillus Suetonius, *Nero*, XXXV, op. cit., p. 231.

culegeri de scrisori, precum și o monografie despre Egipt, intitulată: *De situ et sacris Aegyptiorum* (Despre așezarea și riturile sacre ale egiptenilor). Această scriere ar fi fost interesantă pentru modul în care Seneca ar fi relatat cunoașterea Egiptului, dar mai ales modul în care l-au influențat în gândire filosofia și religia egipteană, în cei șase ani cât a stat aici. Dintre scrierile parțial conservate, se pare că Seneca ar fi fost autorul unei opere în versuri destul de mari.

S-au păstrat de la el opere filosofice, în proză, tragedii, epigrame și epistole adresate prietenului său Lucilius.

Dintre scrierile care s-au păstrat amintim: *Ad Marciam de consolatione* (Consolație către Marcia), o scriere care este posibil să fi fost publicată în anul 40 d.Hr. În cele douăzeci și șase de capitole ale cărții, Seneca încearcă să consoleze suferințele matroanei Marcia, pentru pierderea fiului ei, Metilius, care a murit la douăzeci de ani.

De Ira (Despre Mânie) este o scriere sub formă de dialog, care este posibil să fi fost redactată în anul 41 d.Hr., iar această scriere este adresată fratelui său mai mare. Seneca spune că omul s-a născut pentru ajutor reciproc, iar mânia pentru distrugere. De aceea omul caută societatea, iar mânia izolarea, pentru că omul aduce foloase, iar mânia pagube.

De providentia (Despre providență), o scriere în șase capitole, care este adresată bunului său prieten Lucilius. Este posibil ca ea să fi fost scrisă în primele luni ale anului 42 d.Hr., când Seneca se afla în exilul său din insula Corsica. După unele păreri, ea ar fi fost scrisă în anul 63 d.Hr. În această scriere, Seneca răspunde la următoarea întrebare: de ce se abat atâtea nenorociri asupra bărbaților buni, dacă există providență? La

această întrebare el spune că providența pune la încercare tăria morală a bărbaților buni, iar aceștia sunt mai mult decât un zeu, pentru că ei depășesc aceste lovituri ale sorții, care nu ating divinitățile. Seneca vorbește la modul general, dar el are în vedere nenorocirile, care l-au vizat personal pe el: moartea unicului fiu a soției, procesul și exilul.

De constantia sapientis (Despre constanța înțeleptului). Această scriere este un dialog în nouăsprezece capitole, care este dedicat epicureului Serenus și care ar fi fost scrisă în anul 42 d.Hr. După părerile unor specialiști, este posibil ca ea să fi fost scrisă mai târziu. În această scriere, continuă dialogul despre providență. Seneca susține că *sapiens,* înțeleptul, nu poate fi afectat de către ultragiul premeditat și violent, dar nici de vătămarea involuntară, pentru că înțeleptul este invulnerabil în fața răului.

De brevitate vitae (Despre scurtimea vieții) cuprinde douăzeci de capitole și este posibil ca ea să fi fost scrisă în anul 48, sau 49 d.Hr. În această scriere sub formă de dialog, Seneca se adresează prietenului său Pompeius Paulinus, viitorul lui socru, sfătuindu-l să abandoneze implicarea politică. De asemenea, Seneca condamnă pe cei care își consacră tot timpul vieții cu ocupațiile externe, cum ar fi: viața modernă, sport, distracții și activități filologice, propunându-le ca și remediu *otium* (odihnă), în scopul autodesăvârșirii moral-filosofice.

De tranquillitate animi (Despre liniștea sufletului) este scrisă sub formă de dialog în șaptesprezece capitole. Această operă este adresată prietenului său Serenius și ar fi fost scrisă între anii 53-54 d.Hr. În această scriere reia ideile din opera mai sus menționată, dar dintr-un punct de vedere diametral opus

cu privire la statutul social-politic al filosofiei. Seneca tratează în această operă două probleme importante. Astfel, prima problemă este cea legată de neliniștea sufletului, fiind tratată în primul capitol. Seneca îi răspunde unui Serenius imaginar, care s-a plâns că nu a putut încă să-și dobândească liniștea, datorită faptului că este supus mai multor tentații. Această neliniște pe care o descrie Seneca, poate fi dominată doar prin stăpânirea sufletului. La cea de a doua problemă, legată de retragerea din viața civică, pe care a recomandat-o Athenodorus,[182] Seneca respinge ideile acestuia, cu toate că așa a făcut-o și el în scrierea *De brevitate vitae*. Acum, Seneca recomandă în mod consecvent, exercitarea îndatoririlor umane, dar și pe cele politice, chiar dacă admite că uneori dezamăgirea este necesară.

De vita beata (Despre viața fericită) este o scriere sub formă de dialog în douăzeci și opt de capitole. A fost scrisă în anul 58 d.Hr. și este adresată fratelui său mai mare, care este numit acum Gallio, după ce a fost adoptat de către senatorul Iunius Gallio. În această scriere, Seneca se apără de acuzațiile, pe care i le aduce Suilius, că a adunat o avere imensă și practică foarte mult camăta în provincii. De asemenea, mulți senatori au fost nemulțumiți de faptul că Seneca a sprijinit proiectul lui Nero de a desființa impozitele indirecte, arendate publicanilor și de a pune impozite directe pe latifundiile aristocratice.

Seneca vorbește despre raportul dintre fericire și virtute, pentru că acordul cu natura ar aduce omului în același timp o viață fericită și virtuoasă. În ultima parte a scrierii, Seneca se apără, în cadrul unei polemici aparent fictive, de acuzația că nu

---

[182] Athenodorus din Tars sau Cannanites a fost filosof stoic și a trăit între anii 74 î.Hr și 7 d.Hr. El a fost adus la Roma de către împăratul Octavian August.

ar trăi în conformitate cu preceptele pe care le susținea. Astfel, Seneca accentuează că el demonstrează nu cum trăiește el, ci cum trebuie trăit. De asemenea, el susține că își stăpânește avuțiile și nu ele sunt cele care îl domină sau stăpânesc, pentru că el le ține în sclavie.

De beneficiis (Despre binefaceri) este o scriere în șapte cărți, care este adresată lui Aebutius Liberalis. Este posibil ca acest amplu tratat să fi fost scris și publicat între anii 61-63 d.Hr., sau, după unele păreri, între anii 61-65 d.Hr. În această scriere, Seneca tratează mai mult despre schimbul de beneficii, sau de servicii, decât despre binefacerile care stau la baza raporturilor interumane, pentru că el dorea umanizarea moravurilor din timpul său, a relațiilor interfamiliale din elita romană, dar și a celor dintre părinți și copii, precum și a celor dintre sclavi și stăpânii lor. El pleacă de la ideea că oamenii nu știu să aducă, dar nici să primească servicii. Seneca arată că valoarea unui serviciu nu constă în expresia lui concretă, ci mai ales în dispoziția afectuoasă a celui care intenționează să-l facă.

Naturales Quaestiones (Problemele naturii) este un tratat amplu în șapte sau opt cărți, în funcție modul în care a fost publicat de editori. El este adresat lui Lucilius fiind scris și publicat parțial, între anii 62-63 d.Hr., pentru că, după unele păreri, ar fi lucrat la el până în anul 65 d.Hr., când a fost obligat de către Nero să se sinucidă. În acest tratat, Seneca se ocupă de studiul naturii, abordând toate cele patru regnuri ale materiei. Astfel, în primele două cărți tratează despre foc, despre apă în cărțile a treia și a patra, despre aer, în cartea a cincea, despre pământ, în cartea a șasea, iar despre contemplarea cercului universului prin cer, în cartea a șaptea. Acest tratat cuprinde

aproape toate cunoștințele vremii despre natură și informează cititorii despre ipotezele științifice care circulau în acel timp. Seneca își exprimă credința în dezvoltarea progresivă a adevărului științific, care va fi îmbogățit pe parcursul timpului de la o generație la alta.

Epistulae ad Lucilium (Epistole către Lucilius) este opera cea mai însemnată a lui Seneca și cuprinde o sută douăzeci și patru de epistole, care ar fi fost scrise între anii 61-65 d.Hr., având un caracter etic. Din cuprinsul acestor scrisori se remarcă două aspecte importante și anume: conținutul preponderent filosofic, dar și faptul că Seneca a fost o persoană activă, care s-a implicat în viața contemporană a înaltei societăți din acea perioadă.

Lui Seneca i s-au atribuit și nouă tragedii, din care putem vedea pasiunea sa pentru poezie și teatru, care a fost mărturisită și în scrisorile sale. Pe parcursul vieții sale, Seneca a scris șaptezeci și trei de epigrame.[183] A fost unul dintre cei mai bogați oameni ai timpului său și împrumuta bani cu o dobândă foarte mare. Averea sa ar fi fost de aproximativ trei sute de milioane de sesterți.[184]

Prin opera sa vastă, Seneca rămâne una din marile personalități ale epocii sale. El a urmărit, cu prioritate, perfecționarea vieții morale și de aceea el a reușit ca pe parcursul timpului să fie o sursă de inspirație pentru multe personalități culturale și filosofice, dar și pentru unii dintre Părinții Bisericii și moraliștii creștini.[185]

---

[183] Eugen Cizek, op. cit., pp. 450-469.
[184] N. A. Mașchin, op. cit., pp. 353-354.
[185] Călin Ioan Dușe, op. cit., pp. 232-238.

Sursa: De la Necunoscut – Scan de [1], Domeniu public, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=6530515

Marcus Fabius Quintilianus s-a născut în anul 35 d.Hr. la Calagurris,[186] în provincia romană Hispania. După unii cercetători, Quintilian s-ar fi născut între anii 35-40 d.Hr.[187] Tatăl său a fost un om educat și a predat retorica la Roma. Quintilian va veni la Roma, la începutul domniei lui Nero, și va beneficia de o educație aleasă. În capitala Imperiului a avut posibilitatea să-i audieze pe cei mai iluștri profesori. Pe lângă gramaticul Quintus Remmius Palaemon, Quintilian a avut posibilitatea să audieze pledoariile vestiților avocați romani în forum. Astfel, l-a audiat pe Servilius Nonianus, care era apreciat pentru

[186] Calagurris, este azi orașul Calahorra în Spania.
[187] C. Marchesi, *Storia della letteratura latina,* vol. II, Milano, 1957, p. 21.

vigoarea talentului și profunzimea ideilor, pe Trachalus, care era sublim și limpede, având o voce armonioasă de neegalat, pe Vibius Crispus, care a fost născut pentru a încânta și care era neîntrecut în procesele civile. Quintilian l-a avut ca profesor și pe Iulius Africanus, pe care l-a apreciat pentru că era mai energic și avea o grijă exagerată în alegerea termenilor.

Dintre toți profesorii săi, cel mai mult l-a apreciat pe Gnaeus Domitius After[188] despre care a spus că a fost unul dintre cei mai mari oratori pe care i-a audiat. De aceea, Quintilian l-a luat pe After ca și modelul său, ascultându-l cum vorbea, dar și cum ținea discursurile în tribunale. Despre afinitatea lui Quintilian pentru After vorbește și Pliniu cel Tânăr: *„Așa îmi amintesc că am auzit de la Quintilian, profesorul meu. Acesta povestea:„ Îl însoțeam pe Domitius After. În timp ce vorbea în fața cetumvirilor, pe un ton calm și grav* (*acesta era felul lui de a preda*).”[189] Având cei mai buni profesori și însetat de a cunoaște cât mai mult, Quintilian a reușit să-și formeze o vastă cultură, dar și să-și însușească toate secretele artei oratorice.

După finalizarea studiilor și moartea lui After, în anul 59 d.Hr., Quintilian va reveni în patria natală, unde este posibil să fi practicat avocatura în tribunalele provinciei Hispania. Se va reîntoarce la Roma, în anul 68 d.Hr., făcând parte din suita împăratului Galba,[190] care a fost ales împărat de legiunile din

---

188 Gnaeus Domitius After s-a născut la Nemausus, în provincia romană Gallia Narbonensis. A trăit între anii 14 î.Hr-59 d.Hr. și a fost un orator celebru, care a revenit la clasicismul elocinței ciceroniene.

189 Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, Ep. II, 14, Traducere, note și prefață de Liana Manolache, Editura Univers, București, 1977, pp. 79-80.

190 Galba a fost numit de către Nero guvernator al provinciei Hispania Tarraconensis, în anul 60 d.Hr. A stat aici ca și guvernator până în anul 68 d.Hr.

Spania. Va supraviețui după asasinarea lui Galba, din 15 ianuarie 69 d.Hr., ceea ce ne duce la concluzia că nu a rămas sfătuitor sau apropiat al acestuia.

La Roma, Quintilian va practica avocatura, iar ținuta sobră a discursurilor sale, seriozitatea, profunzimea ideilor, atitudinea măsurată în toate, eleganța și finețea stilului său i-au asigurat un succes remarcabil. Cu toate că a ajuns să se bucure de toată stima, Quintilian s-a simțit străin de această lume zgomotoasă, îndrăzneață și neobrăzată, dornică mai ales de înavuțire. În această situație, considerându-se incompatibil cu această realitate din forum, dar și cu idealul său oratoric, va hotărî să se consacre în exclusivitate profesoratului. Astfel, el va urmări ca, prin educația serioasă pe care o va da tineretului, să schimbe această situație și atmosferă viciată de incompetență.

Quintilian își va deschide o școală publică de retorică, probabil din anul 70 d.Hr. și va activa ca și profesor de retorică timp de douăzeci de ani. Împăratul Vespasian va crea un învățământ superior de stat, sub conducerea lui Quintilian, care va fi astfel primul profesor de retorică plătit de stat. El va fi plătit cu o sută de mii de sesterți anual,[191] o sumă considerabilă în comparație cu cea a retorilor particulari, care erau plătiți doar cu două mii de sesterți.

Printre discipolii săi s-au numărat Pliniu cel Tânăr, Tacit, Suetoniu și Juvenal. Prelegerile sale de retorică au fost foarte apreciate de contemporani, astfel că ele circulau sub numele său în două cărți de retorică, care au fost publicate de către studenții săi, după notele de la cursuri. A fost, de asemenea, și un mare

---

[191] C. Tranquillus Suetonius, *Vespasianus,* XVIII, op. cit., p. 288.

avocat, dar a excelat în arta elocinței.[192] Împăratul Domițian l-a încredințat să se ocupe de educația nepoților surorii sale Domitilla,[193] Vespasian și Domițian, copiii lui Flavius Clemens, pe care i-a adoptat în vederea succesiunii la tron. Nu a rămas prea mult timp cu aceștia, pentru că în anul 95 d.Hr., Domițian va da ordin ca Flavius Clemens să fie ucis, iar Domitilla va fi exilată, alături de copiii săi.

În anul 88 d.Hr. s-a retras de la catedră și s-a dedicat scrisului. Despre viața sa personală știm prea puțin, astfel din scrierea sa *Institutio oratoria*, aflăm că a avut o soție frumoasă și mamă ideală, care a murit de tânără, înainte de a împlini nouăsprezece ani. La puțin timp după moartea acesteia, au murit și cei doi copiii, primul la cinci ani, iar cel, în care și-a pus mari speranțe, la zece ani,[194] posibil în anul 94 d.Hr., când a terminat de scris cartea a cincea din *Institutio oratoria*. Este posibil ca Quintilian să fi murit după anul 96 d.Hr., la puțin timp după finalizarea valoroasei opere *Institutio oratoria*.

Pe parcursul vieții sale, Quintilian a scris o operă destul de vastă, dar care, din păcate, nu s-a păstrat. Astfel, s-au pierdut discursurile de avocat, cele în care l-a apărat pe Naevius Arpinianus, care a fost acuzat că și-ar fi ucis soția,[195] cel în care a apărat-o pe regina Berenice,[196] sora lui Irod Agrippa II, ultimul rege iudeu. De asemenea, s-au pierdut și unele discursuri, care

---

[192] Constantin Cucoș, *Istoria pedagogiei: idei și doctrine pedagogice fundamentale*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Polirom, Iași, 2017, p. 35.

[193] M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, vol. I, 4, 2, Traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco, Editura Minerva, București, 1974, p. 323.

[194] Ibidem, vol. II, 6, pp. 123-127.

[195] Ibidem, vol. II, 7, 2, 24, pp. 229-230.

[196] Ibidem, vol. I, 4, 1, 19, p. 331.

au fost scrise după notele de curs, și care au fost publicate de către elevii săi, dar și două cărți *Ars rhetorica* (Arta retorică), cele care au fost respinse de către Quintilian. Pe parcursul carierei sale de profesor, Quintilian a publicat, posibil în anul 89 d.Hr., *De causis corruptae eloquentiae* (Despre cauzele elocinței corupte), în care recomanda folosirea unei elocințe clasicizante. Din păcate și această scriere s-a pierdut.

După retragerea de la catedră, Quintilian a fost rugat în mod insistent, de către prietenii săi, să scrie o lucrare despre arta oratorică: *„După o activitate închinată timp de douăzeci de ani instruirii tineretului, am ajuns să mă odihnesc, când iată câțiva prieteni mi-au cerut să scriu o lucrare despre arta oratoriei; am respins multă vreme această propunere, fiindcă știam că, autori foarte competenți au lăsat posterității, atât în grecește cât și în latinește, un număr mare de lucrări foarte prețioase cu privire la această problemă. Dar această motivare, care credeam că vine în sprijinul meu, îi făcea pe ei și mai stăruitori, căci susțineau că le este greu să facă o alegere între părerile autorilor anteriori, deosebite și uneori chiar contradictorii, și că eu, chiar dacă nu aș aduce ceva nou, aș putea, fără îndoială, să le ofer o apreciere justă despre cele ce s-au scris.*[197]

Astfel, Quintilian va scrie *Institutio Oratoria* (Principiile artei oratorice), singura operă care s-a păstrat de la el. Această scriere este concepută ca și un manual de educare a viitorului orator, fiind dedicată prietenului său Marcellus Vitorius, care era un avocat celebru și un iubitor de literatură. Quintilian spera că această operă va fi utilă și pentru Geta, fiul bunului său prieten, Marcellus. La redactarea acestei opere, Quintilian a

[197] Ibidem, vol. I, 1, 1-2, p. 3.

lucrat mai bine de doi ani. Pe măsură ce termina câte o carte, i-o trimitea lui Marcellus, însoțită de câte o prefață în cadrul căreia îi făcea anumite comunicări, dar și anumite relatări din viața sa.

Institutio Oratoria are douăsprezece cărți și este, așa cum am mai spus, un adevărat manual de educare a viitorului orator. Această educație, în concepția lui Quintilian, trebuie să înceapă din fragedă copilărie, pentru că: „*Omului îi este proprie vioiciunea și abilitatea minții; de aceea se crede că originea sufletului este de natură divină*.[198] De aceea, Quintilian, în cartea întâi, dă indicații despre cum trebuie făcută această educație, arătând criteriile după care trebuie să fie alese doicile și preceptorii copilului: „*Înainte de toate, limbajul doicilor să nu fie defectuos; Chrisip*[199] *a pretins ca ele să fie inițiate în filozofie, dacă este posibil; în orice caz a susținut să alegem pe cele mai bune cu putință. Fără îndoială, în alegerea lor, primul criteriu este cel moral; totuși să vorbească și corect. Pe ele le va auzi vorbind mai întâi copilul, cuvintele lor se va sili el să le redea prin imitare, și suntem foarte mult înclinați din natură să păstrăm cele învățate în anii fragezi; după cum se păstrează mirosul cu care îmbibi vasele când sunt noi și după cum nu poți îndepărta cu totul culoarea dată lânii după ce i-ai schimbat albul ei natural, tot așa și primele deprinderi din copilărie persistă cu atât mai stăruitor cu cât sunt mai rele. Ce este bun se schimbă cu ușurință în rău; poți însă schimba vreodată viciile în bine? Așadar,*

---

[198] Ibidem, I, 1, 1, p. 11.

[199] Chrisip s-a născut în anul 280 î.Hr. la Soli în Cilicia. A fost cel mai de seamă reprezentant al stoicismului după Zenon. De asemenea, a fost un mare erudit, dar și un teoretician de mare valoare, care ar fi scris șapte sute cincizeci de opere. A murit în anul 206 î.Hr. la Atena.

copilul să nu se obișnuiască, nici când nu poate vorbi, cu un limbaj de care să trebuiască apoi dezvățat."[200]

Quintilian susține superioritatea educației în școlile de stat, în defavoarea educației private, care poate duce la egoism. Arată cum trebuie să se desfășoare studiul în învățământul secundar, pe lângă grammaticus. Explică rolul educativ al gramaticii, muzicii, geometriei, filosofiei, susținând astfel, principiul pregătirii multilaterale a elevului.

În cartea a doua vorbește despre învățământul superior definind funcția retorului, accentuând importanța lecturilor din oratori și istorici, dar mai ales implicațiile retoricii. Quintilian vorbește despre necesitatea de a avea un profesor cu o pregătire profesională și morală de excepție: *„De aceea, trebuie să avem acum o mai mare grijă ca moralitatea ireproșabilă a profesorului să constituie o garanție contra oricărei vătămări, pentru cei mai fără experiență, iar pe cei mai violenți în porniri, seriozitatea lui să-i țină departe de orice abatere. Nu este însă suficient ca profesorul să dea exemplu de stăpânire de sine, ci, prin severitatea disciplinei, să țină în frâu moravurile tinerilor reuniți în jurul lui. Înainte de toate, să aibă sentimente părintești față de elevi și să se considere locțiitorul acelora care i-au încredințat copiii. Să nu aibă vicii și să nu le tolereze. Austeritatea lui să nu fie morocănoasă, blândețea să nu fie familiaritate, ca nu cumva prima să nască aversiune, iar a doua dispreț. Să întrețină pe elevii săi cât mai mult cu sfaturi despre ceea ce este cinstit și corect, căci cu cât îi va povățui mai des, cu atât îi va pedepsi mai rar. Să nu treacă cu vederea nimic din ce trebuie îndreptat, dar să nu se înfurie niciodată. Să fie simplu în predare,*

200 M. Fabius Quintilianus, op. cit. vol. I, 1, 4-5, pp. 12-13.

muncitor, exigent, dar fără exagerare; să răspundă cu bunăvoință întrebărilor puse, să-i provoace el pe cei care nu întreabă. Când laudă expunerile elevilor să nu fie zgârcit, dar nici prea darnic în elogii, fiindcă prima atitudine naște silă de muncă, iar a doua mulțumire de sine. În criticarea celor ce trebuie corectate să nu fie amar, să nu jignească, căci pe mulți îi îndepărtează de învățătură tocmai faptul că sunt certați pe un ton de ură. Să le declame zilnic ceva, chiar mai mult, pentru ca auditorii să ducă cu ei cuvintele lui. Căci, chiar dacă lectura le oferă destule exemple de imitat, graiul viu, cum se zice, hrănește mai din plin, și îndeosebi acela al profesorului pe care elevii, bine crescuți desigur, îl iubesc și îl respectă. Greu se poate reda prin cuvinte cât de plăcut e să imiți pe acela pentru care ai simpatie "[201]

Cărțile 3-7 sunt consacrate problemelor invenției și structurării materiei, dar și autorilor de tratate retorice. Tot în cartea a treia, Quintilian vorbește despre cele trei genuri oratorice: deliberativ, demonstrativ și juridic, dar și despre diferite genuri de cauze și despre felurile discursurilor judiciare.[202]

Cărțile 8-11 sunt consacrate elocuției, modului de exprimare.

În cartea a opta, Quintilian vorbește despre necesitatea clarității, dar și despre ornamentele stilistice.

Cartea a noua tratează despre diferite specii de figuri, ordinea cuvintelor și ritmul oratoric.

În cartea a zecea, Quintilian analizează mijloacele prin care se pot însuși bogatele și neîntrecutele facilități de exprimare, recomandând, în acest sens, autorii greci și latini, care vor trebui aprofundați în acest scop.

---

201 Ibidem, vol. I, 2, 3-8, pp. 131-132.
202 Eugen Cizek, op. cit., pp. 535-540.

În cartea a unsprezecea tratează diverse aspecte ale elocinței, cum ar fi: memoria, pronunțarea și gesturile, ca părți integrante ale elocuției.

Ultima carte, a douăsprezecea, analizează personalitatea oratorului și de aceea ea este consacrată în întregime acestuia. Astfel, Quintilian accentuează că un bun orator trebuie să posede cunoștințe temeinice de istorie, drept și filozofie, care sunt discipline de bază în arta oratorică, dar mai ales acesta să aibă o conduită morală ireproșabilă.[203]

Din cele prezentate, se poate afirma cu certitudine despre Quintilian că, este un pedagog-practician, care arată mijloacele formării unui bun orator, dar, în același timp, construiește o pedagogie cu bogate nuanțe și deschideri pragmatice. În acest sens, el aduce numeroase argumente în favoarea unității depline dintre succesul profesional și trăsăturile de caracter, pledând pentru un orator cultivat, dar mai ales cu o ținută morală ireproșabilă.[204]

Personalitatea lui Quintilian a fost apreciată nu doar de către contemporanii săi, dar și de către generațiile următoare. Din opera lui Quintilian a citat Sfântul Ieronim (347-420 d.Hr.), Rufin de Aquilea (345-410 d.Hr.), dar și Cassiodor (490-580 d.Hr.). De asemenea, *Institutio Oratoria* poate fi considerat primul tratat sistematic de pedagogie, o piatră de temelie pentru școlile medievale de retorică, dar și pentru cele din perioada renascentistă. Quintilian a fost un adversar al filosofilor și al pretențiilor acestora conform cărora numai ei pot crește un om înțelept. El spune că un orator instruit cu adevărat

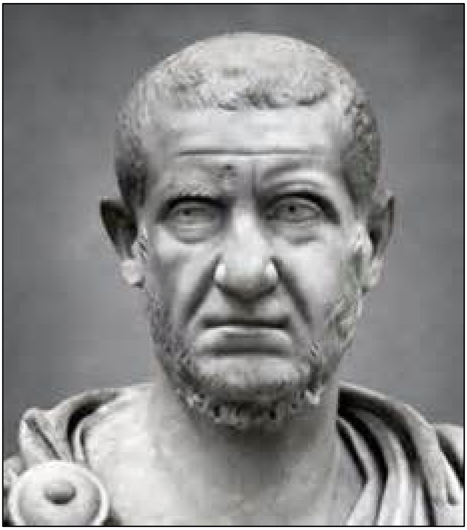
---

[203] M. Fabius Quintilianus, op. cit., pp. V-XXXVI.

[204] Constantin Cucoș, op. cit. pp. 35-37.

este un om rațional care își face datoria și care poate să fie la fel de înțelept ca și filosofii.[205]

Multe din regulile metodice și principiile didactice promovate de Quintilian sunt valabile și azi, și de aceea, pe bună dreptate, îl putem considera ca un precursor al pedagogiei moderne.

Sursa: https://crossexamined.org/examining-jesus-by-the-historical-method-part-2/cornelius-tacitus/

Publius Cornelius Tacitus s-a născut între anii 55-58 d.Hr., iar după unele păreri în anul 57 d.Hr.[206], în localitatea Vasio[207] din provincia romană Gallia Cisalpină sau Gallia Narbonensis[208], situată în sudul Franței, dintr-o familie de

[205] N. A. Mașchin, op. cit., p. 355.

[206] René Martin, Jacques Gaillard, *Les genres littéraires à Rome*, vol. I, Paris, 1981, p. 131.

[207] Vasio este azi Vaison-la-Romaine o comună în departamentul Vaucluse din sud-estul Franței.

[208] Gallia Narbonensis a fost cucerită de către romani în anul 121 î.Hr.

cavaleri provinciali. Familia sa a adoptat numele gentilic al familiei Corneliilor, fiind luat de la un guvernator care le-a acordat cetățenia romană. Tatăl sau unchiul lui Tacit, a fost procurator imperial în provincia gallică Belgica. A primit o educație severă în cadrul familiei, după care își va continua studiile la Roma. Va veni aici prin anul 75 d.Hr. și va fi coleg cu Pliniu cel Tânăr. Împreună vor audia cursurile celor mai buni profesori, printre care și pe cele ale celebrul Quintilian, care din anul 70 d.Hr. și-a deschis școala de retorică. De asemenea, Tacit va frecventa și cele mai importante cercuri cultural-politice din capitală dar și pe filosofii stoici[209]: Musonius Rufus[210] și Epictet.[211] Spre sfârșitul domniei împăratului Vespasian, va începe o carieră politică senatorială, având în anul 79 d.Hr., funcția de questor, iar în anul 88 d.Hr. era pretor pentru ca, în septembrie 97 d.Hr., sub domnia lui Nerva (96-98 d.Hr.), să fie consul.

Împăratul Traian (98-117 d.Hr.) îl va numi, din anul 112 d.Hr., proconsul al provinciei Asia (Asia Mică).[212] Va reveni la Roma după doi ani și va fi nemulțumit de ascensiunea politică a lui Hadrian (117-138 d.Hr.), dar și de autoritarismul practicat de către împăratul Traian. Își va continua atitudinea critică, fiind profund nemulțumit de numirea lui Hadrian la

---

[209] Pentru mai multe informații despre stoicism vezi: Călin Ioan Dușe, op. cit., pp. 232-240.

[210] Gaius Musonius Rufus a fost un filosof stoic roman care a predat filosofia la Roma. El a trăit între anii 25-95 d.Hr. și a ținut prelegeri morale în limba greacă și latină.

[211] Epictet a fost cel mai ilustru reprezentat al stoicismului roman. A trăit aproximativ între anii 55-135 d.Hr. Epictet a predat la Roma cursuri de filosofie morală până în anul 94 d.Hr., când împăratul Domițian va alunga filosofii din Roma.

[212] N. A. Mașchin, op. cit., p. 15.

conducerea Imperiului, în anul 117 d.Hr., dar și profund întristat de uciderea lui Avidius Nigrinius care, după părerea sa, ar fi trebuit să urmeze la conducerea Imperiului, după moartea lui Traian. Nu avem informații dacă Tacit ar fi avut de suferit după venirea lui Hadrian la conducerea Imperiului. Cei mai mulți cercetători susțin că ar fi murit după anul 120 d.Hr.

Tacit a fost cel mai mare istoric, dar și cel mai valoros scriitor roman, fiind numit, pe bună dreptate, Homerul prozei antice. De asemenea, el a fost cel mai mare și cel mai performant prozator al Antichității greco-romane. Pe parcursul vieții, a elaborat o operă admirabilă fiind scrisă într-unul dintre cele mai strălucitoare stiluri, care au fost cunoscute în cadrul literaturii universale.

Din păcate, din această operă valoroasă, discursurile juridice și cele de altă natură nu s-au păstrat. De la Tacit, s-au păstrat, în parte, unele scrieri cu caracter istoric. El a debutat ca și istoriograf de la vârsta de patruzeci de ani. Prima scriere care s-a păstrat de la el este o biografie *De vita et moribus Iulii Agricolae* (Despre viața și moravurile lui Iulius Agricola),[213] lucrare care a fost cunoscută mai ales sub numele de *Agricola*. Această carte cuprinde patruzeci și șase de capitole și a fost publicată la sfârșitul anului 97, sau începutul anului 98 d.Hr. În această operă, în primele două capitole, vorbește despre întronarea antoninilor, după care, în capitolele următoare vorbește despre formarea, căsătoria și cariera lui Agricola. Va continua cu o descriere a Britaniei dar și cu cele mai importante

[213] Gnaeus Iulius Agricola a fost un general roman, care a cucerit cea mai mare parte din Anglia. A trăit între anii 40-93 d.Hr. și a fost socrul lui Tacit.

momente ale guvernării lui Agricola în această provincie. În ultimele capitole descrie revenirea lui Agricola la Roma și viața modestă pe care acesta a dus-o.

O altă monografie este cea intitulată *De origine et situ Germanorum* (Despre originea și așezarea germanilor), cunoscută pe scurt *Germania*. A fost scrisă în anul 98 d.Hr. și are patruzeci și șase de capitole, în care descrie: granițele germanicilor, populațiile, moravurile, originile acestora, structura politică și viața de familie din Germania. În această scriere, Tacit îi atrage atenția împăratului Traian despre primejdia militar-politică, pe care o reprezentau germanii.

Dialogus de oratoribus (Dialogul despre oratori) în patruzeci și două de capitole, a fost scrisă între anii 100-105 d.Hr. Ea este scrisă sub formă de dialog și prezintă o conversație care are loc între trei mari oratori și oameni de litere. În această operă, prin intermediul unuia dintre oratori, Tacit răspunde la întrebările pe care le-a pus Quintilian în legătură cu cauzele care au dus la decăderea oratoriei. După o mică teorie, în care se vorbește despre educație, sunt evidențiate patru cauze care au dus la decăderea oratoriei: ignoranța profesorilor, lenevia elevilor, neglijența părinților, dar și uitarea care a fost așternută peste vechile moravuri ale romanilor (*mos maiorum*).

Tacit s-a afirmat ca un istoric de mare valoare, propunându-și să scrie fără mânie și fără părtinire și de aceea, după părerea lui, scopul istoriei constă în: *„Nu mi-am propus să redau toate părerile, ci doar pe cele care se disting fie prin noblețea lor, fie printr-o nerușinare condamnabilă, pentru că socot că rostul cel mai*

de seamă al analelor este ca virtuțile să nu fie trecute sub tăcere și ca să existe o temere de hula posterității pentru vorbe și fapte ticăloase."[214]

Prima scriere majoră în acest domeniu este *Historiae* (Istoriile). În această operă relatează istoria romană începând cu anul 69 d.Hr., anul morții lui Galba, continuând cu dinastia Flaviană, până la uciderea lui Domițian din anul 96 d.Hr. Așa după cum am văzut din cele de mai sus, această operă începe după moartea unui tiran, Nero, și se termină cu moartea violentă a unui despot, Domițian. Nu se știe cu exactitate câte cărți au avut *Istoriiile*, pentru că părerile cercetătorilor sunt împărțite, iar din această operă s-au păstrat primele patru cărți și începutul din cartea a cincea, în care sunt prezentați anii 69-70 d.Hr. Astfel că, perioada cu descrierea evenimentelor istorice dintre anii 70-96 d.Hr. s-a pierdut. La această operă, Tacit a lucrat destul de mult, aproximativ cinci ani, posibil între anii 104-109 d.Hr., pentru că, într-o scrisoare din anul 109 d.Hr., Pliniu cel Tânăr îi scria următoarele: „*Am presimțirea, și presimțirea nu mă înșală, că istoriile tale vor fi o operă nepieritoare. Cu atât mai mult doresc (îți mărturisesc cu candoare) să am și eu un loc în ele. Căci, dacă de obicei ne îngrijim ca portretul nostru să fie executat de cel mai bun artist, nu trebuie oare să dorim ca faptele noastre să aibă parte de un scriitor ca tine care să le preamărească? Așadar îți povestesc o faptă a mea, deși ea nu poate scăpa atenției tale, deoarece se află în actele oficiale, ți-o povestesc totuși, pentru ca tu să te convingi câtă plăcere îmi va face, dacă această faptă, al cărui merit a crescut datorită primejdiei, va fi pusă în valoare prin talentul tău, prin mărturia ta.*"[215]

---

[214] Cornelius Tacitus, III, 65, op. cit., p. 173.
[215] Plinius cel Tânăr, Ep. VII, 33, op. cit. p. 236.

Istoriile au fost publicate între anii 110-111 d.Hr., pentru că Pliniu cel Tânăr, vorbește despre gloria lui Tacit: *„De multe ori mi-am câștigat în Senat o faimă, cum nu-mi putea dori una mai mare ca acum de curând, în urma unei conversații cu Cornelius Tacitus. Îmi povestea ca la recentele jocuri de circ stătuse alături de un cavaler roman care, după o conversație variată și erudită, l-a întrebat: „Ești din Italia sau din provincie?" Tacitus a răspuns: „Mă cunoști, desigur și din scrierile mele"; la care celălalt spuse: „Ești Tacitus sau Plinius?" Nu pot să spun câtă mulțumire este pentru mine faptul că numele noastre reprezintă literatura ca și cum ar denumi literatura nu oamenii, că și unul și altul suntem cunoscuți prin scrierile noastre chiar de aceia pentru care altfel suntem necunoscuți."*[216]

După cum am văzut și din mărturia lui Pliniu cel Tânăr la alcătuirea *Istoriilor*, Tacit s-a folosit de actele oficiale ale poporului roman, pe care le consulta cu mare interes, dar și de amintirile personale, de relatările unor martori oculari, dar și de scrierile altor istorici.

Dintre scrierile lui Tacit, *Annales* (Analele) reprezintă opera cea mai valoroasă, dar și cea mai importantă. În unele manuscrise, această operă apare și cu următorul titlul *Ab excessu divi Augusti* (De la moartea divinului August). În această scriere, Tacit și-a propus să realizeze o istorie cât mai completă a Iulio-Claudienilor, de la moartea împăratului Octavian August 14 d.Hr. și până în 31 decembrie 68 d.Hr., de unde va începe opera *Istoriile*.

[216] Ibidem, Ep. IX, 23, p. 283.

Tacit a scris *Analele* în șaisprezece cărți, care au fost publicate în timpul domniei împăratului Hadrian (117-138 d.Hr.), de către prietenii săi. Din păcate, din această scriere s-u păstrat nouă cărți și unele fragmente. Astfel, avem cărțile 1-4, fragmente din cărțile 5-6, în care scrie despre Tiberiu, din cărțile 11-12, cu unele lacune, în care scrie despre unele momente al domniei lui Claudiu, dar și cărțile 13-16, unde este relatată domnia lui Nero.

În această operă, Tacit relatează evenimentele anual, cu o mai mare rigurozitate decât în *Istorii.* Tacit a fost un adept al idealurilor republicane, dar mai ales un critic înverșunat al decăderii politice și morale, care a avut loc în perioada imperială, astfel că opera sa istorică are și un caracter descriptiv-moralizator. El nu mai crede într-o monarhie bună, care să fie foarte înțeleaptă și respectuoasă față de tradiții și de aceea, putem afirma că Tacit a fost convins că orice putere corupe, dar mai ales puterea absolută corupe în chip absolut, așa cum am putut vedea, din păcate, pe parcursul istoriei.

La alcătuirea acestei opere, Tacit s-a folosit de mai multe izvoare, de la unii istorici mai importanți, a folosit scrieri biografice ale unor persoane celebre din secolul I d.Hr. Pe lângă acestea, a studiat, de asemenea, arhivele statului, actele Senatului, dar și alte numeroase surse.[217]

Prin opera sa, de o valoare impresionantă, Tacit este cel mai valoros scriitor roman, dar și unul dintre cei mai mari scriitori pe care i-a oferit Antichitatea greco-romană.

---

[217] Eugen Cizek, op. cit., pp. 553-590.

Sursa:
https://www.google.com/url?sa=i&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiF0d2Q-5bnAhUxIMUKHSaoA6QQjhx6BAgBEAI&url=http%3A%2F%2Foenoanda.blogspot.com%2F2009%2F09%2Fscrisorile-lui-pliniu-cel-tanar.html&psig=AOvVaw1QejIF45YgCK69-nqZRwNC&ust=1579774063512865

Gaius Plinus Caecilius Secundus s-a născut între anii 61-62 d.Hr., în localitatea Nouum Comum,[218] din fosta provincie Gallia Cisalpină. Sursa cea mai importantă pentru cunoașterea vieții lui Pliniu cel Tânăr[219] sunt scrisorile sale, pentru că ele

[218] Nouum Comum este azi orașul Como, situat în provincia cu același nume din Italia.

[219] Pliniu cel Tânăr a fost numit așa, pentru a-l deosebi de unchiul său Pliniu cel Bătrân, care a fost unul dintre cei mai renumiți oratori ai vremii sale. Pliniu cel Bătrân a fost un adept al stoicismului, dar și o personalitate renumită, datorită erudiției sale. El a fost autorul mai multor opere de știință, dintre care s-a păstrat numai *Naturalis Historia* (Istoria Naturală). Pliniu cel Bătrân a trăit între anii 23-79 d.Hr. și a murit la 24 august, în timpul erupției vulcanului Vezuviu, sufocat de gazele emanate de acesta. În momentul când a erupt vulcanul

conțin unele detalii biografice. Este posibil ca familia tatălui său, Caecilii, să se fi stabilit în Comum pe timpul lui Iulius Cezar. Tatăl său făcea parte din ordinul ecvestru, iar familiile pe linie paternă și maternă, prin funcțiile pe care le-au deținut unii dintre membrii ei, dispuneau de o situație materială și socială foarte bună. Din păcate, tatăl lui Pliniu cel Tânăr a murit când el avea opt ani. Va veni la Roma și va fi crescut de către fratele mamei sale. Aici, sub îndrumarea lui Pliniu cel Bătrân, va beneficia de o educație aleasă, frecventând cursurile celor mai buni profesori de retorică ai vremii, pe Quintilian, Nicetas din Smyrna, dar și pe filosoful stoic Musonius Rufus. După moartea soției sale, s-a căsătorit cu Calpurnia, o tânără serioasă care a arătat multă înțelegere pentru activitatea sa oratorică, dar și pentru lucrările literare ale lui Pliniu. Au avut o căsătorie fericită, dar, din păcate, nu au avut copii.

După finalizarea studiilor, activitatea de bază a lui Pliniu va fi oratoria, ajungând un celebru avocat. Dispunând de o situație materială bună, din anul 89 d.Hr., Pliniu va începe o strălucită carieră senatorială. În ultimii ani de domnie ai lui Domițian, când acesta a început prigoana împotriva senatorilor, între anii 96-97 d.Hr., Pliniu nu a mai ocupat nici o funcție.

După tirania lui Domițian, începând cu dinastia Antoninilor, se va instaura o perioadă de liniște civică, securitate personală, dar și o libertate a cuvântului și a gândirii. Astfel, în timpul domniei lui Nerva și Traian, Pliniu cel Tânăr va începe o carieră de excepție în domeniul juridic ca un avocat

Vezuviu, Pliniu cel Bătrân era împreună cu nepotul său Pliniu cel Tânăr pe puntea unui vas în estuarul orașului Pompei. În această perioadă Pliniu cel Bătrân, era prefectul flotei romane care se găsea în portul Misenum.

de mare valoare. De asemenea, el s-a afirmat ca și un om de cultură, iar în cadrul cercului său cultural-politic s-au adunat scriitori, dar și mulți oameni influenți. În plan politic, el a ocupat mai multe funcții importante, iar din anul 111 d.Hr. împăratul Traian l-a numit guvernator al provinciei Bithynia, unde este posibil să fi murit în anul 113 d.Hr.

Pe parcursul vieții sale, Pliniu cel Tânăr s-a afirmat ca și un bun scriitor. Din păcate, o mare parte din scrierile sale nu s-au păstrat. Din copilărie a manifestat o atracție spre poezie, iar din poeziile care le-a scris pe parcursul vieții, nu s-au păstrat decât numai câteva fragmente pe care le-a reprodus în opera sa *Scrisori.*

În timpul carierei de avocat, Pliniu a rostit mai multe discursuri în fața completelor de judecată, pe care început să le publice din anul 96 d.Hr. Dintre toate aceste discursuri, nu s-a păstrat decât *Traiani Panegyriccus* (Panegiricul lui Traian), care a fost publicat în anul 101 d.Hr. Acest discurs a fost rostit cu ocazia inaugurării mandatului său de consul, la 1 septembrie 100 d.Hr. *Panegiricul* are nouăzeci și cinci de capitole, în care Pliniu cel Tânăr aduce mulțumiri împăratului Traian, proclamându-l ca „*optimus princeps*” cel mai bun principe.

În *Panegiric* sunt prezentate faptele de mare valoare ale împăratului Traian: dreptatea, filantropia, dar și umanitatea manifestată de către acesta, iar, pentru a putea scoate și mai bine în evidență personalitatea lui Traian, l-a pus în antiteză cu Domițian. Astfel, din punct de vedere istoric, *Panegiricul* are o mare valoare, pentru că el este un document, care ne oferă informații despre unele instituții, despre tirania lui Domițian, dar și despre reacția care a avut loc după moartea acestuia. De

asemenea, *Panegiricul* ne prezintă cele mai importante informații din primii trei ani de domnie ai împăratului Traian.

Cea mai importantă operă literară a lui Pliniu cel Tânăr o reprezintă *Epistulae* (Scrisorile). Acestea conțin nouă cărți în care sunt grupate două sute patruzeci și șapte de scrisori, care sunt adresate rudelor și prietenilor, unor personalități publice, culturale, dar și mai multor cunoscuți. În cartea a zecea este cuprinsă corespondența lui Pliniu cel Tânăr cu împăratul Traian, în perioada când el a fost guvernator al Bithyniei.[220] Cele nouă cărți ale *Scrisorilor* au fost publicate între anii 97-110 d.Hr. Cartea a zecea, a fost publicată după anul 113 d.Hr. sau, după unele păreri, chiar după moartea împăratului Traian din 117 d.Hr.

Cele nouă cărți ale *Scrisorilor*, prezintă o temă foarte diversă. Ele ne prezintă viața romană a epocii, dar mai ales pe cea socială. În același timp, putem spune că această operă este aproape echivalentă unor articole de presă, acoperind toate domeniile vieții sociale și culturale. Putem observa că, dintre aceste domenii, patru se remarcă în mod deosebit, cele privitoare la viața socială și economică, viața culturală, personajele epocii, dar și la problema creștinismului.[221]

În corespondența dintre Pliniu cel Tânăr și împăratul Traian sunt două scrisori, din anul 112 d.Hr., care sunt importante pentru istoria creștinismului, deoarece, în calitatea sa de guvernator, dar și de judecător, Pliniu era nedumerit în legătură cu procedeele juridice pe care să le aplice în cazul

---

[220] Bithynia a fost o țară în Asia Mică, lângă Pont și Capadocia în Turcia asiatică de azi.

[221] Eugen Cizek, op. cit., pp. 541-549.

creștinilor pe care trebuia să-i judece.[222] Astfel, Pliniu îi scrie împăratului Traian, cerându-i sfatul: *„E un lucru firesc pentru mine, stăpâne, să apelez la tine ori de câte ori stau în cumpănă. Căci cine ar putea mai bine decât tine să mă îndrumeze atunci când șovăi, sau să mă sfătuiască atunci când nu știu cum să procedez?*

N-am luat parte niciodată la anchetele împotriva creștinilor, așa că nu știu ce fapte și în ce măsură sunt de obicei pedepsite sau urmărite. De aceea am șovăit mult dacă trebuie făcută vreo deosebire după vârstă, sau să nu fac nicio diferență între cei foarte tineri și cei în puterea vârstei, dacă trebuie iertat cel ce se căiește, sau dacă aceluia care a fost odată creștin nu-i folosește la nimic că tăgăduiește, dacă trebuie pedepsit numai numele de creștin, chiar dacă n-a făcut vreo crimă, sau crimele care sunt legate de numele de creștin.

Deocamdată, cu aceia care mi-au fost denunțați drept creștini am procedat în felul următor. I-am întrebat pe ei dacă sunt creștini. Pe cei care recunoșteau, i-am întrebat a doua și a treia oară, amenințându-i cu moartea; pe aceia care rămâneau statornici în afirmațiile lor i-am trimis la moarte. Căci oricare ar fi fost mărturisirea lor, nu m-am îndoit o clipă că trebuie pedepsită măcar încăpățânarea și îndărătnicia lor neclintită. Au fost unii cuprinși de aceeași nebunie, pe care, fiindcă erau cetățeni romani, i-am notat, ca să-i trimit la Roma. Curând, însuși faptul că erau urmăriți, cum se întâmplă de obicei, a dus la înmulțirea crimelor și au apărut cazuri diferite.

A fost difuzată o scrisoare anonimă, cuprinzând numele multor persoane. Celor care negau că sunt, sau că au fost creștini, invocând zeii după formula rostită de mine și aducând ofrande cu vin și tămâie statuii tale, care poruncisem să fie adusă în acest scop împreună cu statuile

[222] Pr. Conf. Dr. Marius Țepelea, *Texte alese din istoria bisericească universală*, Editura Universității din Oradea, 2008, pp. 89-90.

divinităților, dacă pe lângă acestea au hulit pe Hristos, ceea ce se spune că nu pot fi siliți în nici un chip să facă cei care sunt cu adevărat creștini, am socotit că pot să le dau drumul. Alții, care au fost denunțați, au spus că sunt creștini și după aceea au tăgăduit, zicând că în adevăr fuseseră, dar că nu mai erau, unii de vreo trei ani, alții, de mai mulți ani și unii, de mai bine de douăzeci de ani. Și aceștia s-au închinat cu toții statuii tale și statuilor zeilor și au hulit pe Hristos.

Afirmau însă că singura lor vină sau greșeală era că obișnuiesc să se adune într-o zi anumită în zori, să înalțe pe rând cântare lui Hristos ca unui zeu, că se legau prin jurământ nu pentru vreo nelegiuire, ci să nu făptuiască vreun furt, tâlhărie sau adulter, să nu-și calce cuvântul dat, să nu tăgăduiască în fața justiției dacă au primit ceva în păstrare. După toate acestea obiceiul era să se despartă și să se adune din nou pentru a lua masa în comun, o hrană nevinovată; nici aceasta n-au mai făcut-o după edictul meu prin care, conform instrucțiunilor tale, interzisesem eteriile. Cu atât mai mult am crezut necesar să anchetez chiar prin torturi, ca să descopăr adevărul, două sclave despre care se spunea că sunt slujitoare ale cultului. N-am aflat altceva decât o superstiție lipsită de judecată, exagerată. De aceea, suspendând ancheta, am alergat la sfatul tău. Căci împrejurarea mi s-a părut vrednică de sfatul tău, dat fiind numărul mare al celor implicați; sunt oameni mulți de toate vârstele, de toate categoriile, bărbați, femei, care sunt și vor fi cuprinși de acest pericol. Și molima acestei superstiții s-a răspândit nu numai în orașe, dar și în sate și pe ogoare; cred că poate fi oprită în loc și împiedicată. În orice caz, templele care erau aproape părăsite, încep să fie căutate, ceremoniile solemne, multă vreme întrerupte, sunt reluate; peste tot se vinde carnea provenind de la jertfe, care până acum găsea cu greu

cumpărători. De unde se poate deduce cu ușurință câți oameni ar putea să se îndrepte, dacă li s-ar da posibilitatea de căință.”[223]

Din scrisoare observăm că în această perioadă existau unele anchete împotriva creștinilor, dar Pliniu cel Tânăr nu a luat parte la nici una dintre ele, și în consecință nu știa care sunt faptele pentru care sunt acuzați creștinii. Fiind nedumerit și în cumpănă el apelează la autoritatea imperială. El îi spune împăratului Traian că acuza la adresa creștinilor este numele, simplu fapt de a se numi creștini. În acest sens, Pliniu îl întreabă pe împăratul Traian dacă trebuie pedepsit numai numele de creștin, chiar dacă nu a făcut nici o crimă, sau dacă trebuie pedepsite crimele legate de numele de creștin. Avea această nedumerire și datorită faptului că exista o practică juridică romană, din urmă cu un secol, într-un *senatus-consultum*, care a fost emis cu privire la astrologi. Potrivit acestei hotărâri, erau prevăzute pedepse pentru aceștia, fără a mai fi nevoie ca ei să fi săvârșit și alte fapte care erau condamnabile. Tot așa s-a procedat și în cazul epicureilor, care au fost expulzați din unele cetăți, doar pentru faptul că erau epicurei.[224]

O altă nedumerire a lui Pliniu era aceea legată de faptul că, prin intermediul unei scrisori anonime, au fost denunțate numele mai multor creștini. De asemenea, mai ales că, vârsta celor denunțați ar fi fost primul motiv de șovăială, deoarece erau unii foarte tineri și alții în puterea vârstei și astfel, Pliniu îl întreabă pe împăratul Traian dacă trebuie făcută vreo deosebire după vârstă.

---

[223] Plinius cel Tânăr, Ep. X, 96, op. cit. p. 343-344.

[224] E. J. Bickerman, *Traian, Hadrian and the Christians*, în: RFIC, 19/1968, p. 294.

Prin măsurile severe pe care le-a luat Pliniu, mulți creștini au primit martiriul, dar au fost unii care au apostaziat. Pe cei care erau cetățeni romani i-a trimis la Roma, pentru că această cetățenie romană le dădea dreptul de apel la judecata împăratului. Această scrisoare ne dă unele informații legate de vechimea creștinismului din această provincie, atunci când ne spune că unii au fost creștini de mai bine de douăzeci de ani, adică de prin anii 80 d.Hr. Tot din această scrisoare aflăm că, în această perioadă, creștinismul cunoscuse o largă răspândire la orașe, sate, dar și pe ogoare.

De asemenea, ea ne dă unele informații legate de viața morală a creștinilor, dar și despre cultul creștin, adunarea euharistică care se practica duminica. În finalul scrisorii, Pliniu îl informează pe împăratul Traian, că unele din măsurile pe care le-a luat a dus o revigorare a religiei tradiționale, pentru că templele care au fost părăsite încep să fie căutate și ceremoniile păgâne care au fost întrerupte multă vreme s-au reluat.

Răspunsul împăratului Traian la scrisoarea lui Pliniu cel Tânăr a fost unul scurt și a fost dictat de necesități administrative. El a considerat că represiunile sângeroase împotriva creștinilor ar fi complicat situația, care era destul de periculoasă pentru Imperiu în contextul în care, așa după cum am văzut, numărul creștinilor era în creștere.

Împăratul Traian îi răspunde astfel lui Pliniu cel Tânăr: *„Ai procedat așa cum trebuia, dragul meu Secundus, anchetând cazurile celor care-ți fuseseră denunțați drept creștini. Căci nu se poate stabili un principiu care să fie oarecum general valabil. Nu trebuie căutați cu tot dinadinsul; dacă sunt denunțați și dovediți vinovați, trebuie pedepsiți, dar în așa fel încât acela care făgăduiește*

că este creștin, și face dovada manifestă a acestui lucru prin fapte, adică aducând jertfe zeilor noștri, să fie iertat pentru că se căiește, chiar dacă în trecut a fost bănuit. Dar denunțurile anonime nu trebuie luate în seamă în nicio acuzație, căci ar constitui un exemplu reprobabil și nepotrivit cu vremurile noastre."[225]

Împăratul Traian îi spune lui Pliniu că nu se poate stabili un principiu care să fie general valabil pentru creștini. În aceste condiții, el va stabili o conduită față de creștini, spunând că aceștia nu trebuie căutați în mod insistent, iar atunci când sunt denunțați, numai dacă se va dovedi că sunt vinovați, atunci vor trebui pedepsiți. Cei care vor nega că sunt creștini, trebuie iertați chiar dacă în trecut au fost bănuiți că au fost creștini.[226]

Ceea ce este cu totul remarcabil și demn de apreciat din răspunsul împăratului Traian este recomandarea pe care i-o face lui Pliniu cel Tânăr, aceea de a nu se lua după denunțurile anonime pentru că ele: „*ar constitui un exemplu reprobabil și nepotrivit cu vremurile noastre*." Este o recomandare de o extraordinară valoare morală pentru acea vreme, am putea spune chiar de necrezut pentru un păgân, dar care arată personalitatea de excepție a acestui mare împărat.

Din scrierile care au rămas de la Pliniu cel Tânăr avem o adevărată sursă de informații pentru cunoașterea vieții romane din timpul împăratului Traian,[227] astfel ele ne prezintă starea de spirit a nobilimii din Senat, preocupările literare ale acestui grup, felul de viață, dar și preocupările zilnice. Pliniu cel Tânăr

---

[225] Plinius cel Tânăr, Ep. X, 97, op. cit. p. 344-345.

[226] Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi, *Studii de istorie bisericească*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2001, pp. 47-61.

[227] Plinius cel Tânăr, op. cit. pp. 5-27.

a fost un om bogat, fiind proprietarul unor vile frumoase, un bun gospodar, dar în același timp așa, cum am văzut din opera sa, era un admirator al literaturii, recita versuri și spera la gloria literară[228] așa după cum afirma el într-una din scrisorile către Suetoniu.[229]

Sursa: https://www.google.com/search?q=suetonius&oq=suetonius&aqs=chrome..69i57j0l7.14464j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Gaius Suetonius Tranquillus s-a născut între anii 69-76 d.Hr., la Roma, iar, după unele păreri, la Ostia (portul Romei). Din păcate, au rămas puține informații despre Suetoniu și de aceea la alcătuirea biografiei sale sunt multe deduceri, presupuneri și probabilități plecând de la aceste surse. Astfel,

[228] N. A. Mașchin, op. cit., p. 355.
[229] Plinius cel Tânăr, Ep. VII, 33, op. cit. p. 236.

în opera sa avem doar cinci referiri la bunicul și tatăl său, la adolescența și tinerețea lui, dar și șase scrisori ale lui Pliniu cel Tânăr. Tatăl său se numea Suetonius Laenis și făcea parte din ordinul cavalerilor. El a făcut parte din legiunea XIII, fiind *tribun augusticlav* (ajutorul comandantului de legiune) și a luptat la Bedriac în armata împăratului Otho[230]: *„Tatăl meu, Suetonius Laenis, a luat parte la acest război, ca tribun augusticlav al legiunii a treispezecea. El obișnuia să povestească adesea, după aceea, că Otho, chiar ca particular, până într-atâta a urât războaiele civile, încât într-o zi la masă, când a auzit pe cineva amintind despre moartea lui Brutus*[231] *și Cassius, s-a scuturat cu groază, spunând că el n-ar fi mers contra lui Galba, dacă n-ar fi fost convins că tot s-ar fi putut aranja fără război."*[232]

Copilăria și-a petrecut-o la Roma, unde a avut parte de o educație aleasă, care i-a dat posibilitatea să dobândească o cultură erudită. A fost bun prieten cu Pliniu cel Tânăr și a beneficiat de ajutorul acestuia, așa după cum putem vedea din cele șase *scrisori* ale lui Pliniu cel Tânăr dintre anii 97-111/113 d.Hr. Într-una dintre aceste *scrisori*, adresată împăratului Traian, Pliniu cel Tânăr vorbește despre erudiția lui Suetoniu, și-l roagă pe împărat să-i acorde dreptul părinților cu trei copii (*jus trium liberorum*)[233], cu toate că el nu a avut nici un copil:

---

230 Otho a murit în urma acestei bătălii la 17 aprilie 69 d.Hr., sinucigându-se cu o lovitură de pumnal. El fost împărat nouăzeci și cinci de zile și a murit la treizeci și opt de ani.

231 Brutus și Cassius au fost cei care l-au asasinat, în 15 martie 44 î.Hr., pe Iulius Cezar în Senat cu douăzeci și trei de lovituri de pumnale.

232 C. Tranquillus Suetonius, op. cit., *Otho*, X, p. 263.

233 *jus trium liberorum*, a fost o lege care a fost dată încă din timpul lui Iulius Cezar. Trebuie să ne aducem aminte că, încă din perioada Republicii, datorită războaielor civile, populația Italiei a început să scadă, iar sărăcia, comoditatea, luxul și corupția la unii, au dus la scăderea natalității, mai ales la Roma. Pentru

„Suetonius Tranquillus, un om foarte integru, foarte erudit și vrednic de toată stima, al cărui caracter și opere le urmăresc de mult, stăpâne, a devenit prietenul meu intim și am început să-l iubesc cu atât mai mult, cu cât l-am cunoscut mai de aproape.

Pentru el este important să i se acorde dreptul părinților cu trei copii din două motive: este și vrednic de prețuirea prietenilor lui și, având parte de o căsătorie nu prea fericită, trebuie să obțină prin mijlocirea mea, pe lângă bunătatea ta, ceea ce i-a fost refuzat de o soartă nedreaptă. Știu, stăpâne, ce mare favoare îți cer, dar ți-o cer fiindcă mi-ai dovedit bunăvoință în toate dorințele mele. Poți însă deduce cât de mult doresc acest lucru din faptul că nu ți l-aș cere de la atâta distanță, dacă nu l-aș dori mult.”[234]

De asemenea, este posibil ca Suetoniu, să-l fi însoțit pe Pliniu cel Tânăr în Bithynia, dat fiind faptul că îi plăcea să călătorească, dar mai ales că era dornic de a dobândi cât mai multe cunoștințe.

---

a remedia această situație, Iulius Cezar a împărțit pământ în Campania, la douăzeci de mii de familii, care aveau trei sau mai mulți copii. De asemenea, prin legea pe care a propus-o femeilor, care până la vârsta de patruzeci și cinci de ani nu s-au căsătorit sau nu aveau copii, li s-a interzis dreptul de a fi purtate în lectică sau de a purta bijuterii. Împăratul Octavian August a completat această lege cu privire la căsătorie, printr-o altă lege ce a fost prezentată în fața comițiilor de către consulii M. Papius Mutilius și Q. Poppaeus. Legea s-a numit Papia-Poppaea și prevedea noi obligații fiscale pentru celibatari, dar și mai multe avantaje pentru cei căsătoriți cu mai mulți copii. Astfel, între cei doi consuli, prioritate avea cel cu mai mulți copii, dintre mai mulți candidați avea prioritate cel cu mai mulți copii, era scutit de impozite la Roma, tatăl care avea trei copii, cu patru dacă era din Italia și cinci dacă era din provincii. De aici a provenit și expresia *jus trium, quator, vel quinque liberorum.* Este interesant faptul că această lege a fost susținută de către cei doi consuli cu toate că ei nu aveau copii. Din rugămintea lui Pliniu cel Tânăr, observăm că ea era în vigoare și în timpul domniei împăratului Traian, dar a suferit și unele derogări, care puteau fi acordate de către împărat. De aceea, el îl roagă pe împărat să-i acorde această favoare și lui Suetoniu, cu toate că el nu avea copiii.

[234] Plinius cel Tânăr, Ep. X, 94, op. cit., p. 342.

După moartea lui Pliniu cel Tânăr, în anul 113 d.Hr. Suetoniu va frecventa cercul cultural-politic al lui Septicius Clarus, un prieten al lui Pliniu. După ce Septicius va ajunge în anul 119 d.Hr. prefectul praetoriului, el îl va ajuta și pe Suetoniu să devină *procurator ab epistulis latinis*. În această calitate, Suetoniu a fost conducător al biroului documentelor Imperiale și al bibliotecilor principelui, devenind un membru de frunte al consiliului principelui. El a condus cancelaria imperială, arhivele și a redactat sintezele împăratului Hadrian (117-138 d.Hr.) fiind astfel, unul dintre cei mai importanți sfetnici ai acestuia.

Această carieră a lui Suetoniu a fost întreruptă brusc, în anul 122 d.Hr., datorită faptului că a intrat în dizgrațiile împăratului Hadrian, alături de prietenul său Septicius Clarus. Ei au fost îndepărtați din funcții, fiind acuzați că s-au purtat prea familiar cu împărăteasa Sabina. Este posibil ca nu lipsa de respect față de împărăteasă să ducă la demiterea lor, ci mai degrabă unele intrigi de la curtea imperială. Acestea au făcut ca cei doi să cadă în dizgrație, iar locul lor să fie ocupat de alți favoriți.

După ce s-a retras din această funcție, este posibil ca el să se fi dedicat scrisului, pentru că nu mai sunt informații sigure despre Suetoniu. Este posibil ca el să fi murit la Hippo Regius unde s-a stabilit prin anul 130 d.Hr., iar după alte păreri, s-ar fi retras la moșia sa din apropierea Romei, unde ar fi murit între anii 150-160 d.Hr.

Pe parcursul vieții sale, Suetoniu a avut o activitate remarcabilă; el a scris mult și în domenii diverse, atât în limba latină, cât și în limba greacă. Din păcate, cele mai multe scrieri s-au pierdut, rămânând de la ele numai numele și doar acelea

care au fost menționate în lexiconul Suidas,[235] dar și în alte izvoare antice.

Astfel, s-au pierdut următoarele cărți: despre jocurile la greci, despre glumele și injuriile grecilor, despre semnele critice sau de prescurtare, despre politica lui Cicero, despre obiceiurile, legile și jocurile publice la romani, *De institutione officiorum,* (Despre instituția îndatoririlor), pe care este posibil să o fi scris pe când era secretar *ab epistulis, De regibus* (Despre regi), și care cuprindea biografiile regilor Europei, Asiei și Africii, *De claris meretricibus* (Despre curtezanele celebre), despre lucruri diferite, *Prata* (Pășuni sau Ierburi), care este o adevărată enciclopedie a științelor naturale, scrisă în nouă sau zece cărți.

Suetoniu a scris o culegere vastă intitulată: *De viris illustribus* (Despre bărbații celebri/vestiți), care ar fi fost publicată prin anul 113 d.Hr. și care este dedicată unor vestiți oameni de cultură: istorici, oratori, filosofi, retori, poeți și gramatici. Această culegere de biografii ne oferă detalii importante despre viața particulară a gramaticilor și retorilor, dar și despre învățământul practicat de ei. Cartea a fost foarte apreciată în Antichitate. S-a păstrat din ea doar parțial.

Cea mai importantă operă a lui Suetoniu este *Vitae duodecim Caesarum* (Viețile celor doisprezece Cezari), care a fost dedicată prietenului său, Septicius Clarus. Ea ar fi fost publicată la sfârșitul anului 121 sau la începutul anului 122 d.Hr. și cuprinde douăsprezece biografii ale împăraților romani,

---

[235] Lexiconul Suidas este o enciclopedie, care a fost scrisă în limba greacă, în secolul al X-lea d.Hr. Aici avem peste treizeci de mii de informații, cu privire la lumea antică din jurul Mării Mediterane. Aceste informații au fost preluate din mai multe izvoare antice, care din păcate s-au pierdut. Lexiconul este o lucrare de mare valoare, pentru că în el sunt tratate în ordine alfabetică mai multe domenii: istorie, literatură, gramatică, filozofie, geografie, știință și obiceiuri.

începând de la Iulius Cezar, Octavian August, Tiberiu, Caligula, Claudiu, Nero, Galba, Otho, Vitellus, Vespasian, Titus și Domițian.

Biografia, ca și gen literar distinct, a apărut în epoca elenistică și a cunoscut o mare dezvoltare în Alexandria, iar la Roma, bazele ei au fost puse de către Varo.[236] În aceste biografii, Suetoniu redă genealogia împăratului, timpul și locul nașterii, copilăria, venirea la putere a împăratului. Continuă cu descrierea fizică, caracterizarea pe baza exemplelor din viață și se încheie cu anul morții acestuia.[237]

La alcătuirea acestei opere, Suetoniu a consultat cele mai bogate și variate surse de la: *Acta senatus* (actele senatului), care erau un fel de procese-verbale de ședințe, la *Acta diurna populi Romani* (faptele zilnice ale poporului roman), care era un fel de ziar ce cuprindea cele mai importante evenimente publice. Pe lângă acestea, Suetoniu a mai consultat și bibliotecile din Roma, diverse documente din arhivele locale sau ale marilor familii, testamente, inscripții, dar și scenele de pe Columna lui Traian și de pe arcul de la Benevent.

Prin opera sa, Suetoniu a adus o importantă contribuție la dezvoltarea biografiei antice.[238] Putem afirma, cu certitudine, că Suetoniu, alături de Tacit, este un mare istoric care, prin erudiție și cultura sa enciclopedică, i-a depășit pe înaintași. Suetoniu este creatorul biografiei ca gen de prezentare a faptelor istorice și de aceea el a avut o mare influență asupra generațiilor următoare.[239]

---

[236] Marcus Terentius Varo a trăit între anii 116-27 î.Hr. și a fost un erudit de excepție. Pe parcursul vieții sale a scris mult și pe teme diverse. Pentru mai multe detalii vezi: Călin Ioan Dușe, op. cit., pp. 211-213.

[237] N. A. Mașchin, op. cit., p. 17.

[238] Eugen Cizek, op. cit., pp. 598-608.

[239] C. Tranquillus Suetonius, op. cit., pp. 5-28.

Din cele prezentate se poate vedea că poporul roman s-a format pe parcursul secolelor prin cuceriri și asimilări ale popoarelor italice, dar și ale altor populații, reușind astfel, să-și exprime geniul său lucid, rațional, practic și organizatoric în creațiile sale culturale prin care a îmbogățit patrimoniul cultural mondial. El a reușit să transmită Europei moștenirea civilizației și culturii Antichității în frumoasa sinteză greco-romană.[240]

În concluzie, putem afirma cu certitudine că, pe parcursul istoriei sale, romanii au avut personalități culturale de excepție, care au îmbogățit patrimoniul universal.[241]

I.2. Roma, cetatea eternă

În secolul al VIII-lea î.Hr., Roma era puțin populată și se prezenta mai degrabă ca și o îngrămădire de sate decât ca și un adevărat oraș.[242] Întemeierea sau fondarea Romei este situată în 23 aprilie 754 sau 753 î.Hr., iar începuturile ei au fost influențate de etrusci.

Pe parcursul istoriei, romanii s-au remarcat ca și constructori desăvârșiți iar lumea are și azi posibilitatea de a admira grandioasele construcții, care au pus în valoare geniul creator al romanilor.

În perioada Regalității, casele romanilor se prezentau sub forma unor colibe sărăcăcioase, care aveau pereții construiți din lemn și bârne, fiind tencuiți cu lut și acoperite cu stuf sau trestie. Casa avea o singură încăpere numită *atrium*, care avea o

---

[240] Ovidiu Drimba, op. cit., pp. 330-342.

[241] Călin Ioan Dușe, op. cit., pp. 223-231.

[242] *Personalități care au schimbat istoria lumii*, op. cit., p. 33.

deschizătură în tavan, dar și în acoperiș pentru a putea pătrunde lumina și apa de ploaie, care era colectată într-un bazin situat în mijlocul încăperii. Acesta era modelul clasic de casă etruscă. Pe parcursul timpului, la *atrium* au fost adăugate, în funcție de posibilități, una sau mai multe încăperi laterale, iar baie își permiteau să aibă numai cei bogați.

În perioada Regalității etrusce, la Roma au început să se construiască case din piatră, care au fost mai spațioase, iar pentru scurgerea apelor reziduale din locuințe în exterior era un șanț. Cei mai bogați dintre romani, pe lângă casa de la oraș, aveau, pe marile proprietăți, și o locuință numită *villa rustica*. În jurul acesteia era gospodăria cu depozite, grajduri și locuințe ale sclavilor. Acestea erau locuite numai în anumite perioade din an, când era nevoie pentru administrarea proprietății.

La sfârșitul perioadei Republicii, cei mai bogați au început să-și construiască, în cele mai frumoase locuri din apropierea orașului, case de lux numite *villa urbana*. Aceste locuințe de lux dispuneau de tot confortul. Ele aveau: grădini, parcuri frumoase, piscine și terenuri de sport. Cele mai renumite au fost cele ale lui Cicero de la Tusculum și ale lui Pliniu cel Tânăr, ca să nu mai vorbim de vila împăratului Hadrian (117-138 d.Hr.), care a fost cea mai frumoasă și cea mai bogată dintre vilele imperiale.

Cei mai mulți locuitori ai Romei trăiau în chirie în locuințe mai modeste numite *insulae*, pentru că erau înconjurate de mult teren liber, sau de străzi. Aceste locuințe erau asemănătoare cu blocurile, având între cinci și șase etaje, cu o înălțime de până la douăzeci de metri. Erau construite pe o structură de lemn, la parter având ateliere și magazine, iar la etaje aceste locuințe aveau o bucătărie și una sau două camere. Locuințele nu aveau

baie, apă și căldură, fiind despărțite prin pereți din lemn și de multe ori erau expuse la incendii și prăbușiri. Cu toate că dispuneau de aceste condiții modeste, prețul chiriilor la Roma era destul de mare.

Încă de la fondarea ei, Roma a beneficiat de construcții remarcabile care au stârnit admirație de-a lungul timpului, iar aici au fost aduse toate bogățiile din provinciile care au fost cucerite. Toată viața publică romană, încă de la început, a fost centrată în jurul colinelor Palatin și Capitoliu. Nucleul originar al Romei a fost pe colina Palatin, unde au fost construite cele mai vechi temple și locuințele celor mai renumite familii din perioada Regalității, Republicii, dar și a Imperiului. Tot aici și-a construit împăratul Octavian August un palat care a devenit, pe parcursul timpului, cea mai grandioasă reședință imperială. Așadar, cea mai redutabilă fortăreață de la fondarea Romei a fost pe colina Capitoliu care avea un caracter sacru, pentru că aici a fost construit cel mai important locaș de cult, templul lui Jupiter Capitolinul. Tot pe Capitoliu au fost expuse statuile care-i reprezentau pe cei mai importanți oameni de stat. De asemenea, aici erau arhivele, monetăria și tezaurul Romei, dar și cele mai îngrozitoare închisori și locuri de execuție ale celor care au fost condamnați pentru cele mai mari crime.

Între cele două coline, Capitoliu și Paltin, a fost construit Forul, care va deveni, pe parcursul timpului, în perioada Republicii, dar și în cea a Imperiului, centrul vieții politice și economice. Alături de acesta s-au mai construit și alte foruri de către Iulius Cezar, Octavian August, Vespasian, Nerva și Traian. În apropierea acestora era clădirea Senatului (*curia*), tribunele de la care vorbeau oratorii (*rosta*), bazilicile, care erau clădiri de dimensiuni mari, în care aveau loc ședințele

tribunalelor, dar și locuri în care erau discutate afacerile. Pe lângă acestea, aici erau și multe temple dintre care, cel mai impunător și bogat, era templul Romei (*Templum Urbis et Veneris*) care avea un portic cu o sută cincizeci de coloane din granit și era acoperit cu țigle din bronz aurit.

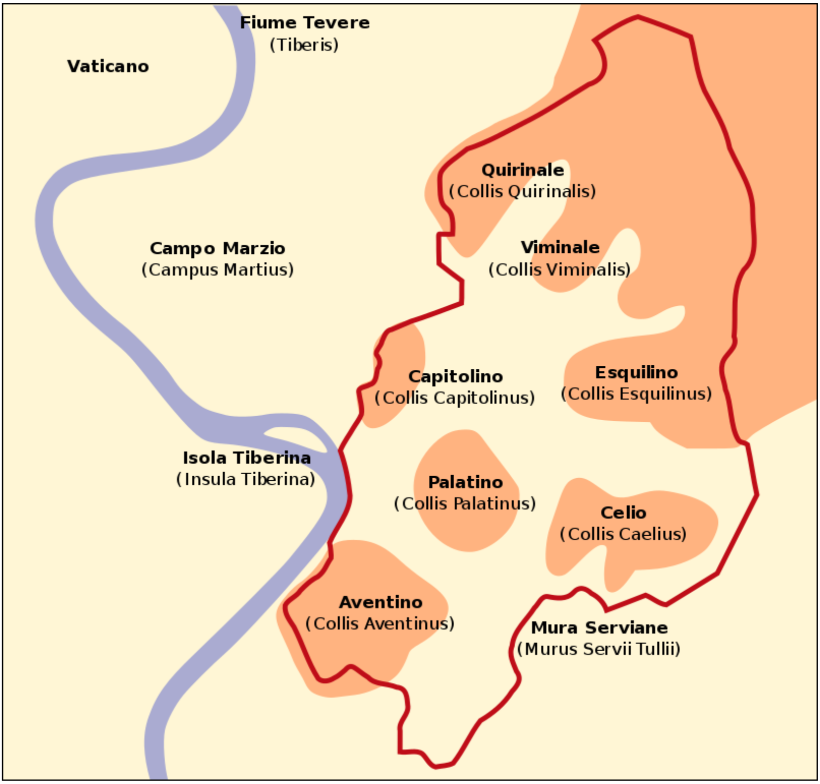
Forumul Roman

Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Roma_Antic%C4%83#/media/ File:Forum_Romanum_ April_05.jpg

Marele Circ (*Circus Maximus*) avea o capacitate de patru sute de mii de locuri și era situat la poalele colinei Palatin, către colina Aventin. Acesta era singurul circ din Italia, pentru că în alte orașe nu erau permise cursele de care. În apropierea palatului lui Nero, *Domus Aurea* (Casa de Aur), a fost construit Colosseumul între anii 72-80 d.Hr.

Și pe celelalte coline ale Romei: Aventin, Coelium, Esquilin, Quirinal și Viminal, în perioada Imperiului, s-au ridicat

edificii impunătoare. Împăratul Octavian August a construit la Roma multe teatre moderne din marmură care i-a impresionat pe contemporanii săi. El a inaugurat o politică urbanistică în marmură de o mare amploare, cum nu a mai fost cunoscută până atunci. S-a putut afirma, pe bună dreptate, că o găsit o Romă de cărămidă sau de lemn și a lăsat una de marmură. Pe malul Tibrului, împăratul Hadrian (117-138 d.Hr.) a construit marele mausoleu, care azi poartă numele Castel San Angelo.[243]

Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/%C8%98apte_coline_ale_Romei

[243] Ovidiu Drimba, op. cit., pp. 267-272.

Arhitectura romană a cunoscut o dezvoltare semnificativă, iar toate descoperirile de până acum vor fi valorificate la maxim. Construcția basilicilor, dar și a altor edificii publice, se vor înmulți, iar arcada și bolta vor fi utilizate din plin de către arhitecții romani la realizarea construcțiilor din această perioadă. Noi influențe din lumea greco-elenistică, în aspectul coloanelor și a porticurilor, vor fi simțite în vechiul stil italic de construcție în structura clădirilor. Această dezvoltare urbanistică a fost cunoscută atât în orașele din Italia, cât și în toate provinciile de pe întreg cuprinsul Imperiului.[244]

Începând din secolul al II-lea î.Hr romanii și-au perfecționat metodele și materialele de construcție, descoperind, în urma cercetărilor, un fel de ciment. Acesta era format dintr-un conglomerat artificial din pietriș și nisip, care era amestecat cu materii vulcanice așezate în cofraje, după care, peste ele se turna mortar. După finalizarea acestui procedeu, peretele urma să fie acoperit cu cărămizi arse sau cu blocuri mici din piatră, care erau tăiate în formă de romb. Pentru construcția bolții în leagăn și a cupolei, prin care se putea acoperi clădiri de mari dimensiuni, romanii au folosit cărămida arsă.

Cu ajutorul acestor tehnologii, romanii au reușit să realizeze construcții, care au impresionat prin mărimea lor. Dintre acestea amintim bazilicele, care erau clădiri publice și care aveau o sală dreptunghiulară de mari dimensiuni. Se remarcă cea care a fost construită în timpul lui Iulius Cezar și

---

[244] Eugen Cizek, *Istoria Romei,* op. cit., p. 157.

care avea o lungime de o sută nouă metri și o lățime de patruzeci de metri.

Bazilicele au fost construite în apropierea Forului, iar arhitectura lor va fi aceea care, mai târziu, va influența construcția sălilor palatelor, și a bazilicilor creștine. Prin mai multe rânduri de coloane au fost împărțite două, sau mai multe nave.

Romanii s-au remarcat și prin construcția de poduri puternice, care erau bine calculate să reziste la presiunea apei, iar la construcția acestora, pe lângă beton, au folosit și blocuri de travertin.[245] Faptul că au știut să folosească arcul liber, din cele mai vechi timpuri, le-a dat posibilitatea să construiască poduri impresionante. Astfel *Ponte Milvio* de la Roma, care a fost construit în anul 109 î.Hr., avea arcele cu o deschidere de optsprezece metri. Cel de lângă Alcantara din Spania, peste fluviul Tajo, construit din granit, avea o lungime de o sută optzeci și nouă de metri, cu șase semiarce circulare, iar deschiderea celui mai mare avea o lungime de douăzeci și șapte de metri.

Să nu uităm podul de peste Dunăre, construit între anii 103 și 105 d.Hr. de către arhitectul Apolodor din Damasc, care avea o lungime de o mie o sută treizeci și cinci de metri cu piloni din piatră, având o distanță de cincizeci și unu de metri între ei. De multe ori podurile, care au fost construite de romani peste râuri sau traversând o câmpie, au fost folosite ca și suporturi pentru apeducte.

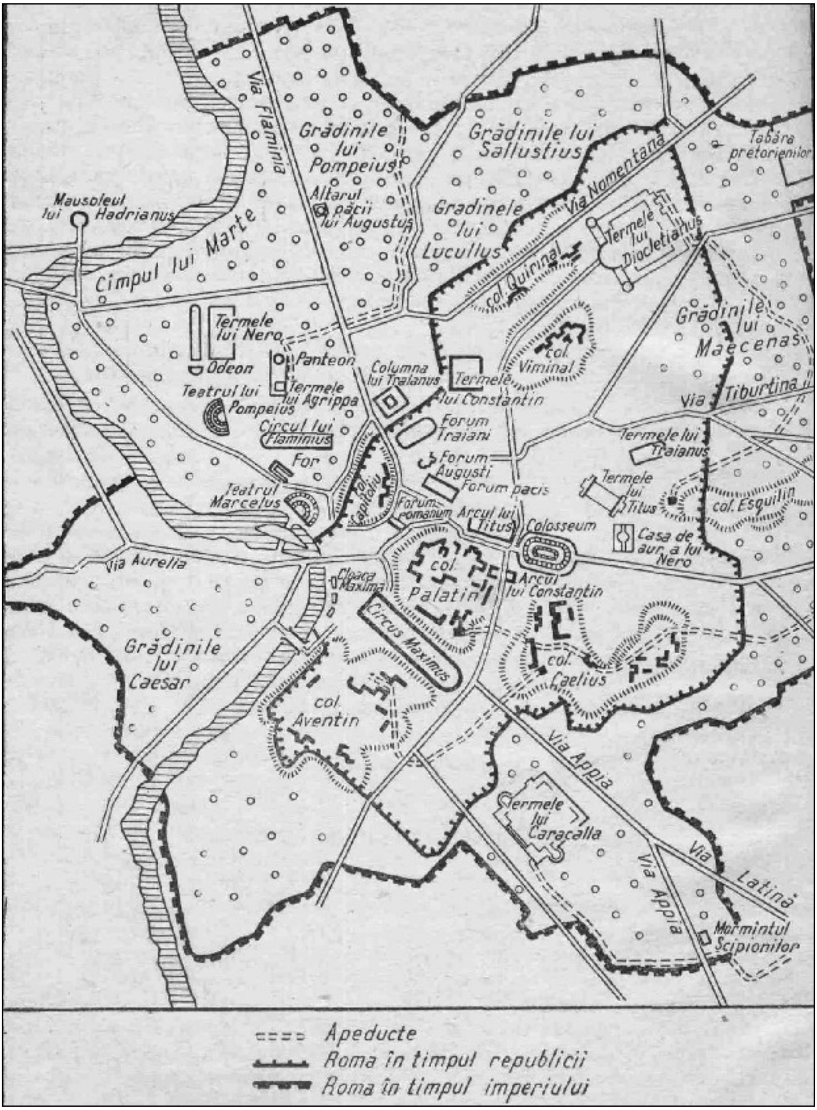
---

[245] Travertinul este o rocă sedimentară poroasă din calcar, fiind o varietate de tuf.

Romanii au fost mari maeștri în construcția apeductelor, care au fost opere impresionante de inginerie. Cu ajutorul acestora ei alimentau orașele cu apă prin tuburi sau canale care erau sprijinite pe arcuri mari. Primul apeduct a fost construit în anul 312 î.Hr și avea o lungime de 16,5 km, iar peste două secole au reușit să construiască unul care era folosit la alimentarea Romei cu apă și care avea o lungime de nouăzeci și unu de km.

Este impresionant faptul că, în epoca imperială, Roma a fost alimentată cu apă prin treisprezece apeducte, care aveau o lungime de patru sute treizeci de km și un volum de peste un milion de metri cubi pe zi.

În domeniul arhitecturii, o construcție care a fost caracteristică romanilor, a reprezentat-o amfiteatrul. Acestea au fost construcții de mari dimensiuni având o formă ovală, fiind o dublare a teatrului semicircular greco-roman. Împăratul Octavian August a construit primul amfiteatru, care era parțial din piatră. Un al doilea amfiteatru a fost cel construit de către Nero, dar cel mai impunător și cel mai mare a fost cel început de Vespasian în anul 72 d.Hr. și terminat de fiul său, Titus, în anul 80 d.Hr. Amfiteatrul Flaviilor sau Colosseumul, cum a fost denumit mai târziu, se întindea pe o suprafață cu o lungime de o sută optzeci și șase de metri și o lățime de o sută cincizeci de metri. Arena avea o dimensiune de optzeci și șapte de metri lungime și cincizeci și patru de metri lățime.

Sursa: http://www.limbalatina.ro/harti.php?harta=12

Romanii au fost renumiți prin faimoasele și numeroasele terme, pe care le-au construit, astfel că în anul 33 î.Hr aveau o

sută șaptezeci de astfel de construcții. Termele au fost băi publice luxoase de mari dimensiuni, fiind folosite ca și locuri de recreație, centre de activități sportive și culturale, având biblioteci, cu opere în limbile greacă și latină, unde aveau loc conferințe, reuniuni literare, dar și expoziții de artă.

La Roma, cele mai vechi terme au fost construite între anii 27 și 25 î.Hr., renumite fiind cele ale lui Agrippa. Împăratul Diocletian (284-305 d.Hr.) a construit, între anii 298 și 305 d.Hr., terme de mari dimensiuni, care aveau o suprafață de trei sute șaptezeci și șase de metri lungime și trei sute șaizeci și unu de metri lățime, cu o capacitate de trei mii de persoane, dar și o sală de gimnastică în formă circulară cu diametrul de o sută patruzeci și patru de metri.

La începutul secolului al III-lea d.Hr. împăratul Caracalla (211-217 d.Hr.) a construit cele mai impresionante terme în formă patrulateră, având lungimea laturii de trei sute treizeci de metri. Aceste terme aveau mai multe bazine, astfel că aveau un prim bazin cu apă rece numit *frigidarium* care se continua cu o sală numită *tepidarium*, ce făcea trecerea spre sala încălzită, unde erau băile de aburi, numită *calidarium*. Aceasta avea formă circulară, cu o cupolă de treizeci și cinci de metri. Toate clădirile din componența termelor erau încălzite cu aer cald care venea prin tuburi de teracotă. Marile bazine cu apă caldă sau rece puteau primi până la o mie șase sute de persoane.

Romanii au fost un popor religios, iar măiestria și priceperea lor ca mari constructori și arhitecți s-a văzut și în numeroasele temple, pe care le-au construit. Arcul de triumf este un monument original, ce aparține romanilor. El a fost transmis și preluat de către lumea modernă. A fost construit

pentru prima dată în secolul I î.Hr. și a dominat străzile. Au fost construite arcuri de triumf, care aveau de la una până la trei deschideri, iar uneori aveau și deschideri laterale. Unele aveau coloane, fiind împodobite cu statui și basoreliefuri. Pe partea din față era o inscripție prin care se celebrau victoriile împăratului în onoarea căruia a fost construit monumentul.

La Roma, au fost celebre arcurile de triumf care au fost construite în cinstea împăraților: Titus, Septimiu Sever (193-211 d.Hr.) și Constantin cel Mare (306-337 d.Hr.). Din provincii se remarcă cel de la Benevent, construit în cinstea împăratului Traian, dar și cele de la Rimini, Aosta și Susa care au fost dedicate împăratului Octavian August.[246]

În secolul I d.Hr., în timpul dinastiei Iulio-Claudiene, dar mai ales în timpul dinastiei Flaviene și Antonine, se observă în arhitectură și arta plastică o amplă dezvoltare. Împărații au fost cei mai importanți constructori în Roma și de aceea construirea de edificii splendide și monumentale urmărea anumite scopuri politice, pentru că ele trebuiau să fie mărturii ale forței și grandorii puterii imperiale.[247]

Pe parcursul istoriei sale, Roma a beneficiat de numeroase construcții care au încântat și fascinat omenirea, iar pe bună dreptate putem afirma că Roma este cu adevărat eternă. Un proverb din Evul Mediu spunea că atâta vreme cât se va menține în picioare Colosseumul, va rămâne în picioare și Roma, iar când se va prăbuși Colosseumul se va prăbuși și Roma, iar când se va prăbuși Roma, se va prăbuși și Lumea. Colosseumul nu a căzut în întregime, așadar nici Roma nu a

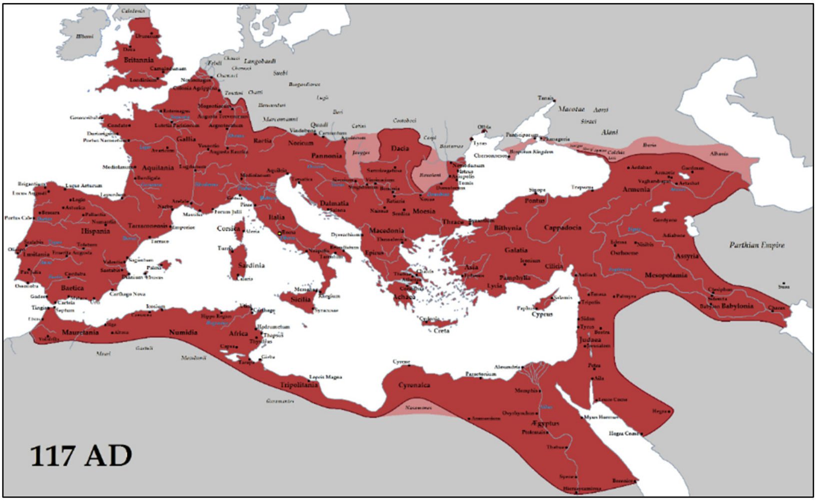
---

[246] Ovidiu Drimba, op. cit., pp. 304-307.

[247] N. A. Mașchin, op. cit., p 357.

căzut și nici Lumea, iar Roma va rămâne până la sfârșitul veacurilor. Mesajele papale se adresează *Urbi et Orbi* (Lumii și Orașului), iar Lumea nu poate fi concepută fără strălucirea încântătoare a Romei și de aceea putem spune pe bună dreptate că toate drumurile Lumii duc la Roma.[248]

I.3. Societatea romană în secolul I d.Hr.

Sursa:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/Roman_Empire_Trajan_117AD.png

În perioada împăraților din dinastia Iulio-Claudiană, Italia și-a păstrat întâietatea în cadrul provinciilor imperiale. Astfel, la sfârșitul secolului I î.Hr. și în prima jumătate a secolului I d.Hr., Italia va cunoaște o creștere și o dezvoltare impresionantă, mai ales că, încă din perioada celui de al doilea

[248] Eugen Cizec, op. cit., pp. 658-662.

Triumvirat, din anul 40 î.Hr., Galia Cisalpină va fi inclusă în componența sa, făcând ca teritoriul ei să se întindă până la Alpi. Unul din principalele motive care a dus la dezvoltarea Italiei a fost creșterea numărului de orașe, care după unele păreri, ar fi ajuns până la o mie două sute. Cele mai multe dintre aceste orașe, care se bucurau de o anumită autonomie, erau orașele mici, iar locuitorii lor păstrează legătura cu economia rurală. În secolul I d.Hr., populația Italiei ar fi fost de aproximativ paisprezece milioane de oameni,[249] iar cea a Romei de un milion de locuitori.[250]

Categoria socială cea mai privilegiată a orașelor italiene era formată din decurioni, ei reprezentând nobilimea municipală. O caracteristică a acestor orașe era faptul că ele nu erau izolate de economia rurală, iar marii proprietari de pământuri, alături de cei mijlocii, care se găseau în circumscripția respectivă, au avut o situație privilegiată. Ei erau proprietarii celor mai frumoase case din oraș, făceau parte din Senatul local, ocupau magistraturile orășenești, având, în același timp, și o importantă influență asupra întregului mers al vieții din oraș.

Pe lângă marii proprietari de pământuri, negustorii aveau și ei un rol important în viața orașelor din Italia, iar dintre aceștia liberții[251] ocupau un loc însemnat. În general, industria și comerțul nu erau diferențiate, astfel că, de cele mai multe ori, negustorii erau și patroni de ateliere. Cele mai multe materii prime pentru ateliere erau aduse din afara Italiei, pentru că ea

[249] Tenney Frank, *An Economic History of Rome*, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1927, p. 10.

[250] Eugen Cizec, op. cit., p. 279.

[251] Liberții erau sclavii eliberați, iar în perioada Imperiului reprezentau aproximativ 5% din populație.

nu a fost bogată în metale, iar resursele pe care le-a avut s-au epuizat. Marea majoritate a produselor acestor ateliere erau vândute, mai ales în partea de apus a Imperiului, pentru că în răsărit meșteșugurile erau de mult dezvoltate, renumite fiind cele din Milet, Efes, Pergam, Sidon și Tyr. Sclavii reprezentau principala forță de muncă în atelierele meșteșugărești. Pe lângă aceștia, o oarecare însemnătate o aveau și micii meșteșugari liberi, alături de liberți.

Începutul secolului I d.Hr. se caracterizează prin dezvoltarea și perfecționarea tehnicii meșteșugărești în aproape toate domeniile de producție din Italia. Cu toată această dezvoltare a meșteșugurilor, Italia va rămâne o țară agricolă. În această perioadă, politica externă a fost preponderent defensivă, împărații au renunțat la marile cuceriri, fapt ce a dus la o scădere a numărului de sclavi și înlocuirea lor cu altă forță de muncă care a venit din rândul celților, germanilor și britanicilor. Această scădere a numărului sclavilor și înlocuirea lor cu alții, de diferite origini etnice, va duce la anumite schimbări în cadrul economiei rurale.

Trebuie menționat faptul că, în această perioadă, sclavii nu mai erau considerați unelte vorbitoare, așa cum îi numea Cato cel Bătrân (234-149 î.Hr.) și Varo (116-27 î.Hr.), iar sclavagismul intrase în declin. S-a ajuns la concluzia că munca forțată a sclavilor nu mai dădea randamentul de altă dată. Numărul sclavilor cumpărați a scăzut la o treime, iar a celor născuți și crescuți pe marile latifundii a crescut la două treimi. În Antichitate, cele mai mari piețe de sclavi erau la Roma și în insula Delos. De cele mai multe ori sclavii erau asupriți de către stăpânii lor, fiind slab hrăniți și locuiau în condiții improprii. În

aceste condiții nu aveau nici un interes să muncească și de cele mai multe ori s-au răsculat, așa cum a fost și marea răscoală condusă de Spartacus, din anii 72-71 î.Hr., când a reușit să adune o armată de aproximativ o sută douăzeci de mii de sclavi.[252]

În perioada Imperiului, atitudinea față de sclavi s-a schimbat, iar Seneca spunea că și ei sunt oameni și trebuie tratați ca atare. La Roma era obiceiul ca sclavii, care erau bolnavi și fără speranță de a se vindeca, să fie duși pe insula lui Esculap, iar dacă se vindecau erau obligați să se înapoieze la foștii lor stăpâni. Împăratul Claudiu a dat prima lege care îi apără într-un anume fel pe sclavi, astfel că el a decretat ca, sclavii care se vindeau pe insula lui Esculap, să fie eliberați, iar împăratul Hadrian va interzice uciderea sclavilor.[253] Un rol important în această perioadă îl vor avea sclavii crescuți în casă (*vermae*), în comparație cu perioadele anterioare când predominau sclavii cumpărați.

Pentru a ieși din greutățile pe care le întâmpinau proprietarii de pământuri cu forța de muncă în secolul I d.Hr. se va dezvolta colonatul. Astfel, pământul va fi împărțit în parcele mai mici și va fi dat în arendă, iar cei care arendau aceste suprafețe de pământ vor fi numiți coloni. De cele mai multe ori marile moșii vor fi date în arendă, iar munca numeroșilor sclavi de până acum va fi înlocuită de coloni. Vor fi împărțite parcele de pământ pentru a fi cultivate, chiar și unor sclavi, care vor ajunge astfel să fie un fel de semicoloni. Tot în această perioadă va crește numărul și importanța liberților, iar în timpul domniei

[252] Călin Ioan Dușe, op. cit., pp. 136-138.
[253] N. A. Mașchin, op. cit., pp. 334-335.

lui Claudiu vom găsi liberți care aveau o mare trecere la curtea imperială. Această creștere a importanței liberților se explică prin faptul că mulți aristocrați participau prin intermediul lor la afaceri comerciale sau cămătărești. Au fost și cazuri când anumiți liberți, cum este spre exemplu Trimalchio, personajul din romanul *Satyricon* al lui Petroniu, să dețină averi importante.

În această perioadă, vor intra în rândul ordinului cavalerilor membrii din aristocrația municipiilor din Italia, comandanți de oști, unii funcționari din cancelariile imperiale, dar și unii retori, juriști și gramatici. Prin această atitudine, se vede un progres din acest punct de vedere, pentru că, în urmă cu câteva secole, acest rang de cavaler se moștenea și era considerat ca și o categorie specială ce aparținea în exclusivitate Romei.

Aceeași atitudine o vedem acum și în rândul aristocrației senatoriale, care se va înnoi în permanență cu membrii proveniți din aristocrația municipiilor din Italia, dar și din provincii, mai ales din cele puternic romanizate, Galia și Hispania. Această deschidere față de membrii Senatului care au fost recrutați din provincii s-a accentuat mai ales în epoca Antoninilor, când 50% dintre senatori erau din municipiile din Italia, iar restul erau din provincii, cea mare parte din provinciile răsăritene. De asemenea, o mare parte dintre locuitorii acestor provincii romanizate din Apus vor primi cetățenia romană.

Pe parcursul domniei sale, împăratul Traian a luat mai multe măsuri care aveau ca scop îmbunătățirea situației din Italia. În acest sens, el a dezvoltat *instituțiile alimentare*, prin care, dintr-un fond al statului, se acordau proprietarilor mici și

mijlocii, împrumuturi cu dobânzi foarte avantajoase de 5% pe an. Profitul din aceste împrumuturi era folosit pentru creșterea copiilor orfani și a celor din familii sărace, astfel că băieții primeau până la majorat șaisprezece sesterți pe lună, iar fetele câte doisprezece. De asemenea, va distribui, din *fondul alimentar*, alimente pentru cât mai mulți locuitori din Italia. Pentru a consolida și a crește numărul locuitorilor din Italia, populația unor orașe a fost completată prin colonizări cu veterani. Pentru a crește prețul terenurilor din Italia, împăratul Traian va da ordin ca fiecare senator să investească o treime din averea sa în aceste terenuri. În timpul domniei sale, împăratul Traian va construi noi drumuri, iar pe cele vechi le va repara, ceea ce va face ca economia Italiei să se dezvolte și mai mult.[254]

Fervoarea religioasă romană va crește în mod sensibil în perioada Imperiului, pentru că, începând de acum, vor fi divinizați Iulius Cezar și Octavian August după moarte.[255]

Împăratul Octavian August (27 î.Hr.-14 d.Hr.) va fi acela care va reuși să restaureze religia romană, iar prin măsurile pe care le-a luat, a făcut ca aceasta să mai reziste încă trei secole. El a fost conștient că statul roman a fost slăbit în urma războaielor civile, iar pentru ca acesta să mai reziste, nu se va mai putea baza pe vechea organizare și de aceea, împăratul va impune o nouă formă de guvernământ, Imperiul. Așadar, împăratul Octavian August a fost un om abil și înțelept, care a fost conștient de faptul că religia a fost un element puternic ce a stat la baza bunelor moravuri și a dat tărie statului roman. În acest

---

[254] N. A. Mașchin, op. cit., pp. 310-326.

[255] Mircea Eliade, Ioan P. Culianu, *Dicționar al religiilor*, Cu colaborarea lui H.S. Wiesner, Traducere de Cezar Baltag, Editura Humanitas, București, 1993 p. 248.

sens el va începe o imensă operă de restaurare și reformare a religiei, dar și a cultului public și particular. Împăratul va începe astfel, să restaureze templele, care au ajuns în ruină în timpul războaielor civile, dar și datorită indiferenței religioase în care ajunsese poporul. În cadrul acestui demers, el va restaura, împodobi și construi optzeci și două de temple, care vor reuși să stârnească admirația și entuziasmul poporului. Marile personalități culturale ale vremii au elogiat și au adresat multe epitete la adresa împăratului. Exemplul lui Octavian August a fost urmat și de alte personalități romane, care au început să restaureze și să construiască noi temple.

De asemenea, și vechile serbări religioase, care în timpul războaielor civile au fost abandonate sau uitate, vor fi reintroduse și vor fi celebrate cu mare fast. În acest context, sărbătoarea *lupercaliilor* își va prelungi existența pentru încă patru sute de ani, iar faimoasele *ludi saeculares*[256] vor fi celebrate acum cu mare fast. Va fi mărit și numărul preoților de către împăratul Octavian August, iar postul de *flamen Dialis*, care a fost vacant timp de aproape optzeci de ani, va fi ocupat acum de un titular. Se va restabili demnitatea de *rex sacrificiorum*, iar celebra corporație *fratres arvales* va fi reorganizată.

Împăratul Octavian August a manifestat o deosebită atenție față de cultul zeiței Vesta, îndemnându-i, în acest sens, pe nobili să-și consacre fiicele acestei zeițe, spunând că, dacă nepoatele sale ar avea vârsta potrivită, le-ar face preotese ale acestei zeițe. Pentru a impulsiona practicarea religiei tradiționale,

---

[256] Ludi saeculares era o sărbătoare religioasă în cadrul căreia se aduceau sacrificii, și erau organizate spectacole teatrale timp de trei zile și trei nopți. Era serbată în Roma antică la sfârșitul unui secol și începutul altuia nou.

însuși împăratul va face parte din cele patru colegii sacerdotale majore și oficiale din Roma, va revizui Cărțile sibiline, iar Senatul îi va acorda titlul de Pontifex Maximus.

În acest efort de restaurare a religiei tradiționale romane, împăratul Octavian August a beneficiat de sprijinul marilor poeți Vergiliu (70-19 î.Hr.), Horațiu (65-8 î.Hr.), Properțiu (50-15 î.Hr.) și Ovidiu (40 î.Hr.-17/18 d.Hr.), dar și de sprijinul marelui istoric Tit Liviu (59 î.Hr.-17 d.Hr.), care, în opera sa *Istoria*, va aduna cu mare atenție toate tradițiile sacre, riturile și formulele religiei romane. Această restaurare religioasă și morală, pe care împăratul Octavian August a făcut-o cu un deosebit tact politic, i-a adus o mare popularitate, încât mulțimea era entuziasmată de aceste măsuri, iar respectul față de el a mers până la sentimente de religiozitate, care se vor finaliza într-un cult al împăratului.

Împăratul va promova cultul familial, care stârnea un sentiment viu al religiozității populare. De asemenea, el va acorda o mare prețuire cultului *larilor* și va organiza sărbătoarea *larilor compitali* la care mulțimea ținea foarte mult. Această sărbătoare se desfășura cu mare bucurie și cu flori la răscrucile drumurilor, dar și în capele mai mici, care erau ridicate în cinstea acestor zeități protectoare. Pe lângă cei doi lari compitali, va fi introdus al treilea lar, *genius Augusti*, geniul lui August, iar poporul care îl prețuia foarte mult pe împărat nu s-a împotrivit. Să nu uităm faptul că a existat un precedent prin cultul lui Iulius Cezar, care încă în timpul vieții a primit onoruri divine, iar, după asasinarea sa în Senat, din data de 15 martie 44 î.Hr., va fi divinizat și i se vor construi altare, având un cult special.

În această situație va lua naștere cultul împăratului, care exista în Orient de mult timp. El a început la greci cu Alexandru Macedon (cel Mare 356-323 î.Hr.), care avea rădăcini adânci în Egipt prin cultul suveranului, dar și în Asia Mică și în Persia. Astfel, cei din Orient i-au cerut împăratului Octavian August permisiunea de a-i aduce onoruri divine. El va interzice celor din Roma să i se dea titlul de *Dominus* (Stăpân), dar celor din Orient le va permite să asocieze cultul împăratului cu cel al zeiței Roma. Cu timpul se va ajunge ca și cei din Occident să-i construiască altare cu rituri speciale, în care-i aduceau onoruri divine. În 16 ianuarie 27 î.Hr., împăratul va accepta titlul de *Augustus* (măreț, maiestuos), care era un epitet religios, ce se găsea în vechiul ritual și implica o consacrare.

Pe parcursul timpului, cultul imperial va fi organizat și el a reprezentat un instrument de unificare a provinciilor din cadrul Imperiului Roman. De asemenea, va deveni un obicei de a zeifica după moarte împărații care, pe parcursul vieții, au primit onoruri divine. Zeificarea împăratului Octavian August, în 14 septembrie 14 d.Hr., la o lună după moartea sa, va constitui un model și pentru următorii împărați romani. La scurt timp după ce a fost îndeplinit ritualul de înmormântare pentru împăratul Octavian August, se va forma la Roma un colegiu de *sodales augustales*, care era format din 21 de membri și care aveau ca atribuții să se îngrijească de cultul împăratului. De asemenea, i se vor construi două temple, unul public, iar altul privat, pe colina Palatin, iar soția sa, Livia, va deveni preoteasă la templul privat. Tot în cinstea împăratului va fi sărbătoarea *Ludi augustales*, la 5 și 12 octombrie, precum și sărbătoarea *Dies natalis* la 23 septembrie. Cultul lui August se

va extinde în provincie, dar și cultul imperial, care va fi asociat cu cel al zeiței Roma.

Cei care participau la cultul imperial, care era celebrat de către colegii speciale în toate orașele și municipiile, dădeau dovadă de loialitate față de Imperiul Roman. Refuzul de a participa la cultul imperial era pedepsit cu persecuția, așa cum s-a întâmplat cu creștinii din primele secole. Cultul imperial a fost o inovație, care va marca sfârșitul religiei romane tradiționale.[257]

Cu timpul, cultul împăratului va deveni o tradiție la romani, chiar dacă au fost și unele proteste împotriva divinizării unor împărați care au fost nevrednici. Au fost și împărați care au avut păreri diferite cu privire la cultul imperial. Împărații Tiberiu (14-37 d.Hr.) și Traian (98-117 d.Hr.) îl displăceau în totalitate, iar Vespasian (69-79 d.Hr.) își bătea joc de el. Caligula (37-41 d.Hr.) a avut pretenții exagerate cu privire la adorarea sa ca zeu. El a încercat, în anul 40 d.Hr., să pună statuia sa în templul din Ierusalim, cu toate că a întâmpinat o rezistență puternică din partea evreilor, care au spus că preferă să moară mai degrabă cu toții decât să vadă împlinindu-se un astfel de sacrilegiu.[258] De asemenea, Nero (54-68 d.Hr.), dar și Domițian (81-96 d.Hr.) au avut pretenții exagerate cu privire la adorarea lor ca zei. Cu toate aceste pretenții exagerate, Senatul roman le-a respins lui Tiberiu, Caligula, Nero, Vitellius († 69 d.Hr.) și Domițian zeificarea după moarte. Astfel, pe parcursul timpului, cultul împăratului

---

[257] Mircea Eliade, Ioan P. Culianu, op. cit., p. 248.

[258] E. Beurlier, *Le culte impérial. Son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu'à Justinien*, Ernest Thorin, Paris, 1891, pp. 265-271.

va deveni o tradiție la romani, tradiție care va fi respectată de către majoritatea cetățenilor.

Așa cum am văzut, cultul imperial a început să se dezvolte tot mai mult, iar celelalte culte vechi au rămas în umbră, cu excepția lui Jupiter Optimus Maximus. Cultul imperial a fost acela care a contribuit cel mai mult la unitatea Imperiului, pentru că, în cadrul acestui cult, nu a fost vorba de o persoană, ci de funcția pe care o îndeplinea persoana respectivă.

Romanii au avut un tact și o înțelepciune cu totul aparte atunci când au cucerit provinciile, pentru că ei i-au lăsat pe cei învinși să-și practice mai departe propria religie și propriile obiceiuri, dar le-au cerut în schimb să recunoască supremația Romei și cultul imperial. Această libertate pe le-au acordat-o romanii provinciilor cucerite a făcut ca acestea să se dezvolte, mai ales cele orientale și astfel, prin diferite mijloace, au făcut să aducă la Roma civilizația orientală, care era mult superioară celei romane. Tot acum vor fi aduse în Italia, în sudul peninsulei, dar mai ales la Roma, cultele religioase orientale, care vor răspunde și mai bine nevoilor religioase ale romanilor, pentru că vechea lor religie a devenit tot mai formalistă și rece.

În această perioadă, cultele orientale vor pătrunde și vor aduce la Roma divinități ale popoarelor supuse. Ele își vor găsi locul în Panteonul roman, vor duce la sincretismul religios care va domina scena religioasă a Imperiului Roman până la sfârșitul său.[259] Astfel, cultele orientale ale lui Isis, Osiris, Cibelei, și al lui Mithra au adus un sentimentalism mistic, care

[259] Pr. Conf. Dr. Alexandru Stan, Dr. Prof. Remus Rus, *Istoria religiilor,* Manual pentru Seminariile teologice, EIBMBOR, București, 1991, pp. 122-125.

nu a fost cunoscut de către romani. Prezența elementului feminin în cadrul adepților acestor culte, faptul că aveau o castă sacerdotală, care era specializată pentru îndeplinirea riturilor, dar și a tainelor cultului respectiv, au făcut ca acestea să găsească numeroși admiratori.

În fața acestei situații, Senatul, dar și unii împărați, s-au opus pătrunderii cultelor orientale la Roma, dar cu timpul vor ceda presiunii și astfel, chiar unii împărați vor încuraja și facilita pătrunderea acestor culte orientale la Roma. În acest sens, vom vedea că, în secolul al II-lea î.Hr., va pătrunde, din Egipt, cultul zeiței Isis și al lui Osiris, care, la început, a fost persecutat de Senat, mai ales între anii 58-48 î.Hr. când le-au fost închise templele și distruse statuile. După aceea, Caligula (37-41 d.Hr.), dar și împărații din dinastiile Flavienilor,[260] Antoninilor[261] și Severilor[262] au ajutat la pătrunderea și oficializarea acestui cult la Roma, cu toate inițierile sale misterioase, dar și cu procesiunile sale deosebit de impresionante.

La Roma a pătruns și cultul frigian al zeiței Cibelei și al lui Atis, care a cunoscut o mai mare răspândire decât cultul lui Isis și Osiris. Cultul zeiței Cibela, (Marea Mamă), a fost introdus la Roma încă din anul 204 î.Hr. Senatul a fost acela care va interzice cetățenilor romani să facă parte din clerul acestei zeițe

---

[260] Dinastia Flaviilor sau Dinastia Flaviană (69-96 d.Hr.) a fost cea de a doua dinastie a Imperiului Roman. Numele dinastiei a fost luat de la primul împărat Titus Flavius Vespasianus (69-79 d.Hr.).

[261] Dinastia Antoninilor începe cu Nerva în anul 96 d.Hr. și se încheie în anul 192 d.Hr. o dată cu sfârșitul domniei lui Commodus (180-192 d.Hr.).

[262] Dinastia Severilor a fost fondată de către generalul Septimius Severus (193-211 d.Hr.), care va ajunge la conducerea Imperiului în anul 193 d.Hr. Această dinastie va conduce Imperiul Roman până în anul 235 d.Hr. când are loc sfârșitul domniei lui Alexandru Severus (222-235 d.Hr.).

și să participe la orgiile sacre, care erau organizate în cinstea sa. Cu toate acestea, Claudiu (41-54 d.Hr.) va ridica această interdicție a Senatului și astfel, cultul zeiței Cibela va fi recunoscut oficial și promovat de către el. Împăratul Claudiu va reorganiza acest cult, pentru că l-a asociat, într-un oarecare fel, de cultul imperial și astfel el s-a răspândit în tot Imperiul.[263] Nero (54-68 d.Hr.) va încerca în zadar să favorizeze răspândirea cultului zeiței siriene Atargatis la Roma, pentru că ea a găsit puțini adepți.

Cel care va cunoaște o mare răspândire în cadrul Imperiului Roman va fi zeul iranian Mithra, care a fost adorat de către iranieni ca și zeu al luminii nocturne. În cadrul zoroastrismului, el nu avea un rol important, dar cultul său va deveni popular și va cunoaște o mare dezvoltare împreună, dar și separat, de religia oficială a iranienilor. Ca și zeu al luminii, Mithra va lupta împotriva neadevărului, neștiinței, demonilor, întunericului, dar și a răului. Pe parcursul timpului, Mithra va deveni zeul jurământului, al păstrării legământului, ajungând astfel, să fie foarte iubit de către militari. De asemenea, pe parcursul timpului, cultul lui Mithra va fi îmbogățit cu unele elemente din alte religii ale popoarelor pe care iranienii le-au stăpânit. În acest sens, din Mesopotamia va primi influența învățăturilor caldeene și i se va adăuga cultul astral, fiind identificat cu zeul solar Șamaș.

---

[263] Jérôme Carpocino, *Aspects mystiques de la Rome payenne,* ediția a V-a, L`artisan du livre, Paris, 1942, pp. 49-171.

În Asia Mică, cultul lui Mithra va intra în contact cu elenismul, care va contribui foarte mult la înnobilarea, dar și la înfrumusețarea cultului său. Romanii vor cunoaște cultul zeului Mithra în provincia Asia Mică, iar de aici, prin militari, negustori și meșteșugari, cultul său va fi răspândit și în celelalte provincii romane: Dacia, Panonia, Galia, Britania, Germania, Spania și Africa, cu excepția Greciei.

Cultul lui Mithra a reușit să fie mai bine cunoscut la Roma în timpul Dinastiei Flaviene, la sfârșitul secolului I d.Hr., pentru ca, în secolul următor, să cunoască o răspândire și mai mare. Se va ajunge acum ca împăratul Commodus (180-192 d.Hr.) să se inițieze în misterele lui Mithra, iar exemplul său va fi urmat și de către unii nobili. Dioclețian (284-305 d.Hr.) va construi la Carnuntum[264] pe Dunăre, un templu în cinstea lui Mithra în calitatea lui de protector al stăpânirii romane. Cultul lui Mithra s-a dezvoltat foarte mult și va rămâne până în secolul al IV-lea, d.Hr. cel mai important cult păgân din cadrul Imperiului Roman.

Creștinismul va veni cu o morală superioară, care va aduce un nou suflu de dreptate socială, pace, iubire și înfrățire între toți oamenii, iar aceasta va duce în final la dispariția păgânismului greco-roman.[265] Cu toate persecuțiile grele, pe care împărații romani le-au declanșat împotriva creștinilor, aceștia au rezistat, ba chiar mai mult, după mărturia

---

[264] Carnuntum este o localitate, unde romanii aveau o tabără militară, fiind situată în Austria Inferioară la jumătatea distanței dintre Viena și Bratislava. La început a făcut parte din provincia Noricum, pentru ca în secolul I d.Hr. să facă parte din provincia Pannonia.

[265] Diac. Prof. Dr. Emilian Vasilescu, *Istoria religiilor*, EIBMBOR, București, 1982, pp. 293-311.

apologetului Tertulian (160-225 d.Hr.), martirii au fost sămânța creștinismului: *"Cu toate acestea, nici cea mai rafinată cruzime a voastră nu vă e de vreun folos, ci, dimpotrivă e un îndemn mai mult spre religia noastră. Ori de câte ori suntem secerați de voi ne facem și mai numeroși; sământa e chiar sângele martirilor."*[266]

Creștinii au înfruntat, astfel, persecuțiile timp de aproape trei sute de ani, până la Edictul de la Milan din anul 313 d.Hr., când împăratul Constantin cel Mare (306-337 d.Hr.) va acorda libertate nestingherită creștinilor: "*Socotind încă mai demult că nu se cade să oprim libertatea religiei, ci că ar trebui să se îngăduie fiecăruia după cugetarea și după voința sa, să hotărească liber din punct de vedere religios, de aceea am decis încă de mai înainte ca și creștinilor să li se îngăduie să-și păstreze credința sectei lor și a religiei lor.*"[267]

Cu toate că împărații romani au dorit să distrugă creștinismul prin persecuții, acesta s-a răspândit și mai mult. Creștinismul va reuși ca pe parcursul secolelor să cucerească, și să înlocuiască păgânismul greco-roman și astfel, prin apariția sa se va deschide o nouă filă în istoria umanității.[268]

---

266 Tertulian, *Apologeticul* (*Apologeticum*), L, 13, în: colecția PSB, 3, *Apologeți de limbă latină*, Traducere de Prof. Nicolae Chțescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof David Popescu, Introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București, 1981, p. 109.

267 Pr. lect. univ. dr. Călin Ioan Dușe, *Împăratul Constantin cel Mare-piatră de temelie în promovarea și apărarea creștinismului,* în volumul, *Epoca, personalitatea și contribuția împăratului Constantin cel Mare la libertatea și consolidarea Bisericii creștine*, Simpozion internațional, Oradea, 23-24 mai 2013, Editura Universității Oradea, 2014, p. 308.

268 Idem, *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici*, op. cit., pp. 244-278.

Bibliografie la Capitolul I

Surse patristice

Tertulian, *Apologeticul (Apologeticum)*, în: colecția PSB, 3, *Apologeți de limbă latină*, Traducere de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof David Popescu, Introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București, 1981.

Eusebiu de Cezareea, *Scrieri I, Istoria bisericească, Martirii din Palestina,* în col. PSB 13, Traducere, studiu, note și comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, EIBMBOR, București, 1987.

Lucrări generale și speciale, enciclopedii, cărți, studii și articole – în ordine alfabetică

ACHARD, Guy, *Néron*, Paris, 1995.

ACQUES François-SCHEID John, *Rome et l'intégration de l'Empire* (44 av. J.-C. – 260 aJp. J.-C.). I.

ACQUES, François, *Les structures de l'Empire romain*, Paris, 1990.

ALFÖLDI, Geza, *Die Rolle des Einzelnen in der Geselschaft der römischen Kaiserreinhes. Erwartungen und Wertmasstabe*, Heidelberg, 1980.

ALTHEIM, Fr., *Der Ursprung der Etrusker, Verlag für Kunst und Wissenschaft*, Baden-Baden, 1950.

IDEM, *La religion romaine antique*, trad. H. E. Del Medico, Payot. Paris, 1955.

ANDRÉ, Jean-Marie, *Le siècle d'Auguste*, Paris, 1974.

IDEM, *La villégiature romaine*, Paris, 1993.

Atlas de Istorie Mondială De la începuturi până la Revoluția Franceză, volumul 1, de Hermann Kinder și Werrner Hilgemann, Traducere din limba germană Mihai Moroiu, Enciclopedia RAO, București, 2001.

AUGUSTUS, Caesar, *Seven Aspects*, lucrare de echipă coordonată de F. Millar-E. Segal, Oxford, 1984.

BAILEY, Cyril, *The legacy of Rome*, Edited by Clarendon Press, Oxford, 1947.

BALDSON, J.P.V.D., *The Emperor Caius (Caligula)*, ed. a 2-a, Oxford, 1954.

BASANOFF, V., *Les dieux des Romains*, PUF, Paris. 1942.

BAYET, Jean, *Histoire politique et psychologique de la religion romaine*, Payot, Paris, 1957.

IDEM, *Croyances et rites dans la Rome antique*, Payot, Paris, 1971.

IDEM, *Literatura latină* (tr. rom.). Editura Univers, București, 1972.

BĂRBULESCU, Mihai, DELETANT, Dennis, HITCHINS, Keith, Papacostea, ȘERBAN, TEODOR, Pompiliu, *Istoria României,* Editura Enciclopedică, București, 1998.

BÉRANGER Jean, *Recherches sur l'aspect idéologique du Principat*, Bâle, 1953.

IDEM, *Principatus*, Genève, 1973.

IDEM, *Imperium, expression et conception du pouvoir imperial*, Revue des Études latines, 55/1977, pp. 325 și urm.

BERCIU, Dumitru, *De la Burebista la Decebal*, Editura Politică, București, 1980.

BEURLIER, Abbé E., *Le culte impérial. Son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu'à Justinien*, Ernest Thorin, Paris, 1891.

BENOÎT, A., SIMON M. *Le judaïsme et le christianisme antique*, Paris, 1968.

BEURLIER, Abbé E., *Le culte impérial. Son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu'à Justinien*, Ernest Thorin, Paris, 1891.

BIANCHI BANDINELLI, Ranuccio, *Rome. Le centre du pouvoir*, Paris, 1969.

IDEM, *Rome, la fin de l'art antique*, Paris, 1970.

IDEM, *La pittura antica*, Editori Riuniti, Roma, 1980.

BICKERMAN, E. J., *Traian, Hadrian and the Christians,* în: RFIC, 19/1968.

BLOCH, Gustave, *La République romaine. Conflits politiques et sociaux*, ed. a 2-a Paris, 1919.

IDEM, *L'Empire romain. Évolution et décadence*, Paris, 1922.

BLOCH, Raymond, *La religion romaine*, în: Puech, Histoire, I, pp. 874-926.

IDEM, *Etruscii*, traducere, N. Lascu, Editura științifică, București, 1966.

IDEM, *Les Origins de Rome*, Paris, 1946.

IDEM, *Le Mystère étrusque*, Paris, 1956.

IDEM, COUSIN J., *Rome et son destin*, A. Colin, Paris, 1960.

IDEM, *Les origines de Rome*, Presses Univ. de France, Paris, 1971.

BOATWRIGHT, Mary Taliaferro, *Hadrian and the City of Rome*, Princeton, 1987.

BOUCHÉ-LECLERCQ, A., *Manuel des institutions romaines*, Leroux, Paris 1931.

BOULEVERT, G., *Esclaves et affranchis impériaux sous le Haut-Empire romain: rôle politique et administratif*, Napoli, 1970.

BROWN, Peter, *„Aspects of the Christianization of the Roman Aristocracy"*, Journal of Roman Studies, 1961, pp. 1 și urm,

IDEM, *Genèse de l'antiquité tardive*, trad. fr., Paris, 1983.

BURDA Ștefan, *Tezaure de aur din România,* Editura Meridiane, București, 1979.

BURIAN, J., MOUCHOVÁ, B., *Misterioșii etrusci*, traducere. J. Grossu, Editura. Meridiane, București, 1973.

CARCOPINO Jérôme, *Jules César*, ed. revăzută și adăugită prin colaborarea lui GRIMAL Perre, Paris, 1990.

IDEM, *Les étapes de l'impérialisme romain*, ed. a 2-a, Paris, 1961.

IDEM, *Passion et politique chez les Césars*, Paris, 1958.

IDEM, *Viața cotidiană la Roma la apogeul Imperiului,* traducere Cicerone Theodorescu, prefață și note D. Tudor, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.

IDEM, *La vie quotidienne à l'apogée de l'Empire*, Hachette, Paris, 1939.

IDEM, *Aspects mystiques de la Rome payenne,* ediția a V-a, L`artisan du livre, Paris, 1942.

CEAUȘESCU, Gheorghe, *„Aspectele și consecințele politice ale călătoriei lui Nero în Grecia"*, Revista de Istorie, 27/1974, pp. 413 și urm.

CERFAUX, L., TONDRIAU, J. *Un concurrent du Christianisme, le culte des souverains dans la civilisation gréco-romaine*, Desclée et Cie, Paris, 1957.

CHASTAGNOL, André, *Le sénat à l'époque imperial*, Paris, 1992.

CHRISTOL, M, NONY, D, *Rome et son empire*, Paris, 1990.

CHIFĂR, Nicolae, *Istoria creștinismului* I, Editura Universității „Lucian Blaga," Sibiu, 2007.

CHUVIN, Pierre, *Chronique des derniers païens. La disparition du paganisme dans l'Empire romain du règne de Constantin à celui de Justinien*, Paris, 1990.

CICHORIUS Conrad, *Die Reliefs der Trajanssaüle*, 4 vol., Berlin, 1896-1900.

CIZEK, Eugen, *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques*, Leiden, 1972.

IDEM, *„L'éloge de Caius Avidius Nigrinus chez Tacite et le complot des consulaires"*, Bulletin de l'Association Guillaume Budé, 1980, pp. 276 și urm.

IDEM, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980.

IDEM, *Néron*, Paris, 1982.

IDEM, *„À propos de la guerre parthique de Trajan"*, Latomus, 53/1994, pp. 376 și urm.

IDEM, *L'empereur Aurélien et son temps*, Paris, 1994.

IDEM, *Istoria literaturii latine* vol. I, vol. II, Societatea „Adevărul" S.A., București, 1994.

IDEM, *Histoire et historiens à Rome dans l'antiquité*, Lyon, 1995.

IDEM, *Istoria în Roma antică. Teoria și poetica genului*, București, 1998.

IDEM, *„La formation du Principat d'Auguste"*, Latomus, 57/1998, pp.72 și urm.

IDEM, *Claude de Lyon. Empereur romain*. Actes du Colloque Paris-Nancy-Lyon, Novembre 1992, reunite și publicate de Yves Burnad-Yann Le Bohec-Jean Pierre Martin, Paris, 1998.

IDEM, *Mentalități și instituții politice romane*, trad. românească de Ilieș, Câmpeanu, București, 1998.

IDEM, *Claudiu,* București, 2000.

IDEM, *Istoria Romei,* Editura Paideia, București, 2002

CLES, S. von Reden*, Les Étrusques*, trad. H. Daussy, Arthaud, Paris, 1955.

CONDURACHI, Emil, *Daco-Romania antique. Études d'archéologie et d'histoire ancieene,* ed. de Zoe Petre, București, 1988.

CONGOURDEAU, Marie Hélène, *Embrionul și sufletul lui la sfinții Părinți și în izvoarele filozofice și medicale grecești (secolele VI î.Hr.-V d.Hr.),* Traducere de Maria-Cornelia Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2014.

CROOK, J. A. *Consilium princips. Imperial Council and Consellors from Augustus to Diocletian*, Cambridge, 1955.

CUCOȘ, Constantin, *Istoria pedagogiei: idei și doctrine pedagogice fundamentale,* Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Polirom, Iași, 2017.

CUMONT, Franz, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, ed. a IV-a, Paul Geuthner, Paris, 1929.

IDEM, *Le religioni orientali nel paganesimo romano* (tr. it.), Laterza, Bari, 1967.

CUPAIUOLO, Fabio, *Storia della letteratura latina. Forme letterarie, autori e società*, Napoli, 1994.

DAICOVICIU, Constantin și DAICOVICIU H., *Sarmisegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, Editura Meridiane, București, 1962.

DAICOVICIU, Constantin, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945.

IDEM, *Dacia*, Bibl. Musei Napocensis, I., Cluj-Napoca, 1970.

DAICOVICIU, Hadrian „*Gallieno e la Dacia*", Miscellanea in Onore di Eugenio Manni, Roma, 1979, pp. 651 si urm.

IDEM, *Dacii,* Bucuresti, 1972.

IDEM, *Studii dacice,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981.

IDEM, *Dacia, de la Burebista la cucerirea romană,* Editura. Dacia, Cuj-Napoca, 1972.

IDEM, *Dacii*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972.

DANIÉLOU, Jean, MARROU, Henri Irénée, *Nouvelle histoire de l'Église I. Des origines à Grégoire le Grand,* Paris, 1963.

DAUGE, Y.A., *Le Barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et de la civilisation*, Bruxelles, 1981.

DE LABRIOLLE, P., *Historie de la littérature latine chrétienne,* reeditare de G. Barby, Paris, 1974.

DE MARTINO, Francesco, *Storia della constituzzione romana*, ed. a 2-a, 7 vol., Napoli, 1972-1975.

DEMOUGIN, Ségalène, *L'ordre équestre sous les Julio-Claudiens*, Paris, 1988.

IDEM, *„De l'esclave à l'anneau d'or du chevalier"*, *Des ordres à Rome*, Paris, 1985.

DE ROBERTIS, F. M., *Storia delle corporazioni e del regime associativo nel mondo romano,* Bari, 1971.

IDEM, *Il fenomeno associativo nel mondo romano dai collegi della Repubblica alle corporazioni del Basso Impero*, Napoli, 1955.

DESSAU, Hermann, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, 2 vol., Berlin, 1924-1930.

DJUVARA, Neagu, *O Scurtă Istorie ilustrată a Românilor*, Editura Humanitas, București, 2013.

DRIMBA, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației* II, Editura SAECULUM I.O., București, 2013.

DUMÉZIL, Georges, *La religion romaine archaïque*, Payot, Paris, 1966.

IDEM, *Remarques sur «augur», «augustus»*, Revue des Études Latines, 35/1957, pp. 126 și urm.

IDEM, *La religion romaine archaïque, avec un Appendice sur la religion des Etrusques,* Payot, Paris, 1966.

IDEM, *L'héritage indo-européen à Rome*, Paris, 1949.

DUNCAN-JONES, R., *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge, 1974.

DURET, L, NÉRAUDAU, J. P, *Urbanisme et métamorphoses de la Rome antique,* Paris, 1983.

DUȘE, Pr. lect. univ. dr. Călin Ioan, *Împăratul Constantin cel Mare – piatră de temelie în promovarea și apărarea creștinismului,* în volumul: *Epoca, personalitatea și contribuția împăratului Constantin cel Mare la libertatea și consolidarea Bisericii creștine,* Simpozion internațional, Oradea, 23-24 mai 2013, Editura Universității Oradea, 2014.

IDEM, *Il contributo dello impero romano allo sviluppo dello spirito europeo,* Simpozionul Internațional *Identitate națională și spirit european,* Oradea, 11-13 octombrie 2018, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2018, pp. 121-147.

IDEM, *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici*, Edituura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019.

ELIADE, Mircea, *De la Zalmoxis la Genghis-han,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

IDEM, *Istoria credințelor și ideilor religioase,* vol. 2, Editura Polirom, Iași, 2011.

ELIADE, Mircea, CULIANU Ioan P., *Dicționar al religiilor*, Cu colaborarea lui H.S. Wiesner, Traducere de Cezar Baltag, Editura Humanitas, București, 1993.

ENGEL Jean-Marie, *L'Empire romain*, Paris, 1973.

ENSSLIN W. *Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius der Grosse*, München, 1953.

IDEM, *Conflict between Pahanism and Christianity*, Oxford, 1963.

ETIENNE Robert, *Le culte imperial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, E. de Boccard, Paris, 1958.

IDEM, *La vie quotidienne à Pompéi*, Paris, 1966.

IDEM, *Viața cotidiană la Pompei*, traducere de Horia Vasilescu, Editura Științifică, București, 1970.

IDEM, *Le siècle d'Auguste*, ed. a 2-a, Paris, 1989.

FABIA Philippe, *La Table Claudienne de Lyon*, Lyon, 1929.

FERRERO G., *Grandeur et décadence de Rome*, vol. I-IV (tr. fr.)., Plon, Paris, 1903-1908.

FERRIL, A., *The Fall of the Roman Empire. The Military Explanation*, London, 1986.

FISCHER, Iancu, *Latina dunăreană*, București, 1986.

FLORESCU Radu, DAICOVICIU Hadrian, ROȘU Lucian, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

FLORESCU, Radu, *„Les routes de l'armée romaine pendant la première guerre daco-romaine de 101-102", Istro-Pontica. Muzeul Tulcean la a 50-a Aniversare, Tulcea*, 2000, pp. 175 și urm.

IDEM, *Adamclisi*, București, 1973.

IDEM, *L'art des daces,* Editura Meridiane, București, 1968.

IDEM, *Study and Archaeological Commentary*, la I. Miclea, *The Column*, Cluj-Napoca, 1971.

FONTAINE, Jacques, *La littérature latine chrétienne*, Paris, 1970.
FORTUNA, M. *L'imperatore Tito*, Torino, 1955.
FOUQUET, C. Julien. *La mort du monde antique*, Paris, 1985.
FOWDEN, *„The Pegan Holy Man in Late Antique Society"*, Journal of Hellenic Studies, 78, 1988, pp. 173 și urm.
FREDOUILLE, Jean-Claude, *Enciclopedia civilizației și artei romane*, traducere de Dorin Radulian, Editura Meridiane, București, 1974.
FREYBURGER-GALLAND, Marie-Laure, FREYBURGER, Gérard, TAUTIL Jean-Christian, *Sectes religieuses en Grèce et à Rome dans l'antiquité païenne*, Paris, 1986.
GABBA, E., *Esercito e società nella tarda Repubblica romana*, Firenze, 1973.
GAGÉ, Jean, *Basileia, Les Césars, les rois d'Orient et les „mages"*, Paris, 1968.
IDEM, *Les classes sociales dans l'Empire romain*, Paris, 1960.
GARZETTI, Albino, *Nerva*, Roma, 1950.
IDEM, *L'Impero Romano da Tiberio agli Antonini*, Roma, 1960.
GAUDEMET, Jean, *Institutions de l'antiquité*, Paris, 1967.
GIARDINA, Andrea, *Società romana e impero tardo antico*, 4 vol., Roma-Bari, 1986.
GIGLI, G., *La cristi dell'Impero Romano*, Palermo, 1947.
GOETZ, G., *Corpus Glosariorum Latinorum*, vol. I, Leipzig-Berlin, 1923.
GONZALEZ-CONDE, Pilar Maria, *La Guerra y la paz bajo Trajano y Adriano*, Madrid, 1991.
GRAMATOPOL, Mihai, *Dacia antiqua*, Editura Albatros, București, 1982.
GRANDAZZI, Alexandre, *La fondation de Rome. Réflexion sur l'histoire*, Paris, 1991.
GRANT, Michael, *La civiltà di Roma. 133 a.C.-217 d.C.* (tr.it.), Il Saggiatore, Milano, 1969.
GRENADE, F., *Essai sur les origines du Principat*, Paris, 1961.
GRENIER, Albert, *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art,* ed. nouă, A. Michel, Paris, 1969.
IDEM, *Les religions étrusque et romaine,* în: „Mana", Introd. à l'hist. des religions, II, 3, Presses Univ. de France, Paris, 1948.

GRIFFIN, Miriam, *Nero, the End of a Dinasty*, London, 1984.

GRIMAL, Pierre, *La civilisation romaine,* Arthaud, Paris, 1965, trad. rom. Eugen Cizek, 2 vol., Editura Minerva București, 1973.

IDEM, *La vie à Rome dans l'Antiquité*, Presses Univ. de France, Paris, 1957.

IDEM, *Le siècle d'Auguste*, Presses Univ. de France, Paris, 1974.

IDEM, *Les jardins romains*, ed. nouă, Paris, 1969.

IDEM, *Civilizația romană*, trad. românească de Eugen Cizek, București, 1973.

IDEM, *Le siècle de Scipions. Rome et l'hellénisme au temps des guerres puniques*, ed. a 2-a, Paris, 1975.

IDEM, *Cicéron*, Paris, 1986.

IDEM, *Tacite*, Paris 1990.

IDEM, *Marc Aurèle*, Paris, 1991.

IDEM, *Literatura latină*, trad. românească de Mariana Franga și Liviu Faranga, București, 1997.

GSELL, Stéphane, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien,* Paris, 1894.

GUEY, Julien, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114-117),* București, 1937.

HALSBERGHE, H., *The Cult of Sol Invictus*, Leiden, 1972.

HALSBERGHE, H., *The Cult of Sol Invictus*, Leiden, 1972.

HARDY W. G., *The greek and roman world,* Schenkman Publ. Comp. Cambridge, Mass, 1962.

HEURGON, J., *The rise of Rome*, (tr.engl.), Univ.of California Press, Berkeley, 1973.

HINARD, François, *Sylla,* Paris, 1985.

HOMO, Léon, *Le siècle d'or de l'Empire romain. Les Antonins (96-192 ap. J.-C.),* ed. revăzută de Charles Piétri, Paris, 1969.

IDEM, *Les institutions politiques romaines, de la cité à l'état,* La Renaiss. du Livre, Paris, 1927.

IDEM, *L'Italie primitive et les débuts de l'impérialisme romain,* La Renaiss. du Livre, Paris, 1925.

IDEM, *Vespasien, l'empereur du bon sens*, Paris, 1949.

HUMBERT, M., *„Înălțarea" lui Caesar și cultul cîrmuitorilor în Roma imperială și Apoteoze imperial și apoteoza lui Peregrinus*, în vol. Studii de istorie a religiilor antice, Editura Științifică, București, 1969.

IDEM, *Institutions politiques de l'Antiquité*, ed. a 3-a, Paris, 1989.

Istoria României Vol. I., Editura Academiei R. P. Române, București, 1960.

Istoria vieții private. De la Imperiul roman la anul o mie, lucrare de echipă, coordonatori: Philippe, Ariès, Georges Duby, traducere românească de Ion Herdan, 2 vol., București, 1944.

JAL, Paul, *La guerre civile à Rome*, Paris, 1963.

JONES-DUNCAN, R. *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge, 1974.

LASCU N., *Cum trăiau romanii,* Editura Științifică, București, 1965.

LATTE Kurt, *Die Religion der Römer und der Syncretismus der Kaiserzeit*, Religions-geschichtliches Lesebuch, 5, ed. a II-a, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1927.

IDEM, *Römische Religiongeschichte*, C. H. BECK, München, 1960.

LE GALL, Joël, LE GLAY, Marcel, *L'Empire romain. I. Le Haut-Empire de la bataille d'Actium (31 av. J.-C.) à l'assassinat de Sévère Alexandre (235 ap. J.-C.)*, Paris, 1987.

IDEM, „*Rome, ville des fainéants*?", Revue des Études Latines, 49, 1971, pp. 266 și urm.

LE GLAY, Marcel, LUC VOISIN, Jean, LE BOHEC, Yann, *Histoire romaine*, Paris, 1991.

LE GLAY, Marcel, *La religion romaine*, Paris, 1971.

IDEM, *Rome. Grandeur et déclin de l'Empire*, Paris, 1992.

IDEM, *Grandeur et déclin de la République*, Paris, 1990.

LEHMANN, Yves, BRIQUEL, Dominique, FREYBURGER, Gérard, HADAS-LEBEL, Mireille, PIRENNE-DELFORGE, Vincianne, MARIE TERNES, Charles, *Religions de l'Antiquité*, coordonator Y. Lehmann, Paris, 1999.

LEPPER, F.A., *Trajan's Parthian War*, Oxford-London, 1948.

LESUISSE, L., *L'aspect héréditaire de la succession impériale sous les Julio-Claudiens*, Les Études Classiques, 30/1963, pp. 32 și urm.

LEVI, Mario Attilio, *L'Italia antica. Dalla preistoria alla fine dell'unità imperiale.* Ediz. aggiorn., Mondadori, Milano, 1974.

IDEM, *Nerone e i suoni tempi, retipărire*, Milano, 1973.

IDEM, *Roma antica* (coll. „Società e costume"), UTET, Torino, 1976.

LEVICK, Barbara, *Claudius*, London, 1990.

LOUIS, P., *Le travail dans le monde romain*, Paris, 1912.

MACREA, Mihai, *De la Burebista la Dacia post-romană. Repere pentru o permanență istorică,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

IDEM, *Viața în Dacia romană*. Editura Științifică, București, 1969.

MAGDELAIN, André, *Auctoritas principis*, Paris, 1947.

MALISSARD, Alain, *Étude filmique de la Colonne Trajane. L'écriture de l'histoire et de l'épopée latine dans les rapports avec le langage filmique*, Tours, 1974.

MANSUELLI, Guido, A. *Civilizațiile Europei vechi*, Vol. I., traducere de Al. Slavu, Editura Meridiane, București, 1978.

IDEM, *Civilizațiile Europei vechi.* Vol. II, traducere de Al. Slavu, Editura Meridiane, București, 1978.

Marc Antoine, son idéologie et sa descendance, *Actes du Colloque Organisé à Lyon le jeudi 28 juin 1990*, lucrare de echipă, Paris, 1993.

MARCHESI, Concetto, *Storia della letteratura latina.* Vol. I-II, Ed. Principato, Milano-Messina, 1964.

MARROU, Henri-Irénée, *Historie de l'éducation dans l'Antiquité. II . Le monde romain.* Éd. du Seuil, Paris, 1981.

IDEM, *Istoria educației în antichitate,* Volumul II, Lumea Romană, Traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel, Editura Meridiane, București, 1997.

MARTIN, Jean-Perre, *Le siècle des Antonins*, Paris, 1977.

IDEM, *La Rome ancienne*. Presses Univ. de France, Paris, 1973.

MARTIN, Paul-Marius, *L'idée de royauté à Rome. De la Rome royale au consensus républicain*, Clermont-Ferrand, 1982.

IDEM, *Antoine et Cléopâtre. La fin d'un rêve*, Paris, 1990.

MARTIN, Régis F., *Les douze Césars. Du mythe à la réalité*, Paris, 1991.

MARTIN, René, *Approche de la littérature latine tardive et protomédiévale. De Tertullien à Raban Maur*, Paris, 1994.

MASCHI, Carlo Alberto, *Storia del diritto romano.* Vita e Pensiero, Milano, 1979.

MAȘCHIN, N. A. *Istoria Romei antice*, traducere de I. Parocescu și A. Herescu, Editura de Stat, București, 1951.

IDEM, *Principatul lui August*, Editura pentru literatură Științifică, București, 1954.

MATEI, Horia C., *Civilizația Romei Antice*, Editura Eminescu, București, 1980.

IDEM, *O istorie a Romei antice*, Editura Albatros, București,1979.

MAZZA, M., *La maschere del potere. Cultura e politica nella Tarda Antichità*, Napoli, 1986.

MELMOUX, Jean, *L'empereur Claude (10 avant J.C.-54 après J.C.)*, Lyon, 1995.

MESLIN, Michel, *Le Christianisme dans l'Empire romain*, Paris, 1970.

IDEM, *L'homme romain. Des origines au I-er siècle de notre ère. Essai d'anthropologie*, Paris, 1976.

MEYER, Eduard, *Caesars Monarchie und der Prinzipat des Pompeius*, Stuttgart-Berlin, 1922.

MICHEL, Alain, *Tacite et le destin de l'Empire*, Paris, 1966.

IDEM, *La philosophie politique à Rome d'Auguste à Marc Aurèle*, Paris, 1969.

MILLAR, Fergus, *The Emperor in the Roman World (31B.C.-337 A.D.)*, London, 1977.

MOMIGLIANO, Arnaldo, *Claudius the Emperor and his Achievement*, ed. a 2-a, Oxford, 1961.

MOMMSEN, Theodor, *Le droit public romain*, trad. fr. de P. F. Girard, ed. a 2-a, 7 vol., Paris, 1892-1894;

IDEM, *Istoria romană*, 4 vol., Cuvânt înainte de Acad. Emil Condurahi, traducere de Joachim Nicolaus, Editura Științifică și Enciclopedică București, 1987-1991.

MULLEN, Ramsey Mac, *Ennemies of the Roman Order: Treason, Unrest and Alienation in the Empire*, ed. a 2-a, London-New York, 1992

IDEM, *Le paganisme dans l'Empire romain*, trad. fr. de Alain Roussele Spiquel, Paris, 1987.

IDEM, *Les rapports entre les classes sociales dans l'Empire romain (50 avant J.-C.)*, trad. fr. de A. Tachet, Paris, 1986.

MUNTEAN, Pr. Prof. Dr. Vasile V., *Istoria Creștină generală, Volumul I (ab initio-1054)*, EIBMBOR, București, 2008.

MUȘU, Gh., *Din mitologia tracilor*, Cartea Românească, București, 1982.

NÉRAUDAU, Jean-Pierre, *Auguste. La brique et le marbre*, Paris, 1996.
NICOLET, Claude, *Il mestiere di cittadino nell'antica Roma,* Editori Riuniti, Roma, 1982.
IDEM, *Le métier de citoyen dans la Rome républicaine*, Paris, 1976.
IDEM, *Rome et la conquête du monde méditerranéen I. Les structures de l'Italie romaine*, Paris, 1977.
IDEM, *L'inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Paris, 1988.
IDEM, *Rendre à César. Économie et société dans la Rome antique*, Paris, 1988.
NONY, Daniel, *Caligula*, Paris, 1986.
OBERZINER, G. Originer, *Origine della plebe romana*, Leipzig-Genova. 1901.
PALANQUE, E., Stein, .R., *Histoire du Bas-Empire. De l'État romain à l'État byzantin*, 2 vol., Paris, 1959.
PANI, Mario, *Principato e società a Roma dai Giulio-Claudi ai Flavi*, Bari, 1983.
IDEM, *Potere e valori a Roma fra Augusto e Traiano*, ed. a 2-a, Bari, 1993.
PAPADOUPOULOS, Prof. Dr. Stylianos G. *Patrologie, Vol I Introducere, Secolele II și III*, Traducere de Lector dr. Adrian Marinescu, Editura Bizantină, București, 2006.
PARATORE, Ettore, *La letteratura latina, dell'età repubblicana e augustea,* Sanasoni-Accademia, Milano, 1969.
PARIBENI, Roberto, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano,* 2 vol., Messina, 1926-1927.
PATSCH, Carl, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Wien-Leipzig, 1939.
PÂRVAN, Vasile, *Dacia, Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*. Trad. și note de Radu Vulpe, Editura Științifică, 1972.
IDEM, *Getica,* Ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de Radu Florescu, Editura Meridiane, București, 1982.
PEKARY, G., WALSER, Th., *Die Krise des römischen Reiches,* Berlin, 1962.
PEROWNE, S. *Hadrian*, London, 1960.

Personalități care au schimbat istoria lumii Din Antichitate până în Evul Mediu 1800 î.Hr.-1492, Traducere din limba franceză de Ana Andreescu, Adriana Bădescu, Enciclopedia RAO, București, 2002.

PETIT, Paul, *Histoire générale de l'Empire romain*, Paris, 1974.

PETOLESCU, Constantin, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995.

PETRESCU-DÂMBOVIȚA, Mircea. *Scurtă istorie a Daciei preromane,* Editura Junimea, Iași, 1978.

PFISTER, K., *Die Etrusker*, F. Bruckmann, München, 1940.

PICARD, Gilbert-Charles, *Auguste et Néron. Le secret de l'Empire*, Paris, 1962.

IDEM, *Rome,* Nagel, Genève-Paris-Münich, 1969.

IDEM, *Les trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, Paris, 1957.

PIGANIOL, André, *Histoire de Rome,* Presses Univ. de France, Paris, 1939.

IDEM, *La conquête romaine,* Alcan, Paris, 1944.

PIPPIDI, Dionis M., *Recherches sur le culte imperial*, „Les Belles Lettres," Paris, 1939.

IDEM, *Autour de Tibère*, București, 1944.

IDEM, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958.

IDEM, *„Înălțarea" lui Caesar și cultul cârmuitorilor în Roma imperială și Apoteoze imperiale și apoteoza lui Peregrinus*, în vol. *Studii de istorie a religiilor antice*, Editura Științifică, București, 1969.

POP, Ioan-Aurel, BOLOVAN, Ioan, *Istoria Transilvaniei*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016.

POPESCU, Constantin, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995.

POPESCU, Mihai, *Sibilele în viața religioasă a greco-romanilor și în literatura și în viața creștină*, în S.T., nr. 7-8, 1971.

POUCET, Jacques, *Les origines de Rome. Tradition et histoire*, Paris, 1985.

PROTASE, Dumitru, *Riturile funerare la daci și la daco-romani,* Editura Academiei R. S. România, București, 1971.

QUINTILIAN, Fabius Marcus, *Arta oratorică,* Traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco, Editura Minerva, București, 1974.

RAMBAUD, Michel, *César*, Paris, 1974.

IDEM, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Lyon, 1952.

RAMBAUD, Michel, *César*, Paris, 1974.

IDEM, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Lyon, 1952.

RĂMUREANU, Preot prof. dr. Ioan, ȘESAN, Preot prof. dr Milan, BODOGAE, Preot prof. dr. Teodor, *Istoria Bisericească Universală* Vol. I (1-1054), Ediția a III-a revăzută și completată, EIBMBOR, București, 1987.

RICHARD, Jean-Claude, *Les origines de la plèbe romaine. Essai sur la formation du dualisme patricio-plébéien,* Paris, 1978.

ROBERT, Jean-Noël, *Les plaisirs à Rome*, Paris, 1983.

ROBERTS, J. M., *Istoria lumii din preistorie până în prezent*, traducere de Cătălin Drăcșineanu, Editura Polirom, Iași, 2018.

ROMAN, Yves, *Le Haut-Empire romain. 27 av. J.-C. – 235 ap. J.-C.*, Paris, 1998.

RUSSU, I. I., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

IDEM, *Limba traco-dacilor,* Editura Științifică, București, 1967.

IDEM, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase,* Extr. din Anuarul Inst. de Studii Clasice, Cluj-Napoca, vol. V, 1947.

SABATUCCI, D. *La religion romana*, în Castellani, Storia, III, pp. 1-80.

SARTRE, Maurice, *L'Orient romain. Provinces et sociétés provinciales en Méditerranée orientale d'Auguste aux Sévères (31 avant J.-C.-235 ap. J.-C.)*, Paris, 1991.

SCHILLING, R. *The Roman Religion*, în: Bleeker-Widengren, Historia, I, pp. 442-494.

SCHMITT, Marcelo Tilman, *Die römische Aussenpolitik des 2 Jahrhunderts n. Chr.*, Stuttgart, 1997.

SCRAMUZZA, Vincent, *The Emperor Claudius*, Cambridge, 1940.

SFAMENI, Gasparro, *Le religioni orientali nel mondo elenistico-romano*, în Castellani, Storia, III, pp. 423-564.

SHERIDAN, J.J., *„The Altar of Victory. Paganism's Lastle Battle"*, Antiquité Classique, 35, 1966, pp. 186 și urm.

SIR SYME, Ronald, *Ammianus Marcellinus and the Historia Augusta*, Oxford-Toronto, 1971.

IDEM, *Emperors and Biography,* Studies in the Historia Augusta, Oxford, 1971.

IDEM, *La révolution romaine*, trad. fr. de STUVERAS R., Paris, 1967.

IDEM, *Tacitus*, 2 vol., Oxford, 1958 (trad. italiană de Carla Marocchi Santandrea), 2 vol., 1967-1971.

SIRINELLI, Jean, *Les enfants d'Alexandre. La littérature et la pensée grecque: 334 ap. J.-C.-519 ap. J.-C.*, Paris, 1993.

STAN, Pr. Conf. Dr. Alexandru, RUS, Prof. Dr. Remus, *Istoria religiilor,* Manual pentru Seminariile teologice, EIBMBOR, București, 1991.

STARR, Chester G., *Civilization and the Caesars,* Norton, New York, 1965.

STOIANOVICI, M. L., *Mitul vârstei de aur în literatura greacă, de la origini la Xenofanes din Colofon,* București, 1962.

STORONI-MAZZOLANI, L., *Tibère ou la spirale du pouvoir*, Paris, 1986.

STRABON, *Geografia*, vol. II. Trad., note și indice de Felicia Vanț-Ștef, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1974.

STRAUB, Johannes, *Vom Herrscherideal in der Spätantike*, Stuttgart, 1939.

SUETONIUS, C. Tranquillus, *Viețile celor doisprezece Caesari*, Traducerea de David Popescu și C.V. Georoc, Studiu introductiv de David Popescu, Editura 100+1 Gramar, București, 2005.

SULLIVAN, John Patrick, *Literature and Politics in the Age of Nero*, Ithaca-London, 1985.

The Cambridge Ancient History. The Impreial Crisis and Recovery, lucrare de echipă, Cambridge, 1965.

TURCAN, Robert, *Les religions orientales dans l'Empire romain,* în Puech, Histoire, II, p. 33-80.

IDEM, *Mithra et le mithriacisme*, Paris, 1987.

IDEM, *Les cultes orientaux dans le monde romain*, Paris, 1989.

THOMPSON, E.A., *Romans and Barbarians: the Decline of the Western Empire*, London, 1982.

ULRICH, von Willamiwitz-Möllendorf, *Kaiser Marcus*, Berlin, 1931.
ULSANY, D., *The Origins of the Mithraic Mysteries*, Oxford, 1991.
VASILESCU, Diac. Prof. Dr. Emilian, *Istoria religiilor*, EIBMBOR, București, 1982.
VOGT, J., *The Decline of Rome. The Metamorphosis of Ancient Civilisation*, trad. engleză, London, 1967.
WALSER, G., PEKARY, Th., *Die Krise des römischen Reiches*, Berlin, 1962.
WEAVER, P.R.C., *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperors' Freedmen and Slaves*, Cambridge, 1972.
WISSOWA, G. *Religion und Kultus der Römer*, C. H. BECK, München, 1912.
YAVETZ, Zigu, *Plebs and Princeps*, Oxford, 1969.
ZIELINSKI, Th., *Historie de la civilisation antique*, (tr. fr.), Payot, Paris, 1931.

Capitolul II.
CREȘTINISMUL ÎN SECOLUL I

Palestina a fost țara, în care s-a născut Mântuitorul Isus Hristos, iar la nașterea Sa, ea făcea parte din Imperiul Roman. Așa după cum am văzut în primul capitol, Imperiul Roman a ajuns, pe parcursul timpului, prin numeroasele cuceriri, să devină un puternic stat universal, care se întindea pe trei continente.

Din punct de vedere religios, cu excepția evreilor, toate popoarele care făceau parte din Imperiu erau politeiste și idolatre, fiecare având religia sa, care era tolerată de către statul roman, cu mici excepții. În această perioadă, religia romană era într-o stare avansată de decadență, situație în care se găsea și religia greacă. Misterele de la Eleusis, dar mai ales cultele orientale, cele ale zeițelor Cybelle, Attis și Osiris, au manifestat o puternică influență în cadrul lumii greco-romane. Acestea au început deja să promoveze unele idei religioase ca: păcatul, curăția, nemurirea, ospețele sacre și renașterea.

Filosofia în această perioadă era reprezentată de trei sisteme mai importante: epicureismul, scepticismul și stoicismul.[1]

---

[1] Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului* I, Editura Universității „Lucian Blaga, Sibiu, 2007, pp. 22-23.

Populația Imperiului Roman, era destul de numeroasă. După unele aprecieri, avea între șaizeci și o sută douăzeci de milioane de locuitori iar cele mai importante orașe erau: Roma în Italia, Alexandria în Egipt, Antiohia în Siria, Efes, Smirna și Tars în Asia Mică, Cartagina în Africa, Lugdunum (Lyon) în Franța,[2] Corint în Ahaia, Tesalonic în Macedonia și Atena în Grecia.[3] Exista o bună rețea de drumuri pavate, care asigura o comunicare eficientă între capitala Roma, care era cea mai frumoasă din lume (rerum pulcherima) și provinciile din cadrul Imperiului. Ordinea și administrația erau asigurate de funcționari și legi, dar și de armată. Așa după cum am văzut, în cadrul Imperiului Roman, era o conglomerație de popoare, dar cu toate acestea exista o pace internă sigură Pax Romana, lucru care a fost apreciat în mod deosebit și de către creștinism. De asemenea, datorită faptului că în cadrul Imperiului nu erau granițe, circulația pe mare și pe uscat se făcea relativ ușor, iar schimburile comerciale, culturale și mișcările etnografice contribuiau la omogenizarea Imperiului.[4]

Comunicarea lingvistică se făcea în limba latină, care era destul de unitară, cu toate că se prezenta sub două variante: cea literară și cea populară sau vulgară. Alături de limba latină era folosită și limba greacă, (κοινή διάλεκτος, dialectul comun), în care s-a tradus Septuaginta și s-au scris cărțile Noului

---

[2] Preot prof. dr. Ioan Rămurean, Preot prof. dr. Milan Șesan, Preot prof. dr. Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală* Vol. I (1-1054), Ediția a III-a revăzută și completată, EIBMBOR, București, 1987, p. 38.

[3] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, *Studiul Noului Testament, manual pentru seminariile teologice*, EIBMBOR, București, 1981, p. 30.

[4] Pr. Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului* I, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1999, pp. 8-9.

Testament.[5] Limba greacă era vorbită și înțeleasă în aproape toate părțile Imperiului, mai ales în Răsărit.

II.1. Creștinismul în perioada Sfinților Apostoli

Prima Biserică care a apărut în istorie este cea a Ierusalimului, așa după cum a poruncit Mântuitorul Isus Hristos: *„Ci veți lua putere, venind Spiritul Sfânt peste voi, și Îmi veți fi Mie martori în Ierusalim și în toată Iudeea și în Samaria și până la marginea pământului*." Fapte 1, 8. O caracteristică a dezvoltării Bisericii din Ierusalim este faptul că aceasta se va datora ca urmare a prezenței și activității tuturor Apostolilor. Prin urmare, Sfinții Apostoli se vor implica în toate acțiunile, care au dus la creșterea numărului credincioșilor din această Biserică.[6]

Când Mântuitorul Isus Hristos S-a Înălțat la cer, existau două comunități de credincioși, una în Galileea, care era formată din peste cinci sute de persoane: *„În urmă S-a arătat deodată la peste cinci sute de frați, dintre care cei mai mulți trăiesc până astăzi, iar unii au și adormit*." I Cor. 10, 6 și alta la Ierusalim, care era formată din aproximativ o sută douăzeci de persoane: *„Și în zilele acelea, sculându-se Petru în mijlocul fraților* (*iar numărul lor era ca la o sută douăzeci*). Fapte, 1, 15. Aceste comunități erau în așteptarea Mângâietorului promis de către Mântuitorul Isus Hristos: *„Iar când va veni Mângâietorul, pe Care Eu Îl voi trimite*

---

5 Cu excepția Evangheliei după Matei, care la început a fost scrisă în limba aramaică, pe care o vorbeau evreii în perioada Mântuitorului Isus Hristos. Mai târziu Evanghelia după Matei va fi tradusă și ea în limba greacă.

6 Pr. Dr. Sabin Verzan, *Sfântul Apostol Andrei*, Editura Basilica, București, 2016, pp. 122-132.

vouă de la Tatăl, Spiritul Adevărului, Care de la Tatăl purcede, Acela va mărturisi despre Mine." In. 15, 26, dar așteptau și botezul lor cu Spirit Sfânt: „*Și cu ei petrecând, le-a poruncit să nu se depărteze de Ierusalim, ci să aștepte făgăduința Tatălui, pe care* (*a zis El*) *ați auzit-o de la Mine: Că Ioan a botezat cu apă, iar voi veți fi botezați cu Spiritul Sfânt, nu mult după aceste zile.*" Fapte 1, 4-5.

Sfinții Apostoli vor completa numărul lor și vor alege, prin tragere la sorți, în locul lui Iuda, pe Matia, dintre credincioșii care au fost prezenți cu ei de la începutul activității publice a Mântuitorului Isus Hristos și până la Înălțarea Sa la cer: „*Deci trebuie ca unul din acești bărbați, care s-au adunat cu noi în timpul cât a petrecut între noi Domnul Isus, Începând de la botezul lui Ioan, până în ziua în care S-a înălțat de la noi, să fie împreună cu noi martor al învierii Lui. Și au pus înainte pe doi: pe Iosif, numit Barsaba, zis și Iustus, și pe Matia. Și rugându-se, au zis: Tu, Doamne, Care cunoști inimile tuturor, arată pe care din aceștia doi l-ai ales. Ca să ia locul acestei slujiri și al apostoliei din care Iuda a căzut, ca să meargă în locul lui. Și au tras la sorți, și sorțul a căzut pe Matia, și s-a socotit împreună cu cei unsprezece.*" Fapte 1, 21-26.

După zece zile de la Înălțare s-a împlinit promisiunea făcută de Mântuitorul Isus Hristos, prin Pogorârea Spiritului Sfânt, care i-a întărit pe Sfinții Apostoli cu puteri și daruri supranaturale, pentru misiunea lor de propovăduire a Evangheliei la toate neamurile: „*Și când a sosit ziua Cincizecimii, erau toți împreună în același loc. Și din cer, fără de veste, s-a făcut un vuiet, ca de suflare de vânt ce vine repede, și a umplut toată casa unde ședeau ei. Și li s-au arătat, împărțite, limbi ca de foc și au șezut pe fiecare dintre ei. Și s-au umplut toți de Spiritul Sfânt și au început să vorbească în alte limbi, precum le dădea lor Spiritul a grăi. Și erau în*

Ierusalim locuitori iudei, bărbați cucernici, din toate neamurile care sunt sub cer. Și iscându-se vuietul acela, s-a adunat mulțimea și s-a tulburat, căci fiecare îi auzea pe ei vorbind în limba sa. Și erau uimiți toți și se minunau zicând: Iată, nu sunt aceștia care vorbesc toți galileeni? Și cum auzim noi fiecare limba noastră, în care ne-am născut? Parți și Mezi și Elamiți și cei ce locuiesc în Mesopotamia, în Iudeea și în Capadocia, în Pont și în Asia, În Frigia și în Pamfilia, în Egipt și în părțile Libiei cea de lângă Cirene, și Romani în treacăt, Iudei și prozeliți, Cretani și Arabi, îi auzim pe ei vorbind în limbile noastre despre faptele minunate ale lui Dumnezeu! Și toți erau uimiți și nu se dumireau, zicând unul către altul: Ce va să fie aceasta?" Fapte 2, 1-12.

Biserica a fost întemeiată în chip nevăzut prin jertfa de pe cruce a Mântuitorului Isus Hristos, iar acum la Rusalii are loc întemeierea ei în chip văzut. Astfel, la originea Bisericii creștine, întemeiată de către Sfinții Apostoli după învățătura și puterea Mântuitorului Isus Hristos, stă acest moment extraordinar, care s-a produs acum în ziua Cincizecimii. Efectul Pogorârii Spiritului Sfânt a fost imediat și revelator pentru că în urma predicii Sfântului Apostol Petru s-au botezat ca la trei mii de suflete: *„Bărbați israeliți, ascultați cuvintele acestea: Pe Isus Nazarineanul, bărbat adeverit între voi de Dumnezeu, prin puteri, prin minuni și prin semne, pe care le-a făcut prin El Dumnezeu în mijlocul vostru, precum și voi știți. Pe Acesta fiind dat, după sfatul cel rânduit și după știința cea dinainte a lui Dumnezeu, voi L-ați luat și pironindu-L, prin mâinile celor fără de lege, L-ați omorât. Pe Care Dumnezeu L-a înviat, dezlegând durerile morții, întrucât nu era cu putință ca El să fie ținut de ea. Căci David zice despre El: „Totdeauna am văzut pe Domnul înaintea mea, căci El este de-a dreapta mea, ca*

să nu mă clatin. De aceea s-a bucurat inima mea și s-a veselit limba mea; chiar și trupul meu se va odihni întru nădejde. Căci nu vei lăsa sufletul meu în iad, nici nu vei da pe cel sfânt al Tău să vadă stricăciune. Făcutu-mi-ai cunoscute căile vieții; cu înfățișarea Ta mă vei umple de bucurie." Bărbați frați, cuvine-se a vorbi cu îndrăznire către voi despre strămoșul David, că a murit și s-a îngropat, iar mormântul lui este la noi, până în ziua aceasta. Deci el, fiind prooroc și știind că Dumnezeu i S-a jurat cu jurământ să așeze pe tronu-i din rodul coapselor lui, Mai înainte văzând, a vorbit despre învierea lui Hristos: că n-a fost lăsat în iad sufletul Lui și nici trupul Lui n-a văzut putreziciunea. Dumnezeu a înviat pe Acest Isus, Căruia noi toți suntem martori. Deci, înălțându-Se prin dreapta lui Dumnezeu și primind de la Tatăl făgăduința Spiritului Sfânt, L-a revărsat pe Acesta, cum vedeți și auziți voi. Căci David nu s-a suit la ceruri, dar el a zis: *„Zis-a Domnul Domnului meu: Șezi de-a dreapta Mea, Până ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale." Cu siguranță că știe deci toată casa lui Israel că Dumnezeu, pe Acest Isus, pe care voi L-ați răstignit, L-a făcut Domn și Hristos. Ei auzind acestea, au fost pătrunși la inimă și au zis către Petru și ceilalți apostoli: Bărbați frați, ce să facem? Iar Petru a zis către ei: Pocăiți-vă și să se boteze fiecare dintre voi în numele lui Isus Hristos, spre iertarea păcatelor voastre și veți primi darul Spiritului Sfânt. Căci vouă este dată făgăduința și copiilor voștri și tuturor celor de departe, pe oricâți îi va chema Domnul Dumnezeul nostru. Și cu alte multe vorbe mărturisea și-i îndemna, zicând: „Mântuiți-vă de acest neam viclean. Deci cei ce au primit cuvântul lui s-au botezat și în ziua aceea s-au adăugat ca la trei mii de suflete."* Fapte 2, 22-41. În cuvântarea Sfântului Apostol Petru, avem un tip de predică apostolică, iar în urma acestei predici s-a format prima comunitate creștină.

Astfel, putem vedea că la începuturile creștinismului cea mai puternică comunitate era la Ierusalim. Această comunitate creștină trăia o viață nouă, în comuniune, și în rugăciuni, mergea la Templu pentru a se ruga, asculta lecturile scripturistice, avea un cult aparte (frângerea pâinii) și ducea un mod de viață deosebit: „*Și stăruiau în învățătura apostolilor și în împărtășire, în frângerea pâinii și în rugăciuni. Și tot sufletul era cuprins de teamă, căci multe minuni și semne se făceau în Ierusalim prin apostoli, și mare frică îi stăpânea pe toți. Iar toți cei ce credeau erau laolaltă și aveau toate de obște. Și își vindeau bunurile și averile și le împărțeau tuturor, după cum avea nevoie fiecare. Și în fiecare zi, stăruiau într-un cuget în templu și, frângând pâinea în casă, luau împreună hrana întru bucurie și întru curăția inimii, Lăudând pe Dumnezeu și având har la tot poporul. Iar Domnul adăuga zilnic Bisericii pe cei ce se mântuiau.*" Fapte 2, 42-47.

În urma acestui nou mod de viață, a predicilor Sfinților Apostoli, dar și a minunilor pe care le făceau, numărul credincioșilor creștea zilnic. Vindecarea unui paralitic a stârnit un interes și mai mare pentru predica Sfinților Apostoli: „*Iar Petru și Ioan se suiau la templu pentru rugăciunea din ceasul al nouălea. Și era un bărbat olog din pântecele mamei sale, pe care-l aduceau și-l puneau în fiecare zi la poarta templului, zisă Poarta Frumoasă, ca să ceară milostenie de la cei ce intrau în templu, Care, văzând că Petru și Ioan vor să intre în templu, le-a cerut milostenie. Iar Petru, căutând spre el împreună cu Ioan a zis: Privește la noi; Iar el se uita la ei cu luare-aminte, așteptând să primească ceva de la ei. Iar Petru a zis: "Argint și aur nu am, dar ce am, aceea îți dau. În numele lui Isus Hristos Nazarineanul, scoală-te și umblă!" Și apucându-l de mâna dreaptă, l-a ridicat și îndată gleznele și tălpile picioarelor lui s-au*

întărit. Și sărind, a stat în picioare și umbla, și a intrat cu ei în templu, umblând și sărind și lăudând pe Dumnezeu. Și tot poporul l-a văzut umblând și lăudând pe Dumnezeu." Fapte 3, 1-9.

Acest succes îi încuraja pe Sfinții Apostoli, dar în același timp îi neliniștea pe conducătorii evreilor, datorită faptului că învățau poporul și vesteau Învierea lui Isus: *„Dar pe când vorbeau ei către popor, au venit peste ei preoții, căpetenia gărzii templului și saducheii, Mâniindu-se că ei învață poporul și vestesc întru Isus învierea din morți. Și punând mâna pe ei i-au pus sub pază până a doua zi, căci acum era seară. Totuși mulți din cei ce auziseră cuvântul au crezut și numărul bărbaților credincioși s-a făcut ca la cinci mii.*" Fapte 4, 1-4. Predica Sfinților Apostoli era caldă și puternică, iar cei care-i ascultau au crezut și astfel, numărul credincioșilor a crescut ajungând ca la cinci mii de bărbați.

Sfinții Apostoli vor fi arestați și duși în fața membrilor sinedriului, care-i vor ancheta asupra puterii și numelui lui Hristos în care ei vorbesc. Sfântul Apostol Petru va mărturisi cu mult curaj pe Isus cel răstignit de către ei și Înviat de Dumnezeu. Acest curaj al Sfântului Apostol Petru, dar și prezența paraliticului vindecat i-a pus pe membrii sinedriului în încurcătură, și astfel, ei se vor mulțumi să-i amenințe pe Sfinții Apostoli și să le interzică să mai vorbească în numele lui Isus: *„Și a doua zi s-au adunat căpeteniile lor și bătrânii și cărturarii din Ierusalim, Și Anna arhiereul și Caiafa și Ioan și Alexandru și câți erau din neamul arhieresc, Și punându-i la mijloc, îi întrebau: "Cu ce putere sau în al cui nume ați făcut voi aceasta?" Atunci, Petru, plin fiind de Spiritul Sfânt, le-a vorbit: "Căpetenii ale poporului și bătrâni ai lui Israel, Fiindcă noi suntem astăzi cercetați pentru facere de bine unui om bolnav, prin cine a fost el vindecat, Cunoscut să vă fie vouă*

tuturor, și la tot poporul Israel, că în numele lui Isus Hristos Nazarineanul, pe care voi L-ați răstignit, dar pe Care Dumnezeu L-a înviat din morți, întru Acela stă acesta sănătos înaintea voastră! Aceasta este piatra cea neluată în seamă de către voi, zidarii, care a ajuns în capul unghiului; Și întru nimeni altul nu este mântuirea, căci nu este sub cer nici un alt nume, dat între oameni, în care trebuie să ne mântuim noi." Și văzând ei îndrăzneala lui Petru și a lui Ioan și știind că sunt oameni fără carte și simpli, se mirau, și îi cunoșteau că fuseseră împreună cu Isus; Și văzând pe omul cel tămăduit stând cu ei, n-aveau nimic de zis împotrivă. Dar poruncindu-le să iasă afară din sinedriu, vorbeau între ei, zicând: „Ce vom face acestor oameni? Căci este învederat tuturor celor ce locuiesc în Ierusalim că prin ei s-a făcut minune cunoscută și nu putem să tăgăduim. Dar ca aceasta să nu se răspândească mai mult în popor, să le poruncim cu amenințare să nu mai vorbească, în numele acesta, nici unui om." Și chemându-i, le-au poruncit ca nicidecum să nu mai grăiască, nici să mai învețe în numele lui Isus. Iar Petru și Ioan, răspunzând, au zis către ei: „Judecați dacă este drept înaintea lui Dumnezeu să ascultăm de voi mai mult decât de Dumnezeu. Căci noi nu putem să nu vorbim cele ce am văzut și am auzit." Dar ei, amenințându-i din nou, le-au dat drumul, negăsind nici un chip cum să-i pedepsească, din cauza poporului, fiindcă toți slăveau pe Dumnezeu pentru ceea ce se făcuse." Fapte 4, 5-21.

Comunitatea din Ierusalim va cunoaște o puternică dezvoltare, trăind în dragoste frățească, realizând benevol și parțial folosirea în comun a bunurilor. Se va remarca în acest sens levitul Iosif din Cipru, care va pune la dispoziția apostolilor toate bunurile sale și va deveni astfel, sub numele de Barnaba (fiul mângâierii), un colaborator activ și prețios: *„Iar*

inima și sufletul mulțimii celor ce au crezut erau una și nici unul nu zicea că este al său ceva din averea sa ci toate le erau de obște. Și cu mare putere apostolii mărturiseau despre învierea Domnului Isus Hristos și mare har era peste ei toți. Și nimeni nu era lipsit, fiindcă toți câți aveau țarini sau case le vindeau și aduceau prețul celor vândute. Și-l puneau la picioarele apostolilor. Și se împărțea fiecăruia după cum avea cineva trebuință. Iar Iosif, cel numit de apostoli Barnaba (*care se tâlcuiește fiul mângâierii*)*, un levit, născut în Cipru, având țarină și vânzând-o a adus banii și i-a pus la picioarele apostolilor.*" Fapte 4, 32-39.

În această frumoasă atmosferă a vieții de comunitate, dar mai ales de comuniune creștină, vor exista și unele situații de abateri morale, și astfel Biserica va trebui să ia măsuri disciplinare, așa cum a fost în cazul soților Anania și Safira: „*Iar un om, anume Anania, cu Safira, femeia lui, și-a vândut țarina. Și a dosit din preț, știind și femeia lui, și aducând o parte a pus-o la picioarele apostolilor. Iar Petru a zis: „Anania, de ce a umplut satana inima ta, ca să minți tu Spiritului Sfânt și să dosești din prețul țarinei? Oare păstrând-o, nu-ți rămânea ție, și vândută nu era în stăpânirea ta? Pentru ce ai pus în inima ta lucrul acesta? N-ai mințit oamenilor, ci lui Dumnezeu." Iar Anania, auzind aceste cuvinte, a căzut și a murit. Și frică mare i-a cuprins pe toți care au auzit. Și sculându-se cei mai tineri, l-au înfășurat și, scoțându-l afară, l-au îngropat. După un răstimp, ca de trei ceasuri, a intrat și femeia lui, neștiind ce se întâmplase. Iar Petru a zis către ea: „Spune-mi dacă ați vândut țarina cu atât?" Iar ea a zis: "Da, cu atât." Iar Petru a zis către ea: „De ce v-ați învoit voi să ispitiți Spiritul Domnului? Iată picioarele celor ce au îngropat pe bărbatul tău sunt la ușă și te vor scoate afară și pe tine." Și ea a căzut îndată la picioarele lui Petru și a*

murit. Și intrând tinerii, au găsit-o moartă și, scoțând-o afară, au îngropat-o lângă bărbatul ei. Și frică mare a cuprins toată Biserica și pe toți care au auzit acestea." Fapte 5, 1-11. Aceasta a fost prima măsură disciplinară în Biserică, care a fost luată de însuși Dumnezeu.

Sfinții Apostoli au continuat să predice cu mult succes, vindecând bolnavi și făcând multe minuni iar propovăduirea lor va avea un succes generalizat nu numai în Ierusalim dar și în împrejurimi. Din ordinul arhiereilor vor fi arestați din nou și vor scăpa din închisoare fiind găsiți în templu, unde continuau să propovăduiască. De aici, sunt aduși din nou în fața sinedriului fiind certați cu și mai multă asprime, vor fi amenințați cu moartea, dar la intervenția înțeleptului rabin Gamaliel vor scăpa cu viață. Sfinții Apostoli vor fi bătuți și lăsați liberi, cu condiția să nu mai vorbească despre Mântuitorul Isus Hristos: *„Iar prin mâinele apostolilor se făceau semne și minuni multe în popor, și erau toți într-un cuget, în pridvorul lui Solomon. Și nimeni dintre ceilalți nu cuteza să se alipească de ei, dar poporul îi lăuda. Și din ce în ce mai mult se adăugau cei ce credeau în Domnul, mulțime de bărbați și de femei. Încât scoteau pe cei bolnavi în ulițe și-i puneau pe paturi și pe tărgi, ca venind Petru, măcar umbra lui să umbrească pe vreunul dintre ei. Și se aduna și mulțimea din cetățile dimprejurul Ierusalimului, aducând bolnavi și bântuiți de duhuri necurate, și toți se vindecau. Și sculându-se arhiereul și toți cei împreună cu el – cei din eresul saducheilor s-au umplut de pizmă. Și au pus mâna pe apostoli și i-au băgat în temnița obștească. Iar un înger al Domnului, în timpul nopții, a deschis ușile temniței și, scoțându-i le-a zis*: *„Mergeți și, stând, grăiți poporului în templu toate cuvintele vieții acesteia." Și, auzind, au intrat de dimineață în templu*

și învățau. Dar venind arhiereul și cei împreună cu el, au adunat sinedriul și tot sfatul bătrânilor fiilor lui Israel și au trimis la temniță să-i aducă pe apostoli. Dar, ducându-se, slugile nu i-au găsit în temniță și, întorcându-se, au vestit zicând: *„Temnița am găsit-o încuiată în toată siguranța și pe paznici stând la uși, dar când am descuiat, înăuntru nu am găsit pe nimeni!" Când au auzit aceste cuvinte, căpetenia pazei templului și arhiereii erau nedumeriți cu privire la ei, ce-ar putea să fie aceasta. Dar venind cineva le-a dat de veste*: *„Iată bărbații pe care i-ați pus în temniță sunt în templu, stând și învățând poporul." Atunci, ducându-se, căpetenia pazei templului împreună cu slujitorii i-au adus, dar nu cu sila, că se temeau de popor să nu-i omoare cu pietre. Și, aducându-i, i-au pus în fața sinedriului. Iar arhiereul i-a întrebat, zicând: „Au nu v-am poruncit vouă cu poruncă să nu mai învățați în numele acesta? Și iată ați umplut Ierusalimul cu învățătura voastră și voiți să aduceți asupra noastră sângele Acestui Om!" Iar Petru și apostolii, răspunzând au zis*: *„Trebuie să ascultăm pe Dumnezeu mai mult decât pe oameni. Dumnezeul părinților noștri a înviat pe Isus, pe Care voi L-ați omorât, spânzurându-L pe lemn. Pe Acesta, Dumnezeu, prin dreapta Sa, L-a înălțat Stăpânitor și Mântuitor, ca să dea lui Israel pocăință și iertarea păcatelor. Și noi suntem martori ai acestor cuvinte noi și Spiritul Sfânt, pe care Dumnezeu L-a dat celor ce Îl ascultă." Iar ei, auzind, se minunau foarte și se sfătuiau să-i omoare. Și ridicându-se în sinedriu un fariseu, anume Gamaliel, învățător de Lege, cinstit de tot poporul, a poruncit să-i scoată pe oameni afară puțin. Și a zis către ei*: *Bărbați israeliți, luați aminte la voi ce aveți să faceți cu acești oameni. Că înainte de zilele acestea s-a ridicat Teudas,*[7] *zicând că el, este cineva,*

[7] Teudas a fost conducătorul unei răscoale politice.

căruia i s-au alăturat un număr de bărbați ca la patru sute, care a fost ucis și toți câți l-au ascultat au fost risipiți și nimiciți. După aceasta s-a ridicat Iuda Galileianul,[8] *în vremea numărătorii, și a atras popor mult după el; și acela a pierit și toți câți au ascultat de el au fost împrăștiați. Și acum zic vouă*: *"Feriți-vă de oamenii aceștia și lăsați-i, căci dacă această hotărâre sau lucrul acesta este de la oameni, se va nimici; Iar dacă este de la Dumnezeu, nu veți putea să-i nimiciți, ca nu cumva să vă aflați și luptători împotriva lui Dumnezeu". Și l-au ascultat pe el; și chemând pe apostoli și bătându-i, le-au poruncit să nu mai vorbească în numele lui Isus, și le-au dat drumul. Iar ei au plecat din fața sinedriului, bucurându-se că s-au învrednicit, pentru numele Lui, să sufere ocară. Și toată ziua, în templu și prin case, nu încetau să învețe și să binevestească pe Hristos Isus.*" Fapte 5, 12-42.

Această nouă viață de comuniune și întrajutorare a făcut ca numărul credincioșilor să crească, dar în același timp să apără și unele greutăți. În acest sens, iudeii eleniști[9] s-au plâns apostolilor că văduvele lor erau trecute cu vederea la împărțirea ajutoarelor. Sfinții Apostoli vor propune să fie aleși șapte bărbați: „*În zilele acelea, înmulțindu-se ucenicii, eleniștii* (*iudeii*) *murmurau împotriva evreilor, pentru că văduvele lor erau trecute cu vederea la slujirea de fiecare zi. Și chemând cei doisprezece mulțimea ucenicilor, au zis*: *"Nu este drept ca noi, lăsând de-o parte cuvântul lui Dumnezeu, să slujim la mese. Drept aceea, fraților, căutați șapte bărbați dintre voi, cu nume bun, plini de Spirit Sfânt și de*

---

[8] Iuda Galileianul a încercat în anul 6 d.Hr. să declanșeze o răscoală, în timpul recensământului, pe care l-a făcut Sulpicius Quirinius, guvernatorul Siriei.

[9] Iudeii eleniști erau evreii din diaspora, cei care trăiau în afara granițelor Palestinei. Ei au împărtășit limba și cultura greacă, iar la Ierusalim își aveau propria sinagogă, unde cultul se săvârșea în limba greacă. Această împărțire s-a păstrat și în cadrul primei comunități creștine.

înțelepciune, pe care noi să-i rânduim la această slujbă. Iar noi vom stărui în rugăciune și în slujirea cuvântului." Și a plăcut cuvântul înaintea întregii mulțimi, și au ales pe Ștefan, bărbat plin de credință și de Spirit Sfânt, și pe Filip, și pe Prohor și pe Nicanor, și pe Timon, și pe Parmena, și pe Nicolae,[10] *prozelit din Antiohia. Pe care i-au pus înaintea apostolilor, și ei rugându-se și-au pus mâinile peste ei. Și cuvântul lui Dumnezeu creștea, și se înmulțea foarte numărul ucenicilor în Ierusalim, încă și mulțime de preoți se supuneau credinței*." Fapte 6, 1-7.

Cei șapte diaconi sunt primii slujitori hirotoniți. Ei aveau datoria de a supraveghea și asigura buna organizare în cadrul meselor comune, dar în același timp puteau să predice și cuvântul lui Dumnezeu.

În anul 36 d.Hr. creștinii se vor separa de evrei, iar aceștia au început să-i prigonească și astfel, Sfântul Arhidiacon Ștefan va deveni primul martir creștin.[11] Este posibil ca el să fi fost un iudeo-elenistic de limbă greacă, care locuia în Ierusalim. Sfântul Arhidiacon Ștefan va propovădui cu mult curaj noua credință, fapt care va atrage dușmănia unor evrei din diaspora. În activitatea sa de propovăduire el s-a adresat în primul rând evreilor din diaspora, care erau vorbitori de limbă greacă, iar în predicile sale va critica comportamentul iudaismului pe parcursul istoriei și cultul său. Datorită activității sale misionare, Sfântul Arhidiacon Ștefan va intra în conflict cu evreii din sinagoga libertinilor, a cireneilor, a alexandrinilor, dar și a celor din Cilicia și din Asia. Aceștia îl vor acuza de

[10] Diaconul Nicolae a fost hirotonit pentru a sluji credincioșii din comunitatea eleniștilor.

[11] Nicolae Chifăr, op. cit., p. 30.

blasfemie împotriva lui Moise și a lui Dumnezeu, fiind dus astfel, în fața sinedriului pentru a fi judecat și condamnat la moarte: *„Iar Ștefan, plin de har și de putere, făcea minuni și semne mari în popor. Și s-au ridicat unii din sinagoga, ce se zicea a libertinilor*[12] *și a cirinenilor și a alexandrinilor și a celor din Cilicia și din Asia, sfădindu-se cu Ștefan. Și nu puteau să stea împotriva înțelepciunii și a Spiritului cu care el vorbea. Atunci au pus pe niște bărbați să zică*: *"L-am auzit spunând cuvinte de hulă împotriva lui Moise și a lui Dumnezeu." Și au întărâtat poporul și pe bătrâni și pe cărturari și, năvălind asupră-i, l-au răpit și l-au dus în sinedriu. Și au pus martori mincinoși, care ziceau*: *„Acest om nu încetează a vorbi cuvinte de hulă împotriva acestui loc sfânt și a Legii. Că l-au auzit zicând că: Acest Isus Nazarineanul va strica locul acesta și va schimba datinile, pe care ni le-a lăsat nouă Moise."* Fapte 6, 8-15. După cum vedem acuzațiile erau foarte grave, de blasfemie, care atunci când sunt auzite stârnesc mânie, iar dacă erau confirmate se finalizau cu condamnarea la moarte a vinovatului. Capetele de acuzare au fost identice cu cele care au fost formulate și împotriva Mântuitorului Isus Hristos. Cel care conducea cercetarea judecătorească era arhiereul, care a dat cuvântul acuzatului, întrebându-l dacă acuzațiile sunt adevărate.

În fața sinedriului, Sfântul Arhidiacon Ștefan va rosti o lungă cuvântare, în care va vorbi despre istoria poporului evreu, argumentând cu textele profetice, că Isus Hristos este Mesia, Cel prezis de către profeții Vechiului Testament, iar evreii s-au făcut vinovați de uciderea Lui: *„Și ațintindu-și ochii*

---

[12] Din această sinagogă făceau parte sclavii eliberați. Aceștia erau urmașii evreilor pe care Pompei i-a dus la Roma ca sclavi, după cucerirea Palestinei în anul 63 î.Hr.

asupra lui, toți cei ce ședeau în sinedriu au văzut fața lui ca o față de înger. Iar el a zis: «Bărbați frați și părinți, ascultați! Dumnezeul slavei S-a arătat părintelui nostru Avraam, când era în Mesopotamia, mai înainte de a locui în Haran, Și a zis către el: Ieși din pământul tău și din rudenia ta și vino în pământul pe care ți-l voi arăta». Atunci, ieșind din pământul caldeilor, a locuit în Haran. Iar de acolo, după moartea tatălui său, l-a strămutat în această țară, în care locuiți voi acum. Și nu i-a dat moștenire în ea nici o palmă de pământ, ci i-a făgăduit că i-o va da lui spre stăpânire și urmașilor lui după el, neavând el copil. Și Dumnezeu a vorbit astfel: „Urmașii lui vor fi străini în pământ străin, și acolo îi vor robi și-i vor asupri patru sute de ani. Și pe poporul la care vor fi robi, Eu îl voi judeca – a zis Dumnezeu – iar după acestea vor ieși și-Mi vor sluji Mie în locul acesta." Și i-a dat legământul tăierii împrejur; și așa a născut pe Isaac și l-a tăiat împrejur a opta zi; și Isaac a născut pe Iacov și Iacov pe cei doisprezece patriarhi. Și patriarhii, pizmuind pe Iosif, l-au vândut în Egipt; dar Dumnezeu era cu el. Și l-a scos din toate necazurile lui și i-a dat lui har și înțelepciune înaintea lui Faraon, regele Egiptului, iar acesta l-a pus mai mare peste Egipt și peste toată casa lui. Și a venit foamete peste tot Egiptul și peste Canaan, și strâmtorare mare, și părinții noștri nu mai găseau hrană. Și Iacov, auzind că este grâu în Egipt, a trimis pe părinții noștri întâia oară. Iar a doua oară Iosif s-a făcut cunoscut fraților săi și Faraon a aflat neamul lui Iosif. Și Iosif, trimițând, a chemat pe Iacov, tatăl său, și toată rudenia sa, cu șaptezeci și cinci de suflete. Și Iacov s-a coborât în Egipt; și a murit și el și părinții noștri; Și au fost strămutați la Sichem și au fost puși în mormântul pe care Avraam l-a cumpărat cu preț de argint, de la fiii lui Emor, în Sichem; Dar cum se apropia vremea făgăduinței pentru care s-a jurat Dumnezeu lui Avraam, a crescut poporul și s-a înmulțit în Egipt. Până când s-a ridicat peste Egipt alt rege, care nu știa de

Iosif. Acesta, purtându-se ca un viclean cu neamul nostru, a asuprit pe părinții noștri să-și lepede pruncii lor, ca să nu mai trăiască. În vremea aceea s-a născut Moise și era plăcut lui Dumnezeu. Și trei luni a fost hrănit în casa tatălui său. Și fiind lepădat, l-a luat fiica lui faraon și l-a crescut ca pe un fiu al ei. Și a fost învățat Moise în toată înțelepciunea egiptenilor și era puternic în cuvintele și în faptele lui. Iar când a împlinit patruzeci de ani, și-a pus în gând să cerceteze pe frații săi, fiii lui Israel. Și văzând pe unul dintre ei că suferă strâmbătate, l-a apărat și, omorând pe egiptean, a răzbunat pe cel asuprit. Și el credea că frații săi vor pricepe că Dumnezeu, prin mâna lui, le dăruiește izbăvire, dar ei n-au înțeles. Și a doua zi s-a arătat unora, care se băteau și i-a îndemnat la pace, zicând: «Bărbaților, sunteți frați. De ce vă faceți rău unul altuia?» Dar cel ce asuprea pe aproapele l-a îmbrâncit, zicând: «Cine te-a pus pe tine domn și judecător peste noi? Nu cumva vrei să mă omori, cum ai omorât ieri pe egiptean?» La acest cuvânt, Moise a fugit și a trăit ca străin în țara Madian, unde a născut doi fii. Și după ce s-au împlinit patruzeci de ani, îngerul Domnului i s-a arătat în pustiul Muntelui Sinai, în flacăra focului unui rug. Iar Moise, văzând, s-a minunat de vedenie, dar când s-a apropiat ca să ia seama mai bine, a fost glasul Domnului către el: „Eu sunt Dumnezeul părinților tăi, Dumnezeul lui Avraam și Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacov." Și Moise, tremurând, nu îndrăznea să privească; Iar Domnul i-a zis: „Dezleagă încălțămintea picioarelor tale, căci locul, pe care stai este pământ sfânt. Privind, am văzut asuprirea poporului Meu în Egipt și suspinul lor l-am auzit și M-am pogorât ca să-l scot. Și acum vino, să te trimit în Egipt." Pe Moise acesta, de care s-au lepădat, zicând: «Cine te-a pus pe tine domn și judecător?», pe acesta l-a trimis Dumnezeu domn și răscumpărător, prin mâna îngerului care i se arătase în rug. Acesta i-a scos afară, făcând minuni și semne în țara Egiptului și în Marea

Roșie și în pustie timp de patruzeci de ani. Acesta este Moise cel ce a zis fiilor lui Israel: *„Proroc ca mine vă va ridica Dumnezeu din frații voștri; pe El să-L ascultați.” Acesta este cel ce a fost la adunarea în pustie, cu îngerul care i-a vorbit pe Muntele Sinai și cu părinții noștri, primind cuvinte de viață ca să ni le dea nouă. De acesta n-au vrut să asculte părinții noștri, ci s-au lepădat și inimile lor s-au întors către Egipt, zicând către Aaron*: *„Fă-ne dumnezei care să meargă înaintea noastră; căci acestui Moise, care ne-a scos din țara Egiptului, nu știm ce i s-a întâmplat.” Și au făcut, în zilele acelea, un vițel, și au adus idolului jertfă și se veseleau de lucrul mâinilor lor. Și S-a întors Dumnezeu și i-a dat pe ei să slujească oștirii cerului, precum este scris în cartea proorocilor*: *„Adus-ați voi Mie casă a lui Israel, timp de patruzeci de ani, în pustie, junghieri și jertfe? Și ați purtat cortul lui Moloh și steaua dumnezeului vostru Remfan, chipurile pe care le-ați făcut, ca să vă închinați la ele! De aceea vă voi strămuta dincolo de Babilon.” Părinții voștri aveau în pustie cortul mărturiei, precum orânduise Cel ce a vorbit cu Moise, ca să-l facă după chipul, pe care îl văzuse; Și pe acesta primindu-l părinții noștri l-au adus cu Iosua în țara stăpânită de neamuri, pe care Dumnezeu le-a izgonit din fața părinților noștri, până în zilele lui David. Care a aflat har înaintea lui Dumnezeu și a cerut să găsească un locaș pentru Dumnezeul lui Iacov. Iar Solomon I-a zidit Lui casă, Dar Cel Preaînalt nu locuiește în temple făcute de mâini, precum zice proorocul*: *„Cerul este tronul Meu și Pământul așternut picioarelor Mele. Ce casă Îmi veți zidi Mie? – zice Domnul – sau care este locul odihnei Mele? Nu mâna Mea a făcut toate acestea?” Voi cei tari în cerbice și netăiați împrejur la inimă și la urechi, voi pururi stați împotriva Spiritului Sfânt, precum părinții voștri, așa și voi! Pe care dintre proroci nu l-au prigonit părinții voștri? Și au ucis pe cei ce au vestit mai dinainte sosirea Celui Drept, ai Cărui vânzători și ucigași v-ați făcut voi acum. Voi, cei care*

ați primit Legea întru rânduieli de la îngeri și n-ați păzit-o! Iar ei, auzind acestea, fremătau de furie în inimile lor și scrâșneau din dinți împotriva lui. Iar Ștefan, fiind plin de Spirit Sfânt și privind la cer, a văzut slava lui Dumnezeu și pe Isus stând de-a dreapta lui Dumnezeu. Și a zis: *«Iată, văd cerurile deschise și pe Fiul Omului stând de-a dreapta lui Dumnezeu!» Iar ei, strigând cu glas mare, și-au astupat urechile și au năvălit asupra lui. Și scoțându-l afară din cetate, îl băteau cu pietre. Iar martorii și-au pus hainele la picioarele unui tânăr, numit Saul. Și îl băteau cu pietre pe Ștefan, care se ruga și zicea*: *„Doamne, Isuse, primește sufletul meu!" Și îngenunchind, a strigat cu glas mare*:*" Doamne, nu le socoti lor păcatul acesta! Și zicând acestea a murit*." Fapte 6, 15; 7, 1-60.

În cuvântarea sa, Sfântul Arhidiacon Ștefan nu va încerca să înlăture acuzațiile care i s-au adus, așa cum ar fi trebuit să procedeze în cadrul unei apărări judiciare ci el s-a folosit de această ocazie pentru a prezenta căpeteniilor iudaice fundamentele învățăturii Mântuitorului Isus Hristos, în speranța luminării lor.

După ce a făcut mai întâi un scurt rezumat al istoriei iudeilor de la Adam până la Solomon, a declarat că nu a rostit blesteme împotriva lui Dumnezeu, a lui Moise, a Legii și a Templului. El va arăta mai departe că Dumnezeu și-a arătat gloria Sa și în afara Templului, iar când se pregătea să prezinte învățătura despre Mântuitorul Isus Hristos, ca ultimă revelație a lui Dumnezeu, adversarii săi s-au umplut de furie împotriva lui și nu au mai suportat să-l asculte. În cadrul vacarmului, care s-a produs în urma acestei cuvântări, Sfântul Arhidiacon Ștefan va fi târât afară din oraș și va fi ucis cu pietre. Cu toate că în această perioadă sinedriul nu dispunea de *jus gladii*, adică de dreptul de a condamna la moarte și de a dispune executarea

sentinței, acesta fiind un atribut ce aparținea în exclusivitate prefectului roman, el va comite un abuz, îl va condamna, dar și îl vor ucide. Potrivit Tradiției, va fi îngropat la două mile de Ierusalim, prin grija și pe cheltuiala învățatului Gamaliel. Judecarea și condamnarea Sfântului Arhidiacon Ștefan este primul conflict doctrinar dintre iudaism și creștinism.

Prigoana se va răspândi asupra întregii comunități creștine de la Ierusalim, iar în această situație credincioșii se vor răspândi în provincie. Sfinții Apostoli vor rămâne în Ierusalim, dar Saul,[13] care a fost prezent la uciderea Sfântului Arhidiacon Ștefan, va prigoni, de acum înainte, cu și mai multă patimă, pe creștini, căutându-i prin case și trimițându-i la judecată: *„Și Saul s-a făcut părtaș la uciderea lui. Și s-a făcut în ziua aceea prigoană mare împotriva Bisericii din Ierusalim. Și toți, afară de apostoli, s-au împrăștiat prin ținuturile Iudeii și ale Samariei. Iar bărbați cucernici au îngropat pe Ștefan și au făcut plângere mare pentru el. Și Saul pustiia Biserica, intrând prin case și târând pe bărbați și pe femei, îi preda la temniță. Iar cei ce se împrăștiaseră străbăteau țara, binevestind cuvântul.”* Fapte 8, 1-4. La uciderea Sfântului Arhidiacon Ștefan, dar și la prigonirea Bisericii, participă Saul din Tars, cel care la scurt timp va deveni, după convertirea sa, unul dintre cei mai mari propovăduitori ai creștinismului, iar prin activitatea sa de Apostol al Neamurilor, va pune bazele Bisericii lui Hristos.[14]

Martiriul Sfântului Arhidiacon Ștefan, dar și persecuția care a urmat după aceea, a dus la o amplă acțiune a Sfinților Apostoli de propovăduire prin acei misionari, care au fost formați la școala din Ierusalim. Aceștia, prin numărul, dar mai

---

[13] Saul este numele Sfântului Apostol Pavel înainte de convertirea la creștinism.

[14] Mircea Duțu, *Procesul lui Pavel, Apostolul Neamurilor*, Editura Herald, București, 2011, pp. 20-25.

ales prin pregătirea lor completă, vor face ca răspândirea Evangheliei să progreseze foarte repede pe mari arii geografice cum ar fi: Samaria, Iudeea, Galileea, Fenicia, Cipru și Antiohia Siriei. În timpul acestei acțiuni de propovăduire a Evangheliei, Sfinții Apostoli au rămas în Ierusalim pentru a-i proteja pe creștinii, care au fost supuși persecuției, dar și pentru a-i obliga pe cei, care prigoneau pe creștini, să-și îndrepte atenția și grija asupra lor, deoarece ei erau considerați ca unicii propovăduitori ai Evangheliei.[15]

Astfel, diaconii predică cu mult succes și botează, iar Sfinții Apostoli, aflând de succesul lor, se vor duce și vor pune mâinile pe cei convertiți. Diaconul Filip va întâlni un prozelit, eunuc, care era mare dregător la curtea reginei Candachia a Etiopiei și care venise la Ierusalim să se închine. Eunucul citea din cartea profetului Isaia, iar diaconul Filip îi va explica textul profetic: *„Ca un miel, care se aduce spre junghiere și ca o oaie fără de glas înaintea celui ce-o tunde, așa nu și-a deschis gura sa. Întru smerenia Lui, judecata Lui s-a ridicat și neamul Lui cine-l va spune? Că se ridică de pe pământ viața Lui."* Isaia 53, 7-8, încredințându-l despre împlinirea profețiilor și venirea lui Mesia.

Eunucul va primi botezul și se va întoarce creștin în Etiopia: *„Iar Filip, deschizând gura sa și începând de la scriptura aceasta, l-a binevestit pe Isus. Și pe când mergeau pe cale, au ajuns la o apă; iar famenul a zis*: *"Iată apă! Ce mă împiedică să fiu botezat?" Filip a zis*: *"Dacă tu crezi din toată inima, este cu putință!" Și el, răspunzând, a zis*: *"Cred că Isus Hristos este Fiul lui Dumnezeu!" Și a poruncit să stea carul; și s-au coborât amândoi în apă, și Filip și famenul și l-a botezat*." Fapte 8, 35-38.

---

15 Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit. pp. 140-141.

Despre convertirea famenului etiopian relatează și istoricul Eusebiu de Cezareea: *„Dar întrucât propovăduirea mântuirii făcea progrese de la o zi la alta, o întâmplare dumnezeiască a făcut să vie din țara etiopienilor un slujbaș al reginei din țara aceea, în care, potrivit unei tradiții vechi, la cârmă se află și azi tot o femeie. El a fost cel dintâi dintre păgâni care, cu ajutorul unei arătări dumnezeiești, a fost adus de Filip să guste din părtășia la tainele Cuvântului dumnezeiesc, încât s-a făcut pârgă a credincioșilor din întreaga lume, iar tradiția ne istorisește că odată ajuns acasă a fost primul care a propovăduit acolo cunoașterea lui Dumnezeu cel peste toate și petrecerea răscumpărătoare a Mântuitorului printre oameni. Prin el s-a împlinit proorocia* (Ps. 67, 32.): *„Etiopia va întinde mai înainte la Dumnezeu mâna ei."*[16] Cu botezul famenului etiopian[17], Evanghelia se va răspândi și în afara granițelor Imperiului Roman.

Cezareea Palestinei era capitala politică. Aceasta a fost construită de către Irod cel Mare (37-4 î.Hr.), în cinstea lui Octavian August, iar aici se afla reședința procuratorului și a garnizoanei romane. În Cezareea Palestinei, era un ofițer roman, pe nume Corneliu. Acesta era centurion[18] în cohorta Italica, el fiind un om credincios, care se ruga și făcea multe fapte bune. Corneliu era prozelit, fiind în același timp cinstit și apreciat de către evrei datorită bunătății și prieteniei sale. În urma predicii Sfântului Apostol Filip, își va exprima dorința de a fi botezat de către Sfântul Apostol Petru care se afla la Ioppe.

---

[16] Eusebiu de Cezareea, op. cit., II, I, 13, p. 67.

[17] În secolul IV d.Hr. activitatea misionară a Sfântului Frumențiu va face și mai multe convertiri în Etiopia.

[18] Centurionul era un ofițer roman, care avea în subordine o sută de soldați.

Astfel, prin botezul sutașului Corneliu, se va deschide accesul neamurilor în Biserică, adică a credincioșilor de alte religii la creștinism: „*Apostolii și frații, care erau prin Iudeea, au auzit că și păgânii au primit cuvântul lui Dumnezeu.*" Fapte 11, 1. De acum înainte, păgânii vor fi primiți la creștinism direct în urma botezului, fără să mai fie obligatorie respectarea legii mozaice, în special a circumciziunii. Fapte 10, 1-48.

Propovăduirea creștină se va răspândi și mai mult, ajungând astfel, și printre iudeii și păgânii din Fenicia, Cipru și Antiohia,[19] care era la cinci sute de kilometri de Ierusalim. Acest oraș a fost considerat Perla Orientului, fiind reședință imperială, dar era în același timp și cel mai mare oraș din Orient după Alexandria.

Creștinismul va fi propovăduit în Antiohia, la început de către iudeo-creștinii din diaspora, care s-au remarcat ca și misionari zeloși, binevestind pe Mântuitorul Isus Hristos și elinilor, reușind astfel să facă cât mai multe convertiri la creștinism: „*Auzind acestea, au tăcut și au slăvit pe Dumnezeu, zicând: "Așadar și păgânilor le-a dat Dumnezeu pocăința spre viață!"; Deci, cei ce se risipiseră din cauza tulburării făcute pentru Ștefan au trecut până în Fenicia și în Cipru și în Antiohia, nimănui grăind*

---

[19] Antiohia a fost unul dintre cele mai mari orașe ale antichității, al treilea ca mărime în cadrul Imperiului Roman, după Roma și Alexandria, dar a fost și unul dintre cele mai importante centre ale creștinismului timpuriu. A fost construit pe râul Orontes, în anul 301 î.Hr. de către Seleucos I Nicanor (305-281 î.Hr., unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare) și care a fost fondatorul dinastiei seleucide (312-63 î.Hr.). A primit numele de Antiohia în cinstea tatălui său Antioh, și era la aproximativ 32 de kilometri de malul Mării Mediterane. De asemenea, a fost numită și Perla Orientului. Antiohia a fost capitala provinciei romane Siria după cucerirea ei de către Pompei în anul 64 î.Hr. Azi este orașul Antakya în Turcia.

cuvântul, decât numai iudeilor. Și erau unii dintre ei, bărbați ciprieni și cirenieni care, venind în Antiohia, vorbeau și către elini, binevestind pe Domnul Isus. Și mâna Domnului era cu ei și era mare numărul celor care au crezut și s-au întors la Domnul." Fapte 11, 18-21.

Când s-a auzit la Ierusalim despre existența creștinilor în Antiohia, Sfinții Apostoli au trimis pe Barnaba să vadă această comunitate, dar și să o consolideze: *„Și vorba despre ei a ajuns la urechile Bisericii din Ierusalim, și au trimis pe Barnaba până la Antiohia. Acesta, sosind și văzând harul lui Dumnezeu, s-a bucurat și îndemna pe toți să rămână în Domnul, cu inimă statornică. Căci era bărbat bun și plin de Spirit Sfânt și de credință. Și s-a adăugat Domnului mulțime multă."* Fapte 11, 22-24. După succesul, pe care l-a avut în Antiohia, Barnaba a mers în Tars să-l cheme pe Saul[20] și să-l ajute în organizarea și dezvoltarea comunității din Antiohia: *„Și a plecat Barnaba la Tars, ca să-l caute pe Saul Și aflându-l, l-a dus la Antiohia. Și au stat acolo un an întreg, adunându-se în biserică și învățând mult popor. Și în Antiohia, întâia oară, ucenicii s-au numit creștini."* Fapte 11, 25-26.

Așadar, în Antiohia, apare pentru prima dată numele de creștin, care va fi nu numai un cuvânt nou, dar și o idee nouă. Dacă până acum, în mediul iudaic, creștinii se numeau *ucenici, credincioși, frați, sfinți*, de acum înainte se vor numi cu numele lui Hristos. Acesta va fi un nume propriu și specific lor și pe care îl vor purta toți cei care vor veni în cadrul Bisericii, atât din iudaism, cât și din păgânism. Observăm astfel, că în Antiohia, marea metropolă, care era Perla Orientului, într-un mediu păgân, creștinismul se va răspândi, într-un mediu nou, dar și cu

[20] Saul, este vorba despre Sfântul Apostol Pavel, care s-a convertit la creștinism.

un nume nou. O altă comunitate creștină importantă se va forma în Siria, dintre iudeii și prozeliții din Damasc.

În anul 44 d.Hr., Sfântul Apostol Iacov (numit și Iacov cel Mare), fratele Sfântului Apostol Ioan, va deveni primul apostol martir. Din porunca lui Irod Agripa (41-44 d.Hr.), nepotul lui Irod cel Mare, va fi ucis Sfântul Apostol Iacov: *„Și în vremea aceea, regele Irod (Agripa) a pus mâna pe unii din Biserică, ca să-i piardă. Și a ucis cu sabia pe Iacov, fratele lui Ioan."* Fapte 12, 1-2.

Uciderea Sfântului Apostol Iacov a făcut mare plăcere unor evrei, și astfel, Irod Agripa îl va aresta și întemnița și pe Sfântul Apostol Petru: *„Și văzând că este pe placul iudeilor, a mai luat și pe Petru,* (*și erau zilele Azimelor*), pe *care și prinzându-l l-a băgat în temniță, dându-l la patru străji de câte patru ostași, ca să-l păzească, vrând să-l scoată la popor după Paști."* Fapte 12, 3-4. Sfântul Apostol Petru va fi scăpat, în chip minunat din închisoare, de către un înger și se va duce noaptea în casa Mariei, mama lui Marcu, unde erau adunați mai mulți credincioși care se rugau: *„Și Petru, venindu-și în sine, a zis: «Acum știu cu adevărat că Domnul a trimis pe îngerul Său și m-a scos din mâna lui Irod și din toate câte aștepta poporul iudeilor». Și chibzuind, a venit la casa Mariei, mama lui Ioan, cel numit și Marcu, unde erau adunați mulți și se rugau."* Fapte 12, 11-12.

După acest episod, în care Sfântul Apostol Petru scapă de arestarea lui Irod Agripa, el va părăsi Ierusalimul și se va duce în alt loc: *„Dar Petru bătea mereu la poartă. Și deschizându-i, l-au văzut și au rămas uimiți. Și făcându-le semn cu mâna să tacă, le-a istorisit cum l-a scos Dumnezeu pe el din temniță. Și a zis: Vestiți acestea lui Iacov și fraților. Și ieșind, s-a dus în alt loc."* Fapte 12, 16-17.

Îl vom găsi pe Sfântul Apostol Petru printre creștinii din Antiohia împreună cu Sfântul Apostol Pavel. În momentul în care Sfântul Apostol Petru, împreună cu Barnaba și ceilalți iudeo-creștini, s-a retras din comunitatea creștinilor, care proveneau dintre neamuri, Sfântul Apostol Pavel îl va mustra în fața credincioșilor și va apăra cu multă tărie universalitatea creștinismului:[21] *„Iar când Chefa a venit în Antiohia, pe față i-am stat împotrivă, căci era vrednic de înfruntare. Căci înainte de a veni unii de la Iacov, el mânca cu cei dintre neamuri; dar când au venit ei, se ferea și se osebea, temându-se de cei din tăierea împrejur. Și împreună cu el s-au fățărnicit și ceilalți iudei încât și Barnaba a fost atras de fățărnicia lor. Dar când am văzut că el nu calcă drept, după adevărul Evangheliei, am zis lui Chefa înaintea tuturor: «Dacă tu, care ești iudeu, trăiești ca păgânii și nu ca iudeii, de ce silești pe păgâni să trăiască ca iudeii? Noi suntem din fire iudei, iar nu păcătoși dintre neamuri. Știind însă că omul nu se îndreptează din faptele Legii, ci prin credința în Hristos Isus, am crezut și noi în Hristos Isus, ca să ne îndreptăm din credința în Hristos, iar nu din faptele Legii, căci din faptele Legii nimeni nu se va îndrepta».”* Gal. 2, 11-16.

Observăm astfel că, în Antiohia, s-a iscat o discuție legată de creștinii proveniți dintre păgâni și cei proveniți dintre iudei. Iudeo-creștinii impuneau păgânilor, ca la intrarea în creștinism, să treacă mai întâi prin legea mozaică și să respecte în mod special circumciziunea.

Pentru a rezolva această problemă, care s-a ivit în Biserica primară, în jurul anului 50 d.Hr., Sfinții Apostoli s-au adunat la Ierusalim în cadrul unui sinod, numit Sinodul apostolic. În

[21] Preot prof. dr. Ioan Rămurean, Preot prof. dr. Milan Șesan, Preot prof. dr. Teodor Bodogae, op. cit., pp. 62-67.

cadrul acestuia ei au hotărât că nu este obligatorie legea mozaică pentru creștinii, care proveneau dintre păgâni.[22] Ei trebuiau să se ferească de idolatrie, desfrânare, consumarea de sânge, dar și de animale sugrumate: *„Și unii, coborându-se din Iudeea, învățau pe frați că: «Dacă nu vă tăiați împrejur, după rânduiala lui Moise, nu puteți să vă mântuiți». Și făcându-se pentru ei împotrivire și discuție nu puțină cu Pavel și Barnaba, au rânduit ca Pavel și Barnaba și alți câțiva dintre ei să se suie la apostolii și la preoții din Ierusalim pentru această întrebare. Deci ei, trimiși fiind de Biserică, au trecut prin Fenicia și prin Samaria, istorisind despre convertirea neamurilor și făceau tuturor fraților mare bucurie. Și sosind ei la Ierusalim au fost primiți de Biserică și de apostoli și de preoți și au vestit câte a făcut Dumnezeu cu ei. Dar unii din eresul fariseilor, care trecuseră la credință, s-au ridicat zicând că trebuie să-i taie împrejur și să le poruncească a păzi Legea lui Moise. Și apostolii și preoții s-au adunat ca să cerceteze despre acest cuvânt. Și făcându-se multă vorbire, s-a sculat Petru și le-a zis: «Bărbați frați, voi știți că din primele zile, Dumnezeu m-a ales între voi, ca prin gura mea neamurile să audă cuvântul Evangheliei și să creadă. Și Dumnezeu, Cel ce cunoaște inimile, le-a mărturisit, dându-le Spiritul Sfânt, ca și nouă. Și nimic n-a deosebit între noi și ei, curățind inimile lor prin credință. Acum deci, de ce ispitiți pe Dumnezeu și vreți să puneți pe grumazul ucenicilor un jug, pe care nici părinții voștri, nici noi n-am putut să-l purtăm? Ci prin harul Domnului nostru Isus Hristos, credem că ne vom mântui în același chip ca și aceia». Și a tăcut toată mulțimea și ascultau pe Barnaba și pe Pavel, care istoriseau câte semne și minuni a făcut Dumnezeu prin ei între neamuri. Și după ce au tăcut*

[22] Nicolae Chifăr, op. cit., p. 31.

ei, a răspuns Iacov, zicând: «Bărbați frați, ascultați-mă! Simon a istorisit cum de la început a avut grijă Dumnezeu să ia dintre neamuri un popor pentru numele Său. Și cu acestea se potrivesc cuvintele prorocilor, precum este scris: *„După acestea Mă voi întoarce și voi ridica iarăși cortul cel căzut al lui David și cele distruse ale lui iarăși le voi zidi și-l voi îndrepta, ca să-L caute pe Domnul ceilalți oameni și toate neamurile peste care s-a chemat numele Meu asupra lor, zice Domnul, Cel ce a făcut acestea." Lui Dumnezeu Îi sunt cunoscute din veac lucrurile Lui. De aceea eu socotesc să nu tulburăm pe cei ce, dintre neamuri, se întorc la Dumnezeu. Ci să le scriem să se ferească de întinările idolilor și de desfrâu și de* (*animale*) *sugrumate și de sânge»*". Fapte 15, 1-20.

Aceste hotărâri ale Sinodului de la Ierusalim vor constitui o nouă etapă, care va fi deosebit de importantă în ceea ce privește impulsionarea propovăduirii Evangheliei la neamuri, dar mai ales în ceea ce privește repartizarea misionarilor în lumea păgână. Rezultatele propovăduirii Evangheliei la neamuri nu vor întârzia să apară, iar primii creștini dintre păgânii, care au primit credința, au fost elinii.[23] Primii misionari, care vor propovădui Evanghelia elinilor vor fi misionarii, care au plecat din Ierusalim din cauza tulburărilor pentru Ștefan: „*Auzind acestea, au tăcut și au slăvit pe Dumnezeu, zicând: «Așadar și păgânilor le-a dat Dumnezeu pocăința spre viață»; Deci cei ce se risipiseră din cauza tulburării făcute pentru Ștefan, au trecut până în Fenicia și în Cipru, și în Antiohia, nimănui grăind cuvântul, decât numai iudeilor. Și erau unii dintre ei, bărbați ciprieni și cireneni care, venind în Antiohia, vorbeau și către elini, binevestind*

---

[23] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit. p. 163.

pe Domnul Isus. Și mâna Domnului era cu ei și era mare numărul celor care au crezut și s-au întors la Domnul." Fapte 11, 18-21.

Comunitatea creștină de la Ierusalim era condusă de Iacov cel Mic[24] (fratele Domnului), care prin viața sa plină de sfințenie, și-a câștigat o mare autoritate morală printre creștini, dar și printre evreii de la Ierusalim și din împrejurimi: „*Tot așa și Iacov cel supranumit «fratele Domnului», întrucât se numea și fiu al lui Iosif, iar acest Iosif era «tată» lui Hristos, căci după cum ne spune Scriptura Sfântă a Evangheliei, s-a aflat că Fecioara, cu care era logodit, avea în pântece din Spiritul Sfânt încă înainte de a fi ei împreună* (Matei 1, 18.) – *acest Iacov, căruia cei vechi îi dădeau porecla de «cel drept», din pricina deosebitei sale evlavii, a ajuns, după cum se spune, să fie așezat cel dintâi pe scaunul episcopal din Ierusalim.*[25] Comunitatea creștină de la Ierusalim, aflându-se în inima iudaismului, a optat la început pentru un conservatorism iudeo-creștin și astfel, observăm că ea a hotărât pentru o alegere dinastică, a unui reprezentat din familia Mântuitorului Isus Hristos pentru a conduce Biserica de aici.

Datorită vieții sale ireproșabile, Sfântul Apostol Pavel îl aprecia în mod deosebit, numindu-l, alături de Sfinții Apostoli Petru și Ioan, stâlpi ai Bisericii: „*Și cunoscând harul ce mi-a fost dat mie, Iacov și Chefa și Ioan, cei socotiți a fi stâlpi, mi-au dat mie și*

---

[24] Iacov cel Mic, sau Iacov al lui Alfeu, cum îl găsim numit în Sfintele Evanghelii de la Matei 10, 3; Marcu 3, 18; Luca 6, 15; Ioan 19, 25; Fapte 1, 13. Iacov este fiul lui Iosif dintr-o căsătorie anterioară, iar în sensul acesta poate fi numit fratele Domnului și trebuie deosebit de Sfinții Apostoli. După unele păreri, el nu pare a fi aceeași persoană cu Sfântul Apostol Iacov al lui Alfeu, vezi: Preot prof. dr. Ioan Rămurean, Preot prof. dr. Milan Șesan, Preot prof. dr.Teodor Bodogae, op. cit., p. 67.

[25] Eusebiu de Cezareea, op. cit., II, I, 2, pp. 64-65.

lui Barnaba dreapta spre unire[26] *cu ei, pentru ca noi să binevestim la neamuri, iar ei la cei tăiați împrejur.* Gal. 2, 9. Marea autoritate a Sfântului Iacov cel Mic, provenea pe de o parte și din faptul că era rudenie cu Mântuitorul Isus Hristos, dar și din evlavia și viața ascetică pe care o ducea. El va conduce comunitatea din Ierusalim până la moartea sa martirică între anii 61-62 d.Hr.

A fost condamnat la moarte de Sinedriu și ucis cu pietre, iar pentru că nu murise va fi lovit în cap de către unul dintre ucigași cu un ciomag. La condamnarea și executarea Sfântului Iacov cel Mic, Sinedriul a profitat de faptul că procuratorul Porcius Festus a murit, iar succesorul său Albinus[27] nu a ajuns încă să-și ocupe postul. Astfel, cei din Sinedriu l-au condamnat și l-au omorât fără aprobarea legală a procuratorului.[28] Despre aceste momente ne vorbește Iosif Flaviu: „*Tânărul Ananus, despre a cărui numire în funcția de Mare Preot am vorbit adineauri, avea o fire nemiloasă și cutezătoare. El făcea parte din secta saduceilor, care sunt mai acerbi și mai nemiloși în judecăți decât ceilalți iudei, după cum am arătat mai înainte. Fiindcă era, așadar, crud, Ananus a socotit că sosise momentul potrivit să treacă la faptă acum, când Festus murise și Albinus era în drum spre Iudeea. A convocat sinedriul la judecată și l-a adus în fața lui pe fratele lui Isus, denumit Hristos* (*el se chema Iacov*), *împreună cu alți câțiva, acuzându-i că încălcaseră legile, și i-a condamnat să fie uciși cu pietre. Acest lucru a stârnit indignarea cetățenilor moderați, care respectau cu strictețe legile; Ei și-au trimis în taină solii la regele lor rugându-l să-l avertizeze în scris pe Ananus să nu mai întreprindă asemenea fapte,*

---

[26] Era semnul prin care Sfinții Apostoli, cu toate că erau deosebiți în lucrare, rămâneau în comuniune harică.

[27] Albinus a fost al șaselea procurator roman al iudeilor între anii 62-64 d.Hr.

[28] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 333.

căci fusese nedrept și în ceea ce făcuse acum. Unii dintre ei s-au dus în întâmpinarea lui Albinus, care tocmai plecase din orașul Alexandria, și i-au atras atenția că Ananus convocase singur sinedriul la judecată, fără să-i ceară consimțământul. Albinus a fost convins de vorbele sfătuitorilor săi și i-a adresat scrisori furibunde lui Ananus amenințându-l că-i va da cuvenita pedeapsă. Dar, în urma acestui incident, regele Agrippa i-a luat funcția de Mare Preot, pe care o deținuse timp de trei luni, și i-a încredințat-o lui Iesus, fiul lui Damnaeus."[29]

Judecarea și condamnarea Sfântului Iacov cel Mic se înscrie în cadrul persecuțiilor sistematice, la care au fost supuși primii creștini de către evrei și prezintă multe asemănări cu procesul Mântuitorului Isus Hristos. Cu toate aceste condamnări, procesul și uciderea Sfântului Iacov cel Mic vor întări, dar mai ales vor dezvolta și mai mult, creștinismul în drumul său către o religie universală.[30]

Înțelepciunea de care a dat dovadă Sfântul Iacov cel Mic în cadrul Sinodului apostolic de la Ierusalim din anul 50 d.Hr. a dus la înlăturarea neînțelegerii, care exista între tendința iudaizantă, (care cerea respectarea Legii mozaice și de către creștini) și cealaltă, care se opunea respectării prescripțiilor mozaice. Prin această hotărâre a Sinodului apostolic s-a produs prima separare între creștinism și iudaism, care va fi urmată de o a doua separare ce va avea loc după distrugerea Templului de la Ierusalim din anul 70 d.Hr.

---

[29] Flavius Josephus, *Antichități iudaice II, cărțile XI-XX, de la refacerea templului până la răscoala împotriva lui Nero,* XX, IX, 1, Traducere, note și indice de nume de Ion Acsan, Editura Hasefer, București, 2003, p. 571.

[30] Mircea Duțu, op. cit., pp. 30-35.

Sfântul Iacov cel Mic a scris o epistolă, care face parte din cele douăzeci și șapte de cărți canonice ale Noului Testament. Această epistolă, alături de cele două epistole ale Sfântului Apostol Petru, cele trei ale Sfântului Apostol Ioan și una a Sfântului Apostol Iuda sunt numite: ἐπιστολαὶ καθολικαί, epistole catholice (universale). Ele au primit acest nume încă de la începutul creștinismului și a intrat în uz încă de la mijlocul secolului al doilea. Această denumire a lor este justificată, deoarece spre deosebire de Epistolele pauline, care se adresau unei anumite comunități locale sau unor persoane, *Epistolele catholice* se adresează unui cerc mai larg de cititori. Majoritatea acestor Epistole au un caracter de enciclică: „*catholicae vocantur, id est encyclicae*" așa cum spune Oecumenius.[31]

Epistola Sfântului Iacov cel Mic este cea mai voluminoasă dintre *Epistolele catholice.* Ea are cinci capitole, cu o sută opt versete și o mie șapte sute treizeci și nouă de cuvinte. Ca și celelalte *Epistole catholice*, epistola Sfântului Iacov cel Mic are un caracter eminamente practic și are puține învățături dogmatice. Un loc particular îi este rezervat rugăciunii pentru bolnavi: „*Este cineva bolnav între voi? Să cheme preoții Bisericii și să se roage pentru el, ungându-l cu untdelemn, în numele Domnului. Și rugăciunea credinței va mântui pe cel bolnav și Domnul îl va ridica, și de va fi făcut păcate se vor ierta lui.*" Iac. 5, 14-15. Avem așadar aici prima mărturie despre Taina sfântului Maslu.

În această epistolă, Sfântul Iacov cel Mic dă anumite sfaturi prin care dorește să-i ajute pe cititori să-și formeze o

[31] Oecumenius, a fost episcop în Trrika (azi este Trikkala în Tesalia, Grecia) aproximativ în anul 990 d.Hr. El este autorul mai multor comentarii la cărțile Noului Testament, dar și al celui mai vechi comentariu grecesc la cartea Apocalipsei.

conduită morală corespunzătoare pentru ei în calitate de creștini.[32] De asemenea, această epistolă are și rolul de a-i avertiza pe creștinii care, datorită vieții cotidiene, riscă să amorțească sau să se moleșească. Astfel, printr-o prezentare înflăcărată, Sfântul Iacov revendică credinței o dimensiune concretă și istorică, pe care anumite falsificări au uitat-o: *„Așa și cu credința: dacă nu are fapte, e moartă în ea însăși. Dar va zice cineva: Tu ai credință, iar eu am fapte; arată-mi credința ta fără fapte și eu îți voi arăta, din faptele mele, credința mea. Tu crezi că unul este Dumnezeu? Bine faci; dar și demonii cred și se cutremură. Vrei să înțelegi, omule nesocotit, că credința fără de fapte moartă este?"* Iacov 2, 17-20.

De aceea, în numele unei credințe adevărate, prin care se creează comuniunea cu Dumnezeu, trebuie să se construiască și o comunitate bisericească, care, o comunitate care să fie bazată pe legături de egalitate, ce au ca fundament fraternitatea și nu averea. De multe ori bogăția poate deveni un factor de risc, înaintea căruia trebuie să acționezi cu prudență și înțelepciune. Este cuvântul adevărului, cel care generează viață în creștinism. Epistola ar fi fost scrisă în jurul anului 60 d.Hr.[33]

După ce a fost ucis Sfântul Apostol Iacov,[34] fratele Sfântului Apostol Ioan, în anul 44 d.Hr., de către regele Irod Agripa (41-44 d.Hr.), și după plecarea Sfântului Apostol Petru

---

[32] *Studiul Noului Testament*, Manual pentru Institutele teologice, Ediția a doua, EIBMBOR, București, 1977, pp. 215-216.

[33] Mauro Orsati, *Introducere în studiul Noului Testament*, Traducerea și adaptarea Pr. Dr. Călin Daniel Pațulea, Prof. Adriana Zaharia, Editura Buna Vestire, Blaj, 2008, pp. 365-376.

[34] Sfântul Apostol Iacov mai este cunoscut și sub numele de Iacov al lui Zevedeu (după numele tatălui său), Iacov cel Mare sau cel Bătrân.

din Ierusalim, în anul 44 d.Hr., urma Sfinților Apostoli se va pierde în *Faptele Apostolilor*. Istoria creștinismului va fi dominată, acum mai bine de trei decenii, de către personalitatea excepțională a Sfântului Apostol Pavel.[35]

Cel mai important moment din istoria apostolatului creștin este, fără îndoială, cel al alegerii de către Mântuitorul Isus Hristos a celor doisprezece Apostoli, din rândul numeroșilor Săi ucenici. Din acest moment, în care ei au devenit ucenicii Mântuitorului Isus Hristos și până când vor primi pe deplin harul preoției apostolice, cei doisprezece, care după căderea lui Iuda Iscarioteanul, vor rămâne unsprezece, vor parcurge etapele de însușire a învățăturii evanghelice propovăduite de către Isus Hristos.

De asemenea, ei vor fi înzestrați cu puteri și harisme, care îi vor transforma pe parcursul timpului, în slujitori întăriți, neînfricați și conștienți ai Evangheliei, dar și a Învierii Mântuitorului Isus Hristos.[36] Având aceste daruri, Sfinții Apostoli vor fi cei care vor duce la îndeplinire porunca Mântuitorului Isus Hristos: „*Drept aceea, mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Spirit, Învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit vouă și, iată, Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârșitul veacului. Amin!*” Mt. 28, 19-20. Astfel, în urma acestei porunci, Sfinții Apostoli vor duce Evanghelia la toate popoarele, iar prin activitatea lor se va întemeia Biserica, de la Ierusalim și până la marginile pământului.

---

[35] Preot prof. dr. Ioan Rămurean, Preot prof. dr. Milan Șesan, Preot prof. dr.Teodor Bodogae, op. cit., p. 67.

[36] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 91.

Sfinții Apostoli au organizat și coordonat acțiunea de propovăduire a Evangheliei pretutindeni după un plan temeinic și minuțios care a fost pus la punct de către ei: *„Ci dimpotrivă, văzând că mie mi-a fost încredințată Evanghelia pentru cei netăiați împrejur, după cum lui Petru, pentru cei tăiați împrejur. Căci Cel ce a lucrat prin Petru în apostolia tăierii împrejur a lucrat prin mine la neamuri; Și cunoscând harul ce mi-a fost dat mie, Iacov și Chefa și Ioan, cei socotiți a fi stâlpi, mi-au dat mie și lui Barnaba dreapta spre unire cu ei, pentru ca noi să binevestim la neamuri, iar ei la cei tăiați împrejur."* Gal. 2, 7-9.

Despre activitatea misionară a Sfinților Apostoli vom avea informații de acum înainte doar din Tradiția Bisericii: *„Sfinții Apostoli ai Mântuitorului, precum și ucenicii lor, s-au împrăștiat în toată lumea locuită pe atunci. După Tradiție, lui Toma i-a căzut soarta să meargă în Parția, lui Andrei în Sciția, lui Ioan în Asia, unde a și petrecut vreme mai îndelungată murind în orașul Efes. Petru pare a fi predicat la început între iudeii împrăștiați prin Pont, Galatia, Bitinia, Capadochia și Asia, iar la urmă a venit și la Roma, unde, la dorința lui, a fost răstignit cu capul în jos. Ce să mai zicem de Pavel, care începând „din Ierusalim și până în ținuturile Iliricului"* (*Rom. 15,19*) *a plinit Evanghelia lui Hristos și a murit apoi moarte de martir pe vremea lui Nero la Roma? Așa ne spune textual Origen în cea de a treia carte a Comentariului său la Cartea Facerii."*[37]

Cu certitudine că printre marii misionari de la începutul creștinismului, s-a numărat și Sfântul Apostol Andrei, unul din cei doisprezece Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, a cărui activitate este prezentată în cărțile Noului Testament, prin texte,

[37] Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, I, 1-3, p. 99.

care au un conținut general: *„Iar ei, plecând, au propovăduit pretutindeni și Domnul lucra cu ei și întărea cuvântul, prin semnele care urmau. Amin.”* Mc. 16, 20. Această activitate misionară va fi confirmată în scrierile cu caracter istoric din primele patru secole și va fi descrisă detaliat în izvoarele aghiografice ale Bisericilor locale, pe care Sfântul Apostol Andrei le-a întemeiat sau le-a aprofundat învățătura creștină, pe care acestea au primit-o.

Din aceste izvoare, putem spune că activitatea misionară a Sfântului Apostol Andrei nu este cu nimic mai prejos decât aceea a Sfântului Apostol Pavel atât în ce privește roadele acesteia, dar și în privința ariei geografice și dimensiunea etnică.[38]

Sfântul Apostol Andrei, cel întâi chemat la apostolat, a fost fratele Sfântului Apostol Petru, și s-au născut în Betsaida Galileei. Au fost fiii lui Iona, iar de meserie au fost pescari. Sfântul Apostol Andrei a fost mai întâi ucenicul Sfântului Ioan Botezătorul și el a fost primul care a identificat în persoana lui Isus pe Mesia, dar în același timp a fost și primul propovăduitor al acestui adevăr, deoarece încă atunci, când era ucenicul acestuia, când l-a întâlnit pe Simon, fratele său, i-a zis: *„Am găsit pe Mesia, care se tâlcuiește Hristos.”* Aceasta ne arată bucuria și intenția Sfântului Apostol Andrei de a continua să vestească această descoperire și la alte persoane din familia sa, dar și din anturajul său.[39]

După Rusalii, el va propovădui Evanghelia în Ierusalim, dar și în provinciile Iudeea, Samaria, Bytinia, Pont și Ahaia,

---

38 Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 12-13.

39 Ibidem, pp. 27-28.

precum și în provincia Scythia, ajungând până la geto-dacii din Dobrogea de azi. De asemenea, a propovăduit Evanghelia și în Bizanț[40] unde îl va așeza în anul 38 d.Hr. pe Stahie, ca primul episcop al acestei cetăți. Sfântul Apostol Andrei a primit martiriul la Patras în provincia Ahaia din Grecia, fiind răstignit pe o cruce în formă de X, în 30 noiembrie 62 d.Hr.

Sfântul Apostol Petru va propovădui creștinismul în Ierusalim, Iudeea, Samaria, dar și în provinciile Galatia, Pont, Bytinia, Capadocia, Asia Proconsulară și la Corint. Din anul 62 d.Hr. va fi la Roma, până în 29 Iunie 67 d.Hr., când, potrivit Tradiției va primi cununa martirică, fiind răstignit cu capul în jos. Sfântul Apostol Petru a scris și două epistole numite catholice.

Prima epistolă este o capodoperă a Bisericii primare[41] și are cinci capitole, care au un conținut practic și moral, dar și unele învățături doctrinare. Ea este adresată creștinilor din provinciile Pont, Galatia, Capadocia, Asia și Bythinia. Principala idee a epistolei este mântuirea creștină, care trebuie să dea credincioșilor curaj în încercări, în suferințe, dar și speranța la moștenirea vieții veșnice. Să nu uităm faptul că Nero, în august 64 d.Hr., a declanșat persecuția împotriva creștinilor. Probabil că Sfântul Apostol Petru s-a gândit că aceasta se va putea extinde și în celelalte provincii ale

---

40 Bizanț este vechea colonie Byzantion, care a fost întemeiată în anul 667 î.Hr. de către grecii din Megara. În 11 mai 330 d.Hr., împăratul Constantin cel Mare (306-337 d.Hr.), va muta capitala de la Roma, pe locul vechii colonii grecești Byzantion, care de acum se va numi Constantinopol. Ea va deveni capitala Imperiului Bizantin până la 29 mai 1453 d.Hr., când va fi cucerită de Mahomed al II-lea, și va primi numele de Istanbul, așa cum se numește și azi.

41 Mauro Orsati, op. cit., p. 377.

Imperiului și de aceea îi încurajează pe credincioși în această epistolă. De asemenea, ea este o scriere importantă pentru educația creștină, dar mai ales ea este și o scriere de întărire și de zidire sufletească.[42] În ea avem un rezumat admirabil al teologiei creștine, care era răspândită în epoca Sfinților Apostoli și care era prezentată cu o căldură emoționantă prin simplitatea sa. Epistola a fost scrisă la Roma între anii 62-64 d.Hr.[43]

A doua epistolă a fost scrisă de către Sfântul Apostol Petru cu puțin timp înainte de a muri și o trimite fiilor săi sufletești pentru a le da ultimele sfaturi. Ea are aceiași destinatari ca și prima epistolă. Datorită faptului că se aseamănă foarte mult, din punct de vedere al cuprinsului cu *Epistola* Sfântului Iacov, ea a fost cea mai discutată dintre toate epistolele. Asemănarea dintre cele două epistole se datorează faptului că cei doi Apostoli Petru și Iacov au folosit același fond comun al catehezei apostolice, referitor la ereticii, pe care trebuiau să-i combată, pentru că ambele epistole aveau același scop.

Autenticitatea celei de a doua *Epistole catholice* a Sfântului Petru este confirmată de faptul că ea a fost recunoscută de către Părinții Apostolici. Din ea citează Sfântul Clement Romanul (papa Romei 92-101 d.Hr.), Policarp al Smirnei (70-156 d.Hr.) Barnaba (90-140 d.Hr.), Sfântul Iustin Martirul și Filosoful (100/110-165/166 d.Hr.), Sfântul Irineu (143/144-202 d.Hr.), Sfântul Ipolit (170/175-235 d.Hr.), Clement Alexandrinul (150-215 d.Hr.) și Teofil al Alexandriei († 412 d.Hr.), iar marii părinți ai Bisericii ca: Sfântul Atanasie cel Mare (295-373 d.Hr.), Sfântul

[42] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 339-348.
[43] Mauro Orsati, op. cit., pp. 378-381.

Chiril al Ierusalimului (313-386 d.Hr.) și Sfântul Grigorie din Nazianz (329-390 d.Hr.), o numără între cărțile canonice.

Epistola are trei capitole, iar el având previziunea că va muri curând, pentru că Nero a declanșat începând din anul 64 d.Hr. persecuția împotriva creștinilor. Sfântul Apostol Petru știa că în mijlocul fiilor săi sufletești, vor apărea unii învățători mincinoși, iar în această epistolă le arată falsele lor învățături, dar și viața lor imorală. El le vorbește creștinilor despre necesitatea păstrării purității credinței, dar și practicarea unei vieți virtuoase în vederea Parusiei Domnului (cea de a doua venire a Mântuitorului de la sfârșitul lumii). Întârzierea Parusiei nu trebuie socotită după calcule omenești, pentru că: *„O singură zi, înaintea Domnului este ca o mie de ani și o mie de ani ca o zi. Domnul nu întârzie cu făgăduința Sa, după cum socotesc unii că e întârziere, ci îndelung rabdă pentru voi, nevrând să piară cineva, ci toți să vină la pocăință. Iar ziua Domnului va veni ca un fur, când cerurile vor pieri cu vuiet mare, stihiile, arzând, se vor desface, și pământul și lucrurile de pe el se vor mistui. Deci dacă toate acestea se vor desființa, cât de mult vi se cuvine vouă să umblați în viață sfântă și în cucernicie.”* II Petru 3, 8-11. Întârzierea Parusiei se datorează faptului că Dumnezeu dorește ca oamenii să se întoarcă de la viața păcătoasă, la viața sfântă.

Această epistolă este deosebit de importantă, pentru că ea ne relevă unele aspecte unice din tot Noul Testament, cu privire la eshatologia creștină (Parusia Mântuitorului Isus Hristos și sfârșitul lumii).[44] *Epistola* a fost scrisă de la Roma cu puțin timp înaintea de moartea martirică a Sfântului Apostol Petru din 29 Iunie 67 d.Hr.

---

[44] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 348-353.

Sfântul Apostol Iacov cel Mare, era fratele Sfântului Apostol Ioan și au fost fiii lui Zevedeu, iar pe mama lor o chema Salomeea, fiind verișoară cu Sfânta Fecioară Maria. Au fost numiți și *Fiii tunetului*, datorită faptului că aveau o fire mai energică, fiind repeziți din fire. Sfântul Apostol Iacov și-a desfășurat activitatea la Ierusalim, iar în anul 44 d.Hr. va primi martiriul, fiind omorât prin decapitare de către regele Irod Agripa. O veche tradiție îl face Apostolul Spaniei, iar moaștele sale sunt venerate la Santiago de Compostela în Spania, începând din secolul al X-lea.

Sfântul Apostol Ioan, cunoscut și sub numele de Teologul, a fost la început ucenic al Sfântului Ioan Botezătorul și era de loc din Galileea. Mântuitorul Isus Hristos va încredința pe Sfânta Fecioară Maria în grija Sfântului Apostol Ioan: „*Deci Isus, văzând pe mama Sa și pe ucenicul, pe care îl iubea, stând alături, a zis mamei Sale*: *Femeie, iată fiul tău! Apoi a zis ucenicului*: *Iată mama ta! Și din ceasul acela ucenicul a luat-o la sine.*" In. 19, 26-27.

După moartea Sfintei Fecioare Maria, potrivit Tradiției, Sfântul Apostol Ioan va părăsi Ierusalimul în jurul anului 69 d.Hr. și se va așeza la Efes, de unde va propovădui creștinismul în Asia. A fost exilat în insula Patmos din Marea Egee de către împăratul Domițian (81-96 d.Hr.) între anii 90-95 d.Hr., perioadă în care a scris *Apocalipsa*. După moartea împăratului Domițian, în anul 96 d.Hr., va reveni la Efes, capitala provinciei romane Asia proconsulară, de unde va conduce cu mare autoritate spirituală Bisericile din Asia Mică.

La Efes, Sfântul Apostol Ioan a scris Evanghelia a patra prin anul 96 d.Hr.[45], iar după unele păreri, ea ar fi fost scrisă la sfârșitul primului secol, în jurul anilor 90-100 d.Hr.[46]

[45] Ibidem, p. 153.

[46] Mauro Orsati, op. cit., p. 230.

Sfântul Apostol Ioan a scris Evanghelia sa cu gândul de a completa și a face logice și inteligibile unele din episoadele Evangheliilor sinoptice.[47] Evanghelia după Matei are în jur de 18.305 cuvinte, cea de la Marcu 11.242, Luca are 18.428, Ioan 15.416, iar tot Noul Testament are 137.490 de cuvinte.[48] Evanghelia Sfântului Apostol Ioan are douăzeci și unu de capitole și scoate în evidență o hristologie specială, care este centrată pe conceptul de Logos, co-părtaș al Tatălui la crearea și mântuirea lumii. Cu toate acestea ea nu se opune Evangheliilor sinoptice în mod esențial, pentru că ea le completează, dar în același timp le și corectează în anumite puncte.[49] În Evanghelia sa, Sfântul Apostol Ioan va combate ereziile lui Cerint, ebioniților, nicolaiților și dochetilor cu privire la persoana Mântuitorului Isus Hristos.[50] Evanghelia a patra poate fi considerată, pe bună dreptate, o capodoperă teologică a Noului Testament, pentru că în ea Sfântul Apostol Ioan a adâncit învățătura Mântuitorului Isus Hristos, conform cerințelor mediului cultural al vremii și a făcut ca ea să fie o carte cercetată de mințile cele mai înalte ale tuturor vremilor.[51]

Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan a scris și trei *Epistole catholice*. Prima epistolă este cea mai mare; ea are cinci capitole și este cea mai importantă. *Epistola* combate o serie întreagă de eretici de nuanță iudeo-gnostică și acordă o atenție deosebită

[47] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit. p. 43.

[48] Mauro Orsati, op. cit., p. 225.

[49] *Noul Testament: Evanghelia după Ioan*, Ediție bilingvă, Introduceri, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Curtea Veche, București, 2010, pp. 15-21.

[50] *Studiul Noului Testament*, op. cit., p. 76.

[51] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 153.

aspectului eshatologic și al speranței creștine. Ea a fost scrisă pentru creștinii care au provenit dintre păgâni și care erau cunoscuți ca apropiați ai Sfântului Apostol Ioan, dar care în această perioadă erau amenințați de ereticii vremii. *Epistola* are, așadar, un scop pastoral, misionar și apologetic. În ea, Sfântul Apostol Ioan le recomandă creștinilor să se ferească de idolatrie, dar în același timp combate ereziile dogmatice și morale ale cerintienilor, nicolaiților, ebioniților și dochеților, care pretind că posedă gnoza adevărată și comuniunea cu Dumnezeu.

Cerint învăța că Mântuitorul Isus Hristos nu este Fiul lui Dumnezeu și nu s-a născut dintr-o fecioară, ci El ar fi fost fiul lui Iosif și al Mariei. În consecință, El ar fi fost un om ca și oricare altul, dar care, prin dreptate, prudență și înțelepciune ne-a depășit. La Botez, peste Mântuitorul Isus Hristos s-a coborât un porumbel, care I-a dat puterea să facă minuni, dar L-a părăsit la Patimi, iar pe Cruce a murit numai omul Isus, pentru că Hristos era impasibil. A înviat omul Isus, dar prin intervenția lui Hristos și de aceea pentru Sfântul Apostol Ioan cerintienii sunt adevărații antihriști: *„În aceasta să cunoașteți spiritul lui Dumnezeu: orice spirit care mărturisește că Isus Hristos a venit în trup este de la Dumnezeu. Și orice duh care nu mărturisește pe Isus Hristos nu este de la Dumnezeu, ci este duhul lui antihrist, despre care ați auzit că vine și acum este chiar în lume.”* I In. 4, 2-3.

Dochеții învățau că Mântuitorul Isus Hristos a avut un trup aparent și nu unul real, iar Întruparea Sa n-a fost o realitate obiectivă. Ebioniții și nicolaiții subestimează păcatul și-i contestă realitatea, asemenea unor mistici libertini, care cred că pot săvârși cele mai grele păcate și cu toate acestea pot să rămână creștini. Aceste erezii au apărut în a doua jumătate a

secolului I d.Hr.[52] Lupta pe care a început-o Biserica pentru a se apăra de aceste erezii a ajuns la apogeu către sfârșitul secolului I d.Hr., iar prima *Epistolă catholică* a Sfântului Apostol Ioan devine un document important în cadrul acestei lupte.[53]

Epistola este printre cele mai apreciate scrieri ale Noului Testament, pentru că ea se evidențiază printr-o bogăție teologică unică. Iubirea față de Dumnezeu reprezintă o afirmație capitală, împreună cu iubirea față de semeni.[54] *Epistola* a fost scrisă la Efes între anii 95-100 d.Hr. și este adresată comunităților din toată provincia Asia.[55]

Epistola a doua catholică are treisprezece capitole și este adresată: *„către aleasa Doamnă și către fiii ei"* II In. 1, 1. *„Aleasa Doamnă"*, după părerile exegeților, ar fi una din Bisericile importante din Asia împreună cu credincioșii ei. Ea a fost scrisă cu scopul de a-i îndemna pe creștini să păstreze credința adevărată, pe care au primit-o. De asemenea, îi îndeamnă să sporească în această credință, pe care au primit-o, dar și în dragoste creștină: *„Și aceasta este iubirea: să trăim după poruncile Lui; Și aceasta este porunca, așa cum ați auzit-o de la început: să trăiți întru iubire."* II In. 1, 6. Tot în această epistolă, Sfântul Apostol Ioan îi sfătuiește pe credincioși să se ferească de ereticii docheți, care negau dumnezeirea Mântuitorului Isus Hristos: *„Pentru că mulți amăgitori au ieșit în lume, care nu mărturisesc că Isus Hristos a venit în trup; Unul ca acesta e amăgitorul și antihristul."* II In. 1, 7. [56] *Epistola* a fost scrisă la Efes, între anii 96-100 d.Hr.[57]

---

[52] *Studiul Noului Testament*, op. cit., pp. 228-232.
[53] W. Thüsing, *Las cartas de san Juan*, Herder, Barcelona, 1986, p. 9.
[54] Mauro Orsati, op. cit., pp. 391-398.
[55] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 353-361.
[56] Ibidem, pp. 361-363.
[57] *Studiul Noului Testament*, op. cit., p. 234.

Epistola a treia catholică are cincisprezece capitole și este adresată lui Gaiu, un creștin, care era probabil de o înaltă condiție socială și care făcea parte dintr-o comunitate ce era condusă de Diotref. Acesta se opunea Sfântului Apostol Ioan și nu primea pe trimișii săi, ba chiar mai mult îi îndemna și pe alții să facă la fel. De aceea, în această epistolă Sfântul Apostol Ioan îl îndeamnă pe Gaiu să-i primească pe misionarii creștini, care se aflau în trecere prin comunitatea din care făcea parte, așa cum i-a primit și cu alte ocazii. *Epistola* a fost scrisă de la Efes, în jurul anilor 96-100 d.Hr.[58] Aceste epistole ale Sfântului Apostol Ioan sunt cele mai scurte scrieri ale Noului Testament.[59]

Împăratul Domițian (81-96 d.Hr.) va începe în a doua jumătate a domniei o persecuție cruntă împotriva creștinilor. El îl va exila pe Sfântul Apostol Ioan în insula Patmos din Marea Egee în anul 95 d.Hr., potrivit mărturiei lui Tertulian *De praescritione 36* și a lui Origen, *Comentariu la Evanghelia după Matei 16, 6*.[60] În această insulă erau exilați cei care erau considerați cei mai periculoși dușmani ai statului. Sfântul Apostol Ioan a fost exilat pentru că a propovăduit Evanghelia, dar și pentru a-l izola de păstoriții săi: „*Eu, Ioan, fratele vostru și părtaș împreună cu voi la strâmtorarea și împărăția și la răbdarea întru Isus, am ajuns pe insula numită Patmos, din cauza (mărturisirii) cuvântului lui Dumnezeu și al mărturisirii lui Isus.*" Apoc. 1, 9. În contextul în care a început această persecuție, dar și datorită faptului că în sânul Bisericii au început să-și facă

58 Ibidem, pp. 232-234.

59 Mauro Orsati, op. cit., pp. 401-404.

60 *Noul Testament: Apocalipsa lui Ioan*, ediție bilingvă, Traducere inedită și comentariu de Cristian Bădiliță, Adevărul Holding, București, 2012, p. 120.

prezența și unele curente eretice, care duceau la descurajarea și la delăsarea unora, Sfântul Apostol Ioan are această descoperire sau dezvăluire cerească, pe care să o aducă la cunoștința conducătorilor Bisericilor din Asia proconsulară, unde erau puternice comunități creștine: *„În spirit am fost în zi de Duminică și în urma mea am auzit un glas mare ca de trâmbiță, care zicea: «Ceea ce vezi scrie într-o carte și trimite-o celor șapte Biserici: la Efes și la Smirna și în Pergam și în Tiatira și la Sardes și la Filadelfia și la Laodiceea»*." Apoc. 1, 10-11.

Scopul pentru care scrie Sfântul Apostol Ioan această carte este acela de a-i întări în credință pe cei slabi, de a-i mustra pe cei rătăciți și de a-i amenința, cu pedeapsa divină pe adversarii Bisericii, arătându-le tuturor, că peste toate persecuțiile, creștinismul va ieși învingător. Scrierea va fi dusă de către un curier în fiecare localitate și va lăsa câte o copie a manuscrisului. Din aceste șapte scrisori rezultă faptul că pericolul major nu vine din exteriorul Bisericii, ci din interiorul ei. Anticriștii sunt cei care se numesc creștini, dar, în realitate, ei trăiesc după obiceiurile și superstițiile păgânilor, dar și după cele iudaice. Așa după cum vedem, ereticii sunt personajele principale ale scrisorilor.[61]

Apocalipsa, fiind o carte profetică, are o limbă și un stil deosebit, care trebuie avute în vedere pentru a putea înțelege cât mai corect mesajul său. În această scriere, adversarii Bisericii sunt prezentați prin animale sălbatice, monștri marini sau pământești, iar instituțiile anticreștine prin membrele acestor fiare. Persecuția Bisericii din Asia, dar și pătimirile Sfântului Apostol Ioan în timpul exilului din insula Patmos au exercitat o

---

[61] Ibidem, p. 139.

puternică influență asupra modului de exprimare foarte specific al *Apocalipsei*.[62] Datorită acestor motive, pe parcursul timpului, *Apocalipsa* a fost interpretată foarte diferit de către exegeți.[63] De asemenea, „obiectul" acestei cărți este parusia, dar și descoperirea făcută de către Mântuitorul Isus Hristos creștinilor și lumii întregi. Pentru a putea înțelege mai bine mesajul ultimativ al *Apocalipsei*, va trebui să încercăm să pătrundem în psihologia comunităților creștine de la sfârșitul secolului I d.Hr., care nu doar că erau supuse presiunii parusiei, ci și persecuțiilor politice.[64]

Apocalipsa se ocupă cu timpul venirii Împărăției lui Dumnezeu din două motive principale. Astfel, la sfârșitul secolului I d.Hr., Biserica trăia foarte intens „întârzierea" celei de a doua veniri a Mântuitorului Isus Hristos. Această întârziere avea consecințe neplăcute pentru viața bisericească, așa după cum vedem că sunt descrise în cele șapte scrisori pentru Bisericile din Asia. În al doilea rând, în această perioadă, Biserica se confrunta cu o presiune din ce în ce mai puternică de a accepta compromisul legat de cultul împăratului, într-o formă de politizare a religiozității, sau de a alege calea prigoanei și chiar cea a martiriului. Din aceste motive, Sfântul Apostol Ioan își asumă această misiune dificilă de a le explica credincioșilor cum va fi sfârșitul, dar și de ce acesta întârzie, cu toate că el este foarte aproape, din moment ce, dacă nu a început deja, el va începe cât de curând.[65]

---

[62] Savvas Agouridis, *Comentariu la Apocalipsă*, Traducere de Preot Dr. Constantin Coman, Editura Bizantină, București, 1997, p. 39.

[63] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 368-384.

[64] *Noul Testament: Apocalipsa lui Ioan*, op. cit., pp. 107-108.

[65] Savvas Agouridis, op. cit., p. 18.

Să nu uităm faptul că în timpul lui Domițian cultul împăratului ajunge la apogeu, el având pretenția ca toți să-l omagieze cu apelativul de *Dominus et Deus noster* (Stăpânul și zeul nostru).[66] *Apocalipsa*, în cele douăzeci și două de capitole, cuprinde o descoperire parțială a învățăturii Mântuitorului Isus Hristos, a Sfinților Apostoli și a Bisericii despre viitorul și persecuțiile ei, dar și despre biruința ei finală, prin Căpetenia sa, Mielul lui Dumnezeu. Ea privește astfel, viitorul Bisericii, cu persecuțiile ei, dar și cu victoria ei peste veacuri până la sfârșitul acestei lumi.[67]

În contradicție cu împăratul a fost formulată dialectic învățătura cristologică și eclesiologică a Bisericii: Hristos-Împăratul și Biserica-Imperiul. Avem, așadar, aici o foarte caracteristică întrepătrundere a factorilor politici, morali și religioși. Din punct de vedere moral se punea întrebarea cine guvernează asupra conștiinței omului: un principiu spiritual acceptat de către oameni sau statul?[68] Putem spune că *Apocalipsa* este o sinteză a Vechiului și Noului Testament, liturgic și eshatologic, pentru că ea anunță noua creație. De asemenea, ea este o încununare spirituală a Bibliei, pentru că este singura scriere care vorbește pe larg despre eternitate, iar, din acest punct de vedere, este opusul Facerii. În *Apocalipsă* nu se vorbește despre origine, despre devenire, ci totul despre veșnicie, ceruri noi și pământ nou.[69]

---

[66] C. Tranquillus Suetonius, *Domitianus*, XIII, op. cit., p. 308.

[67] *Apocalipsa*, Introducere, note și comentariu de Pr. Dr. Ioan Mircea, Editura Harisma, București, 1995, p. 9.

[68] Savvas Agouridis, op. cit., p. 37.

[69] Mauro Orsati, op. cit., pp. 406-429.

Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan a trăit la Efes, până la moartea sa, în 26 septembrie 100 d.Hr.

Sfântul Apostol Toma și-a desfășurat activitatea misionară la parți, în Persia, ajungând până în India, fiind considerat de către Tradiție Apostolul Indiei. Aici va primi martiriul prin străpungerea trupului cu cinci sulițe. Pomenirea lui este în data de 6 octombrie.

Sfântul Apostol Tadeu va propovădui Evanghelia în Palestina.

Sfântul Apostol Filip și-a desfășurat activitatea misionară în Frigia, dar și în vechea provincie Scythia.

Sfântul Apostol Simon Zelotul va propovădui Evanghelia în Persia și în Babilonia.

Sfântul Apostol Matei propovăduiește Evanghelia în Palestina, iar pentru creștinii de aici a scris, în anul 44 d.Hr., Evanghelia în limba aramaică[70] pentru a putea facilita răspândirea mesajului creștin în ținuturi cât mai îndepărtate, unde, iar fi fost mai greu să ajungă personal. Istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea ne spune următoarele despre Sfântul Apostol și Evanghelist Matei: *„După ce a propovăduit mai întâi printre iudei și fiind apoi nevoit să meargă și în alte ținuturi, Matei a scris în limba maternă Evanghelia compusă de el căci a căutat să împlinească în scris lipsa prezenței lui printre cei, de care se despărțea.”*[71] Mai târziu, înainte de anul 70 d.Hr., aceasta va fi tradusă și în limba greacă.[72] Cercetările mai noi sunt de părere

[70] Limba aramaică o vorbeau evreii după întoarcerea lor din robia babilonică. Este limba pe o vorbeau evreii și în timpul Mântuitorului Isus Hristos.

[71] Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, XXIV, 6, p. 125.

[72] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 49.

că ea ar fi fost scrisă în deceniul al optulea și al nouălea al primului secol.[73]

Evanghelia are douăzeci și opt de capitole și scopul ei este acela de a dovedi mesianitatea și divinitatea Mântuitorului Isus Hristos, dar și faptul că El este cel prezis de profeți, iar în persoana Sa s-au împlinit toate vechile profeții. În Evanghelie Sfântul Apostol Matei ne istorisește viața și învățătura Mântuitorului așa cum s-a petrecut, cum s-a desfășurat și după cum a fost ea înregistrată de către un martor ocular.[74]

Sfântul Apostol și Evanghelist Matei, va ajunge să propovăduiască creștinismul în Etiopia,[75] iar după Tradiție ar fi ajuns și în India.[76]

Sfântul Apostol Matia, cel care a fost ales în locul lui Iuda, va propovădui Evanghelia în Etiopia.

De asemenea, ucenicii, aici este vorba despre cei șaptezeci, care i-au însoțit de cele mai multe ori pe Sfinții Apostoli în cadrul activității lor misionare, au propovăduit Sfânta Evanghelie și separat de aceștia. Sfinții Apostoli au coordonat întreaga activitate misionară de la începutul creștinismului, inclusiv pe cea a Sfântului Apostol Pavel, care era cel mai important misionar la neamuri și care prin activitatea sa deschidea noi arii misionare și pentru ceilalți Apostoli. Misionarii care au fost coordonați de către Sfinții Apostoli nu au fost simpli credincioși, ci ei primeau acest drept

---

[73] *Noul Testament: Evanghelia după Matei*, Ediție bilingvă, Introduceri, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Curtea Veche, București, 2009, pp. 17-21.

[74] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 47-86.

[75] Pr. Prof. Dr. Vasile V. Muntean, *Istoria creștinătății…,* op. cit., pp. 44-48.

[76] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 48.

de a propovădui Evanghelia numai după ce dobândeau o bună cunoaștere a învățăturii evanghelice direct de la Sfinții Apostoli în cadrul unor forme organizate de pregătire așa cum a fost în cadrul Bisericii din Ierusalim: *„Și stăruiau în învățătura apostolilor și în părtășie, în frângerea pânii și în rugăciuni.”* Fapte 2, 42. Astfel, putem observa că misionarii și însoțitorii acestora, care au fost coordonați de către Sfinții Apostoli cunoșteau învățătura creștină în mod desăvârșit.[77]

Activitatea Sfinților Apostoli s-a desfășurat până în jurul anului 70 d.Hr. când toți și-au încheiat cursul vieții în mod martiric, cu excepția Sfântului Apostol Ioan care va trăi până în anul 100 d.Hr. Astfel, el a făcut ca între epoca apostolică și cea a Părinților Apostolici să se creeze o strânsă legătură.

După moartea Sfinților Apostoli activitatea de propovăduire, dar și de organizare a comunităților creștine va fi continuată de către Părinții Apostolici și de către ucenicii lor, care vor hirotoni episcopi, preoți și diaconi, asigurând astfel, prin punerea mâinilor, succesiunea apostolică în cadrul Bisericii.[78]

II.2. Activitatea misionară a Sfântului Apostol Pavel, Apostolul neamurilor

Cel care a reușit să propovăduiască, să interpreteze, să sistematizeze, dar și să aplice Evanghelia Mântuitorului Isus Hristos la realitățile sociale ale vremii a fost Sfântul Apostol

---

[77] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit. pp. 170-171.

[78] Nicolae Chifăr, op. cit., p. 32.

Pavel. El fost cel mai strălucit dintre Apostoli, propovăduitorul cel mai îndrăzneț al creștinismului la neamuri, dar și doctrinarul lui, fiind considerat după Mântuitorul Isus Hristos cel mai mare geniu al creștinismului.[79] Astfel, putem observa că Sfântul Apostol Pavel este după Mântuitorul Isus Hristos, personajul cel mai cunoscut din Noul Testament, datorită faptului că despre el vorbesc Faptele Apostolilor, dar și cele paisprezece epistole ale sale. El este primul teolog al creștinismului, un martor prețios, care poate să ne ofere o privire cât mai autentică asupra începutului creștinismului.[80]

Sfântul Apostol Pavel, prin viața și activitatea sa, a dominat mai bine de trei decenii viața creștinismului primar, din anul 36 până în anul 67 d.Hr. Din *Faptele Apostolilor*, care au fost scrise de către ucenicul său, Sfântul Evanghelist Luca, la Roma, către sfârșitul anului 63 d.Hr.,[81] dar și din epistolele sale, putem descrie cu aproximație viața și activitatea sa misionară. Înainte de a se converti la creștinism, Sfântul Apostol Pavel a fost cunoscut cu numele său iudaic de Saul (cel dorit).

El s-a născut între anii 1-5 d.Hr. în localitatea Tars, un oraș bogat și cosmopolit, care era capitala provinciei Cilicia (în sudul Turciei de azi). Părinții săi erau evrei, fiind probabil proprietarii unui atelier de țesut stofă din păr de capră, din care se făceau mantale și corturi, fiind o meserie care se practica în această zonă și care a fost învățată și de către Saul. În cadrul familiei, dar și în cadrul școlii de la sinagogă, el a primit o educație

[79] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 204.

[80] Mauro Orsati, op. cit., p. 251.

[81] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, *Studiul Noului Testament, manual pentru seminariile teologice*, Ediția a II-a, Editura Credința Noastră, București, 1992, p. 130.

aleasă, dar și o instrucție religioasă, după tradiția riguroasă a iudaismului.

În orașul Tars erau renumite școli grecești și de aceea, din acest punct de vedere, acesta a fost comparat de multe ori cu Atena și Alexandria. Trăind în acest mediu de limbă și cultură greacă, Saul a reușit să le asimileze și să se deosebească astfel, de ceilalți Sfinți Apostoli. Pe lângă faptul că a cunoscut limba și cultura elenistă, el a posedat din familie dreptul de cetățean roman. Acesta îi conferea anumite drepturi, printre care și acela de a fi judecat de către un tribunal imperial, de a nu fi răstignit, dar și acela de a putea cere un proces obișnuit înainte de a fi condamnat.[82] Toate aceste calități l-au ajutat foarte mult în activitatea lui misionară.

Saul va veni de foarte tânăr la Ierusalim, unde avea o soră, care era mama lui Ioan Marcu, vărul lui Barnaba. La Ierusalim, va studia exegeza, dreptul, istoria, dogmatica și morala la renumita școală rabinică a învățatului Gamaliel, cel mai cunoscut rabin al timpului, care era recunoscut prin învățătura și morala sa: „*Dar ridicându-se în sinedriu un fariseu cu numele Gamaliel, învățător de lege și cinstit de tot poporul*." Fapte 5, 34, putând fi astfel considerat un fel de Socrate evreu.[83] Această educație îl va ajuta pe Sfântul Apostol Pavel foarte mult pe parcursul vieții, dar mai ales în cadrul activității sale misionare. Dacă, din punct de vedere intelectual, dispunea de calități excepționale, nu același lucru putem spune despre starea sa fizică, care nu era la fel de impunătoare, pentru că el suferea de o boală care i-a produs suferințe și pe care el nu o numește. Unii

---

[82] Mauro Orsati, op. cit., p. 254.
[83] Ibidem, p. 253.

istorici au considerat că ar fi suferit de migrenă, gută, oftalmie purulentă, sau malarie, o boală care era răspândită și în regiunea Tarsului.

În timpul activității publice a Mântuitorului Isus Hristos, Saul și-a finalizat studiile la școala lui Gamaliel și trăia în orașul său natal, la Tars, unde era posibil să fi fost rabin. Datorită acestui fapt, Saul nu L-a cunoscut personal pe Mântuitorul Isus Hristos. Nu se știe timpul și motivul pentru care Saul a revenit la Ierusalim, dar el a fost prezent aici în anul 36 d.Hr. la martiriul Sfântului Arhidiacon Ștefan: „*Și scoțându-l afară din cetate, îl băteau cu pietre. Iar martorii și-au pus hainele la picioarele unui tânăr, numit Saul*." Fapte 7, 58.

Saul va mărturisi faptul că a fost martor la uciderea Sfântului Arhidiacon Ștefan: „*Și când se vărsa sângele lui Ștefan, mucenicul Tău, eram și eu de față și încuviințam uciderea lui și păzeam hainele celor care îl ucideau*." Fapte 22, 20. De asemenea, Saul este cunoscut ca și prigonitor al creștinilor: „*Și Saul s-a făcut părtaș la uciderea lui. Și s-a făcut în ziua aceea prigoană mare împotriva Bisericii din Ierusalim. Și toți, afară de apostoli, s-au împrăștiat prin ținuturile Iudeii și ale Samariei.*" Fapte 8, 1.

Saul va continua să-i prigonească și mai mult pe creștini. În acest sens, el va primi scrisori de împuternicire de la marele preot, către comunitatea iudaică din Damasc, dar va primi și gardă de la sinedriu, pentru a-i aduce pe creștinii din Damasc legați la Ierusalim: „*Iar Saul, suflând încă amenințare și ucidere împotriva ucenicilor Domnului, a mers la arhiereu, Și a cerut de la el scrisori către sinagogile din Damasc că, dacă va afla acolo pe vreunii, atât bărbați, cât și femei, că merg pe calea aceasta, să-i aducă legați la Ierusalim*." Fapte 9, 1-2.

Saul va porni acum să distrugă comunitatea creștină din Damasc, oraș situat la aproximativ două sute de kilometri spre nord-est de Ierusalim. Astfel, în apropiere de cetatea Damascului, în anul 36 d.Hr. se va produce un moment de maximă importanță pentru viitorul creștinismului, și anume, convertirea lui Saul în momentul în care, ziua în amiaza mare, Mântuitorul Isus Hristos l-a întâmpinat într-o lumină strălucitoare: *„Dar pe când călătorea el și se apropia de Damasc, o lumină din cer, ca de fulger, l-a învăluit deodată. Și căzând la pământ, a auzit un glas, zicându-i*: *«Saule, Saule, de ce Mă prigonești?» Iar el a zis*: *«Cine ești, Doamne?» Și Domnul a zis*: *«Eu sunt Isus, pe Care tu Îl prigonești. Greu îți este să izbești cu piciorul în țepușă!» Și el, tremurând și înspăimântat fiind, a zis*: *«Doamne, ce voiești să fac?» Iar Domnul i-a zis*: *«Ridică-te, intră în cetate și ți se va spune, ce trebuie să faci». Iar bărbații, care erau cu el pe cale, stăteau înmărmuriți, auzind glasul, dar nevăzând pe nimeni."* Fapte 9, 3-7.

În urma acestei arătări, Saul se va converti la creștinism primind botezul, astfel încât din marele prigonitor al creștinismului, va deveni marele Apostol Pavel al lui Hristos: *„Și s-a ridicat Saul de la pământ, dar, deși avea ochii deschiși, nu vedea nimic. Și luându-l de mână, l-au dus în Damasc. Și trei zile a fost fără vedere; și n-a mâncat, nici n-a băut. Și era în Damasc un ucenic, anume Anania și Domnul i-a zis în vedenie*: *«Anania!» Iar el a zis*: *«Iată-mă Doamne!»; Și Domnul a zis către el*: *«Sculându-te, mergi pe ulița care se cheamă Ulița Dreaptă și caută în casa lui Iuda, pe un om din Tars, cu numele Saul; că iată, se roagă». Și a răspuns Anania*: *«Doamne, despre bărbatul acesta am auzit de la mulți câte rele a făcut sfinților Tăi în Ierusalim. Și aici are putere de la arhierei să lege pe toți care cheamă numele Tău». Și a zis Domnul către el*:

«Mergi, fiindcă acesta Îmi este vas ales, ca să poarte numele Meu înaintea neamurilor și a regilor și a fiilor lui Israel; Căci Eu îi voi arăta câte trebuie, să pătimească el pentru numele Meu». Și a mers Anania și a intrat în casă și, punându-și mâinile pe el, a zis: *«Frate Saul, Domnul Isus, Cel ce ți S-a arătat pe calea, pe care tu veneai, m-a trimis ca să vezi iarăși și să te umpli de Spirit Sfânt». Și îndată au căzut de pe ochii lui ca niște solzi; și a văzut iarăși și, sculându-se, a fost botezat. Și luând mâncare s-a întărit. Și a stat cu ucenicii din Damasc câteva zile.*" Fapte 9, 8-19.

Din acest moment, Saul va intra în cadrul comunității creștine ca și „*vas ales*" începându-și astfel, activitatea de apostol „*chemat*" propovăduindu-L pe Mântuitorul Isus Hristos: „*Apoi propovăduia în sinagogi pe Isus, că Acesta este Fiul lui Dumnezeu*. *Și se mirau toți, care îl auzeau și ziceau*: *«Nu este, oare, acesta cel care prigonea în Ierusalim pe cei ce cheamă acest nume și a venit aici pentru aceea ca să-i ducă pe ei legați la arhierei?» Și Saul se întărea mai mult și tulbura pe iudeii care locuiau în Damasc, dovedind că Acesta este Hristos. Și după ce au trecut destule zile, iudeii s-au sfătuit să-l omoare. Și s-a făcut cunoscut lui Saul vicleșugul lor. Și ei păzeau porțile și ziua și noaptea, ca să-l ucidă. Și luându-l ucenicii lui noaptea, l-au coborât peste zid, lăsându-l jos într-un coș.*" Fapte 9, 20-25.

Convertirea și propovăduirea lui Saul i-a uimit pe creștini și i-a scandalizat pe evrei, care au vrut să-l omoare. Va părăsi Damascul și se va retrage în Arabia timp de trei ani, între anii 36-39 d.Hr., unde va medita asupra Bibliei și a noii misiuni ce i-a fost încredințată.

În anul 39 d.Hr., Saul va veni la Ierusalim unde dorea să se apropie de apostoli dar toți se temeau de el, datorită faptului că a fost un mare prigonitor al creștinismului. Cu ajutorul lui

Barnaba va fi introdus în cercul apostolilor și le va povesti modul în care s-a produs convertirea sa, dar și cum L-a propovăduit pe Mântuitorul Isus Hristos în Damasc: „*Și venind la Ierusalim, Saul încerca să se alipească de ucenici; și toți se temeau de el, necrezând că este ucenic. Și Barnaba, luându-l pe el, l-a dus la apostoli și le-a istorisit cum a văzut pe cale pe Domnul și că El i-a vorbit lui și cum a propovăduit la Damasc, cu îndrăzneală în numele lui Isus. Și era cu el intrând și ieșind în Ierusalim și propovăduia cu îndrăzneală în numele Domnului. Și vorbea și se sfădea cu eleniștii, iar ei căutau să-l ucidă. Dar frații, aflând acestea, l-au dus pe Saul la Cezareea și de acolo l-au trimis la Tars.*" Fapte 9, 26-30.

Saul va sta la Tars, în localitatea sa natală și va propovădui aici creștinismul între anii 40-42 d.Hr. Va fi chemat de către Barnaba în anul 42 d.Hr. la Antiohia unde, timp de un an, vor propovădui și vor converti pe mulți la creștinism. Aici, în Antiohia, ucenicii vor primi pentru prima dată numele de creștini: „*Și a plecat Barnaba la Tars, ca să caute pe Saul. Și aflându-l, l-a adus la Antiohia. Și au stat acolo un an întreg adunându-se în biserică și învățând mult popor. Și în Antiohia, întâia oară, ucenicii s-au numit creștini.*" Fapte 11, 25-26.

După convertirea sa la creștinism, Saul a fost considerat de către evrei ca un renegat al Legii iudaice. El va fi de acum înainte, permanent urmărit și amenințat de către evrei cu moartea. Ca și evreu, Saul și-a dorit toată viața să-i convertească pe aceștia la creștinism și să înțeleagă că Mântuitorul Isus Hristos este Mesia Cel despre care a vorbit profeții lor. A suferit mult pentru faptul că de multe ori a fost prigonit de către conaționalii săi și că ei nu au înțeles acest mesaj și de aceea misiunea sa, timp de treizeci și unu de ani, a fost printre

neamuri (păgâni) între anii 36-67 d.Hr. Această activitate a sa printre păgâni s-a făcut din încredințarea și la recomandarea celorlalți Sfinți Apostoli. A propovăduit Evanghelia din Ierusalim până în Iliria[84] și s-a îndreptat numai către acele locuri în care Mântuitorul Isus Hristos nu a fost cunoscut. În *Epistola către Romani* își exprimă dorința de a merge până în Spania, care era considerată limita occidentală a lumii cunoscute în acea vreme: „*Dar acum, nemaiavând loc în aceste ținuturi și de multe ori având dorința să vin la voi când va fi să mă duc în Spania*.” Rom. 15, 23-24. După un calcul aproximativ în cadrul activității sale de propovăduire a Evangheliei Sfântul Apostol Pavel ar fi parcurs aproape treizeci de mii de kilometri,[85] o distanță impresionantă, dacă luăm în considerare mijloacele de transport de acum două mii de ani.

Trebuie menționat faptul că dintre toți Sfinții Apostoli, Saul era cel mai bine pregătit pentru a desfășura o misiune rodnică printre neamuri. Calitățile sale deosebite l-au recomandat pentru această misiune grea. Fiind evreu prin naștere și prin educație, având o pregătire teologică de rabin și cu un zel de fariseu, Saul era în același timp un elenist prin cultură și un bun cunoscător al limbii grecești. Să nu uităm faptul că el era cetățean roman, având drepturi legale, pe care ceilalți Sfinți Apostoli nu le aveau, și astfel calitățile sale au făcut din el o persoană desăvârșită pentru a putea desfășura, în cele mai bune și eficiente condiții, apostolatul creștin.

---

[84] Iliria a fost în antichitate o provincie situată în vestul Peninsulei Balcanice, cuprinsă între Marea Adriatică, râul Morava și Panonia. Ea a fost cucerită de către romani în anul 168 î.Hr. Cele mai importante orașe ale provinciei au fost Apollonia în Albania și Rihzon (azi este Risan) în Macedonia.

[85] Mauro Orsati, op. cit., pp. 256-257.

În cadrul misiunii, pe care a desfășurat-o, Sfântul Apostol Pavel s-a îndreptat prima dată către comunitățile iudaice din diaspora, către prozeliți, după care se adresa celor care făceau parte din lumea greco-romană, având ca prioritate, în mod special, marile orașe, pentru că populația lor era interesată și mai captivată de noile idei. În momentul când a considerat că a format și organizat o comunitate creștină locală, Sfântul Apostol Pavel le va ține sub o atentă supraveghere prin vizite și va păstra legături cu această comunitate prin trimiși, dar și prin epistole. Aceste epistole cuprind: sfaturi, îndemnuri, dar și lămurirea unor probleme doctrinare sau morale.

De la el au rămas paisprezece epistole: *Epistola către Romani* are șaisprezece capitole și a fost scrisă în iarna anilor 57-58 d.Hr. la Corint, în timp ce se afla în a treia călătorie misionară.[86] În această epistolă, Sfântul Apostol Pavel tratează despre mântuirea neamului omenesc prin Isus Hristos[87] putând fi considerată primul manual de dogmatică.

Epistola I către Corinteni are șaisprezece capitole și a fost scrisă de la Efes în timpul celei de a treia călătorii misionare, între anii 56-57 d.Hr.[88] În epistolă sunt tratate unele teme teologice cum ar fi: Sfânta Euharistie, conducerea bisericească, învierea morților, căsătorie, feciorie și harisme. De asemenea, sunt combătute dezbinările care au apărut în cadrul Bisericii, dar și dezordinile și orgiile care au apărut în viața creștinilor din Corint.[89] În capitolul al treisprezecelea avem cel mai frumos

---

[86] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 155.

[87] Pr. Dr. Sabin Verzan, *Sfântul Apostol Pavel: Istoria propovăduirii Evangheliei și a organizării Bisericii în epoca apostolică*, Editura Basilica, București, 2016, p. 582.

[88] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 170.

[89] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 582.

imn al iubirii care s-a scris în istoria omenirii. Este vorba despre iubirea (ἀγάπη), o iubire jertfelnică, asemănătoare cu cea a Mântuitorului Isus Hristos: „*De aș grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor, iar iubire nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare și chimval răsunător. Și de aș avea darul proorociei și tainele toate le-aș cunoaște și orice știință, și de aș avea atâta credință încât să mut și munții, iar iubire nu am, nimic nu sunt. Și de aș împărți toată avuția mea și de aș da trupul meu să fie ars, iar iubire nu am, nimic nu-mi folosește. Iubirea îndelung rabdă; iubirea este binevoitoare, iubirea nu pizmuiește, nu se laudă, nu se trufește. Iubirea nu se poartă cu necuviință, nu caută ale sale, nu se aprinde de mânie, nu gândește răul. Nu se bucură de nedreptate, ci se bucură de adevăr. Toate le suferă, toate le crede, toate le nădăjduiește, toate le rabdă. Iubirea nu cade niciodată. Cât despre proorocii-se vor desființa; darul limbilor va înceta; știința se va sfârși; Pentru că în parte cunoaștem și în parte proorocim. Dar când va veni ceea ce e desăvârșit, atunci ceea ce este în parte se va desființa. Când eram copil, vorbeam ca un copil, simțeam ca un copil, judecam ca un copil; dar când m-am făcut bărbat, am lepădat cele ale copilului. Căci vedem acum ca prin oglindă, în ghicitură, iar atunci, față către față; acum cunosc în parte, dar atunci voi cunoaște pe deplin, precum am fost cunoscut și eu. Și acum rămân acestea trei: credința, nădejdea, iubirea. Iar mai mare dintre acestea este iubirea.*” I Cor. 13.

Epistola a II-a către Corinteni are treisprezece capitole și este posibil să fi fost scrisă în localitatea Filipi, din Macedonia în anul 57 d.Hr., cu câteva luni mai târziu după prima epistolă.[90] *Epistola* cuprinde o apologie a apostolatului Sfântului Pavel, în

[90] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 181.

comparație cu al celorlalți Apostoli, unele precizări teologice cu privire la omul cel dinafară și la cel dinăuntru, iubirea creștină, dar și vedeniile de care a fost învrednicit marele apostol.[91]

Epistola către Galateni are șase capitole și a fost scrisă în timpul celei de a treia călătorii misionare, între anii 54-55 d.Hr., din Efes.[92] *Epistola* cuprinde unele prezentări despre convertirea și originea divină a apostolatului paulin, despre mântuirea, care se realizează numai prin Isus Hristos și ineficiența Legii iudaice în această privință, precum și despre importanța credinței în procesul de dobândire a mântuirii.[93]

Epistola către Efeseni are șase capitole, fiind scrisă din prima sa captivitate la Roma, în anul 63.d.Hr.[94] *Epistola* descoperă învățătura creștină despre mântuirea universală prin Isus Hristos, despre Revelația supranaturală, Evanghelia mântuirii, viața în Hristos, iconomia tainei mântuirii. Vorbește, de asemenea, despre Biserică ca și trup tainic al lui Hristos, despre căsătorie și viața creștină.[95]

Epistola către Filipeni are patru capitole și a fost scrisă de la Roma, tot în timpul primei sale captivități, între anii 61-63. d.Hr.[96] În această epistolă sunt cuprinse învățături despre Persoana și lucrarea Mântuitorului Isus Hristos, precum și despre urmarea Sa. Sunt cuprinse, de asemenea, unele sfaturi, dar și îndrumări pentru diferite categorii de creștini.[97]

---

[91] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 582.
[92] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 187.
[93] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 582.
[94] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 195.
[95] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 583.
[96] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 201.
[97] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 583.

Epistola către Coloseni are patru capitole și a fost scrisă tot de la Roma, din timpul primei sale captivități, în anul 63 d.Hr.[98] Această epistolă are un conținut cristologic, ea referindu-se la Persoana și opera mântuitoare ale lui Isus Hristos. În această epistolă, Sfântul Apostol Pavel combate și propovăduirile greșite ale unor învățători mincinoși.[99]

Prima *Epistolă către Tesaloniceni* are cinci capitole și a fost scrisă din Corint în anul 51 d.Hr.[100] Din punct de vedere cronologic, această epistolă este prima scriere a Noului Testament. În ea sunt descrise roadele predicii apostolice la Tesalonic, dar și dragostea Sfântului Apostol Pavel față de locuitorii acestei cetăți. Epistola cuprinde unele învățături cu privire la Parusia Mântuitorului Isus Hristos, iar creștinii trebuie să fie pregătiți în permanență pentru întâmpinarea Domnului Hristos, care va veni să facă judecata universală.[101]

Epistola a II-a către Tesaloniceni are trei capitole și a fost scrisă tot de la Corint în anul 51 d.Hr., la câteva luni după prima.[102] Ea cuprinde unele învățături cu privire la Parusia Mântuitorului Isus Hristos, dar și la anumite reguli pe care trebuie să le respecte creștinii pe parcursul vieții lor.[103]

Epistola I către Timotei este prima epistolă pastorală, fiind adresată ucenicului său Timotei[104] și a fost scrisă în localitatea

---

98 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 207.
99 Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 583.
100 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 211.
101 Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 583.
102 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., 216.
103 Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 583-584.
104 Timotei a fost primul episcop al Efesului pe care Sfântul Apostol Pavel l-a hirotonit după eliberarea din prima sa captivitate romană în anul 63 d.Hr.

Filipi din Macedonia, în anul 65 d.Hr.[105] *Epistola* are șase capitole și cuprinde unele reguli cu privire la conducerea vieții de către slujitorii hirotoniți în frunte cu episcopul, precum și rolul acestuia în Biserică. De asemenea, sunt descrise condițiile, pe care trebuie să le îndeplinească cel care vine la hirotonie. Acesta trebuie să fie ales dintre cei mai buni dintre creștini.[106]

Epistola a II-a către Timotei are și ea un caracter pastoral și este mai redusă decât prima. Ea a fost scrisă de la Roma în anul 66 d.Hr. cu un an înainte de primirea martiriului.[107] *Epistola* are patru capitole și conține sfaturi la fel de importante pentru păstorul de suflete, dar și despre datoriile lor față de comunitățile în care au fost așezați ca și păstori de suflete.[108]

Epistola către Tit[109] este ultima epistolă pastorală și a fost scrisă dintr-o localitate din provincia Macedonia, Nicopolis, sau, mai sigur, Filipi în anul 65 d.Hr.[110] *Epistola* are trei capitole și conține îndemnuri pastorale.

Epistola către Filimon este cea mai scurtă dintre epistolele pauline, având un singur capitol și a fost scrisă în anul 63 d.Hr., de la Roma.[111] Ea este deosebit de importantă din punct de vedere social și este adresată unui creștin important din Colose, o localitate din provincia Frigia situată în Asia Mică. Filimon a fost convertit la creștinism de către Sfântul Apostol Pavel în

---

105 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 221.

106 Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 584.

107 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 226.

108 Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 584.

109 Tit a fost unul din cei șapte zeci de ucenici ai Mântuitorului Isus Hristos și a fost botezat de către Sfinții Apostoli la Cincizecime. A fost ucenicul Sfântului Apostol Pavel, care l-a hirotonit ca episcop în Creta.

110 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 230.

111 Ibidem, op. cit., p. 233.

timpul propovăduirii sale la Colose, iar casa sa a devenit locaș de cult așa cum a fost la începutul creștinismului. Onisim a fost sclavul lui Filimon, dar, după ce l-a furat pentru a scăpa de pedeapsă, a fugit la Roma, unde s-a întâlnit cu Sfântul Apostol Pavel care l-a convertit la creștinism. Prin această epistolă, Sfântul Apostol Pavel îl roagă pe Filimon să-l ierte pe Onisim și să-l primească așa cum l-ar primi pe el.

Epistola către Evrei a fost scrisă din Roma, sau de undeva din Italia, în anul 64 d.Hr. după ce a fost eliberat din prima captivitate romană.[112] *Epistola* are treisprezece capitole și este un tratat despre preoția veșnică a Mântuitorului Isus Hristos, care a întemeiat un alt Testament, ce a fost pecetluit prin Jertfa Sa de pe Sfânta Cruce.[113]

Așa după cum am văzut, epistolele pauline sunt scrieri ocazionale, pe care Sfântul Apostol Pavel le-a scris pentru a lămuri unele probleme de credință, de disciplină, de organizare, dar și de cult ale Bisericii primare.[114]

Din punct de vedere istoric, epistolele inaugurează scrierile Noul Testament, iar prin ele se trece de la predica orală la vestirea prin intermediul unei scrisori. Prin acest mod se păstrează și se garantează autenticitatea mesajului, dar, mai ales, are marele avantaj de a ajunge la cât mai multe persoane. Datorită epistolelor pauline, avem posibilitatea de a cunoaște cât mai bine viața din cadrul comunităților creștine primare și de aceea ele au o importantă valoare de document istoric.[115]

---

[112] Ibidem, op. cit., p. 235.

[113] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 584.

[114] Preot Lect. Univ. Marin Stamate, *Iisus Hristos Mântuitorul Lumii după epistolele pauline*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2000, p. 5.

[115] Mauro Orsati, op. cit., pp. 260-261.

Prima călătorie misionară a Sfântului Apostol Pavel a avut loc între anii 45-48 d.Hr. Misiunea de propovăduire a Sfântului Apostol s-a desfășurat pe un teritoriu vast. După ce a venit cu Barnaba în anul 42 d.Hr. la Antiohia, unde au stat un an, vor merge la Ierusalim cu o colectă, pentru a ajuta comunitatea de aici în timpul foametei, care a avut loc în vremea domniei împăratului Claudiu (41-54 d.Hr.). Sfinții Apostoli Pavel și Barnaba se vor reîntoarce la Antiohia, iar împreună cu Ioan Marcu, vor pleca în prima călătorie misionară.

Cei trei misionari s-au îmbarcat la Seleucia și s-au îndreptat spre insula Cipru, care era patria natală a lui Barnaba și pe care au străbătut-o de la Răsărit la Apus: *„Deci, ei, mânați de Spiritul Sfânt, au coborât la Seleucia și de acolo au plecat cu corabia la Cipru. Și ajungând la Salamina, au vestit cuvântul lui Dumnezeu în sinagogile iudeilor. Și aveau și pe Ioan slujitor.”* Fapte 13, 4-5. Au ajuns în orașul Pafos, unde au reușit să convertească pe guvernatorul insulei, Sergius Paulus, iar în amintirea acestei convertiri, de acum înainte Saul a primit numele de Paul (Pavel): *„Și străbătând toată insula până la Pafos, au găsit pe un oarecare bărbat iudeu, vrăjitor, proroc mincinos, al cărui nume era Bariisus. Care era în preajma proconsulului Sergius Paulus, bărbat înțelept. Acesta, chemând la sine pe Barnaba și pe Saul, dorea să audă cuvântul lui Dumnezeu. Dar le stătea împotrivă Elimas vrăjitorul-căci așa se tâlcuiește numele lui-căutând să întoarcă pe proconsul de la credință. Iar Saul-care se numește și Pavel-plin fiind de Spirit Sfânt, a privit țintă la el și a zis: "O, tu cel plin de toată viclenia și de toată înșelăciunea, fiule al diavolului, vrăjmașule a toată dreptatea, nu vei înceta de a strâmba căile Domnului cele drepte? Și acum, iată mâna Domnului este asupra ta și vei fi orb, nevăzând soarele până la o*

vreme". Și îndată a căzut peste el pâclă și întuneric și dibuind împrejur, căuta cine să-l ducă de mână. Atunci proconsulul, văzând ce s-a făcut, a crezut mirându-se foarte de învățătura Domnului." Fapte 13, 6-12. În urma predicii Sfântului Apostol Pavel, dar și a minunii, pe care a făcut-o, el va reuși, la Pafos, să-l convertească pe proconsulul Sergius Paulus.

De aici, cei trei misionari vor pleca pe mare spre nord-vest, ajungând în provincia Pamfilia, iar când au ajuns la Perga, Ioan Marcu s-a despărțit de ei și s-a dus la Ierusalim. Sfântul Apostol Pavel și Barnaba se vor îndrepta spre provinciile vecine Pisidia și Licaonia, unde vor propovădui Evanghelia în orașele: Antiohia Pisidiei, Iconiu, Listra și Derbe. Activitatea misionară a Sfântului Apostol Pavel și a lui Barnaba era însoțită de mari bucurii, dar și de multe surprize și primejdii. Astfel, la Iconiu, evreii care nu au crezut, s-au răzvrătit împotriva lor, împreună cu păgânii și au vrut să-i omoare: *„Și în Iconiu au intrat ei, ca de obicei, în sinagoga iudeilor și astfel au vorbit, încât o mare mulțime de iudei și elini au crezut. Dar iudeii, care n-au crezut s-au răsculat și au înrăit sufletele păgânilor împotriva fraților. Deci multă vreme au stat acolo, grăind cu îndrăzneală întru Domnul, care dă mărturie pentru cuvântul harului Său, făcând semne și minuni prin mâinile lor. Și mulțimea din cetate s-a dezbinat și unii țineau cu iudeii, iar alții țineau cu apostolii. Și când păgânii și iudeii, împreună cu căpeteniile lor, au dat năvală ca să-i ocărească și să-i ucidă cu pietre."* Fapte 14, 1-5. În această situație, Sfinții Apostoli Pavel și Barnaba se vor îndrepta cu activitatea misionară spre cetățile Listra și Derbe: *„Înțelegând, au fugit în cetățile Licaoniei: Listra și Derbe și în ținutul dimprejur. Și acolo propovăduiau Evanghelia. Și ședea jos în Listra un om neputincios de picioare, fiind olog din pântecele maicii sale, și*

care nu umblase niciodată. Acesta asculta la Pavel, când vorbea. Iar Pavel, căutând spre el și văzând că are credință ca să se mântuiască, a zis cu glas puternic: Scoală-te drept, pe picioarele tale! Și el a sărit și umbla. iar mulțimile, văzând ceea ce făcuse Pavel, au ridicat glasul lor în limba licaonă, zicând: "Zeii asemănându-se oamenilor s-au coborât la noi!" Și numeau pe Barnaba Zeus iar pe Pavel-Hermes, fiindcă el era purtătorul cuvântului. Iar preotul lui Zeus, care era înaintea cetății aducând la porți tauri și ciuni, voia să le aducă jertfă împreună cu mulțimile. Și auzind Apostolii Pavel și Barnaba, și-au rupt veșmintele, au sărit în mulțime, strigând, Și zicând: "Bărbaților de ce faceți acestea? Doar și noi suntem oameni, asemenea pătimitori ca voi, binevestind să vă întoarceți de la aceste deșertăciuni către Dumnezeu cel viu, Care a făcut cerul și pământul, marea și toate cele ce sunt în ele, Și Care, în veacurile trecute, a lăsat ca toate neamurile să meargă în căile lor. Deși El nu S-a lăsat pe Sine nemărturisit, făcându-vă bine, dându-vă din cer ploi și timpuri roditoare, umplând de hrană și de bucurie inimile voastre!" Și acestea zicând abia au potolit mulțimile ca să nu le aducă jertfă. Fapte 14, 6-18.

În urma minunii pe care Sfântul Apostol Pavel a făcut-o, am văzut că mulțimile împreună cu preotul lui Zeus au vrut să le aducă jertfă, considerându-i zei. În fața acestei atitudini Sfântul Apostol Pavel a luat poziție și le-a amintit că Dumnezeu, care are grijă de noi și de lumea pe care a creat-o, Acela trebuie cinstit și nu oamenii, așa cum au făcut păgânii. Evident că păgânii au fost impresionați de puterea și de cuvântul lor și i-au considerat zei coborâți pe pământ și au vrut să le aducă sacrificii. Era ceva caracteristic pentru sentimentul religios al păgânilor, dar și rezultatul minunii și predicii Sfântului Apostol Pavel.

Se vor reîntoarce și vor vizita orașele prin care au trecut la venire, ajungând la Perga, iar de aici se vor îndrepta spre portul Attalia, pentru a se îmbarca spre Antiohia Siriei. În urma predicii, dar și a minunilor, pe care le-au făcut, Sfinții Apostoli Pavel și Barnaba au reușit să convertească mulți iudei și păgâni, au înființat și organizat comunități, pentru care au hirotonit preoți: „*Și a doua zi a ieșit Barnaba către Derbe. Și binevestind cetății aceleia și făcând ucenici mulți, s-au înapoiat la Listra, la Iconiu și la Antiohia. Întărind sufletele ucenicilor, îndemnându-i să stăruie în credință și* (*arătându-le*) *că prin multe suferințe trebuie să intrăm în împărăția lui Dumnezeu. Și hirotonindu-le preoți în fiecare biserică, rugându-se cu postiri, i-au încredințat pe ei Domnului în Care crezuseră. Și străbătând Pisidia, au venit în Pamfilia. Și după ce au grăit cuvântul Domnului în Perga, au coborât la Atalia. Și de acolo au mers cu corabia spre Antiohia, de unde fuseseră încredințați harului lui Dumnezeu, spre lucrul pe care l-au împlinit.*” Fapte 14, 20-26.

După ce s-au întors din prima călătorie misionară, Sfinții Apostoli Pavel și Barnaba vor continua să propovăduiască Evanghelia, în cadrul comunității din Antiohia. Datorită unor iudeo-creștini, care au venit din Iudeea și care învățau că păgânii care se vor converti la creștinism vor trebui să respecte prescripțiile Legii mozaice privind circumciziunea, în cadrul comunității din Antiohia, s-a produs tulburare. Pentru a rezolva această problemă, Sfinții Apostoli Pavel și Barnaba, împreună cu Tit, vor merge ca și delegați ai Bisericii din Antiohia la Ierusalim.[116]

Aici va avea loc Sinodul Apostolic din anul 50 d.Hr., care va hotărî că păgânii, ce se vor converti la creștinism, nu vor fi

[116] Preot prof. dr. Ioan Rămurean, Preot prof. dr. Milan Șesan, Preot prof. dr.Teodor Bodogae, op. cit., pp. 71-75.

obligați să respecte prescripțiile Legii mozaice ci va trebui: *„Să vă feriți de cele jertfite idolilor și de sânge, și de (animale) sugrumate și de desfrâu, de care păzindu-vă, bine veți face. Fiți sănătoși!”* Fapte 15, 29. Despre Sinodul Apostolic de la Ierusalim am tratat, mai pe larg, în subcapitolul precedent.

Harta cu prima călătorie misionară a Sfântului Apostol Pavel între anii 45-48 d.Hr.

Sursa: https://sfapostolipetrusipavel.files.wordpress.com/2008/10/paulone.gif

A doua călătorie misionară a Sfântului Apostol Pavel a avut loc între anii 51-54 d.H. În această călătorie misionară Sfântul Apostol Pavel va fi însoțit de Sila și vor merge pe uscat, începând să predice în provinciile Siria și Cilicia: *„Iar Pavel,*

alegând pe Sila, a plecat, fiind încredințat de către frați harului Domnului. Și străbătea Siria și Cilicia, întărind Bisericile." Fapte 15, 40-41. Vor merge mai departe să consolideze comunitățile pe care le-a întemeiat în prima călătorie misionară și vor propovădui la Derbe, iar la Listra îl vor converti pe Timotei: *„Și a sosit la Derbe și la Listra. Și iată era acolo un ucenic cu numele Timotei, fiul unei femei iudee credincioase și al unui tată elin, care avea bune mărturii de la frații din Listra și Iconiu. Pavel a voit ca acesta să vină împreună cu el și, luându-l, l-a tăiat împrejur, din pricina iudeilor care erau în acele locuri; căci toți știau că tatăl lui era elin."* Fapte 16, 1-3.

După convertirea lui Timotei, acesta îi va însoți pe Sfântul Apostol Pavel și pe Sila mai departe în misiunea lor. Vor vizita o parte din comunitățile, pe care le-a înființat în prima călătorie și vor trece prin Galatia, Frigia și Misia străbătând astfel, Asia Mică de la sud-est spre nord-vest. Vor ajunge în orașul Troa (Troia) unde îl vor converti pe doctorul Luca: *„Și când treceau prin cetăți, învățau să păzească învățăturile rânduite de apostolii și de preoții din Ierusalim. Deci Bisericile se întăreau în credință și sporeau cu numărul în fiecare zi. Și ei au străbătut Frigia și ținutul Galatiei, opriți fiind de Spiritul Sfânt ca să propovăduiască cuvântul în Asia. Venind în hotarele Misiei, încercau să meargă în Bythinia, dar Spiritul lui Isus nu i-a lăsat. Și trecând dincolo de Misia, au coborât la Troa."* Fapte 16, 4-8.

De la Troa, împreună cu Sfântul Evanghelist Luca, pe care l-au convertit, vor trece prin insula Samotrace și vor ajunge în orașul Neapolis din provincia Macedonia. În orașul Filipi, va propovădui cu mult succes, reușind să înființeze aici prima comunitate creștină din Europa: *„Și noaptea i s-a arătat lui Pavel o vedenie: Un bărbat macedonean sta rugându-se și zicând: «Treci în*

Macedonia și ne ajută!» Când a văzut el această vedenie, am căutat să plecăm îndată în Macedonia, înțelegând că Dumnezeu ne cheamă să le vestim Evanghelia. Pornind cu corabia de la Troa, am mers drept la Samotracia, iar a doua zi la Neapoli, Și de acolo la Filipi, care este cea dintâi cetate a acestei părți a Macedoniei și colonie romană. Iar în această cetate am rămas câteva zile." Fapte 16, 9-12.

La Filipi, Sfântul Apostol Pavel împreună cu Sila vor fi bătuți cu biciul și aruncați în temniță, după ce au vindecat o femeie care avea duh pitonicesc: *„Și s-a sculat și mulțimea împotriva lor. Și judecătorii, rupându-le hainele, au poruncit să-i bată cu vergi. Și, după ce le-au dat multe lovituri, i-au aruncat în temniță, poruncind temnicerului să-i păzească cu grijă. Acesta, primind o asemenea poruncă, i-a băgat în fundul temniței și le-a strâns picioarele în butuci."* Fapte 16, 22-24.

După eliberarea din închisoare, Sfântul Apostol Pavel, împreună cu însoțitorii săi, vor propovădui în orașele Amfipolis, Apolonia și vor ajunge la Tesalonic, unde vor reuși să convertească mulți prozeliți greci și romani, dar și pe unii evrei. În urma convertirilor făcute, evreii au fost invidioși producând tulburare în cadrul mulțimilor și conducătorilor orașului. În această situație ei vor părăsi Tesalonicul și se vor îndrepta spre Bereea. Aici, Sfântul Apostol Pavel împreună cu Sila, după ce vor predica Evanghelia, vor face mai multe convertiri, dar evreii din Tesalonic auzind că și aici propovăduiesc au venit și au tulburat mulțimile.

Sila și Timotei vor rămâne la Bereea, iar Sfântul Apostol Pavel va pleca pe mare la Atena. Va vizita cetatea culturii grecești așteptându-i pe Sila și Timotei, dar văzând că aceasta

era plină de idoli, va ține, la invitația filosofilor greci, în Areopag, o interesantă cuvântare: *„Iar cei ce însoțeau pe Pavel l-au dus până la Atena; și luând ei porunci către Sila și Timotei, ca să vină la el cât mai curând, au plecat. Iar în Atena, pe când Pavel îi aștepta, sufletul lui se îndârjea în el, văzând că cetatea este plină de idoli. Deci discuta în sinagogă cu iudeii și cu cei credincioși, și în piață, în fiecare zi, cu cei care erau de față. Iar unii dintre filosofii epicurei și stoici discutau cu el, și unii ziceau: «Ce voiește, oare, să ne spună acest semănător de cuvinte?» Iar alții ziceau: «Se pare că este vestitor de dumnezei străini, fiindcă binevestește pe Isus și Învierea». Și luându-l cu ei, l-au dus în Areopag, zicând: «Putem să cunoaștem și noi ce este această învățătură nouă, grăită de tine? Căci tu aduci la auzul nostru lucruri străine. Voim deci să știm ce vor să fie acestea.» Toți atenienii și străinii, care locuiau acolo, nu-și petreceau timpul decât spunând sau auzind ceva nou. Și Pavel, stând în mijlocul Areopagului, a zis: «Bărbați atenieni, în toate vă văd că sunteți foarte evlavioși, căci străbătând cetatea voastră și privind locurile voastre de închinare, am aflat și un altar pe care era scris: „Dumnezeului necunoscut." Deci pe Cel pe Care voi, necunoscându-L, Îl cinstiți, pe Acela Îl vestesc eu vouă. Dumnezeu, Care a făcut lumea și toate cele ce sunt în ea, Acesta fiind Domnul cerului și al pământului, nu locuiește în temple făcute de mâini. Nici nu este slujit de mâini omenești, ca și cum ar avea nevoie de ceva. El dă tuturor viață și suflare și toate. Și a făcut dintr-un sânge tot neamul omenesc, ca să locuiască peste toată fața pământului, așezând vremurile cele mai înainte rânduite și hotarele locuirii lor. Ca ei să caute pe Dumnezeu, doar L-ar pipăi și L-ar găsi, deși nu e departe de fiecare dintre noi. Căci în El trăim și ne mișcăm și suntem, precum au zis și unii dintre poeții*

voștri: «căci al Lui neam și suntem.»[117] *Fiind deci neamul lui Dumnezeu, nu trebuie să socotim că dumnezeirea este asemenea aurului sau argintului sau pietrei cioplite de meșteșugul și de iscusința omului. Dar, Dumnezeu, trecând cu vederea veacurile neștiinței, vestește acum oamenilor ca toți de pretutindeni să se pocăiască. Pentru că a hotărât o zi în care va să judece lumea întru dreptate, prin Bărbatul pe care L-a rânduit, dând tuturor încredințare, prin Învierea Lui din morți. Și auzind ei despre învierea morților, unii l-au luat în râs: Te vom asculta despre aceasta și altădată. Astfel Pavel a ieșit din mijlocul lor. Iar unii bărbați, alipindu-se de el, au crezut, între care și Dionisie Areopagitul și o femeie cu numele Damaris, și alții împreună cu el."* Fapte 17, 15-34.

În urma cuvântării Sfântului Apostol Pavel s-au convertit la creștinism doar o parte dintre greci: Dionisie Areopagitul, care potrivit Tradiției ar fi fost primul episcop al Atenei, o femeie cu numele Damaris și alții împreună cu el. La Atena, Sfântul Apostol Pavel nu a fost mulțumit de succesul pe care l-a avut, grecii arătându-se curioși de predica sa, dar au rămas sceptici când l-au auzit vorbind despre învierea morților, în care ei nu credeau.

După misiunea, pe care a desfășurat-o la Atena, Sfântul Apostol Pavel va merge la Corint, unde va sta între anii 52-53 d.Hr. Aici îi va întâlni pe soții iudeo-creștini Aquila și Priscila, pe care împăratul Claudiu (41-54 d.Hr.) i-a expulzat din Roma în anul 49 d.Hr., în urma edictului împotriva evreilor care se certau din cauza lui Isus Hristos: *„După acestea, Pavel, plecând din*

---

[117] Aici Sfântul Apostol Pavel citează din Aratus, care era un poet originar din Cilicia, și a trăit în secolul al III-lea î.Hr.

Atena, a venit la Corint. Și găsind pe un iudeu, cu nume Acvila de neam din Pont, venit de curând din Italia, și pe Priscila, femeia lui, pentru că poruncise Claudiu ca toți iudeii să plece din Roma, a venit la ei. Și pentru că erau de aceeași meserie, a rămas la ei și lucrau căci erau făcători de corturi. Și vorbea în sinagogă în fiecare sâmbătă și aducea la credință iudei și elini." Fapte 18, 1-4

În urma propovăduirii Sfântului Apostol Pavel, Crispus, care era mai marele sinagogii, s-a convertit împreună cu familia sa. De asemenea, mulți corinteni care l-au ascultat pe Sfântul Apostol Pavel s-au convertit. În timpul activității misionare, pe care a desfășurat-o la Corint, timp de un an și jumătate, Mântuitorul Isus Hristos i s-a arătat în vedenie Sfântului Apostol Pavel și l-a încurajat: *„Dar Crispus, mai marele sinagogii, a crezut în Domnul, împreună cu toată casa sa; și mulți dintre corinteni, auzind, credeau și se botezau. Și Domnul a zis lui Pavel, noaptea în vedenie: «Nu te teme, ci vorbește și nu tăcea, Pentru că Eu sunt cu tine, ca să nu-ți facă rău. Căci am mult popor în cetatea aceasta». Și a stat în Corint un an și șase luni, învățând între ei cuvântul lui Dumnezeu."* Fapte 18, 8-11.

Propovăduirea cu mult succes a Sfântului Apostol Pavel a stârnit invidia evreilor, care l-au dus în fața lui Galion[118] acesta fiind proconsulul provinciei Ahaia, dar el a refuzat să intervină în disputele religioase ale evreilor și i-a dat afară din tribunal: *„Dar pe când Galion era proconsulul Ahaiei, iudeii s-au ridicat toți într-un cuget împotriva lui Pavel și l-au adus la tribunal, zicând că acesta caută să convingă pe oameni să se închine lui Dumnezeu,*

[118] Galion a fost fratele filosofului Seneca (1 î.Hr.-65 d.Hr.).

împotriva legii. Și când Pavel era gata să deschidă gura, Galion a zis către iudei: «Dacă ar fi vreo nedreptate sau vreo faptă vicleană, o, iudeilor, v-aș asculta precum se cuvine; Dar dacă sunt la voi nedumeriri despre învățătură și despre nume și despre legea voastră, vedeți-vă voi înșivă de ele. Judecător pentru acestea eu nu voiesc să fiu!» Și i-a izgonit de la tribunal." Fapte 18, 12-16. În anul 51 d.Hr., pe când era la Corint, Sfântul Apostol Pavel a scris cele două epistole către Tesaloniceni.

După ce și-a luat rămas bun de la comunitatea din Corint, Sfântul Apostol Pavel, împreună cu soții Aquila și Priscila, a mers la Efes. Aici l-a întâlnit pe Apollo, care era un evreu din Alexandria și care era foarte învățat, făcând propagandă creștină: *„Iar un iudeu cu numele Apollo, alexandrin de neam, bărbat iscusit la cuvânt, puternic fiind în Scripturi, a sosit la Efes. Acesta era învățat în calea Domnului și arzând cu spiritul, grăia și învăța drept cele despre Isus, cunoscând numai botezul lui Ioan. Și el a început să vorbească, fără sfială, în sinagogă. Auzindu-l Priscila și Acvila l-au luat cu ei și i-au arătat mai cu de-amănuntul calea lui Dumnezeu."* Fapte 18, 24-26.

După ce s-a despărțit de credincioșii din Efes, Sfântul Apostol Pavel va merge pe mare la Cezareea Palestinei, după care se va duce să se întâlnească cu comunitatea de la Ierusalim și va reveni la Antiohia: *„Și rugându-l să rămână la ei mai multă vreme, n-a voit. Ci, despărțindu-se de ei, a zis: «Trebuie, negreșit, ca sărbătoarea care vine s-o fac la Ierusalim, dar, cu voia Domnului, mă voi întoarce iarăși la voi». Și a plecat de la Efes, cu corabia. Și coborându-se la Cezareea, s-a suit* (*la Ierusalim*) *și, îmbrățișând Biserica, s-a coborât la Antiohia."* Fapte 18, 20-22.

Harta cu a doua călătorie misionară a Sfântului Apostol Pavel între anii 51-54 d.Hr.

Sursa: https://sfapostolipetrusipavel.files.wordpress.com/2008/10/paulone.gif

A treia călătorie misionară a Sfântului Apostol Pavel a avut loc între anii 54-58 d.Hr.

Sfântul Apostol Pavel va pleca în această călătorie misionară din Antiohia, care a fost centrul misiunii sale, iar în drum spre Efes, va vizita comunitățile creștine din Galatia și Frigia. Așa cum le-a promis efesenilor, când s-a despărțit de ei la sfârșitul celei de a doua călătorii misionare, Sfântul Apostol Pavel a revenit la Efes unde va sta aproape doi ani și jumătate. Aici a desfășurat o bogată activitate misionară, reușind să facă mai multe convertiri, dar și să vindece mulți bolnavi: *„Și aceasta*

a ținut vreme de doi ani, încât toți, cei ce locuiau în Asia, și iudei și elini, au auzit cuvântul Domnului. Și Dumnezeu, făcea prin mâinile lui Pavel minuni nemaiîntâlnite. Încât și peste cei ce erau bolnavi, se puneau ștergare sau șorțuri purtate de Pavel, și bolile se depărtau de ei, iar duhurile cele rele ieșeau din ei." Fapte 19, 10-12.

Activitatea misionară a Sfântului Apostol Pavel a fost însoțită de roade, mulți se converteau, iar vrăjitorii au adus cărțile și le-au dat foc: „*Și acest lucru s-a făcut cunoscut tuturor iudeilor și elinilor, care locuiau în Efes, și frică a căzut peste toți aceștia și se slăvea numele lui Isus. Și mulți dintre cei ce crezuseră veneau ca să se mărturisească și să spună faptele lor. Iar mulți dintre cei ce făcuseră vrăjitorie, aducând cărțile, le ardeau în fața tuturor. Și au socotit prețul lor și au găsit cincizeci de mii de arginți. Astfel creștea cu putere cuvântul Domnului și se întărea.*" Fapte 19, 17-20.

Mai mult, datorită faptului că mulți se converteau la creștinism și părăseau zeii păgâni, la instigarea unui argintar, pe nume Dimitrie care își vedea periclitată meseria, prin înlăturarea cultului zeilor, acesta a provocat o mișcare prin care i-a agitat pe păgâni împotriva creștinilor: „*Și în vremea aceea s-a făcut mare tulburare pentru calea Domnului. Căci un argintar, cu numele Dimitrie, care făcea temple de argint Artemisei și da meșterilor săi foarte mare câștig, i-a adunat pe aceștia și pe cei, care lucrau unele ca acestea, și le-a zis: «Bărbaților, știți că din această îndeletnicire este câștigul vostru? Și voi vedeți și auziți că nu numai în Efes, ci aproape în toată Asia, Pavel acesta, convingând, a întors multă mulțime, zicând că nu sunt dumnezei cei făcuți de mâini. Din aceasta nu numai că meseria noastră e în primejdie, să ajungă fără trecere, dar și templul marii zeițe Artemisa e în primejdie să nu mai aibă nici un preț, iar cu vremea, mărirea ei – căreia i se închină toată Asia și toată lumea – să fie doborâtă!» Și auzind ei și umplându-se de mânie, strigau zicând: Mare este Artemisa efesenilor! Și*

s-a umplut toată cetatea de tulburare și au pornit într-un cuget la teatru, răpind împreună pe macedonenii Gaius și Aristarh, însoțitorii lui Pavel. Iar Pavel, voind să intre în mijlocul poporului, ucenicii nu l-au lăsat. Încă și unii dintre dregătorii Asiei, care îi erau prieteni, trimițând la el, îl rugau să nu se ducă la teatru. Deci unii strigau una, alții strigau alta, căci adunarea era învălmășită, iar cei mai mulți nu știau pentru ce s-au adunat acolo." Fapte 19, 23-32.

În urma acestei agitații, după ce timp de doi ani a propovăduit Evanghelia și a făcut multe minuni, în urma cărora mulți s-au convertit la creștinism, în anul 56 d.Hr. Sfântul Apostol Pavel va părăsi Efesul și se va duce în Macedonia, iar de aici va merge să propovăduiască în Iliria: „*Căci nu voi cuteza să spun ceva din cele ce n-a desăvârșit Hristos prin mine, spre ascultarea neamurilor prin cuvânt și prin faptă. Prin puterea semnelor și a minunilor, prin puterea Spiritului* Sfânt, *așa încât de la Ierusalim și din ținuturile de primprejur până în Iliria, am împlinit propovăduirea Evangheliei lui Hristos.*" Rom. 15, 18-19. În Macedonia, probabil din localitatea Filipi, va scrie *Epistola a doua către Corinteni*, în vara anului 57 d.Hr.[119]

Sfântul Apostol Pavel va reveni la Corint și de aici, în iarna anului 57-58 d.Hr., va scrie *Epistola către Romani*.[120] Va reveni în Macedonia și de la Filipi se va duce să propovăduiască la Troa, unde îl va învia pe Eutihie care adormise în timpul predicii prelungite a Sfântului Apostol Pavel și a căzut de la etajul al treilea și a murit: „*Iar noi, după zilele Azimelor, am pornit cu corabia de la Filipi și în cinci zile am sosit la ei în Troa, unde am rămas șapte zile. În ziua întâi a săptămânii* (*Duminica*) *adunându-ne noi să frângem pâinea, Pavel, care avea de gând să plece a doua zi, a*

[119] *Studiul Noului Testament*, op. cit., pp. 136-139.
[120] Ibidem, p, 129.

început să le vorbească și a prelungit cuvântul lui până la miezul nopții. Iar în camera de sus, unde erau adunați, erau mai multe lumini aprinse. Dar un tânăr cu numele Eutihie, șezând pe fereastră, pe când Pavel ținea lungul său cuvânt, a adormit adânc și, doborât de somn, a căzut jos de la catul al treilea, și l-au ridicat mort. Iar Pavel, coborându-se, s-a plecat peste el și, luându-l în brațe, a zis: «Nu vă tulburați, căci sufletul lui este în el!» Și suindu-se și frângând pâinea și mâncând, a vorbit cu ei mult până în zori, și atunci a plecat. Iar pe tânăr l-au adus viu și foarte mult s-au mângâiat." Fapte 20, 9-12.

De la Troa, Sfântul Apostol Pavel va veni la Assos și Mitilene, după care va trece cu corabia prin fața insulei Hios, va ocoli Efesul, pentru a preîntâmpina o nouă revoltă a argintarului Dimitrie și se va opri la Milet. Aici îi va chema pe preoții Bisericii din Efes, unde le va ține o frumoasă cuvântare de despărțire, profețind chinurile pe care le va îndura la Ierusalim, dar și îndemnându-i să aibă grijă de turma ce le-a fost încredințată, pentru că după plecarea lui vor veni mulți care vor încerca să-i dezbine: *„Și trimițând din Milet la Efes, a chemat la sine pe preoții Bisericii. Și, când ei au venit la el, le-a zis: «Voi știți cum m-am purtat cu voi, în toată vremea, din ziua cea dintâi, când am venit în Asia, Slujind Domnului cu toată smerenia și cu multe lacrimi și încercări, care mi s-au întâmplat prin uneltirea iudeilor! Și cum n-am ascuns nimic din cele folositoare, ca să nu le vestesc și să nu vă învăț, fie înaintea poporului, fie prin case, mărturisind și iudeilor și elinilor întoarcerea la Dumnezeu prin pocăință și credința în Domnul nostru Isus Hristos. Iar acum iată că fiind eu mânat de Spiritul, merg la Ierusalim, neștiind cele ce mi se vor întâmpla acolo. Decât numai că Spiritul Sfânt mărturisește prin cetăți, spunându-mi că mă așteaptă lanțuri și necazuri. Dar nimic nu iau în seamă și nu pun nici un preț pe sufletul meu, numai să împlinesc calea mea și slujba mea, pe care am luat-o de la Domnul Isus, de a mărturisi Evanghelia harului lui Dumnezeu. Și acum, iată, eu știu că voi toți,*

printre care am petrecut propovăduind împărăția lui Dumnezeu, nu veți mai vedea fața mea. Pentru aceea vă mărturisesc în ziua de astăzi că sunt curat de sângele tuturor. Căci nu m-am ferit să vă vestesc toată voia lui Dumnezeu. Drept aceea, luați aminte de voi înșivă și de toată turma, întru care Spiritul Sfânt v-a pus pe voi episcopi, ca să păstrați Biserica lui Dumnezeu, pe care a câștigat-o cu însuși sângele Său. Căci eu știu aceasta, că după plecarea mea vor intra între voi lupi îngrozitori care nu vor cruța turma. Și dintre voi înșivă se vor ridica bărbați, grăind învățături răstălmăcite, ca să tragă pe ucenici după ei. Drept aceea, privegheați, aducându-vă aminte că, timp de trei ani, n-am încetat noaptea și ziua să vă îndemn cu lacrimi, pe fiecare dintre voi. Și acum vă încredințez lui Dumnezeu și cuvântului harului Său, cel ce poate să vă zidească și să vă dea moștenire între toți cei sfințiți. Argint, sau aur, sau haină, n-am poftit de la nimeni; Voi înșivă știți că mâinile acestea au lucrat pentru trebuințele mele și ale celor ce erau cu mine. Toate vi le-am arătat, căci ostenindu-vă astfel, trebuie să ajutați pe cei slabi și să vă aduceți aminte de cuvintele Domnului Isus, căci El a zis: «Mai fericit este a da decât a lua». Și după ce a spus acestea, plecându-și genunchii, s-a rugat împreună cu toți aceștia. Și mare jale i-a cuprins pe toți și, căzând pe grumazul lui Pavel, îl sărutau. Cuprinși de jale mai ales pentru cuvântul, pe care îl spusese, că n-au să mai vadă fața lui. Și îl petrecuseră la corabie.“ Fapte 20, 17-38.

După ce s-a despărțit la Milet de preoții din Efes și după ce le-a dat ultimele sfaturi Sfântul Apostol Pavel va merge la Cos, iar a doua zi se va duce la Rodos, după care va ajunge la Patara. De aici va lua o corabie cu care va călători până la Tir, unde a rămas șapte zile împreună cu ucenicii de aici, care i-au spus Sfântului Apostol Pavel să nu meargă la Ierusalim: *„Și după ce ne-am despărțit de ei, am plecat pe apă și, mergând drept, am venit la Cos și a doua zi la Rodos, iar de acolo la Patara. Și găsind o corabie, care mergea, în Fenicia, ne-am urcat în ea și am plecat. Și*

zărind Ciprul și lăsându-l la stânga, am plutit spre Siria și ne-am coborât la Tir, căci acolo corabia avea să descarce povara. Și găsind pe ucenici, am rămas acolo șapte zile. Aceștia spuneau lui Pavel, prin spiritul, să nu se suie la Ierusalim. Și când am împlinit zilele, ieșind am plecat, petrecându-ne toți, împreună cu femei și cu copii, până afară din cetate și, plecând genunchii pe țărm, ne-am rugat. Și ne-am îmbrățișat unii pe alții și ne-am urcat în corabie, iar aceia s-au întors la ale lor." Fapte 21, 1-6.

Harta cu a treia călătorie misionară a Sfântului Apostol Pavel între anii 54-58 d.Hr.

Sursa: https://sfapostolipetrusipavel.files.wordpress.com/2008/10/paulone.gif

De la Tir, Sfântul Apostol Pavel va merge la Ptolemaida, unde va sta o zi, după care își va continua drumul până la Cezareea, iar aici va fi găzduit de Filip unul din cei șapte diaconi, unde a stat mai multe zile. Acum i se va prevesti suferințele, pe care le va îndura la Ierusalim, iar cei care au auzit acestea l-au sfătuit să nu meargă, dar Sfântul Apostol Pavel le-a zis: *„Și când am auzit acestea, îl rugam și noi și localnicii să nu se suie la Ierusalim. Atunci a răspuns Pavel: «Ce faceți de plângeți și-mi sfâșiați inima? Căci eu sunt gata nu numai să fiu legat, ci să și mor în Ierusalim pentru numele Domnului Isus.» Și neînduplecându-se el, ne-am liniștit, zicând: «Facă-se voia Domnului!» Iar după zilele acestea, pregătindu-ne, ne-am suit la Ierusalim.”* Fapte 21, 12-15.

La sfârșitul celei de a treia călătorii misionare, în anul 58 d.Hr., Sfântul Apostol Pavel va veni pentru ultima dată la Ierusalim. Îi va povesti lui Iacov cel Mic, care era conducătorul comunității de la Ierusalim rezultatele pe care le-a avut pe parcursul misiunii sale, timp de patru ani: *„Și sosind la Ierusalim, frații ne-au primit cu bucurie. Iar a doua zi Pavel a mers cu noi la Iacov și au venit acolo toți preoții. Și îmbrățișându-i le povestea cu de-amănuntul cele ce a făcut Dumnezeu între neamuri, prin slujirea lui. Iar ei, auzind, slăveau pe Dumnezeu, și i-au zis: «Vezi frate, câte mii de iudei au crezut și toți sunt plini de râvnă pentru lege*? *Și ei au auzit despre tine că înveți pe toți iudeii, care trăiesc printre neamuri, să se lepede de Moise, spunându-le să nu-și taie împrejur copiii, nici să umble după datini. Ce este deci? Fără îndoială, trebuie să se adune mulțime, căci vor auzi că ai venit.”* Fapte 21, 17-22.

Sfântul Iacov cel Mic, cunoscând ura, pe care evreii o aveau împotriva Sfântului Apostol Pavel, îl va sfătui să îndeplinească un act prevăzut de Legea mozaică. Astfel, el va suporta

prețul pentru curățirea unor nazirei, dar în templu va fi recunoscut, prins și atacat de evrei. Va fi salvat din mâinile evreilor de către hiliarhul Claudius Lysias, care era comandantul gărzii și va fi închis în turnul Antonia: *„Și când era să se împlinească cele șapte zile, iudeii din Asia, văzându-l în templu, au întărâtat toată mulțimea și au pus mâna pe el, strigând: «Bărbați israeliți, ajutați! Acesta este omul care învață pe toți pretutindeni, împotriva poporului și a Legii și a locului acestuia; încă și elini a adus în templu și a spurcat acest loc sfânt.» Căci ei văzuseră mai înainte cu el împreună în cetate pe Trofim din Efes, pe care socoteau că Pavel l-a adus în templu. Și s-a mișcat toată cetatea și poporul a alergat din toate părțile și, punând mâna pe Pavel îl trăgeau afară din templu și îndată au închis porțile. Dar când căutau ei ca să-l omoare, a ajuns veste la comandantul cohortei că tot Ierusalimul s-a tulburat. Acela, luând îndată ostași și sutași, a alergat la ei; iar ei, văzând pe comandant și pe ostași, au încetat de a mai bate pe Pavel. Apropiindu-se atunci comandantul, a pus mâna pe el și a poruncit să fie legat cu două lanțuri și l-a întrebat cine este și ce a făcut. Iar unii strigau în mulțime una, alții altceva și neputând să înțeleagă adevărul, din cauza tulburării, a poruncit să fie dus în fortăreață.”* Fapte 21, 27-34.

Sfântul Apostol Pavel a cerut voie comandantului să se apere în fața mulțimii, povestindu-le cum a fost prigonitor al creștinilor, momentul convertirii sale în drum spre Damasc, dar și cum Mântuitorul Isus Hristos l-a trimis să propovăduiască Evanghelia la neamuri: *„Și a zis către mine: «Mergi, că Eu te voi trimite departe la neamuri.»”* Fapte 22, 21. Agitația împotriva Sfântului Apostol Pavel a crescut și mai mult, comandatul poruncind să fie bătut cu biciul, iar când l-a întrebat dacă îi este îngăduit să bată un cetățean roman, comandantul s-a temut și i-a

dat voie să se apere în fața sinedriului: *„Și venind la el, comandantul i-a zis: «Spune-mi, ești tu* (*cetățean*) *roman?» Iar el a zis: «Da! Și a răspuns comandantul: Eu am dobândit această cetățenie cu multă cheltuială». Iar Pavel a zis: «Eu însă m-am și născut». Deci cei ce erau gata să-l ia la cercetare s-au depărtat îndată de la el, iar comandantul s-a temut, aflând că el este* (*cetățean*) *roman și că a fost legat. Și a doua zi, voind să cunoască adevărul, pentru care era pârât de iudei, l-a dezlegat și a poruncit să se adune arhiereii și tot sinedriul și aducând pe Pavel, l-a pus înaintea lor.”* Fapte 22, 27-30.

Sfântul Apostol Pavel se va apăra în fața sinedriului, spunând că este judecat datorită faptului că el crede în învierea morților, iar în acest moment în sinedriu s-a produs dezbinare între farisei și saduchei: *„Și Pavel, fixând sinedriul cu privirea, a zis: «Bărbați frați, eu cu bun cuget am viețuit înaintea lui Dumnezeu până în ziua aceasta!» Arhiereul Anania*[121] *a poruncit celor ce ședeau lângă el să-l bată peste gură. Atunci Pavel a zis către el: «Te va bate Dumnezeu, perete văruit! Și tu șezi să mă judeci pe mine după Lege, și, călcând Legea, poruncești să mă bată?» Iar cei ce stăteau lângă el au zis: «Pe arhiereul lui Dumnezeu îl faci tu de ocară? » Iar Pavel a zis: «Fraților, nu știam că este arhiereu; căci este scris: „Pe mai-marele poporului tău să nu-l vorbești de rău. » Dar Pavel, știind că o parte erau saduchei și cealaltă farisei, a strigat în sinedriu: «Bărbați frați! Eu sunt fariseu, fiu de farisei. Pentru nădejdea și învierea morților sunt eu judecat! » Și grăind el aceasta, între farisei și saduchei s-a iscat neînțelegere și mulțimea s-a dezbinat; Căci saducheii zic că nu este înviere nici înger, nici spirit, iar fariseii mărturisesc și una și alta. Și*

---

[121] Anania a fost arhiereu între anii 47-59 d.Hr. A fost asasinat în anul 66 d.Hr., împlinindu-se ceea ce a zis Sfântul Apostol Pavel: *„Te va bate Dumnezeu, perete văruit*!” Fapte 23, 3.

s-a făcut mare strigare, și, ridicându-se unii cărturari din partea fariseilor, se certau zicând: «Nici un rău nu găsim în acest om; iar dacă i-a vorbit lui un spirit sau un înger, să nu ne împotrivim lui Dumnezeu!» Deci făcându-se mare neînțelegere și temându-se comandantul ca Pavel să nu fie sfâșiat de ei, a poruncit ostașilor să se coboare și să-l smulgă din mijlocul lor și să-l ducă în fortăreață. Iar în noaptea următoare, arătându-i-Se, Domnul i-a zis: «Îndrăznește, Pavele! Căci precum ai mărturisit cele despre Mine la Ierusalim, așa trebuie să mărturisești și la Roma».” Fapte 23, 1-11.

Împotriva Sfântului Apostol Pavel va fi pusă la cale o conspirație, de către mai mult de patruzeci de iudei fanatici, care s-au jurat că nu vor mânca și nici nu vor bea până când nu îl vor ucide. Nepotul său de soră va afla despre această conspirație și îi va comunica comandantului Claudius Lysias, iar acesta îl va trimite noaptea pe Sfântul Apostol Pavel sub escortă la Cezareea: *„Și chemând la sine pe doi dintre sutași, le-a zis: «Pregătiți de la ceasul al treilea din noapte două sute de ostași, șaptezeci de călăreți și două sute de sulițași, ca să meargă până la Cezareea. Și să fie animale* (*de călărie*)*, ca punând pe Pavel să-l ducă teafăr la Felix*[122] *procuratorul». Scriind o scrisoare, având acest cuprins: «Claudius Lysias, prea puternicului procurator, Felix, salutare! Pe acest bărbat, prins de iudei și având să fie ucis de ei, mergând eu cu oaste l-am scos, aflând că este* (*cetățean*) *roman. Și vrând să știu pricina pentru care îl pârau, l-am coborât la sinedriul lor. Și am aflat că este pârât pentru întrebări din legea lor, dar fără să aibă vreo vină vrednică de moarte sau de lanțuri. Și vestindu-mi-se că va să fie o cursă împotriva acestui bărbat din partea iudeilor, îndată*

[122] Antonius Felix, a fost procurator al Iudeii între anii 52-60 d.Hr.

l-am trimis la tine, poruncind și pârâșilor să spună înaintea ta cele ce au asupra lui. Fii sănătos!»" Fapte 23, 23-30.

Sfântul Apostol Pavel va ajunge la Cezarea, unde va fi ascultat de către procuratorul Felix și se va apăra în fața acestuia de acuzațiile, pe care i le-au adus evreii. Procuratorul Felix cunoștea destul de bine creștinismul, ba chiar îl va asculta împreună cu soția sa, dar îl va ține pe Sfântul Apostol Pavel sub pază lăsând pe ucenicii săi să vină la el. Procuratorul Felix îl va ține închis pe Sfântul Apostol Pavel între anii 58-60 d.Hr. în speranța că va primi de la el o sumă de bani: *„Decât numai pentru acest singur cuvânt, pe care l-am strigat stând între ei, și că pentru învierea morților sunt eu judecat de voi. Și Felix, auzind acestea, i-a amânat, cunoscând destul de bine cele privitoare la învățătura* (*creștină*)*, zicând: «Când se va coborî comandantul Lysias, voi hotărî asupra acelora ale voastre». Și a poruncit sutașului să țină pe Pavel sub pază, dar să-i lase tihnă și să nu oprească pe nimeni dintre ai lui, ca să vină să-i slujească. Iar după câteva zile, Felix venind cu Drusila,*[123] *femeia lui, care era din neamul iudeilor, a trimis să cheme pe Pavel și l-a ascultat despre credința în Hristos Isus. Și vorbind el despre dreptate și despre înfrânare și despre judecata viitoare, Felix s-a înfricoșat și a răspuns: «Acum mergi, și când voi găsi timp potrivit te voi mai chema!» În același timp el nădăjduia că i se vor da bani de către Pavel; de aceea și mai des trimițând să-l cheme vorbea cu el."* Fapte 24, 21-27.

După doi ani, în anul 60 d.Hr., va veni procuratorul Porcius Festus,[124] iar acesta a vrut să fie pe placul evreilor și l-a

---

[123] Drusila a fost fiica cea mai mică a regelui Irod Agripa și s-a căsătorit cu procuratorul Felix, după ce a divorțat de regele Emesei.

[124] Porcius Festus a fost procurator al Iudeii din anul 60 d.Hr. până în anul 62 d.Hr. când moare.

ținut mai departe închis pe Sfântul Apostol Pavel. Când a mers la Ierusalim, conducătorii evreilor au adus acuze împotriva Sfântului Apostol Pavel, cerându-i procuratorului Porcius Festus să-l trimită la Ierusalim, iar pe drum să-i pregătească o cursă și să-l omoare. Acesta a refuzat, spunând că Sfântul Apostol Pavel este păzit la Cezareea, iar cei care vor pot să meargă împreună cu el și să-l acuze: *„Deci Festus, trecând în ținutul său, după trei zile s-a suit la Ierusalim. Și arhiereii și fruntașii iudeilor i s-au înfățișat cu învinuiri împotriva lui Pavel și îl rugau, cerându-i ca o favoare asupra lui, să fie trimis la Ierusalim, pregătind cursă ca să-l ucidă pe drum. Dar Festus a răspuns că Pavel e păzit în Cezareea și că el însuși avea să plece în curând. Deci a zis el: «Cei care dintre voi care pot să se coboare cu mine, și dacă este ceva rău în acest bărbat, să-l învinovățească». Și rămânând la ei nu mai mult de opt sau zece zile, s-a coborât în Cezareea, iar a doua zi, șezând la judecată, a poruncit să fie adus Pavel. Și venind ei, iudeii coborâți din Ierusalim l-au înconjurat, aducând împotriva lui multe și grele învinuiri, pe care nu puteau să le dovedească. Iar Pavel se apăra: «N-am greșit cu nimic nici față de legea iudeilor, nici față de templu, nici față de Cezarul!» Iar Festus, voind să facă plăcere iudeilor, răspunzând lui Pavel, a zis: «Vrei să mergi la Ierusalim și acolo să fii judecat înaintea mea pentru acestea?» Dar Pavel a zis: «Stau la judecata Cezarului, unde trebuie să fiu judecat, iudeilor nu le-am făcut nici un rău, precum mai bine știi și tu. Dar dacă fac nedreptate și am săvârșit ceva vrednic de moarte, nu mă feresc de moarte; dacă însă nu este nimic din cele de care ei mă învinuiesc – nimeni nu poate să mă dăruiască lor. Cer să fiu judecat de Cezarul». Atunci Festus, vorbind cu sfatul său, a răspuns: «Ai cerut să fii judecat de Cezarul, la Cezarul te vei duce».”* Fapte 25, 1-12.

Sfântul Apostol Pavel, cunoscând viclenia evreilor, a refuzat să meargă și să fie judecat de aceștia la Ierusalim, în fața

procuratorului Porcius Festus. În calitatea sa de cetățean roman a cerut să fie judecat de Cezarul, adică de împăratul de la Roma. După câteva zile, regele Irod Agripa II (47-52 d.Hr.) a venit împreună cu Berenice[125] să-l salute pe procuratorul Porcius Festus, iar acesta i-a vorbit despre situația Sfântului Apostol Pavel.

Regele Irod Agripa II și-a exprimat dorința de a-l auzi pe Sfântul Apostol Pavel: *„Iar Agripa a zis către Festus: «Aș vrea să aud și eu pe acest om!» Iar el a zis: «Mâine îl vei auzi!» Deci a doua zi, Agripa și Berenice venind cu mare alai și intrând în sala de judecată împreună cu tribunii și cu bărbații cei mai de frunte ai cetății, Festus a dat poruncă să fie adus Pavel. Și a zis Festus: «Rege Agripa, și voi toți bărbați care sunteți cu noi de față, vedeți pe acela pentru care toată mulțimea iudeilor a venit la mine, și în Ierusalim și aici, strigând că el nu trebuie să mai trăiască! Iar eu am înțeles că n-a făcut nimic vrednic de moarte; iar el însuși cerând să fie judecat de Cezarul, am hotărât să-l trimit. Dar ceva sigur să scriu stăpânului despre el nu am. De aceea l-am adus înaintea voastră și mai ales înaintea ta, rege Agripa, ca, după ce va fi cercetat, să am ce să scriu. Căci nu mi se pare nepotrivit să-l trimit legat, fără să arăt învinuirile ce i se aduc».”* Fapte 25, 22-27.

Procuratorul Festus, când l-a judecat în primă instanță pe Sfântul Apostol Pavel, l-a găsit nevinovat, și de aceea dacă el a cerut să fie judecat de către Cezarul, va trebui să-l judece și mai bine, de față cu regele Iudeii, iar atunci când îl va trimite în fața acestuia să arate și motivele pentru care a fost arestat.

---

[125] Berenice a fost sora lui Irod Agripa II și a Drusilei. A fost căsătorită cu Irod de Chalcis, iar după divorțul de acesta a trăit la curtea fratelui său. Mai târziu va deveni iubita împăratului Titus (79-81 d.Hr.), cel care a cucerit Ierusalimul în anul 70 d.Hr.

Sfântul Apostol Pavel se va apăra în fața procuratorului Festus și a regelui Irod Agripa II: „*Agripa a zis către Pavel: Îți este îngăduit să vorbești pentru tine. Atunci Pavel, întinzând mâna, se apăra: «Mă socotesc fericit, o, rege Agripa, că astăzi, înaintea ta, pot să mă apăr de toate câte mă învinuiesc iudeii! Mai ales, pentru că tu cunoști toate obiceiurile și neînțelegerile iudeilor. De aceea te rog să mă asculți cu îngăduință. Viețuirea mea din tinerețe, cum a fost ea de la început în poporul meu și în Ierusalim, o știu toți iudeii. Dacă vor să dea mărturie, ei știu despre mine de mult că am trăit ca fariseu, în tagma cea mai riguroasă a religiei noastre. Și acum stau la judecată pentru nădejdea făgăduinței făcute de Dumnezeu către părinții noștri. Și la care cele douăsprezece seminții ale noastre, slujind lui Dumnezeu fără încetare, zi și noapte, nădăjduiesc să ajungă. Pentru nădejdea aceasta, o rege Agripa, sunt pârât de iudei. De ce se socotește la voi lucru de necrezut că Dumnezeu înviază pe cei morți? Eu unul am socotit, în sinea mea, că față de numele lui Isus Nazarineanul trebuia să fac multe împotrivă; Ceea ce am și făcut în Ierusalim, și pe mulți dintre sfinți i-am închis în temnițe cu puterea pe care o luasem de la arhierei. Iar când erau dați la moarte, mi-am dat și eu încuviințarea. Și îi pedepseam adesea prin toate sinagogile și-i sileam să hulească și, mult înfuriindu-mă împotriva lor, îi urmăream până și prin cetățile de din afară; Și în felul acesta, mergând și la Damasc, cu putere și cu însărcinare de la arhierei, Am văzut, o, rege, la amiază, în calea mea, o lumină din cer, mai puternică decât strălucirea soarelui, strălucind împrejurul meu și a celor ce mergeau împreună cu mine. Și noi toți căzând la pământ, eu am auzit un glas care-mi zicea în limba evreiască: «Saule, Saule, de ce Mă prigonești? Greu îți este să lovești în țepușă cu piciorul». Iar eu am zis: «Cine ești, Doamne?» Iar Domnul a zis: «Eu sunt Isus, pe Care tu îl prigonești! Dar, scoală-te și stai pe picioarele tale. Căci spre aceasta M-am arătat ție: ca să te*

rânduiesc slujitor și martor, și al celor ce ai văzut, și al celor întru care Mă voi arăta ție. Alegându-te pe tine din popor și din neamurile la care te trimit, să le deschizi ochii, ca să se întoarcă de la întuneric la lumină și de la stăpânirea lui satana la Dumnezeu, ca să ia iertarea păcatelor și parte cu cei ce s-au sfințit, prin credința în Mine». Drept aceea, rege Agripa, n-am fost neascultător cereștii arătări; Ci mai întâi celor din Damasc și din Ierusalim, și din toată țara iudeii, și neamurilor le-am vestit să se pocăiască și să se întoarcă la Dumnezeu, făcând lucruri vrednice de pocăință. Pentru acestea, iudeii, prinzându-mă în templu, încercau să mă ucidă. Dobândind deci ajutorul de la Dumnezeu, am stat până în ziua aceasta, mărturisind la mic și la mare, fără să spun nimic decât ceea ce și proorocii și Moise au spus că va să fie: «Că Hristos avea să pătimească și să fie cel dintâi înviat din morți și să vestească lumină și poporului și neamurilor». Și acestea grăind el, întru apărarea sa, i-a zis Festus cu glas mare: «Pavele, ești nebun! Învățătura ta cea multă te duce la nebunie!» Iar Pavel a zis: «Nu sunt nebun, preaputernice Festus, ci grăiesc cuvintele adevărului și ale înțelepciuniii! Regele știe despre acestea, și în fața lui vorbesc fără sfială, fiind încredințat că nimic nu i-a rămas ascuns, pentru că aceasta nu s-a întâmplat, într-un ungher. Crezi tu, rege Agripa, în prooroci? Știu că crezi.» Iar Agripa a zis către Pavel: «Cu puțin de nu mă îndupleci să mă fac și eu creștin!» Iar Pavel a zis: «Ori cu puțin, ori cu mult, eu m-aș ruga lui Dumnezeu ca nu numai tu, ci și toți care mă ascultă astăzi să fie așa cum sunt și eu, afară de aceste lanțuri». Și s-a ridicat și regele și guvernatorul și Berenice și cei care ședeau împreună cu ei, si plecând, vorbeau unii cu alții zicând: «Omul acesta n-a făcut nimic vrednic de moarte sau de lanțuri». Iar Agripa a zis lui Festus: «Acest om putea să fie lăsat liber, dacă n-ar fi cerut să fie judecat de Cezarul».” Fapte 26, 1-32.

În urma cuvântării pe care a rostit-o Sfântul Apostol Pavel, regele Irod Agripa II, dar și procratorul Festus au ajuns la concluzia că este nevinovat și că ar fi putut fi eliberat, dacă nu ar fi apelat la judecata Cezarului. Astfel, de acum Sfântul Apostol Pavel va merge la Roma să-l vestească și acolo pe Mântuitorul Isus Hristos. Drumul spre Roma l-a făcut sub paza sutașului Iuliu, din cohorta Augusta (o unitate auxiliară de mercenari sirieni) în condiții neprielnice pentru navigat, toamna spre iarnă, când vântul bătea puternic, ziua era mică, iar condițiile meteorologice erau nefavorabile. Din această cauză a trecut prin multe peripeții fiind la un pas de moarte. Au trecut prin Sidon, pe lângă insula Cipru, Mira Liciei, iar în apropierea insulei Malta, după paisprezece zile de vreme neprielnică, corabia a naufragiat, unii salvându-se înotând, iar alții plutind pe scânduri până la mal.

Pe insula Malta, Sfântul Apostol Pavel s-a bucurat de ospitalitatea locuitorilor și a făcut mai multe minuni pe parcursul celor trei luni cât a rămas aici: *„Și după ce am scăpat, am aflat că insula se numește Malta. Iar locuitorii ei ne arătau o deosebită omenie, căci aprinzând foc, ne-au luat pe toți la ei din pricina ploii, care era, și a frigului. Și strângând Pavel grămadă de găteje și punându-le pe foc, o viperă a ieșit de căldură și s-a prins de mâna lui. Și când locuitorii au văzut vipera atârnând de mâna lui, ziceau unii către alții: Desigur că ucigaș este omul acesta, pe care dreptatea nu l-a lăsat să trăiască, deși a scăpat din mare. Deci el, scuturând vipera în foc, n-a pățit nici un rău. Iar ei așteptau ca el să se umfle, sau să cadă deodată mort. Dar așteptând ei mult și văzând că nu i se întâmplă nimic rău, și-au schimbat gândul și ziceau că el este un zeu. Și împrejurul acelui loc erau țarinile căpeteniei insulei, Publius, care*

primindu-ne, ne-a găzduit trei zile. Și s-a întâmplat că tatăl lui Publius zăcea în pat, cuprins de friguri și de urdinare cu sânge,[126] *la care intrând și rugându-se, și-a pus mâinile peste el și s-a vindecat. Și întâmplându-se aceasta, veneau la el și ceilalți din insulă, care aveau boli și se vindecau; Și aceștia ne-au cinstit mult și, când am plecat, ne-au pus la îndemână cele de trebuință. După trei luni am pornit cu o corabie din Alexandria, care iernase în insulă și care avea pe ea semnul Dioscurilor."*[127] Fapte 28, 1-11. Această călătorie pe mare a Sfântului Apostol Pavel, care este relatată de către Sfântul Evanghelist Luca, în cartea Faptele Apostolilor, constituie „cel mai valoros document nautic al Antichității."[128]

Din insula Malta, va ajunge în Sicilia la Siracuza[129], unde a rămas trei zile. Va continua călătoria până la Regium[130], în Italia, iar de aici va călători pe mare până la Puteoli[131], unde va sosi în primăvara anului 61 d.Hr., și la rugămintea creștinilor, a rămas șapte zile. De la Regium până la Puteoli sunt aproximativ trei sute cincizeci de kilometri pe care Sfântul Apostol Pavel i-a parcurs în două zile.[132] De la Puteoli va continua călătoria pe

---

[126] Dizenterie.

[127] Dioscurii, erau frații gemeni Castor și Polux din mitologia greacă. Aceștia erau patronii navigatorilor.

[128] Claude Tresmontant, *Sfântul Pavel și Taina lui Hristos,* Traducere din limba franceză de Rodica Chiriacescu, Editura Meteor Press, 2015, p. 140.

[129] Siracuza a fost unul dintre cele mai importante porturi ale Mării Mediterane, a intrat sub stăpânirea romană în anul 212 î.Hr., când a fost cucerit de către Marcus Claudius Marcellus, în timpul celui de-al doilea Război Punic.

[130] Azi este orașul Reggio, capitala provinciei Reggio Calabria. Este un port situat pe coasta Italiei, în fața Siciliei și a intrat sub stăpânirea romană în anul 271 î.Hr.

[131] Puteoli a fost cel mai important port comercial al Romei, cu toate că Nero a extins în anul 54 d.Hr. portul Ostia, acesta nu va putea să-l înlocuiască pe Puteoli. Azi orașul Pozzuoli situat în regiunea Campania din provincia Napoli.

[132] *Noul Testament Faptele apostolilor, ediție bilingvă,* Introducere, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2017, p. 445.

uscat până la Forul lui Apius[133] și la Trei Taverne,[134] unde a fost întâmpinat de creștini, iar când Sfântul Apostol Pavel i-a văzut s-a încurajat și mai mult: *„Și ajungând la Siracuza, am rămas acolo trei zile. De unde, înconjurând, am sosit la Regium. Și după o zi, suflând vânt de miazăzi, am ajuns la Puteoli în cealaltă zi. Găsind acolo frați, am fost rugați să rămânem la ei șapte zile. Și așa am venit la Roma. Și acolo auzind frații, cele despre noi, au venit întru întâmpinarea noastră până la Forul lui Apius și la Trei Taverne, pe care, văzându-i, Pavel a mulțumit lui Dumnezeu și s-a îmbărbătat."* Fapte 28, 12-15.

După ce a ajuns la Roma, Sfântul Apostol Pavel a fost predat comandantului taberei, care a pus un soldat să-l păzească. La Roma, Sfântul Apostol Pavel a stat într-o captivitate ușoară între anii 61-63 d.Hr. Aici în Capitala Imperiului Sfântul Apostol Pavel va propovădui Evanghelia așa cum i-a poruncit Mântuitorul Isus Hristos: *„Iar în noaptea următoare, arătându-i-Se, Domnul i-a zis: «Îndrăznește, Pavele! Căci precum ai mărturisit cele despre Mine la Ierusalim, așa trebuie să mărturisești și la Roma»."* Fapte 23, 11.

În aceste condiții a putut să propovăduiască, dar în același timp să întărească și să dezvolte comunitatea creștină de la Roma: *„Iar Pavel a rămas doi ani întregi în casa luată de el cu chirie, și primea pe toți care veneau la el. Propovăduind împărăția lui Dumnezeu și învățând cele despre Domnul Isus Hristos, cu toată îndrăzneala și fără nici o piedică."* Fapte 28, 30-31.[135]

---

[133] Forul lui Apius era situat la 65 de kilometri de Roma.

[134] Trei Taverne, localitate situată la 47 kilometri de Roma.

[135] Călin Ioan Dușe, op. cit., pp. 316-369.

Călătoria Sfântului Apostol Pavel la Roma

Sursa: https://www.google.com/search?q=harta+calatoria+lui+pavel+de+la+cezareea+la+roma&tbm=isch&source=hp&sa=X&ved=2ahUKEwixmLf05-XiAhXSa1AKHQ_tDl0QsAR6BAgGEAE&biw=1366&bih=657#imgrc=VVd6VnkICZVenM:

Vorbind despre propovăduirea Evangheliei în perioada apostolică Sfântul Ioan Gură de Aur ne spune că în timpul vieții lor Sfinții Apostoli au reușit în douăzeci sau treizeci de ani să propovăduiască Evanghelia la toate neamurile așa după cum au primit poruncă de la Mântuitorul Isus Hristos: *„Îl vezi pe Pavel alergând din Ierusalim până în Spania. Dacă un singur Apostol a străbătut atâta parte a lumii, gândește-te cât pământ au străbătut ceilalți Apostoli. Că tot Pavel, scriind altora, spunea iarăși de propovăduirea Evangheliei că „aduce roadă și crește în toată zidirea cea de sub cer."* Col. 1, 6.

– Ce înseamnă: „Spre mărturie tuturor neamurilor?"

– Înseamnă: Evanghelia a fost propovăduită pretutindeni, dar n-a fost crezută pretutindeni. De aceea Hristos a spus: „Spre mărturie celor ce n-au crezut", adică spre mustrare și învinuire; „Spre mărturie", adică cei care au crezut vor da mărturie împotriva celor care n-au crezut și-i vor osândi. De aceea Ierusalimul a fost dărâmat, după ce a fost propovăduită Evanghelia în toată lumea, tocmai pentru ca nerecunoscătorii iudei să nu mai aibă nici o umbră de apărare. Căci ce iertare mai pot avea cei care au văzut puterea Lui strălucind pretutindeni și cuprinzând în scurtă vreme întreaga lume, dar ei stăruiesc încă în încăpățânarea lor? Că a fost propovăduită atunci Evanghelia pretutindeni, ascultă ce zice Pavel: „Evanghelia fiind propovăduită la toată făptura cea de sub cer." Col. 1, 23. *Acesta este și cel mai mare semn al puterii lui Hristos, că în douăzeci sau treizeci de ani cuvântul Evangheliei a ajuns până la marginile lumii. „După aceasta va veni sfârșitul Ierusalimului", spune Hristos, Că lucrul acesta a vrut să-l spună, o arată cuvintele Sale următoare. Și ca să-i încredințeze de pieirea Ierusalimului, citează profeția lui Daniel, zicând:*

,,Când veți vedea urâciunea pustiirii, ce s-a zis prin proorocul Daniel (Dan. 9, 27)*, stând în locul cel sfânt. Cine citește să înțeleagă*." Mt. 24, 15.

I-a trimis la Daniel. Hristos numește „urâciune" statuia celui care a cucerit atunci cetatea Ierusalimului, pe care cel ce a pustiit cetatea și templul a pus-o înăuntrul templului. De aceea a și numit-o „a pustiirii."

Apoi, ca ucenicii să afle că toate acestea se vor întâmpla chiar în timpul vieții unora din ei, a spus: „Când veți vedea urâciunea pustiirii."[136]

---

[136] Sfântul Ioan Gură de Aur, Scrieri III, *Omilii la Matei*, LXXV, 2, în: col. PSB. Vol. 23, Traducere, introducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1994, p. 852.

În activitatea de propovăduire a Evangheliei, Sfinții Apostoli au dat dovadă de mult curaj și au împlinit cu multă dragoste porunca, pe care au primit-o de la Mântuitorul Isus Hristos, de a propovădui Evanghelia la toate neamurile, cu toate că ei au avut de înfruntat mari greutăți și multe primejdii atât din partea evreilor cât și din partea stăpânirii romane: „*Din cele întâmplate poți admira puterea lui Hristos și curajul Apostolilor Lui, că au propovăduit Evanghelia în niște vremuri ca acelea, în care se ducea război împotriva poporului iudeu, în care iudeii erau socotiți niște răzvrătiți, în care cezarul a poruncit ca toți iudeii să fie prigoniți. S-a întâmplat atunci cu Apostolii ce s-ar petrece cu niște oameni, care n-au condus niciodată o corabie și nici n-au văzut marea, dar cărora li s-a poruncit: să se așeze la cârma unei corăbii, să o conducă și să poarte război pe mare, când marea își înalță de pretutindeni valurile, când se întunecă tot văzduhul, când corăbiile se îneacă una după alta, când sus pe punte toți se răzvrătesc, iar jos din mare năvălesc fiarele mării, care împreună cu valurile înghit pe călători, când trăsnete se slobod din înaltul cerului, când pirații năvălesc, când corăbierii își întind unii altora curse; și s-ar porunci unor astfel de oameni ca pe o vreme ca aceea să scufunde și să biruie un stol nenumărat de corăbii încărcate cu oștire, care vin împotriva corăbiei lor. Da, Apostolii erau urâți de neamuri ca iudeii; erau omorâți cu pietre de iudei ca vrăjmași ai religiei lor. Loc de liniște nu era pentru ei. Pretutindeni numai prăpăstii, stânci primejdioase, piedici în orașe, în sate, în case. Orice om ducea război împotriva lor; și voievodul și generalul și omul de rând; toate neamurile, toate popoarele. Și era atâta tulburare că nu se poate zugrăvi cu cuvântul. Poporul iudeu era foarte urât în Imperiul Roman pentru că pricinuise Imperiului o mulțime de necazuri; propovăduirea Evangheliei însă n-a fost întru nimic vătămată de*

aceasta; Ierusalimul fusese cucerit și ars, iar locuitorii supuși la nenumărate munci; Apostolii însă, care erau în Ierusalim, au introdus în Imperiul Roman legi noi și aceste legi au biruit legile romane. Ce lucruri noi și nemaiauzite. Romanii au biruit atunci nenumărate zeci de mii de iudei, dar n-au putut birui doisprezece oameni, care au luptat cu ei, goi și fără arme. Ce cuvânt ar putea înfățișa minunea aceasta?

Un învățător trebuie să aibă două însușiri: una, să fie vrednic de credință; alta, să fie iubit de ucenicii lui; în afară de aceste însușiri și pe lângă acestea se mai cere ca învățăturile lui să fie bine primite și să fie predate într-un timp lipsit de tulburare și răzvrătire. Pe vremea Apostolilor, când au propovăduit Evanghelia, toate acestea erau împotrivă. Nici Apostolii nu păreau să fie vrednici de credință, că îndepărtau pe oameni de la cele ce păreau a fi bună credință; nu erau nici iubiți, ci dimpotrivă urâți, că făceau pe oameni să se lepede de cele ce iubeau: de obiceiuri, de datinile strămoșești, de legi. Apoi poruncile lor erau grele, iar faptele de la care îi abăteau pe oameni, pline de plăcere. O mulțime de primejdii, nenumărate primejdii de moarte îndurau și Apostolii și cei care credeau în cuvântul lor; iar în afară de asta timpul era plin de greutăți, de războaie, de răscoale, de tulburări. Numai acestea și ar fi fost în stare să zădărnicească totul, fără să mai fi fost și greutățile de care am vorbit mai sus. Potrivită vreme este acum să spunem: „Cine va grăi puterile Domnului? Cine va face auzite toate laudele Lui? (Ps. 105, 2) *Dacă iudeii, cu toate minunile făcute, nu l-au ascultat pe Moise să părăsească o țară, în care erau supuși la frământarea lutului și facerea cărămizilor și erau chinuiți și omorâți în fiecare zi, ce i-a convins pe cei, care au crezut în cuvintele Apostolilor, să se lepede de o viață lipsită de griji și să îmbrățișeze o altă viață plină de primejdii, de sângiuiri, de moarte, și aceasta când cei care predicau această viață erau iudei, străini de neamul lor și cumplit dușmăniți din toate părțile? Să nu aduci în mijlocul*

popoarelor; nici în mijlocul orașelor, nici în mijlocul oamenilor, ci într-o casă mică pe un om urât de toți cei din casă și să încerci cu ajutorul acestuia să abați pe tată, pe soție și pe copii de la tot ce iubesc ei, oare nu l-ai vedea sfâșiat înainte de a deschide gura? Oare nu-l vor omorî cu pietre înainte de a călca pragul casei, dacă intrarea în casă a unui astfel de om dă naștere la ceartă și bătaie între bărbat și femeie? Iar dacă acest om mai este și ușor de disprețuit, dacă mai dă și porunci grele, dacă mai și poruncește celor ce trăiesc în huzur și desfrânări să filozofeze, să trăiască adică cumpătat, dacă în afară de acestea mai are de luptat și cu o mulțime de dușmani care îl covârșesc, nu-i așa că toți vor căuta să-l ucidă? Ei bine, ceea ce este cu neputință să se întâmple într-o singură casă, aceea Hristos a săvârșit în întreaga lume, aducând pe Apostoli, pe doctorii lumii, printre prăpăstii, printre râpi, printre stânci primejdioase, în timp ce războiul cuprinsese și pământul și marea.

Iar dacă vrei să afli mai bine toate acestea, adică: foametea, ciuma, cutremurele și toate celelalte nenorociri, citește istoria în care Iosif[137] *a scris despre acestea și vei cunoaște totul cu de-amănuntul. De aceea și Hristos spunea: „Nu vă spăimântați, că trebuie să se întâmple toate acestea"; și: „Cel ce va răbda până la sfârșit, acela se va mântui" și: „Se va propovădui Evanghelia aceasta în toată lumea." De frica nenorocirilor prezise Apostolii erau abătuți și descurajați; de aceea Domnul îi întărește, spunându-le că, deși ar veni peste ei mii de nenorociri, Evanghelia trebuie să fie propovăduită pretutindeni în lume și numai după aceea va veni sfârșitul."*[138]

[137] Este vorba despre istoricul evreu Iosif Flaviu, care s-a născut la Ierusalim prin anul 37 d.Hr. și a trăit până în anul 100 d.Hr. În timpul asediului lui Vespasian din anul 70 d.Hr., el era în Ierusalim și a fost martor ocular la profeția Mântuitorului Isus Hristos. A descris aceste evenimente în cartea sa: *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*.

[138] Sfântul Ioan Gură de Aur, op. cit., LXXV, 3, pp. 852-854.

II.3. Creștinismul la Roma

După Învierea Mântuitorului Isus Hristos, cel mai important eveniment din istoria creștinismului este nașterea Bisericii.[139] În ziua Cincizecimii, la Pogorârea Spiritului Sfânt peste Sfinții Apostoli, când a avut loc întemeierea Bisericii în Ierusalim, au fost aici cu siguranță și unii locuitori din Roma: *„Și când a sosit ziua Cincizecimii, erau toți împreună în același loc. Și din cer, fără de veste, s-a făcut un vuiet, ca de suflare de vânt ce vine repede, și a umplut toată casa unde ședeau ei. Și li s-au arătat, împărțite, limbi ca de foc și au șezut pe fiecare dintre ei. Și s-au umplut toți de Spiritul Sfânt și au început să vorbească în alte limbi, precum le dădea lor Spiritul a grăi. Și erau în Ierusalim locuitori iudei, bărbați cucernici,* ***din toate neamurile care sunt sub cer.*** *Și iscându-se vuietul acela, s-a adunat mulțimea și s-a tulburat, căci fiecare îi auzea pe ei vorbind în limba sa. Și erau uimiți toți și se minunau zicând: Iată, nu sunt aceștia care vorbesc toți galileeni? Și cum auzim noi fiecare limba noastră, în care ne-am născut? Parți și Mezi și Elamiți și cei ce locuiesc în Mesopotamia, în Iudeea și în Capadocia, în Pont și în Asia, În Frigia și în Pamfilia, în Egipt și în părțile Libiei cea de lângă Cirene, și* ***Romani în treacăt****, Iudei și prozeliți*[140]*, Cretani și Arabi, îi auzim pe ei vorbind în limbile noastre despre faptele minunate ale lui Dumnezeu! Și toți erau uimiți și nu se dumireau, zicând unul către altul: Ce va să fie aceasta?"* Fapte 2, 1-12.

Din relatarea Sfântului Apostol și Evanghelist Luca observăm că, în această zi, Ierusalimul era în plină sărbătoare și

---

139 *Noul Testament Faptele apostolilor*, op. cit., p. 188.

140 Prozeliții erau păgânii convertiți la iudaism, iar după unii cercetători ar fi fost păgânii care se arătau interesați de iudaism, dar care încă nu s-au convertit.

de aceea contextul festiv este foarte important pentru a putea înțelege și mai bine multe din aspectele Cincizecimii creștine: aspectul teologic, miraculos, ecleziologic și public. Astfel, vedem că nașterea Bisericii nu are loc pe ascuns, într-o încăpere întunecoasă, ca o acțiune conspirativă, ci ea are loc la lumina zilei și în mijlocul mulțimii.[141] Sfinții Apostoli sunt uimiți că vorbesc *în alte limbi*, iar cei care îi ascultă sunt și ei uimiți și nu se puteau dumiri că aud cuvintele Sfinților Apostoli traduse instantaneu în limba lor maternă. Putem observa astfel că, prin acest nou miracol se reia tema principală a scenei și anume aceea a universalității Sfintei Evanghelii.[142]

Între *Romani în treacăt*, despre care vorbește aici Sfântul Evanghelist Luca, vor fi fost și unii locuitori ai Romei cei mai mulți dintre ei fiind evrei, dar și păgâni. De asemenea, printre cei trei mii de oameni, care au primit botezul în urma predicii Sfântului Apostol Petru, s-au numărat și locuitori din Roma. Aceștia au fost cei care au adus creștinismul aici și au pus început comunității creștine din capitala Imperiului. Să nu uităm faptul că în această perioadă, după unele păreri ale cercetătorilor moderni, Roma ar fi avut între șapte sute cincizeci de mii și un milion cinci sute de mii de locuitori[143], iar dintre aceștia cam cincizeci de mii ar fi fost evrei, care aveau aici cel puțin treisprezece sinagogi. Este evident faptul că, dintre acești evrei au provenit și primii creștini de la Roma.

Unii dintre evreii din Orient, care vin la Roma, se vor alătura acestei comunități iudaice, care la început nu avea o

---

141 *Noul Testament Faptele apostolilor*, op. cit., p. 190.

142 Ibidem, p. 193.

143 Eugen Cizec, *Istoria Romei*, op. cit., 2002, p. 352.

identitate distinctă deoarece, așa după cum știm, la început nu se făcea o diferență clară între evrei și creștini (ea a început să se facă abia spre sfârșitul secolului I d.Hr.[144]) Așadar, creștinismul a ajuns la Roma încă de la nașterea sa, datorită activității misionare a creștinilor proveniți dintre iudeii care făceau parte din Biserica mamă de la Ierusalim.[145] Acești misionari care au plecat de la Ierusalim, prin predica lor, au întemeiat marea Biserică a Romei; ei fiind amintiți de către Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani* 16, 3-15.[146]

Creștinii care au provenit din rândul iudeilor s-au înmulțit în Roma mai ales după convertirea sutașului Corneliu și a botezului lui, dar și a celor care au fost făcut prezenți cu el: *„În timp ce Petru încă grăia cuvintele acestea, Spiritul Sfânt s-a pogorât peste toți cei ce ascultau Cuvântul. Iar credincioșii tăiați împrejur, care veniseră cu Petru, au rămas uimiți că darul Spiritului Sfânt s-a revărsat și peste păgâni. Că îi auzeau vorbind în limbi și slăvindu-l pe Dumnezeu. Atunci a răspuns Petru: Oare poate cineva opri apa să-i boteze pe aceștia, care au primit Spiritul Sfânt ca și noi? Și a poruncit ca să fie botezați întru numele Domnului Isus Hristos. Atunci l-au rugat să rămână la ei câteva zile.”* Fapte 10, 44-48.

În Cezareea Palestinei, era un ofițer roman, pe nume Corneliu. Acesta era centurion[147] în cohorta Italica, el fiind un om credincios, care se ruga și făcea multe fapte bune. Corneliu

---

144 Mauro Orsati, op. cit., pp. 312-313.

145 Settimio Cipriani, *Sfântul Petru, personalitate marcantă a Noului Testament*, Traducere din limba italiană de Rodica Chiriacescu, Meteor Publishing, București, 2016, p. 130.

146 Pr. Dr. Sabin Verzan, *Sfântul Apostol Andrei*, op. cit., p. 142.

147 Centurionul era un ofițer roman, care avea în subordine o sută de soldați. Cu siguranță că unii dintre acești soldați care erau în subordinea lui Corneliu s-au botezat și o parte din ei.

era prozelit, fiind în același timp cinstit și apreciat de către evrei datorită bunătății și prieteniei sale. În urma predicii Sfântului Apostol Filip, își va exprima dorința de a fi botezat de către Sfântul Apostol Petru care se afla la Ioppe.

Astfel, în urma botezului sutașului Corneliu și a familiei sale, se va deschide accesul neamurilor în Biserică[148], adică a credincioșilor de alte religii la creștinism: „*Apostolii și frații, care erau prin Iudeea, au auzit că și păgânii au primit cuvântul lui Dumnezeu*." Fapte 11, 1. De acum înainte, păgânii vor fi primiți la creștinism direct în urma botezului, fără să mai fie obligatorie respectarea legii mozaice, în special a circumciziunii. Fapte 10, 1-48.

După călătoriile misionare ale Sfântului Apostol Pavel, comunitatea creștină de la Roma va primi în mijlocul ei mulți păgâni, care se vor converti și vor primi botezul.

În timpul domniei lui Claudiu (41-54 d.Hr.), se pare că între evreii din Roma ar fi fost unele neînțelegeri din cauza aderării unora la creștinism, dar și a opoziției altora, pentru că la început romanii nu au putut să facă diferența între creștini și evrei. Datorită faptului că aceștia se certau, împăratul Claudiu a dat în anul 49 sau 50 d.Hr. un edict prin care i-a expulzat pe evreii din Roma care se agitau mereu, instigați de Chrestus:[149] „*Expulză din Roma pe evrei, care se agitau mereu, instigați de Chrestus*."[150]

Este posibil ca cearta care a apărut la Roma să fi fost motivată de faptul că unii dintre iudeo-creștini încercau să-i

---

[148] Enrico Pepe, *Martiri și sfinți din calendarul roman,* Traducere din limba italiană de pr. Ioan Bișog, Indici pr. Alois Bulai, pr. Iosif Răchiteanu, Editura Sapientia, Iași, 2007, p. 293.

[149] Chrestus-Hristos.

[150] C. Tranquillus Suetonius, *Claudius*, XXV, op. cit., p. 201.

convingă pe alți conaționali de ai lor ca să-L accepte pe Isus Hristos ca Mesia. Faptul că nu au reușit să-i convingă, a creat astfel, o mare agitație în sufletele lor. În urma acestui edict, în Biserica Romei vor rămâne doar creștinii proveniți dintre păgâni, pentru că cei care proveneau dintre evrei au fost obligați să părăsească Roma.

Astfel, au părăsit Roma Aquila și soția sa Priscila, care erau deja creștini proveniți dintre evrei și care s-au refugiat la Corint: *„După aceea Pavel a plecat din Atena și a venit în Corint. Și găsind pe un iudeu cu numele Aquila, de neam din Pont, venit de curând din Italia, și pe Priscila femeia lui – pentru că poruncise Claudiu ca toți iudeii să plece din Roma – a venit la ei. Și pentru că erau de aceeași meserie, a rămas la ei și lucrau; că erau făcători de corturi. Și în fiecare Sâmbătă se luau la întrebări în sinagogă și aduceau la credință Iudei și Elini.*" Fapte 18 1-4. În perioada cât au stat la Corint, soții Aquila și Priscila, împreună cu Sfântul Apostol Pavel au desfășurat o misiune de propovăduire a creștinismului cu multe roade, atât între evrei cât și între păgâni.

După moartea împăratului Claudiu, în anul 54 d.Hr., o parte dintre iudeo-creștini revin la Roma, așa cum este și cazul soților Aquila și Priscila. Pe aceștia îi salută prima dată Sfântul Apostol Pavel la sfârșitul anului 57 sau începutul lui 58 d.Hr., când scrie de la Corint *Epistola către Romani*: *„Îmbrățișați-i pe Priscila și Aquila, împreună lucrători cu mine în Hristos Isus – cei ce capul și l-au pus pentru viața mea și cărora nu numai eu le mulțumesc, ci și toate Bisericile neamurilor –, precum și Biserica din casa lor.*" Rom. 16, 3-5.

În cadrul Bisericii din Roma, era o comunitate destul de numeroasă, formată din creștini care proveneau atât dintre

iudei, cât și dintre păgâni. În cei cinci ani cât a durat edictul de expulzare a evreilor din Roma, numărul creștinilor proveniți dintre păgâni a crescut, existând un grup considerabil. Cu toate acestea, elementul iudeo-creștin era încă mai puternic, dar și mai important decât cel păgâno-creștin.[151]

Sfântul Apostol Pavel, când scrie *Epistola către Romani,* se adresează tuturor, iar în cadrul epistolei sale încearcă să răspundă la nevoile sufletești ale acestora: „*Fraților, nu vreau să nu știți că de multe ori mi-am pus în gând să vin la voi – dar până acum am fost împiedicat –, pentru ca și între voi să am vreo roadă ca și între celelalte neamuri. Dator le sunt și Elinilor și barbarilor, și înțelepților și neînțelepților. Așa că din parte-mi sunt gata să vă vestesc Evanghelia și vouă celor din Roma. Că eu nu mă rușinez de Evanghelia lui Hristos; pentru că ea este putere a lui Dumnezeu, spre mântuire tot celui ce crede, întâi iudeului și de asemenea elinului.*" Rom. 1, 13-16. Din cele de mai sus vedem că Sfântul Apostol Pavel și-a dorit foarte mult să meargă la Roma pentru a împărtăși creștinilor din capitala Imperiului daruri sufletești[152] pentru că el avea o mare dragoste și respect pentru credincioșii din această mare Biserică.[153]

În ordinea istorică, observăm că iudeii au prioritate în vestirea Evangheliei, iar epistola sa are, în primul rând, un caracter pastoral-misionar, el încercând să pregătească terenul pe când va veni să viziteze și să întărească comunitatea creștină din capitala Imperiului.

---

[151] Settimio Cipriani, op. cit., p. 132.
[152] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 167.
[153] Ibidem, p. 186.

Sfântul Apostol Pavel a dorit să vină la Roma încă din timpul celei de-a treia călătorii misionare (54-58 d.Hr.), pe când se afla la Efes, în anul 56 d.Hr.: *„Și după ce s-au săvârșit acestea, Pavel și-a pus în gând să treacă prin Macedonia și prin Ahaia și să se ducă la Ierusalim, zicând că: După ce voi fi acolo, trebuie să văd și Roma.”* Fapte 19, 21. Datorită faptului că nu a mai putut să ajungă la Roma, Sfântul Apostol Pavel le-a scris epistola pe când se afla la Corint, unde a stat trei luni.

Sfântul Apostol Pavel auzise despre credința creștinilor din Roma și de aceea dorea să-i vadă, să se bucure împreună cu ei, să-i instruiască, dar și să-i întărească: *„Prin care noi am primit har și apostolie pentru ca întru numele Său să fie credința adusă spre ascultare la toate neamurile, între care sunteți și voi, chemați ai lui Isus Hristos; tuturor celor ce sunteți în Roma, iubiți ai lui Dumnezeu, sfinți prin chemare. Har vouă și pace de la Dumnezeu, Tatăl nostru, și de la Domnul Isus Hristos. Mai întâi prin Isus Hristos Îi mulțumesc Dumnezeului meu pentru voi toți;* ***căci credința voastră se vestește în toată lumea;*** *martor îmi este Dumnezeu, Căruia cu sufletul meu Îi slujesc întru Evanghelia Fiului Său, că neîncetat fac pomenire despre voi, pururea cerând în rugăciunile mele ca odată și odată, prin voia Lui, să am un prilej bun de a veni la voi. Că doresc mult să vă împărtășesc vreun dar sufletesc, spre întărirea voastră; sau mai degrabă pentru ca împreună cu voi să mă mângâi prin credința noastră laolaltă, a voastră și a mea. Fraților, nu vreau să nu știți că de multe ori mi-am pus în gând să vin la voi – dar până acum am fost împiedicat –, pentru ca și între voi să am vreo roadă ca și între celelalte neamuri. Dator le sunt Elinilor și barbarilor, și înțelepților și neînțelepților. Așa că din parte-mi sunt gata să vă vestesc Evanghelia și vouă, celor din Roma.”* Rom. 1, 5-15.

Din cele relatate de către Sfântul Apostol Pavel, la Roma, în această perioadă, la numai treizeci de ani de la întemeierea Bisericii, exista aici o comunitate creștină puternică cu o credință vie și lucrătoare, despre care se vorbea în toată lumea. De aceea, Sfântul Apostol Pavel a preferat să-și desfășoare activitatea sa misionară la alte neamuri, care încă nu au primit vestea Evangheliei, iar după aceea să vină la Roma.

În Biserica Romei, așa după cum vedem la sfârșitul *Epistolei către Romani*, erau multe persoane pe care Sfântul Apostol Pavel le cunoaște și pe care le salută: *„Îmbrățișați-l pe Epenet, iubitul meu, care este pârga întru Hristos a Asiei. Îmbrățișați-o pe Maria, care mult s-a ostenit pentru voi. Îmbrățișați-I pe Andronic și pe Iunias, cei de un neam cu mine și frații mei de temniță, care sunt vestiți între apostoli și care înaintea mea au fost întru Hristos. Îmbrățișați-l pe Ampilat, iubitul meu întru Domnul. Îmbrățișați-I pe Urban, împreună lucrător cu noi întru Hristos, și pe Stahis, iubitul meu. Îmbrățișați-l pe Apelles, cel încercat întru Hristos. Îmbrățișați-i pe cei din casa lui Aristobul. Îmbrățișați-l pe Irodion, cel de un neam cu mine. Îmbrățișați-i pe cei din casa lui Narcis, care sunt întru Domnul. Îmbrățișați-i pe Trifena și pe Trifosa, cei care s-au ostenit întru Domnul. Îmbrățișați-o pe draga Persida, care mult s-a ostenit întru Domnul. Îmbrățișați-i pe Ruf, cel ales întru Domnul, și pe mama lui și a mea. Îmbrățișați-i pe Asinerit, pe Flegon, pe Hermes, pe Patrova, pe Herma și pe frații care sunt împreună cu ei. Îmbrățișați-i pe Filolog și pe Iulia, pe Nereu și pe sora lui, pe Olimpan și pe toți sfinții care sunt împreună cu ei. Îmbrățișați-vă unii pe alții cu sărutare sfântă. Pe voi vă îmbrățișează toate Bisericile lui Hristos."* Rom. 16, 5-16.

Puritatea creștinismului din capitala Imperiului este dată și de propovăduirea Sfinților Apostoli: Epenet, Andronic, Ampilat, Urban, Stahis, Apelles, Aristobul Irodion, Narcis, Ruf, Flegon, Hermes, Patrova, Herma și Filolog, care fac parte dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, despre care vorbește Sfântul Evanghelist Luca: *„Iar după acestea, Domnul a ales alți șaptezeci și i-a trimis doi câte doi înaintea feței Sale, în fiecare cetate și loc unde El Însuși avea să meargă."* Lc. 10, 1.

Aceștia, la început, ar fi propovăduit Evanghelia în Răsărit, alături de Sfântul Apostol Pavel sau în paralel cu el. Prezența lor la Roma și salutul cald al Sfântului Apostol Pavel arată importanța lor în cadrul acestei Biserici. Sfântul Stahis a fost așezat de către Sfântul Apostol Andrei ca primul episcop în Bizanț. Tot Sfântul Apostol Andrei l-a pus episcop pe Sfântul Ampilat în Odessos, iar pe Sfântul Urban în Macedonia. Sfântul Narcis va fi episcop în Atena, Sfântul Apelles va fi episcop în Iraclia, iar Sfântul Aristobul în Britania. Biserica face pomenirea lor în ziua de 31 octombrie.[154] Observăm că în cadrul marii comunități din Roma erau unele persoane care au primit creștinismul înaintea Sfântului Apostol Pavel (anul 36 d.Hr.), așa cum este cazul lui Andronic și Iunias. Ei sunt evrei care s-au convertit la creștinism și care au ajuns să fie vestiți între apostoli.

La finalul epistolei, Sfântul Apostol Pavel îi avertizează pe creștinii din Roma despre pericolul pe care îl vor reprezenta ereticii iudaizanți, care acum încep să apară în sânul Bisericii. El îi roagă să se ferească de ei și să păstreze puritatea creștinismului

---

[154] *Proloagele*, Tipărite și îmbogățite de Arhim. dr. Benedict Ghiuș, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991, pp. 213-214.

așa cum este cunoscut de toți că au făcut-o până acum: *„Și vă rog, fraților, să vă păziți de cei care fac dezbinări și poticniri împotriva învățăturii pe care ați primit-o. Feriți-vă de ei. Că unii ca aceștia nu-I slujesc Domnului nostru Isus Hristos, ci pântecelui lor; și prin vorbe atrăgătoare și cuvântări plăcute înșală inimile celor simpli. Fiindcă ascultarea voastră este cunoscută de toți. Mă bucur deci de voi, dar vreau să fiți prevăzători cu binele și neamestecați cu răul. Iar Dumnezeul păcii îl va zdrobi curând pe Satana sub picioarele voastre. Harul Domnului nostru Isus Hristos cu voi! ”* Rom. 16, 17-20.

Epistola către Romani are șaisprezece capitole, fiind cea mai importantă din cele paisprezece epistole pauline, dar și dintre cărțile didactice ale Noului Testament. Am putea spune că *Epistola către Romani* este primul tratat de dogmatică creștină, pentru că ea interpretează, dar și sistematizează în mod magistral învățătura Mântuitorului Isus Hristos. Astfel, în epistolă avem învățături dogmatice, morale, dar și sociale, iar pentru că *Epistola către Romani* tratează marile teme dogmatice ale creștinismului, ea va fi o sursă de inspirație pentru Sfinții Părinți, care mai târziu vor dezvolta aceste teme.[155]

Creștinismul la Roma se va dezvolta și mai mult odată cu venirea Sfântului Apostol Pavel, în primăvara anului 61 d.Hr. Aici, așa după cum văzut, exista o mare comunitate creștină, iar prin venirea Sfântului Apostol Pavel la Roma, centrul creștinismului se mută din Răsărit în Apus.[156]

Faptul că Sfântul Apostol Pavel a fost întâmpinat cu entuziasm de mai mulți creștini, care s-au deplasat mai multe zeci de kilometri, ne demonstrează că, la Roma, creștinismul a

---

155 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 217-233.

156 *Noul Testament Faptele apostolilor*, op. cit., p. 446.

ajuns înainte de sosirea Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Va intra în Roma înconjurat de un adevărat alai, ceea ce ne demonstrează că Sfântul Apostol Pavel se bucura în capitala Imperiului de o anumită celebritate. După ce a ajuns la Roma, Sfântul Apostol Pavel a fost predat comandantului taberei, care a pus un soldat să-l păzească.

La Roma, Sfântul Apostol Pavel a stat într-o captivitate ușoară între anii 61-63 d.Hr., iar casa în care locuia a transformat-o într-un adevărat centru misionar, unde veneau mulți să-l asculte.[157] El a beneficiat de un tratament preferențial nefiind dus la cazarma pretoriană, ci va avea privilegiul de a-și închiria o locuință, pe propria cheltuială. Aici va fi supravegheat în permanență de un soldat, care avea mâna stângă legată cu un lanț de mâna dreaptă a Sfântului Apostol Pavel.

La trei zile după ce a ajuns la Roma, Sfântul Apostol Pavel i-a chemat pe *„fruntașii iudeilor”* romani pentru a discuta cu ei despre acuzațiile care i-au fost aduse la Ierusalim: *„Și după trei zile Pavel a chemat la el pe cei care erau fruntașii iudeilor. Și dacă s-au adunat, el le-a zis: Eu, bărbați frați, deși n-am făcut nimic împotriva poporului sau a datinilor părintești, în legături am fost predat la Ierusalim în mâinile Romanilor. După ce m-au cercetat, aceștia voiau să-mi dea drumul, deoarece nu era în mine nici o vină vrednică de moarte. Dar când Iudeii mi s-au împotrivit, eu am fost nevoit să cer să fiu judecat de cezar – dar nu ca să aduc vreo învinuire neamului meu. Așadar, aceasta este pricina pentru care v-am chemat să vă văd și să vorbesc cu voi, că din pricina nădejdii lui Israel sunt*

[157] Sotirios, Mitropolitul Pisidiei, *Pavel, apostolul neamurilor,* Traducere din limba greacă: Ilie Stănuș, Editura Egumenița, Galați, 2019, p. 123.

eu legat cu lanțul acesta. Iar ei au zis către el: Noi nici nu am primit din Iudeea scrisori despre tine, nici nu a venit cineva dintre frați să ne dea de veste sau să ne vorbească ceva rău despre tine. Dar dorim să auzim de la tine ceea ce gândești; că în privința acestei secte ne e cunoscut că pretutindeni i se stă împotrivă. Deci i-au rânduit o zi; și la gazdă i-au venit mai mulți. Și le vorbea de dimineața până seara, dând mărturie despre împărăția lui Dumnezeu, căutând ca și din Legea lui Moise și din proroci să-i încredințeze despre Isus. Și unii credeau în cele spuse, iar alții nu credeau. Și neînțelegându-se unii cu alții, au plecat după ce Pavel a zis un cuvânt că: Bine a grăit Spiritul Sfânt către părinții noștri prin Isaia prorocul când a zis: Mergi la poporul acesta și zi: Cu auzul veți auzi, dar nu veți înțelege, și cu privirea veți privi, dar nu veți vedea, că inima acestui popor s-a împietrit și urechile lor greu aud și ochii lor s-au închis, ca nu cumva cu ochii să vadă și cu urechile să audă și cu inima să înțeleagă și să-și revină și Eu să-i vindec. (Is. 6, 9-10) *Deci cunoscut să vă fie vouă că această mântuire a lui Dumnezeu li s-a trimis păgânilor; și ei vor asculta! Și după ce a zis el acestea, Iudeii au plecat, făcând între ei noian de întrebări."* Fapte 28, 17-29.

În fața fruntașilor evreilor din Roma, Sfântul Apostol Pavel va prezenta două apologii, care sunt prezentate separat de către Sfântul Evanghelist Luca.

În prima apologie, Sfântul Apostol Pavel le prezintă situația sa de când a fost arestat la Ierusalim și a fost predat în mâinile romanilor. Fără a avea o acuzație precisă, romanii au vrut să-l elibereze, dar evreii s-au împotrivit și au vrut să-l omoare, iar în această situație, Sfântul Apostol Pavel, având calitatea de cetățean roman, a apelat la judecata cezarului. A făcut acest apel nu pentru a aduce acuzații neamului său și nici

pentru a-i acuza pe evrei că l-au predat pe mâna soldaților romani, ci pentru ca să se apere de acuzațiile nedrepte care i-au fost aduse.

Una dintre ele: *„din pricina nădejdii lui Israel sunt eu legat cu lanțul acesta”* este o formulare precară, ce se referă la speranța în înviere. Sfântul Apostol Pavel nu o dezvoltă mai departe, pentru că el îi lasă pe cei prezenți să înțeleagă că el suferă pentru o cauză comună, a tuturor evreilor, iar cei prezenți o aprobă, înțelegând-o în sens politic și patriotic. În această situație, fruntașii iudeilor au mărturisit că ei nu au primit scrisori de avertisment din Iudeea și că nu a venit nimeni să aducă o veste sau să-l vorbească de rău. Ei s-au arătat dispuși să-l asculte, avertizându-l că, pretutindeni, creștinismul este respins, dezaprobat și condamnat.

La această primă întâlnire se poate constata disponibilitatea și tonul foarte plăcut al interlocutorilor Sfântului Apostol Pavel. De asemenea, ei s-au arătat dispuși să-l asculte și-l invită să le expună învățătură sa, dar nu la această primă întâlnire. De comun acord au fixat o zi, în care urmau să se întâlnească tot în aceeași încăpere, unde Sfântul Apostol Pavel stătea în chirie.

La a doua întâlnire au venit mai mulți evrei și au stat de dimineața până seara. Acum, în cadrul acestei întâlniri, Sfântul Apostol Pavel va avea posibilitatea să le prezinte, în detaliu mesajul creștin. În cadrul acestei întâlniri catehetice, pe baza mărturiilor din Scriptură și a propriei experiențe, le prezintă doar temele principale despre împărăția lui Dumnezeu, Legea lui Moise, profețiile mesianice, arătându-le că acestea s-au împlinit în persoana Mântuitorului Isus Hristos. Unii au crezut

în cele prezentate de Sfântul Apostol Pavel, iar alții nu au crezut, astfel că, între ei s-au iscat neînțelegeri.

Înainte de a pleca, Sfântul Apostol Pavel le-a amintit de profeția lui Isaia 6, 9-10, prin care poporul lui Israel este dezbinat din cauza credinței în Mântuitorul Isus Hristos, iar păgânii vor fi aceia care vor asculta mesajul evanghelic. Astfel, după ce l-au ascultat o zi întreagă, fruntașii evreilor romani au plecat din casa Sfântului Apostol Pavel divizați, certându-se între ei și punându-și multe întrebări. În acest context, prin profeția lui Isaia, Sfântul Apostol Pavel identifică „noul popor" care va primi mesajul evanghelic. Neamurile păgâne, vor fi acelea care își vor deschide inima la sensibilitatea Evangheliei.[158]

Va rămâne la Roma doi ani (61-63 d.Hr.) și va continua să întărească, dar mai ales să dezvolte comunitatea creștină, putând să propovăduiască mesajul evanghelic cu mult curaj, fără a fi împiedicat de către cineva: *„Iar Pavel a rămas doi ani întregi în casa luată de el cu chirie, și primea pe toți care veneau la el. Propovăduind împărăția lui Dumnezeu și învățând cele despre Domnul Isus Hristos, cu toată îndrăzneala și fără nici o piedică."* Fapte 28, 30-31.

Sfântul Evanghelist Luca se oprește cu *Faptele Apostolilor* aici. Observăm astfel că, ele încep la Ierusalim cu nașterea Bisericii și se termină la Roma, cu Sfântul Apostol Pavel, care propovăduiește creștinismul în capitala Imperiului cu multă îndrăzneală.

Sfântul Apostol Pavel, în această perioadă cât a stat închis la Roma, pe lângă propovăduirea zilnică a Evangheliei a scris și marile sale epistole către: Coloseni, Efeseni și Filipeni, numite și

---

[158] *Noul Testament Faptele apostolilor*, op. cit., pp. 446-449.

epistolele captivității. Aceste epistole reprezintă sinteza finală a teologiei și a misticii pauline.[159]

După eliberarea sa din prima captivitate romană, Sfântul Apostol Pavel și-a continuat activitatea misionară, iar din *Epistolele* pe care le-a scris în timp ce se afla la Roma, precum și din alte surse, aflăm că, după anul 63 d.Hr., el a fost lăsat liber.

Este posibil ca el să fi propovăduit și în Spania așa cum și-a dorit: *„Dar, nemaiavând loc în aceste ținuturi și de multe ori având dorința să vin la voi, Când mă voi duce în Spania, voi veni la voi. Căci nădăjduiesc să vă văd în trecere și, de către voi, să fiu însoțit până acolo, după ce mă voi bucura întâi, în parte, de voi. Acum însă mă duc la Ierusalim, ca să slujesc sfinților. Căci Macedonia și Ahaia au binevoit să facă o strângere de ajutoare pentru săracii dintre sfinții de la Ierusalim. Căci ei au binevoit și sunt datori față de ei. Căci dacă neamurile s-au împărtășit de cele sufletești ale lor, datori sunt și ei să le slujească în cele trupești.* Săvârșind *deci, aceasta, voi trece pe la voi, în Spania."* Rom. 15, 24-28.

Despre propovăduirea Sfântului Apostol Pavel în Spania ne vorbește și Sfântul Clement Romanul (92-101 d.Hr.) al patrulea episcop al Romei: *„Învățând întreaga lume dreptatea și ajungând până la cele mai îndepărtate hotare ale Apusului și dând mărturie înaintea conducătorilor s-a eliberat astfel, din lume și a fost ridicat către locul cel sfânt, devenind [pentru toți] cel mai important model de răbdare."*[160]

---

[159] Claude Tresmontant, op. cit., 140.

[160] Sfântul Clement Romanul, *1 Clement, 5,7,* în: *Părinții Apostolici,* Scrieri I, Ediție bilingvă, Serie coordonată de Dan Batovici, Traduceri de Cristina Ciubotaru, Nicolae Mogage și Dan Batovici, Tabel cronologic de Adrian Munteanu, Studiu introductiv și introduceri de Dan Batovici, Ediție îngrijită de Adrian Muraru, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 55.

Ajungând până la cele mai îndepărtate hotare ale Apusului, este posibil ca Sfântul Clement Romanul să se refere la Coloanele lui Hercule.[161] Despre această călătorie, care ar fi durat un an, vorbește și *Faptele* apocrife *ale lui Petru*, care au fost scrise în a doua jumătate a secolului al doilea d.Hr.[162]

După călătoria misionară din Spania, Sfântul Apostol Pavel, între anii 63/64-66 d.Hr., va desfășura o activitate misionară în: Creta, Milet, Grecia și Epir, putând astfel să consolideze comunitățile creștine pe care le-a întemeiat în timpul călătoriilor misionare anterioare. De asemenea, el va reveni în regiunea Tarsului, la Efes, unde deja au început să apară unele probleme, datorită unor convertiți, care predicau învățături noi și care îi contestau pe față autoritatea Sfântului Apostol Pavel, iar acest fapt l-a întristat, dar nu l-a resemnat.

Va continua să viziteze Macedonia, după care va reveni la Corint și de aici, însoțit de Erastos, va ajunge în Asia. Pentru ultima dată va fi arestat cel mai probabil la Efes, în anul 66 d.Hr., după care va fi trimis la Roma pe *Via Egnatia,* un drum care lega Europa de Asia, traversând prin Macedonia; era un drum care îi era foarte cunoscut.[163]

Va ajunge la Roma în anul 66 d.Hr. și astfel, Sfântul Apostol Pavel se va afla în a doua captivitate romană, fiind închis.[164] Această a doua captivitate romană va fi mai grea decât

---

161 Coloanele lui Hercule sunt situate la intrarea în Strâmtoarea Gibraltar, între Spania și Maroc. Din punct de vedere geografic prin expresia *Coloanele lui Hercule* se înțelege limita extremă a lumii cunoscute.

162 *Noul Testament Faptele apostolilor*, op. cit., p. 450.

163 Ibidem, p. 450.

164 Preot prof. dr. Ioan Rămurean, Preot prof. dr. Milan Șesan, Preot prof. dr.Teodor Bodogae, op. cit., pp. 76-79.

prima, iar datorită greutăților pe care le-au îndurat, ucenicii și colaboratorii săi l-au părăsit rămânând alături de el numai Sfântul Evanghelist Luca, așa după cum îi spune lui Timotei: *„Numai Luca este cu mine.”* II Tim. 4, 11.

Istoricul Eusebiu de Cezareea vorbește și el despre momentele dificile prin care a trecut Sfântul Apostol Pavel în perioada cât a fost închis la Roma: *„După ce și-a susținut cauza înaintea tribunalului, apostolul va fi plecat din nou în călătorii misionare, revenind pentru a doua oară în același oraș, unde și-a sfârșit viața ca mucenic. În acest din urmă răstimp va fi scris, pe când se afla „în lanțuri”, epistola a doua către Timotei, în care face amintire și de „prima lui apărare” și de sfârșitul pe care îl așteaptă. Iată cum grăiește el despre aceste întâmplări: „La întâia mea apărare, nimeni nu mi-a stat în ajutor, ci toți m-au părăsit. Să nu li se țină socoteală! Dar Domnul mi-a stat într-ajutor și m-a întărit, pentru ca prin mine, Evanghelia să fie pe deplin vestită și s-o audă toate neamurile, iar eu am fost izbăvit din gura leului” (II Tim. 4, 16-17) Prin aceasta Pavel preciza clar că prima oară, pentru ca să-și poată isprăvi deplin propovăduirea, a fost „izbăvit din gura leului”, prin care se va fi referit, pe cât se pare, la Nero, din pricina cruzimii acestuia. Dimpotrivă, mai departe el nu ne mai lasă să înțelegem ceva de acest fel atunci când spune: „mă va izbăvi din gura leului ”, căci vedea cu sufletul său că sfârșitul lui nu va întârzia. De aceea după cuvintele: „am fost izbăvit din gura leului” el adaugă: „Domnul mă va izbăvi de orice lucru rău și mă va mântui în împărăția Sa cea cerească”* (II Tim. 4, 18), *lăsându-ne să înțelegem mucenicia sa apropiată, pe care o afirmă și mai deschis în aceeași epistolă atunci când spune: „eu de acum mă jertfesc și vremea despărțirii mele s-a apropiat ”* (II Tim. 4,

6). *La data*[165] *când scria cea de a doua epistolă către Timotei, Pavel scrie că numai Luca mai era cu el, pe când în cea dintâi apărare, nici acesta nu se afla acolo. Așadar, pe atunci se pare că Luca își încheiase redactarea „Faptele Apostolilor”*[166]*, în care a cuprins numai fapte din timpul când Pavel încă era cu el. Încheindu-ne capitolul acesta am vrut să subliniem că mucenicia lui Pavel n-a avut loc în vremea primei lui petreceri la Roma*[167]*, despre care amintește Luca. De altfel, poate că la începutul domniei sale Nero va fi fost mai blând și îi va fi primit mai ușor apărarea adusă învățăturii creștine, dar după ce va fi coborât pe povârnișul marilor lui nelegiuiri, împăratul va fi pus la cale între altele și împotriva apostolilor măsuri de prigonire.”*[168]

Astfel, după această activitate misionară, pe care a desfășurat-o pe parcursul a mai bine de treizeci de ani, în care a reușit să întemeieze numeroase comunități creștine, simțind că sfârșitul său pământesc este aproape; Sfântul Apostol Pavel îi spune lui Timotei: *„Că eu de acum sânger spre jertfă și vremea plecării mele a sosit. Lupta cea bună am luptat, călătoria mi-am împlinit-o, credința am păzit-o. De acum mi s-a gătit cununa dreptății, pe care în Ziua aceea mi-o va da Domnul, Dreptul Judecător, și nu numai mie, ci și tuturor celor ce I-au iubit arătarea.*” II Tim. 4, 6-8.

Va primi cununa martirică în 29 Iunie 67 d.Hr. în aceeași zi cu Sfântul Apostol Petru, în timpul primei persecuții, pe care a declanșat-o Nero împotriva creștinilor. După Tradiție, Sfântul Apostol Pavel ar fi fost decapitat în localitatea Tre Fontane, în apropiere de Roma, și a fost îngropat în cimitirul de pe calea

---

[165] Anul 66 d.Hr.

[166] Anul 63 d.Hr.

[167] Anii 61-63 d.Hr.

[168] Eusebiu de Cezareea, op. cit., II, XXII, 2-8, pp. 90-91.

Ostia, la Roma, unde a fost construită o biserică impunătoare în cinstea lui.[169]

Sfântul Apostol Petru a fost crucificat cu capul în jos și a fost îngropat pe colina Vatican, unde împăratul Constantin cel Mare (306-337 d.Hr.) a construit o biserică în cinstea lui, în anul 318 d.Hr. Aceasta a fost renovată de mai multe ori pe parcursul timpului, până s-a ajuns la actuala catedrală monumentală (cea mai mare din lume), San Pietro din Vatican, în care se află moaștele sale în prezent.

Despre persecuția lui Nero împotriva creștinilor și martiriul celor doi corifei ai creștinismului ne vorbește și istoricul Eusebiu de Cezareea: *„După ce își întărea deja puterea Nero a ajuns la planuri nelegiuite și a pornit o luptă împotriva celor ce se închinau Dumnezeului celui peste toate. Nu avem de gând să descriem aici de câte nelegiuiri a fost în stare acest om. Întrucât însă mulți scriitori au dat faptelor lui cele mai amănunțite istorisiri, oricine va vrea ar putea să judece chiar și după josnicia și nebunia acestui om care a îngrămădit nenumărate ucideri, ajungând, în setea lui după sânge, să nu cruțe nici pe cei mai apropiați și nici chiar pe prieteni, ci a poruncit să fie omorâți în felurite chipuri până și mama lui, frații și soția lui, prieteni și mulți alții care îi sunt rudenii de sânge, ca și cum aceștia ar fi fost dușmanii lui și ai statului lui. Pe lângă aceasta, în legătură cu el, trebuie să amintim și aceea că el a fost cel dintâi care s-a purtat cu ură față de închinarea ce se aducea Domnului. În această privință, Tertulian romanul spune despre el următoarele: „Cercetați documentele și veți afla că a fost cel dintâi care a prigonit credința creștină mai ales atunci când supunând întreaga împărăție, a început*

[169] Enrico Pepe, op. cit., p. 49.

să se arate în Roma crud față de toți. Putem fi mândri că am putut fi osândiți de un astfel de om, căci oricine îl cunoaște, acela știe că numai lucrurile deosebit de bune au putut fi osândite de un astfel de om."[170] *Așadar, acest om cum s-a dovedit a fi dintre cei mai înrăiți dușmani ai lui Dumnezeu, a ajuns cu bănuiala chiar să spânzure pe Apostoli. Se istorisește că pe vremea domniei lui, însuși Pavel a fost decapitat și că probabil Petru a fost răstignit și că această știre a fost întărită de numele lui Petru și al lui Pavel care până azi e legat de cimitirul roman care poartă numele lor precum relatează și un om al Bisericii cu numele Gaius, care a trăit pe vremea episcopului Zefirim*[171] *al Romei, care discutând împotriva lui Proclu, conducătorul sectei catafrigienilor, spune următoarele cuvinte în legătură cu locurile unde au fost înmormântate sfintele lor oseminte apostolești: „În ce mă privește, eu vă pot arăta unde se găsesc aceste trofee ale apostolilor. Dacă ai vrea să urci pe Vatican ori pe via Ostia, atunci vei găsi trofeele celor care au întemeiat Biserica aceasta." Că amândoi au suferit în același timp martirajul ne-o spune și Dionisie episcopul Corintului, în epistola sa către romani*[172]*, unde afirmă: De aceea și voi v-ați unit întreolaltă prin aceeași învățătură cu care au fost întărite de către Petru și Pavel Bisericile din Roma și cea din Corint. Căci amândoi au sădit această învățătură și în Corintul nostru, propovăduindu-ne în același fel în Italia și suferind totodată aceeași moarte de martir." Cred că prin această mărturie afirmația noastră va fi și mai mult crezută."*[173].

---

[170] Tertulian, *Apologeticul (Apologeticum)*, în: colecția PSB, 3, *Apologeți de limbă latină*, Traducere de Prof. Nicolae Chțescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof David Popescu, Introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București, 1981, p. 46.

[171] Zefirim a fost episcop al Romei între anii 200-217 d.Hr.

[172] Episcopul Dionisie al Corintului a scris această epistolă în anul 170 d.Hr. episcopului Sotir al Romei (168-176 d.Hr.)

[173] Eusebiu de Cezareea, op. cit., II, XXV, 1-8, pp. 96-97.

Prin martiriul celor doi corifei ai creștinismului, tânăra Biserică născută din bătrânul măslin din Galileea își va înfige rădăcinile adânc în capitala Imperiului Roman, fiind transplantată de la Ierusalim la Roma.[174] Împreună, cei doi mari apostoli, prin activitatea lor, sunt întemeietorii Bisericii din Roma, căreia i-au așezat o temelie puternică și care a fost cimentată prin sângele martiriului lor.[175] Astfel, de acum înainte centrul creștinismului s-a mutat de la Ierusalim la Roma.

Sfântul Apostol Pavel a desfășurat o bogată și rodnică activitate misionară pe parcursul a mai bine de treizeci de ani și de aceea meritele sale pentru răspândirea creștinismului sunt considerabile. Datorită acestei activități misionare, pe care a desfășurat-o Sfântul Apostol Pavel, creștinismul a reușit să pătrundă în lumea greco-romană și să fie consolidat la Roma. De asemenea, el a reușit să elibereze creștinismul de servitutea Legii mozaice și astfel, i-a deschis calea universalității, iar prin epistolele sale a făcut începutul teologiei creștine.

Despre greutățile pe care le-a întâmpinat pe parcursul activității sale de propovăduire a Evangheliei vorbește Sfântul Apostol Pavel astfel: *„În osteneli mai mult, în închisori mai mult, în bătăi peste măsură, la moarte adeseori. De la iudei, de cinci ori am luat patruzeci de lovituri de bici fără una. De trei ori am fost bătut cu vergi; o dată am fost bătut cu pietre; de trei ori s-a sfărâmat corabia cu mine; o noapte și o zi am petrecut în largul mării. În călătorii adeseori, în primejdii de râuri, în primejdii de la tâlhari, în primejdii de la*

---

[174] Claudio Rendina, *Papii. Istorie și secrete*, Traducere și note de Radu Gâdei, Editura ALL, București, 2008, p. 7

[175] *Martiriul Sfinților Apostoli Petru și Pavel*, Ediție bilingvă, Traducere, note și îngrijire ediție: Sorin-Dan Damian, Editura Herald, București, 2010, p. 15.

neamul meu, în primejdii de la păgâni; în primejdii în cetăți, în primejdii în pustie, în primejdii pe mare, în primejdii între frații cei mincinoși; În osteneală și în trudă, în primejdii adeseori, în foame și în sete, în posturi de multe ori, în frig și în lipsă de haine. Pe lângă cele din afară, ceea ce mă împresoară în toate zilele este grija de toate Bisericile. Cine este slab și eu să nu fiu slab? Cine se smintește și eu să nu ard? Dacă trebuie să mă laud, mă voi lăuda cu cele ale slăbiciunii mele! Dumnezeu și Tatăl Domnului nostru Isus, Cel ce este binecuvântat în veci, știe că nu mint! În Damasc, dregătorul regelui Areta păzea cetatea Damascului, ca să mă prindă. Și printr-o fereastră am fost lăsat în jos, peste zid, într-un coș și am scăpat din mâinile lui." II Cor. 11, 23-33.

În activitatea sa de propovăduire și de răspândire a creștinismului la Roma, Sfântul Apostol Pavel a fost ajutat de mai mulți ucenici și colaboratori.

Dintre aceștia, Sfântul Apostol Pavel îi aprecia în mod excepțional pe soții Acvila și Priscila, pentru modul în care au colaborat cu el în activitatea de propovăduire și de răspândire a mesajului creștin. Cei doi soți erau iudei, dar au primit nume de origine romană, pentru că ei s-au conformat unui obicei care a fost întâlnit destul de des la evreii care trăiau într-un mediu păgân. Acest obicei de a-și schimba numele iudaic cu nume din mediul în care trăiau era întâlnit la Roma, dar și alte părți ale Imperiului.

Soții Acvila și Priscila l-au întâlnit prima dată pe Sfântul Apostol Pavel la Corint după ce au fost expulzați din Roma în urma edictului pe care l-a dat împăratul Claudiu în anul 49 sau 50 d.Hr. Sfântul Apostol Pavel a rămas la Corint un an și jumătate între anii 50-52 d.Hr. și a locuit la cei doi soți Acvila și

Priscila. În această perioadă, împreună cu cei doi soți au făcut convertiri dintre evrei, dar și dintre păgâni reușind astfel, să întemeieze una din cele mai puternice Biserici din Grecia, dar și din Asia Mică, care avea cel puțin două locașuri de cult în casele lui Iustus și Gaius: „*După aceea Pavel a plecat din Atena și a venit la Corint. Și găsind pe un iudeu cu numele Aquila, de neam din Pont, venit de curând din Italia, și pe Priscila, femeia lui – pentru că poruncise Claudiu ca toți Iudeii să plece din Roma – a venit la ei. Și pentru că erau de aceeași meserie, a rămas la ei și lucrau; că erau de meserie făcători de corturi. Și în fiecare Sâmbătă se luau la întrebări în sinagogă și aducea la credință Iudei și Evrei.*" Fapte 18, 1-4.

Faptul că cei doi soți l-au ajutat pe Sfântul Apostol Pavel în această perioadă de un an și jumătate în misiunea sa de propovăduire a Evangheliei ne duce la concluzia că Acvila și Priscila au primit creștinismul cu mult timp înainte de a veni la Corint. Astfel, putem considera că ei făceau parte din marea Biserică a Romei, unde creștinismul a pătruns încă de la început.

După întâlnirea de la Corint, cei doi soți Acvila și Priscila au devenit colaboratori importanți ai Sfântului Apostol Pavel și l-au ajutat în activitatea sa misionară. Ei au plecat împreună cu Sfântul Apostol Pavel din Corint și au rămas la Efes: „*Iar Pavel, după ce a stat încă multe zile, și-a luat rămas bun de la frați și a plecat cu corabia în Siria, împreună cu Priscila și cu Aquila, după ce și-a tuns părul la Chenreea*[176]*, căci făcuse o făgăduință. Și au sosit la Efes și i-a lăsat acolo*." Fapte 18, 18-19. După plecarea Sfântului Apostol Pavel la Ierusalim, cei doi soți au continuat să propovăduiască creștinismul.

[176] Chenreea era portul răsăritean al Corintului.

La Efes, în sinagoga din acest oraș, a venit un iudeu din Alexandria, pe nume Apollo, care cunoștea și propovăduia foarte bine mesajul creștin, dar cunoștea numai botezul lui Ioan. Cei doi soți Acvila și Priscila, care cunoșteau foarte bine creștinismul, l-au luat pe Apollo și i-au explicat în amănunt învățătura creștină: *„A sosit însă la Efes un iudeu cu numele Apollo, alexandrin de neam, bărbat iscusit la cuvânt și puternic în Scripturi. El era școlit în Calea Domnului; și fierbând cu sufletul grăia și drept învăța cele despre Isus, deși cunoștea numai botezul lui Ioan, Și el a început să vorbească cu îndrăznire în sinagogă. Dar Priscila și Aquila, auzindu-l, l-au luat cu ei și i-au arătat mai cu de-amănuntul Calea lui Dumnezeu*." Fapte 18, 24-26. Faptul că cei doi soți Acvila și Priscila l-au catehizat pe Apollo, ne arată că ei cunoșteau foarte bine învățătura creștină. Dacă în urma catehizării l-au botezat pe Apollo, atunci putem trage concluzia că Acvila trebuie să fi fost un slujitor hirotonit.

Acvila și Priscila au mai rămas la Efes, unde îi găsim alături de Sfântul Apostol Pavel, în primăvara anului 56 d.Hr., când primește o delegație a Bisericii din Corint, care era condusă de Stefanas, Fortunat și Ahaic. Sfântul Apostol Pavel le scrie corintenilor prima epistolă în care le dă răspunsul la problemele și întrebările destul de puternice, care au început să frământe tânăra Biserică din această importantă localitate.

La finalul epistolei, cei din Corint sunt salutați și de către cei doi soți Acvila și Priscila: *„Vă îmbrățișează Bisericile Asiei. Vă îmbrățișează mult, în Domnul, Aquila și Priscila împreună cu Biserica din casa lor*." I Cor. 16, 19. Și de această dată prin precizarea pe care o face Sfântul Apostol Pavel: *Biserica din casa lor,* putem observa angajarea totală a celor doi soți Acvila și

Priscila în răspândirea Evangheliei, ca slujitor al lui Isus Hristos, dar și al Priscilei, pe care o putem considera ca făcând parte dintre diaconițele Bisericii din Efes.

Cei doi soți revin la Roma, iar în casa lor creștinii se adunau pentru practicarea cultului. Când scrie *Epistola către Romani* de la Corint, în iarna anilor 57-58 d.Hr., Sfântul Apostol Pavel îi salută călduros pe soții Acvila și Priscila: *„Îmbrățișați-i pe Priscila și Aquila, împreună-lucrători cu mine în Hristos Isus cei ce capul și l-au pus pentru viața mea și cărora nu numai eu le mulțumesc ci și toate Bisericile neamurilor, precum și Biserica din casa lor*." Rom. 16, 3-4. Observăm o implicare totală a celor cei doi soți alături de Sfântul Apostol Pavel pentru că ei, *capul și l-au pus pentru viața mea*, iar pentru acest devotament față de marele apostol, le sunt recunoscători toate Bisericile. Acvila și Priscila i-au luat de multe ori apărarea Sfântului Apostol Pavel atunci când evreii l-au urmărit pentru a-l ucide.

Sfântul Apostol Pavel, când se afla în a doua captivitate romană, în anul 66 d.Hr., îi scrie ucenicului său Timotei, (pe care l-a lăsat episcop în Efes) să vină la Roma. La finalul epistolei îi salută pe cei doi soți Acvila și Priscila, care acum erau la Efes: *„Îmbrățișează-i pe Priscila și pe Aquila și casa lui Onisifor*." II Tim. 4, 19. Pentru dragostea care au arătat-o față de el, Sfântul Apostol Pavel îi salută pe Acvila și Priscila, care acum se aflau la Efes.

Din cele prezentate mai sus am văzut că Acvila și Priscila au desfășurat, alături de Sfântul Apostol Pavel, o importantă activitate de propovăduire a Evangheliei.[177] Potrivit Tradiției,

[177] Pr. Dr. Sabin Verzan, *Sfântul Apostol Pavel*, op. cit., pp. 553-557.

Acvila și Priscila ar fi murit ca și martiri fiind uciși cu sabia de către cei necredincioși.[178]

Biserica Apuseană[179] și cea Răsăriteană[180] fac pomenirea Sfântului Apostol Acvila, în ziua 4 ianuarie împreună cu cei șaptezeci de Apostoli, dar și în ziua de 14 iulie. Sfântul Apostol Acvila mai este pomenit, împreună cu soția sa Priscila, în Biserica de Răsărit, în ziua de 13 februarie.[181]

Sfântul Apostol Ampilat sau Amplie face parte dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. Este posibil ca, la începutul activității sale misionare, el să fi propovăduit creștinismul în Răsărit, alături de Sfântul Apostol Pavel. Va ajunge la Roma, iar prin activitatea sa de propovăduire a Evangheliei, va contribui la întemeierea Bisericii din capitala Imperiului. Sfântul Apostol Ampilat a fost un slujitor hirotonit, care acum își desfășura activitatea la Roma, iar când Sfântul Apostol Pavel scrie *Epistola către Romani* îl salută și pe el: *„Îmbrățișați-l pe Ampilat, iubitul meu întru Domnul.”* Rom. 16, 8. Sfântul Ampilat ar fi fost ucenicul Sfântului Apostol Andrei, care mai târziu l-a hirotonit episcop la Odessos.[182] Biserica Apuseană și Răsăriteană fac pomenirea lui în 31 octombrie, alături de Sfinții Apostoli: Apele, Stahie, Urban, Aristobul și Narcis, care și ei fac parte dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Domnului.

---

178 *Proloagele*, op. cit., pp. 904-905.

179 Biserica Romano-Catolică.

180 Biserica Ortodoxă și Biserica Greco-Catolică.

181 *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, Îngrijit de Arhim. Ioanichie Bălan, Editura Episcopiei Romanului, 1998, p. 115.

182 Odessos este azi orașul Varna, renumita stațiune turistică din Bulgaria.

Sfântul Apostol Andronic a făcut parte dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos și a fost unul dintre cei mai importanți propovăduitori ai creștinismului la Roma. El este salutat, împreună cu de Iunias, de către Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani*: *„Îmbrățișați-l pe Andronic și pe Iunias, cei de un neam cu mine și frații mei de temniță, care sunt vestiți între apostoli și care înaintea mea au fost întru Hristos.”* Rom. 16, 7.

Cei doi se numără printre fondatorii Bisericii din capitala Imperiului și sunt rudă cu Sfântul Apostol Pavel. Ei au fost întemnițați alături de acesta în perioada în care propovăduiau creștinismul în Răsărit. Cu siguranță că Andronic și Iunias au primit botezul la Ierusalim, înainte de anul 36 d.Hr., când are loc convertirea Sfântului Apostol Pavel. Ei au făcut parte din școala de misionari pe care Sfinții Apostoli au înființat-o, au condus-o și au dezvoltat-o la Ierusalim.

După ce a ajuns la Roma, Andronic a devenit, cu siguranță, unul dintre cei mai importanți conducători hirotoniți ai Bisericii din capitala Imperiului. Potrivit Tradiției el ar fi fost sfințit episcop în Panonia.[183] Biserica Apuseană și Răsăriteană fac pomenirea lui în 17 mai alături de soția sa Iunias[184]. De asemenea, el mai este sărbătorit de cele două Biserici și în ziua de 30 iulie alături de Sfinții Apostoli Sila, Silvan, Crescent și Epenet, precum și în ziua de 4 ianuarie când sunt serbați cei șaptezeci de Apostoli.

Sfântul Apostol Apelles este unul dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. Cu siguranță că și el a făcut parte din școala de misionari de la Ierusalim, iar Sfântul

---

[183] *Proloagele*, op. cit., p. 942.

[184] Ibidem, p. 764.

Apostol Pavel l-a cunoscut în timpul activității sale de propovăduire pe care a desfășurat-o în părțile de Răsărit ale Imperiului Roman. Sfântul Apostol Apelles va veni la Roma, iar în calitatea lui de slujitor hirotonit, va propovădui creștinismul cu multă dragoste. În *Epistola către Romani* Sfântul Apostol Pavel amintește de suferințele pe care Sfântul Apostol Apelles le-a înfruntat pe parcursul activității sale de propovăduire a creștinismului: *„Îmbrățișați-l pe Apelles, cel încercat întru Hristos."* Rom. 16, 10.

Biserica Apuseană și cea Răsăriteană fac pomenirea Sfântului Apostol Apelles alături de cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos în 4 ianuarie.

Sfântul Apostol Aristarh este unul dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, iar din *Faptele Apostolilor* aflăm că el era din Tesalonic: *„Și au mers împreună cu el, până în Asia, Sopatru fiul lui Pirus din Bereea, Aristarh și Secundus din Tesalonic."* Fapte 20, 4. El a fost ucenic, dar și un important colaborator al Sfântului Apostol Pavel și a participat alături de el în cea de a treia călătorie misionară, unde au suferit împreună la Efes: *„Și toată cetatea s-a umplut de tulburare și au pornit într-un cuget la teatru, târându-i cu ei și pe macedonenii Gaiu și Aristarh, însoțitorii lui Pavel."* Fapte 19, 29.

Sfântul Apostol Aristarh a fost unul dintre cei mai importanți misionari creștini din epoca apostolică, care s-a format și a făcut parte dintre ucenicii de bază ai Sfântului Apostol Pavel. El îl va însoți pe Sfântul Apostol Pavel în drumul său spre Roma: *„Și urcându-ne într-o corabie de la Adramit, care avea să treacă prin locurile de pe coasta Asiei, am plecat, cu noi fiind Aristarh, macedonean din Tesalonic."* Fapte 27, 2.

Timp de doi ani, în timpul primei captivități romane a Sfântului Apostol Pavel, între anii 61-63 d.Hr., acesta a desfășurat o puternică activitate misionară la Roma. În *Epistola către Coloseni,* care este scrisă în timpul captivității romane, Sfântul Apostol Pavel îi salută la sfârșitul epistolei pe credincioșii din Colose împreună cu Aristarh: *„Vă îmbrățișează Aristarh, cel întemnițat împreună cu mine*." Coloseni 4, 10.

Printre roadele activității misionare a Sfântul Apostol Pavel împreună cu Aristarh, dar și cu ceilalți ucenici și colaboratori ai săi, se află și Onisim. Acesta fusese sclavul lui Filimon, un om bogat, dar și un creștin important al Bisericii din Colose. După ce și-a furat stăpânul, Onisim a fugit la Roma, unde îl va cunoaște pe Sfântul Apostol Pavel, care va reuși să-l convertească la creștinism. Ar fi dorit să-l păstreze în serviciul său, dar nu face aceasta fără încuviințarea lui Filimon, care este stăpânul lui Onisim.

Sfântul Apostol Pavel îi scrie lui Filimon, rugându-l să-l primească pe Onisim așa cum l-ar primi pe el însuși, iar paguba pe care i-a făcut-o Onisim să o treacă în socoteala sa. La finalul *Epistolei către Filimon,* Sfântul Apostol Pavel îi amintește pe cei care sunt alături de el între care este amintit și Aristarh: *„Te îmbrățișează Epafras cel împreună cu mine întemnițat întru Hristos Isus, Marcu,*[185] *Aristarh, Dimas, Luca,*[186] *cei împreună cu mine lucrători*." Filimon 23-24. Potrivit Tradiției, Sfântul Apostol Aristarh a fost episcop în localitatea Apameea din Siria. El a primit martiriul prin tăierea capului la Roma, după Sfântul Apostol Pavel, împreună cu Sfinții Apostoli Pud și Trofim.[187]

---

185 Este vorba despre Sfântul Apostol și Evanghelist Marcu.

186 Este vorba despre Sfântul Apostol și Evanghelist Luca.

187 *Proloagele,* op. cit., p. 764.

Pomenirea Sfântului Apostol Aristarh este serbată în Biserica Apuseană și în cea Răsăriteană la 14 aprilie împreună cu Sfinții Apostoli Pud și Trofim, care și ei fac parte dintre cei șaptezeci de Apostoli.

Sfântul Apostol Aristobul este unul din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. După Tradiție, el a fost fratele Sfântului Apostol Barnaba, unul dintre cei mai importanți misionari din epoca apostolică. Aristobul a desfășurat o bogată activitate misionară în Britania. El a fost un colaborator apropiat al Sfântului Apostol Pavel, mai ales că, în casa sa de la Roma, creștinii se adunau pentru practicarea cultului. În perioada în care Sfântul Apostol Pavel scrie *Epistola către Romani*, Aristobul nu era la Roma. Este posibil ca el să fi fost în misiunea de propovăduire a Evangheliei pentru că, dacă era la Roma, atunci ar fi fost salutat personal de către Sfântul Apostol Pavel, împreună cu cei din casa sa: *„Îmbrățișați-i pe cei din casa lui Aristobul.”* Rom. 16, 10.

Biserica Apuseană și cea Răsăriteană fac pomenirea lui în 31 octombrie, împreună cu Sfinții Apostoli: Stahie, Apelle, Amplie, Urban și Narcis.

Sfântul Apostol Asincrit este unul din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. În calitatea sa de slujitor al Bisericii din Roma, el a desfășurat o importantă activitate de propovăduire a Evangheliei, în capitala Imperiului, alături de Sfântul Apostol Pavel, dar și împreună cu ceilalți ucenici și colaboratori ai săi. Sfântul Apostol Pavel, când scrie *Epistola către Romani*, îl îmbrățișează și pe Asincrit, ca pe unul dintre persoanele cele mai importante din cadrul comunității creștine de la Roma: *„Îmbrățișați-l pe Asincrit, pe Flegon, pe Hermes, pe*

Patrova, pe Herma și pe frații care sunt împreună cu ei." Rom. 16, 14. Potrivit Tradiției, Asincrit ar fi fost episcop de Ieraclia.[188]

Este pomenit în Biserica Apuseană și cea Răsăriteană în 8 aprilie, împreună cu Sfinții Apostoli: Irodion, Agab, Ruf, Flegon și Herma.

Printre colaboratorii importanți ai Sfântului Apostol Pavel din Roma se numără și Claudia. Această creștină din capitala Imperiului îi era cunoscută lui Timotei încă din timpul primei captivități romane a Sfântului Apostol Pavel (anii 61-63 d.Hr.), pentru că în această perioadă, Timotei a fost alături de Sfântul Apostol Pavel și a văzut cum Claudia l-a ajutat. După unele păreri, Claudia ar fi fost soția lui Pudențiu. În anul 66 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel se afla la Roma în timpul celei de a doua captivități, îi scrie lui Timotei a doua *Epistolă*, iar în salutarea finală Claudia apare alături de Pudențiu: „*Te îmbrățișează Evul, Pudențiu, Linus, Claudia și frații toți.*" II Tim. 4, 21.

Sfântul Clement, cunoscut și sub numele de Clement Romanul a fost și el unul dintre cei mai importanți colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel, la Roma. Capitolul al treilea al acestei cărți va dedicat Sfântului Clement.

Sfântul Apostol Crescent a făcut parte din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. El a fost unul dintre cei mai apropiați și devotați colaboratori ai sfântului Apostol Pavel. Crescent a stat o perioadă împreună cu Sfântul Apostol Pavel în timpul celei de a doua captivități romane, iar după aceea a fost trimis în misiune în Galatia: „*Că Dimas, în dragoste cu veacul de acum, m-a lăsat și s-a dus la Tesalonic; Crescent, în*

[188] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 499-502.

Galatia; Tit în Dalmația." II Tim. 4, 10. După misiunea din Galatia, Sfântul Apostol Crescent a mai fost trimis de către Sfântul Apostol Pavel și în Galia, dar în alte țări mai îndepărtate. S-a întors în Răsărit, devenind episcop în Galatia și a primit martiriul în timpul domniei lui Traian (98-117 d.Hr.).[189]

Biserica Apuseană și cea Răsăriteană fac pomenirea Sfântului Apostol Crescent în 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. De asemenea, el mai este sărbătorit de cele două Biserici și în ziua de 30 iulie alături de Sfinții Apostoli Sila, Silvan, Epenet și Andronic. [190]

Sfântul Apostol Epafras este și el unul dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. El a fost un colaborator apropiat de Sfântul Apostol Pavel și a participat împreună cu el la activitatea de propovăduire a Evangheliei. De asemenea, Epafras a desfășurat o bogată activitate misionară în Colose, un oraș situat la o sută cincizeci de kilometri de Efes. În timpul celei de a doua călătorii misionare a Sfântului Apostol Pavel dintre anii 51-54 d.Hr. acesta a desfășurat o bogată activitate misionară în Asia Mică, unde a făcut numeroase convertiri,[191] iar printre cei convertiți s-a numărat și Epafras. Acesta a rămas la Colose să organizeze și să desăvârșească opera Sfântului Apostol Pavel: *„Așa cum ați învățat de la Epafras, iubitul nostru împreună-slujitor, cel ce pentru voi este credincios slujitor al lui Hristos.*" Coloseni 1, 7.

De asemenea, se consideră că tot Epafras a fost întemeietorul Bisericilor din Laodiceea și Ierapole: *„Vă îmbrățișează Epafras, care*

---

[189] *Proloagele*, op. cit., pp. 941-942.
[190] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 510-512.
[191] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 283.

este dintre voi rob al lui Isus Hristos, el pururea se luptă pentru voi în rugăciunile sale, ca să stați desăvârșiți și întru totul să pliniți voia lui Dumnezeu. Căci mărturisesc eu despre el că multă osteneală își ia pentru voi și pentru cei din Laodiceea și din Ierapole."[192] Coloseni 4, 12-13.

Epafras va fi împreună cu Sfântul Apostol Pavel în timpul primei sale captivități romane între anii 61-63 d.Hr. În anul 63 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel scrie *Epistola către Filimon*, Epafras era împreună cu el în temniță: *„Te îmbrățișează Epafras cel împreună cu mine întemnițat pentru Hristos Isus."* Filimon 23. După eliberarea Sfântului Apostol Pavel din prima captivitate romană, în anul 63 d.Hr., Epfras va reveni la Colose, unde va fi primul episcop al acestei localități. Va primi cununa martirică și este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos.

Sfântul Apostol Epenet este și el unul dintre cei șaptezeci de ucenici ai Mântuitorului Isus Hristos. A fost printre primii care s-au convertit la creștinism în urma celei de a doua activități misionare a Sfântului Apostol Pavel. Epenet era din Efes și a avut relații bune de colaborare cu cei doi soți Acvila și Priscila în misiunea lor de propovăduire a Evangheliei. Când cei doi soți au revenit de la Efes la Roma, Epenet a venit și el împreună cu ei. În calitatea sa de slujitor hirotonit, Epenet a desfășurat la Roma o bogată activitate misionară. El este salutat de către Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani*: *„Îmbrățișați-l pe Epenet, iubitul meu, care este pârga întru Hristos a Asiei."* Rom. 16, 5.

---

[192] Ierapole era un oraș în apropiere de Colose. Azi, Ierapole este orașul Pamukkale din Turcia.

După Tradiție, Epenet va propovădui creștinismul și la Cartagina unde va ajunge episcop.[193] Este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos și în 30 iulie alături de Sfinții Apostoli: Sila, Silvan, Crescent și Andronic.

Sfântul Apostol Eubul face parte din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. El era din Laodiceea și este posibil să se fi convertit la creștinism în timpul celei de a doua călătorii misionare a Sfântului Apostol Pavel dintre anii 51-54 d.Hr. În această perioadă Sfântul Apostol Pavel a desfășurat o bogată activitate misionară în Asia Mică, unde a făcut numeroase convertiri.

Eubul a făcut parte dintre ucenicii apropiați ai Sfântului Apostol Pavel, iar împreună au desfășurat o bogată activitate misionară. El este, alături de Sfântul Apostol Pavel, la Roma când acesta se afla în timpul celei de a doua captivități romane. De asemenea, Eubul, împreună cu Prudențiu, Linus și Claudia a fost alături de Sfântul Apostol Pavel în ultimele luni de viață.[194] În anul 66 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel îi scrie lui Timotei *Epistola a doua*, (în care îi dă ultimele sfaturi și în care îl roagă să vină la Roma) la finalul epistolei, Timotei este salutat de către cei care erau alături de el acum: *„Străduiește-te să vii mai înainte de începutul iernii. Te îmbrățișează Eubul, Prudențiu, Linus, Claudia și frații toți.”* II Tim. 4, 21.

Sfântul Apostol Eubul este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. De

---

193 *Proloagele*, op. cit., p. 912.

194 Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 514-518.

asemenea, Eubul mai este sărbătorit în Biserica Răsăriteană și în ziua de 28 februarie.[195]

Sfântul Apostol Flegon face parte din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. El a desfășurat o importantă activitate misionară la Roma și este salutat de către Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani* alături de alți misionari importanți din capitala Imperiului: *„Îmbrățișați-i pe Asinerit, pe Flegon, pe Hermes, pe Patrova, pe Herma și pe frații care sunt împreună cu ei.”* Rom. 16, 14.

Sfântul Apostol Flegon este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, dar și în ziua 8 aprilie, alături de Sfinții Apostoli: Irodion, Agab, Ruf, Asincrit și Herma.

Sfântul Apostol Herma face parte din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. A fost unul dintre misionarii importanți ai epocii apostolice, care și-a desfășurat activitatea la Roma, numărându-se și el printre cei pe care Sfântul Apostol Pavel îl salută în *Epistola către Romani* 16, 14.

Origen (185-254 d.Hr.), Sfântul Ieronim (347-419/420 d.Hr.) în scrierea sa *De viris illustribus*, 10 și Eusebiu de Cezareea (265-339/340 d.Hr.) îl identifică pe Sfântul Apostol Herma, care este salutat de Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani* 16, 14 cu autorul scrierii *Păstorul*: *„Întrucât același apostol amintește în salutările de la sfârșitul Epistolei către Romani, între alții și de Herma, despre care se zice că el ar fi autorul cărții intitulate Păstorul, trebuie spus că această carte e tăgăduită de unii care n-o socotesc a fi*

---

[195] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 123.

printre scrierile recunoscute, dar că unii au apreciat-o ca fiind foarte folositoare pentru cei care au lipsă de o învățătură elementară. De aceea, după câte știm, ea e citită public, în unele biserici și m-am convins că unii dintre scriitorii cei mai vechi au folosit-o. Cu aceasta să fie destul, cele ce aveam de spus în legătură cu întrebarea care sunt scrierile dumnezeiești netăgăduite și care, cele nerecunoscute de toți."[196]

Sfântul Apostol Herma este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos.

Sfântul Apostol Hermes, pe care îl salută Sfântul Apostol Pavel, la sfârșitul *Epistolei către Romani,* face și el parte din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. El și-a desfășurat activitatea de propovăduire a Evangheliei la Roma alături de ceilalți apostoli. De asemenea, el va propovădui creștinismul în Dalmația și va fi episcop al Salonei.[197]

Sfântul Apostol Hermes este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos.

Sfântul Apostol Marcu mai este cunoscut și cu numele de Ioan Marcu și a fost unul din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. El a fost de neam iudeu și era din Ierusalim, iar în casa mamei sale Maria, se adunau la început creștinii pentru a participa la cultul divin public. Tot în această casă, Sfântul Apostol Petru a venit în anul 44 d.Hr., după eliberarea sa miraculoasă din închisoare, pentru a aduce

---

196 Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, III, 6, pp. 100-101.

197 Salona a fost capitala provinciei Dalmația, dar și orașul natal al împăratului Diocletian (284-305 d.Hr.), care a fost unul dintre cei mai mari persecutori ai creștinismului. Azi este orașul Solin, lângă Split, în Croația.

creștinilor vestea eliberării sale, dar și Sfântului Iacob episcopul Bisericii din Ierusalim. Ioan Marcu era nepotul sau vărul lui Barnaba, care și el era unul din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. Împreună cu Sfântul Apostol Pavel și cu Barnaba, vor merge în Antiohia Siriei, unde s-a înființat o comunitate creștină, iar de aici vor pleca în prima călătorie misionară, în anul 45 d.Hr. Sfântul Apostol Marcu a mers numai până la Perga Pamfiliei.[198]

Sfântul Apostol Marcu a participat alături de Sfântul Apostol Pavel la propovăduirea Evangheliei, cu mici întreruperi. Astfel, el va fi din nou alături de Sfântul Apostol Pavel între anii 61-63 d.Hr., când acesta a fost închis în prima captivitate romană. Sfântul Apostol Marcu a fost un colaborator important al marelui apostol în această perioadă: „*Vă îmbrățișează Aristarh, cel întemnițat împreună cu mine; și Marcu, vărul lui Barnaba – în privința căruia ați primit porunci; dacă vine la voi, primiți-l.*" Coloseni 4, 10. De asemenea, Sfântul Apostol Marcu mai este amintit ca fiind un colaborator al Sfântului Apostol Pavel în activitatea de propovăduire a Evangheliei la Roma și în *Epistola către Filimon* 24.

După eliberarea Sfântul Apostol Pavel din prima captivitate romană, Sfântul Apostol Marcu va deveni ucenicul și colaboratorul Sfântului Apostol Petru la Roma. În această calitate, Sfântul Apostol Marcu își va însuși modul de propovăduire al Sfântului Apostol Petru. La cererea creștinilor din Italia și din Roma, el va așterne în scris predica Sfântului Apostol Petru, la care va adăuga și amintirile sale personale.[199]

---

198 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 87.
199 *Studiul Noului Testament*, op. cit., p. 61.

Sfântul Irineu al Lyonului confirmă acest fapt: *„După ce ei*[200] *au părăsit această lume, Marcu, discipolul și interpretul lui Petru, ne-a transmis, la rândul lui, în scris ceea ce a propovăduit Petru."*[201]

Acest fapt este atestat și de către istoricul Eusebiu de Cezareea: *„Și întrucât de acum cuvântul dumnezeiesc se răspândise printre romani, puterea lui Simon*[202] *s-a stins odată cu el. În schimb, cu atât mai mult strălucea credința în inimile oamenilor care ascultau predicile lui Petru, pe care nu se săturau că le-au ascultat o dată și nici cu faptul că au primit învățătura orală a cuvântului dumnezeiesc, ci s-au adresat prin tot felul de rugăminți, lui Marcu (a cărui Evanghelie și-a redactat-o după cum l-a însoțit pe Petru) cerându-i ca să le lase în scris însemnările după învățătura care le-a fost transmisă oral. Și atâta s-au rugat până ce l-au câștigat pe om, încât se poate spune că așa numita Evanghelie după Marcu e rodul insistențelor lor. Se spune că apostolul Petru cunoștea acest fapt în urma unei descoperiri a Spiritului Sfânt, de aceea s-a bucurat mult auzind despre dorința acestor oameni, așa încât le-a îngăduit să aibă această carte spre citire în adunările lor. Întâmplarea o întărește și Clement în cartea a VI-a a Hipotipozelor sale, precum și episcopul* Papia *din Ierapole. Dar despre Marcu amintește și Petru însuși în prima epistolă, despre care se spune că a fost scrisă chiar în Roma, ceea ce reiese din mărturia graiului său metaforic, atunci când amintește în acest pasaj despre Babilon zicând: vă îmbrățișează Biserica cea aleasă din Babilon*[203] *și Marcu, fiul meu.*(I Petru 5, 13)."[204]

---

[200] Este vorba despre Sfinții Apostoli Petru și Pavel.

[201] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotiva ereziilor: combatere și răsturnare a gnozei cu nume mincinos*, 3, 1.1, Traducere din limbile greacă veche și latină, introducere de Petru Molodeț, București 2018, p. 53.

[202] Este vorba despre ereticul gnostic Simon Magul, amintit în Faptele Apostolilor 8, 9-24.

[203] Babilon este un nume peiorativ al Romei, care era capitala păgânismului.

[204] Eusebiu de Cezareea, op. cit., II, XV, 1-2, p. 81.

Sfântul Apostol Marcu a fost un „interpret" al Sfântului Apostol Petru, care a așternut în scris „cu foarte mare grijă/atenție", dar „într-un chip dezordonat" tot ce și-a adus aminte acesta despre faptele și spusele Mântuitorului Isus Hristos[205]: *„Să ne mai referim și la tradiția pe care a consemnat-o despre Marcu în legătură cu Evanghelia care-i poartă numele și unde stă scris: „Și iată ce mai spunea presbiterul Marcu, care era tălmaciul lui Petru, a scris corect, dar cu toate acestea, fără rânduială, tot ce-și aducea aminte că s-ar fi spus ori ar fi fost săvârșit de către Domnul. Căci el nu auzise și nici nu însoțise personal pe Domnul, ci doar a însoțit mai târziu pe Petru după cum am amintit. Acesta, își expunea învățăturile după cum se simțea trebuința, dar nu așa ca și cum ar fi făcut o expunere ordonată a faptelor. De aceea nu-i deloc greșeala lui Marcu dacă a scris după cum își aducea aminte. Pentru că el purta grijă doar de un singur lucru – să nu se lase afară nimic din ceea ce auzise și să nu se facă vinovat în expunerea sa de nici o minciună." Așa ne-a spus Papia despre Marcu."*[206]

Evanghelia ar fi fost scrisă la Roma în anul 63 d.Hr., la cererea creștinilor din capitala Imperiului, în timpul vieții Sfântului Apostol Petru[207] înainte de răstignirea acestuia.[208] În acest sens, istoricul Eusebiu de Cezareea relatează informațiile pe care Clement Alexandrinul (150-215 d.Hr.) le-a primit de la cei bătrâni și pe care le-a transmis mai departe: *„Astfel, la Evanghelia de la Marcu lucrurile s-au petrecut în împrejurările următoare: după ce Petru propovăduise public învățătura creștină în*

---

205 *Noul Testament Evanghelia după Marcu*, ediție bilingvă, Traducere inedită și comentariu de Cristian Bădiliță, Adevărul Holding, București, 2012, p. 19.

206 Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, XXXIX, 14-15, p. 144

207 *Studiul Noului Testament*, op. cit., p. 62

208 *Noul Testament Evanghelia după* Marcu, op. cit., p 20.

Roma și făcuse cunoscută Evanghelia cu puterea Spiritului Sfânt, mulți din cei ce ascultaseră aceste predici au rugat pe Marcu, ca unul care îl însoțise pe Petru de multă vreme și deci păstrase în amintire cele spuse, să pună în scris cele propovăduite. Aflând de această dorință, Petru n-ar fi intervenit nici ca să-l împiedice, dar nici ca să-l încurajeze."[209]

În anul 66 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel se afla în a doua captivitate romană și când îi scrie lui Timotei a doua epistolă, îl roagă să-l aducă și pe Marcu, când va veni la Roma pentru că i-a fost și îi va fi de mare folos în activitatea de propovăduire: „*Ia-l pe Marcu și adu-l cu tine, că tare-mi este de folos în slujire.*" II Tim. 4, 11.

După Tradiție, Sfântul Apostol și Evanghelist Marcu ar fi fost întemeietorul Bisericii din Alexandria Egiptului. În 828 d.Hr., moaștele sale au fost aduse din Alexandria și așezate în somptuoasa catedrală din Veneția, care-i poartă numele .[210]

Sfântul Apostol Marcu este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în ziua 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, dar și în ziua de 25 aprilie ca apostol și evanghelist, pentru că în această zi, în anul 68 d.Hr., a primit cununa martiriului la Alexandria.

Sfântul Apostol Isus numit și Iustus a făcut parte din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. El a devenit colaborator al Sfântului Apostol Pavel și l-a însoțit pe acesta în activitatea sa de propovăduire a Evangheliei. Sfântul Apostol Iustus era iudeu de neam și meritele sale în misiunea de

---

[209] Eusebiu de Cezareea, op. cit., VI, XIV, 6-7, p. 238.

[210] Mauro Orssati, op. cit., p. 192.

răspândire a creștinismului au fost apreciate de către Sfântul Apostol Pavel: *„Isus cel numit Iustus. Aceștia sunt singurii dintre cei tăiați împrejur care au lucrat împreună cu mine pentru împărăția lui Dumnezeu; ei mi-au fost încurajare."* Coloseni 4, 11. Din *Epistola către Coloseni,* vedem că Sfântul Apostol Iustus era la Roma împreună cu Sfântul Apostol Pavel, când acesta se afla în prima captivitate romană.

După Tradiție, Sfântul Apostol Iustus a fost episcop al Elefteropolisului, un oraș în Palestina situat la cincizeci de kilometri de Ierusalim. Sfântul Apostol Iustus este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în ziua de 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. De asemenea, el mai este pomenit și în 30 octombrie, alături de Sfinții Apostoli Cleopa, Tertie, Marcu și Atrema,[211] care și ei fac parte din cei șaptezeci de Apostoli.

Iulia este una dintre creștinele din Roma, care pe lângă ceilalți ucenici și colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel, a jucat un rol important în misiunea de propovăduire și de răspândire a creștinismului în capitala Imperiului. De aceea, ea se află printre persoanele pe care Sfântul Apostol Pavel le salută la sfârșitul *Epistolei către Romani*: *„Îmbrățișați-i pe Filolog și pe Iulia, pe Nereu și pe sora lui, pe Olimpian și pe toți sfinții care sunt împreună cu ei."* Rom. 16, 15. Marele teolog alexandrin Origen (185-254/255 d.Hr.) susține că Iulia ar fi fost soția sau sora lui Filolog. Este posibil ca Iulia împreună cu toți cei pe care Sfântul Apostol Pavel îi salută în *Epistola către Romani*. 16, 15 să fi făcut parte dintre funcționarii, sclavii sau liberții care erau la curtea

[211] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 47.

imperială și care s-au convertit la creștinism. Aceștia s-au alăturat Sfântului Apostol Pavel în timpul primei captivități romane și l-au ajutat în activitatea sa de răspândire a creștinismului la Roma.

La sfârșitul primei captivități romane, în anul 63 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel scrie *Epistola către Filipeni,* la finalul epistolei, printre cei care îi salută pe credincioșii din Filipi se află la loc de cinste creștinii din Roma, care erau la curtea imperială: *„Pe voi vă îmbrățișează frații care sunt împreună cu mine. Vă îmbrățișează toți sfinții, mai ales cei din casa cezarului.”* Filipeni 4 21-22. Observăm că acum Sfântul Apostol Pavel nu-i mai amintește nominal pe creștinii de la curtea imperială, probabil pentru a nu le pune în pericol viața, mai ales că începând din anul 64 d.Hr., Nero va declanșa persecuția împotriva creștinilor din Roma.

Iunias/Iunia alături de Sfântul Apostol Andronic au fost evrei și rude cu Sfântul Apostol Pavel și au primit creștinismul înaintea acestuia: *„Îmbrățișați-i pe Andronic și pe Iunias, cei de un neam cu mine și frații mei de temniță, care sunt vestiți între apostoli și care înaintea mea au fost întru Hristos.”* Rom. 16, 7. Sfântul Apostol Andronic și soția sa Iunia este posibil să se fi botezat în primele zile ale Bisericii la Ierusalim, iar după aceea să desfășoare o laborioasă activitate de răspândire a creștinismului. De asemenea, este posibil ca la început cei doi să propovăduiască creștinismul în Răsărit împreună cu Sfântul Apostol Pavel, pentru că, așa cum ne spune marele apostol, au fost întemnițați împreună.

Sfântul Apostol Andronic și Iunia au venit la Roma unde au desfășurat o intensă activitate de propovăduire a creștinismului

fiind, astfel, considerați printre întemeietorii Bisericii din capitala Imperiului.[212] Nu știm în ce împrejurări Andronic și Iunia au trecut la cele veșnice,[213] dar ei sunt sărbătoriți de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană în ziua de 17 mai.

Sfântul Apostol Irodion sau Rodion, cum mai este cunoscut, a fost din Tarsul Ciliciei și era rudă cu Sfântul Apostol Pavel. El a propovăduit Evanghelia împreună cu Sfântul Apostol Pavel și cu ceilalți Sfinți Apostoli și a fost hirotonit episcop al Neopatarelor din Tarsul Ciliciei.[214] Datorită faptului că a propovăduit cu mult curaj creștinismul, el a reușit să facă numeroase convertiri, iar din această cauză a suferit multe chinuri din partea păgânilor. El a reușit să scape cu viață din aceste suferințe și a venit la Roma, unde a propovăduit creștinismul împreună cu Sfântul Apostol Petru. Îl găsim aici în anul 57 sau 58 d.Hr. fiind salutat de către Sfântul Apostol Pavel: *„Îmbrățișați-l pe Irodion, cel de un neam cu mine.”* Rom. 16, 11.

În anul 67 d.Hr., când a fost răstignit la Roma, Sfântul Apostol Petru, Irodion, a primit și el martiriul împreună cu Sfântul Olimp și alți creștini.[215]

Sfântul Apostol Irodion este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană, în 4 ianuarie, când sunt pomeniți cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, dar și în ziua de 8 aprilie împreună cu Sfinții Apostoli: Agav, Ruf, Flegon, Asincrit și Hermas/Ermie.

---

[212] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 532-536.
[213] *Proloagele*, op. cit., p. 764.
[214] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 146.
[215] *Proloagele*, op. cit., p. 663.

Sfântul Apostol și Evanghelist Luca a fost din Antiohia Siriei, un oraș care era vestit prin școlile și cultura sa. Antiohia a fost unul dintre cele mai importante orașe din cadrul Imperiului Roman, fiind numit și Perla Orientului. Potrivit Tradiției, Sfântul Luca ar fi făcut parte din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. Această ipoteză se bazează pe faptul că numai în *Evanghelia* sa se vorbește despre trimiterea celor șaptezeci de ucenici în misiune: *„Iar după acestea, Domnul a ales alți șaptezeci și i-a trimis doi câte doi înaintea feței Sale, în fiecare cetate și loc unde El Însuși avea să meargă."* Lc. 10, 1. Tot după unele păreri Sfântul Luca ar fi fost unul dintre cei doi din drumul spre Emaus[216] cărora li s-a arătat Mântuitorul Isus Hristos după Învierea Sa. Lc. 24, 13-33.

Sfântul Luca este singurul scriitor din Noul Testament care nu era evreu, un străin, sau chiar mai mult un păgân la origine, care s-a convertit la creștinism,[217] iar după unele păreri, ar fi fost un prozelit care s-a convertit la creștinism.[218] Nu știm exact anul în care s-a convertit la creștinism, dar în anul 44 d.Hr. el făcea parte din comunitatea creștină a Antiohiei.[219] El va deveni ucenicul Sfântului Apostol Pavel, iar în timpul celei de a doua călătorii misionare, pe când era în orașul Troa/Troia, acesta îl va converti la creștinism.[220] Sfântul Luca va rămâne o perioadă la Filippi, pentru a organiza comunitatea creștină, pe care a întemeiat-o aici Sfântul Apostol Pavel.

---

[216] *Biblia sau Sfânta Scriptură*, EIBMBOR, București, 2002, p. 1518.
[217] Mauro Orssati, op. cit., p. 212.
[218] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 540.
[219] *Studiul Noului Testament*, op. cit., p. 66
[220] Călin Ioan Dușe, op. cit., p. 350.

Sfântul Luca va fi alături de Sfântul Apostol Pavel în drumul său spre Roma și va sta împreună cu el între anii 61-63 d.Hr. când a fost închis în prima captivitate romană. În anul 63 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel scrie *Epistola către Coloseni,* la sfârșitul epistolei, credincioșii din Colose sunt salutați și de către Sfântul Luca: *„Vă îmbrățișează Luca, doctorul cel iubit.”* Coloseni 4, 14. Sfântul Luca este așadar la Roma alături de Sfântul Apostol Pavel și este posibil să se fi întâlnit și cu Sfântul Apostol Petru, pentru că, la începutul *Evangheliei* sale, el îi amintește cu reverență pe martorii oculari, care au devenit: *„slujitori ai Cuvântului.”* Lc. 1, 2., iar Sfântul Irineu al Lyonului vorbește despre el: *„Luca, însoțitorul și ucenicul apostolilor”*[221]

Sfântul Luca a fost de profesie medic, dar a avut și cunoștințe temeinice de drept, fapt ce explică prezența sa la Roma alături de Sfântul Apostol Pavel în perioada cât a fost închis. În acest sens el a putut să fie avocatul Sfântului Apostol Pavel[222] și să-l apere în fața tribunalului Imperial. Sfântul Luca a fost astfel, un colaborator nedespărțit al Sfântului Apostol Pavel, așa după cum mărturisește și Sfântul Irineu al Lyonului: *„Iar faptul că acest Luca a fost de nedespărțit de Pavel și că a fost colaboratorul lui în răspândirea Evangheliei, el însuși l-a arătat clar, fără a se lăuda, ci fiind îndemnat de adevărul însuși.”*[223]

Sfântul Luca a rămas un colaborator devotat al Sfântului Apostol Pavel, pentru că în a doua captivitate romană, care a început din anul 66 d.Hr. și care a fost mai grea decât prima, numai

[221] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotiva ereziilor,* 3, 10.1, p. 90.

[222] *Noul Testament Evanghelia după Luca*, ediție bilingvă, Introduceri, traducere inedită, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2016, p. 20

[223] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotiva ereziilor,* 3, 14.1, p. 148.

el a mai rămas alături de marele apostol, așa după cum îi spune acesta lui Timotei: *„Numai Luca este cu mine*." II Tim. 4, 11.

Ca un ucenic apropiat și devotat al Sfântului Apostol Pavel, Sfântul Luca și-a însușit învățătura acestuia și a redat-o cu cea mai mare fidelitate[224] în *Evanghelia* sa. Despre acest fapt mărturisește Sfântul Irineu al Lyonului († 202): *„Dar și Luca, însoțitorul lui Pavel, a consemnat într-o carte Evanghelia propovăduită de acesta."*[225] Spre deosebire de Sfântul Evanghelist Marcu, cel care scrie *Evanghelia* sa la Roma și care este adresată păgânilor, *Evanghelia* scrisă de către Sfântul Luca se adresează elitei cultivate din cadrul Imperiului Roman,[226] dar și celor care s-au convertit la creștinism în urma călătoriilor misionare ale Sfântului Apostol Pavel

Evanghelia are douăzeci și patru de capitole cu 1.151 de versete și 19.404 cuvinte fiind astfel, cartea cu cea mai mare întindere din Noul Testament. Ea este prima carte, care prezintă istoria începutului creștinismului, împreună cu *Faptele Apostolilor*, care continuă până în anul 63 d.Hr.[227]

Evanghelia îi este adresată lui Teofil, un personaj cu rang înalt, care era interesat de creștinism. Se pare că el nu a primit încă botezul creștin, dar i-a comandat Sfântului Evanghelist Luca o scriere cât mai completă despre începuturile creștinismului. Scopul Sfântului Evanghelist Luca a fost dublu: în primul rând el a dorit să prezinte viața Mântuitorului Isus Hristos și activitatea Sfinților Apostoli Petru și Pavel, bazându-se

[224] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 107-108.
[225] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotiva ereziilor*, 3, 1.1, p. 53.
[226] *Noul Testament Evanghelia după Luca*, op. cit., p. 18.
[227] *Studiul Noului Testament*, op. cit., p. 65

pe mărturii autentice, dar și să-i întărească lui Teofil convingerea că vestea bună propovăduită de Mântuitorul Isus Hristos îi poate mântui și pe cei care provin din păgânism.[228] Este posibil ca Teofil să-l fi audiat pe Sfântul Apostol Pavel, dar și pe Sfântul Evanghelist Luca în timpul celor doi ani cât au stat ei la Roma și de aceea el și-a arătat interesul față de creștinism. După cele mai multe păreri, Evanghelia a fost scrisă la Roma în anul 63 d.Hr.[229]

Sfântul Evanghelist Luca a continuat cu istoria creștinismului în cartea *Faptele Apostolilor*, care are douăzeci și opt de capitole. Astfel, *Evanghelia* împreună cu *Faptele Apostolilor* sunt așadar primele cărți de istorie bisericească a creștinismului și ele ocupă un sfert din Noul Testament. Cele două cărți mai pot fi văzute ca și o apologie/apărare sau ca o justificare a creștinismului în fața puterii politice romane, dar și în fața elitei cultivate din cadrul Imperiului. Aspectul istoric, biografic și apologetic, ce se regăsesc în cele două cărți ale Sfântului Evanghelist Luca vor fi astfel un model pentru scrierile creștine ulterioare.[230]

Faptele Apostolilor este ultima carte istorică din Noul Testament și în ea este prezentată nașterea Bisericii, începutul creștinismului și răspândirea sa în lume prin cei mai importanți Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos.[231] Faptul că Sfântul Evanghelist Luca este autorul *Faptelor Apostolilor* este confirmat

---

228 *Noul Testament Evanghelia după Luca*, op. cit., p. 18.

229 *Studiul Noului Testament*, op. cit., p. 69; Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 109.

230 *Noul Testament Faptele apostolilor*, ediție bilingvă, Introduceri, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2017, pp. 15-16

231 Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 182.

și de către Sfântul Irineu al Lyonului: *„Așadar dacă cineva ar cerceta cu atenție din Faptele Apostolilor momentul despre care scrie că Pavel a urcat la Ierusalim pentru problema menționată, acela va descoperi că anii amintiți de Pavel coincid. Și, astfel, sunt în acord unele cu altele și am putea spune chiar identice vestirea lui Pavel și mărturia lui Luca despre apostoli."*[232]

Această scriere îi este adresată lui Teofil, care acum se pare că s-a convertit la creștinism.[233] Dacă, prin *Evanghelia* sa, Sfântul Luca a reușit să-i întărească lui Teofil credința că Isus Hristos este Mântuitorul lumii, prin *Faptele Apostolilor* continuă să-l informeze despre divinitatea învățăturii creștine, care este dovedită prin rapiditatea cu care ea a reușit să se răspândească în primele trei decenii, cu toate piedicile și potrivniciile vremurilor.

Misiunea de propovăduire a Evangheliei este continuată acum de către Sfinții Apostoli, dar mai ales de către Sfântul Apostol Pavel, care împreună cu ucenicii săi a reușit să răspândească creștinismul în întregul Imperiu Roman.[234] Astfel, activitatea de propovăduire a Evangheliei începe la Ierusalim și ea va ajunge până la Roma.[235] *Faptele Apostolilor* au fost scrise la câteva luni după *Evanghelie*[236], la sfârșitul anului 63 d.Hr. la Roma, unde se afla și Teofil.[237]

Sfântul Apostol și Evanghelist Luca este serbat de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană în 4 ianuarie împreună cu cei

---

[232] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotiva ereziilor,* 3, 13.3, op. cit., p. 146.
[233] *Biblia sau Sfânta Scriptură*, EIBMBOR, București, 2002, p. 1583.
[234] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 183-184.
[235] *Noul Testament Faptele apostolilor*, op. cit., p. 20.
[236] *Studiul Noului Testament*, op. cit., p. 101.
[237] Preot prof. dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 183.

șaptezeci de Apostoli[238] ai Mântuitorului Isus Hristos, dar și în ziua de 18 octombrie.[239]

La sfârșitul *Epistolei către Romani,* Sfântul Apostol Pavel o salută pe Maria, care este o creștină din Roma: *„Îmbrățișați-o pe Maria, care mult s-a ostenit pentru voi.”* Rom. 16, 6. Faptul că Sfântul Apostol Pavel o salută pe Maria și vorbește despre sacrificiile, pe care le-a făcut, ne duce la presupunerea că ea și-a pus propria casa la dispoziția comunității din Roma, dar și alte mijloace de care dispunea. Comunitatea creștină de la Roma s-a dezvoltat așadar și prin activitatea pe care a desfășurat-o Maria, dar mai ales prin sacrificiul pe care ea l-a făcut pentru ea.

Maria face parte dintre acele femei, care prin devotamentul lor, au fost modele de slujire în perioada apostolică, iar aceste nume s-au impus memoriei colective a Bisericii prin realizări deosebite, atât în ce privește propovăduirea Evangheliei[240], dar mai ales în privința vieții creștine, pe care au trăit-o și au practicat-o.

Sfântul Apostol Narcis a fost unul dintre cei mai importanți colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel la Roma și care l-a ajutat foarte mult la răspândirea și consolidarea creștinismului din capitala Imperiului.[241] Datorită acestui fapt, el este salutat de către Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani*: *„Îmbrățișați-i pe cei din casa lui Narcis”* Rom 16, 11**.** De aici, putem să ne gândim că în casa lui Narcis se adunau creștinii de la Roma pentru practicarea cultului. Au fost unii

---

[238] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 89.

[239] *Viețile Sfinților*, Vol. II, Arhiepiscopia Romano-Catolică, București, 1983, pp. 198-199.

[240] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 547-548.

[241] *Proloagele*, op. cit., pp. 213-214.

comentatori care l-au identificat pe Sfântul Apostol Narcis, ca fiind secretarul împăratului Claudiu (41-54 d.Hr.), care avea același nume. De asemenea, în unele scrieri mai vechi este prezentată activitatea misionară și pastorală a Sfântului Apostol Narcis.[242] După Tradiție, el a făcut parte din cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos și a fost episcop de Atena.[243]

Biserica Apuseană și cea Răsăriteană îl serbează pe Sfântul Apostol Narcis în 4 ianuarie împreună cu cei șaptezeci de Apostoli, dar și în ziua de 31 octombrie, când este serbat împreună cu Sfinții Apostoli Stahie, Amplie, Urban, Aristobul și Apelie.

Sfântul Apostol Olimpian a fost și el unul dintre colaboratorii Sfântului Apostol Pavel la Roma. Este salutat și el de către Sfântul Apostol Pavel în *Epistola către Romani,* alături de alți creștini din Roma: *„Îmbrățișați-i pe Filolog și pe Iulia, pe Nereu și pe sora lui, pe Olimpian și pe toți care sunt împreună cu ei."* Rom. 16, 15. Sfântul Apostol Olimpian a desfășurat o intensă activitate de propovăduire a creștinismului la Roma, iar în timpul domniei lui Nero (54-68 d.Hr.) a primit cununa martiriului fiindu-i tăiat capul, din porunca acestuia.[244]

Sfântul Apostol Olimpian este serbat de Biserica Apuseană și în cea Răsăriteană în 4 ianuarie împreună cu cei șaptezeci de Apostoli, dar și în ziua de 10 noiembrie, când este serbat împreună cu Sfinții Apostoli Irodion/Rodion, Sosipatru, Tertie, Erast și Cvart.

---

[242] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 549.

[243] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 48.

[244] *Proloagele*, op. cit., pp. 242-243.

Sfântul Apostol Onisifor a fost unul dintre cei mai devotați colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel. El a fost din Efes, iar în timpul activității misionare pe care a desfășurat-o aici Sfântul Apostol Pavel, Onisifor i-a fost de mare ajutor. De asemenea, când Sfântul Apostol Pavel se afla în a doua captivitate romană, din anul 66 d.Hr. și care a fost mai grea decât prima, și când toți colaboratorii săi din Asia l-au părăsit, Onisifor vine de la Efes la Roma.

El l-a căutat mult în Roma pe Sfântul Apostol Pavel, l-a încurajat și nu s-a rușinat de faptul că acesta era închis și legat cu lanțuri: *„Tu știi că toți cei din Asia s-au lepădat de mine, între care Fighel și Ermoghen. Domnul să aibă milă de casa lui Onisifor, căci de multe ori m-a însuflețit și de lanțurile mele nu s-a rușinat, dimpotrivă de îndată ce a venit în Roma, cu multă osârdie m-a căutat și m-a găsit. Să-i dea Domnul ca în ziua aceea să afle milă de la Domnul. Și cât de mult m-a slujit el în Efes, tu o știi prea bine.*" II Tim. 1, 15-18.

Sfântul Apostol Onisifor a dat dovadă de mult curaj prin faptul că el și-a pus viața în pericol atunci când l-a căutat pe Sfântul Apostol Pavel, pentru că, începând din anul 64 d.Hr., împăratul Nero a declanșat persecuția împotriva creștinilor din Roma. Acest curaj și devotament, de care a dat dovadă Onisifor, l-a impresionat profund pe Sfântul Apostol Pavel și de aceea l-a dat ca exemplu pentru credincioșii din Efes, dar și pentru toți creștinii. Sfântul Apostol Pavel este recunoscător pentru atitudinea lui Onisifor, dar și pentru faptul că probabil în casa sa din Efes se adunau creștinii pentru practicarea cultului: *„Îmbrățișează-i pe Priscila și pe Aquila și casa lui Onisifor*." II Tim. 4, 10.

Sfântul Apostol Onisifor este serbat de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană în 4 ianuarie împreună cu cei șaptezeci de Apostoli. Mai este serbat în 7 septembrie și 28 aprilie în Biserica Răsăriteană împreună cu Sfântul Apostol Evod. De asemenea, el mai este serbat și în 8 decembrie împreună cu Sfinții Apostoli: Sostene, Apolo, Chifa/Chefas, Tihic Epafrodit, și Chesarie. Potrivit Tradiției, Sfântul Apostol Onisifor a fost episcop în Cirene și Colofon localități din provincia Bithynia în Asia Mică.[245]

Sfântul Apostol Onisim era din localitatea Colose situată în provincia Frigia din Asia. El a fost sclavul lui Filimon, care era un dregător important, ce a fost convertit la creștinism de către Sfântul Apostol Pavel în timpul propovăduirii sale la Colose. După convertire, casa lui Filimon a devenit locaș de cult pentru credincioșii din Colose, așa cum a fost la începutul creștinismului. Onisim l-a furat pe Filimon, iar pentru a scăpa de pedeapsă, a fugit la Roma, unde s-a întâlnit cu Sfântul Apostol Pavel, care l-a convertit la creștinism și căruia i-a devenit fiu sufletesc și un slujitor devotat.

Sfântul Apostol Pavel i-a scris lui Filimon o scrisoare în care îl roagă cu cuvinte calde să-l ierte pe Onisim și să-l primească cu dragoste[246] așa cum l-ar primi pe el: *Te rog pentru copilul meu pe care l-am născut în lanțuri, pentru Onisim, cel care altădată îți era nefolositor, dar care acum e folositor și ție și mie. Pe acesta ți l-am trimis înapoi, însuși pe el, adică* ***inima mea****. Eu voiam să-l țin la mine, pentru ca în locul tău să-mi slujească în lanțurile mele pentru Evanghelie; dar n-am vrut să fac nimic fără încuviințarea ta, pentru ca fapta ta cea bună să nu fie de silă, ci de bunăvoie. Căci poate*

245 *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 91.

246 Sotirios, Mitropolitul Pisidiei, *Pavel, apostolul neamurilor*, op. cit., p. 137.

de aceea a fost el despărțit de tine o vreme: ca să-l recapeți pentru veșnicie; dar nu ca rob, ci mai mult decât un rob frate iubit, mai cu seamă mie, dar cu cât mai mult ție, și în trup, și în Domnul. Așadar, dacă mă ai pe mine părtaș, primește-l pe el ca și cum aș fi eu. Iar de te-a păgubit cu ceva sau îți este dator, pune aceasta în socoteala mea; eu, Pavel, o scriu cu mâna mea eu îți voi plăti – ca să nu-ți spun că tu îmi ești mie datornic cu tine însuți. Da, frate, să mă folosesc și eu de tine întru Domnul, odihnește-mi inima întru Hristos! Ți-am scris încredințat de ascultarea ta, știind că tu vei face chiar mai mult decât îți spun eu." Filimon 10-21.

După ce a primit scrisoarea, Filimon l-a primit cu dragoste, l-a iertat și l-a eliberat pe Onisim. Primindu-și libertatea, Onisim s-a reîntors la Roma și l-a însoțit pe Sfântul Apostol Pavel, unde acesta propovăduia Evanghelia, chiar și până în Spania. Sfântul Apostol Pavel l-a hirotonit episcop, iar Onisim a continuat activitatea de propovăduire a Evangheliei mergând din cetate în cetate. În timpul persecuției împăratului Domițian (81-96 d.Hr.), a fost prins și a fost supus la multe chinuri de către dregătorul Tertil, care i-a tăiat capul în anul 95 d.Hr.[247]

Sfântul Apostol Onisim este serbat de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană în 4 ianuarie împreună cu cei șaptezeci de Apostoli. De asemenea, el mai este serbat în 15 februarie și în 22 noiembrie împreună cu Sfinții Apostoli: Filimon, Arhip (fiul lui Filimon) și Sfânta muceniță Apfia, soția lui Filimon din Colose, care a primit martiriul în timpul domniei lui Nero.[248]

---

[247] *Proloagele*, op. cit., p. 514.
[248] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 62.

Sfântul Apostol Patrova a fost și el unul dintre colaboratorii importanți ai Sfântului Apostol Pavel. El este salutat, de către Apostolul neamurilor în *Epistola către Romani,* împreună cu alți Sfinți Apostoli care vor fi alături de el în misiunea de propovăduire a Evangheliei în capitala Imperiului: *„Îmbrățișați-i pe Asinerit, pe Flegon, pe Hermes, pe Patrova, pe Herma și pe frații care sunt împreună cu ei.*" Rom. 16, 14.

Potrivit Tradiției, Sfântul Apostol Patrova a fost episcop în Puteoli,[249] unde, așa cum ne spune Sfântul Evanghelist Luca, era o comunitate de creștini care l-a întâmpinat, în anul 61 d.Hr., pe Sfântul Apostol Pavel, când a venit la Roma în prima captivitate. La rugămintea credincioșilor din Puteoli[250] aceștia au rămas aici șapte zile, timp în care au propovăduit Evanghelia și i-au întărit în credință: *„Și după o zi a suflat vânt de miazăzi și în ziua următoare am ajuns la Puteoli. Găsind acolo frați, am fost rugați să rămânem la ei șapte zile. Și așa am venit la Roma*. Fapte 28, 13-14.

Sfântul Apostol Patrova este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană în ziua de 4 ianuarie, alături de cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, dar și în ziua de 5 noiembrie, alături de Sfinții Apostoli Hermes, Lin, Gaie și Filolog.[251]

Sfântul Apostol Pudențiu/Pud este unul dintre colaboratorii de seamă ai Sfântului Apostol Pavel la Roma. În timpul primei captivități romane a Sfântului Apostol Pavel, Pudențiu

---

[249] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 547-553.

[250] Puteoli este un oraș situat la câțiva kilometri nord-vest de Napoli și a fost principalul port din Imperiul Roman, până la construirea portului Ostia. Este situat în regiunea Campania din provincia Napoli, iar azi este orașul Pozzuoli din Italia

[251] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 53.

a fost alături de acesta și l-a ajutat în activitatea sa de propovăduire a Evangheliei. El este alături de Sfântul Apostol Pavel și în timpul celei de a doua captivități romane. Sfântul Apostol Pudențiu era cunoscut și de către Timotei, el primind din partea acestuia salutări, alături de alți colaboratori care erau acum împreună cu Sfântul Apostol Pavel: *„Te îmbrățișează Euvul, Pudențiu, Linos, Claudia și frații toți.”* II Tim. 4, 21.

În casa lui se adunau Sfinții Apostoli Petru și Pavel împreună cu creștinii din Roma pentru celebrarea cultului. Casa lui Pudențiu a devenit astfel, biserică, iar mai târziu s-a numit *Pudentiana* sau *Păstorească,* după numele său.[252]

Sfântul Apostol Pudențiu este sărbătorit în Biserica Apuseană și în cea Răsăriteană în ziua de 4 ianuarie, alături de cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. De asemenea, el mai este serbat în Biserica Apuseană în ziua de 14 aprilie alături de Sfinții Apostoli Aristarh și Trofim, iar în Biserica Răsăriteană este serbat în ziua de 15 aprilie.

Sfântul Apostol Ruf, după părerile mai multor exegeți, ar fi fost fiul lui Simon Cirineul, cel care a dus crucea Mântuitorului Isus Hristos: *„Și au silit pe un trecător care venea din țarină, pe Simon Cirineul, tatăl lui Alexandru și al lui Ruf, să-i ducă crucea.”* Mc. 15, 21.

Sfântul Apostol Ruf împreună cu fratele său Alexandru și cu mama sa au venit și s-au stabilit la Roma.[253] În iarna anului 57 sau 58 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel scrie *Epistola către Romani* îi găsim pe aceștia în capitala Imperiului, unde locuiau de ceva vreme: *„Îmbrățișați-l pe Ruf, cel ales întru Domnul, și pe*

[252] *Proloagele*, op. cit., p. 679.

[253] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp, 558-559.

mama lui și a mea." Rom. 16, 13. Astfel, observăm că Ruf împreună cu mama sa făceau parte dintre creștinii de seamă din Roma și care desfășurau aici o importantă activitate misionară. Sfântul Apostol Ruf, a propovăduit creștinismul și în Grecia, fiind episcop de Teba.[254]

Sfântul Apostol Ruf este sărbătorit în Biserica Apuseană și în cea Răsăriteană în ziua de 4 ianuarie, alături de cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, dar și în ziua de 8 aprilie împreună cu Sfinții Apostoli: Irodion/Rodion, Agav, Flegon, Asincrit și Hermas/Ermie.

Sfântul Apostol Tihic a fost originar din Asia și a fost un colaborator apropiat al Sfântului Apostol Pavel, însoțindu-l în cea de a treia călătorie misionară, dar nu pe tot parcursul acestei călătorii: „*Și au mers împreună cu el, până în Asia, Sopatru fiul lui Pirus din Bereea, Aristarh și Secundus din Tesalonic și Gaiu din Derbe și Timotei; iar din Asia, Tihic și Trofim. Aceștia au plecat înainte și ne-au așteptat în Troa.*" Fapte 20, 4-5.

Sfântul Apostol Tihic va fi la Roma, alături de Sfântul Apostol Pavel în timpul primei captivități romane. Fiind un colaborator important al Sfântului Apostol Pavel l-a ajutat mult în activitatea sa de propovăduire a Evangheliei la Roma. Sfântul Apostol Tihic a stat la Roma în apropierea Sfântului Apostol Pavel, pentru a cunoaște cât mai bine condițiile în care trăia și își desfășura activitatea, el și colaboratorii săi.

Având aceste informații din preajma Sfântului Apostol Pavel, el a fost încredințat de către acesta, să informeze Bisericile din Asia despre activitatea sa la Roma: „*Rugați-vă pentru toți sfinții și pentru mine, ca ori de câte ori voi deschide gura să mi se dea cuvânt spre a face cu îndrăznire cunoscută taina*

[254] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 146.

Evangheliei – al cărui sol sunt eu în lanțuri, – pentru ca despre ea să vorbesc deschis, așa cum trebuie să vorbesc. Iar ca să științi și voi cum mă aflu și ce fac, pe toate vi le va aduce la cunoștință Tihic, fratele iubit și slujitor credincios în Domnul. Pentru aceasta l-am trimis la voi, ca să aflați cum suntem și să vă mângâie inimile." Efes. 6, 18-22.

Observăm astfel, că Tihic a fost un slujitor devotat, care l-a ajutat pe Sfântul Apostol Pavel în această perioadă cât a stat la Roma, și de aceea îl numește: „*fratele iubit și slujitor credincios în Domnul.*" Având, așadar, mare încredere în Tihic, dar și în Onisim, Sfântul Apostol Pavel le va încredința mandatul ca în anul 63 d.Hr. să ducă *Epistola către Filimon*, dar și către comunitățile din Efes și Colose: „*Toate câte mă privesc pe mine vi le va face cunoscute Tihic, iubitul frate și slujitor credincios și împreună ostenitor întru Domnul. Anume pentru aceasta l-am trimis, ca să științi cum ne aflăm și ca să vă mângâie inimile, împreună cu Onisim, credinciosul și iubitul frate, care este dintre voi, el vi le vor face cunoscute pe toate cele de aici*." Coloseni 4, 7-9.

După plecarea sa de la Roma, Sfântul Apostol Tihic a desfășurat și alte misiuni de propovăduire a Evangheliei,[255] așa cum i-au fost încredințate de către Sfântul Apostol Pavel: „*Pe Tihic l-am trimis la Efes*." II Tim. 4, 11. Sfântul Apostol Tihic a fost episcop de Colofon[256] în Grecia și este sărbătorit în Biserica Apuseană și în cea Răsăriteană în ziua de 4 ianuarie, alături de cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. În Biserica Răsăriteană mai este sărbătorit și în ziua de 8 decembrie, împreună cu Sfinții Apostoli: Sostene, Apolo, Chifa/Chefas, Epafrodit, Chesarie și Onisifor.

---

[255] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 569-570.

[256] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 73.

Trifena alături de Trifosa s-au numărat printre creștinele devotate din Roma, care s-au ostenit mult pentru promovarea creștinismului în capitala Imperiului și care au fost apreciate de către Sfântul Apostol Pavel: *„Îmbrățișați-i pe Trifena și pe Trifosa, care se ostenesc întru Domnul.”* Rom. 16, 12. Cu numele celor două s-au găsit inscripții care proveneau din casa Cezarilor, dar cel mai sigur ele au fost diaconițe în cadrul Bisericii din Roma.

Sfântul Apostol Trofim era din Efes și a fost convertit la creștinism de către Sfântul Apostol Pavel. El va deveni ucenicul său și-l va însoți pe Apostolul neamurilor în a treia călătorie misionară: *„Și au mers împreună cu el, până în Asia, Sopatru fiul lui Pirus din Bereea, Aristarh și Secundus din Tesalonic și Gaiu din Derbe și Timotei; iar din Asia, Tihic și Trofim. Aceștia au plecat înainte și ne-au așteptat în Troa.”* Fapte 20, 4-5.

De asemenea, la sfârșitul celei de a treia călătorii misionare, Trofim va merge împreună cu Sfântul Apostol Pavel la Ierusalim. Când a fost văzut de către evreii din Asia împreună cu Sfântul Apostol Pavel, aceștia au găsit un motiv pentru a-l ucide, acuzându-l că a adus păgâni în Templu: *„Și când era să se împlinească cele șapte zile, Iudeii din Asia, văzându-l în templu, au întărâtat toată mulțimea și au pus mâna pe el strigând: Bărbați israeliți, dați ajutor! Acesta este omul care pe toți de pretutindeni îi învață împotriva poporului și a Legii și a locului acestuia; ba încă și Elini a adus în templu și a spurcat acest loc sfânt. – Că ei îl văzuseră mai înainte în cetate pe Trofim Efeseanul împreună cu el și credeau că Pavel l-a adus în templu. – Și s-a mișcat toată cetatea și s-a făcut adunare de popor, și punând mâna pe Pavel, l-au tras afară din templu și îndată au închis porțile.”* Fapte 20, 27-30.

După arestarea Sfântului Apostol Pavel și trimiterea acestuia la Roma pentru a fi judecat, este posibil ca Trofim să se

fi repatriat la Efes. În anul 66 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel îi scrie lui Timotei și-l roagă să vină la Roma, spune că: *„Pe Trofim l-am lăsat în Milet, fiind bolnav.”* II Tim. 4, 20. Aceasta ne duce la concluzia că, după eliberarea Sfântului Apostol Pavel în anul 63 d.Hr. din prima captivitate romană, Trofim să-l fi însoțit pe acesta în activitatea misionară pe care a desfășurat-o în: Creta, Milet, Grecia și Epir, unde a dorit să consolideze comunitățile creștine pe care le-a întemeiat în timpul călătoriilor misionare anterioare. Tot acum, Sfântul Apostol Pavel a revenit în regiunea Tarsului, la Efes, unde deja au început să apară unele probleme, în cadrul acestei comunități creștine.

Nu mai avem alte informații despre Trofim, dar el a venit la Roma, unde l-a mărturisit pe Hristos, primind martiriul prin uciderea cu sabie, după Sfântul Apostol Pavel.[257] Sfântul Apostol Trofim este sărbătorit în Biserica Apuseană și în cea Răsăriteană în ziua de 4 ianuarie, alături de cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos. De asemenea, el mai este serbat în Biserica Apuseană în ziua de 14 aprilie împreună cu Sfinții Apostoli Aristarh și Pudens, iar în Biserica Răsăriteană este serbat în ziua de 15 aprilie.

Sfântul Apostol Urban a fost și el unul dintre cei mai importanți colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel de la Roma. El este salutat de către Sfântul Apostol Pavel în iarna anului 57-58 d.Hr. când scrie de la Corint *Epistola către Romani*: *„Îmbrățișați-i pe Urban, împreună lucrător cu noi întru Hristos, și pe Stahis, iubitul meu.”* Rom. 16, 9. Aceasta înseamnă că Stahis avea o poziție importantă în cadrul Bisericii din capitala Imperiului și desfășura aici o intensă activitate de propovăduire a

[257] *Proloagele*, op. cit., p. 679.

Evangheliei.[258] Sfântul Apostol Urban va fi pus episcop de Macedonia, de către Sfântul Apostol Andrei și a murit ca martir.[259]

Biserica Apuseană și cea Răsăriteană îl serbează pe Sfântul Apostol Urban în 4 ianuarie împreună cu cei șaptezeci de Apostoli, dar și în ziua de 31 octombrie, când este serbat împreună cu Sfinții Apostoli Stahie, Amplie, Aristobul, Narcis și Apelie.

Din cele prezentate până acum, am putut observa că, încă de la începutul său, creștinismul a fost propovăduit la Roma de către aproape jumătate dintre cei șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos.

Voi prezenta lista cu cei șaptezeci sau șaptezeci și doi de Apostoli, iar pe cei care i-am trecut cu aldine sunt cei care și-au desfășurat activitatea misionară la Roma, alături de Sfinții Apostoli Petru și Pavel, dar și împreună cu ucenicii lor.

Cei șaptezeci sau șaptezeci și doi de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos sunt serbați în Biserica Apuseană și în cea Răsăriteană în ziua de 4 ianuarie.

IACOB cel Mic, ruda Domnului a fost primul episcop la Ierusalimului și este serbat în ziua de 23 octombrie.
MARCU, Evanghelistul, Episcop de Alexandria – 25 aprilie.
LUCA, Evanghelistul, 18 octombrie.
CLEOPA, fratele Sfântului Iosif, logodnicul Sfintei Fecioare Maria – 30 octombrie.
SIMEON, ruda Domnului, al doilea episcop al Ierusalimului – 27 aprilie.
BARNABA/IOSIE, Episcop de Mediolan (Milano) – 11 iunie.

[258] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., pp. 579-581.
[259] *Proloagele*, op. cit., pp. 213-214.

ISUS/IUSTUS, IOSIF VARSAVA, Episcop de Eleuteropolis – 30 octombrie.
TADEU/IUDA/VARSAVA – 26 mai.
ANANIA, Episcop de Damasc – 1 octombrie.
FILIP, unul dintre cei șapte diaconi, Episcop de Tralia (Asia) – 11 octombrie.
PROHOR, unul dintre cei șapte diaconi, Episcop de Nicomidia – 28 iulie.
NICANOR, unul dintre cei șapte diaconi, – 28 iulie, 28 decembrie.
TIMON, unul dintre cei șapte diaconi, Episcop de Bostra (Arabia) – 28 iulie.
PARMENA, unul dintre cei șapte diaconi, – 28 iulie.
TIMOTEI, ucenicul Sfântului Apostol Pavel, Episcop de Efes – 22 ianuarie.
TIT, ucenicul Sfântului Apostol Pavel, Episcop de Creta – 25 august.
FILIMON, Episcop de Gaza – 22 noiembrie, 19 februarie.
ONISIM, – 22 noiembrie, 15 februarie.
EPAFRAS, Episcop de Colose, Laodiceea și Ierapole.
ARHIP, Episcop de Colose, după Sfântul Epafras – 22 noiembrie, 19 februarie.
SILA, Episcop de Corint – 30 iulie.
SILVAN, Episcop de Tesalonic – 30 iulie.
CRESCENT, Episcop de Galatia – 30 iulie.
CRISP, Episcop de Eghina.
EPENET, Episcop de Cartagina – 30 iulie.
ANDRONIC, Episcop de Panonia – 30 iulie.
STAHIE, Episcop de Arghiropolis (Bizanț) – 31 octombrie.
AMPILAT/AMPLIE, Episcop de Odisiopole (Odesa) – 31 octombrie.
URBAN, Episcop de Macedonia – 31 octombrie.
NARCIS, Episcop de Atena – 31 octombrie.
APELES/APELIE, Episcop de Ieraclia – 31 octombrie.
ARISTOBUL, Episcop în Britania – 31 octombrie, 15 martie.
IRODION/RODION, Episcop de Patras – 10 noiembrie, 8 aprile.

AGAV – 8 aprilie.
RUF, Episcop de Teba (Grecia) – 8 aprile.
ASINCRIT, Episcop de Ieraclia – 8 aprilie.
FLEGON, Episcop de Maraton – 8 aprilie.
HERMA/ERMIE, Episcop de Salonia capitala Dalmației – 8 aprilie.
HERMES/ERMEU, Episcop de Filipi – 5 noiembrie.
PATROVA, Episcop de Neapole și Puteoli (Italia) – 5 noiembrie.
LIN/LINUS/LINOS, primul Episcop al Romei după Sfântul Apostol Petru – 5 noiembrie.
GAIE, Episcop de Efes, după Sfântul Timotei – 5 noiembrie.
FILOLOG, Episcop de Sionpe – 5 noiembrie.
LUCIE, Episcop de Laodiceea (Siria) – 5 noiembrie.
IASON, Episcop de Tars – 29 aprilie.
SOSIPATRU, Episcop de Iconiu (Italia) – 10 noiembrie, 28 aprilie.
OLIMPIAN, 10 noiembrie.
TERTIE, Episcop de Iconiu, după Sfântul Sosipatru – 30 octombrie.
ERAST, Episcop de Paneada – 10 noiembrie.
CVART, Episcop de Berit (Beirut) – 10 noiembrie.
EVOD, Episcop de Antiohia – 7 septembrie.
ONISIFOR, Episcop de Cirene și Colofon – 7 septembrie.
CLEMENT, Episcop de Sardica și Roma – 10 septembrie.
SOSTENE, Episcop de Colofon (Bithynia) – 8 decembrie.
APOLO, Episcop de Smirna – 8 decembrie.
TIHIC, Episcop de Colofon, după Sostene – 8 decembrie.
EPAFRODIT, Episcop de Filipi și Adriania – 8 decembrie.
CARP, Episcop de Bereea (Veria) Traciei – 26 mai.
CODRAT, Episcop de Atena și Magnesia – 21 septembrie.
MARCU/IOAN, Episcop de Biblos (Fenicia) – 27 septembrie.
ZINON/ZENAS, Episcop de Laodiceea (Diospole) – 27 septembrie.
ARISTARH, Episcop de Apameea Siriei – 27 septembrie.
PUDENȚIU/PUD – 8 aprilie.
TROFIM – 14 aprilie.
MARCU, Episcop de Apolonia, nepotul lui Barnaba – 30 octombrie.
ARTEMA, Episcop de Listra – 30 octombrie.

ACVILA/ACHILA, Episcop de Ieraclia – 13 februarie și 14 iulie.

FORTUNAT, – 15 iunie.

AHAIC – 15 iunie.

În unele Sinaxare, Sfinții Apostoli și Evangheliști Marcu și Luca nu sunt incluși între cei șaptezeci de Apostoli, iar în locul lor sunt menționați:

NIMFAS – 28 februarie

EUBUL – 28 februarie

După alte izvoare se mai adaugă și alți doi Apostoli, astfel că numărul lor ajunge la șaptezeci și doi:

DIONISIE/AREOPAGITUL, Episcop de Atena – 3 octombrie

SIMEON/NIGER, Episcop de Antiohia.[260]

Se poate vedea din lista de mai sus că, dintre cei șaptezeci sau șaptezeci și doi de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, aproape jumătate dintre ei au participat împreună cu Sfântul Apostol Petru, dar mai ales cu Sfântul Apostol Pavel la opera de Evanghelizare a Romei. Prin activitatea lor intensă de propovăduire a creștinismului în capitala Imperiului, ei au reușit să facă din Biserica Romei cea mai importantă Biserică din cadrul Imperiului Roman.

După moartea Sfinților Apostoli Petru și Pavel, în anul 67 d.Hr., conducerea Bisericii din Roma va fi preluată de către Linos/Linus/Lin: *„După ce Petru și Pavel au murit ca mucenici în Roma, cel dintâi care a urmat pe scaunul episcopal de acolo a fost Linus, despre care pomenește Pavel la sfârșitul epistolei sale către Timotei"*[261]

În timpul celei de a doua captivități romane a Sfântului Apostol Pavel, numai Sfântul Evanghelist Luca a fost cel care a

[260] *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., pp. 89-92.
[261] Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, II, p. 99.

rămas alături de el. Sfântul Apostol Pavel îi scrie lui Timotei și îl cere să vină la Roma, între colaboratorii săi din capitala Imperiului sunt amintiți și unii care îl îmbrățișează pe Timotei, iar printre aceștia se numără și Linos: *„Străduiește-te să vii mai înainte de începutul iernii. Te îmbrățișează Euvul, Prudențiu, Linos, Claudia și frații toți.”* II Tim. 4, 21. Aceasta înseamnă că Linos, probabil l-a cunoscut pe Timotei în timpul primei captivități romane a Sfântului Apostol Pavel dintre anii 61-63 d.Hr.

Linos s-a născut la Voltera, posibil în anul 10 d.Hr., iar cei din orașul Tuscia, în anul 1480 d.Hr., au construit o biserică pe locul în care conform Tradiției ar fi fost casa tatălui său. El a fost discipol al Sfântului Apostol Petru și ar fi predicat Evanghelia la Besançon în Franța. În timpul când Sfântul Apostol Petru era plecat în misiune, Linos l-a înlocuit la conducerea bisericii romane, astfel că, din anul 67 d.Hr., după moartea lui, el va prelua conducerea acestei puternice comunități creștine.

Potrivit *Constituțiilor Apostolice*, Linus a fost hirotonit episcop al Romei de către Sfântul Apostol Pavel: *„Primul episcop al Bisericii Romei, Linus fiul lui Claudiu, a fost hirotonit de Pavel.”*[262] Faptul că a fost hirotonit episcop de către Sfântul Apostol Pavel, ne duce la concluzia că el făcea parte din grupul celor mai apropiați colaboratori ai acestuia. Linus a reușit să conducă Biserica la unitate, vindecând dezbinarea, care s-a produs între creștinii care au provenit dintre evrei (cărora le-a propovăduit

[262] *Constituțiile Sfinților Apostoli prin Clement (Antiohia, cca. 300)*, VII, XLVI, în: diacon Ioan I. Ică jr. *Canonul Ortodoxiei Vol I: Canonul apostolic al primelor secole*, Deisis, Sibiu, 2008, p. 732.

Sfântul Apostol Petru), și între creștinii care au provenit dintre păgâni (cărora le-a propovăduit Sfântul Apostol Pavel).[263]

După Tradiție Linus, ar fi făcut parte din rândul celor șaptezeci de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos.[264]

Sursa: https://sfintisiicoane.wordpress.com/2014/11/05/sfantul-apostol-lin-episcopul-romei-italia-5-noiembrie/

Pontificatul său a fost între anii 67-78 d.Hr. în timpul mai multor împărați: Nero (54-68 d.Hr.), Galba, Otho, Vitellius și Vespasian (69-79 d.Hr.).

Din *Liber pontificalis* avem informația că el a fost acela care a recomandat femeilor să intre în biserică numai având capul

---

[263] Sotirios, Mitropolitul Pisidiei, *Pavel, apostolul neamurilor,* op. cit., p. 128.

[264] Pr. Dr. Sabin Verzan, op. cit., p. 539.

acoperit. Tot el ar fi adăugat în cadrul slujbei și partea, care până la Liturghia aprobată prin Conciliul al II-lea Vatican din 1962, se numea *Comunicantes*. Linus a fost acela care a introdus la veșminte un ornament ce reprezenta simbolul jurisdicției papale. Acesta era confecționat dintr-o fâșie simplă din lână albă și avea imprimate pe el cruci de culoare neagră și era purtat ca și un colier pe deasupra veșmintelor preoțești.

Creștinismul la Roma fiind în plină dezvoltare, el reprezentând cea mai importantă comunitate din cadrul Imperiului, trebuia apărat de ereziile vremii. Astfel, erezia lui Simon Magul a fost combătută încă de la început de către Sfântul Apostol Petru, dar ea fost preluată de Menadru, discipolul acestuia. Pe parcursul pontificatului său, Linus a avut de înfruntat și erezia ebioniților, care erau creștini proveniți dintre evrei.

Cu toate că la începutul pontificatului său, creștinii au trebuit să înfrunte crunta persecuție a lui Nero, după moartea acestuia situația s-a ameliorat urmând o perioadă de liniște, în care ei au putut să-și consolideze comunitatea de la Roma. Vespasian, care a domnit între anii 69-79 d.Hr., nu a persecutat creștinismul, poate și datorită faptului că, atunci când el a cucerit Ierusalimul în anul 70 d.Hr., iar creștinii nu au luptat alături de iudei împotriva romanilor.

După informațiile din *Liber Pontificalis*, Linus ar fi murit ca și martir, fiind decapitat de către consulul Saturninus în 23 septembrie 78 d.Hr. și a fost îngropat în ziua următoare alături de Sfântul Apostol Petru. Nu se găsesc suficiente informații

legate de martiriul său și de aceea amintirea sa nu se mai păstrează în Calendarul universal al Bisericii, pomenirea sa rămânând doar în cel regional.[265] Această sărbătoare a sa a fost scoasă din calendarul roman începând din anul 1969.

Linus apare într-o frescă din secolul al XI-lea, care se păstrează în biserica San Piero a Grado, în apropiere de Pisa, îngropându-l pe Sfântul Apostol Petru. Este posibil ca această frescă să se bazeze pe picturile pierdute de la bazilica Sfântul Petru din Roma.[266]

Tradiția îi atribuie lui Linus scrierile apocrife *Faptele Sfinților Petru și Pavel* din secolul I d.Hr. și *Disputa cu Simon Magul*.[267] Sfântul Apostol Linus este sărbătorit de Biserica Apuseană și cea Răsăriteană în 4 ianuarie, alături de cei șaptezeci de Apostoli. De asemenea, el mai este serbat și în ziua de 5 noiembrie, alături de Sfinții Apostoli Hermes, Gaie, Filolog și Patrova.[268]

După moartea lui Linus, conducerea Bisericii Romane a fost preluată de către Anaclet: *„În al doisprezecelea an de domnie a aceluiași împărat (Domițian 81-96 d.Hr.), timp în care Anaclet condusese Biserica Romanilor vreme de 12 ani, a fost înlocuit cu Clement.”*[269] *Liber Pontificalis*, precizează faptul că Anaclet ar fi fost de origine greacă și că s-a născut la Atena.

---

265 Claudio Rendina, op. cit., pp. 20-22.

266 David Hugh Farmer, *Oxford Dicționar al Sfinților*, Traducere de Mihai C. Udma și Elena Burlacu; Argumentul și articolele consacrate sfinților români de prof. univ. dr. Remus Rus, Editura Univers Enciclopedic, București 1999, p. 332.

267 *https://ro.wikipedia.org/wiki/Papa_Linus*

268 *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic*, op. cit., p. 53.

269 Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, XV, p. 117.

Sursa: De la Palma il Giovane, Domeniu public, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=58703448

Nu știm cu siguranță anul nașterii sale, dar pontificatul lui Anaclet/Anacletus/Cletus a fost între anii 79-91 d.Hr., în timpul mai multor împărați din dinastia Flaviană: Vespasian (69-79 d.Hr.), Titus (79-81 d.Hr.), Domițian (81-96 d.Hr.). În timpul domniei lui Vespasian și Titus, creștinii nu au avut de suferit, putând să-și practice cultul în liniște, pentru că acești împărați au fost preocupați mai mult de construcții. Vespasian va restaura la Roma numeroase edificii, iar la Capitoliu, care a fost distrus în perioada de instabilitate dintre anii 68-69 d.Hr., va participa personal, la început ca simplu muncitor. În anul 72 d.Hr. va începe construcția Colosseumului, care va fi inaugurat

în anul 80 d.Hr. de către fiul său Titus, cu jocuri somptuoase, care au ținut o sută de zile și în timpul cărora au murit mii de gladiatori.

Tot în perioada pontificatului lui Anaclet are loc în 24 august 79 d.Hr. erupția Vezuviului, care a acoperit cu un strat de lavă orașele Pompei, Herculanum și Stabiae, iar în urma acestei calamități au murit cincisprezece mii de oameni.[270]

Pe parcursul pontificatului său, Anaclet a continuat să organizeze și să dezvolte creștinismul la Roma, hirotonind episcopi, preoți și diaconi, cărora se pare că le-a impus să poarte părul scurt. Tot el este acela, care ar fi început lucrările la biserica Sfântul Petru, pe locul unde se afla mormântul acestuia.[271] Dezvoltarea creștinismului la Roma a făcut ca Anaclet să-i împartă pe creștinii din Capitala Imperiului în douăzeci și cinci de parohii.[272]

Împăratul Domițian a fost o personalitate orgolioasă și violentă, astfel că, în anul 85 d.Hr., s-a proclamat *censor perpetuus,* după care și-a revendicat și titlul de *Dominus et Deus* (stăpân și zeu). De acum înainte, el va intra în conflict cu aristocrația senatorială va persecuta și executa mai mulți membri ai Senatului, unii intelectuali, dar și pe rudele sale. De asemenea, persecuția s-a extins și asupra creștinilor, care au suferit mult în această perioadă.

Astfel, potrivit Tradiției, Anaclet a primit martiriul în anul 91 d.Hr., iar sărbătoarea sa este trecută în calendarul Bisericii romane în 26 aprilie.

---

270 Călin Ioan Dușe, op. cit., pp. 95-98.

271 Claudio Rendina, op. cit., pp. 23-24.

272 David Hugh Farmer, op. cit., p. 129.

În primul secol, la Roma, datorită faptului că au fost prigoniți începând cu Nero, iar mai apoi de către Domițian, creștinii nu au putut să-și construiască biserici fiind astfel, nevoiți să se ascundă pentru a-și putea practica cultul. Ei se adunau pe unde puteau, în case, dar cel mai des se întâlneau în catacombe. Aici își îngropau morții și tot aici era locul, unde se desfășura cultul divin. În catacombe s-au păstrat și primele exemplare de artă creștină, iar caracteristica picturii și a sculpturii creștine a fost simbolismul. Cele mai răspândite imagini erau cele cu Păstorul cel Bun, vița-de-vie, peștii.[273] În limba greacă pește se scrie: ἰχθύς, *ihtis*, adică: Isus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitor și era simbolul creștinilor.

Din cele prezentate am putut observa că, încă de la apariția sa, creștinismul a fost propovăduit la Roma, iar pentru a putea Evangheliza capitala Imperiului, au venit aici încă din zorii creștinismului cei mai importanți misionari creștini. Astfel, dintre cei șaptezeci sau șaptezeci și doi de Apostoli ai Mântuitorului Isus Hristos, aproape jumătate au participat împreună cu Sfântul Apostol Petru, dar mai ales cu Sfântul Apostol Pavel la opera de Evanghelizare a Romei, reușind astfel, ca numărul creștinilor să crească în permanență, ajungând să fie cunoscut și la curtea Imperială.

În anul 63 d.Hr., când Sfântul Apostol Pavel se afla închis la Roma, le scrie credincioșilor din Filipi despre roadele propovăduirii sale din capitala Imperiului: *„Dar vreau să știți fraților, că cele petrecute cu mine s-au întors mai degrabă spre sporirea Evangheliei, că lanțurile mele, pe care le port întru Hristos, au ajuns*

[273] N. A. Mașchin, op. cit., p. 372.

cunoscute întregului pretoriu și tuturor celorlalți; și cei mai mulți dintre frați, încredințare având în Domnul prin lanțurile mele, cu mult mai mult îndrăznesc să grăiască fără teamă cuvântul lui Dumnezeu." Filipeni 1, 12-14.

Prin soldații care îl păzeau, dar și datorită faptului că la el puteau veni credincioșii pentru a-l asculta, acești soldați, care au auzit propovăduirea cuvântului Evangheliei, au dus mesajul creștin până în cercurile celei mai înalte ale garnizoanei romane, dar și ale conducerii Imperiale. Această prezență a creștinismului în cele mai înalte cercuri ale Imperiului este confirmată și de salutul pe care acești creștini îl transmit credincioșilor din Filipi: „*Vă îmbrățișează toți sfinții, mai ales cei din casa cezarului.*" Filipeni 4, 22.

De asemenea, senatorul Titus Flavius Clemens împreună cu soția sa Domitilla au îmbrățișat creștinismul, alături de alți cetățeni din Roma.[274]

Prin activitatea lor intensă de propovăduire a creștinismului în capitala Imperiului, Sfinții Apostoli, împreună cu ucenicii și colaboratorii lor, au reușit să facă din Biserica Romei cea mai importantă Biserică din cadrul Imperiului Roman, fapt confirmat și de către Sfântul Irineu al Lyonului: „*Însă, pentru că a enumera succesiunile tuturor Bisericilor este o întreprindere mult prea lungă pentru un volum ca acesta, [vom lua în considerare] numai succesiunea acelei Biserici foarte mari, foarte vechi și cunoscute tuturor, pe care cei doi slăviți Apostoli, Petru și Pavel, au întemeiat-o și au organizat-o la Roma. Arătând, așadar, că Tradiția pe care această Biserică o are de la apostoli și credința vestită oamenilor au ajuns până*

[274] Sotirios, Mitropolitul Pisidiei, *Pavel, apostolul neamurilor,* op. cit., p. 124.

la noi prin succesiunea episcopilor, îi vom reduce la tăcere pe cei care, în orice mod, fie după bunul lor plac, fie din cauza slavei deșarte, fie din orbire și ca urmare a unei gândiri greșite, se adună în grupări rivale [Bisericii], căci este necesar ca fiecare Biserică (ceea ce înseamnă credincioșii de pretutindeni) să fie în acord cu această Biserică, datorită întâietății sale [date] de o mare autoritate, Biserica în care mereu este păstrată pentru oamenii de pretutindeni Tradiția care vine de la apostoli."[275]

Dintre toți Sfinții Apostoli, doar Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan va mai trăi până în anul 100 d.Hr. Activitatea misionară a Sfinților Apostoli va fi continuată de către Părinții Apostolici, iar, la Roma, ea va fi continuată de către Sfântul Clement Romanul.

[275] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotiva ereziilor*, 3, 3.2, pp. 56-57.

Bibliografie la Capitolul II

Surse

BIBLIA SAU SFÂNTA SCRIPTURĂ, EIBMBOR, București, 2001

BIBLIA SAU SFÂNTA SCRIPTURĂ, EIBMBOR, București, 1990.

NOUL TESTAMENT, EIBMBOR, București, 1993.

NOUL TESTAMENT, *Evanghelia după Matei*, Ediție bilingvă, Introduceri, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Curtea Veche, București, 2009.

NOUL TESTAMENT, *Evanghelia după Marcu*, ediție bilingvă, Traducere inedită și comentariu de Cristian Bădiliță, Adevărul Holding, București, 2012.

NOUL TESTAMENT, *Evanghelia după Luca*, ediție bilingvă, Introduceri, traducere inedită, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2016.

NOUL TESTAMENT, *Evanghelia după Ioan*, Ediție bilingvă, Introduceri, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Curtea Veche, București, 2010.

NOUL TESTAMENT *Faptele apostolilor*, *ediție bilingvă*, Introducere, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2017.

NOUL TESTAMENT*: Apocalipsa lui Ioan*, ediție bilingvă, Traducere inedită și comentariu de Cristian Bădiliță, Adevărul Holding, București, 2012.

APOCALIPSA, Introducere, note și comentariu de Pr. Dr. Ioan Mircea, Editura Harisma, București, 1995.

Surse patristice

SFÂNTUL CLEMENT ROMANUL, *Părinții Apostolici,* Scrieri I, Ediție bilingvă, Serie coordonată de Dan Batovici, Traduceri de Cristina Ciubotaru, Nicolae Mogage și Dan Batovici, Tabel cronologic de

Adrian Munteanu, Studiu introductiv și introduceri de Dan Batovici, Ediție îngrijită de Adrian Muraru, Editura Polirom, Iași, 2010.

SFÂNTUL IRINEU DE LYON, *Împotriva ereziilor: combatere și răsturnare a gnozei cu nume mincinos,* Traducere din limbile greacă veche și latină, introducere de Petru Molodeț, București 2018.

CONSTITUȚIILE SFINȚILOR APOSTOLI PRIN CLEMENT *(Antiohia, cca. 300)*, în: diacon Ioan I. Ică jr. *Canonul Ortodoxiei Vol I: Canonul apostolic al primelor secole*, Deisis, Sibiu, 2008.

SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, Scrieri III, *Omilii la Matei*, în: col. PSB. Vol. 23, Traducere, introducere, note și indici de Pr. D.Fecioru, EIBMBOR, București, 1994

TERTULIAN, *Apologeticul (Apologeticum)*, în: colecția PSB, 3, *Apologeți de limbă latină*, Traducere de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof David Popescu, Introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București, 1981

EUSEBIU de Cezareea, *Scrieri I, Istoria bisericească, Martirii din Palestina,* în col. PSB 13, Traducere, studiu, note și comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, EIBMBOR, București, 1987.

RĂMUREANU, Pr. Prof. Ioan. *Actele martirice,* în col. PSB, vol. 11, București, 1982.

Scrierile Părinților Apostolici, în col. PSB, Vol 1, Traducere, note și indici de Preot Dr. Dumitru Fecioru, EIBMBOR, București, 1995.

Lucrări generale și speciale, cărți, dicționare, enciclopedii, studii și articole – în ordine alfabetică

ABRUDAN, Dumitru, *Iosif Flaviu, istoric al epocii intertestamentare. Importanța sa pentru cunoașterea contextului în care a apărut creștinismul,* în: MA, nr. 3/1987, pp. 3-20.

AGOURIDIS, Savvas, *Comentariu la Apocalipsă*, Traducere de Preot Dr. Constantin Coman, Editura Bizantină, București, 1997

AIGRAIN R., *L'hagiographie, ses sources, ses méthodes, son histoire*, Paris, 1953.

ALAND, Kurt, *Des Verhältnis von Kirche und Staat in der Frühreit, în Aufsteig und Niedergang der römischen Welt,* t. 23, 1, Berlin, New York, 1979, pp. 61-246.

ALBERTINI, E., *L'empire romaine,* 2-e éd., Paris, 1936, pp. 125-170.

ALEXE, Ștefan. *Viața creștină după bărbații apostolici,* în: ST, nr.3-4/1955, pp. 221-235.

ALTHEIM, Fr., *Le déclin du monde antique. Examen des causes de la décadence…* Trad. Par A. Coeury, Paris, 1953.

AMANN, E., *L'Église des premiers siècles,* Paris, 1927.

AMIOT, F., DANIÉLOU, J., BRUNOT, A., CRISTIANI, Mgr., DANIEL-ROPS H., *Les sources de l'histoire de Jésus,* Paris, 1961.

AMIOT, F., *Les idées maitresses de Saint Paul,* Paris, 1959.

ANDERSON, Ch. C., *The historical Jesus. A continuing Question.* Grand Rapids, Elrdmans Publ., 1972.

BĂBUȘ, Em., *Introducere în Istoria bisericească universală,* București, 2003.

BALCA, N. *Istoria filizofiei antice,* București, 1982.

BARA, I. *Esenienii – Date în legătură cu istoria, învățătura și viața lor, din sursele filoniene și în baza descoperirilor de la Qumran,* în: ABan, nr. 4-6/ 1993, pp. 43-57.

BARDY, G., *L'Eglise à la fin du premier siècle,* Paris, 1932.

BASARAB, Mircea, *Ermineutică biblică,* Oradea, 1997.

BASLEZ, M. F. *Sfântul Pavel,* traducere de A. M. Christodorescu, București, 2001.

BATIFFOL, P., *L'Église naissante et le catholicisme,* 9-e éd., Paris, 1927.

BAUDRILLART, A., *La charité aux premiers siècles du christianisme,* 2 vol., Paris, 1929, 1936.

IDEM, *Mœurs païennes,* 2 vol., Paris, 1937.

IDEM, *Mœurs païennes, mœurs chrétiennes,* 2 vol., Paris, 1929-1936.

BÂRLĂNESCU, I. *Personalitatea Sfântului Apostol Pavel, izvoarele sale doctrinale și permanenta sa actualitate,* în: „ABan", nr. 4-6/1993, pp. 31-42.

BEEK, M. A., *Geschichte Israels von Abraham bis Bar-Cochba,* Stuttgart, 1962.

BENNETT, J. *Traian,* traducere de V. Agrigoroaiei, București, 2006.

BESSON, M., *Saint Pierre et les origines de la primanté romaine,* Genève, 1928.

BIANCHI, Ugo, *Mysteria Mithrae,* Leiden, 1970.

BIRLEY, A. R. *Hadrian,* traducere de G. Tudor, București, 2007.

BONNARDIÉRE, Anne-Marie, *Chrétiens des premiers siècles,* Paris, 1957.

BORA, Pr. Dr. Ioan Sorin, *Cei Șaptezeci de ucenici (Luca 10, 1-24) istoria exegezei; tradiții creștine,* Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2013.

BORNKAMM, G., *Jesus von Nazaret,* Stuttgart, 1964.

IDEM, Paulus, Kolhammer, Stuttgart, 1969.

BOTA, Pr. prof. dr. Ioan M., *Istoria Bisericii Universale și a Bisericii Românești de la origini până astăzi, ediția a II-a*, Casa de Editură, Viața Creștină, Cluj-Napoca, 2003.

BOUDROU, A., *Les Actes des Apôtres,* Paris, 1933.

BOULET, N. M. D. R., *Eucharistie ou la Messe dans ses vérités son histoire et ses origines,* Paris, 1953.

BOURNET, L., *Le Christianisme naissant, Expansion et luttes,* Paris, 1923.

BOXLER ABBÉ, A., *Précis des institutions publiques de la Grèce et de Rome anciennes,* Paris, 1925.

BRANDON, S., *Jesus and the Zealots*, Manchester, 1967.

BRANDTON, S. G. F., *The Fall of Jerusalem and the Christian Church…*of A. D. 70, London, 1957.

BRANIȘTE, Ene, *Liturgica generală*, EIBMBOR, București, 1993.

BRAUN, F. M., *Jean le théologien et son Evanghelie dans l'Englise ancienne,* Paris, 1959.

BRIA, Ion, *Iisus Hristos*, București, 1992.

BRIGHT, J., *A History of Israel*, Londra, 1976.

BROVER, M. José, *Vida de Jesu-Cristo,* Barcelona, 1956.

BROWN, P., *The Cult of the Saints*, Chicago, 1981.

BRUCKBERGER, R. L., *The history of Jesus Christ,* New York, 1965.

BUDE, I., *Conotații biblice despre „jertfa vie" și limbajul imnic-euharistic,* Cluj-Napoca, 2006.

BUENO, D. Ruiz, *Actas de los martiresm text grec,* cu traducere spaniolă, Madrid, 1962.

BULTMANN, R., *Jésus. Mythologie und demythologisation (Jesus Christand Mythologi).* trad. par F. Freuss, S. Duraand-Gaselin, Paris, 1968.

CABROL, F. Dom., *La prière des premiers chrétiens,* Paris, 1929.

CAMPBEL, Leroy A., *Mithraic Iconography and Ideology,* Leiden, 1968.

CAPENHAUSEN, H., *Kirchliches Amt und gestliche Volmacht in den ersten drei Jahrhunderten,* Tübingen, 1953.

CARCOPINO, Jérôme, *Etudes d'histoire chrétienne,* Paris, 1953.

IDEM, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire,* Paris, 1959.

IDEM, *Les reliques de saint Pierre à Rome,* Paris, 1965.

CARMICHAEL, J., *Leben und Tod des Jesus von Nazareth.* Trad. din lb. engleză de C. Dietelmeier, München, 1965.

CAUSSE, C., *Les disperses d'Israel,* Paris, 1929.

CĂCIULĂ, Pr. N. Olimp, *A cunoscut pe Iosif Flaviu, Sfîntului Apostol Pavel?* în: GB, nr. 1-2/1961, pp. 77-111.

IDEM, *Contribuția literaturii teologice române la înțelegerea personalității și activității* Sf. Apostol Pavel, în: ST, nr. 7-8/1951, pp. 462-480.

CHAMPLIN, E. *Nero,* trad. de G. Tudor, București, 2006.

CHIFĂR, Nicolae, *Istoria creștinismului* I, Editura Universității „Lucian Blaga," Sibiu, 2007.

IDEM, *Istoria creștinismului* I, Trinitas Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1999.

IDEM, *Sângele martirilor, sămânța creștinismului,* în: „Analele Universității Al. I. Cuza din Iași", Teologie, tom. II (1993-1994), Iași, 1994, pp. 63-74.

CHIRILĂ, Ioan, *Vestirea distrugerii Templului lui Irod în pseudoepigrafe, în manuscrisele de la Qumran și în alte texte înrudite,* în vol. „O viață în slujba Bisericii și a școlii românești", dedicat Arhid. prof. dr. Constantin Voicu la împlinirea a 75 de ani, București, 2005, pp. 338-350.

CIPRIANI, Settimio, *Sfântul Petru, personalitate marcantă a Noului Testament*, Traducere din limba italiană de Rodica Chiriacescu, Meteor Publishing, București, 2016.

CIZEK, Eugen, *Istoria Romei,* Editura Paideia, București, 2002.

IDEM, *L'Epoque de Néron et ses controverses idéologiques*, Leiden, 1971.

IDEM, *Secvență romană*, București, 1986.

COCKBURN, A., *Evanghelia după Iuda*, în: „National Geographic" (România), Mai 2006, pp. 30-47.

COLSON, J., *Les fonctions ecclésiales aux deux premiers siècles,* Paris, 1956.

IDEM, *La fonction diaconale de l'Eglise,* Paris, 1960.

IDEM, *Paul Apôtres et martyr,* Paris, 1971.

COMAN, V., *Exorciștii* in *Dreptul bisericesc*, Brașov, 1945.

CONSTANTINESCU, Preot prof. dr. Ion, *Studiul Noului Testament, manual pentru seminariile teologice*, EIBMBOR, București, 1981.

IDEM, *Studiul Noului Testament, manual pentru seminariile teologice*, Ediția a II-a, Editura Credința Noastră, București, 1992.

CONZELMANN, *Le origini del cristianesimo. I risultati della critica storica. A cura di B. Corsani,* Torino, 1976.

COPĂCEANU, Emil, *Fiul lui Dumnezeu*, Galați, 1991.

CORBU, A. *Situația socială în Țara Sfântă în epoca Noului Testament,* în: Teol, nr. 1-2/1998, p. 57-63.

CULLMANN, Oscar, *Saint Pierre. Disciple, Apôtre, martyr, Neuchâtel,* Paris, 1952; Trad. germ., ed. 2-a, Zürich, Stuttgart, 1960.

IDEM, *Dieu et César.* Neuchâtel, Paris, 1956.

IDEM, *La foi et le culte l'Eglise primitive,* Paris, 1964.

CUMONT Fr., *Les religions orientales dans le paganism romain,* 4-e éd., Paris, 1929.

DALPANE, Carlo, *În misiune prin lume: Conversații asupra istoriei Bisericii, Vol. 1: De la începuturi până la schisma Orientului,* Traducere din limba italiană: Sebastian Răzvan Mangra, Ovidiu Horea Pop, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2012.

DANIEL, C., *Esenienii și Biserica primară,* în: ST, nr. 9-10/1974, pp. 707-716.

IDEM, *Esséniens, Zélotes et Sicaires et leur mention par paronyme dans le Nouveau Testament,* Leiden, 1966.

IDEM, *Une mention paulinienne des Esséniens de Qumran*, Paris, 1966.

DANIÉLOU, Jean, *Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée.* t. II. *Message évangélique et culture hellénistique,* Paris, 1961.

DANIEL-ROPS, H., *La vie quotidienne en Palestine au temps de Jésus,* Paris, 1961.

IDEM, *Jésus en son temps,* 2-e éd. Paris, 1962.

DAVIES, J. Gordon, *Daily Life in the early Christians,* London, 1952.

IDEM, *Social Life of early Christians,* London, 1954.

DAVIES, W., *Christian Origins and Judaism*, Londra, 1962.
DEISSMAN, H., *Paulus,* Tübingen, 1925.
IDEM, *Les légendes hagiographiques,* ed. 4, Bruxelles, 1955.
DELEHAYE, Hyppolyte, *Les légendes grecques des Saints militaires,* Paris, 1909.
IDEM, *Sanctus. Essai sur le culte des Saints dans l'antiquité,* Bruxelles, 1927.
IDEM, *Les Légendes hagiographiques,* 4-e éd., Bruxelles, 1955.
IDEM, *Les origines du culte des martyrs,* 2-e éd., Bruxelles, 1955.
IDEM, *Mélanges d'hagiographiques, grecque et latine,* Bruxelles, 1966.
DELUMEAU, J. *Religiile lumii,* trad. de A. Pagu, București, 1993.
DIAMANDI, Sterie, *Fiul lui Dumnezeu-Fiul Omului,* 3 vol., București, 1943.
DRĂGULIN, Gheorghe, *Era creștină. Metoda calculării și posteritatea ei științifică,* în: BOR, nr. 7-12/1994, pp. 309-321.
DRIMBA, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației,* vol. I, București, 1984.
DUCHESNE, L., *Origines du culte chrétien,* 5-e éd., Paris, 1905.
DUFOURCQ, A., *Le christianisme primitif. Saint Paul, Saint Jean, Saint Irénée,* Paris, S. d. 1929.
DUMITRU-SNAGOV, I*., Monumenta Romaniae Vaticana*, Vatican, 1996, despre activitatea Sf. Andrei la Marea Neagră.
DUPONT, J., *Livre des Actes d'après les travaux récents,* Lovain, 1950.
DUQUESNE, J., *Jésus*, Paris, 1944, (ed. rom., București, 1995).
DUȘE, Călin Ioan, *L'aparizione e la difusione del cristianesimo a Roma*, în: revista „Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica", an. LX, nr. 1-2, 2020, pp. 65-90.
IDEM, *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019.
DUȚU, Mircea, *Procesul lui Pavel, Apostolul Neamurilor,* Editura Herald, București, 2011.
DWAYNE, John W., *Die frühchristlchten Gemeiden: Paulus, Petrus, Jakobus, Johannes,* Geien, Basel, 1984.
ETHERIE, *Journal de voyage,* texte latin et traduction par Hélène Pétré, Paris, 1971.

FARMER, David Hugh, *Oxford Dicționar al Sfinților*, Traducere de Mihai C. Udma și Elena Burlacu; Argumentul și articolele consacrate sfinților români de prof. univ. dr. Remus Rus, Editura Univers Enciclopedic, București 1999.

FERARU, R.M., JINGA, C., *Merele de aur. Antologie de documente scrise din epoca Noului Testament*, Timișoara, 2001.

FESUGIÉRE, A. J., *L'idéal religieux des Grecs et l'Evanghelie,* Paris, 1932.

IDEM, *Le monde gréco-romain au temps de notre-Seigneur.* I. *Le cadre temporel,* Paris, 1935.

FLAVIU Iosif, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, trad. De G. Wolf, I. Acsan, București, 1997.

FLAVIUS, Josephus, *Antichități iudaice II, cărțile XI-XX, de la refacerea templului până la răscoala împotriva lui Nero,* XX, IX, 1, Traducere, note și indice de nume de Ion Acsan, Editura Hasefer, București, 2003.

FOUARD, C. L'abbé, *Saint Jean et la fin l'âge apostolique,* 8-a éd., Paris, 1922.

IDEM, *Saint Pierre et les premières années du christianisme,* 15-e éd. Paris, 1928.

IDEM, *Les origines de l'Englise. Saint Paul. Ses missions,* XV-e éd., Paris, 1928.

FOURIER, F., *La lettere de Pline à Trajane, sur les chrétiens,* în: RTAM, 31/1964, pp. 161-174.

FR. BASLEZ, M., *Sf. Pavel* (trad. rom.), București, 2001.

FREND, E.W., *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Oxford, 1965.

FRUMA I. / MARCU G. T. *Procesul Mântuitorului,* Sibiu, 1945, reed. București, 1992.

FRUMA, I. *Procesul lui Iisus în lumina noilor documente și descoperiri arheologice,* București, 2000.

FUNCH, E., *Zur Frage nach dem historischen Jesus,* Tübingen, 1960.

FUSTEL DE COURLANGES, N.-D., *La cité, mors antique,* 25-e éd., Paris, 1929.

GABBIATI, H., *L'Englise des origines dans les Actes des Apôtres et dans leurs écrits,* t. I, Paris, 1977.

GAETCHER, P., *Petrus und seine Zeit,* Innsburck, 1957.
GARZETTI, Albino, *L'Ipero da Tiberio agli Antoni,* Bologna, 1960.
GEOLTRAIN, P. et BORNKAMM, G., *Jésus,* în: „Encyclopedia Universalis" t. 9, Paris, 1968, pp. 426-431.
GHEORGHIU, V. Pr. Prof., *Sf. Apostol Paul. Viața și activitatea sa,* Partea I-a, 1909.
IDEM, *Anul și ziua morții Domnului nostru Isus Hristos.* Cernăuți, 1925.
IDEM, *Introducerea în Sfintele Cărți ale Testamentului Nou*, Cernăuți, 1929.
GOGUEL, M., *Jésu,* 2-e éd. Paris, 1950.
GOPPELT, L., *Christentum und Judentum in esten und zweiten Jahrhunderten, Gütersloh,* 1954.
GOUGH, M., *The early christians,* London, 1960.
GRABAR, A., *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, I-II, Paris, 1943-1946.
GRANDMAISON, Louis, *Jésus-Christ. Sa personne, son message ses preuves,* 2 vol., Paris, 1928.
GRANT, R. M., *Le Dieu des premiers chrétiens.* Trad. de l'Anglais par A. M. Giroudout, Paris, 1971.
GRAYZLER, S., *Historie des Juifs,* trad. franç. par M. Touati, Paris, 1967.
GROTZ, H., *Die Hauptkirchen des Ostens von des Anfängen bis zum Konzil von Nikaia* (325), Roma, 1964.
GRUNDMANN, W., *Die Geschichte Jesu Christi,* Berlin, 1957.
GRYSON, Roger, *Le ministère des femmes dans l'Église ancienne*, Gembloux, 1972.
GUARDUCI, M., *La tomba di Pierro,* Roma, 1959.
GUILLET, P. H., *Réflexion sur les origines du christianisme,* Bordeaux, 1977.
HAENCHEN, E., *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, 1956.
HALKIN Fr., *Légendes grecques des «martyrs romains»,* Bruxelles, 1973.
IDEM, *Saints moins d'Orient,* London, 1973.
HAMANN, A., *La vie quotidienne des premiers chrétiens au II-e* Siècle (95-197), Paris, 1971.

IDEM, *La Geste du sang,* Texte français avec Introduction par H. Daniel-Rops, Paris, 1953. Traducere italiană de Elena Contucci, sub titlul: *La Gesta dei martiri,* Milano, 1958.

HAMMAN A., *La prière chrétienne et la prière païenne, formes et différences, in Aufstieg und Niedergang der römischen Welt,* t. 23, 2, Berlin, New York, 1980, pp. 1190-1247.

IDEM, *Les premiers martyrs de l'Eglise,* Paris, 1979.

HARTKE, W., *Veir urchristiliche Partein und ihre Vereiningung zur apostolicschen Kirche,* 2 Bd., Berlin 1961.

HEADLAM, A.C., *The Life and Teaching of Jesus the Christ,* 2-nd ed., London, 1927.

HERRIN, J., *The Formation of Christedom*, Oxford, 1987.

HOLZNER, J., *La Théologie de Saint Paul.* I. *Ses missions,* 15-e éd., II. *Ses dernières années,* 12-e éd., Paris 1925.

IDEM, *Paulus. Sein Leben und siene Briefe in religionsgeschichtlischem Zusammenhang,* 15-19 Aulf., Freiburg im Breisgau, 1941.

HOMO Léon, *Les empereurs romains et le christianisme,* Paris, 1931.

IDEM, *Histoire romaine,* t. III. *Le Haut-Empire*, Paris, 1933.

IDEM, *Auguste* 63 av. J. C.-14 ap. J. C., Paris, 1935.

IDEM, *De la Rome païenne à la Rome chrétienne,* Paris,1950.

HONOZIN, Pierre, *La Geste des martyrs,* Paris, 1935.

HRONUS, J. M., *Evanghelie et Labarum. Etude sur l'attitude du Christianisme primitif devant les problèmes de l'Etat de la guerre et de la violence,* Genève, 1960.

HUBY, J. et LYONNET, *Saint Paul. Epître aux Romains,* Paris, 1958.

IERIMIA, P. *Epoca irodiană după scrierile lui Iosif Flaviu,* în: RT, nr. 2/2000, pp. 128-163.

JACQUIER, E., *Les Actes des Apôtres,* Paris, 1926.

JAEGER, W., *Das früchte Christentums und die griechische Bildung,* Berlin, 1963.

JAUBERT, A., *Les premiers chrétiens,* Paris, 1967.

JEREMIAS, J., *Le problème historique de Jésus Christ.* Trad. de l'Allemand par J. Schlosser, Paris, 1968.

JÉSUS, *în coll. „Génies et réalités"*, Paris, 1971.

JIVI, Aurel, *Din istoria primară a Bisericii,* în vol. *„Credință ortodoxă și creștină"*, Sibiu, 1992, pp. 39-57.

JOHNSON, S.E., *Jesus in his owen time,* London, 1958.

JONSHON Foakes J. F., and LAKE Kirsopp, *The Beginning of Christianity,* 5 vol., London, 1920-1923.

JUNGMAN, J. A., *Missarum Sollemmia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe,* 4-e Aufl. Wien, 1958, Traduction franc., Paris, 1961-1964.

IDEM, *Historie de la prière chrétienne.* Trad. de l'allemand, par E. Rideau, Paris, 1973.

JURCA, Eugen, *Ritualul Sf. Botez,* Timișoara, 2005.

JUSTER, J., *Les Juifs dans l'Empire romain. Leur condition juridique économique et sociale,* 2 vol., Paris, 1914 ; réimprimé, New York, 1966.

KÄHLER, H., *Die frühe Kirche. Kult und Kultraum,* Berlin, 1972.

KAHLER, M., *Der sogennante historische Jesus und der geschichtlicke biblistiche Christus.* 3-e Aufl., München, 1960.

KÄSEMANN, E., *Das Problem des historischen Jesus,* în: ZTK, 1964.

KASPER, W., *Jésu le Christ,* Paris, 1976.

KHIRSCHBAUM, E., *Die Gräber der Aposteliürsten,* 2-e Aufl., Frankfurt, 1959. Trad. engleză de J. Murray, London, 1959.

KLAUSER, Th., *Christlicher Martyrerkult, heidnischer Heroenkult und spätjische Heiligenverehrung,* Köln, 1960.

KLAUSNER, J., *Jésus de Nazareth, Son temps, sa vie, sa doctrine,* Paris, 1933.

KLEIN, R., *Das frühe Christentum im Römischen,* Darmstadt, 1971.

KORENEMAN, E., *Tiberius,* Stuttgart, 1960.

KOSMALA, H., *Hebraer, Essener, Christen,* Leiden, 1959.

KÖTTING, *Der frühchristliche Reliquienkult und christlike Archäologie,* Köln und Oppladen, 1965.

KRAFT, H., *Die Enstehung des Christentums,* Darmstadt, 1981.

KRÜGER, Rudolf Knopf-Gustav, *Ausgewählte Märtyrerakten,* 3-e Auflage, Tübingen, 1929; Vierte Auflage von G.Ruhbach, Tübingen, 1965, text grec și latin unele.

LACGER, L., *Le christianisme aux origines et à l'âge apostolique,* Rabat, 1936.

LACTAȚIU, *Despre morțile persecutorilor,* traducere Cl. Arieșan, Timișoara, 2000.

LAGRANGE, M.J., *L'Evangile de Jésus Christ,* Paris, 1928.

LANNE, E., *Le Symbole des Apôtres*, „Irénikon", nr. 56/1983, pp. 467-483.

LAPIN, P., *Les origines de la Messe,* Paris, 1921.

LAZZATI, G., *Gli sviluppi dela letteratura sui martiri nei primi quattro secoli,* Torino, 1956.

LE BRETON, *La vie et l'enseignement de Jésus Christ, notre Seigneur,* 2 vol., Paris, 1931.

LE Capitaine, R., *Les chemins de Saint Paul,* Paris, 1957.

LEASE, G., *Mithraism and Christianity. Borrowings and Transformation,* în *Aufstieg und Niedergang der römischen, Welt,* t. 23, 2, Berlin, New York, 1980, pp. 1306-1332.

LEBENTRON, J. et ZEILLER, J., *L'Eglise primitive (Historie de l'Eglise…* par Aug. Fliche et V. Martin, t. I), Paris, 1934

LEBERTON, J. *La vie chrétienne au I-er siècle de l'Eglise,* Paris, 1932.

LECLERCQ, Dom H., *Les martyrs,*14 vol. Paris, 1902-1911, trad. franc.

IDEM, *La vie chrétienne primitive,* Paris, 1928.

LÉCUYER, J., *Le sacrement de l'Ordination*, Paris, 1983.

LEIPOLD, J., *Der soziale Gedanke in der altchristlichen Kirche,* neue Aufl., 1970.

LEITZMANN, H., *Petrus Römischer Märteyrer,* Berlin, 1936.

LENZMANN, J., *Wie das Christentum enstand,* Berlin, 1973.

LÉON-DUFOUR, X., *Les Evangiles et l'histoire de Jesus,* Paris, 1964.

LEPELLEY C., *L'Empire romain et le Christianisme,* Paris, 1969.

LÉSZAI, Lehel, *Apostolii și misiunea celor șaptezeci (și doi) discipoli*, în : STRT nr 1/2011, pp. 72 – 90.

LÜDENMANN, G., *Pauslus der Heidenapostel.* Bd. 2. *Antipaulismus in frü hen Chhristentum,* Göttingen, 1983.

MACCHI, J.-D., *Les samaritains*, Genève, 1994.

MacCULLOCH, Diarmaid, *Istoria creștinismului Primii 3.000 de ani,* Traducere de Cornelia Dumitru și Mihai-Silviu Chirilă, Editura Polirom, Iași, 2011.

MARCU, Pr. Prof. G. T., *Mediul de apariție a cărților Noului Testament,* în: MA, 7-9/1976, pp. 252-272.

IDEM, *Saul din Tars*, Sibiu, 1939.

MARGA, Irimie, *Instituția patriarhatului în Biserică,* în: MA, nr. 6/1990, pp. 50-60.

MARTIMORT, A., *Les diaconesses. Essai historique*, Roma, 1982.

MARTIMORT, G. Aimé, *L'Eglise en prière. Introduction à la Liturgie,* Paris, 1961.

MARTIRIUL *Sfinților Apostoli Petru și Pavel*, Ediție bilingvă, Traducere, note și îngrijire ediție: Sorin-Dan Damian, Editura Herald, București, 2010.

MAȘKIN, N.A., *Istoria Romei antice,* traducere de I. Parocescu și A. Herescu, Editura de Stat, București, 1951.

IDEM, *Principatul lui Augustus.* Traducere de S. Samarian, București, 1954.

MAUQUOY, J., *Le christianisme et l'esclavage antique, Lüttich* (Liège), 1927.

MAURRE, M., *Le monde à la naissance du Christ*, Paris, 1962.

MEER, R. et MOHRMAN, Christine, *L'Eglise des martyrs,* 3-313. *Continuation de l'Atlas de Antiquité chrétienne,* Bruxelles, 1960, pp. 33-216.

MÉSLIN, M., *Le Christianisme dans l'Empire romain,* Paris, 1970.

METZGER, H., *Les routes de St. Paul,* Paris, 1594.

MEYER, Ed., *Ursprung und Anfänge des Christentums,* 3 Bände, Stuttgart, 1921-1923.

MIHĂLCESCU, Pr. Prof. Irineu, *Cei dintîi tăgătuitori ai existenței lui Isus,* în: BOR, nr. 2/1897-1898, pp. 194-205; nr. 3, pp. 304-313.

IDEM, *Istoricul cercetărilor despre «Viața lui Isus»,* în: BOR, nr. 1/1922, pp. 49-63.

MIHOC, Vasile, *Introducere în studiul Noului Testament,* Sibiu, 2001.

IDEM, *Samaritenii,* în: MA, nr. 7-9/1980, pp. 625-632.

IDEM, *Iisus Hristos în operele antice profane,* în: ST, nr. 1/1989, pp. 7-24.

IDEM, *Procesul Mântuitorului*, Sibiu, 1995.

MIRCEA, Ioan, *Cei șatezeci de ucenici ai Mântuitorului și problema ierahiei bisericești,* în: ST, nr. 9-10/1968.

MLADIN, Nicolae, *Asceza și mistica paulină* (ed. I. Ică jr.), Sibiu,1996.

MOISESCU, Iustin *Activitatea Sfântului Apostol Pavel la Atena,* Iași, 1946, reed. București, 2002.

IDEM, *Ierarhia bisericească în epoca apostolică,* București, 1955, reed. București, 2002.

IDEM, *Sfântul Pavel și viața celor mai de seamă comunități creștine în epoca apostolică,* în: ST, nr. 7-8/1951, pp. 398-416.

MOMMSEN, Th., MARQUARDT, J. et KRÜGER, P., *Manuel des antiquités romaines.* Traduit de l'allemand sous la direction de G. Humbert, tome I-V, V, 1-2, VII-XIX, Paris, 1887-1907.

MONCEAUX, V., *La vraie légende dorée,* Paris, 1938.

MOREAU, J., *Les plus anciens témoignages profanes sur Jésus,* Bruxelles, 1944.

IDEM, *Die Christenverfolgung im Römischen Reich,* 2-e Aufl., Berlin, 1971, Traducere după ediția franceză: *La perécution du Christianisme dans l'Empire romain,* Paris, 1956.

IDEM, *La persécution du Christianisme dans l'Empire romain*, Paris, 1958.

MOSNA, C., *Storia della domenica*, Roma, 1969.

MUNTEAN, Pr. Prof. Dr. Vasile V. *Istoria creștinătății de la Hristos până la Reformă,* Editura Sofia, București, 2004

IDEM, *Istoria Creștină generală, Volumul I (ab initio-1054),* EIBMBOR, București, 2008.

MUNTEANU, Pr. Prof. L. G., *Viața Sf. Apostol Pavel,* Cluj, 1942.

MUSURILLO, Herbert, *The Acts of the Christian Martyrs,* Oxford, 1972, retipărit în 1979, Text grec și latin la unele, cu traducere engleză.

NAHON, C., *Les Hébreux,* Paris, 1963.

NĂSTUREL, P., *Quatre martyrs à Noviodunum (Scythie Mineure),* în: AB, nr. 91/1973, pp. 5-8.

NEGEL, W., *Geschichte des christlichen Gottesdienstes.* Berlin, 1970.

NEGOIȚĂ, Ath., *Manuscrisele eseniene de la Marea Moarta*, București, 1993.

NEYRET, Cl., *Art paléo-chrétien. Art byzantin,* Paris, 1973.

NICOLAESCU, Pr. Prof. N. I., *Cronologia paulină,* București, 1942.

O'COLLINS, G., FARRUGIA, M., *Catholicism*, Oxford, 2002.

OMEDEO, A., *Paolo di Tarso, Apoostolo delle genti,* Napoli, 1957.

ORSATI, Mauro, *Introducere în studiul Noului Testament*, Traducerea și adaptarea Pr. Dr. Călin Daniel Pațulea, Prof. Adriana Zaharia, Editura Buna Vestire, Blaj, 2008.

OURSEL, L., *Evocation de la chrétienté romane,* 1968.

PAPINI G., *Viața lui Iisus* (trad. rom.), Chișinău, 1991.

PELIKAN, J., *Iisus de-a lungul secolelor* (trad. rom.), București, 1999.

PLINIUS Caecilius Secundus, *Epistularum libri novem,* Recensuit M. Schuster, 3-e Auflage, de H. Hanslik, Lipsiae, 1958.

PEPE, Enrico, *Martiri și sfinți din calendarul roman,* Traducere din limba italiană de pr. Ioan Bișog, Indici pr. Alois Bulai, pr. Iosif Răchiteanu, Editura Sapientia, Iași, 2007.

PEREZ, De Urbel, *Saint Paul. Sa vie et son temps.* Traduit de l'espagnol par D. P. de Pedras, Paris, 1958.

PEROWNE, St., *Caesar and Saints* (180-313), Londra, 1962.

PESCH, R., *Simon-Petrus*, Stuttgard, 1980.

PETERSON, E., *Frühkirche, Judeum in ersten und Gnosis,* Rom, Freiburg, Wien, 1959.

PETIT, P., *Histoire générale de l'Empire romain,* Paris, 1974.

PIEPER, K., *Paulus. Seine missionarische Persönlichkeit und Wirksamkeit,* Münster, 1929.

PIERRE, Saint, Trad. franceză: *Les foules de Saint Pierre de Rome*, Paris, 1961.

PIGANIOL, A., *Historie de Rome,* 5-e éd., Paris, 1962.

PIPPIDI, D.M., *Autour de Tibère,* București, 1944.

PIROT, L., *Saint Jean,* Paris, 1923.

PLINIUS CEL TÎNĂR, *Opere complete,* Traducere în limba română de Liana Manolache, București, 1977.

POPESCU, T. M. *Cauzele persecuțiilor din punct de vedere istoric și psihologic,* Atena 1922.

IDEM, *Primii didascali creștini*, București,1932.

POPOVICI, E, *Istoria bisericească universală și statistica bisericească,* trad. de A. Mironescu, tom. I-IV, București, 1925-1932.

PRAT, F., *Jésus-Christ. Sa vie, sa doctrine, sin œuvre,* 2 vol., Paris, 1933.

PRESCURE, V., *Doctrina morală a Părinților apostolici,* în: ST, nr. 9-10/1963, pp. 541-544.

PROLOAGELE, Tipărite și îmbogățite de Arhim. dr. Benedict Ghiuș, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991

RADIUS, E., *L'incendio di Roma*, Milano, 1962.

RĂMUREANU, Preot prof. dr. Ioan, ȘESAN, Preot prof. dr Milan, BODOGAE, Preot prof. dr. Teodor, *Istoria Bisericească Universală* Vol. I (1-1054), Ediția a III-a revăzută și completată, EIBMBOR, București, 1987.

RĂMUREANU, Pr. Prof. Ioan, *Cinstirea Sfintelor icoane în primele trei secole,* în: ST, nr. 9-10/1971, pp. 621-671.

IDEM, *Noi considerații privind pătrunderea creștinismului la traco geto-daci,* în: Ort, nr. 1/1974, pp. 164-178.

IDEM, *Sfinții și martirii la Tomis,* I. *Misiunea Sfântului Apostol Andrei în Scythia Minor,* în: BOR, nr. 7-8/1974, pp. 975-979.

IDEM, *Sfinții Apostoli Petru Și Pavel luceferi ai creștinătății,* în: MO, nr. 5-6/1967, pp. 359-368.

RENAN, E., *Viața lui Iisus* (trad. rom.), București, 1990.

RENDINA, Claudio, *Papii. Istorie și secrete,* Traducere și note de Radu Gâdei, Editura ALL, București, 2008.

REZUȘ, Pr. Prof. Petru, *Istoricitatea Mântuitorului,* în: ST, nr. 3-4/1957, pp. 177-199.

IDEM, *Domnul Iisus Hristos*, București, 1994.

RICCIOTTI, J., *Vie de Jésus Christ,* trad. fr. par M. Vaussard, Paris, 1947.

RICIOTTI, C., *Histoire d'Israel,* trad. franc. P. Auvry, 2 vol., Paris, 1939.

RIVAUD, A., *Les grands courants de la pensée antique,* 6-éd., Paris, 1953.

RIZZO, Francesco Paolo, *Biserica în primele secole linieri istorice,* Traducere și tehnoredactare: Antonel-Aurel Ilieș, Editura Serafica, Roman, 2002.

ROBBE, M., *Der Urspung des Christentums,* Leipzig, Berlin, 1967.

ROBINSON, J.M., *Le Kérygme de l'Eglise et le Jésus de l'histoire (Kerygma und historischer Jesus),* trad. par. E. De Peyer, Genève, 1961.

ROLOFF, J., *Die Kirche im Neuen Testament comentat, ed. 2,* București, 1995.

RUINART, Th., *Acta primorum martyrum, sincera et selecta,* Ratisbonae (Regensburg), ed. 2-a, Paris, 1889, text latin.

SAEGER, R., *Tiberius,* London, 1972.

SANDERS, E., *Paul and Palestinian Judaism*, Philadelphia, 1977.

SCHÄFER, P., *Der Bar Kochba Aufstand. Studien zum zweiten jüdischen Krieg gegen Rom,* Tübingen, 1981.

SCHÄFER, P., *Der Bar Kokhba Aufstand*, Tübingen, 1981.

SCHMEMANN, Alexander, *O Istorie a Bisericii de Răsărit,* Traducere din limba engleză și prefață de pr. Vasile Gavrilă, Editura Sofia, București.

SCHMIDT, J., *Chrétiens des premiers siècles,* Paris, 1967.

SCHNEIDER, Carl, *Geistesgeschichte des antiken Christentums.* 2. Bände, München, 1954.

SCHOPES, H.-J., *Paulus. Die Theologie des Apostels im Lichte der jürdischen Religionsgeschichte,* Tübingen, 1959.

SCHWEITZER A., *Geschichte der paulinischen Forschung von der Reformation bis auf die Gegenwart,* Tübingen, 2-e Aulf., 1933.

IDEM, *Geschichte der Leben-Jesu Forschung,* 6-e Aflage, Tübingen, 1961.

IDEM, *Le Secret historique de la vie de Jésus (Das Messianitäts-und Leindengeheimnis. Eine Skizze des Lebens Jesu).* Trad. A. Anex-Heimbrod, Paris, 1961.

SCHWEIZER, E., *Jesus Christus,* München, Hamburg, 1968.

SEMEN, Petru, *Bibliografia biblică în actualitate,* Iași, 1997.

SHERVIN-WHITE, A.N., *The letters of Pliny. A historical and social comentry,* Oxford, 1966.

SIMION, M., ISRAEL, V., *Etude sur les relations entre chrétiens et les juifs dans l'empire romain* (135-425), 2-e éd., Paris, 1964.

SIMION M., *La civilisation de l'Antiquité et le christianisme,* Paris, 1972.

IDEM, *Jewish sects at the time of Jesus.* Trad. du fraçais: *Les sects juives au temps de Jésus,* Paris, 1960, Philadelphie, 1980.

IDEM, *Le judaïsme et le christianisme antique d'Antiochus Epiphane à Constantin,* Paris, 1968.

IDEM, *Primii creștini* (trad. rom.), București, 1993.

IDEM, *Stephen and the Hellenists in the primitive Church,* London, New York, Toronto, 1958.

SINAXAR *Ortodox general, Dicționar aghiografic,* Îngrijit de Arhim. Ioanichie Bălan, Editura Episcopiei Romanului, 1998.

SLENCZKA, R., *Gescsichtlichkeit und Personsein Jesu Christi*, Göttingen, 1966.

SLEVOACĂ Ștefan, *Harismele în Biserica primară,* în: MMS, nr. 9-10/1958, pp. 698-721.

SMALLWOOD, E. Mary, *The Jews under Roman Rule. From Pompey to Diocletian,* Leiden, 1976.

SOARE, Pr. Gh. I., *Forme de conducere în Biserica creștină în primele trei veacuri,* București, 1938.

IDEM, *Biserica și asistența socială. Doctrina și organizarea în primele șase secole,* București, 1948.

SOTIRIOS, Mitropolitul Pisidiei, *Pavel, apostolul neamurilor,* Traducere din limba greacă: Ilie Stănuș, Editura Egumenița, Galați, 2019.

STAMATE, Preot Lect. Univ. Marin, *Iisus Hristos Mântuitorul Lumii după epistolele pauline*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2000.

STAN, Liviu Pr. Prof., *Instituțiile de asistență socială în Biserica veche,* în: Ort, nr. 2/1957, pp. 259-279.

STANCU, I., *Templul din Ierusalim-fenomenologia spațiului sacru,* Pitești, 1999.

STĂNILOAIE, Dumitru, *Iisus Hristos, lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, București, 1993.

STÖVER, H. D., *Christenwerfolgung im Römischen Reich, Ihre Hinder und Kledergang der römischen Welt,* t. 23, 2, Berlin, New York, 1980, pp.1023-1118.

STYGER, Paul, *Juden und Christen im alten Rom. Streiflichter aus der ersten Verfolgungszeit,* Berlin, 1934.

STUDIUL NOULUI TESTAMENT, Manual pentru Institutele teologice, Ediția a doua, EIBMBOR, București, 1977.

SUETONIUS, C. Tranquillus, *Viețile celor doisprezece Caesari*, Traducerea de David Popescu și C.V. Georoc, Studiu introductiv de David Popescu, Editura 100+1 Gramar, București, 2005.

ȘESAN, Pr. Prof. Milan, *Cronologia vieții Mîntuitorului,* în: Altarul Banatului, IV/1947, pp. 4-15.

TACITUS, Cornelius, *Annales,* trad. de G. Guțu, București, 1995.

TAYLOR, V., *The Life and Ministry of Jesu,* London, 1954.

TÂRGOVIȘTEANUL, episcop Vasile, *Opera caritativă a Bisericii în primele veacuri creștine,* în: Ort, nr. 2/1991, pp. 143-153.

THÜSING, W, *Las cartas de san Juan*, Herder, Barcelona, 1986.

TODORAN, S. *Viața și activitatea Sfântului Apostol Petru,* în: CO, nr. 1/2000, pp. 8-31.

TOFANĂ, Stelian, *Introducere în Noul Testament,* vol. I: Text și canon. Epoca Noului Testament, Cluj-Napoca, 1997.

TOUTAIN, J., *Les cultes païens dans l'empire romain,* 3 vol., Paris, 1905-1917.

TOYNBEE, J. and PERKINS, J. W., *The Shrine of Peter and the Vatican Excavations,* London, 1958.

TRESMONTANT, Claude, *Sfântul Pavel și Taina lui Hristos,* Traducere din limba franceză de Rodica Chiriacescu, Editura Meteor Press, 2015

TRICOT, A., *Saint Paul, Apôtre des gentiles,* Paris, 1928.

TRILLING, W., *Jésus devant l'histoire,* trad. de l'allemand par J. Schmidt, Paris, 1968.

TROCMÉ, E., *Jèsus de Nazareth vu par les témoins de sa vie,* Neuchâtel, 1972.

TROCMÉ, E., *Le livre des Actes et l'histoire,* Paris, 1957.

TUDOR, D. *Figuri de împărați romani,* trad. de A. Armbruster, București, 2001;

TURCAN, R. *Cultele orientale în lumea romană,* trad. de M. Popescu, București, 1998.

ȚEPELEA, Pr. Conf. Dr. Marius, *Texte alese din Istoria bisericească universală*, Editura Universității Oradea, 2008.

IDEM, *Aspecte ale vieții sociale în Biserica primară,* Deva, 2004.

IDEM, *Considerații privind convertirea păgânilor la creștinism, în secolele I-IV,* Oradea, 2007.

IDEM, *Împăratul roman Nero și relația sa cu religia creștină,* în: OT, nr. 1/2006, pp. 70-86.

IDEM, *Împăratul Traian și politica sa față de creștinism,* în: OT, nr. 1-2/2005, pp. 143-159.

VASILESCU, Diac. Prof. Emilian, *Istoria religiilor*, București, 1983.
IDEM, *Viața Domnului nostru Iisus Hristos și viața altor întemeietori de religii,* în: MMS, nr. 7-8/1974, pp. 546-560.
VERMASERN, M. J., *Corpus instrictionum et monumentorum religionis mithriacae,* t. I, Hagae, 1956; t. II, 1960.
VERZAN, Sabin, *Preoția ierarhică sacramentală în epoca apostolică,* București, 1991.
IDEM, *Sfântul Apostol Pavel: Istoria propovăduirii Evangheliei și a organizării Bisericii în epoca apostolică,* Editura Basilica, București, 2016.
IDEM, *Sfântul Apostol Andrei*, Editura Basilica, București, 2016.
VICOVAN, I. *Dați-le voi să mănânce! Filantropia creștină-istorie și spiritualitate,* Iași, 2001.
VIEȚILE SFINȚILOR, Vol. II, Arhiepiscopia Romano-Catolică, București, 1983.
VINTILESCU, Petre, *Istoria liturghiei în primele trei veacuri,* București, 2001.
VIZILLARD, R., *Recherches sur les origines de la Rome Chrétienne,* Rome, 1960.
VIZINIUC, Gabriela, *Chipuri de femei-martire din perioada persecuțiilor*, București, 1999.
VIZITIU, M., *Forme ale filantropiei în epoca apostolică,* în: „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași", Teologie, 1992, pp. 9-19.
VLAD, Pr. Prof. Sofron, *Un păstor model. Sfântul Apostol Pavel,* Timișoara 1946.
VORNICESCU, Drd. N, *Pricipii pedagogice în teologia lui Clement Alexandrinul,* în: ST, IX, nr. 9-10/1957, p. 726 ș.u.
WIFSTRAND, A., *L'Eglise ancienne et la culture grecque.* Traduit du suédois par L.-M. Dewailly, Paris, 1962.
WIGODER, G., *Dictionnaire encyclopédique du judaïsme,* Paris 1996.
WIKENHAUSER, A, *Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert,* Münster, 1921.

WLOSOK, A., *Rom und die Christen. Zur Auseinandrsetzung zwischen Christentum und Römischen Staat,* Stuttgart, 1970.
ZEITLIN, S., *The Rise and Fall of the Judaen State,* Philadelphia, 1962.
ZIMMERMAN, H., *Jesus Christus. Geschichte und Verkündigung,* Stuttgart, 1973.

Surse electronice

https://ro.wikipedia.org/wiki/
https://ro.orthodoxwiki.org/
https://doxologia.ro/
https://www.crestinortodox.ro/

Capitolul III.
SFÂNTUL CLEMENT ROMANUL

III.1. Viața Sfântului Clement Romanul

Despre viața Sfântului Clement, care mai este cunoscut și sub numele de Clement Romanul, avem puține informații istorice, care sunt schițate prin aluzii sau referințe destul de tardive.[1] Astfel, după unele păreri, Sfântul Clement ar fi fost roman prin naștere,[2] dar cele mai multe informații despre viața sa le avem din *Viața Sfântului Mucenic Clement, Papă al Romei.* Din această scriere aflăm că el a avut părinți care proveneau din împărații Romei.

Tatăl său se numea Faust, iar mama sa Matilda. Aceștia ar fi fost rudenii cu împăratul Octavian August (27 î.Hr.-14 d.Hr.), dar și cu împăratul Tiberiu (14-37 d.Hr.), care i-a dat-o pe Matilda de soție lui Faust. Potrivit Tradiției, Faust ar fi fost senator, din familia Flaviilor, fiind rudă cu împăratul Domițian (81-96 d.Hr.) și este posibil ca această origine a sa să-l fi salvat în timpul puternicei persecuții din anul 95/96 d.Hr. pe care a declanșat-o împăratul.[3]

---

1 Pr. Prof. Ioan G. Coman *Patrologie* vol. I, EIBMBOR, București, 1984, p. 110.

2 *Proloagele*, op. cit. p. 279.

3 Claudio Rendina, op. cit., pp. 23-24.

Părinții Sfântului Clement au fost păgâni și au avut prima dată doi fii gemeni pe Faust și pe Faustinian, iar după aceștia s-a născut și Sfântul Clement. Mama sa, Matilda, era foarte frumoasă, iar fratele tatălui său a vrut să o amăgească pentru a se desfrâna cu ea. Datorită faptului că nu a vrut să spună nimănui despre intențiile cumnatului său și pentru a nu-și face casa de rușine, Matilda i-a spus soțului său că a avut un vis în care i-a apărut un bărbat bătrân și cinstit care semăna cu unul dintre zei. Acesta i-a spus că, dacă ea și cu cei doi fii gemeni nu vor pleca din Roma timp de zece ani, vor muri pe neașteptate. Faust s-a înspăimântat, dar s-a gândit că este mai bine ca soția sa să plece cu cei doi copii într-o țară străină pentru zece ani, decât să rămână la Roma și să moară atât de repede.

Faust i-a trimis la Atena, pentru ca cei doi fii ai săi să frecventeze renumitele școli din acest oraș, iar pentru aceasta, le-a dat mulți bani și sclavi. S-au despărțit cu mare durere și cu multe lacrimi. La câteva zile după ce au plecat, datorită unei furtuni, corabia lor a fost dusă de vânt și s-a scufundat, iar cei care au fost în corabie s-au înecat. Matilda a reușit să se salveze și a ajuns într-o cetate numită Antandros din Asia, iar Faust și Faustinian s-au salvat, dar au fost vânduți de către niște pirați în Cezareea Palestinei. Aici, în capitala Palestinei, cei doi frați au fost crescuți de către o femeie cu numele Justa. Au urmat cursurile la cele mai bune școli, iar când au auzit cuvintele Evangheliei s-au convertit la creștinism și au fost botezați de către Sfântul Apostol Petru, devenind astfel ucenicii acestuia. Au trecut douăzeci și patru de ani, timp în care nu s-au mai văzut, iar tatăl lor, Faust, nu a mai avut nici o veste despre ei, motiv pentru care s-a hotărât să meargă să-i caute.

Sfântul Clement a rămas la Roma, unde și-a continuat studiile învățând foarte bine filosofia, iar aceasta se va vedea în scrierile sale, atunci când vorbește despre ordinea din natură și din trupul omenesc, se simte influența filosofiei stoice.[4] De asemenea, el a fost și un bărbat foarte educat, un bun cunoscător al culturii clasice, pentru că el face trimiteri în opera sa la scriitorii clasici.[5]

În această perioadă, Sfântul Clement și-a pus unele întrebări legate de ce se va întâmpla cu el după moarte, dacă mai există și o altă viață, dar și dacă sufletul este nemuritor. A auzit de apariția creștinismului și s-a interesat de învățăturile acestuia de la un misionar. Dorind să afle cât mai mult despre învățătura creștină, s-a hotărât să meargă în Iudeea, dar, din cauza unei furtuni, corabia a ajuns în orașul Alexandria din Egipt. Aici l-a ascultat pe Sfântul Apostol Barnaba, iar după aceea s-a dus în Cezareea Palestinei, unde l-a întâlnit pe Sfântul Apostol Petru. Acesta l-a botezat și a devenit ucenicul lui, însoțindu-l în activitatea sa misionară.

Mergând cu Sfântul Apostol Petru în misiunea de propovăduire a Evangheliei, Sfântul Clement o va găsi pe mama sa. După aceea au mers în Laodiceea, unde i-a reîntâlnit, după mulți ani, pe frații săi, Faust și Faustinian. Împreună, cu ajutorul Sfântului Apostol Petru, l-au găsit și pe tatăl lor, Faust, care s-a convertit și el la creștinism. Ei au continuat activitatea misionară și au mers împreună în Antiohia, unde au

[4] Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru Colda, *Patrologie* I, Editura Basilica, București, 2015, p. 149.

[5] Pr. Dr. Mircea Florin Cricovean, *Aspecte teologico-literare în corespondența patristică*, Editura Marineasa, Timișoara, 2008, p. 85.

propovăduit împreună învățătura creștină. Conducătorul orașului Antiohia, auzind că Faust este de neam împărătesc, i-a scris împăratului, iar acesta a poruncit să-i aducă cu mare cinste la Roma.

După ce au ajuns la Roma, vor continua să propovăduiască creștinismul, făcând numeroase convertiri. Sfântul Clement va deveni un colaborator apropiat al Sfântului Apostol Petru și împreună cu acesta va desfășura o importantă activitate misionară în capitala Imperiului. Înainte de a fi răstignit, Sfântul Apostol Petru l-a hirotonit episcop al Romei, așa după cum ne spune și Tertulian (160-240 d.Hr.): *„Tot astfel Clement al Romei a fost sfințit de către Petru."*[6] *Constituțiile Apostolice* confirmă și ele faptul că Sfântul Clement a fost hirotonit episcop al Romei, de către Sfântul Apostol Petru: *„Clement a fost hirotonit de mine, Petru."*[7]

Faptul că Sfântul Clement a fost ucenicul Sfântului Apostol Petru și că a fost lăsat de el ca și urmaș al său la conducerea Bisericii din Roma, dar mai ales că a avut o viață plină de sfințenie, conducând bine și înțelept această Biserică, este evidențiat și într-una dintre *Stihirile* de la Vecernia din 24 noiembrie ziua prăznuirii sale: *„De ațâțarea patimilor odihnindu-ți cugetul, l-ai făcut să se îndeletnicească cu cunoașterea celor ce sunt cu adevărat, preasfințite Clemente! Pentru aceea, Cel ce este cu adevărat și mai înainte de toate te-a atras la aceasta, prin Petru, cel mai în*

6 Tertulian, *Despre prescripția contra ereticilor*, XXXII, 1 în: colecția PSB, 3, *Apologeți de limbă latină*, Traducere de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof David Popescu, Introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București, 1981, p. 161.

7 *Constituțiile Sfinților Apostoli prin Clement (Antiohia, cca. 300)*, VII, XLVI, op. cit., p. 732.

vârstă dintre apostoli, care te-a învățat pe tine cele dumnezeiești și te-a lăsat vrednic următor al lui. După aceasta bine cârmuind Biserica, preaînțelepte, prin sfârșit mucenicesc te-ai mutat la Dânsul, ca îndumnezeit împărtășindu-te fără împiedicare cu Dumnezeu Cel adevărat; a Căruia îndumnezeire roagă-te să o dobândim și noi neîncetat, sfințite mucenice apostole!"[8]

Sfântul Clement a fost al patrulea episcop al Romei între anii 92-101 d.Hr., după Sfântul Apostol Petru (42/64-67 d.Hr.), Linos/Linus/Lin (68-80 d.Hr.), Anaclet/Anacletus/Cletus (80-92 d.Hr.)[9] Sfântul Irineu episcopul Lyonului (137-202 d.Hr.), care în timpul cât a stat la Roma (177-178 d.Hr.) a adunat unele informații și ne prezintă lista episcopilor din Roma: *„Așadar, după ce fericiții apostoli au întemeiat și au edificat [această] Biserică, i-au încredințat lui Linos slujba episcopatului, pe acest Linos Pavel l-a menționat în epistolele către Timotei (II Tim. 4,21). Lui îi urmează Anaclet. După acesta, în al treilea rând de la apostoli, funcția de episcop îi este atribuită lui Clement, care i-a văzut pe apostolii înșiși și a avut relații strânse cu ei: predicarea apostolilor încă îi răsuna în urechi și avea Tradiția în fața ochilor lui."*[10]

De asemenea, și în *Cântarea a cincea* din Canonul Sfântului Clement de la Utrenie este amintit faptul că el a fost ucenicul Sfântului Apostol Petru și în calitatea sa de episcop a păstorit turma ce i-a fost încredințată cu sfințenie: *„Ca cel ce ai fost întâistătător al Romei, ca pe un ucenic al lui Petru, și ca pe unul ce ai păstorit cu sfințenie turma cea sfințită, o, preasfințite, te-a primit pe tine cetățean Sionul cel de sus."*[11]

---

[8] *Mineiul pe noiembrie*, EIBMBOR, București, 2005, p. 381.

[9] Arhidiacon Prof. Dr. Constantin Voicu, *Patrologie* Vol. I, Editura Basilica, București, 2009, p. 69.

[10] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotriva ereziilor:* 3, 3.3, op. cit, pp. 37-38.

[11] *Mineiul pe noiembrie*, op. cit., p. 386.

Epifanie de Salamina (315-403 d.Hr.) în opera sa *Panarion*, 27, 6, afirmă că Sfântul Clement Romanul a fost hirotonit episcop de către Sfântul Apostol Petru, dar că i-a cedat locul lui Lin din dragoste[12] și spirit de împăcare[13] și că l-a reluat după moartea lui Anaclet.[14] Origen (185-254 d.Hr.) ne spune că Sfântul Clement a fost: *„ucenicul apostolilor."*[15] Tot Origen în *Comentariul la Evanghelia după Ioan,* 6, 36, dar și istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea (265-340 d.Hr.) ne spun că Sfântul Clement Romanul, a fost colaboratorul Sfântului Apostol Pavel, cel lăudat de către el în anul 62 d.Hr. și despre care vorbește în Epistola către Filipeni 4, 3: *„În al doisprezecelea an de domnie a aceluiași împărat (Domițian) timp în care Anaclet condusese Biserica Romanilor vreme de 12 ani, a fost înlocuit cu Clement, pe care în epistola sa către Filipeni Apostolul (Pavel) îl numește colaborator al său atunci când zice: «Clement și cu toți ceilalți ai mei la lucru, ale căror nume sunt scrise în cartea vieții»."*[16]

Sfântul Clement Romanul a fost și unul dintre cei mai importanți colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel, iar el a făcut parte dintr-un grup mai mare, care alături de Sfântul Apostol Pavel a propovăduit Evanghelia. Este posibil ca după eliberarea sa din captivitatea romană, în anul 63 d.Hr., Sfântul Clement să-l fi

[12] *Clément I de Rome (Saint)*, în: Dictionnaire de Théologie Catholique, Tome Troisième, Première partie, Clark-Constantinople, Paris-6, 1938, pp. 48-49.

[13] F. Cayré, *Patrologie et Histoire de la Théologie*, Tomé Premier, Livres I et II, 3 Édition, Declée et Cie, Paris, Tournai, Rome, 1938, p. 51.

[14] Johannes Quasten, *Patrologia* Vol. I *fino al Concilio di Niceea,* Traduzione italiana del Dr. Nello Beghin, Marietti, 1980, retipărită în 1983, p. 46; Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., p. 111.

[15] Origen, *Peri Arhon (Despre Principii)*, II, 3, 6 în: col. PSB, 8, studiu introductiv, traducere, note de Pr. Prof. Teodor Bodogae, EIBMBOR, București, 1982, p. 123.

[16] Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, XV, p. 117.

însoțit pe Sfântul Apostol Pavel în călătoria sa misionară din Spania, pentru că el vorbește despre aceasta: *„Învățând întreaga lume dreptatea și ajungând până la cele mai îndepărtate hotare ale Apusului și dând mărturie înaintea conducătorilor s-a eliberat astfel, din lume și a fost ridicat către locul cel sfânt, devenind [pentru toți] cel mai important model de răbdare."*[17]

Ajungând până la cele mai îndepărtate hotare ale Apusului.", aici este posibil ca Sfântul Clement Romanul să se refere la Coloanele lui Hercule.[18]

După călătoria misionară din Spania, Sfântul Clement l-a însoțit pe Sfântul Apostol Pavel în misiunea sa din Macedonia, iar după unele păreri ar fi avut reședință stabilă în această provincie.[19]

Sfântul Clement Romanul a fost și unul dintre principalii colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel în opera de consolidare a Bisericii din Roma.[20] Astfel, după ce a preluat conducerea Bisericii din capitala Imperiului, în timpul celor nouă ani de episcopat Sfântul Clement a desfășurat o activitate misionară foarte rodnică. El a reușit ca pe parcursul episcopatului său să facă numeroase convertiri, din rândul locuitorilor Romei, printre cei de la curtea împărătească, dar și dintre rudeniile împăratului Nerva (96-98 d.Hr.). Între cei pe care i-a convertit la creștinism a

---

[17] Sfântul Clement Romanul, *1 Clement, 5,7,* în: *Părinții Apostolici,* Scrieri I, Ediție bilingvă, p. 55.

[18] Coloanele lui Hercule sunt situate la intrarea în Strâmtoarea Gibraltar, între Spania și Maroc. Din punct de vedere geografic prin expresia *Coloanele lui Hercule* se înțelege limita extremă a lumii cunoscute.

[19] Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., p. 111.

[20] Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru Colda, op. cit., p. 145.

fost și Teodora, care era soția unui înalt funcționar.[21] Astfel, Sfântul Clement ar fi botezat, în ziua Paștilor, patru sute douăzeci și patru de persoane, care aparțineau unor familii de rang înalt.

În cadrul comunității creștine de la Roma, Sfântul Clement apare, după Sfântul Apostol Petru, ca personalitatea cea mai puternică, capabilă să inspire vârfurilor puterii imperiale neliniște în privința creștinismului.[22] Activitatea sa pastorală a fost însoțită și de numeroase minuni, iar în urma acestora, mulți s-au convertit la creștinism, fapt ce a atras invidia din partea unora și a dus la unele tulburări, fiind acuzat de vrăjitorie. În *Cântarea a șasea* din Canonul Sfântului Clement de la Utrenie este lăudată activitatea sa de mare păstor de suflete: „*Având ca temelie și întărire cuvintele lui Petru, le-ai întemeiat pe ele ca pe o casă a Treimii, și locașurile idolilor le-ai sfărâmat. Umblând pe pământ, te-ai tăvălit ca o piatră și toată întărirea rătăcirii ai sfărâmat-o, ierarhe Clemente, preaviteazule, purtătorule de chinuri al lui Hristos!*"[23]

Biserica a recunoscut această activitate pastoral-misionară a Sfântul Clement Romanul, prin *Troparul* pe care l-a alcătuit în cinstea sa: „*Îndreptător credinței și chip blândeților, învățător înfrânării te-a arătat pe tine turmei tale adevărul lucrurilor. Pentru aceasta ai câștigat cu smerenia cele înalte, cu sărăcia cele bogate. Părinte Ierarhe Clement, roagă pe Hristos Dumnezeu ca să mântuiască sufletele noastre.*"

---

21 *Viețile Sfinților*, Vol. II, op. cit., p. 264.

22 Claudio Rendina, op. cit., p. 26.

23 *Mineiul pe noiembrie*, op. cit., p. 387.

Și în al treilea *Icos* din Acatistul Sfântului Clement este lăudată vrednicia de care a dat el dovadă în calitatea sa de episcop al Romei:

,Bucură-te, al dreptei credințe propovăduitorule;
Bucură-te, vrednicule arhiereu al lui Isus Hristos;
Bucură-te, că vrednic slujitor al Arhieriei ai fost;
Bucură-te, păstorule al turmei cu adevărat;
Bucură-te, că pentru turmă sângele ți-ai vărsat;
Bucură-te, căci cu harul Sfântului Spirit uns ai fost;
Bucură-te, că sufletul pentru oi ți-ai pus;
Bucură-te, căci cu apa cuvântului multe suflete ai adăpat;
Bucură-te, că, prin patima ta, multe oi de la înșelăciune ai întors;
Bucură-te, Clement mult pătimitorule, Mare Mucenice al lui Hristos!"[24]

Prefectul Romei, Mamertin, la acuzele care i-au fost aduse Sfântului Clement că el necinstește pe zeii romani, a poruncit să fie adus în fața sa, pentru a-i cere să se lepede de creștinism și să jertfească zeilor păgâni. Sfântul Clement a rămas statornic în credința sa, iar prefectul a adus la cunoștința împăratului Traian (98-117 d.Hr.) revolta care s-a iscat împotriva Sfântului Clement, datorită faptului că el nu cinstește zeii romani, dar și faptul că el este nevinovat. Împăratul Traian i-a scris prefectului, spunându-i că, dacă Sfântul Clement nu va aduce jertfă zeilor păgâni, să fie exilat într-o localitate pustie din Cherson.[25]

În *Cântarea a șaptea* din Canonul Sfântului Clement de la Utrenie este lăudată credința puternică cu care i-a îndrumat și

---

[24] *https://doxologia.ro/ceaslov/acatiste/acatistul-sfantului-sfintit-mucenic-clement-episcopul-romei*

[25] Chersonul Tauric a fost o colonie greacă fondată începând din secolul al VII-lea î.Hr., fiind situată în Peninsula Crimeea, în sudul Ucrainei. De la mijlocul secolului I î.Hr. va intra în stăpânire romană.

luminat pe credincioși, dar și faptul că, de la Roma, el a fost trimis în exilul din Cherson, legat cu lanțuri și unde va primi cununa muceniciei, după ce a suferit multe chinuri: *„Aprinzându-te de râvna credinței, ai stins până la cenușă focul necredinței, înțelepte, și ai luminat pe credincioșii, care strigă cu frică: Prealăudate Doamne al părinților și Dumnezeule, binecuvântat ești! De la Roma fiind înfășurat cu lanțurile, ca și cu niște lănțușele de aur, ai străbătut marea, cu chinuri, și ai ajuns în Cherson, unde ai primit mucenicia și chinurile cele amare, sfințite tăinuitorule al lui Hristos!”*[26]

Sfântul Clement a condus astfel Biserica Romei timp de nouă ani, așa cum ne spune și istoricul Eusebiu de Cezareea (265-339/340 d.Hr.): *„Dintre episcopii Romei, în cel de al 3-lea an de domnie a împăratului despre care am amintit,*[27] *și-a sfârșit viața Clement, transmițând conducerea Bisericii lui Evarist, după ce îndrumase acolo învățătura cuvântului dumnezeiesc vreme de nouă ani.”*[28].

Refuzul Sfântului Clement de a aduce jertfă zeilor păgâni i-a adus exilul la minele din Chersonul Tauric. Aici, va munci din greu împreună cu mai bine de două mii de creștini, care erau condamnați să lucreze în minele de piatră din acești munți. În această perioadă, Sfântul Clement a desfășurat o intensă activitate misionară, care a fost însoțită și de unele minuni.

Astfel, pentru că nu aveau apă, iar cei care erau împreună cu el trebuiau să parcurgă o distanță mare să aducă apa în spate, Sfântul Clement s-a rugat. În urma rugăciunilor sale, când a săpat cu cazmaua, a început să izvorască apă foarte limpede,

---

[26] *Mineiul pe noiembrie*, op. cit., p. 390.
[27] Împăratul Traian 96-117 d.Hr.
[28] Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, III, XXXIV, op. cit, p. 137.

care s-a transformat într-un râu mare. Evident că în urma acestei minuni, mulți oameni de prin împrejurimi, când au auzit despre această minune, au venit să vadă râul, iar după ce l-au văzut, l-au rugat pe Sfântul Clement să-i boteze în acea apă. Au venit tot mai mulți oameni să-l roage pe Sfântul Clement să-i boteze în acel râu, încât a ajuns să boteze în toate zilele peste cinci sute de persoane.

În urma botezului, pe care l-au primit, numărul credincioșilor din această regiune s-a înmulțit atât de mult, încât au construit șaptezeci și cinci de biserici[29], iar templele păgâne și zeii au fost distruși. Când împăratul Traian a auzit despre această situație, a poruncit să fie persecutați toți creștinii. Astfel, a început persecuția împotriva creștinilor, în urma căreia au fost omorâți mulți în diferite chinuri. Văzând Afidian, guvernatorul acestei regiuni, că mulți creștini primeau cu multă bucurie chinurile la care erau supuși, a poruncit ca numai Sfântul Clement să aducă jertfă zeilor păgâni.

Condacul 1 din Acatistul Sfântului Clement laudă această statornicie a sa în credință: *„Apărătorului credinței celei adevărate în Hristos și marelui surpător al înșelăciunii slujitorilor de idoli, îndelung suferitorului de chinuri amare, adunându-ne toți iubitorii de mucenici, cu multă dorire să-i cântăm: Bucură-te, Clement, mult pătimitorule, Mare Mucenice al lui Hristos!”*[30]

De asemenea, și în al doilea *Icos* din Acatistul Sfântului Clement, este lăudată răbdarea cu care a îndurat suferințele, dar

[29] David Hugh Farmer, op. cit., p. 128.

[30] *https://doxologia.ro/ceaslov/acatiste/acatistul-sfantului-sfintit-mucenic-clement-episcopul-romei*

mai ales activitatea sa de propovăduire și de răspândire a creștinismului:

„Bucură-te, al credinței stâlp de mare folos;
Bucură-te, crinule crescut în via lui Hristos;
Bucură-te, că sufletul tău pentru Hristos l-ai pus;
Bucură-te, mare mărturisitor al slăvitului Său nume;
Bucură-te, trâmbița adevărului cea mult glăsuitoare;
Bucură-te, îndelung răbdătorule de chinuri amare;
Bucură-te, tunetul lui Hristos de temple risipitorule;
Bucură-te, înfricoșător fulger al diavolilor arzătorule;
Bucură-te, că în chinuri te-ai arătat voios;
Bucură-te, Clement mult pătimitorule, Mare Mucenice al lui Hristos!"[31]

Pedeapsa pe care a primit-o Sfântul Clement a fost pe măsura intensei sale activități misionare. Datorită faptului că a rămas statornic în credință, Afidian a poruncit ca Sfântul Clement să fie urcat într-o corabie și să i se lege de gât o ancoră, după care să fie dus în mijlocul Mării Negre și acolo să fie aruncat pentru a se îneca, iar credincioșii să nu-i mai găsească trupul.

Cornelie și Fiv, ucenicii Sfântului Clement, împreună cu toți creștinii, s-au rugat pentru ca Dumnezeu să le arate unde este trupul mucenicului. După ce s-au rugat, marea s-a retras trei mile, iar credincioșii au putut să meargă ca pe uscat, asemenea evreilor prin Marea Roșie. Au găsit în mare o casă din marmură, asemenea unei biserici, făcută de Dumnezeu, iar acolo era trupul Sfântului Clement și ancora cu care a fost legat. Credincioșii au vrut să ia trupul Sfântului Clement, dar li s-a descoperit lui Cornelie și lui Fiv să lase trupul în mare, pentru

[31] *https://doxologia.ro/ceaslov/acatiste/acatistul-sfantului-sfintit-mucenic-clement-episcopul-romei*

că, în fiecare an, în ziua pomenirii lui, timp de șapte zile, marea se va depărta pentru a putea veni credincioșii să i se închine.

Despre această minune ne vorbește și *Cântarea a noua* din Canonul Sfântului Clement de la Utrenie: „*Despărțitu-s-a apa cea nedespăţită și, printr-o minune și mai mare, noianul cel necălcat a fost văzut netezând cale celor ce treceau, acolo unde zăcea dumnezeiescul tău trup, ierarhe! Cela ce ai ales ca sălășluire după moarte adâncul apei, în loc de mormânt, mucenice, cu dumnezeiștile tale rugăciuni cele dătătoare de viață și cinstite, scoate sufletul meu cel înecat în patimi!*"[32]

Această minune s-a făcut din 101 d.Hr., anul morții Sfântului Clement, până în timpul împăratului Nichifor (802-811 d.Hr.). În cele șapte zile, în care credincioșii veneau să se închine la moaștele Sfântului Clement, se făceau multe minuni.

Într-un an, au venit mulți credincioși să se închine la moaștele sale, iar un copil mic a rămas în biserică, pentru că părinții lui au uitat de el. Marea a început să se retragă, iar când au ajuns pe țărm, părinții l-au căutat pe copil crezând că este printre mulțimea de credincioși, dar nu l-au găsit. În anul următor, când marea s-a retras, au venit și părinții copilului, iar când au intrat în biserică l-au găsit pe copil lângă moaștele Sfântului Clement. L-au întrebat cum de a rămas viu, iar copilul a arătat spre racla unde erau moaștele Sfântului Clement spunând că: „*Acesta m-a păzit pe mine viu și m-a hrănit, și toată înfricoșarea mării a izgonit-o de la mine.*"

Aceste minuni la racla cu moaștele Sfântului Clement s-au făcut așa cum am mai spus până în timpul împăratului Nichifor (802-811 d.Hr.), când marea nu s-a mai îndepărtat ca și până acum. Au trecut cincizeci de ani, și au venit de la

32 *Mineiul pe noiembrie*, op. cit., p. 391.

Constantinopol frații Chiril și Metodiu (Apostolii slavilor), care l-au întrebat pe Gheorghe, episcopul Chersonului, unde sunt moaștele Sfântului Clement. Acesta le-a spus că sunt în mare, iar cei doi frați Chiril și Metodiu l-au îndemnat să le caute. Episcopul Gheorghe, la îndemnul celor doi frați, a venit la Constantinopol, la împăratul Mihail al III-lea (842-867 d.Hr.) și la patriarhul Ignatie (847-858 și a doua oară 867-877 d.Hr.), spunându-le că marea nu se mai retrage, iar credincioșii nu se mai pot închina la moaștele Sfântului Clement.

Împăratul și patriarhul au trimis în Cherson, împreună cu episcopul Gheorghe, pe bărbații cinstiți și pe tot clerul de la catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol. Aceștia, împreună cu frații Chiril și Metodiu, dar și cu credincioșii, s-au dus la malul mării și s-au rugat pentru ca marea să se depărteze ca și în trecut pentru a putea merge la racla cu moaștele Sfântului Clement. Marea nu s-a depărtat, dar la miezul nopții a strălucit o lumină din mare, după care a ieșit capul și moaștele Sfântului Clement.[33] Episcopul Gheorghe împreună cu cei prezenți au pus moaștele în corabie, iar după aceea le-au așezat cu mare cinste în biserica Sfinților Apostoli. Au săvârșit Sfânta Liturghie, iar moaștele Sfântului Clement au făcut mai multe minuni.[34] Această descoperire a moaștelor Sfântului Clement a avut loc în anul 867 d.Hr.[35] După ce moaștele Sfântului Clement au fost duse la Roma, minunea anuală nu se va mai repeta în Cherson.[36]

---

33 *https://doxologia.ro/viata-sfant/viata-sfantului-sfintit-mucenic-clement-episcopul-romei*

34 *Viața Sfântului Mucenic Clement, Papă al Romei*, în: Sfântul Clement Romanul, *Memorii,* Traducere din engleză de Pr. Cornel Savu, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2006, pp. 5-20; *Mineiul pe noiembrie*, op. cit., p. 388.

35 Arhidiacon Prof. Dr. Constantin Voicu, op. cit., p. 70.

36 *Scrierile Părinților Apostolici*, op. cit., p. 43.

Frații Chiril și Metodiu au mers să propovăduiască creștinismul în Moravia și au luat cu ei o parte din moaștele Sfântului Clement. Papa Nicolae (858-867), auzind de propovăduirea Sfinților Chiril și Metodiu la slavi, i-a chemat la Roma. Când au ajuns la Roma, papa Nicolae a trecut la cele veșnice, iar acum la conducerea Bisericii romane era papa Adrian al doilea ((867-872 d.Hr.). Papa i-a primit pe Sfinții Chiril și Metodiu cu multă bucurie, iar aceștia i-au dăruit moaștele Sfântului Clement, pe care le-a așezat în biserica ce a fost construită în cinstea sa. Moaștele Sfântului Clement au fost așezate în biserică lângă moaștele Sfântului Ignatie Teoforul, Episcopul Antiohiei, cel care a primit martiriul la Roma în 20 decembrie 107 d.Hr.

Sfântul Ieronim, în opera sa *De viris illustribus (Despre bărbații iluștri)*, 15, 4, ne spune că Sfântul Clement: *„A murit în al treilea an de domnie a lui Traian și o biserică ridicată la Roma în cinstea lui păstrează până astăzi amintirea numelui său."* În timpul împăratului Constantin cel Mare (306-337 d.Hr.) va fi construită la Roma, pe colina Celio o biserică, care va fi dedicată Sfântului Clement Romanul.

După ce Roma a fost jefuită, în anul 1084 d.Hr. de către Robert Guiscard, deasupra vechii biserici s-a construit o altă biserică care există și azi. În anul 1857 d.Hr., săpăturile făcute de către dominicanul Iosif Mulloy și care au fost continuate de către Comisia de Arheologie sacră, au scos la iveală biserica constantiniană, iar sub aceasta s-au găsit resturile unei clădiri din secolul I d.Hr., care se numea *Dominicum Clementis* și care ar fi fost distrusă în timpul incendiului lui Nero din anul 64 d.Hr. Este posibil ca aceasta să fi fost casa Sfântului Clement,

locaș care era folosit și pentru practicarea cultului creștin.[37] Mai târziu ea va fi ridicată la cinstea de *titulus* și aici va fi construită biserica dedicată Sfântului Clement de către Papa Siriciu (394-399 d.Hr.),[38] Biserica San Clemente unde se găsesc moaștele sale și azi. În această biserică se păstrează frumoase fresce din secolul al IX-lea în care sunt reprezentate scene cu momentele mutării sfintelor sale moaște din Cherson la Roma.

În anul 872 d.Hr., o parte din moaștele Sfântului Clement au fost duse la noua mănăstire Cava care a fost construită în Abruzo, la patru mile de Salerno, iar în timpul mutării acestora ele au făcut mai multe minuni.

În anul 1000 d.Hr., după creștinarea rușilor, cneazul Vladimir a dus din Cherson la Kiev capul Sfântului Clement.[39]

După *Erminia picturii bizantine* a lui Dionisie din Furna, Sfântul Clement Romanul trebuie pictat: *„bătrân cu barba lungă, legându-i-se o ancoră de fier de grumaz, este aruncat în mare."*[40] De asemenea, în artă, simbolul Sfântului Clement Romanul este ancora, iar uneori este pictat cu o fiară, și cu o cruce cu trei ramuri. S-au păstrat picturi cu Sfântul Clement Romanul în bisericile din Chartres, Köln și Stara Boleslav din Boemia, dar și în bisericile din Anglia. În Anglia de Est, el este pictat mai ales pe amvoane. Dintre cele patruzeci și trei de biserici din Anglia, care i-au fost închinate Sfântului Clement, cea mai frumoasă

---

[37] Guido Bosio, *Iniziazione ai Padri Vol. I La Chiesa Primitiva negli Scriti dei Padri Anteniceni, Ristampa riveduta e coretta*, Societa Editrice Intrenationale, Torino, 1964, p. 35.

[38] Damian Gheorghe Pătrașcu, *Patrologie și Patristică sec. I-IV (ediția a doua, revăzută și adăugită)* Vol. I, Editura Serafică, Roman, 2007, pp. 65-66.

[39] *Despre moaștele Sfântului Clement (Istorisire după viața Sfinților Chiril și Metodie)*, în: Sfântul Clement Romanul, *Memorii*, op. cit., pp. 21-22.

[40] Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Editura Sofia, București, 2000, p. 191.

este Saint Clement Danes din Londra, al cărei simbol parohial este o ancoră. De asemenea, Sfântul Clement este și ocrotitorul Breslei „Treimea cea Preamărită și Nedespărțită” Trinity House din Londra, autoritatea care este responsabilă cu farurile și navele-far.[41]

Prin viața sa, prin modul în care a propovăduit și a apărat creștinismul, Sfântul Clement Romanul este un model de păstor sufletesc, iar Biserica laudă această viață a sa plină de sfințenie: *„Bucură-te, limanul cel luminat și dătător de bucurie al dumnezeiescului Spirit, înțelepte, cel ce esti vița cea înmugurită și cu mult rod pentru adăpările cele de taină, preafericite! Din care a picurat dulceața adăpătoare a învățăturilor de mântuire și care bucură totdeauna inimile celor ce te cinstesc pe tine preafericite! Mucenice nebiruit, omule ceresc, stâlpul Bisericii, întărirea celor binecredincioși, pe Hristos roagă-L să dăruiască sufletelor noastre mare milă!”*[42]

Sfântul Clement Romanul este sărbătorit de către Biserica Apuseană în ziua de 23 noiembrie[43], iar cea Răsăriteană îl sărbătorește în 24 noiembrie.[44]

III.2. Opera Sfântului Clement Romanul

Sfântul Clement Romanul este primul scriitor bisericesc cunoscut cu numele[45] și a fost unul dintre cei mai importanți

---

41 David Hugh Farmer, op. cit., p. 128.

42 *Mineiul pe noiembrie*, op. cit., p. 393.

43 *Clément I de Rome (Saint)*, în: Dictionnaire de Théologie Catholique Tome Troisième Première Partie, Paris, 1938, p. 50.

44 *Sinaxar Ortodox general, Dicționar aghiografic,* 64.

45 Prof. Dr. Stylianos G Papadopoulis, *Patrologie,* Vol. I, Introducere, Secolele II și III, Traducere de Lector dr. Adrian Marinescu, Editura Bizantină, București, 2006, p. 155.

Părinți Apostolici.[46] Datorită faptului că a avut raporturi directe cu Sfinții Apostoli Petru și Pavel, dar și cu apostolii, Sfântului Clement Romanul, i-a fost atribuită o întreagă literatură.[47] Astfel, de la el au rămas mai multe scrieri, iar unele dintre ele au fost considerate ca neautentice.

III.3. Epistola I către Corinteni

În anul 96 d.Hr. Sfântul Clement Romanul a scris către comunitatea din Corint o *Epistolă*. Corint (*Κόρινθος*) este un oraș din Grecia situat pe Istmul Corint, strâmtoarea îngustă care leagă Peloponezul de Grecia continentală și este la aproximativ 78 de km vest de Atena. Acest Istm este traversat azi de către un canal, iar orașul este înconjurat de munții Lechaio, Kalamaki, Loutraki și Geraneia. Corintul este azi capitala prefecturii Corintia și are o populație de peste treizeci de mii de locuitori,[48] aproximativ 5% din cât a avut la începutul secolului I d.Hr.

În Grecia Antică, Corintul a fost cel mai important oraș după Atena, fiind locuit încă din cele mai vechi timpuri. Datorită poziției sale foarte avantajoase, Corintul a devenit un oraș comercial foarte bogat și cosmopolit, în comparație cu Atena, care era un oraș al culturii și al educației, astfel că numai Atena a rămas un oraș grecesc. Pentru că el a devenit un concurent al Romei, în anul 146 î.Hr. consulul roman L. Mummius l-a distrus, fără milă. Astfel, el a eliminat un rival comercial din portul Delos, care a fost creat cu puțin timp în

46 Arhidiacon Prof. Dr. Costantin Voicu, op. cit., p. 69.

47 Claudio Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., pp. 121-122.

48 *https://ro.wikipedia.org/wiki/Corint.*

urmă, asigurându-i acum pe bancherii romani cărora le era frică de puterea financiară a impresionantului Corint.

După o sută de ani, în anul 46 î.Hr. la porunca lui Iulius Cezar, Corintul va fi reconstruit, sub formă de colonie romană și i-a asigurat o nouă viață, astfel că în puține decenii, Corintul s-a dezvoltat foarte mult, întrecând în strălucire orice oraș grecesc și rivaliza cu marile metropole ale Imperiului Roman: Alexandria, Antiohia și Cartagina. Împăratul Octavian August (27 î.Hr.-14 d.Hr.) îi va acorda noi privilegii economice și politice, ridicându-l la rangul de capitală a provinciei senatoriale Ahaia. De acum înainte în Corint își va avea reședința un proconsul roman, care se va schimba anual și care va conduce cu autoritate supremă, toate treburile publice ale orașului și a provinciei. Acum, vor veni aici veterani, coloniști romani, oameni săraci de prin împrejurimi.

Datorită privilegiilor politice și comerciale, care i-au fost acordate, dar mai ales poziției sale dintre marea Ionică la apus și marea Egee la răsărit, dar și cu două porturi la cele două mări Lechaion la vest, (unde veneau nave din Spania și din Italia) și Chencherea (Kencherea) la est, unde veneau comercianți din Asia Mică, Siria și Egipt, Corintul bucurându-se de un monopol comercial a prosperat mai ales din punct de vedere material îmbogățindu-se repede.

Evreii au fost atrași de comerț, romanii care se aflau acolo aveau misiuni oficiale sau erau urmașii primilor coloniști, grecii gravitau spre cetate din satele înconjurătoare, iar comerțul a atras amestecul obișnuit de marinari, comercianți, bancheri și oameni din toate colțurile Mării Mediterane.

Corintul a fost numit și „regina dintre cele două mări”, unde era o prezență cosmopolită cu greci, fenicieni, asiatici, evrei și egipteni, devenit astfel, un oraș înfloritor cu multe bogății, dar și un centru cultural unde circulau multe idei filosofice. În această perioadă populația orașului a ajuns la cinci sute de mii de locuitori, iar după unele păreri la șase sute de mii, dintre care patru sute de mii erau sclavi. Din păcate, bogăția era deținută de puțini oameni, care îi exploatau pe sclavi, hamali, liberți și meseriași.[49]

În Corint erau practicate toate cultele, dar cel mai înfloritor era cel al Afroditei (Venus), unde pe acropole domina sanctuarul, care a rămas celebru în Antichitate pentru prostituările sale sacre. *Afrodite Pàndemos (Venus populară)* era patroana multor rituri și protectoarea orașului, având mii de prostituate. Acestea ridicase prostituția la rangul de cult religios, desfrânându-se uneori chiar în văzul trecătorilor. La aceste ierodule care își cinsteau zeița desfrânându-se în boschetele „sacre” de pe Acro-Corint, se mai adăugau alte sute și mii de curtezane, care le făceau concurență în restul orașului, ducând astfel, mai departe procesul de destrămare morală a vieții de familie, dar și a vieții publice. De aceea, Corintul a ajuns să fie numită cetatea desfrâului, iar în vocabularul vremii echivala cu desfrâul însuși, astfel că expresia „a trăi ca la Corint” a devenit un cuvânt de batjocură chiar și pentru păgâni.[50]

De asemenea, Corintul era celebru și pentru Jocurile Istmice, care se celebrau la doi ani în cinstea lui Poseidon (Neptun), zeul mării. Acestea erau cele mai renumite în Grecia

---

[49] Pr. Prof. Dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 235.

[50] *Studiul Noului Testament*, op. cit., pp. 124-125.

după Jocurile Olimpice. Concurenții trebuiau să se înscrie înainte cu un an, fiind supuși unui antrenament dur timp de zece luni înainte de concurs. Câștigătorii erau premiați cu o cunună din ramuri de pin, care era arborele sacru al lui Poseidon. În primăvara anul 51 d.Hr. când Sfântul Apostol Pavel era la Corint au avut loc aceste jocuri. Nu știm dacă el a fost să vadă aceste jocuri, pentru că de obicei,[51] evreii nu participau la aceste jocuri, deoarece concurenții erau dezbrăcați. La aceste jocuri a participat în anul 67 d.Hr. și împăratul Nero, unde a fost declarat câștigător, mituind arbitrii și competitorii.[52]

Din cele prezentate putem vedea că în Corint se amestecau bogăția și sărăcia lucie, frumusețea și hidoșenia, cultura și mizeria, iar îmbogățirea rapidă a promovat o cultură falsă. Corintul era un oraș cu dezvoltare explozivă, care căuta luxul, parada, senzualitatea și sportul. Din punct de vedere moral, corintenii erau socotiți inferiori chiar și potrivit standardelor scăzute ale păgânismului. Pe scenele romane ei erau reprezentați de obicei ca bețivi. „A trăi ca și corintenii" era un eufemism care descria cel mai dezgustător mod de viață. De asemenea, a fi etichetat ca si Corintean, în lumea romană, era la fel de înjositor precum a ți se da azi un șut în fund în public.[53]

Creștinismul s-a dezvoltat la Corint o dată cu venirea Sfântului Apostol Pavel, care va veni aici după misiunea, pe care a desfășurat-o la Atena. Sfântul Apostol Pavel va merge la Corint, unde va sta între anii 51-52 d.Hr. Aici îi va întâlni pe soții

---

51 Mauro Orsati, op. cit., pp 296-297.

52 Călin Ioan Dușe, *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici*, op. cit., p. 93.

53 *https://ro.wikipedia.org/wiki/Corint*

iudeo-creștini Aquila și Priscila, pe care împăratul Claudiu (41-54 d.Hr.) i-a expulzat din Roma în anul 49/50 d.Hr., în urma edictului împotriva evreilor care se certau din cauza lui Isus Hristos: *„După acestea, Pavel, plecând din Atena, a venit la Corint. Și găsind pe un iudeu, cu nume Acvila de neam din Pont, venit de curând din Italia, și pe Priscila, femeia lui, pentru că poruncise Claudiu ca toți iudeii să plece din Roma, a venit la ei. Și pentru că erau de aceeași meserie, a rămas la ei și lucrau căci erau făcători de corturi. Și vorbea în sinagogă în fiecare sâmbătă și aducea la credință iudei și elini."* Fapte 18, 1-4

În această perioadă împreună cu cei doi soți Acvila și Priscila, Sfântul Apostol Pavel au făcut convertiri dintre evrei, dar și dintre păgâni reușind astfel, să întemeieze una din cele mai puternice Biserici din Grecia, dar și din Asia Mică, care avea cel puțin două locașuri de cult în casele lui Iustus și Gaius. În urma propovăduirii Sfântului Apostol Pavel, Crispus, care era mai marele sinagogii, s-a convertit împreună cu familia sa, iar mulți corinteni care l-au ascultat pe marele apostol s-au convertit și ei la creștinism.

În timpul activității misionare, pe care a desfășurat-o la Corint, timp de un an și jumătate, Mântuitorul Isus Hristos i s-a arătat în vedenie Sfântului Apostol Pavel și l-a încurajat: *„Dar Crispus, mai marele sinagogii, a crezut în Domnul, împreună cu toată casa sa; și mulți dintre corinteni, auzind, credeau și se botezau. Și Domnul a zis lui Pavel, noaptea în vedenie: «Nu te teme, ci vorbește și nu tăcea, Pentru că Eu sunt cu tine, ca să nu-ți facă rău. Căci am mult popor în cetatea aceasta». Și a stat în Corint un an și șase luni, învățând între ei cuvântul lui Dumnezeu."* Fapte 18, 8-11.

Propovăduirea cu mult succes a Sfântului Apostol Pavel a stârnit invidia evreilor, care l-au dus în fața lui Galion,[54] care era proconsulul provinciei Ahaia. El a refuzat să intervină în disputele religioase ale evreilor și i-a dat afară din tribunal: *„Dar pe când Galion era proconsulul Ahaiei, iudeii s-au ridicat toți într-un cuget împotriva lui Pavel și l-au adus la tribunal, zicând că acesta caută să convingă pe oameni să se închine lui Dumnezeu, împotriva legii. Și când Pavel era gata să deschidă gura, Galion a zis către iudei: «Dacă ar fi vreo nedreptate sau vreo faptă vicleană, o, iudeilor, v-aș asculta precum se cuvine; Dar dacă sunt la voi nedumeriri despre învățătură și despre nume și despre legea voastră, vedeți-vă voi înșivă de ele. Judecător pentru acestea eu nu voiesc să fiu!» Și i-a izgonit de la tribunal."* Fapte 18, 12-16. În anul 51 d.Hr., pe când era la Corint, Sfântul Apostol Pavel a scris și cele două *Epistole către Tesaloniceni*.[55]

În urma activității misionare pe care a desfășurat-o Sfântul Apostol Pavel la Corint, Biserica a început să se organizeze și să înflorească cuprinzând în sânul ei pe iudei, prozeliți și păgâni, care erau din toate clasele sociale. Unii dintre ei aveau o cultură bogată, prețuind filosofia și retorica, alții erau bogați, dar cei mai mulți erau dintre meseriași, hamali, sclavi și liberți, așa cum era marea majoritate a populației din Corint.

După plecarea Sfântului Apostol Pavel din Corint, a venit aici Apollo, care era un creștin din Alexandria, ce a fost catehizat și botezat de către soții Acvila și Priscila. Apollo a început să predice în termeni mai aleși și cu o elocvență mai deosebită decât Sfântul Apostol Pavel, astfel că mulți corinteni

---

[54] Galion a fost fratele filosofului Seneca, care a trăit între anii 1/2 î.Hr.-65/66 d.Hr.

[55] Călin Ioan Dușe, op. cit., pp. 353-354.

s-au atașat de el, formând o grupare care numea a lui Apollo. De asemenea, mai existau și unii evrei, care aveau ură față de Sfântul Apostol Pavel și față de succesele sale, contestându-i autoritatea, formând astfel, o grupare care se numea a lui Petru. Exista și o a treia grupare, care îl admirau în mod deosebit pe Sfântul Apostol Pavel și care se numea a lui Pavel. Pe lângă aceștia mai exista și a patra grupare, care susținea că au o legătură nemijlocită cu Mântuitorul Isus Hristos, și care se numeau ai lui Hristos.

Pe lângă aceste probleme, în Biserica din Corint, mai existau și unii creștini care erau influențați de către concetățenii lor și duceau o viață ușoară, ajungându-se în situația în care într-o familie, fiul avea relații incestuoase cu mama sa vitregă. De asemenea, mai erau și alți credincioși care trăiau în vrajbă și se judecau la tribunalele civile păgâne, aducând astfel, prejudiciu de imagine creștinismului. Pe lângă toate acestea, la agape și la cult se producea neorânduială și scandaluri.

În acest context, o delegație a Bisericii din Corint, formată din Stefanas, Fortunatus și Ahaic se prezintă la Sfântul Apostol Pavel aducându-i la cunoștință situația gravă, care exista în cadrul acestei Biserici. Pe lângă aceasta mai existau și anumite probleme de natură practică, cum ar fi căsătoria și fecioria, despre carnea jertfită idolilor, unele chestiuni doctrinare pe care voiau să le înțeleagă doar cu rațiunea, cum ar fi învierea morților.

Pentru a rezolva aceste probleme din Biserica Corintului, Sfântul Apostol Pavel le scrie în anul 56 d.Hr. pe când se afla la Efes, prima *Epistolă* care are șaisprezece capitole. Prin această *Epistolă*, Sfântul Apostol Pavel a dorit să înlăture dezbinarea din

Biserica Corintului, datorată grupărilor și să-i redea unitatea, să-l îndepărteze pe incestuos din mijlocul comunității, să curme desfrânarea, dar și să lămurească unele probleme de natură morală, de cult și doctrinare, pentru a întări viața morală și spirituală din această comunitate.[56]

La patruzeci de ani după ce Sfântul Apostol Pavel, le-a scris corintenilor prima *Epistolă,* Sfântul Clement Romanul, datorită gravelor probleme care au apărut în cadrul acestei comunități le scrie corintenilor o *Epistolă* care are șaizeci și cinci de capitole. Comunitatea din Corint se găsește acum într-o mare confuzie, iar o astfel de criză a atras interesul comunităților creștine apropiate și îndepărtate, și în particular pe corintenii de la Roma. În această situație, Sfântul Clement Romanul nu a putut să tacă datorită comuniunii care exista între Roma și Corint, iar faima care circula despre el era bine cunoscută în Imperiul Roman.[57]

Datorită faptului că în această perioadă în Biserica din Corint a izbucnit o mare revoltă, Sfântul Clement Romanul le scrie acestora o *Epistolă* prin care îi îndeamnă pe credincioșii din Corint la pace și unitate:[58] *„Sub acest Clement, așadar, s-a născut o mare discordie între frații din Corint, iar Biserica din Roma le-a trimis corintenilor o scrisoare de o foarte mare putere, prin care i-a readus la pace, le-a reînnoit credința și le-a vestit Tradiția pe care o primise de curând de la apostoli."*[59] De asemenea, în *Epistolă* găsim multe informații despre activitatea misionară a Sfântului Apostol

[56] Pr. Prof. Dr. Ion Constantinescu, op. cit., pp. 236-237.

[57] *I Padri Apostolici,* Traduzione, introduzione e note a cura di Antonio Quacquarelli, Città Nova, ediția a IX-a, Ianuarie, Roma, 1998, pp. 44-45.

[58] Arhidiacon Prof. Dr. Costantin Voicu, op. cit., p. 69.

[59] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotiva ereziilor,* op. cit. 3, 3.3, p. 58.

Pavel.[60] *Epistola* Sfântului Clement este o scriere foarte importantă pentru vremea sa, mai ales prin delicatețea, dar și prin fermitatea cu care tratează problemele care s-au ivit în Biserica din Corint.[61]

Din *Epistola I către Corinteni,* rezultă că Sfântul Clement Romanul a avut o educație greacă, fiind un bărbat cu o fizionomie puternică, dar și cu o voință rece, un admirator al supunerii, un bun cunoscător al *Vechiului Testament* (fără a fi un practicant al tipicului acestuia), expresie a climatului social roman din vremea sa. De asemenea, el a fost plin de dragoste și înțelegere pentru Bisericile locale, un purtător al Tradiției apostolice și destul de capabil pentru a-și putea impune părerile.[62]

În *Cântarea a treia* din Canonul Sfântului Clement de la Utrenie sunt exprimate foarte bine aceste calități ale sale: „*Cu picăturile dumnezeieștilor învățături ale lui Petru adăpându-se inima ta, te-ai făcut râu plin de apele Spiritului, mucenice de Dumnezeu fericite! În buzele tale s-a vărsat darul Spiritului. Pentru aceea ai izvorât curgerile cunoștinței de Dumnezeu, pururea fericite, și ai adăpat toată Biserica lui Hristos.*"[63]

Datorită faptului ca Sfântul Clement Romanul a fost un bun cunoscător al *Vechilului Testament*, dar și pentru faptul că el folosea în același timp la fel de bine și apocrifele iudaice, după unele păreri el ar fi fost un iudeu elenist, convertit la creștinism.[64]

---

60 Sabin Verzan, *Sfântul Apostol Pavel*, op. cit., pp. 511-512.

61 Preot Prof. Dr. Ioan G. Coman, op. cit., p. 113.

62 Prof. Dr. Stylianos G. Papadopoulos, op. cit., p. 155.

63 *Mineiul pe noiembrie*, op. cit., p. 383.

64 Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru Colda, op. cit., p. 145.

Tradiția din secolul al II-lea îi atribuie Sfântului Clement Romanul *Epistola I către Corinteni.* Hegesip[65] care era la Roma în timpul episcopatului lui Anicet (155-166 d.Hr.), amintește despre o scrisoare a Sfântului Clement către Corinteni, care a fost scrisă în timpul persecuției lui Domițian: *„De la Clement ni s-a păstrat o singură epistolă recunoscută ca autentică, destul de lungă și minunată, pe care el a scris-o ca din partea Bisericii din Roma către cea a corintenilor, din pricina unei răzvrătiri care s-a iscat atunci în Corint. Am înțeles că în foarte multe Biserici această epistolă era folosită în adunările obștești de altădată și tot așa s-a continuat până azi.*[66] *Iar că pe vremea aceluiași împărat*[67] *treburile bisericești din Corint au fost tulburate de o răscoală ne stă drept mărturie demnă de încredere Hegesip."*[68]

Clement Alexandrinul (150-215 d.Hr.) citează de mai multe ori din *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul: *„Și iarăși Clement, în Epistola către Corinteni, spune textual, vorbind de diferitele însușiri ale celor pe care îi cinstește*

---

[65] Hegesip a fost un scriitor antignostic, care s-a născut în Palestina, posibil în anul 110 d.Hr. În timpul vieții sale au apărut ereziile care încercau să distrugă unitatea Bisericii, iar în acest sens, el a căutat să afle dacă Biserica este la fel în toate locurile. Pentru aceasta el a făcut o călătorie în Apus, vizitând fiecare Biserică în parte. Va ajunge la Roma și va întocmi o listă a episcopilor Romei de la început până la papa Anicet (155-166 d.Hr.). La Roma a stat mai mult timp până în timpul papei Sotir (174-189 d.Hr.). Se va întoarce în Orient și va scrie impresiile făcute cu prilejul călătoriei sale. Nu se știe cu exactitate dat morții sale undeva între anii 180-182 d.Hr. vezi: Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, op. cit., pp. 218-219.

[66] Eusebiu de Cezareea când face această afirmație, ia în considerare faptul că *Epistola către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul făcea parte din *Codex Alexandrinus* al Bibliei din secolul al V-lea d.Hr.

[67] Este vorba despre împăratul Domițian (81-96 d.Hr.).

[68] Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, XVI, p. 117.

Biserica: „Să fie credincios, să fie puternic în a-și pune știința, să fie înțelept în deosebirea cuvintelor, să fie curat în fapte.”[69]

Epistola I către Corinteni a fost scrisă la sfârșitul unei persecuții așa după cum reiese din capitolul 7: „*Pe acestea le scriem, iubiților, nu numai pentru a vă atrage atenția [asupra lor], ci și pentru a ni le reaminti [nouă] înșine. Căci suntem [și noi] în aceeași „arenă” și ne așteaptă aceeași „înfruntare.”*[70] La sfârșitul secolului I d.Hr. în cadrul Bisericii primare așa cum am văzut din viața Sfântului Clement, admirația și respectul față de personalitatea și autoritatea sa era simțită și respectată nu doar în Biserica Romei, ci și în celelalte Biserici.[71] De aceea, el a putut să intervină pentru a restabili pacea în cadrul Bisericii din Corint.[72]

În capitolul 1 al *Epistolei,* Sfântul Clement Romanul scrie că: „*Din cauza neașteptatelor și necontenitelor nenorociri și încercări prin care am trecut,”*[73] și care au venit peste creștinii din Roma, aceștia au ajuns cu întârziere să îndeplinească dorința comunității din Corint de a le veni în ajutor pentru a potoli răzvrătirea, care s-a produs în Biserica lor. De aici putem trage concluzia că este vorba despre persecuția, care a avut loc în ultimul an de domnie a împăratului Domițian (81-96 d.Hr.), iar în consecință *Epistola*, a fost scrisă în anul 96 d.Hr.[74]

---

[69] Clement Alexandrinul, scrieri partea a doua, *Stromatele*, VII, 8, în: col. PSB. 5, Traducere, cuvânt înainte, note și indici, de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1982, p. 32.

[70] *1 Clement,* 7, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 55.

[71] *Clément I de Rome (Saint),* în: Dictionnaire de Théologie Catholique, op. cit., p. 50.

[72] C. Richardson, *Early Christian Fathers,* ed. Westminster, Philadelphia, 1953, p. 37.

[73] *1 Clement,* 1, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 47.

[74] D. A. Hagner, *The use of the Old and New Testament in Clement of Rome,* ed. Brill, Leiden, 1973, p. 6.

Tot în această perioadă Sfântul Apostol Ioan scria *Apocalipsa,* din insula Patmos unde a fost exilat de către împăratul Domițian între anii 95-96 d.Hr.[75] După eliberarea sa din exil, Sfântul Apostol Ioan s-a retras la Efes, unde spre sfârșitul vieții sale a scris *Evanghelia* sa, la sfârșitul secolului I d.Hr., sau în jurul anului 100 d.Hr.[76]

Așadar, *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul este contemporană cu *Apocalipsa* și ar fi fost scrisă înaintea *Evangheliei* a patra, dacă aceasta ar fi fost scrisă în anul 100 d.Hr.

Motivul, pentru care Sfântul Clement Romanul scrie această *Epistolă* îl constituie criza care s-a ivit în cadrul Bisericii din Corint. Această informație despre revoltă va ajunge la Roma prin căile de răspândire a veștilor, sau prin creștinii romani care erau rezidenți în Corint și care au informat Roma despre aceste dezbinări.[77] Când Biserica din Roma a luat cunoștință despre această situație, Sfântul Clement care era un om cu o adevărată conștiință a unității Bisericii, un păstrător al tradițiilor, dar și un cunoscător al înnoirii[78] a trimis corintenilor prin Claudiu Efebul, Valeriu Bito și Fortunat o scrisoare care avea ca scop restabilirea păcii și ordinii în cadrul Bisericii din Corint: *„Iar pe [solii] trimiși de noi, pe Claudius Efebul și pe Valerius Bito, împreună cu Fortunatus, să-i trimiteți repede înapoi la noi, în*

---

[75] Preot Profesor Dr. Ion Constantinescu, op. cit., p. 370.

[76] *Studiul Noului Testament,* op. cit., p. 76.

[77] Johannes Quasten, op. cit., 47.

[78] Pr. Conf. Dr. Marius Țepelea, *Tradiție și înnoire în Biserica Corintului din anul 95,* în: vol. *Tradiție și modernitate în societatea românească în noul context creat de aderarea la Uniunea Europeană*, Simpozion internațional Oradea, 9-10 octombrie, 2007, p. 420.

pace [și] cu bucurie, ca să ne vestească cât mai curând [mult] dorita și râvnita pace și bună-înțelegere, pentru ca [astfel] și noi să ne bucurăm cât mai repede de restabilirea liniștii între voi."[79]

Epistola cuprinde șaizeci și cinci de capitole și o putem împărți într-o introducere, capitolele 1-3, partea întâi capitolele 4-36, partea a doua capitolele 37-61 și o încheiere (concluzie) capitolele 62-65.

Epistola Sfântului Clement începe cu o formulă de salut: *„Biserica lui Dumnezeu care sălășluiește vremelnic la Roma către Biserica lui Dumnezeu care sălășluiește vremelnic în Corint, către cei chemați, către cei sfințiți întru voia lui Dumnezeu prin Domnul nostru Isus Hristos: har vouă și pace de la Atotstăpânitorul Dumnezeu, prin Isus Hristos, să vi se înmulțească!*"[80] Pentru Sfântul Clement, termenul de Biserică, are aici sensul de comunitate locală, a creștinilor din Roma și din Corint, dar ele rămân nedespărțite prin credința în Mântuitorul Isus Hristos, păstrându-și în acest fel caracterul unitar, pentru că cele două sunt Biserici, care aparțin aceluiași Dumnezeu.

Așadar, în gândirea Sfântului Clement, Biserica din această lume are un caracter vremelnic, exprimând ideea comună a creștinismului primar, că adevărata cetățenie a creștinilor nu este pământească, ci cerească, pentru că în această lume suntem în trecere: *„Întru credință au murit toți aceștia, fără să fi primit roadele făgăduințelor, dar de departe văzându-le și îmbrățișându-le, și mărturisind că străini sunt și călători pe pământ*." Evrei 11, 13. La fel spune și Sfântul Apostol Petru: *„Trăiți-vă întru frică zilele vremelniciei voastre*." I Pt. 1, 17; *„Iubiților vă îndemn ca pe*

[79] *1 Clement*, 65, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 137-139.
[80] Ibidem, p. 47.

niște străini și călători, să vă feriți de poftele cele trupești care se războiesc împotriva sufletului." I Pt. 2, 11.

Cunoscând gravitatea situației din Biserica Corintului, Sfântul Clement în formula de salut le amintește așadar corintenilor, faptul că suntem călători în această lume, iar certurile din Biserica lor nu-și au rostul. Dorește de asemenea, ca pacea să se reinstaureze, dar și să se înmulțească.

Această formulă de salut de la începutul *Epistolei I către Corinteni* este întâlnită în scrierile neotestamentare, în epistolele pauline, dar și în epistolele petrine. Modul prin care Sfântul Clement se adresează în numele Bisericii din Roma, către Biserica din Corint este o formulă de adresare originală, pentru că în ea se regăsesc elemente din aproape toate formulele de adresare din scrierile neotestamentare. Prin această formulă de salut Sfântul Clement a influențat scrierile de la începutul creștinismului, ea fiind astfel, un model pentru*: Epistola către Filipeni* a Sfântului Policarp al Smirnei (70-156 d.Hr.), *Martiriul Sfântului Policarp* și *Constituțiile Apostolice.*

În introducere, după formula de salut, Sfântul Clement, episcopul Romei, spune că după o întârziere, care a fost cauzată de persecuția împăratului Domițian din anii 95/96 d.Hr. și în urma căreia au primit martiriul și unii din apropiații săi, s-a arătat îngrijorat de revolta care s-a produs în cadrul Bisericii din Corint.[81]

Astfel, Sfântul Clement le scrie corintenilor că această revoltă, care a fost generată de unele persoane *îngâmfate și nesăbuite,* a făcut ca numele lor, care era cinstit și respectat, să

[81] Pr. Conf. Dr. Marius Țepelea, op. cit., p. 421.

fie acum ponegrit. De asemenea, el le aduce aminte acestora de starea înfloritoare a Bisericii din Corint, înainte de începerea revoltei, când domnea pacea, dragostea, credința și virtutea, iar poruncile Evangheliei erau respectate cu sfințenie: „*Din cauza neașteptatelor și necontenitelor nenorociri și încercări prin care am trecut, socotim că ne-am întors atenția cu o oarecare întârziere spre problemele care sunt pricină de ceartă între voi, iubiților, [anume spre] răzvrătirea necurată și neîngăduită [de Dumnezeu], [venită] din altă parte și străină de aleșii lui Dumnezeu, pe care câteva persoane nesăbuite și îngâmfate au ațâțat-o până la atâta nebunie, încât numele vostru cel demn de cinste, vestit și vrednic de iubire pentru toți oamenii a fost mult ponegrit. Căci cine, poposind la voi, n-a apreciat credința voastră cea întru totul virtuoasă și statornică? Și nu s-a minunat de cumpătata și potrivita [voastră] evlavie întru Hristos? Și nu a vestit [pretutindeni] minunatul obicei al ospitalității voastre. Și n-a lăudat cunoașterea desăvârșită și de neclintit [la care ați ajuns]? Căci fără părtinire le făceați pe toate și umblați întru legiuirile lui Dumnezeu, supunându-vă conducătorilor voștri și acordând cinstea cuvenită bătrânilor care [erau] printre voi. Iar tinerilor le dădeați drept sarcină să cugete lucruri cumpătate și cinstite. Pe femei, de asemenea, le îndemnați să le împlinească pe toate cu conștiință neîntinată, cinstită și pură, iubindu-și după cuviință bărbații. Și, viețuind [ele] după regula ascultării [față de bărbații lor], le învățați să gospodărească într-un chip vrednic de cinste treburile casei, arătându-se întru totul cumpătate. Și cu toții aveați cuget smerit, fără să vă îngâmfați câtuși de puțin, supunându-vă mai degrabă, decât spunând, dând cu mai multă plăcere, decât luând, mulțumindu-vă cu merindele de drum de la Hristos; și, luând aminte la cuvintele Lui, le-ați păstrat cu grijă în adâncul măruntaielor voastre. Iar patimile*

Lui erau [pururea] înaintea ochilor voștri. Drept urmare, o pace adâncă și îmbelșugată [vi] se oferise tuturor și o dorință de nepotolit după facerea de bine; de asemenea, o deplină revărsare de Spirit Sfânt venea peste toți. Și [fiind] plini de o hotărâre sfântă, cu bună râvnă, vă întindeați mâinile către Atotstăpânitorul Dumnezeu cu pioasă încredere, implorându-L să [vi] se facă milostiv, dacă săvârșeați cumva, fără voie, vreun păcat. Luptă duceați ziua și noaptea pentru întreaga frățietate, pentru ca [întregul] număr al aleșilor Lui să se mântuiască cu teamă și cu o conștiință [trează]. Erați sinceri și neprefăcuți și iertători unii față de alții. Orice răzvrătire și orice dezbinare era în ochii voștri respingătoare. Vă tânguiați pentru greșelile celor de aproape, socoteați neajunsurile lor [ca și cum ar fi] ale voastre. Erați fără părere de rău în orice facere de bine, [fiind] gata spre orice lucru bun. Împodobiți fiind cu [această] purtare întru totul virtuoasă și vrednică de cinste, pe toate le împlineați în teama de El. Poruncile și îndreptările Domnului erau înscrise pe tablele inimii voastre."[82]

Din cele de mai sus observăm, că Sfântul Clement ca un fin pedagog le prezintă corintenilor în acest tablou frumos și reconfortant, viața creștinilor din cadrul Bisericii lor, tocmai pentru a putea face diferența față de înaltul nivel spiritual al vieții pe care o trăiau corintenii înainte și cei de acum din momentul redactării *Epistolei*. Aceste mari tulburări care au zguduit profund Biserica din Corint au provocat o profundă mâhnire în rândul creștinilor apropiați, dar și a celor de departe.[83]

Din primele două capitole ale *Epistolei,* observăm că Sfântul Clement cunoștea foarte bine modul în care credincioșii

[82] *1 Clement,* 1-2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., pp. 47-51.

[83] Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., p. 115.

din Corint trăiau cu adevărat creștinismul. Faptul că el cunoaște foarte bine situația Bisericii din Corint, dar și problemele din această comunitate ne face să credem că cele două Biserici comunicau prin scrisori în care prezentau modul lor de viață, dar și problemele cu care se confruntau.

Puternic în argumente, Sfântul Clement Romanul încearcă să vadă miezul problemelor, pentru a se plasa deasupra tensiunii și a particularului. Limbajul său îmbogățit cu multe sensuri biblice și cu realitatea spirituală, tinde mereu către universal. Fiind dotat cu o mare sensibilitate istorică, Sfântul Clement privește evenimentele îndepărtate ca și cum ar fi aproape de el, ținând de o line riguros logică și spirituală.[84]

După ce descrie această stare înfloritoare a Bisericii din Corint și îi laudă pentru modul în care ei practicau creștinismul, în capitolul trei, Sfântul Clement prezintă situația nefericită pe care a adus-o această revoltă și cauzele ce au generat-o: *„Toată slava și lărgimea vi s-au dat și [apoi] s-a împlinit [cu voi] ceea ce s-a scris. Cel iubit [al Meu] a mâncat și a băut și s-a lățit și s-a îngrășat și a dat cu piciorul. De aici [vin] rivalitate și invidie, vrajbă și neînțelegere, prigoană și tulburare, război și sclavie. În acest fel, cei fără de cinste au fost ridicați împotriva celor aflați în cinstire, cei tineri împotriva celor bătrâni. Din această pricină dreptatea și pacea sunt foarte îndepărtate [de voi] câtă vreme fiecare a părăsit teama de Dumnezeu și și-a pierdut vederea în ceea ce privește credința în El și nu umblă întru legiuirile poruncilor Lui, nici nu se comportă după cum s-ar cuveni [să se comporte] față de Hristos. Ci fiecare gonește [în viață] potrivit poftelor inimii sale celei rele, care au provocat rivalitate*

84 *I Padri Apostolici,* op. cit., p. 45.

nedreaptă și lipsită de cuviință, prin care a intrat [totodată] și moartea în lume."[85]

Din cele prezentate de către Sfântul Clement, se pare că cei răzvrătiți nu erau mulți, dar având o puternică personalitate ei au primit aprobarea tacită a celorlalți membrii ai comunității din Corint, obținând chiar exilarea clericilor contestați.[86] Sfântul Clement argumentează pe larg faptul că răzvrătirea are ca motiv invidia și mândria, iar îndepărtarea ei se poate realiza numai prin practicarea virtuților creștine: dragostea, pocăința, ascultarea, evlavia și smerenia. Prin practicarea acestor virtuți, ei vor reuși să îndepărteze din sufletele lor invidia, care a dat naștere la aceste tulburări, și astfel va aduce pacea, liniștea și ordinea în Biserica lor. Pentru a-i motiva în practicarea acestor virtuți Sfântul Clement Romanul le dă exemple din Vechiul Testament, din viața Mântuitorului Isus Hristos și a sfinților. De asemenea, el dă ca și exemplu armonia din natură, bunătatea lui Dumnezeu, Învierea și făgăduințele viitoare.

Prin exemple din Sfânta Scriptură arată în capitolul patru, că din invidie și mândrie Cain l-a ucis pe Abel, Isaac l-a prigonit pe Iacob, Iosif a fost prigonit de frații săi, Moise a fost prigonit de către Faraon, iar David a fost prigonit de Saul.

După ce prezintă exemple de invidie și de mândrie din Vechiul Testament, Sfântul Clement, vine cu exemple din Noul Testament, arătându-le cum au suferit creștinii din Roma, care au fost prigoniți de către păgâni în timpul persecuției lui Nero, dar cum au suferit și cei doi mari corifei ai creștinismului Sfinții Apostoli Petru și Pavel, din cauza acestor patimi: „*Dar pentru a*

---

[85] *1 Clement*, 3, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 51.

[86] Pr. Conf. Dr. Marius Țepelea, op. cit., p. 421.

lăsa de-o parte exemplele din vechime, să trecem la cei care au devenit „atleți" cu foarte puțin timp înainte, să cercetăm exemplele nobile din generația noastră. Din cauza rivalității și a invidiei, cei mai mari și mai drepți stâlpi [ai Bisericii] au fost prigoniți și s-au luptat ca niște atleți până la moarte. Să îi punem înaintea ochilor noștri pe bunii apostoli: pe Petru, care, din pricina rivalității nedrepte, nu una, nici două, ci mai multe chinuri a suferit și, astfel, dând mărturie, s-a dus către locul de slavă ce i se cuvenea. Din rivalitate și vrajbă, Pavel a primit premiul pentru răbdarea [sa] După ce a purtat de șapte ori lanțuri, după ce a fost pus pe fugă, după ce a fost bătut cu pietre, făcându-se propovăduitor și în Răsărit, și în Apus, a primit nobilul renume datorită credinței lui. Învățând întreaga lume dreptatea și ajungând până la cele mai îndepărtate hotare ale Apusului și dând mărturie înaintea conducătorilor s-a eliberat astfel, din lume și a fost ridicat către locul cel sfânt, devenind [pentru toți] cel mai important model de răbdare."[87].

Sfântul Clement este convins că rădăcina tuturor nenorocirilor din Biserica corintenilor este invidia, iar în stilul omiliei sinagogale, cu exemple din Vechiul și din Noul Testament, le prezintă acestora efectele nefaste ale invidiei. De asemenea, el le dă exemple din istoria recentă a creștinismului, amintindu-le că Sfinții Apostoli Petru și Pavel au îndurat multe suferințe datorită invidiei, iar în ultima perioadă „*o mare mulțime de aleși*" au avut de suferit din cauza acestui păcat, făcând aici referire la persecuțiile ordonate de către împăratul Domițian în anul 95/96 d.Hr.[88]

[87] *1 Clement*, 5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 53-55.

[88] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, *Istoria Literaturii Creștine Vechi Grecești și Latine, I, De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare,* Traducere de Hanibal Stănciulescu și Gabriela Sauciuc, Ediție îngrijită de Ioan-Florin Florescu, Polirom, Iași, 2001, p. 122.

Pe lângă exemplele prezentate din Vechiul și Noul Testament, Sfântul Clement, le arată efectele dezastruoase ale acestor patimi, care au distrus cetăți și nații mari: *„Rivalitatea și vrajba a[u] ruinat cetăți mari și a[u] stârpit nații mari.”*[89]

Pentru a combate aceste patimi, care sunt atât de grave prin efectele lor, Sfântul Clement face apel la trezirea conștiinței, la respectarea tradițiilor, aducându-le aminte corintenilor de Jertfa Mântuitorului Isus Hristos, care: *„a adus întregii lumi harul pocăinței.”*[90] Pocăința este așadar, medicamentul acestor patimi și de aceea, le prezintă exemple de pocăință, dar și cum au reușit să se salveze cei care au practicat această virtute. Pocăința μετάνοια, reprezintă schimbarea modului de a gândi, dar și de a se comporta, iar în cadrul *Epistolei,* ea ocupă un loc central, pentru că numai ea este aceea, care poate rezolva situația tensionată din cadrul Bisericii din Corint. Pe parcursul istoriei omenirii, Dumnezeu a acordat putința pocăinței la toți cei care au dorit să se întoarcă la El.[91]

Începe cu exemple din Vechiul Testament, de la Noe și Iona, arătându-le că toți care au ascultat și s-au pocăit s-au salvat. Continuă să vorbească despre importanța pocăinței, amintindu-le de îndemnul pe care profeții Iezechil și Isaia l-au făcut evreilor pentru a se pocăi de greșelile lor și pentru a primi iertare: *„Slujitorii harului lui Dumnezeu au grăit prin Spiritul Sfânt, despre pocăință. Dar și Însuși Stăpânul tuturor a grăit despre pocăință cu jurământ: „Căci [așa cum] Eu sunt viu”, zice Domnul, „nu voiesc moartea păcătosului, ci pocăința [lui]”, adăugând și o bună*

---

[89] *1 Clement,* 6, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 55.
[90] *1 Clement,* 7, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 57.
[91] Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., p. 116.

povățuire: „Pocăiți-vă, casă a lui Israel, de nelegiuirea voastră! Le-am spus fiilor poporului Meu: Chiar dacă păcatele voastre ar fi de la pământ până la cer și chiar dacă ar fi mai roșii decât bobițele de cârmâz și mai negre decât [pânza de] sac, și [totuși, dacă] vă veți întoarce spre Mine din toată inima și veți spune Tată! vă voi asculta pe voi ca pe un popor sfânt." Și în alt loc spune așa: „Spălați-vă și deveniți curați, îndepărtați din sufletele voastre răutățile [care sunt] înaintea ochilor Mei; puneți capăt răutăților voastre; învățați să faceți bine[le], căutați judecata, izbăviți-l pe cel nedreptățit, [drept] judecați-l pe orfan și faceți dreptate văduvei! Și veniți ca să stăm de vorbă!, zice Domnul. „Și chiar de vor fi păcatele voastre [roșii] ca purpura, ca zăpada [le] voi albi, iar de vor fi precum roșeața, ca lâna [le] voi albi. Și dacă veți vrea și Mă veți asculta, veți mânca bunătățile pământului, iar dacă nu veți vrea și nu Mă veți asculta, sabia vă va mistui; căci gura Domnului a grăit acestea! Așadar, pentru că voiește ca toți cei iubiți ai Săi să aibă parte de pocăință, a întărit [aceste cuvinte] prin voința Sa cea atotstăpânitoare."[92]

După ce le explică importanța pocăinței pentru obținerea iertării, în capitolele 9-12, Sfântul Clement Romanul le arată acestora, cu exemple din Vechiul Testament, că prin dragoste și ascultare Enoh s-a înălțat la cer, Noe a scăpat de potop, Avraam a fost găsit credincios, Lot a scăpat din Sodoma, iar Rahav, care a fost prostituată, pentru credința și ospitalitatea ei a fost salvată din Ierihon, când a fost cucerită această cetate. După ce le prezintă aceste exemple de pocăință din Vechiul Testament, Sfântul Clement le arată cât de importantă este smerenia, pentru stingerea conflictului care a izbucnit din mândrie. Astfel,

92 *1 Clement, 8*, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 57-59.

că numai acolo unde este prezentă smerenia coboară pacea lui Dumnezeu, care dăruiește atmosfera necesară unității mult dorită în Biserica din Corint.[93]

În capitolul al treisprezecelea, Sfântul Clement îi îndeamnă pe corinteni să îndepărteze de la ei mândria și toate patimile care se nasc din aceasta, dar și să practice virtuțile creștine, așa cum este scris în Sfânta Scriptură: „*Așadar, fraților, să fim cu cuget smerit, lepădând toată îngâmfarea și înfumurarea, și purtarea necugetată și pornirile mânioase, și să facem ceea ce a fost scris. Căci spune Spiritul cel Sfânt: „Să nu se laude înțeleptul cu înțelepciunea sa, nici cel puternic cu puterea sa, nici bogatul cu bogăția sa, ci cel ce se va lăuda să se laude cu Domnul, ca să Îl caute [pe Domnul și să facă] judecată și dreptate"; amintindu-ne de cuvintele Domnului Isus, pe care le-a grăit învățând despre blândețe și îndelungă răbdare. Căci a spus așa: „Miluiți, ca să fiți miluiți; iertați, ca să vi se ierte vouă; cum faceți, așa vi se va face vouă; cum dăruiți, așa vi se va dărui vouă; cum judecați, așa veți fi judecați; câtă bunătate arătați [voi], atâta bunătate vi se va arăta [și vouă]; cu ce măsură măsurați, cu aceeași vi se va măsura [și] vouă." Prin această poruncă și prin îndemnurile acestea să ne întărim pe noi înșine spre a umbla, cu cuget smerit, întru ascultarea de cuvintele Lui cele pline de sfințenie. Căci zice cuvântul sfânt: „Spre cine voi privi, dacă nu spre cel blând și liniștit și spre cel ce se cutremură de spusele Mele*?"[94] Așadar, prin unii membrii din cadrul comunității din Corint, aceasta s-a făcut vinovată de cele mai grave păcate ca: mândria, invidia și neascultarea, păcate care contravin esenței creștinismului care este iubire și smerenie. Prin exemplele citate din Vechiul și din Noul

---

[93] E. Schweizer, *The Church as the Body of Christ*, Richmond, 1964, p. 60.

[94] *1 Clement*, 13, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 65.

Testament, pentru a combate păcatele săvârșite de corinteni, ne demonstrează faptul că Sfântul Clement a avut un mare spirit apostolic pe care a înțeles că trebuie să-l folosească în această situație.[95]

Datorită dezordinii pe care a produs-o mândria și neascultarea, în cadrul Bisericii din Corint, Sfântul Clement, îi îndeamnă pe aceștia să asculte mai mult de Dumnezeu, decât de cei care din mândrie au produs aceste dezbinări și rivalități recomandându-le să se poarte cu bunătate, milostivire și blândețe: *„Așadar, drept și îngăduit [este] frați să devenim mai degrabă ascultători lui Dumnezeu decât să le urmăm celor ce prin îngâmfare și neorânduială [au devenit] începătorii odioasei rivalități. Căci nu vom suferi o pagubă ca oricare alta, ci, mai curând, o mare primejdie dacă ne vom încredința cu nepăsare vrerilor [acelor] oameni care țintesc cearta și răzmelițele, spre a ne înstrăina de tot ceea ce este bun. Să ne purtăm cu bunătate între noi, potrivit cu milostivirea și blândețea Celui ce ne-a făcut pe noi. Căci s-a scris: „Cei buni vor fi locuitori ai pământului, iar cei fără de răutate vor fi lăsați [să trăiască] pe el, pe când cei ce calcă legea vor fi nimiciți de pe el" Și iarăși spune: L-am văzut pe cel lipsit de evlavie preînălțându-se și ridicându-se precum cedrii Libanului; și am trecut [apoi] și iată, nu [mai] era; și am căutat locul lui și l-am găsit. Păzește nerăutatea și privește după dreptate, pentru că omul pașnic are [în urma lui] o rămășiță."*[96] Astfel, Creatorul cere în schimb căință, supunere, credință, umilință, blândețe, pace și înțelegere, frică de Dumnezeu, iar toate aceste virtuți sunt prezentate cu exemple biblice.[97]

---

[95] Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., p. 116.

[96] *1 Clement,* 14, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 65-67.

[97] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 122.

Față de mândria de care dau dovadă tinerii din Corint, Sfântul Clement le prezintă acestora ca model de ascultare și smerenie pe Mântuitorul Isus Hristos: *„Căci Hristos este al celor ce cugetă smerit, nu al celor ce se ridică deasupra turmei Lui. Sceptrul măreției lui Dumnezeu, Domnul Isus Hristos, nu a venit în fastul îngâmfării, nici al trufiei – deși ar fi putut* [*să facă aceasta*] *–, ci smerit la cuget, după cum grăise despre El Spiritul cel Sfânt.”*[98]

Le aduce aminte, că Mântuitorul Isus Hristos s-a supus pătimirilor, iar în acest sens citează tot capitolul 52 din profetul Isaia, îndemnându-i să practice smerenia: *„Vedeți, bărbați iubiți, cine este Cel ce ni s-a dat drept model! Căci dacă Domnul S-a smerit la cuget într-atât, ce ar trebui să facem noi, cei care am venit prin El sub jugul harului Său?”*[99]

Mai mult, pentru a-i convinge pe tinerii din Corint să practice ascultarea față de cei mai bătrâni, Sfântul Clement Romanul, în capitolul al șaptesprezecelea le prezintă ca model de ascultare pe prorocii Vechiului Testament: Ilie, Elisei, Iezechiel, dar și pe toți cei care au fost un model prin comportamentul lor: *„Să devenim imitatori și ai acelora care au umblat în piei de capră și în piei de oaie, predicând venirea lui Hristos! Ne referim la Ilie și Elisei, dar și încă la Iezechiel, profeți; pe lângă aceștia și la cei care și-au dovedit caracterul printr-o bună mărturie.”*[100] Le amintește corintenilor de smerenia și ascultarea lui Avraam, de sfințenia vieții lui Iov, de smerenia lui Moise, iar în capitolul al optsprezecelea îl prezintă ca model pe psalmistul David și citează tot Psalmul cincizeci. Astfel, Sfântul Clement

---

[98] *1 Clement*, 16, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 69.
[99] *1 Clement*, 16, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 71.
[100] *1 Clement*, 17, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 71.

scoate în evidență importanța decisivă a pocăinței în cazul tulburărilor din Corint.[101]

După ce Sfântul Clement le prezintă aceste modele de virtute din Vechiul Testament, în capitolul al nouăsprezecelea îi îndeamnă să urmeze smerenia, ascultarea și bunătatea acestora, să fie împăciuitori și să lase mânia la o parte, aducându-le aminte de îndelunga răbdare a Tatălui Ceresc: *„Prin urmare, atitudinea smerită și supusă, prin ascultare, a unor [oameni] atât de mulți și de acest fel, care și-au dovedit caracterul printr-o bună mărturie, ne-a făcut mai buni nu numai pe noi toți, ci și generațiile dinaintea noastră – pe [toți] cei care au primit cuvintele Lui în teamă și adevăr. Astfel, după ce ne-am făcut părtași unor fapte [atât de] multe, [de] slăvite, să ne reîntoarcem la scopul păcii, care ne-a fost încredințat dintru început, și să ne ațintim privirile spre Tatăl și Creatorul întregii lumi ca să fim alipiți de preacuviincioasele și covârșitoarele daruri și binefaceri ale păcii [Sale]. Să-l privim cu mintea și să pătrundem cu ochii sufletului spre voia Sa îndelung răbdătoare! Să cugetăm cât de lipsit este de orice urmă de mânie față de întreaga Sa creație!”*[102]

Pentru Sfântul Clement darurile și binefacerile păcii oferite de către Dumnezeu, reprezintă ultima sursă a armoniei. Această armonie se răsfrânge și se regăsește în tot universul și de aceea în capitolul douăzeci, Sfântul Clement prezintă ca model armonia din cadrul naturii, iar în încheiere, îi îndeamnă pe tinerii corinteni la pace și bună-înțelegere, așa cum există ea în această lume pe care a creat-o Dumnezeu: „*Cerurile, care se mișcă prin purtarea Sa de grijă, în pace I se supun. Atât ziua, cât și*

101 Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., pp. 116-117.

102 *1 Clement,* 19, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 75.

noaptea își încheie cursul care le-a fost rânduit de către El, fără să se împiedice una pe alta. Din însărcinarea Sa, și soarele și luna, și cetele de stele se rotesc în crugurile care le-au fost rânduite, în deplină-înțelegere, fără nici o abatere. Pământul cel purtător de rod, potrivit voii Sale, face să răsară hrană din belșug, la vremurile cuvenite și pentru oameni, și pentru fiare, și pentru toate viețuitoarele care sunt pe [pământ], fără să se împotrivească și fără să schimbe ceva din cele hotărâte de El. Atât tărâmurile de nepătruns ale abisurilor, cât și [tărâmurile] de nedescris ale adâncurilor prin aceleași porunci sunt ținute. Scobitura mării celei nemărginite, după ce a fost strânsă prin lucrarea Sa creatoare în adunările [ei], nu trece peste stavilele ce i-au fost puse de jur împrejur, ci precum i-a poruncit ei, așa [și] face. Căci [i-]a spus: „Până aici vei veni și valurile tale în tine se vor sparge!” Oceanul [care este] nemărginit pentru oameni și lumile de dincolo de el sunt rânduite prin aceleași așezăminte ale Stăpânului. Perioadele de primăvară, de vară, de toamnă și de iarnă se succed în pace una după alta. Popasurile vânturilor fără poticnire își împlinesc, la sorocul cuvenit, lucrarea [rânduită] lor. Și izvoarele cele veșnic-curgătoare, care au fost plăsmuite spre desfătare și sănătate, oferă fără încetare oamenilor sânii [lor] de-viață-dătători. Și cele mai neînsemnate dintre viețuitoare își fac adunările lor în deplină-înțelegere și pace. Pe toate acestea, Marele Făuritor și Stăpânul tuturor le-a rânduit să fie în pace și deplină-înțelegere, făcând bine tuturor, dar mai presus de toate, nouă, celor ce am alergat la îndurările Sale prin Domnul nostru Isus Hristos. Căruia [să-I] fie slava și măreția în vecii vecilor! Amin.”[103]

Această lecție de ordine, bună înțelegere și supunere, pe care întreaga natură o dă în permanență, trebuie să fie un exemplu

[103] *1 Clement*, 20, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 77-79.

și pentru tinerii din Corint care sunt certați cu disciplina. Astfel, ei ar trebui să reflecteze ca nu cumva binefacerile lui Dumnezeu să se întoarcă în osândire, dacă ei nu voiesc să săvârșească în înțelegere cele bune și plăcute Lui, trăindu-și viața în chip de bunătatea Sa.[104]

Ca un adevărat părinte spiritual, în capitolul douăzeci și unu, Sfântul Clement vorbește despre binefacerile pe care Dumnezeu, le-a revărsat asupra noastră. De aceea, viața noastră trebuie trăită în concordanță cu aceste binefaceri, pentru că dacă trăim o viață în chip nevrednic și în păcate, ele se vor transforma în judecată, deoarece Dumnezeu este Cel care cunoaște și gândurile noastre cele ascunse: „*Vedeți, iubiților, ca nu cumva multele Lui binefaceri să nu ni se facă nouă tuturor spre judecată, dacă [noi], petrecându-ne viața într-un chip nevrednic de El, nu vom săvârși în deplină înțelegere cele bune și plăcute înaintea [ochilor] Lui. Căci spune undeva: Spiritul Domnului – lampă care cercetează tainițele pântecelui. Să luăm seama cât de aproape este [El] și că nici unul din gândurile noastre, nici una dintre socotelile pe care ni le facem nu-I rămâne ascuns. Așadar, este drept ca noi să nu ieșim din voia Sa. Mai bine să facem supărare unor oameni nepricepuți și fără minte, care se semețesc și se fălesc în îngâmfarea discursului lor, decât lui Dumnezeu.*"[105] Sfântul Clement le amintește că neascultarea față de poruncile lui Dumnezeu, duce la călcarea voii Sale, și de aceea este mai bine ca ei să asculte și să împlinească aceste porunci, decât să asculte de cei care din neștiință și nepricepere se laudă cu discursurile lor și aduc dezbinare.

---

104 Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., p. 117.

105 *1 Clement*, 21, 1-5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 79.

Ca un om care a beneficiat de o educație aleasă, Sfântul Clement și-a dat seama de problemele pe care le creează lipsa educației și în acest sens, el vorbește despre importanța educației spunând că pe Mântuitorul Isus Hristos care s-a jertfit pentru noi trebuie sa-L adorăm, pe conducători să-i respectăm, pe bătrâni să-i cinstim, pe tineri să-i educăm în frica de Dumnezeu, iar femeile să fie educate în iubire și castitate: *„Pe Domnul Isus Hristos, al Cărui sânge s-a dat pentru noi, să-L adorăm; pe conducătorii noștri să-i respectăm, pe bătrâni să-i cinstim, pe tineri să-i educăm în educația fricii de Dumnezeu; pe femeile noastre să le îndreptăm către ceea ce este bun. [Acestea] să vădească obiceiul cel vrednic de iubire al castității, să își demonstreze voia neprefăcută a blândeții lor, să facă vădită, prin felul în care vorbesc, cuviința limbii lor, să își manifeste iubirea fără să încline [mai mult într-o parte sau în alta], ci, după cum este legiuit [de El], egală față de toți cei care se tem de Dumnezeu. Copiii noștri să aibă parte de educația cea în Hristos: să învețe câtă tărie are înaintea lui Dumnezeu smerita cugetare, ce putere are înaintea lui Dumnezeu o iubire pură, cum teama de El [este] frumoasă și mare, și mântuitoare pentru toți cei ce viețuiesc întru El după cum este legiuit în cuget curat. Căci [El] este cercetător al gândurilor și al planurilor [noastre]. Negreșit, suflarea Lui este în noi și, când va vrea, [ne-]o va lua* [*înapoi*].[106]

În capitolul douăzeci și doi al *Epistolei*, Sfântul Clement spune că această educație are ca și temelie credința: *„Iar pe toate acestea le întărește credința cea întru Hristos.”*[107] Cu citate din Psalmi, Sfântul Clement continuă să accentueze importanța virtuților, dar mai ales să îndemne la practicarea lor de către creștini și să condamne în același timp cu tărie păcatele.

---

[106] *1 Clement*, 21, 6-9, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 79.

[107] *1 Clement*, 22, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 81.

În capitolul douăzeci și trei, Sfântul Clement spune că mila și darurile lui Dumnezeu, se răsfrâng asupra celor care Îl caută și se apropie de El cu cuget curat și de aceste daruri nu trebuie să se îndoiască nimeni.

Învierea din morți a fost una din marile probleme cu care s-au confruntat corintenii, încă din timpul Sfântului Apostol Pavel. Credința în învierea morților nu era încă consolidată în cadrul comunității din Corint, datorită influenței mediilor sociale eterogene. Astfel, evreii aveau o concepție vagă despre învierea morților, iar grecii o considerau aberantă. Să ne aducem aminte de discursul Sfântului Apostol Pavel din Areopag, la Atena, atunci când grecii l-au auzit vorbind despre învierea morților, au zis către el: *„Și auzind ei despre învierea morților, unii l-au luat în râs, iar alții au zis :Te vom asculta despre aceasta și altădată.”* Fapte 17, 32.

Sfântul Apostol Pavel cunoscând această problemă, care exista în cadrul puternicei, dar mult prea tinerei comunități din Corint, în prima *Epistolă*, pe care o trimite corintenilor de la Efes în anul 56/57 d.Hr., vorbește despre învierea morților și afirmă categoric că Mântuitorul Isus Hristos a înviat din morți: *„Că înainte de toate v-am predat ceea ce și eu am primit: că Hristos a murit pentru păcatele noastre, potrivit Scripturilor, că a fost îngropat și că a înviat a treia zi, după Scripturi; și că i S-a arătat lui Chefa*[108]*, apoi Celor Doisprezece; după aceea s-a arătat în același timp la peste cinci sute de frați – dintre care cei mai mulți trăiesc până astăzi, iar unii au adormit – după aceea i S-a arătat lui Iacob, apoi tuturor apostolilor; iar la urmă tuturor, ca unui născut înainte de vreme, mi S-a arătat și*

[108] Chefa este numele aramaic al Sfântului Apostol Petru.

mie. Căci eu sunt cel mai mic dintre apostoli; căci nu sunt vrednic să mă numesc apostol, pentru că am prigonit Biserica lui Dumnezeu. Dar prin harul lui Dumnezeu sunt ceea ce sunt, și harul Său care este în mine n-a fost în zadar; dimpotrivă, m-am ostenit mai mult decât ei toți – dar nu, nu eu, ci harul lui Dumnezeu care este în mine. Prin urmare, ori că sunt ei, noi așa propovăduim și voi așa ați crezut. Iar dacă se propovăduiește că Hristos a înviat din morți, atunci cum de zic unii dintre voi că nu există înviere a morților? Dacă nu există înviere a morților, atunci nici Hristos n-a înviat. Iar dacă Hristos n-a înviat, atunci zadarnică este propovăduirea noastră, zadarnică și credința voastră. Ba încă ne aflăm și martori mincinoși ai lui Dumnezeu, pentru că împotriva lui Dumnezeu am mărturisit că El L-a înviat pe Hristos, pe Care deci nu L-a înviat de vreme ce morții nu învie. Căci dacă morții nu învie, atunci nici Hristos n-a înviat. Iar dacă Hristos n-a înviat zadarnică vă este credința, voi sunteți încă în păcatele voastre. Și atunci, și cei ce au adormit în Hristos au pierit. Iar dacă noi numai pentru viața aceasta nădăjduim în Hristos, suntem mai de plâns decât toți oamenii. Dar acum Hristos a înviat din morți, fiind începătură (a învierii) celor adormiți. Că de vreme ce printr-un om a venit moartea, tot printr-un om a venit învierea morților. Căci după cum toți mor în Adam, tot așa toți vor învia întru Hristos.” I Cor. 15, 3-22.

Cu dragoste părintească, Sfântul Clement Romanul dorește să le întărească corintenilor și mai mult credința în învierea morților și de aceea începând cu capitolul douăzeci și patru le vorbește despre ea: *„Să înțelegem, iubiților, în ce fel ne arată Stăpânul necontenit că va fi învierea, a cărei începătură L-a făcut pe Domnul Isus Hristos, ridicându[-L] din morți. Să privim, iubiților, învierea care se petrece în [fiecare] moment. Ziua și noaptea ne*

descoperă o înviere, noaptea adoarme, ziua se ridică; pleacă ziua, vine [iarăși] noaptea. Să luăm aminte la roade: cum și în ce fel se face semănatul. A ieșit cel ce seamănă și a aruncat în pământ fiecare sământă, care după ce au căzut în pământ, [fiind] uscate și neacoperite, se strică. Apoi, din stricăciune; măreția Proniei Stăpânului le ridică pe ele și dintr-o singură [sământă] cresc mai multe și aduc rod."[109]

După ce aduce argumente naturale despre învierea morților în capitolele douăzeci și cinci și douăzeci și șase, Sfântul Clement, dorește să le întărească corintenilor și mai mult această credință, despre învierea morților vorbindu-le despre legenda păsării Phoenix. El este primul scriitor creștin care încearcă să realizeze o conexiune între înviere și legenda păsării Phoenix.

În descrierea acestei legende, Sfântul Clement face o sinteză între relatarea lui Herodot din *Historiae* II, 73 și cea a lui Pliniu cel Bătrân din *Naturalis Historia* 10, 2., ceea ce ne arată faptul că, el a fost un om cu o cultură vastă. Sfântul Clement Romanul relatează corintenilor această legendă a păsării Phoenix din rațiuni apologetice, dar mai ales pentru a susține cu argumente naturale, în fața celor ce se îndoiau, că însăși natura prezintă mărturii despre înviere: *„Să cercetăm semnul extraordinar care are loc în ținuturile de la răsărit, adică, [în] cele din preajma Arabiei. Căci [acolo] este o pasăre, care are numele Phoenix. Ea, fiind singură în soiul ei, trăiește cinci sute de ani și, când s-a apropiat deja de pieirea ei în moarte, își face sieși un cuib de îngropăciune din tămâie și din smirnă și celelalte miresme, în care, atunci când se împlinește timpul, intră și moare. Iar când carnea [îi] putrezește, se naște un vierme, căruia, hrănindu-se cu umezeala din*

[109] *1 Clement*, 24, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 83.

vietatea moartă, îi cresc aripi. Apoi, după ce a ajuns la deplinătatea speciei sale, ridică acel cuib în care se află oasele înaintașului și, cărându-le din ținutul Arabiei până în Egipt, ajunge în [cetatea] numită Heliopolis. Și ziua, în văzul tuturor, coborând pe altarul Soarelui, se așează pe acestea și pornește, astfel, înapoi. Atunci preoții cercetează însemnările de peste veacuri și află că ea venise când al cinci sutelea an s-a împlinit. Să socotim, atunci, [oare], că este un lucru mare și minunat dacă Făcătorul tuturor va săvârși învierea celor ce Îi slujesc potrivit legiuirilor [Sale], având încredere în credința [cea] bună, când chiar și printr-o pasăre ne arată măreția făgăduinței Sale? Căci spune undeva: „Și mă vei ridica și mă voi mărturisi Ție"; și „M-am culcat și am adormit; M-am trezit" „că[ci] Tu ești cu mine." Și din nou Iov spune: „Și vei învia această carne a mea, care a îndurat toate acestea."[110] Astfel, pentru cei care se tem de Dumnezeu, El își va ține promisiunile, în primul rând cea cu privire la înviere.[111]

După ce aduce aceste argumente, prin care dorește să le întărească corintenilor credința în învierea morților, în capitolul douăzeci și șapte, Sfântul Clement le vorbește despre credință, dar și despre atotputernicia lui Dumnezeu: *„Așadar, să se reaprindă în noi credința Lui și să înțelegem că toate sunt pentru El aproape! Prin cuvântul măreției Lui le-a constituit pe toate și [tot] prin cuvânt poate să le nimicească."*[112] Așadar, de Dumnezeu trebuie să te apropii de cu inima curată, care încă de la începutul lumii, îndreaptă oamenii prin credință, dar aceasta nu înseamnă că faptele sunt mai puțin importante pentru credincioși, deoarece însuși Dumnezeu a trudit în timpul creației.[113]

---

110 *1 Clement*, 25-26, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 83-851.
111 Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 122.
112 *1 Clement*, 27, 3-4, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 85.
113 Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 122.

În capitolul douăzeci și opt, după ce vorbește despre atotcunoașterea lui Dumnezeu, Sfântul Clement, îndeamnă la părăsirea păcatelor, pentru a fi învredniciți de milostivirea divină la: „*judecățile viitoare*". Pentru a beneficia de mila divină, în capitolul douăzeci și nouă Sfântul Clement recomandă ca din puritatea sufletului și din iubire să fie înălțate cererile către Părintele Ceresc: „*Să ne apropiem, așadar, de El întru sfințenia sufletului, înălțând către El mâini neprihănite și neîntinate, iubindu-L pe blândul și milostivul nostru Tată, Care pentru Sine ne-a făcut pe noi o parte din alegerea* [Sa]."[114]

Pentru a ajunge la sfințenia la care ne cheamă Dumnezeu, în capitolul treizeci Sfântul Clement îi îndeamnă pe corinteni la săvârșirea faptelor bune, dar și să fugă de toate păcatele, care au adus dezbinarea în cadrul comunității lor: „*Ei bine, fiindcă suntem o bucată sfântă, să săvârșim toate cele [care sunt proprii] sfințeniei, fugind de clevetiri, de însoțiri spurcate și necurate, de beții și de inovații, de pofte josnice și de respingătorul adulter și de josnica trufie. Căci Dumnezeu, spune [Scriptura], le stă împotrivă celor trufași, pe când celor smeriți le dă har. Să ne alipim, dar, de aceea cărora li s-a dăruit har de la Dumnezeu! Să ne îmbrăcăm cu buna-înțelegere [între noi], fiind smeriți în cugetare, arătând stăpânire de sine, ținându-ne departe de orice murmur și clevetire, arătându-ne drepți prin fapte și nu prin cuvinte. Căci zice [Scriptura]: Cel ce spune multe va și asculta, la rândul său; oare cel care vorbește frumos crede că este [și] drept? Binecuvântat cel născut din femeie, [dar] care are o viață scurtă. Să nu fii bogat în vorbe! Lauda noastră să fie în Dumnezeu și nu de la noi înșine! Căci Dumnezeu îi urăște pe cei ce*

[114] *1 Clement*, 29, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 87.

se laudă pe sine. Mărturia faptei noastre bune să fie dată de alții, așa cum le-a fost dată [și] părinților noștri cei drepți. Îndrăzneală, aroganță și cutezanță au cei ce au fost blestemați de Dumnezeu; bunătate, smerită cugetare și blândețe se află la cei care au fost binecuvântați de Dumnezeu."[115]

În capitolele treizeci și unu și treizeci și doi, Sfântul Clement le arată corintenilor cu exemple din Vechiul Testament, cum s-au bucurat de binecuvântarea lui Dumnezeu toți cei care au fost drepți, credincioși și smeriți.

Sfântul Clement după ce le prezintă aceste modele de urmat, în capitolul treizeci și trei îi îndeamnă pe aceștia să săvârșească cât mai mult bine. Le aduce aminte de facerea lumii, dar și de faptul că Dumnezeu se bucură când creația Sa este în armonie. De aceea, Dumnezeu l-a creat pe om ultimul, ca el să stăpânească această creație. De asemenea, le reamintește că toți drepții au săvârșit fapte bune, iar prin urmare și ei sunt datori să urmeze aceste modele: „*Să observăm că toții drepții au fost împodobiți cu fapte bune și [că] Însuși Domnul, împodobindu-Se cu fapte bune, S-a bucurat. Așadar, având un asemenea model, să ne apropiem, fără preget, de voința Sa; să lucrăm cu toată puterea noastră lucrarea dreptății!*"[116]

În capitolul treizeci și patru, Sfântul Clement le spune corintenilor că nu trebuie să se lenevească în săvârșirea faptelor bune, ci din contră să fie cât mai râvnitori la săvârșirea acestora. Astfel, îi îndeamnă să se supună voinței lui Dumnezeu, așa cum se supun și sfinții îngeri. Aceștia îi slujesc lui Dumnezeu în unitate și ascultare, un exemplu care ar trebui să fie urmat de

---

[115] *1 Clement*, 30, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 89.

[116] *1 Clement*, 33, 7, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 93.

către toate comunitățile creștine. Așa după cum îngerii Îl slăvesc pe Creator ca și când ar cânta unul singur dintre ei, tot așa și cugetul creștinilor ar trebui să fie unul, fără dezbinare, imitând lauda îngerilor.[117]

Prezentându-le ca și model armonia cerească, Sfântul Clement îi îndeamnă pe corinteni să urmeze acest model pentru a beneficia de marile făgăduințe pe care le-a promis Dumnezeu: *„Așadar, și noi, adunându-ne laolaltă cu conștiință în deplină înțelegere, ca dintr-o singură gură să strigăm către El cu înflăcărare pentru ca și noi să fim părtași la marile și slăvitele Sale făgăduințe. Căci spune: Ochiul nu le-a văzut și urechea nu [le-]a auzit și la inima omului nu s-au suit, atât de mari [sunt cele] pe care le-a pregătit Domnul celor ce-L așteaptă."*[118] Sfântul Clement le reamintește corintenilor, că despre aceste făgăduințe le-a vorbit și Sfântul Apostol Pavel când le-a trimis prima *Epistolă* (I Cor. 2,9). Pentru a obține bunurile făgăduite, trebuie să te supui voinței lui Dumnezeu așa cum fac și sfinții îngeri.[119]

Sfântul Clement, continuă să prezinte în capitolul treizeci și cinci, care sunt darurile pe care Dumnezeu le-a pregătit pentru cei care Îl așteaptă pe El: *„Cât de fericite și de minunate sunt darurile lui Dumnezeu, iubiților! Viață spre nemurire, strălucire spre dreptate, adevăr spre îndrăzneală, credință spre încredințare, stăpânire de sine spre sfințenie! Iar toate acestea erau în puterea noastră de înțelegere."*[120]

Pentru a obține aceste daruri, Sfântul Clement îi sfătuiește pe corinteni să se lupte, prin practicarea virtuților și îndepărtarea

---

[117] W. Van Unnick, *I Clement 34 and the Sanctus*, în: VC, 5/1951, p. 240.
[118] *1 Clement*, 34, 7-8, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 95.
[119] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 122.
[120] *1 Clement*, 35, 1-2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 95.

de la păcate: *„Însă cum se va întâmpla aceasta iubiților? [Se va întâmpla numai] dacă cugetul nostru va fi fost cu credință statornică înspre Dumnezeu, dacă vom căuta cele bineplăcute și bineprimite de El, dacă vom împlini cele ce se potrivesc cu voirea Sa cea fără de prihană și [numai dacă] vom urma calea adevărului, lepădând de la noi toată nedreptatea, și fărădelegea, lăcomia, neînțelegerile, murmurele și clevetirile, ura față de Dumnezeu, trufia și îngâmfarea, slava deșartă și lipsa de ospitalitate."*[121]

În capitolul treizeci și șase, Sfântul Clement Romanul după ce arată drumul care duce la mântuire, spune că aceasta este posibilă datorită întrupării Mântuitorului Isus Hristos: *„Aceasta e calea iubiților, în care am aflat mântuirea noastră, pe Isus Hristos, arhiereul prinoaselor noastre, ocrotitorul și ajutătorul slăbiciunilor noastre. Prin El ne ațintim privirea spre înălțimile cerurilor; prin El privim ca într-o oglindă, înfățișarea Lui cea neprihănită și preînaltă, prin El ne-au fost deschiși ochii minții; prin El cugetul nostru cel nechibzuit și întunecat reînflorește în lumină; prin El Stăpânul a voit ca noi să gustăm din cunoașterea cea nemuritoare."*[122] Așadar, calea care ne permite să obținem bunurile făgăduite este Mântuitorul Isus Hristos.[123]

După ce face o scurtă paranteză, în care argumentează Învierea și Judecata din urmă la care își vor primi răsplata toți cei care s-au lăsat conduși de invidie, dar și cei care au fost ascultători. Sfântul Clement Romanul arată necesitatea supunerii[124] în capitolul treizeci și șapte îndemnând la

---

[121] *1 Clement*, 35, 5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 95.

[122] *1 Clement*, 36, 1-2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 97.

[123] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 122.

[124] Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru Colda, op. cit., pp. 146-147.

practicarea ei. În acest sens, el arată exemple de supunere și ascultare, care există în armată: *„Așadar, bărbați frați, să slujim ca niște ostași cu toată stăruința sub poruncile Lui cele neprihănite! Să-i cercetăm cu luare aminte pe cei ce slujesc ca ostași sub comandanții noștri, cu câtă bună rânduială, cu câtă ușurință, cu câtă supunere execută poruncile pe care le primesc. Nu toți sunt comandanți, nici căpetenii peste o mie [de ostași], nici peste o sută, nici peste cincizeci, și așa mai departe; ci fiecare, în propria ceată, execută poruncile pe care le primește de la rege și de la comandanți. Cei mari nu pot exista fără cei mici, nici cei mici fără cei mari. Există un anume amestec în toate, și în [fiecare dintre] acestea [există un] folos. Să luăm corpul nostru: capul e nimic fără picioare, precum și picioarele fără cap. Cele mai mici mădulare ale corpului nostru sunt necesare și folositoare pentru întreg corpul. Însă toate lucrează în armonie [unele cu altele] și se folosesc de o unică comandă pentru a păstra corpul întreg."*[125]

Observăm că Sfântul Clement folosește vocabularul militar și îi compară pe creștini cu ostașii unei armate și uneori chiar și Biserica este comparată cu o armată. El este primul scriitor creștin, unde supunerea membrilor unei comunități este pusă în paralel cu ordinea și supunerea din armată. Se simte în concepția militară a Sfântului Clement Romanul influența mediului geografic, istoric și cultural în care a trăit. Astfel, imaginea armatei romane, filosofiile populare, mai cu seamă cele de natură stoică, elementele din literatura și tradiția iudaică elenizată au avut o mai mică sau mai mare influență asupra Sfântului Clement.[126]

---

[125] *1 Clement*, 37, 1-5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 99.

[126] A. Jaubert, *Les sources de la conception militaire de l'Eglise en 1 Clement 37*, în: VC 18, 2/1964, pp. 74-84.

În partea a doua, începând cu capitolul treizeci și opt, Sfântul Clement Romanul revine la dezordinile care au fost provocate în Biserica din Corint. Prin exemple luate din viața militară, dar și din funcțiile mădularelor trupului omenesc, el îi îndeamnă pe corinteni la supunere și slujire reciprocă.[127] De asemenea, Sfântul Clement le cere celor răzvrătiți să revină la ordine și ascultare, pentru a putea moșteni bunătățile pe care Dumnezeu ni le-a pregătit înainte de a fi născuți: *„Prin urmare, corpul nostru să fie păstrat întreg întru Hristos Isus și fiecare dintre noi să se supună aproapelui său, potrivit darului pe care l-a primit de la Dumnezeu. Cel tare să aibă grijă de cel slab, iar cel slab să-l respecte pe cel tare! Cel bogat să îi ofere sprijin celui sărac, iar cel sărac să-i mulțumească lui Dumnezeu că i-a dăruit pe cineva prin care să se împlinească lipsa lui! Înțeleptul să-și arate înțelepciunea nu în discursuri, ci în fapte bune! Cel cu cuget smerit să nu dea el mărturie despre sine, ci să l lase să vină mărturia despre el din partea altuia! Cel curat la trup să nu se laude cu aceasta cunoscând că Altcineva este cel care îl înzestrează pe el cu stăpânirea de sine! Așadar, să ne gândim bine, fraților, din ce fel de materie am fost aduși la ființă, cum și ce eram când am intrat în lume, din ce fel de mormânt și întuneric ne-a adus în lume, Cel ce ne-a plăsmuit și ne-a creat, pregătind de dinainte binefacerile Sale, înainte ca noi să fim născuți. Având, deci, toate acestea de la El, suntem datori să Îi mulțumim Lui pentru toate: Lui să-I fie slava în vecii vecilor! Amin.”*[128]

După ce vorbește despre ascultare, ordine și supunere, ca o condiție importantă pentru a moșteni darurile lui Dumnezeu, în capitolul treizeci și nouă, Sfântul Clement folosește cuvinte

---

[127] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 122.

[128] *1 Clement*, 38, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 99-101.

aspre la adresa tinerilor rebeli din Corint. Este posibil ca aceștia să fi avut alte concepții despre modul în care ar fi trebuit să fie condusă comunitatea din Corint. De asemenea, este posibil ca acești tineri rebeli să fi fost oameni bine pregătiți, dar din păcate erau mândri și îi luau în derâdere pe clericii care erau mai în vârstă, profitând de lipsa unui episcop cu autoritate în Corint. Pe acești tineri rebeli, Sfântul Clement îi numește *nebuni, nepricepuți, proști și neînvățați,* nu datorită faptului că ei ar fi fost oameni simpli, fără școală, ci pentru că ei nu cunoșteau adevărata înțelepciune și Tradiție moștenită de la Sfinții Apostoli, dorind să aducă unele înnoiri în cadrul comunității din Corint, după propriile lor concepții și în total dezacord cu Tradiția: „[*Oameni*] *fără minte, nechibzuiți, proști și needucați râd de noi și ne disprețuiesc, dorind să se înalțe prin propriile cugetări.*”[129]

După ce contestă cu multă asprime ideile tinerilor rebeli, Sfântul Clement, care a înțeles foarte bine gravitatea schismei, le dă acestora soluția pentru refacerea unității din cadrul Bisericii, dar și pentru restabilirea armoniei dintre creștini, deoarece mulți dintre ei au consimțit tacit, fără să ia atitudine, la alungarea și umilirea clericilor mai în vârstă.

În acest sens, în capitolul patruzeci Sfântul Clement, le reamintește rolul important al Tradiției, așa cum a fost ea primită de la Mântuitorul Isus Hristos, prin intermediul Apostolilor[130] și așa cum aceștia le-au transmis-o și lor „*Așadar, întrucât, acestea ne sunt [acum] binecunoscute și am pătruns în adâncurile cunoașterii dumnezeiești, suntem datori să săvârșim în bună rânduială toate cele pe care Stăpânul a poruncit să le împlinim*

[129] *1 Clement*, 39, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 101.
[130] Pr. Conf. Dr. Marius Țepelea, op. cit., p. 431.

la vremea rânduită [pentru ele]. A poruncit [să se aducă] ofrandele și să se împlinească slujirile, și să nu se săvârșească la întâmplare sau în neorânduială, ci la vremile și orele stabilite. El Însuși a stabilit, prin voia Sa cea preaînaltă, și unde, și prin cine să fie împlinite [acestea], pentru ca toate cele săvârșite după cum e îngăduit [de către El], întru bună știință, să fie bine primite de voia Sa. Așadar, cei ce aduc ofrandele lor la vremile rânduite [sunt] bine-primiți și fericiți; căci cei ce urmează legiuirile Stăpânului nu păcătuiesc. Pentru că arhiereului i se acordaseră slujiri sacramentale distincte, preoților le fusese rânduit locul distinct [al lor] și leviților le fuseseră atribuite slujiri distincte; [iar] omul din popor fusese supus poruncilor pentru cei din popor."[131]

Sfântul Clement, continuă și în capitolul patruzeci și unu să le vorbească corintenilor, despre respectarea Tradiției și a ordinii, oferindu-le ca exemplu ordinea de la templul din Ierusalim.

În capitolul patruzeci și doi, el le reamintește acestora că Dumnezeu a stabilit ordinea ierarhiei bisericești și că El a trimis pe Mântuitorul Isus Hristos, care la rândul Său i-a trimis pe Sfinții Apostoli: „*Apostolii au primit pentru noi Evanghelia, [iar] Isus Hristos [ne] a fost trimis de la Dumnezeu. Prin urmare, Hristos [vine] de la Dumnezeu, iar apostolii de la Hristos. Astfel, amândouă s-au întâmplat în bună rânduială din vrerea lui Dumnezeu. Așadar, [apostolii,] după ce au primit porunci și au fost pe deplin încredințați prin Învierea Domnului nostru Isus Hristos și au fost făcuți [oameni] de încredere prin cuvântul lui Dumnezeu, au ieșit [în lume] cu deplina încredințare a Sfântului Spirit, bine-vestind că Împărăția lui Dumnezeu stă să vină. Predicând, deci, prin sate și orașe, numeau*

---

[131] *1 Clement*, 40, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 103.

începuturile [propovăduirii] lor, după ce [i-]au pus la încercare prin Spiritul, drept „episcopi" și „diaconi" ai celor ce urmau să creadă. Și [au făcut] acest lucru nu ca pe o inovație; pentru că, într-adevăr, despre episcopi și diaconi se scrisese cu multe veacuri [înainte]. Căci așa spune undeva Scriptura: „Îi voi numi pe episcopii lor întru dreptate, iar pe diaconii lor întru credință!"[132] Dumnezeu a rânduit ierarhia sacerdotală în Israel și tot El, L-a trimis pe Mântuitorul Isus Hristos, care la rândul său i-a trimis pe Sfinții Apostoli, iar aceștia, au investit episcopi și diaconi, dând dispoziții pentru succesiunea ordonată a acestora. Din păcate, aceste dispoziții numai sunt respectate acum în Corint, deoarece episcopii și prezbiterii au fost alungați.[133]

Sfântul Clement Romanul, continuă să le vorbească corintenilor în capitolul patruzeci și trei, despre ordinea ierarhiei preoțești așa cum a fost ea stabilită de către Moise în Vechiul Testament, dar și cum a fost ea respectată de către evrei.

În capitolul patruzeci și patru, Sfântul Clement Romanul vorbește despre succesiunea apostolică, fiind astfel, primul dintre Părinții Apostolici, care tratează această temă: *„Și apostolii noștri au știut, prin Domnul nostru Isus Hristos, că va fi ceartă în jurul numelui episcopiei. Prin urmare, din cauza aceasta, de vreme ce ei avuseseră o preștiință deplină [a lucrurilor care se vor întâmpla], i-au numit [în această slujire] pe cei amintiți mai înainte și au adus între timp o completare [la cele deja stabilite], că, dacă s-ar fi întâmplat ca [aceia] să moară, să urmeze în slujirea pe care ei au avut-o alți bărbați încercați. Așadar, cei numiți de apostoli sau, între timp, de alți bărbați distinși, cu consimțirea întregii Biserici, și cei ce*

---

132 *1 Clement*, 42, 1-5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 105.
133 Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 122.

au slujit fără cusur turmei lui Hristos, cu cuget smerit, în liniște și cu delicatețe, și care au primit ani mulți o bună mărturie din partea tuturor, [toți] aceștia socotim că nu este drept să fie îndepărtați din slujirea [lor]. Căci nu neînsemnat păcat vom avea dacă îl vom îndepărta din slujirea de episcop pe cei care au oferit darurile într-un chip fără cusur și după cum e îngăduit [de Dumnezeu]. Fericiți [sunt] presbiterii care au plecat [la Domnul] mai înainte, care au avut parte de o despărțire [de această lume] plină de roade și desăvârșită; căci nu-și fac griji că i-ar putea muta cineva din locul care a fost instituit pentru ei. Căci vedem că pe unii care aveau o purtare frumoasă voi i-ați îndepărtat din slujirea pe care ei o cinstiseră într-un chip fără cusur."[134]

Acest conflict din cadrul comunității corintene a născut unele semne de întrebare și i-a făcut pe unii specialiști să creadă dacă nu cumva tinerii răzvrătiți s-au simțit nedreptățiți, datorită faptului că nu au fost prea băgați în seamă de către preoții mai în vârstă. Este posibil ca unii tineri să fi crezut că sunt mai capabili să conducă comunitatea din Corint, decât preoții mai în vârstă fiind invidioși pe ei datorită faptului că slujeau cu smerenie. Astfel, din textul *Epistolei* putem observa că nu problemele doctrinare au stat la baza conflictului, ci unele probleme personale.[135] După ce le amintește corintenilor calitățile pe care trebuie să le îndeplinească cei care fac parte din ierarhia bisericească, Sfântul Clement îi mustră pe cei care i-au îndepărtat pe clericii din Corint, care au avut o purtare și o slujire ireproșabilă.

În capitolul patruzeci și cinci, Sfântul Clement îi îndeamnă să fie ambițioși în cele ce privesc mântuirea,

---

[134] *1 Clement*, 44, 1-6, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 109.

[135] C. Breytenbach, *The Corinthian Church in the First Century AD-a Living Church?*, în: Missionalia, 14/1970, p. 10.

amintindu-le cu exemple din Vechiul Testament că cei care au fost credincioși, nu i-au prigonit și nici nu i-au alungat pe cei drepți: *„Au fost persecutați [oameni] drepți, însă de către cei care calcă legea; au fost închiși sub pază, însă de cei lipsiți de orice urmă de pioșenie, au fost uciși cu pietre de călcătorii de lege; au fost omorâți de cei ce s-au lăsat cuprinși de o rivalitate necurată și nedreaptă. Pătimind acestea, [ei] [le-]au îndurat într-un chip vrednic de laudă."*[136] Astfel, sunt prezentați ca și exemplu Daniel, care a pătimit în groapa cu lei împreună cu Anania, Azaria și Misael.

Acestea sunt modelele pe care trebuie să le urmeze creștinii: *„Deci de asemenea exemple trebuie și noi să ne alipim, fraților*! *Căci a fost scris: „Alipiți-vă de cei sfinți, pentru că cei ce se alipesc de aceștia vor fi sfințiți."*[137] După ce prezintă aceste modele, Sfântul Clement îi întreabă pe corinteni de ce se ceartă și de ce sunt aceste dezbinări între ei, atâta timp cât avem un singur Dumnezeu, dar mai ales când în calitate de creștini suntem mădulare ale aceluiași trup: *„De ce [există] între voi certuri și porniri mânioase și dezbinări și divizări și război? Nu avem oare un unic Dumnezeu, un unic Hristos, și un unic Spirit al harului, Care a fost revărsat peste noi, și [nu avem] o unică chemare în Hristos? De ce despărțim și sfâșiem în bucăți mădularele lui Hristos și ne răsculăm împotriva propriului [nostru] corp și ajungem la o așa nebunie încât uităm că suntem mădulare unii altora?"*[138] Acum, în Biserica din Corint este o adevărată persecuție a celor drepți, o sfâșiere a mădularelor lui Hristos, care este comparabilă cu cea pe care

[136] *1 Clement*, 45, 4-5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p.111.
[137] *1 Clement*, 46, 1-2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 111.
[138] *1 Clement*, 46, 5-7, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 111-113.

Sfântul Apostol Pavel a condamnat-o în prima sa *Epistolă* către Corinteni.[139]

Aceste certuri și dezbinări din Biserica corintenilor, care încă mai continuau și în momentul în care Sfântul Clement le scrie *Epistola*, a creat multe semne de îndoială în sufletele unora, iar pe alții i-a făcut să se pervertească și să pună la îndoială învățătura creștină. În acest sens, Sfântul Clement le aduce aminte de cuvintele Mântuitorului Isus Hristos când vorbește despre sminteală: *„Aminti-vă de cuvintele lui Isus, Domnul nostru! Căci a spus: „Vai de acel om: [mai] bine i-ar fi fost lui dacă nu s-ar fi născut, decât să smintească pe unul singur din aleșii Mei! Mai bine i-ar fi fost lui să i se pună împrejurul gâtului o piatră de moară și să fie aruncat în mare, decât să pervertească pe unul singur dintre aleșii Mei!" Divizarea voastră i-a pervertit pe mulți, pe mulți i-a descurajat, pe mulți i-a aruncat în îndoială, pe noi toți în întristare; iar dezbinarea voastră continuă [încă]."*[140]

În capitolul patruzeci și șapte, Sfântul Clement Romanul le reamintește corintenilor, că și în urmă cu patruzeci de ani (anul 56 d.Hr.) în Biserica lor au apărut unele dezbinări. Sfântul Apostol Pavel, care a stat la Corint un an și jumătate, între anii 51-52 d.Hr. în timpul celei de a doua călătorii misionare, a fost nevoit să le scrie corintenilor prima *Epistolă*, pentru a rezolva aceste dezbinări, care au apărut atunci în cadrul comunității lor.

Sfântul Clement Romanul a fost unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel, pe care l-a ajutat mult în activitatea sa de propovăduire a Evangheliei așa după cum mărturisește chiar el: *„Ca unora care laolaltă cu mine*

---

[139] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 122.

[140] *1 Clement*, 46, 7-9, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 113.

s-au luptat în Evanghelie, așa cum și Clement și ceilalți-împreună lucrători cu mine, ale căror nume sunt scrise în Cartea Vieții.” Filipeni 4, 3. Sfântul Clement cunoștea textul acestei *Epistole,* care de asemenea era foarte bine cunoscut și de către corinteni, iar la sfârșitul secolului I d.Hr. *Epistolele* pauline erau răspândite și în alte comunități creștine, fiind cunoscute nu doar în cele la care ele au fost adresate

Astfel, Sfântul Clement îi îndeamnă pe corinteni să recitească *Epistola* Sfântului Apostol Pavel, dar și să-și aducă aminte că cei pentru care ei se certau atunci erau apostoli, iar păcatul lor a fost mai mic: *„Luați epistola fericitului apostol Pavel! Ce va scris mai întâi la începutul [propovăduirii] Evangheliei? Cu adevărat, în chip duhovnicesc v-a scris și despre el, și despre Chefa, și despre Apollo, pentru că și pe vremea aceea voi ați format partide. Însă împărțirea aceea pe partide va adus un păcat mai mic – căci erați împărțiți pe partide după niște apostoli care și-au dovedit caracterul printr-o bună mărturie și după un bărbat ce fusese încercat de către aceștia.”*[141]

În timpul Sfântului Apostol Pavel, cei care se considerau ca fac parte din partida sa, erau cei mai în vârstă, care erau atașați de Tradiție, cei ai lui Chefa erau iudeo-creștinii, iar cei ai lui Apollo erau cei care proveneau dintre grecii culți.[142] De asemenea, Sfântul Clement le reamintește corintenilor că dezbinarea care a avut loc în anul 56 d.Hr. a fost generată din cauza preferinței pentru apostoli, iar acum ea a fost provocată de puține persoane, care sunt nevrednice de a purta numele de

---

[141] *1 Clement,* 47, 1-4, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., p. 113.

[142] G. D. Fee, *The First Epistle to the Corinthians*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1987, p. 54.

creștin.[143] Astfel, că acum din păcate ei se ceartă pentru persoane care nu au același bun renume, iar prin aceasta buna reputație a Bisericii lor a fost afectată de către o persoană sau două. Aceste certuri s-au răspândit din păcate și la cei care nu sunt creștini și astfel, se aduc blasfemii împotriva Numelui Domnului.

În capitolul patruzeci și opt, Sfântul Clement le spune corintenilor că pentru a înlătura cât mai repede această situație, cei care s-au făcut vinovați de răzvrătire, vor trebui să-și mărturisească greșeala, să se pocăiască și să ducă o viață curată în iubire frățească: „*Așadar, să înlăturăm repede această [situație] și să cădem dinaintea Stăpânului și să plângem rugându-L fierbinte ca, devenind milostiv [față de noi], să Se reîmpace cu noi și să ne reașeze în viețuirea noastră vrednică de prețuire [și] curată a iubirii frățești.*"[144]

Sfântul Clement este conștient, că numai o iubire sinceră va putea aduce pacea și buna-înțelegere în Biserica din Corint. Astfel, așa cum Sfântul Apostol Pavel le vorbea despre iubire corintenilor în urmă cu patruzeci de ani, în capitolul treisprezece din *Epistola* pe care le-a trimis-o, tot așa le vorbește și Sfântul Clement în capitolul patruzeci și nouă: „*Cel ce are dragoste în Hristos să păzească poruncile lui Hristos. Cine poate să explice legătura dragostei lui Dumnezeu? Cine [este] în stare să expună măreția frumuseții Sale? Înălțimea la care se ridică dragostea este cu neputință de explicat. Dragostea ne lipește de Dumnezeu, dragostea acoperă mulțime de păcate, dragostea le îndură pe toate, este*

[143] W. Baird, *The Corinthian Church: A Biblical Approach to Urban Culture*, Nashville, 1964, p. 30.

[144] *1 Clement*, 48, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 115.

îndelung-răbdătoare față de toate. [Nu există] nimic prefăcut, nimic arogant în dragoste. Dragostea nu cunoaște dezbinare, dragostea nu se răscoală, dragostea pe toate le face în deplină înțelegere. Întru dragoste au fost desăvârșiți, toți aleșii lui Dumnezeu; fără dragoste nimic nu este bine-plăcut lui Dumnezeu. În dragoste ne-a primit [la Sine] Stăpânul. Din dragostea pe care a avut-o față de noi, Isus Hristos, Domnul nostru, și-a dat, cu voia lui Dumnezeu, sângele Său pentru noi, carnea [Sa] pentru carnea noastră, și sufletul [Său] pentru sufletele noastre."[145] Așadar, putem observa că în acest capitol, Sfântul Clement reactualizează și adaptează mesajul paulin la această situație.

În capitolul cincizeci, Sfântul Clement continuă să vorbească despre importanța iubirii și păzirea poruncilor divine: „*Fericiți am fi fost, iubiților, dacă am fi păzit poruncile lui Dumnezeu în [deplina] armonie a dragostei, pentru ca, din dragoste, să ne fie iertate păcatele.*[146]

Sfântul Clement le prezintă celor răzvrătiți în capitolul cincizeci și unu, importanța mărturisirii, dar și cât de periculoasă este împietrirea inimii: „*Căci [mai] bine [este] pentru om să mărturisească despre greșelile [lui], decât să-și încremenească inima sa, precum s-a încremenit inima celor ce s-au răzvrătit împotriva slujitorului lui Dumnezeu, Moise, a căror condamnare s-a făcut cunoscută [tuturor]. Căci au coborât în iad de vii și moartea [va fi cea care] îi va păstori. Faraon și oastea lui și toți conducătorii Egiptului, carele și călăreții lor s-au cufundat în Marea Roșie și au pierit nu din altă pricină, ci pentru că inimile lor lipsite de înțelegere se împietriseră, [chiar și] după ce se întâmplaseră semnele și minunile*

[145] *1 Clement*, 49, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 115-117.
[146] *1 Clement*, 50, 5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 117.

din Egipt prin slujitorul lui Dumnezeu, Moise."[147] Așadar, trebuie să se reinstaureze iubirea, iar instigatorii la revoltă, vor trebui să-și ceară iertare, să lase să predomine binele comun în dauna propriului avantaj, dar mai ales să se supună clericilor mai în vârstă și să accepte pedepsirea.[148]

Tot despre importanța mărturisirii continuă să vorbească Sfântul Clement și în capitolul cincizeci și doi: „*Așadar, Stăpânul tuturor nu duce lipsă de nimic; de la nimeni nu așteaptă nimic [altceva] decât numai să I se mărturisească Lui*.[149]

Sfântul Clement Romanul le spune corintenilor că ei sunt buni cunoscători ai Sfintei Scripturi și de aceea le aduce aminte despre episodul din Vechiul Testament, când evreii după ce, Moise s-a urcat pe munte, pentru primirea Tablelor Legii, ei și-au făcut chipuri turnate din metal. Atunci, când Dumnezeu i-a spus lui Moise că va nimici acest popor, el s-a rugat la Dumnezeu și a cerut iertare pentru evrei: „*Nicidecum, Doamne! Iartă-i poporului acestuia păcatul sau șterge-mă și pe mine din cartea celor care sunt vii!*"[150]

În capitolul cincizeci și trei, le arată cât de importantă este iubirea, dar și iertarea: „*O, ce mare iubire! O ce desăvârșire de neîntrecut! Un slujitor vorbește cu îndrăzneală către Domnul, cere iertare pentru mulțime sau [dacă nu se va putea aceasta] consideră [că trebuie] să fie șters și el [din cartea celor vii] dimpreună cu aceștia.*"[151]

După ce le prezintă acest model de iubire jertfelnică de care a dat dovadă Moise, în capitolul cincizeci și patru, Sfântul

---

[147] *1 Clement*, 51, 3-5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 119.
[148] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., pp. 122-123.
[149] *1 Clement*, 52,1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 119.
[150] *1 Clement*, 53, 4 în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 121
[151] *1 Clement*, 53, 5 în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 121.

Clement le spune răzvrătiților că dacă ar avea un suflet plin de iubire și dacă din cauza lor sunt certuri și dezbinări, atunci ar pleca oriunde, de dragul păcii: *„Există, deci, între voi cineva nobil [la suflet], cineva mărinimos, cineva plin de iubire? Să spună [unul ca acesta]: „Dacă din pricina mea [se iscă] răzvrătire, ceartă și dezbinări, mă îndepărtez, mă duc încotro vreți voi și fac [tot] ceea ce se poruncește de către mulțime, numai turma lui Hristos să fie în pace cu prezbiterii care sunt [deja] numiți [în slujba lor]."*[152] Sfântul Clement este convins că pacea în Biserica Corint va reveni numai atunci când cei care s-au răzvrătit se vor îndepărta pentru o perioadă de timp.

Astfel, pentru a-i convinge pe cei răzvrătiți să părăsească Corintul, în capitolul cincizeci și cinci Sfântul Clement le prezintă modele de sacrificiu personal din lumea păgână, dar și din Vechiul Testament, care s-au sacrificat pentru binele comunității: *„Dar să aducem exemple și de la păgâni. În vreme de molimă persistentă, mulți regi și conducători s-au dat pe ei înșiși la moarte – după cum fuseseră îndrumați printr-un oracol – ca să-i scape, prin propriul sânge, pe cetățenii [supuși lor]. Mulți și-au părăsit cetățile pentru a nu se face și mai multă răzvrătire. Cunoaștem [și] între noi pe mulți care s-au dat de bună voie [prinși] în lanțuri, pentru ca să-i răscumpere pe alții. Mulți s-au dat de bună voie în sclavie și cu prețul primit [în schimbul vânzării lor], i-au hrănit pe alții. Multe femei, întărite prin harul lui Dumnezeu, au împlinit multe [treburi] bărbătești. Fericita Iudit, atunci când cetatea [ei] era sub asediu, a cerut de la bătrâni îngăduința de a merge în tabăra celor de alt neam. Predându-se, așadar, primejdiei, a ieșit afară [din cetate]*

---

[152] *1 Clement,* 54, 2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 123.

din iubire pentru pământul strămoșesc și pentru poporul [ei], care era sub asediu, iar Domnul l-a predat pe Olophernes în mâna unei femei. Nu mai puțin s-a pus în primejdie și Ester, cea desăvârșită în credință, pentru ca să scape cele douăsprezece triburi ale lui Israel care erau aproape de a fi nimicite. Căci prin postul și umilința ei L-a onorat pe Stăpânul Cel Atoatesupraveghetor, Dumnezeul veacurilor. Acesta, văzând umilința sufletului ei, a scăpat poporul, [pe cei] de dragul cărora ea își pusese în primejdie [viața].”[153]

În capitolul cincizeci și șase cu un florilegiu de citate din Vechiul Testament, Sfântul Clement le vorbește corintenilor despre educație și mustrare: *„Și noi, deci, să mijlocim pentru cei care se află în vreo greșeală, ca să li se dăruiască lor blândețe și umilința cugetului spre a se supune nu nouă, ci voinței lui Dumnezeu. Căci, astfel, amintirea [de ei] înaintea lui Dumnezeu și a sfinților, [făcută] cu compătimire, le va fi lor roditoare și desăvârșită. Să acceptăm educația, împotriva căreia nimeni nu trebuie să se mânie, iubiților! Povățuirea, pe care ne-o facem unii altora, este bună și peste măsură de folositoare, căci ne alipește voinței lui Dumnezeu. Pentru că așa spune cuvântul sfânt: Certând m-a certat Domnul, dar morții nu m-a predat. Căci Domnul îl ceartă [pe cel] pe care îl iubește: bate cu biciul pe orice fiu pe care îl primește [la Sine]. Spune [apoi]: Domnul mă va certa cu milă și mă va mustra; dar untdelemnul păcătoșilor să nu ungă capul meu. Și iarăși zice: Fericit [este] omul pe care l-a mustrat Domnul; iar dojana Celui Atotstăpânitor nu o disprețui! Căci El [te] face să suferi, și iarăși [te] face ca mai înainte. A pedepsit, iar mâinile Lui au vindecat. De șase ori te va scoate din necazuri, iar a șaptea [oară] nu se va atinge de tine răul. În [timp de]*

---

[153] *1 Clement*, 55, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 123-125.

foamete te va scăpa de la moarte, iar la [vreme de] război te va izbăvi din gheara de fier. Și te va ascunde de biciul limbii și nu te vei teme niciodată de relele ce vin [asupra ta]. Pe cei nedrepți și pe cei fărădelege îi vei lua în râs, iar de fiarele sălbatice nicidecum nu te vei teme; căci fiarele sălbatice vor fi în pace cu tine. Apoi vei ști că va avea parte de pace casa ta; iar traiul din cortul tău niciodată nu va lipsi. Vei ști că multă [va fi] sămânța ta, iar copiii tăi ca toată iarba câmpului. Vei merge în mormânt ca grâul copt, secerat la vreme, sau ca o grămadă [de snopi] din arie adunată la timp. Vedeți, iubiților, de câtă ocrotire au parte cei care sunt educați de Stăpânul? Căci, fiind un Părinte bun, [El] [ne] educă pentru ca, prin educația Sa sfântă, să se reverse peste noi mila [Sa]."[154]

Așadar, după ce le vorbește tinerilor răzvrătiți despre educație și mustrare, în capitolul cincizeci și șapte, Sfântul Clement îi îndeamnă pe aceștia la supunere față de prezbiterii mai în vârstă, dar și să se lase educați de către aceștia, spre a se pocăi din inimă. De asemenea, el le mai cere tinerilor răzvrătiți să învețe ce înseamnă adevărata supunere, dar mai ales să lase la o parte toate patimile care izvorăsc din mândrie: *„Voi, așadar, cei de la care a pornit răzvrătirea, supuneți-vă prezbiterilor și lăsați-vă educați spre pocăință, plecându-vă genunchii inimii voastre! Învățați să vă supuneți, lăsând la o parte obrăznicia plină de îngâmfare și trufie a limbii voastre! Pentru că e mai bine pentru voi să fiți găsiți mici, însă numărați în rândul turmei lui Hristos, decât să fiți izgoniți din nădejdea Lui, având în aparență un mare prestigiu. Căci așa zice Înțelepciunea cea plină de toate virtuțile: „Iată, voi revărsa peste voi graiul suflării Mele, vă voi învăța cuvântul Meu; pentru că [vă]*

[154] *1 Clement*, 56, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 125-127.

chemam și nu [M]-ați ascultat și [vă] întindeam cuvinte[le Mele] și nu [le] luați în seamă, ci le refuzați sfaturilor Mele orice autoritate, iar față de mustrările Mele v-ați arătat neîncrezători. De aceea, voi râde și Eu de pieirea voastră, Mă voi bucura când nimicirea vine asupra voastră și când, fără de veste, s-a abătut peste voi tulburare, [când] se apropie surparea [voastră] asemenea unei furtuni sau când vine asupra voastră necaz și împresurare. Căci [astfel] va fi: când Mă veți chema, Eu nu vă voi auzi; cei răi Mă vor căuta și nu Mă vor găsi; pentru că au urât înțelepciunea, iar teama de Domnul nu au ales-o, nici nu voiau să ia în seamă sfaturile Mele [și] își băteau joc de mustrările Mele. De aceea vor mânca roadele căii lor și se vor sătura de lipsa lor de evlavie. Căci, întrucât făceau nedreptate unor prunci, vor fi uciși și de o cercetare cu de-amănuntul [a faptelor lor] îi va pierde pe cei lipsiți de evlavie. Însă cel care Mă ascultă se va adăposti, plin de încredere, și se va odihni fără teamă de vreun rău."[155] Datorită faptului că tinerii răzvrătiți din mândrie și din obrăznicie se considerau înțelepți, Sfântul Clement cu citate din Pildele lui Solomon (1, 23-33) le arată, care este adevărata înțelepciune, cum se dobândește, dar și cum se pierde.

În capitolul cincizeci și opt, Sfântul Clement recomandă ca supunerea să se facă mai ales, față de cele trei persoane ale Sfintei Treimi, pentru că cel care va respecta poruncile divine cu smerenie și blândețe va avea parte de viața veșnică: „*Să ne supunem, deci, întru-tot-sfântului și slăvitului Său Nume, fugind [astfel] de amenințările rostite de mai înainte în Înțelepciune celor neascultători, ca să ne adăpostim plini de încredere întru peasfântul Nume al măreției Lui. Primiți sfatul nostru și nu vă va părea rău: căci*

---

[155] *1 Clement*, 57, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 127-129.

viu este Dumnezeu, și viu este Domnul Isus Hristos, și Spiritul cel Sfânt, și [tot așa] credința și nădejdea celor aleși, [negreșit] că cel care a împlinit fără părere de rău îndreptările și poruncile date de Dumnezeu în cuget smerit [și] cu blândețe statornică, unul ca acesta va fi rânduit și socotit în numărul celor mântuiți prin Isus Hristos, prin Care Dumnezeu are slava în vecii vecilor. Amin."[156]

După ce a încercat să-i conștientizeze pe cei răzvrătiți de gravitatea situației în care sunt ei, dar și cum au produs dezordine în Biserica din Corint, la începutul capitolului cincizeci și nouă, Sfântul Clement le spune acestora că dacă nu se vor supune și nu vor da ascultare la cuvintele pe care Dumnezeu le-a transmis prin el, cei răzvrătiți vor răspunde personal pentru păcatele lor, rămânând astfel, într-o mare primejdie. Sfântul Clement când le-a scris corintenilor această *Epistolă* era conștient de faptul că el, vorbește și scrie sub inspirația Spiritului Sfânt, transmițând mesajul divin în lume asemenea Sfinților Apostoli, sau profeților din Vechiul Testament.[157]

Având conștiința împăcată că el și-a făcut datoria, Sfântul Clement le spune corintenilor că dacă cei răzvrătiți nu se vor supune, ei nu vor fi vinovați de acest păcat, iar lor nu le rămâne decât să se roage pentru ei, astfel încât turma lui Hristos să rămână neștirbită: „*Iar dacă unii nu se vor supune celor spuse de El prin noi, să se știe că se vor ademeni singuri în greșală și într-o primejdie deloc mică. Însă noi vom fi nevinovați de păcatul acesta și vom înălța cereri, făcându-ne stăruitoare ruga și cererea, ca, prin Slujitorul Său iubit, Isus Hristos, prin Care ne-a chemat pe noi de la*

[156] *1 Clement*, 58, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 129.

[157] Francis A. Sullivan, *From Apostles to Bishops: The Developement of the Episcopcy in the Early Church*, Mahwah, New Jersey, Newman Press, 2001, p. 99.

întuneric la lumină, de la necunoaștere la cunoașterea slavei, Numelui Său, Făuritorul tuturor să păzească neștirbit numărul socotit al aleșilor Lui în întreaga lume."[158]

Partea a doua se termină cu o lungă și inspirată rugăciune, care se întinde pe trei capitole, (între capitolele cinci zeci și nouă și șaizeci și unu) fiind cea mai veche, dar și una dintre cele mai frumoase rugăciuni creștine, cu laude lui Dumnezeu și cereri pentru pace.[159] Această rugăciune, este foarte mult inspirată din Liturghia romană și este în același timp foarte importantă pentru cunoașterea teologiei romane din primul secol creștin[160]: *„Dă-ne, Doamne, să nădăjduim în Numele Tău, dintâiul izvoditor al întregii creații, [Tu] Cela care ai deschis ochii inimii noastre spre a Te cunoaște pe Tine [drept] singurul Preaînalt întru cele preaînalte, [singurul] Sfânt Care Te odihnești întru cei sfinți; Cel Care smerești cutezanța celor trufași, Cel Care risipești gândurile națiilor, Cel Care îi înalți pe cei smeriți și pe cei înalți îi smerești, Care îmbogățești și sărăcești, Care ucizi și faci să trăiască, singurul binefăcător al duhurilor și Dumnezeul oricăriu trup, Care ajungi cu privirea până în adâncuri, Care supraveghezi faptele oamenilor, ajutorul celor ce sunt în primejdii, izbăvitorul celor care și-au pierdut nădejdea, creatorul și veghetorul de sus al oricărui spirit; Cel Care înmulțești națiile pe pământ și, dintre toate, i-ai ales pe cei care Te iubesc pe Tine prin Isus Hristos, iubitul Tău Slujitor, prin Care ne-ai educat, ne-ai sfințit, ne-ai cinstit. Ție Îți cerem, Stăpâne, să te faci ajutorul și apărătorul nostru, Izbăvește-i pe aceia dintre noi [aflați] în necaz; fii*

---

[158] *1 Clement*, 59, 1-2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 129-131.

[159] *Scrierile Părinților Apostolici*, traducere pr. dr. Dumitru Fecioru, București, EIBMBOR², 1995., p. 45.

[160] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 123.

milostiv cu cei smeriți, ridică-i pe cei căzuți, arată-Te celor ce sunt în nevoi, vindecă-i pe cei bolnavi, întoarce-i pe cei care s-au rătăcit de poporul Tău; pe cei înfometați satură-i, pe cei înlănțuiți răscumpără-i, pe cei ce bolesc ridică-i, pe cei neputincioși la suflet mângâie-i! Să Te cunoască toate națiile, că Tu ești unicul Dumnezeu și [că] Isus Hristos [e] Slujitorul Tău și oile pășunii Tale. Căci Tu [ne]ai făcut cunoscută alcătuirea pururea curgătoare a lumii prin lucrările pe care le săvârșești. Tu, Doamne, ai creat lumea în care locuim, [Tu] Cel [demn] de încredere de-a lungul tuturor generațiilor, drept în judecățile [Tale], minunat în putere și [în] măreție, Cel înțelept în a crea și priceput în a le statornici pe cele care au fost aduse la ființă [de către Tine], Cel bun în cele vizibile și binevoitor cu cei care și-au pus încrederea în Tine. Milostive și îndurate, iartă-ne fărădelegile noastre și nedreptățile și căderile în păcat și greșelile! Nu socoti nici unul dintre păcatele sclavilor Tăi și ale roabelor [Tale], ci curățește-ne cu curățenia adevărului Tău și îndreptează pașii noștri să umblăm întru sfințenia inimii și să facem cele bune și bine-plăcute înaintea [ochilor] Tăi și înaintea celor ce ne conduc. Da, Stăpâne, fă să strălucească fața Ta peste noi în pace spre binele [nostru], ca să fim ocrotiți de orice păcat cu brațul Tău cel înalt, și izbăvește-ne pe noi de cei ce ne urăsc pe nedrept! Dă-ne bună-înțelegere și pace, nouă tuturor celor ce locuiesc pământul, precum le-ai dat părinților noștri, când ei Te chemau potrivit legiuirilor [Tale], întru credință și adevăr, pentru a deveni supuși atotstăpânitorului și întru-tot-vrednicului Tău Nume, precum și celor ce ne conduc și călăuzesc pe pământ. Tu, Stăpâne, le-ai dat lor autoritatea de a împărăți prin stăpânirea Ta cea minunată și de negrăit, pentru ca noi, cunoscând slava și cinstea dată lor de către Tine, să ne supunem lor fără a ne împotrivi întru nimic voinței Tale. Lor, Doamne, dăruiește-le sănătate, pace, bună-înțelegere, fermitate,

pentru ca, fără poticnire, să exercite stăpânirea cea dată lor de Tine. Căci Tu, Stăpâne, cerescule, Împărate al veacurilor, dai fiilor oamenilor slavă, cinste și autoritate peste cele ce există pe pământ. O, Doamne, călăuzește Tu planurile lor potrivit cu ceea ce e bun și bineplăcut înaintea Ta, ca, exercitând autoritatea dată lor de Tine cu evlavie, în pace și [cu] blândețe, să Te afle binevoitor. [Pe tine,] Cel ce singur ai puterea de a face pentru noi acestea și [alte] lucruri bune [încă și] mai mari, Ție Îți mulțumim prin arhiereul și apărătorul sufletelor noastre, Isus Hristos, prin Care Tu ai slava și măreția, și acum, și din generație în generație și în vecii vecilor. Amin."[161]

În capitolele șaizeci și doi și șaizeci și trei, Sfântul Clement Romanul face un rezumat al *Epistolei,* reluând ideea supunerii, care a fost mult dezbătută cu diverse exemple, în speranța că pacea va reveni în cadrul comunității din Corint : *„Bărbați frați, v-am scris îndeajuns despre lucrurile care sunt potrivite cu venerarea pe care noi o aducem și [despre acelea care sunt] de cel mai mare folos pentru o viețuire virtuoasă celor care vor să conducă într-un chip cucernic și drept. Căci, am atins toate punctele [importante] cu privire la credință, schimbarea cugetului, dragoste autentică, stăpânire de sine, cumpătare și răbdare, reamintind[u-vă] că se cuvine ca, potrivit legiuirilor [Sale], să vă faceți bineplăcuți Atotstăpânitorului Dumnezeu în dreptate și [în] adevăr și [în] îndelungă răbdare, viețuind fără a ține minte răul, în deplină înțelegere, prin iubire și pace,, cu blândețe statornică, la fel cum și părinții noștri – cei amintiți mai înainte – s-au făcut bine-plăcuți, smerindu-și cugetul în cele ce-L privesc pe Tatăl, [Care este] și Dumnezeu, și Creator, și în cele ce-i privesc pe toți oamenii. Iar pe acestea [vi] le-am reamintit cu atât mai*

---

[161] *1 Clement,* 59-61, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., pp. 129-135.

multă bucurie, câtă vreme știam sigur că le scriem unor bărbați credincioși și cu totul distinși, care s-au adâncit în înțelegerea spuselor învățăturii primite de la Dumnezeu. Așadar, se cuvine ca, după ce ne-am apropiat de exemple atât de mari și atât de multe, să [ne] plecăm grumazul și să reocupăm locul [care i se cuvine] supunerii, pentru ca, odihnindu-ne din răzvrătirea cea zadarnică, să ajungem fără [să avem] nici un cusur la scopul care ne este pus înainte întru adevăr. Căci ne veți aduce bucurie și veselie, dacă, devenind ascultători celor scrise de noi prin Spiritul Sfânt, veți pune capăt mâniei lipsite de cuviință a rivalității voastre, potrivit cu rugămintea pentru pace și deplină înțelegere [între voi] pe care [v]-am adresat-o în această scrisoare. Și [v-]am trimis bărbați credincioși și cumpătați, care au viețuit între noi într-un chip fără de cusur de la tinerețe până la bătrânețe, care vor fi și martori între voi și noi. Iar aceasta am făcut-o pentru ca să știți că toată grija noastră a fost și este ca voi să vă bucurați repede de pace."[162]

În încheierea *Epistolei,* Sfântul Clement Romanul se roagă pentru corinteni prezentându-i pe cei prin care le-a trimis scrisoarea și se încheie cu o binecuvântare.[163] De asemenea, el își exprimă speranța că pacea în Biserica lor va reveni cât mai repede: „*Iar pe [solii] trimiși de noi, pe Claudius Efebul și pe Valerius Bito, împreună cu Fortunatus, să-i trimiteți repede înapoi la noi, în pace [și] cu bucurie, ca să ne vestească cât mai curând [mult] dorita și râvnita pace și bună-înțelegere, pentru ca [astfel] și noi să ne bucurăm cât mai repede de restabilirea liniștii între voi. Harul Domnului nostru Isus Hristos să fie cu voi și cu toți cei chemați de pretutindeni*

---

[162] *1 Clement,* 62-63, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., pp. 135-137.
[163] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 123.

de Dumnezeu prin Acela prin Care El are slavă, cinste, stăpânire și mărire, domnie veșnică din veci până-n vecii vecilor. Amin. "[164]

Această speranță a Sfântului Clement Romanul s-a împlinit așa după cum ne mărturisește istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea: *„În cele cinci cărți de Memorii care au ajuns până la noi, Hegesip ne-a lăsat o imagine foarte complexă a geniului său. În ele arată că autorul a fost în legătură cu foarte mulți episcopi, mergând până la Roma și că de la toți el a primit aceeași învățătură. Să auzim, de pildă, ce spune după ce face câteva observații asupra Epistolei lui Clement către Corinteni: „Biserica din Corint a rămas credincioasă dreptei credințe până ce a ajuns acolo ca episcop Primus. În drum spre Roma eu m-am oprit și la Corint, petrecând cu ei mai multe zile, în care ne-am bucurat împreună cu aceeași credință adevărată. Sosit la Roma am făcut oprire acolo până ce a venit ca episcop Anicet, al cărui diacon era Eleuteriu. Sotir îi urmase lui Anicet, iar după acesta a urmat Eleuteriu. Cu fiecare succesiune și în fiecare cetate viața bisericească se desfășura așa cum o cereau învățătura Legii, a proorocilor și a Domnului."*[165]

Epistola I către Corinteni a Sfântului Clement Romanul a fost cea mai importantă scriere din perioada Părinților Apostolici. Ea a continuat să se citească permanent în Biserica din Corint, așa după cum ne spune episcopul Dionisie al Corintului, care în anul 170 d.Hr. îi trimite o scrisoare episcopului Romei, Soter[166] (168-176 d.Hr.) în care vorbește despre opera caritativă pe care o desfășura Biserica Romei, încă

[164] *1 Clement*, 65, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 137-139.

[165] Eusebiu de Cezareea, op. cit., IV, XXII, 1-3, pp. 170-171.

[166] Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru Colda, op. cit., p. 146.

din vechime și unde amintește și despre *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul: *„Mai avem de la Dionisie și o epistolă către romani, adresată lui Sotir, pe când era episcopul lor. Nimic nu-i mai vrednic de amintit din această epistolă decât cuvintele prin care Dionisie laudă obiceiul păstrat până în vremea persecuției de azi; el le scrie textual: „Ați avut într-adevăr încă de la început obiceiul de a face bine în diferite chipuri tuturor fraților și de a trimite ajutoare Bisericilor din fiecare cetate. Prin darurile, pe care le-ați trimis dintotdeauna – pentru că voi ați păstrat, ca romani, un obicei transmis tradițional – voi ușurați sărăcia celor lipsiți și sprijiniți pe frații care lucrează în mine. Sotir, episcopul vostru, nu numai că a păstrat acest obicei ci l-a întărit, trimițând din belșug ajutoare sfinților și mângâind prin cuvinte calde pe cei ce vin la el ca un tată iubitor care-și mângâie astfel copiii." În aceeași scrisoare el amintește și de epistola lui Clement către corinteni și arată că acolo de multă vreme a devenit obicei vechi de a fi citită în adunări.*[167] *Căci iată cum se exprimă acolo Dionisie: „Și azi am prăznuit ziua sfântă a Domnului, în care am citit și epistola voastră, pe care o păstrăm și acum să ne fie de învățătură, așa cum a fost și prima epistolă trimisă nouă de Clement."*[168]

Corintenii, au răspândit *Epistola* Sfântului Clement și la alte Biserici din Orient, care i-au dat mult respect, astfel că ea se mai citea în Biserici și în timpul istoricului Eusebiu de Cezareea (265-339/340 d.Hr.) așa după cum mărturisește chiar el: *„De la Clement ni s-a păstrat o singură epistolă recunoscută ca autentică, destul de lungă și* ***minunată****, pe care el a scris-o din partea Bisericii*

---

[167] Prin această scrisoare, pe care o adresează episcopului Sotir al Romei, Dionisie episcopul Corintului, amintește de faptul că încă și atunci în comunitatea din Corint se mai citea Duminica, în cadrul Sfintei Liturghii, *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul.

[168] Eusebiu de Cezareea, op. cit., IV, XXIII, 9-11, pp. 173-174.

din Roma către cea a corintenilor, din pricina unei răzvrătiri care s-a iscat atunci în Corint. Am înțeles că în foarte multe Biserici această epistolă era folosită în adunările obștești de altădată și tot așa s-a continuat până azi."[169]

Epistola către I Corinteni a Sfântului Clement Romanul a fost apreciată în mod deosebit și de către Biserica Siriei, care o considera o scriere autentică. De asemenea, se crede că ea a fost cunoscută de către Sfântul Ignatie Teoforul, episcopul Antiohiei († 107 d.Hr.), iar Policarp, episcopul Smirnei (70-156 d.Hr.) avea și el o copie după această *Epistolă*, dându-și silința să o imite în anul 107 d.Hr. când a scris o *Epistolă* către comunitatea din Filipi.

Sfântul Irineu, episcopul Lyonului (140-202 d.Hr.), ucenicul Sfântului Policarp, aprecia foarte mult *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul numind-o: „*o scrisoare de foarte mare putere.*"[170], iar istoricul Eusebiu de Cezareea o numea: „*destul de lungă și minunată.*"[171] Pe bună dreptate, *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul merita această caracterizare, pentru că ea a fost scrisă de un episcop, care era foarte respectat în Imperiul Roman, având un stil corect, limbă curată, expunere clară, argumentare logică, împărțire bine proporționată, cu un cuprins bogat, o temă unitară, cu diverse argumente și foarte potrivit alese.[172]

Epistola I către Corinteni a Sfântului Clement Romanul a fost considerată ca fiind inspirată și de aceea ea se bucura de o mare autoritate, iar pentru aceasta ea a fost inclusă în Codicii Bibliei.

---

[169] Ibidem, III, XVI, p. 117.

[170] Sfântul Irineu de Lyon, *Împotriva ereziilor,* op. cit. 3, 3.3, p. 58.

[171] Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, XVI, p. 117.

[172] Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru Colda, op. cit., p. 148.

Astfel, cel mai vechi manuscris grec, care conține *Epistola I și II către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul, este *Codicele Alexandrin* (*Codex Alexandrinus A*) din secolul al V-lea d.Hr. Acest manuscris provine din Egipt și a fost dăruit de către Patriarhul Constantinopolului Chiril Lucaris regelui Iacob al Angliei. Manuscrisul a ajuns în Anglia în anul 1628 după moartea regelui, astfel că el a fost primit de către regele Carol I. Din anul 1727 manuscrisul se găsește la British Museum din Londra.[173] După acest manuscris Patrik Young, care a fost bibliotecar regal a publicat în anul 1633 prima ediție a *Epistolelor I și II către Corinteni* a Sfântului Clement sub numele: *Clementis ad Corinthios epistola prior. Ex laceris reliquiis vetustissimi exemplaris Bibliothecae Regiae eruit, lacunas explevit, Latine vertit et notis brevioribus illustravit Patricius Junius*, Oxford, 1633, ^{2}1637.

Acest celebru *Codex Alexandrinus* conține aproape tot textul Bibliei grecești Vechiul Testament (Septuaginta) și Noul Testament, iar la sfârșitul acestuia după Apocalipsă sunt *Epistolele I și II către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul. Din păcate din *Epistola I către Corinteni*, lipsește ultima pagină de la capitolul 57, 7 până la începutul capitolul 64, 1, iar din *Epistola II către Corinteni* lipsește o parte de la capitolul 12,5 până la sfârșit, capitolul 20.

Al doilea manuscris grec este *Manuscrisul Ierusalimitean 54 (Codex Hierosolymitanus H),* care a fost scris în anul 1056 de către notarul Leon. Acest *Manuscris* a fost descoperit în anul 1873 de către mitropolitul Filotei Bryennios în Biblioteca Sfântului Mormânt din Constantinopol, după care a ajuns la patriarhul grec de la Ierusalim, de unde provine și numele său. Acest

[173] *I Padri Apostolici,* op. cit., p. 47.

manuscris (f. 51 b – 70 a.), are textul întreg al *Epistolei*, fiind numit uneori și *Constantinopolitanus*, după locul în care a fost descoperit. Manuscrisul conține *Epistolele I și II către Corinteni* ale Sfântului Clement Romanul, *Didahia* și *Epistola lui Barnaba.* În anul 1875, mitropolitul Filotei Bryennios va publica cele două *Epistole către Corinteni* ale Sfântului Clement Romanul. Φ. Βρυέννιος (ed.), *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης αἱ δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολαί*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1875.

O versiune în limba latină a fost descoperită în anul 1894 de către Germain Morin într-un manuscris din secolul al IX-lea în Biblioteca Seminarului din Namur și a fost publicat în același an. Acest manuscris este posibil să conțină o traducere care a fost făcută în secolul al II-lea sau al III-lea și este foarte util, datorită faptului că, fiind o traducere literală, se apropie foarte mult de textul original.

În anul 1876 a fost descoperit de către R. P. Bensly în Biblioteca Universității din Cambridge o versiune siriacă (S), într-un manuscris din anul 1169, ce conține cărțile Noului Testament și care a fost copiat la Edesa în anul 1481. Acest manuscris a fost publicat în anul 1899.[174] *Epistola I și II către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul se găsește în acest manuscris după *Faptele Apostolilor* și între *Epistolele catholice* și *Epistolele pauline*.

Epistola I către Corinteni, a Sfântului Clement Romanul s-a păstrat și în două versiuni în limba coptă, dar ele sunt incomplete. Prima versiune (C) este din secolul al IV-lea și provine din mănăstirea lui Șenute și a fost achiziționat de către

[174] R. P. Bensly, *The Epistles of S. Clement of the Corinthians in Syriac,* Cambridge, 1899.

C. Schmidt pentru Biblioteca din Berlin. Din acest manuscris lipsesc capitolele (34, 6 – 42, 2) și el a fost publicat de către C. Schmidt în anul 1908.[175]

Versiunea a doua (C 1) a fost scrisă pe un papirus probabil din secolul al V-lea, iar după unele păreri din secolul VII-VIII și aparține Bibliotecii din Strasbourg.[176] Acest manuscris copt este foarte fragmentat și el conține *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul, dar și fragmente din *Evanghelia după Ioan* și *Epistola lui Iacob*.[177] Manuscrisul a fost publicat în anul 1910 de către F. Rösch.[178]

Epistola I către Corinteni a Sfântului Clement Romanul este cea mai importantă scriere din perioada post-apostolică, dar și unul dintre cele mai vechi texte ale literaturii creștine în afara Noului Testament.[179] Datorită acestui fapt, ea a cunoscut o largă circulație în lumea creștină, fiind tradusă în limbile latină, siriacă și coptă.[180] De asemenea, ea este un document istoric de mare importanță, fiind o capodoperă care este constituită din expresii valoroase și conținuturi doctrinare care singure pot constitui elementele unei teologii complete ale vremii sale.[181]

---

[175] C. Schmidt, *Der erste Clemensbrief in altkoptischer Übersetzung*, în: TU 32, Lepzig, 1909.

[176] *Scrierile Părinților Apostolici*, op. cit., pp. 41-42.

[177] Dan Batovici, *1 Clement. O introducere, 1 Clement*, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 28-30.

[178] F. Rösch, *Bruschstücke des ersten Clemensbrief nach dem achmimischen Papyrus der Strassburger Universitäts – und Landesbibliothek mit biblischen Texten derselben Handschrift*, Strassburg, 1910.

[179] Johannes Quasten, op. cit., pp. 46-47.

[180] Remus Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Ed. Lidia, București, 2003, pp. 145-146.

[181] *I Padri Apostolici*, op. cit., p. 43.

III.4. Epistola a II-a către Corinteni

Sfântului Clement Romanul i s-a mai atribuit și o *A doua Epistolă către Corinteni*, care are douăzeci de capitole.

Cel mai vechi manuscris grec, care conține *Epistola I și II către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul, este *Codicele Alexandrin* (*Codex Alexandrinus A*) din secolul al V-lea d.Hr. Acest celebru *Codex Alexandrinus* conține aproape tot textul Bibliei grecești: Vechiul Testament (Septuaginta) și Noul Testament, iar la sfârșitul acestuia după *Apocalipsă* sunt *Epistolele I și II către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul. Din păcate din *Epistola a II-a către Corinteni* lipsesc ultimele nouă capitole, o parte de la capitolul 12,5 și până la sfârșit, capitolul 20.

Al doilea manuscris grec este *Manuscrisul Ierusalimitean 54 (Codex Hierosolymitanus H),* care a fost scris în anul 1056 de către notarul Leon. Acest *Manuscris* a fost descoperit în anul 1873 de către mitropolitul Filotei Bryennios în Biblioteca Sfântului Mormânt din Constantinopol, după care a ajuns la patriarhul grec de la Ierusalim, de unde provine și numele său. Manuscrisul conține cele două *Epistole către Corinteni* ale Sfântului Clement Romanul, *Didahia* și *Epistola lui Barnaba.* Mitropolitul Filotei Bryennios va publica în anul 1875 cele două *Epistole către Corinteni* ale Sfântului Clement Romanul. Φ. Βρυέννιος (ed.), *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης αἱ δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολαί*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1875.

În anul 1876 a fost descoperit de către R. P. Bensly în Biblioteca Universității din Cambridge o versiune siriacă (S),

într-un manuscris din anul 1169, ce conține cărțile Noului Testament și care a fost copiat la Edesa în anul 1481. Acest manuscris a fost publicat în anul 1899.[182] *Epistolele I și II către Corinteni* ale Sfântului Clement Romanul se găsesc în acest manuscris după *Faptele Apostolilor* și între *Epistolele catholice* și *Epistolele pauline*.

Din păcate, *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul nu a fost așa de cunoscută în vechime, iar primul care vorbește despre ea este istoricul Eusebiu de Cezareea: „*Trebuie spus că se mai vorbește și despre o a doua epistolă a lui Clement. Totuși știm că aceasta n-a fost atât de cunoscută ca cea dintâi, întrucât, după câte știm, ea n-a fost prea folosită de cei vechi.”*[183] Așadar, nu este sigur dacă Eusebiu de Cezareea cunoștea această a doua *Epistolă către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul sau doar numai auzise de ea.[184] De asemenea, este foarte posibil ca Eusebiu de Cezareea să spună aceasta, reacționând la unele opinii, care circulau în acea perioadă și anume că erau unii creștini în secolul al IV-lea, care considerau că *Epistola a doua către Corinteni* era o scriere de autoritate,[185] iar pentru aceasta ea a și fost inclusă în Codicii Biblici, așa după cum am văzut din cele de mai sus.

Cu toate acestea *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement, nu a fost folosită așa de mult ca și prima, iar, din acest

---

[182] R.P. Bensly, *The Epistles of S. Clement of the Corinthians in Syriac,* Cambridge, 1899.

[183] Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, XXXVIII, 4, p. 141.

[184] K.P. Donfried, *The Setting of Second Clement in Early Christianity*, Leiden, Brill, 1974, p. 21.

[185] Paul Parvis, *2 Clement and the Meaning of the Christian Homily*, în: ExpT, 117/2006, p. 265.

motiv, ea nu a fost atât de bine cunoscută. De aceea, au fost unii scriitori mai vechi, dar și mai noi, care nu au admis-o ca autentică. Sfântul Ieronim (347-420 d.Hr.) în opera sa *De viris illustribus*, 15, ne spune că: „*Există o a doua epistolă care circulă cu numele lui Clement, dar nu este recunoscută de cei vechi*"[186]

Unii cercetători mai noi, consideră că *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul ar fi fost o altă scrisoare, care a fost pierdută, dar care a fost menționată în anul 170 d.Hr. de către episcopul Dionisie al Corintului, ca fiind expediată de către Sotir episcopul Romei (168-176 d.Hr.).[187] E.J. Goodspeed susține această ipoteză, datorită faptului că azi *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul, nu mai este considerată o scrisoare, ci o omilie.[188]

În capitolul 7,1 al *Epistolei,* Sfântul Clement vorbește despre cei care vin la lupte, iar învingători sunt declarați numai cei care au depus mult efort și s-au luptat bine: „*Astfel, deci, frații mei, să luptăm știind că lupta [este] în mâini[le noastre] și că mulți se lasă duși la vale de luptele cele stricăcioase, însă nu toți sunt încununați, ci numai cei ce au trecut prin multe eforturi și care s-au luptat bine.*"[189]

Plecând de la aceste îndemnuri ale Sfântului Clement, J.B. Lighfoot a crezut că el face o trimitere la Jocurile Istmice, care aveau loc în Corint, lansând astfel ipoteza că *Epistola a doua* este o predică care a fost rostită în fața comunității undeva între anii 120-140 d.Hr. Această omilie ar fi fost păstrată împreună cu alte

[186] Johannes Quasten, op. cit., p. 56.
[187] E.J. Goodspeed, *The Apostolic Fathers*, New York, Harper&Bros, 1950, p. 83.
[188] Michael W. Holmes, *Apostolic Fathers: Greek Text and English translation*, 3rd edition, Grand Rapids, Baker Academic, 2007, p. 134.
[189] *2 Clement*, 7, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 163.

documente ale Bisericii din Corint, dar și cu *Epistola* pe care a trimis-o de la Roma episcopul Sotir și despre care vorbește episcopul Dionisie al Corintului în anul 170 d.Hr. Astfel, pe parcursul timpului *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement va împrumuta de la acestea titlul general, iar de la prima autorul.[190]

K.P. Donfried pornind de la această ipoteză, pe care a lansat-o J.B. Lightfoot, a argumentat spunând că *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul a avut succes, pentru că preoții bătrâni au fost reprimiți în biserică, iar *Epistola a doua* ar fi fost predica pe care a rostit-o unul dintre aceștia după încheierea conflictului. Astfel, *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement, ar fi fost scrisă în aceeași perioadă cu prima *Epistolă*.[191]

După opinia lui H. Koester, *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement ar fi fost o predică antignostică care a fost scrisă în Egipt înainte de mijlocul secolului al II-lea d.Hr.[192]

Unii cercetători ca Paul Parvis și Andreas Lindeman[193] susțin că *Epistola a doua către Corinteni,* ar fi fost scrisă pe la mijlocul secolului al II-lea d.Hr.[194] G. Stanton a susținut că această scriere ar putea fi datată în jurul anului 180 d.Hr. și ea ar proveni din cercuri romane.

---

[190] J.B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers. Parts I, S. Clement of Rome,* second edition, vol. 2, London, Macmillan, 1890, reprint Grand Rapids, Baker, 1981, pp. 194-208.,

[191] K.P. Donfried, op. cit., pp. 1-48.

[192] Helmut Koester, *Introduction to the New Testament, vol. 2, History and Literature of Early Christianity*, Philadelphia, Fortres Press, 1982, p. 236.

[193] Andreas Lindeman, *Die Apostolischen Väter* I, *Die Clemensbriefe*, HNT, 17, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1992, p. 195.

[194] Paul Parvis, op. cit., p. 268

Patrologul Stylianos G. Papadopoulos afirmă că ea nu este o *Epistolă* care să fi aparținut Sfântului Clement Romanul, ci o omilie, care a fost scrisă în prima jumătate a secolului al II-lea de către un creștin necunoscut. Pornind de la structura filologică-teologică a textului ea ar fi mai bine înțeleasă dacă ar fi plasată între anii 140-150 d.Hr.[195]

Antonio Quacquarelli susține că *Epistola a doua* nu este o scrisoare, ci este o omilie adevărată și proprie, care a fost scrisă în jurul celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea d.Hr. Astfel, ea rămâne una din multele omilii catehetice ale epocii, dar și o capodoperă a artei scrise.[196]

Patrologul Constantin Voicu susține că linia și stilul acestei scrieri exclud autenticitatea clementină. Datorită faptului că ea este adresată aceleași generații de oameni ca și *Epistolele* Sfântului Clement, sau cel mai târziu generației următoare, este demonstrat de modul în care citează cuvintele Mântuitorului Isus Hristos și ale Sfinților Apostoli, fără să aibă încă scrise textele Noului Testament. Cu toate acestea este posibil ca ea să fi fost scrisă chiar înainte de *Epistolele* Sfântului Ignatie Teoforul episcopul Antiohiei și de *Epistola către Filipeni* a Sfântului Policarp al Smirnei. Aceasta, pentru că *Epistola* nu face nici o referință la ereziile gnostice, care au circulat în secolul al II-lea d.Hr. în cadrul Bisericii și care au fost combătute cu multă tărie de către scriitorii din această perioadă.[197]

Ca și loc de apariție a *Epistolei a doua către Corinteni* au fost propuse Roma, Corint, Siria și Egipt, dar fără să fie aduse

195 Stylianos G. Papadopoulos, op. cit., p. 191.
196 *I Padri Apostolici,* op. cit., p. 217.
197 Arhid. Prof. Dr. Constantin Voicu, op. cit., p. 77.

argumente decisive.[198] Pornind de la afirmația din capitolul 18,2, unde autorul *Epistolei* spune că: *„Sunt încă înconjurat de uneltele diavolului.”*[199] am putea crede că aici face referire la împăratul Domițian (81-96 d.Hr.), cel care a lansat o cruntă persecuție în anul 95/96 d.Hr., când au fost persecutați creștini, iudei, unii filosofi și astrologi romani, persoane nobile și rude ale împăratului, cum ar fi vărul său Flavius Clemens cu soția sa Flavia Domitilla, consulul Acilius Glabrio. Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan a fost exilat în insula Patmos în anul 96 d.Hr.[200] iar unii oameni apropiați ai Sfântului Clement Romanul, au primit cununa martiriului.[201] Dacă se referă la împăratul Domițian, așa cum se spune și în *Epistola întâi către Corinteni* că: *„Din cauza neașteptatelor și necontenitelor nenorociri și încercări prin care am trecut.”*[202], atunci am putea crede că și *Epistola a doua către Corinteni* a fost scrisă de la Roma, iar autorul ei este Sfântul Clement Romanul.

J.B. Lightfoot consideră că autorul *Epistolei a doua către Corinteni* era familiarizat cu *Epistola întâi către Corinteni*, dar și că s-a inspirat uneori din aceasta, susținând de asemenea similaritatea de ansamblu a celor două *Epistole.*[203] Pornind de la acestea, am putea spune că doar Sfântul Clement Romanul ar cunoaște cel mai bine textul celor două *Epistole,* în calitatea sa de autor.

Cu toate acestea unii cercetători susțin că *Epistola a doua către Corinteni* ar fi fost scrisă la jumătatea secolului al II-lea, iar

[198] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 155.
[199] *2 Clement,* 18, 2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 179.
[200] Nicolae Chifăr, op. cit. p. 49.
[201] Pr. Conf. Dr. Marius Țepelea, op. cit. p. 421.
[202] *1 Clement,* 1, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 47.
[203] J.B. Lightfoot, op. cit., p. 135.

problema datării rămâne încă deschisă[204], urmând ca viitoarele studii să stabilească anul apariției sale.

Pornind de la faptul că *Epistola a doua către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul a făcut parte din cele trei manuscrise ale Codicilor Biblici, dar și pentru faptul că în ea nu sunt combătute ereziile gnostice din secolul al II-lea d.Hr., de modul în care citează textele care mai târziu vor face parte din canonul Noului Testament, dar și datorită faptului că autorul *Epistolei a doua către Corinteni* cunoștea foarte bine textul *Epistolei I către* Corinteni și că el citează din ea, consider că această scriere poate fi datată în aceeași perioadă cu *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement Romanul și că el este autorul acestei *Epistole*, așa cum a considerat Antichitatea creștină[205], dar și cei care au inclus-o în Codicii Biblici.

În încheierea *Epistolei I către Corinteni*, Sfântul Clement Romanul se roagă pentru corinteni prezentându-i pe cei prin care le-a trimis scrisoarea și se încheie cu o binecuvântare.[206] De asemenea, el își exprimă speranța că pacea în Biserica lor va reveni cât mai repede: *„Iar pe [solii] trimiși de noi, pe Claudius Efebul și pe Valerius Bito, împreună cu Fortunatus, să-i trimiteți repede înapoi la noi, în pace [și] cu bucurie, ca să ne vestească cât mai curând [mult] dorita și râvnita pace și bună-înțelegere, pentru ca [astfel] și noi să ne bucurăm cât mai repede de restabilirea liniștii între voi. Harul Domnului nostru Isus Hristos [să fie] cu voi și cu toți cei chemați de pretutindeni de Dumnezeu prin Acela prin Care El are*

---

[204] Michael W. Holmes, op. cit., p. 135.

[205] *Scrierile Părinților Apostolici*, op. cit., p. 107.

[206] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 123.

slavă, cinste, stăpânire și mărire, domnie veșnică din veci până-n vecii vecilor. Amin. "[207]

Această dorință a Sfântului Clement Romanul s-a îndeplinit, iar pacea în Biserica din Corint a revenit. În *Epistola a doua către Corinteni* se simte grija părintească a Sfântului Clement față de această comunitate, dorind astfel să le întărească corintenilor cât mai mult învățătura creștină și astfel, ei să devină cât mai buni practicanți ai acestei învățături pentru a dobândi viața veșnică.

Epistola a doua către Corinteni a Sfântului Clement Romanul are douăzeci de capitole, care pot fi împărțite în două părți. Prima parte cuprinde capitolele 1-18, iar partea a doua capitolele 19-20.

Încă din primul capitol, după formula caldă de salut, Sfântul Clement le reamintește corintenilor că mântuirea este posibilă datorită Întrupării Mântuitorului Isus Hristos, care ne-a scos din întuneric la lumină: *„Fraților, trebuie să gândim despre Isus Hristos, ca despre Dumnezeu, ca despre Judecătorul celor vii și al celor morți; și nu trebuie să gândim lucruri neînsemnate despre mântuirea noastră. Căci, câtă vreme gândim lucruri neînsemnate despre El, lucruri neînsemnate nădăjduim să și primim. Și cei ce ascultăm [vorbindu-se despre acestea] ca și cum ar fi niște lucruri mărunte, greșim, neînțelegând de unde am fi fost chemați și de către Cine și spre ce loc, și [nu înțelegem] câte a răbdat să pătimească Isus Hristos pentru noi. Așadar, ce plată Îi vom da noi în schimb sau ce rod vrednic de ceea ce ne-a dat El? Câte lucruri sfinte [nu] Îi datorăm [noi] Lui? Căci ne-a dăruit lumina; ca un tată, ne-a numit „fii"; pe când noi pieream. Deci,*

[207] *1 Clement*, 65, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 137-139.

ce fel de laudă Îi vom aduce sau [ce fel de] plată în schimbul celor pe care le-am primit [de la El]? Întrucât eram slabi în gândire, închinându-ne pietrelor, lemnelor și unor obiecte făcute din aur, argint și bronz – lucruri [ieșite din mâinile] oamenilor (iar întreaga noastră viață nu era nimic altceva decât moarte); așadar, întrucât eram cuprinși de o întunecare a minții și plini de o asemenea încețoșare a vederii, ne-am recăpătat vederea, după ce, prin voia Lui, am alungat [de deasupra noastră] acel nor în care eram învăluiți. Căci a avut milă de noi și, milostivindu-Se, ne-a mântuit, pentru că a văzut multă rătăcire și pierzare în noi și pentru că nu mai aveam nici o nădejde de mântuire, afară de cea de la El. Pentru că ne-a chemat pe când noi nu existam și a vrut ca noi să ajungem din neființă în ființă."[208]

În acest prim capitol, prin acest îndemn de a-L considera pe Isus Hristos Dumnezeu, presupune în același timp și faptul că El se cuvine să fie preamărit la fel ca și Dumnezeu.[209] Avem așadar, aici o recunoaștere evidentă a Dumnezeirii Mântuitorului Isus Hristos. De asemenea, tot în această introducere Sfântul Clement le recomandă corintenilor să acorde mai multă importanță mântuirii. Acesta este punctul de pornire al temei fundamentale, iar în fața măreției a ceea ce am primit, ce putem noi să-I oferim.[210] Darul suprem pe care oamenii l-au primit de la Dumnezeu prin Jertfa Mântuitorului Isus Hristos este mântuirea și de aceea toți care au primit acest dar trebuie să ofere o plată în schimb. Această plată sunt faptele bune

---

[208] *2 Clement*, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 155-157.

[209] Jaroslav Pelikan, *Tradiția creștină: o istorie a dezvoltării doctrinei* 1 *Nașterea tradiției universale* (100-600), Traducere de Silvia Palade, Iași, Polirom, 2004, p. 251.

[210] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

practicate în cadrul comunității creștine și ele reprezintă răspunsul oamenilor la inițiativa gratuită a bunătății divine.

În capitolul al doilea continuă să arate importanța mântuirii: *„Veselește-te, tu, cea stearpă, care nu poți naște! Bucură-te și strigă, [tu] cea care nu cunoști durerile nașterii, că [mai] mulți [vor fi] copiii celei părăsite decât ai aceleia ce are bărbat! Despre noi a spus Veselește-te, [tu] cea stearpă, care nu poți naște!; căci stearpă era Biserica noastră înainte să i se fi dat ei copii. Iar când a zis Strigă, [tu], cea care nu cunoști durerile nașterii, aceasta înseamnă că [trebuie] să ne înălțăm rugăciunile către Dumnezeu cu inima deschisă, să nu ne descurajăm precum sunt cele care sunt în durerile nașterii. Iar când a spus: [Mai] mult vor fi copiii celei părăsite, decât ai aceleia ce are bărbat, [a spus-o] pentru că poporul nostru părea părăsit de Dumnezeu; acum, însă, pentru că am crezut, am ajuns mai numeroși decât cei ce păreau că au pe Dumnezeu. Iar altă Scriptură spune: „Nu am venit să chem pe cei drepți, ci pe cei păcătoși." Aceasta înseamnă că trebuie să-i mântuiască pe cei ce pier. Căci e [un lucru cu adevărat] mare și minunat să le întărești nu pe cele stabile, ci pe cele ce cad. Așa a vrut și Hristos să le mântuiască pe cele ce piereau și i-a mântuit [într-adevăr] pe mulți: pentru că a venit și ne-a chemat pe noi cei ce eram gata să pierim."*[211]

Prin aceste comentarii la Isaia 54, 1 și Matei 9, 13, Sfântul Clement scoate în evidență încă o dată importanța mântuirii, arătând că Mântuitorul Isus Hristos a făcut din noi un popor, o Biserică.[212] În aceste comentarii avem o primă mărturie a interpretării alegorice a textelor Sfintei Scripturi.

---

[211] *2 Clement*, 2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 157.

[212] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

La acest dar al mântuirii, pe care l-am primit de la Mântuitorul Isus Hristos, noi suntem datori să-I răspundem prin mărturisirea Sa, îndeplinind poruncile pe care le-am primit de la El: *„De vreme ce El a arătat atâta milă față de noi – mai întâi [de toate], pentru că noi ce vii nu [mai] jertfim dumnezeilor celor morți și că nu ne [mai] închinăm lor, ci L-am cunoscut, prin El, pe Tatăl adevărului – care [este] cunoașterea [care duce] spre El? Oare nu faptul de a nu [Îl] tăgădui [pe Cel] prin Care L-am cunoscut pe El? Spune [aceasta] chiar El: „Pe cel ce Mă va mărturisi în fața oamenilor, îl voi mărturisi în fața tatălui Meu." Deci aceasta este plata noastră, dacă Îl vom mărturisi [pe Cel] prin Care am fost mântuiți. Dar prin ce Îl mărturisim? Săvârșind cele pe care [El ni] le spune, nefiind neascultători poruncilor Lui și cinstindu-L nu numai cu buzele, ci din toată inima și din tot cugetul [nostru]. Spune și în Isaia: „Poporul acesta Mă cinstește cu buzele, însă inima lor e plecată departe de Mine."*[213]

Acest citat din Isaia 29, 13 îl întâlnim și în *Epistola I către Corinteni* a Sfântului Clement în capitolul 15, 2, atunci când combate ipocrizia și-i îndeamnă pe corinteni să se atașeze: *„de cei ce cultivă pacea împreună cu evlavia, nu de cei ce doresc pacea de ochii lumii. Căci spune undeva: Poporul acesta Mă cinstește cu buzele, însă inima lor e plecată departe de Mine."*[214] Faptul că acest citat din Isaia 29, 13 se găsește în cele două *Epistole* l-a făcut pe Karl P. Donfried să spună că există posibilitatea ca autorul *Epistolei a doua către Corinteni* să se fi inspirat din *Epistola întâi,* dar și faptul că cele două *Epistole* ar fi avut o sursă comună.[215]

---

213 *2 Clement,* 3, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 159.
214 1 *Clement,* 15,1-2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 67.
215 K.P. Donfried, op. cit., p. 50.

Pentru a obține mântuirea nu este suficient să-L mărturisim pe Isus Hristos, doar cu gura, ci trebuie să o facem prin săvârșirea de fapte bune, prin iubirea față de semeni, nesăvârșirea adulterului și alte păcate grave, fiind cumpătați milostivi și buni: *„Așadar, nu e de ajuns să Îl numim „Domn" căci nu aceasta ne va mântui. Pentru că [El] spune: „Nu tot cel care Îmi zice: „Doamne, Doamne!" va fi mântuit, ci cel care săvârșește dreptatea." Așadar, fraților, să Îl mărturisim prin fapte, iubindu-ne între noi, nesăvârșind adulter, nevorbindu-ne de rău unii pe alții, nerivalizând, ci fiind cumpătați, milostivi, buni. Totodată, suntem datori să suferim împreună unii pentru alții și să nu fim iubitori de argint. Prin asemenea fapte să Îl mărturisim, și nu prin cele opuse [lor]. Și, [de asemenea,] nu trebuie să ne temem de oameni mai mult decât de Dumnezeu. De aceea, întrucât voi înfăptuiați aceste lucruri, a spus Domnul: „Chiar dacă voi veți fi adunați împreună cu Mine la sânul Meu, dar nu veți îndeplini poruncile Mele, vă voi îndepărta și voi spune: „Plecați de la Mine, nu vă cunosc, [nici] de unde sunteți, [voi,] lucrători ai fărădelegii!"*[216]

Această critică a ipocriziei, a totalei discordanțe dintre vorbe și fapte, dintre aparență și realitate, o face Sfântul Clement și în capitolul 15 din *Epistola I către Corinteni*. Așadar, am putea spune că Sfântul Clement le reamintește corintenilor în *Epistola a doua*, unele sfaturi pe care li le-a dat acestora în *Epistola întâi*.

La începutul capitolului cinci întâlnim aceeași idee legată despre locuința noastră vremelnică din lumea aceasta: *„De aceea, fraților, părăsind locuința vremelnică din lumea aceasta, să*

[216] *2 Clement*, 4, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 159-161.

facem voia Celui ce ne-a chemat pe noi și să nu ne temem să ieșim din lumea aceasta."[217] Regăsim această idee despre vremelnicia noastră din această lume și la începutul *Epistolei I către Corinteni*: „*Biserica lui Dumnezeu care sălășluiește vremelnic la Roma către Biserica lui Dumnezeu care sălășluiește vremelnic în Corint.*"[218]

În capitolele cinci și șase Sfântul Clement continuă să le vorbească celor din Corint, despre răspunsul nostru la mărturisirea credinței în Mântuitorul Isus Hristos, prin îndeplinirea poruncilor Sale. De asemenea, după primirea botezului trebuie să ne păstrăm sufletul curat pentru că: „*Dacă nu ne vom păstra botezul curat și neîntinat, cu ce încredere vom intra în Palatul lui Dumnezeu? Sau cine va fi sprijinitor al nostru, dacă nu vom fi găsiți având fapte sfinte și drepte?*"[219] Pe lângă aceasta este necesar, ca pentru a dobândi mântuirea să ne desprindem de această lume, considerând bunurile din ea ca pe niște lucruri străine, dar și să practicăm faptele sfinte și drepte.[220]

Pentru a-i încuraja în acest efort de dobândire a mântuirii, Sfântul Clement le prezintă corintenilor ca și model pe atleți. Așadar, pentru a putea obține mântuirea trebuie să luptăm asemenea atleților, care obțin cununa câștigătoare după multe eforturi și respectând regulile jocului: „*Astfel, deci, frații mei să luptăm știind că lupta [este] în mâini[le noastre] și că mulți se lasă duși la vale de luptele cele stricăcioase, însă nu toți sunt încununați, ci numai cei ce au trecut prin multe eforturi și care s-au luptat bine. Să luptăm, așadar, ca toți să primim cununi! Să alergăm, astfel, pe*

217 *2 Clement*, 5,1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 161.
218 1 *Clement*, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 47.
219 *2 Clement*, 6, 9, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 163.
220 Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

calea dreaptă, în lupta cea nestricăcioasă, și să ne lăsăm duși mulți spre aceasta și să luptăm pentru ca să primim și cununa! Și, chiar dacă nu putem cu toții să primim cunună, măcar să ajungem aproape de cunună! Trebuie să știm că cel care luptă într-o luptă stricăcioasă, dacă este prins trișând, este biciuit și aruncat afară din arenă. Ce credeți? Ce va păți cel care a trișat în lupta nestricăciunii? Căci celor care nu păstrează pecetea [botezului] le zice: „Viermele lor nu va muri și focul lor nu va fi stins, și vor fi o priveliște pentru întreaga carne."[221]

Așadar, pentru a dobândi cununa mântuirii trebuie să luptăm corect, asemenea atleților care coboară în arenă,[222] dar mai ales să păstrăm puritatea sufletului așa cum am primit-o prin taina sfântului botez. În acest capitol Sfântul Clement le vorbește corintenilor despre lupta creștinilor, așa cum le-a scris și în *Epistola întâi: „Luptă duceați ziua și noaptea pentru întreaga frățietate, pentru ca [întregul] număr al aleșilor Lui să se mântuiască cu teamă și cu o conștiință [trează]."*[223] Tot despre lupta din arenă le vorbește corintenilor și la începutul capitolului șapte din *Epistola întâi*: *„Pe acestea le scriem, iubiților, nu numai pentru a vă atrage atenția [asupra lor], ci și pentru a ni le aminti [nouă] înșine. Căci suntem și noi în aceeași ,,arenă" și ne așteaptă aceeași „înfruntare."*[224]

Trebuie să ne schimbăm cugetul atâta timp cât suntem în această lume, să ne căim cât mai este timp[225] și de aceea: *„Astfel și noi, câtă vreme suntem în lumea aceasta, să ne pocăim din toată inima de relele pe care le-am săvârșit în carne, ca să fim mântuiți de Domnul, cât timp [mai] avem vreme pentru pocăință. Căci, după ce*

---

[221] *2 Clement*, 7, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 163-165.
[222] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.
[223] *1 Clement*, 2, 4, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 49.
[224] *1 Clement*, 7, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 55.
[225] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

am ieșit din lume, dincolo nu mai putem să ne mărturisim [păcatele] sau să ne mai pocăim. Astfel, fraților, făcând voia Tatălui și păstrându-ne carnea curată și păzind poruncile Domnului, vom primi viața veșnică. Pentru că spune Domnul în Evanghelie: „Dacă nu ați păstrat ceva neînsemnat, cine vă va încredința vouă ceva însemnat? Căci vă spun că cineva de încredere într-o privință cu totul neînsemnată este de încredere și în lucruri mărețe." Cu alte cuvinte, spune acest lucru: „Păstrați-vă carnea curată și pecetea [botezului] fără pată, ca să primim viața cea veșnică!"[226]

Tot despre pocăință le-a vorbit mult corintenilor Sfântul Clement în capitolul opt din *Epistola I,* arătându-le importanța ei pentru obținerea iertării.

Una din temele care s-a dezbătut foarte mult și intens, în cadrul Bisericii din Corint a fost aceea legată de învierea morților, dar și despre modul în care aceștia vor învia. Despre învierea morților le-a vorbit corintenilor Sfântul Apostol Pavel în *Epistola întâi* în capitolul 15, 3-22. Sfântul Clement Romanul le-a vorbit și el corintenilor despre învierea morților, încercând să le întărească credința în această învățătură în *Epistola I*: *„Să înțelegem, iubiților, în ce fel ne arată Stăpânul necontenit că va fi învierea, a cărei începătură L-a făcut pe Domnul Isus Hristos, ridicându[-L] din morți. Să privim, iubiților, învierea care se petrece în [fiecare] moment. Ziua și noaptea ne descoperă o înviere, noaptea adoarme, ziua se ridică; pleacă ziua, vine [iarăși] noaptea. Să luăm aminte la roade: cum și în ce fel se face semănatul. A ieșit cel ce seamănă și a aruncat în pământ fiecare sământă, care după ce au căzut în pământ, [fiind] uscate și neacoperite, se strică. Apoi, din*

[226] *2 Clement,* 8, 2-6, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., p. 165.

stricăciune; măreția Proniei Stăpânului le ridică pe ele și dintr-o singură [sămânță] cresc mai multe și aduc rod."[227]

Tot în *Epistola I*, după ce aduce argumente naturale și logice despre învierea morților în capitolele douăzeci și cinci și douăzeci și șase, Sfântul Clement, dorește să le întărească corintenilor și mai mult această credință, în învierea morților vorbindu-le despre legenda păsării Phoenix.

Cu toate că această temă legată de învierea morților a fost dezbătută și argumentată foarte mult în cadrul comunității din Corint, totuși mai existau unele persoane, care puneau la îndoială învierea trupului: *„Și să nu mai spună careva dintre voi că însăși carnea nu este judecată și că nu este înviată. Luați seama! În ce [stare] ați fost mântuiți, în ce stare v-ați recăpătat vederea, oare nu doar fiind în această carne? Trebuie, atunci, să ne păzim carnea ca templu al lui Dumnezeu. Căci, așa ați fost chemați în carne, tot în carne veți și veni. Dacă Isus Hristos, Domnul Care ne-a mântuit pe noi, Care era la început spirit, S-a făcut carne și așa ne-a chemat, tot așa și noi, în această carne vom primi și plata [pentru faptele noastre]. Să ne iubim, deci unii pe alții, ca să mergem cu toții în Împărăția lui Dumnezeu! Cât [mai] avem vreme să fim tămăduiți, să ne dăruim pe noi înșine lui Dumnezeu Vindecătorul, dându-I răsplata [ce se cuvine]. Ce fel de răsplată? Pocăința dintr-o inimă sinceră. Căci [El] este preștiutor al tuturor și le știe pe cele ce sunt în inima noastră. Să-I dăm așadar, laudă, nu doar din gură, ci și din inimă, ca să ne primească ca pe fii! Căci și Domnul a spus: „Frații Mei sunt aceștia care fac voia Tatălui Meu."*[228]

---

[227] *1 Clement*, 24, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 83.

[228] *2 Clement*, 9, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 165-167.

Trebuie așadar, să ne păstrăm puritatea trupului, pentru că în aceasta am fost chemați și el va învia și va fi judecat împreună cu sufletul. De aceea, cât mai avem timp să ne iubim unii pe alții și să ne pocăim sincer, încredințându-ne lui Dumnezeu Vindecătorul, dându-I în schimb căința noastră sinceră.[229]

În capitolul zece Sfântul Clement îndeamnă la practicarea virtuții și îndepărtarea de la păcate pentru a obține pacea: *„Astfel, frații mei, să facem voia Tatălui Celui ce ne-a chemat, ca să fim vii! Și, mai ales, să căutăm virtutea! Și să părăsim răutatea ca una ce ne deschide poarta păcatelor noastre, și să fugim de lipsa de evlavie, ca să nu ne cuprindă cele rele! Căci dacă ne vom strădui să săvârșim cele bune, pacea ne va urma. Pentru că omul nu poate să aibă pace câtă vreme [ei, oamenii,] scot în față temeri omenești, preferând mai degrabă desfătarea de aici decât făgăduința viitoare. Căci [ei] nu cunosc de cât chin are parte plăcerea de aici și de ce fel de desfătare are parte făgăduința viitoare. Și ar fi fost ușor [de trecut cu vederea] dacă ar fi săvârșit numai ei aceste lucruri. Acum însă stăruie în a învăța rău suflete nevinovate, neștiind că vor avea parte de o îndoită judecată, atât ei, cât și cei ce ascultă de ei."*[230]

Pentru a obține viața veșnică, trebuie să îndeplinim voia Tatălui, iar cei care preferă plăcerile acestei lumi și îi conving și pe alții să-i urmeze vor avea parte de o pedeapsă îndoită.[231]

Mila și darurile lui Dumnezeu, se răsfrâng asupra celor care Îl caută și se apropie de El cu inima curată, iar de aceste daruri nu trebuie să se îndoiască nimeni: *„De aceea să-I slujim lui Dumnezeu cu inimă curată și, [astfel,] vom fi drepți, iar dacă nu vom*

---

[229] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

[230] *2 Clement*, 10, în: *Părinții Apostolici Scrieri I*, *Ediție bilingvă*, op. cit., p. 167.

[231] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

sluji – prin credință în făgăduința lui Dumnezeu –, vom fi vrednici de plâns. Căci spune cuvântul profetic: „Vrednici de plâns sunt cei cu sufletul îndoit, cei care se îndoiesc în inima [lor], care spun: „Am auzit de demult de acestea, și pe vremea părinților noștri, însă noi, deși [le] așteptam zi de zi, nu am văzut nici unul din ele." Nebunilor! Comparați-vă singuri cu un pom! Luați vița-de-vie: mai întâi cad frunzele, apoi apare un mugur, după care o aguridă, apoi un ciorchine gata copt."[232]

Acest citat este identic cu cel din *Epistola I către Corinteni* capitolul, 23, 2-4, ceea ce ar putea fi încă un argument că Sfântul Clement este autorul și celei de a doua *Epistole către Corinteni*.

De asemenea, el le atrage atenția corintenilor că numai cei care vor îndeplini poruncile vor intra în Împărăția lui Dumnezeu și vor moșteni făgăduințele: *„Dacă, deci, vom îndeplini dreptatea înaintea lui Dumnezeu, vom intra în Împărăția Lui, și vom primi făgăduințele, pe care urechea nu le-a auzit, nici ochiul nu [le-]a văzut și nici nu s-au suit până la inima omului."*[233]

Așadar, pentru Împărăția lui Dumnezeu trebuie să fim pregătiți tot timpul, pentru că nu știm în ce clipă aceasta va veni: *„Să așteptăm, dar, ceas de ceas, Împărăția lui Dumnezeu,, în iubire și [în] dreptate, pentru că nu știm ziua apariției lui Dumnezeu."*[234]

În capitolul treisprezece este lansată o nouă invitație la pocăință din suflet, dar mai ales la săvârșirea faptelor bune, pentru ca numele lui Dumnezeu să nu fie blestemat de către păgâni,[235] așa după cum le-a mai spus și în *Epistola I*: *„Divizarea voastră i-a pervertit pe mulți, pe mulți i-a descurajat, pe mulți i-a*

[232] *2 Clement,* 11, 1-3, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., pp. 167-169.
[233] *2 Clement,* 11, 7, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., p. 169.
[234] *2 Clement,* 12, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., p. 169.
[235] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

aruncat în îndoială, pe noi toți în întristare; iar dezbinarea voastră continuă [încă].”[236] De aceea, acum el le reamintește corintenilor: *„Așadar, fraților, acum, în cele din urmă, să ne pocăim [și] să fim atenți la ceea ce este bun; căci suntem plini de multă nechibzuință și răutate. Să ne ștergem păcatele de mai înainte și, dacă ne-am pocăit din suflet, să fim mântuiți! Și să nu căutăm să ajungem pe placul oamenilor, nici să ne dorim să ne facem nouă înșine pe plac, ci [să plăcem], prin dreptatea [noastră], și oamenilor din afara [comunității], pentru ca să nu fie batjocorit, din cauza noastră, numele lui Dumnezeu.”*[237]

Dacă vom asculta de voința lui Dumnezeu atunci vom face parte din Biserica spirituală, care a fost creată înaintea soarelui și a lunii. Ea a fost vizibilă o dată cu întruparea Mântuitorului Isus Hristos, iar așa după cum trupul este copia (*antitiypos*) spiritului, cine va îmbolnăvi trupul/ adică Biserica nu va putea să fie părtaș la Spirit/Hristos[238] spunându-le: *„Astfel, fraților, dacă facem voia lui Dumnezeu, Tatăl nostru, vom face parte din Biserica cea dintâi, cea spirituală, cea care a fost creată înaintea soarelui și a lunii. Iar dacă nu vom face voia Domnului, ni se va potrivi [pasajul] din Scriptura care zice: „Casa Mea a ajuns peșteră de tâlhari” Să alegem, așadar, să facem parte din Biserica vieții, ca să fim mântuiți. Însă nu cred că voi nu știți că Biserica cea vie este trup al lui Hristos. Căci spune Scriptura: L-a făcut Dumnezeu pe om parte bărbătească și parte femeiască; partea bărbătească este Hristos, [iar] partea femeiască Biserica. Și [după cum știți], Cărțile și apostolii [spun] că Biserica nu este de acum, ci de sus. Căci era spirituală, așa cum [spirit era] și Isus al nostru. Însă [El] a fost arătat în zilele din*

---

[236] *1 Clement*, 46, 9, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 113.
[237] *2 Clement*, 13, 1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 171.
[238] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

urmă, ca să ne mântuiască. Iar Biserica, deși era spirituală, s-a arătat în carne lui Hristos, făcându-ne cunoscut faptul că, dacă cineva dintre noi o va păstra în carne, fără să o strice, o va primi în Spiritul cel Sfânt. Căci carnea aceasta este o replică a Spiritului. Așadar, nici unul [dintre cei] care strică [această] replică nu se va împărtăși de realitatea originară [oglindită în ea]. Cu alte cuvinte, fraților, spune aceasta: „Păstrați[-vă] carnea, ca să vă împărtășiți de Spiritul! Iar dacă spunem că carnea este Biserica, iar spiritul [este] Hristos, atunci [înseamnă că] cel care a batjocorit carnea a batjocorit Biserica. Iar unul ca acesta, prin urmare, nu se va împărtăși de Spiritul, Care este Hristos. Carnea aceasta poate să se împărtășească de atâta viață și nestricăciune când se lipește de ea Spiritul cel Sfânt, [încât] nimeni nu poate nici să rostească, nici să grăiască despre [lucrurile] pe care le-a pregătit Domnul aleșilor Săi."[239]

Această idee despre Biserica preexistentă este asemănătoare cu cea a Sfântului Apostol Pavel din *Epistola către Efeseni*: *„Întru acest chip ne-a și ales întru El mai înainte de întemeierea lumii, pentru ca întru iubire să fim în fața Lui sfinți și fără prihană."* Efeseni 1, 4. Este evident faptul că Sfântul Clement Romanul în calitatea sa de ucenic, dar și de colaborator apropiat al Sfântului Apostol Pavel a fost influențat de către acesta, dar în același timp și-a însușit și o parte din teologia sa.

Sfaturile care au fost date până acum în privința înfrânării sunt foarte importante, iar aceasta este răsplata pe care noi o putem oferi în schimb lui Dumnezeu, numai dacă predica și ascultarea vor fi îndeplinite cu credință și iubire.[240] Pentru aceasta: *„Împărtășindu-ne, deci, de atâta bunătate, să nu ne refuzăm*

---

[239] *2 Clement,* 14, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă,* op. cit., pp. 173-175.

[240] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

dobândirea unor asemenea bunuri. Căci aceste cuvinte au atâta dulceață pentru cei ce le-au împlinit, pe câtă osândă au pentru cei ce nu au ascultat [de ele].”[241]

În capitolul șaisprezece, Sfântul Clement face un apel cald la schimbarea cugetului, îndemnând la renunțarea plăcerilor, pentru că se apropie ziua judecății, când vor fi descoperite toate faptele săvârșite în ascuns. De aceea, căința, milostenia, postul, rugăciunea și mai ales iubirea sunt cele care ne salvează de la moarte: *„Astfel, fraților, dobândind un prilej deloc neînsemnat pentru a ne schimba cugetul, [cât] mai avem vreme să ne întoarcem către Dumnezeu, Cel ce ne-a chemat, cât timp Îl mai avem pe Cel care să ne primească. Căci dacă vom renunța la aceste dulci simțiri și ne vom învinge sufletul, prin neîmplinirea relelor lui poftiri, vom avea parte de multă milă de la Isus. Însă luați aminte la faptul că ziua judecății se apropie deja ca un cuptor încins și unele dintre ceruri și tot pământul se va topi ca plumbul ars în foc! Și, după aceea, vor ieși la iveală faptele cele ascunse și cele cunoscute ale oamenilor. Bună [este], deci, milostenia ca pocăință pentru păcat; postul [este] mai bun decât rugăciunea, iar milostenia [mai bună] decât amândouă. Iubirea acoperă mulțime de păcate, iar rugăciunea dintr-o bună conștiință izbăvește de moarte. Fericit [este] tot cel ce este găsit plin de aceste lucruri! Căci milostenia devine ușurare de păcat.”*[242] Așadar, milostenia este recomandată în mod deosebit, dar și ajutorul reciproc, precum și respectarea în permanență a poruncilor divine.[243]

De asemenea, pentru ziua judecății finale trebuie să ne pregătim zi de zi, smerindu-ne din toată inima împlinind

[241] *2 Clement*, 15, 5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 175.
[242] *2 Clement*, 16, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 175-177.
[243] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.

poruncile Domnului, dar și să ne străduim să-i întoarcem la credință pe cei rătăciți: *„Să ne smerim, așadar, din toată inima, pentru ca să nu piară vreunul din noi! Căci dacă avem porunci și împlinim aceasta [și anume] că îi tragem pe [oameni] de la idoli și că [îi] învățăm, cu cât mai mult nu trebuie să [lăsăm] să piară un suflet care Îl cunoaște deja pe Dumnezeu? Deci, să ne venim în ajutor și să-i aducem înapoi spre bine pe cei cuprinși de slăbiciune, pentru ca să fim mântuiți cu toții și [ca să] ne întoarcem unii pe alții [la credință] și să ne îndemnăm [între noi]. Și nu numai acum, când suntem îndemnați de presbiteri, să ne arătăm a fi credincioși și să luăm aminte, ci și atunci când ne întoarcem acasă să ne amintim de poruncile Domnului și să nu ne lăsăm abătuți din drum de poftele lumești, ci, adunându-ne mai des, să ne străduim să înaintăm în poruncile Domnului, pentru ca, toți cugetând aceasta, să fim uniți pentru viață. Căci Domnul a spus: „Vin să unesc toate națiunile, triburile și limbile." Iar aceasta o spune despre ziua arătării Lui, când, venind, ne va răscumpăra, pe fiecare după faptele sale. Și vor vedea necredincioșii slava și stăpânirea Lui și se vor mira văzând conducerea [acestei] lumi în [mâinile lui] Isus și vor spune: „Vai nouă, că Tu erai și nu știam și nu credeam și nu ne încredeam în prezbiterii care ne propovăduiau despre mântuirea noastră!" Și viermele lor nu va muri și focul lor nu se va stinge, și vor fi o priveliște pentru întreaga carne. [Aici] vorbește despre acea zi a judecății când [unii] îi vor vedea pe aceia dintre noi care au fost lipsiți de evlavie și care au nesocotit poruncile lui Isus Hristos. Iar drepții care au făcut bine și care au suferit chinuri și care au urât dulcile simțiri ale sufletului, când îi vor vedea pe cei ce au ratat [adevărul] și s-au lepădat de Isus, prin cuvintele sau faptele [lor], că sunt pedepsiți cu groaznice cazne într-un foc de nestins, vor da slavă Dumnezeului*

lor, zicând: „Va fi nădejde pentru cel ce a slujit lui Dumnezeu din toată inima."[244]

Sfântul Clement știe că mândria a fost aceea, care a dus la revolta tinerilor din Corint și de aceea la începutul acestui capitol îndeamnă la practicarea smereniei și împlinirea poruncilor divine. Este o datorie creștină să-i întoarcem pe cei rătăciți la credință, dar și aceștia trebuie să asculte de prezbiteri. De aceea, după ce ei (tinerii răzvrătiți) s-au întors acasă, adică în Biserică, să respecte poruncile Domnului și să nu se mai lase amăgiți de poftele lumești, pentru că la venirea Mântuitorului Isus Hristos fiecare va fi răsplătit după faptele sale.

Pentru a-i face să rămână statornici în păzirea poruncilor, le aduce aminte că cei care au suferit din cauza celor lipsiți de evlavie, acum vor primi răsplata pentru răbdarea lor, așa după cum le-a spus și în *Epistola I*: *„Fericiți [sunt] prezbiterii care au plecat [la Domnul] mai înainte, care au avut parte de o despărțire [de această lume] plină de roade și desăvârșită; căci nu-și fac griji că i-ar putea muta cineva din locul care a fost instituit pentru ei."*[245] Astfel, la judecata finală, cei drepți, care au păzit poruncile vor contribui la gloria lui Dumnezeu și de aceea trebuie să avem grijă, ca să lucrăm întru dreptate, pentru ca să ne numărăm și noi printre ei.[246]

În capitolul optsprezece le aduce aminte că cei care sunt lipsiți de evlavie vor fi judecați: *„De aceea, și noi să ajungem printre cei ce aduc mulțumire, care au slujit lui Dumnezeu, și nu printre cei lipsiți de evlavie, care sunt judecați."*[247]

---

[244] *2 Clement*, 17, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 177-179.
[245] *1 Clement*, 44, 5, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 109.
[246] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.
[247] *2 Clement*, 18,1, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 179.

Pe parcursul celor optsprezece capitole ale *Epistolei a II-a*, formula de adresare *„fraților”* este folosită de zece ori în capitolele: 1, 4, 5 (de două ori), 8, 11, 13, 14 (de două ori) și 16, iar în *Epistola I,* ea este folosită tot de zece ori în capitolele: 4, 13, 33, 38, 41 (de două ori), 45 (de două ori), 46 și 52. Așadar, Sfântul Clement a folosit în mod repetat și în *Epistola a doua* această caldă formulă de adresare cu care corintenii au fost familiarizați din *Epistola întâi.* Faptul că pacea și armonia au revenit în Biserica din Corint l-au făcut pe Sfântul Clement, ca și în *Epistola a doua* să folosească cu multă căldură această formulă de adresare, pentru a putea pătrunde mai ușor la sufletele corintenilor, în speranța că sfaturile sale vor aduce roade, așa cum s-a întâmplat și după ce le-a scris *Epistola întâi.*

Dacă până acum, prin această formulă s-a adresat și a dat unele sfaturi în mod special clericilor mai în vârstă și tinerilor, în ultimele două capitole, prin formula *„Fraților și surorilor”* sfaturile sale au un caracter general, ele fiind adresate întregii comunități din Corint: *„Așadar, fraților și surorilor, după [cum mi-a grăit] Dumnezeul adevărului, vă citesc o rugăciune de a lua aminte la cele scrise, ca să vă mântuiți pe voi, și pe cel ce vă citește. Căci drept plată vă cer să vă pocăiți din toată inima, dăruindu-vă vouă înșivă mântuire și viață. Căci, făcând aceasta, vom stabili un scop pentru toți tinerii care vor să se ostenească pentru evlavia și bunătatea lui Dumnezeu. Și [nouă], celor neînțelepți, să nu ne fie neplăcut și să nu ne mâniem când cineva ne dojenește și ne întoarce de la nedreptate la dreptate. Căci, uneori, din cauza îndoielii și a necredinței ce se află înăuntrul inimilor noastre, nu ne dăm seama că săvârșim lucruri rele; iar gândirea ni s-a întunecat din cauza poftirilor deșarte. Să săvârșim, deci, dreptatea pentru ca, până la sfârșit, să fim mântuiți! Fericiți [sunt] cei care se supun acestor porunci! Chiar dacă suferă pentru*

scurtă vreme în această lume, vor culege rodul cel nemuritor al învierii. Să nu se întristeze, deci, cel evlavios, dacă în vremurile de acum are parte de necazuri. Îl așteaptă o vreme fericită! Acela, după ce se va trezi din nou la viață împreună cu strămoșii, se va veseli acolo sus într-un veac fără de tristețe."[248]

La începutul capitolului, Sfântul Clement le spune corintenilor că și această *Epistolă* a fost scrisă sub inspirație divină, așa cum a fost și *Epistola I*: *„Căci ne veți aduce bucurie și veselie, dacă, devenind ascultători celor scrise de noi prin Spiritul Sfânt, veți pune capăt mâniei lipsite de cuviință a rivalității voastre, potrivit cu rugămintea pentru pace și deplină înțelegere [între voi] pe care [v]-am adresat-o în această scrisoare."*[249]

Dacă *Epistola I* a fost trimisă prin trei persoane: Claudius Efebul, Valerius Bito și Fortunatus, cu speranța că ea va restabili liniștea în Biserica din Corint, *Epistola a doua* a fost trimisă printr-o persoană al cărui nume nu este menționat, iar scopul ei este să le aducă mântuirea. Le reamintește, că pentru a dobândi mântuirea, pocăința trebuie să fie făcută din toată inima, iar tinerii nu trebuie să se mânie atunci când sunt dojeniți, după ce au făcut o nedreptate. De asemenea, le spune că numai dacă vor săvârși dreptatea toată viața, vor dobândi mântuirea, lăudându-i pe cei care s-au supus poruncilor divine. Le reamintește prezbiterilor care au suferit necazuri din cauza evlaviei lor, în această lume, că în lumea viitoare vor avea parte de fericire eternă.

Așadar, ei nu trebuie să fie preocupați de faptul că în această lume cei drepți suferă, iar cei răi prosperă, pentru că

---

[248] *2 Clement*, 19, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., pp. 179-181.
[249] *1 Clement*, 63, 2, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 137.

dacă Dumnezeu ar da imediat răsplata celor drepți, atunci nu ar mai fi vorba de religie, ci de comerț[250]: *„Și să nu vă tulbure mintea nici faptul că îi vedem pe cei nedrepți îmbogățindu-se și pe robii lui Dumnezeu strâmtorați. Să avem credință, așadar, fraților și surorilor! Noi ne luptăm într-o înfruntare [venită] de la Dumnezeul cel Viu și ne antrenăm în viața de acum ca să primim cununile în cea viitoare. Nici unul din cei drepți nu a dobândit [pentru osteneala sa] un rod imediat, ci este în așteptarea lui. Căci dacă Dumnezeu le-ar fi dat îndată plata celor drepți, ne-am fi ocupat numaidecât de negoț, iar nu de cinstirea lui Dumnezeu. Căci am fi părut că suntem drepți nu pentru că urmăream evlavia față de Dumnezeu, ci profitul. Și pentru aceasta judecata dumnezeiască a pedepsit un duh, care nu [era] drept, și [l-]a împovărat cu lanțuri. Unicul Dumnezeu nevăzut, Tatăl adevărului, care ni L-a trimis pe Mântuitorul și Începătorul nestricăciunii, prin Care ne-a și arătat adevărul și viața cea cerească, are slava, în vecii vecilor! Amin."*[251]

Această formulă de încheiere comprimă mai multe elemente din Tradiția de inspirație scripturistică, care era foarte dinamică în vremea sa și are unele elemente asemănătoare cu formula de salut de la sfârșitul *Epistolei I către Corinteni.*

Epistola a II-a către Corinteni a Sfântului Clement Romanul a fost considerată prima lucrare omiletică propriu-zisă după predica Sfinților Apostoli. Ea este o adevărată convorbire cu corintenii, fiind plină de îndemnuri la practicarea virtuții și pocăinței în vederea dobândirii mântuirii. În cele douăzeci de

[250] Claudiu Moreschini, Enrico Norelli, op. cit., p. 153.
[251] *2 Clement*, 20, în: *Părinții Apostolici Scrieri I, Ediție bilingvă*, op. cit., p. 181.

capitole sunt cuprinse toate poruncile morale fiind întărite cu texte scripturistice.[252]

III.5. Epistolele către fecioare

Datorită faptului că Sfântul Clement Romanul a fost unul dintre cei mai importanți Părinți Apostolici, dar și una dintre cele mai cunoscute personalități creștine din secolul I, sub numele său s-au păstrat și *Două Epistole către fecioare.* Textul acestor *Epistole* a fost descoperit în secolul al XVIII-lea și s-au păstrat într-o versiune siriacă din anul 1470 d.Hr., dar ele au fost scrise în secolul al III-lea d.Hr. Numeroase fragmente din cele două *Epistole* sunt păstrate la Pandetat Antiohul, un compilator din secolul al VII-lea d.Hr.[253] Este posibil ca la început să fi existat o singură *Epistolă*, pentru că prima nu are sfârșit, iar cea de a doua nu are început. După majoritatea cercetătorilor *Epistolele către fecioare* datează din secolul al III-lea d.Hr.

Despre aceste scrieri vorbesc prima dată Sfântul Epifanie al Salaminei (315-403 d.Hr.), în *Panarion* (Πανϱιον) 30, 15 și apoi Sfântul Ieronim (347-420 d.Hr.) în *Adversus Iovinianum* 1, 12. și care le consideră scrieri autentice.

Textul grec cu aceste scrieri s-a pierdut, dar ele s-au păstrat în limba siriacă, fiind traduse după originalul grecesc. În *Epistolele către fecioare,* se preamărește fecioria. Astfel, celibatarilor de ambele sexe li se cere pietate, o viață morală desăvârșită și însușiri curate, pentru a fi evitată orice acuzație

[252] Preot Nicolae Petrescu, *Omiletica Manual pentru Seminariile teologice*, EIBMBOR, București, 1977, p. 47.

[253] *I Padri Apostolici,* op. cit., p. 47.

care ar putea da naștere la bănuieli în această privință. Pentru aceasta, se combate conviețuirea clericilor celibatari cu fecioarele, care sub pretextul că vor fi îndrumate de aceștia, locuiau în aceeași casă.[254] De asemenea, se mai recomandă, că dacă un propovăduitor se duce într-un loc unde sunt frați de credință, trebuie să meargă la unul dintre ei și împreună să propovăduiască, iar dacă într-un loc există o singură femeie, să nu se predice în acel loc Sfânta Scriptură. Pentru a duce o viață cât mai virtuoasă sunt date exemple din viața patriarhilor, a profeților, a Sfinților Apostoli și a Mântuitorului Isus Hristos.[255]

Prin conținutul lor *Epistolele către fecioare* sunt astfel, primul izvor antic pentru istoria ascetismului creștin primar.[256]

III.6. Pseudoclementinele

Cele mai vestite scrieri, care i-au fost atribuite Sfântului Clement Romanul sunt *Pseudoclementinele.* Acest titlu este dat unui vast roman cu scop didactic, avându-l ca protagonist pe Sfântul Clement Romanul.[257] Ele sunt două în originalul grec, așa după cum îi spune Rufin (345-410 d.Hr.), episcopului Gaudențiu, în prefața la traducerea în limba latină: *„Presupun că ai cunoștință că există două ediții în Greacă ale acestei lucrări a lui Clement – Αναγνώσεις, adică Recognitiones; și că există două seturi*

[254] Berthold Altaner, *Patrologia,* Traduzione a cura del Rev. Dott. E. Della Zuanna del Seminario Maggiore di Padova, VI Edizione, Marietti, 1960, p. 63.

[255] Arhid. Prof. Dr. Constantin Voicu, op. cit., pp. 77-78.

[256] Johannes Quasten, op. cit., pp. 59-60.

[257] Ibidem, p. 60.

de cărți, ce diferă între ele în unele locuri, dar care conțin în general aceeași povestire."[258]

Aceste versiuni s-au pierdut, iar scrierea a ajuns la noi în traducerea latină a lui Rufin sub numele de *Recognitiones, (Recunoașteri)*. În prefața la traducerea din limba latină Rufin îi spune episcopului Gaudențiu că a omis unele părți, care erau greu de înțeles, iar pe celelalte le-a tradus cu grijă, străduindu-se să fie cât mai exact: *„O Gaudențiu, slava cea aleasă a învățaților noștri, tu ai cu adevărat atâta pătrundere a minții, da, atâta har al Spiritului, încât tot ce spui tu, până și în cadrul propovăduirii tale de fiecare zi, tot ceea ce tu rostești în biserică se cuvine să fie păstrat în cărți și transmis posterității spre a lor învățătură. Însă noi, pe care slăbiciunea sufletului ne face mai puțin pregătiți, iar acum vârsta înaintată (ne face) greoi și inactiv, deși am amânat de multe ori, îți prezentăm în sfârșit lucrarea cu care ne-a însărcinat odinioară fecioara Sylvia cea vrednică de pomenire, să-l redăm pe Clement în limba noastră, ceea ce și tu ne-ai cerut după aceea în virtutea dreptului ereditar; și astfel aducem, după cum cred eu, spre folosul și spre beneficiul poporului nostru, o pradă nu prea lipsită de însemnătate, luată din bibliotecile grecilor, ca să hrănim cu hrană străină pe cei cărora nu le putem oferi hrana noastră autohtonă. Că cele străine de obicei par a fi mai plăcute și uneori chiar mai folositoare. Pe scurt, cele ce aduc vindecare trupului nostru, se împotrivesc bolilor și neutralizează otrăvurile sunt străine aproape toate. Căci Iudeea ne trimite Lacryma balsami, Creta (ne trimite) Coma dictamni, Arabia a sa floare a mirodeniilor, India își culege recolta sa de nard, deși ajunge la noi într-o stare întrucâtva mai deteriorată decât atunci când*

---

[258] Sfântul Clement Romanul, *Memorii,* Traducere din engleză de Pr. Cornel Savu, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2006, p. 34.

părăsesc ținuturile lor natale, păstrează totuși întreagă dulceața miresmei lor și puterea lor vindecătoare. Primește deci suflete al meu pe Clement ce se întoarce la tine; primește-l acum în veșminte romane. Și nu te mira dacă cumva înfloritul chip al elocvenței apare la el mai împuținat decât de obicei. Aceasta nu contează dacă sensul are același gust. Așadar, cu multă osteneală aducem în țara noastră marfă străină. Și nu știu cu câtă recunoștință pe fețele lor mă vor întâmpina concetățenii mei aducându-le eu bogatele prăzi ale Greciei și descuindu-le comorile cele ascunse ale înțelepciunii cu cheia limbii noastre. Însă dea Dumnezeu, pentru rugăciunile tale, să nu întâmpine vreun ochi rău, nici vreo față palidă, ca nu cumva printr-o cumplită piază rea, pe când cei de la care el a fost luat nu pizmuiesc, cei cărora le este oferit să cârtească. Într-adevăr, se cuvine să-ți precizăm planul traducerii noastre, căci tu ai citit aceste lucrări și în Greacă, pentru ca nu cumva să crezi că în unele locuri n-am respectat rânduiala traducerii. Presupun că ai cunoștință că există două ediții în Greacă ale acestei lucrări a lui Clement – Αναγνώσεις, adică Recognitiones; și că există două seturi de cărți, ce diferă între ele în unele locuri, dar care conțin în general aceeași povestire. Pe scurt, ultima parte a acestei lucrări, în care se află relatarea despre transformarea lui Simion, se găsește în unul din seturi, dar în celălalt nu apare deloc. De asemenea, în ambele seturi se află niște cuvântări despre Dumnezeul cel Nenăscut și cel Născut și despre câteva subiecte care, să nu zic mai mult, sunt mai presus de înțelegerea noastră. Deci pe acestea, ca pe unele ce sunt peste puterile noastre, am hotărât să le las pe seama altora, mai bine decât să le prezint într-o stare nedesăvârșită. În rest însă ne-am dat osteneala noastră pe cât am putut să nu ne abatem nici de la idei și nici chiar de la limbaj și modurile de exprimare; și acest lucru, deși face ca stilul povestirii să apară mai puțin împodobit, îi

conferă acesteia mai multă fidelitate. Epistola în care același Clement, adresându-se lui Iacov, fratele Domnului, îl informează pe acesta despre moartea lui Petru și că Petru l-a lăsat succesor al său în scaunul său și în propovăduire, și în care este tratat în întregime și subiectul ierarhiei bisericești, n-am adăugat-o la începutul acestei lucrări, deoarece este de dată mai târzie și pentru că am tradus-o și publicat-o deja. Însă nu socotesc nepotrivit să explic aici ceea ce va părea probabil unora a fi contradictoriu în acea epistolă. Căci unii întreabă: „Dacă Linus[259] *și Cletus*[260] *au fost episcopi în cetatea Romei înaintea acestui Clement, cum putea Clement însuși, adresându-se în scris lui Iacov, să spună că Petru i-a încredințat lui scaunul propovăduirii?" Despre aceasta noi am auzit explicația următoare: că Linus și Cletus au fost într-adevăr episcopi în cetatea Romei înaintea lui Clement, însă în timpul vieții lui Petru, adică ei și-au asumat grija episcopiei, iar el îndeplinea slujba apostolatului; după cum s-a descoperit că a fost cazul și la Cezareea unde, fiind el însuși de față, îl avea ca episcop pe Zaheu, hirotonit chiar de el. În acest fel ambele informații se vor dovedi adevărate, atât că acești episcopi sunt socotiți înaintea lui Clement, cât și că Clement a primit scaunul învățătorului, al lui Petru, la moartea acestuia. Acum însă să vedem cum își începe Clement, scriind lui Iacov fratele Domnului, povestirea sa."*[261]

Această scriere este un fel de roman filosofic, teologic și apostolic, în care sunt povestite călătoriile Sfântului Apostol Petru, controversele sale cu Simon Magul, dar și convertirea Sfântului Clement Romanul.[262] Cele douăzeci de *Omilii* au un

[259] Linus, Linos, Lin, a fost al doilea episcop al Romei între anii 67-78 d.Hr.

[260] Cletus, Anacletus, Anaclet, a fost al treilea episcop al Romei între anii 79-91 d.Hr.

[261] Sfântul Clement Romanul, *Memorii,* op. cit., pp. 33-35.

[262] Berthold Altaner, op. cit., p. 63.

conținut dogmatic și istoric. Faptul că, Simon Magul este prezentat ca un eretic marcionit ne duce la concluzia că aceste *Omilii* ar fi fost scrise după anul 144 d.Hr., când apare erezia marcionită. Încercând să-l combată pe Marcion, îi va atribui Sfântului Apostol Petru concepția iudaizantă, ebionită, despre creștinism, susținând că revelația este numai repetarea celei mozaice și astfel, Mântuitorul Isus Hristos, nu este Dumnezeu, ci numai un profet adevărat. De asemenea, nu este recunoscută valoarea hristofaniei de pe drumul Damascului. Susține că, în Sfânta Scriptură sunt părți bune și părți rele, deoarece, lumea este alcătuită din contraste, dintr-un amestec de adevăr și minciună.

În ceea ce privește concepția sa despre Dumnezeu, autorul este panteist susținând că Dumnezeu este inima tuturor lucrurilor fiind prezent în toate și din Care emană energia vitală a tuturor ființelor, atribuindu-I astfel și formă.[263] În partea istorică a acestor scrieri, este evidentă tendința iudaizantă, datorită rolului important de unic conducător al Bisericii, care îi este atribuit lui Iacov, fratele Domnului, la care iudaizanții făceau referire încă din timpul Sfinților Apostoli.

În traducerea latină a lui Rufin, *Recognitiones (Recunoașterile*) sunt în zece cărți având aceeași învățătură ca și *Omiliile* din limba greacă. În această traducere erezia nu apare așa de pregnant, pentru că el a încercat să elimine ereziile din textul original așa după cum îi spune episcopului Gaudențiu: *„Presupun că ai cunoștință că există două ediții în Greacă ale acestei lucrări a lui Clement – Αναγνώσεις, adică Recognitiones; și că există două seturi de cărți, ce diferă între ele în unele locuri, dar care conțin*

263 Johannes Quasten, op. cit., p. 61.

în general aceeași povestire. Pe scurt, ultima parte a acestei lucrări, în care se află relatarea despre transformarea lui Simion, se găsește în unul din seturi, dar în celălalt nu apare deloc. De asemenea, în ambele seturi se află niște cuvântări despre Dumnezeul cel Nenăscut și cel Născut și despre câteva subiecte care, să nu zic mai mult, sunt mai presus de înțelegerea noastră. Deci pe acestea, ca pe unele ce sunt peste puterile noastre, am hotărât să le las pe seama altora, mai bine decât să le prezint într-o stare nedesăvârșită."[264]

Cu toate acestea, partea doctrinară, discursurile Sfântului Apostol Petru, a Sfântului Clement, dar și a altor personaje sunt încadrate într-o povestire, alcătuind un roman de aventuri, după modelul romanelor din antichitate. În cele zece cărți, ale *Omiliilor* Sfântul Clement își povestește toată viața, până când ajunge episcop al Romei.[265] De asemenea, în *Pseudoclementine* autorul susține că el ar fi aparținut familiei imperiale a Flaviilor și că el ar fi fost consulul Titus Flavius Clemens, vărul împăratului Domițian (81-96 d.Hr.), care în anul 95 sau 96 d.Hr. a fost condamnat ca ateu iudaizant, adică creștin, dar această afirmație nu este adevărată.[266]

În privința autorului părerile sunt împărțite astfel: unii au susținut că *Omiliile* aparțin Sfântului Clement, iar alții au susținut că ele au fost scrise de către unul dintre ascultătorii și însoțitorii săi, însă majoritatea recunosc că este greu de stabilit autorul lor. De asemenea, nu se știe cu exactitate data apariției lor, pentru că sunt păreri diferite, care susțin că ea a apărut în secolele I, II, III sau IV d.Hr. Legat de locul apariției au fost

---

[264] Sfântul Clement Romanul, *Memorii*, op. cit., p. 34.
[265] Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, op. cit., pp. 78-79.
[266] Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., p. 112.

păreri care susțin că această carte a fost scrisă la Roma, Asia Mică, sau chiar în Siria Răsăriteană.[267]

După părerea lui Johannes Quasten, autorul ar aparține fără dubii unei secte eretice de nuanță iudeo-creștină, iar opera de bază a fost scrisă probabil în Siria în primele decenii ale secolului al III-lea d.Hr.[268]

III.7. Alte scrieri

Sub numele Sfântului Clement Romanul au mai circulat și o serie de scrieri lungi cuprinzând *Dialogurile lui Petru și Apion*, dar pe care cei vechi nu le cunoșteau și care nu se caracterizează prin orthodoxia apostolică așa după cum mărturisește și istoricul Eusebiu de Cezareea: *„În vremurile din urmă au fost date și alte scrieri mai extinse atribuite lui Clement, în care e vorba de dialogurile lui Petru și al lui Apion, despre care cei de demult nu ne-au păstrat, nicăieri nici o amintire și care de altfel nu au puritatea orthodoxiei apostolice."*[269]

Tot sub numele Sfântului Clement Romanul s-au mai păstrat și următoarele scrieri: *Apocalipsa lui Petru prin Clement*, *Constituțiile apostolice prin Clement* și *Scrisoarea lui Petru sau Canoanele lui Clement*.[270]

Așadar, în scrierile Sfântului Clement Romanul avem un document istoric de mare importanță. *Epistola I către Corinteni* reprezintă o capodoperă, prin expresiile valoroase și

[267] Sfântul Clement Romanul, *Memorii*, op. cit., pp. 29-31.
[268] Johannes Quasten, op. cit., p. 62.
[269] Eusebiu de Cezareea, op. cit., III, XXXVIII, 5, p. 141.
[270] Pr. Prof. Ioan G. Coman, op. cit., p. 112.

conținuturile doctrinare, care pot constitui elementele unei teologii complete a epocii sale,[271] De asemenea, în scrierile sale avem o mărturie importantă despre tiparele organizatorice ale Bisericii primare.

În concluzie, din cele prezentate se poate afirma cu certitudine că Sfântul Clement Romanul a fost cel mai important dintre Părinții Apostolici. El a fost și unul dintre cei mai importanți ucenici și colaboratori ai Sfinților Apostoli Petru și Pavel, contribuind alături de aceștia la opera de răspândire și consolidare a creștinismului la Roma în primul secol. De asemenea, Sfântul Clement Romanul a fost un bun cunoscător al scrierilor Vechiului Testament, dar și un bărbat foarte educat, un bun cunoscător al culturii clasice, pentru că el face trimiteri la scriitorii clasici.[272] Astfel, în capitolul douăzeci al *Epistolei I către Corinteni* el recurge la doctrina stoică a armoniei care stăpânește universul, dar și la anumite metafore din predica morală a cinicilor, când arată viciile și virtuțile. Așadar, la sfârșitul secolului I d.Hr. cultura creștină, cu toate oscilările și incertitudinile sale, este pregătită să înfrunte disputa legată de cultura păgână, dar și de filosofie.[273]

Biserica a reușit să evidențieze cel mai bine viața, scrierile, dar și personalitatea Sfântului Clement Romanul: „*Bucură-te, izvorul învățăturilor, tâlcuitorule în scris al celor negrăite, cunoscătorule al celor tăinuite, stâlp tare și temelie neclintită a Bisericii, dreptar preaexact, scriitor preaînțelept al tainelor, limbă binegrăitoare care taie*

[271] *I Padri Apostolici,* op. cit., p. 43.

[272] Pr. Dr. Mircea Florin Cricovean, op. cit., p. 85.

[273] Claudiu Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, Traducere de Alexandra Cheșcu, Mihai-Silviu Chirilă și Doina Cernica, Editura Polirom, Iași 2009, p. 13.

toată erezia ca o sabie preascuțită și cu două tăișuri; organ cu dulce sunet, mintea cea cerească, Clemente, slava mucenicilor, sprijinul sfinților mucenici, roagă pe Hristos să dăruiască sufletelor noastre mare milă!"[274]

[274] *Mineiul pe noiembrie*, op. cit., p. 393.

Concluzii

La momentul apariției creștinismului Imperiul Roman se afla în plină expansiune, reușind astfel, ca la sfârșitul domniei împăratului Traian, în anul 117 d.Hr., să se întindă pe trei continente fiind la apogeul său maxim. Împărații romani din secolul I d.Hr., începând cu Octavian August, prin politicile pe care le-au promovat în toate domeniile, dar și prin modul în care au condus acest Imperiu, au lăsat numeroase vestigii materiale și culturale, care fac parte din patrimoniul universal. Acestea au impresionat și au fost modele pentru contemporani, dar și pentru generațiile următoare. Marile și impunătoarele construcții, pe care împărații romani le-au edificat pe teritoriul întregului Imperiu, dar mai ales la Roma, au rămas o mărturie până azi a ceea ce a reprezentat Imperiul Roman pe parcursul istoriei sale.

Pe lângă aceste numeroase capodopere, Imperiul Roman a creat o cultură și o civilizație care și-a pus amprenta pe istoria omenirii, iar o parte din marile sale vestigii au rămas mărturie până azi. De asemenea, în secolul I d.Hr. în cadrul acestui Imperiu, vor fi personalități care prin opera lor au influențat cultura universală.

Așa după cum se știe, la apariția creștinismului lumea greco-romană a fost pregătită pentru primirea Mântuitorului Isus Hristos și prin urmare El a venit, așa după cum a spus

Sfântul Apostol Pavel, „la plinirea vremii” Gal. 4, 4. Creștinismul se va naște așadar în cadrul Imperiului Roman, iar în secolul I d.Hr. începând cu împăratul Nero, creștinii vor fi persecutați o perioadă de mai bine de trei sute de ani.

În timpul domniei lui Nero au primit cununa martiriului la Roma, în anul 67 d.Hr., Sfinții Apostoli Petru și Pavel cei doi mari corifei ai creștinismului. Aceștia au pus temeliile marii Biserici a Romei, iar prin martiriul lor, centrul creștinismului s-a mutat de la Ierusalim la Roma.

Creștinismul a fost propovăduit la Roma încă de la apariția sa. Astfel, în secolul I d.Hr. prin activitatea misionară a Sfinților Apostoli Petru și Pavel, a ucenicilor, colaboratorilor acestora, dar și prin aproape jumătate din cei șaptezeci sau șaptezeci și doi de ucenici ai Mântuitorului Isus Hristos, creștinismul roman se va dezvolta și se va răspândi din ce în ce mai mult.

După moartea Sfinților Apostoli Petru și Pavel, creștinismul roman va fi dominat de personalitatea excepțională a Sfântului Clement Romanul. El a fost un colaborator important al Sfântului Apostol Pavel, iar marele teolog Origen și istoricul Eusebiu de Cezareea spun că el este acela pe care îl laudă marele apostol în *Epistola către Filipeni* 4, 3 atunci când zice: *„Clement și cu toți ceilalți ai mei la lucru, ale căror nume sunt scrise în Cartea Vieții.”*

De asemenea, Sfântul Clement Romanul a fost și unul dintre principalii colaboratori ai Sfinților Apostoli Petru și Pavel în opera de consolidare a Bisericii din Roma.[1]

[1] Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru Colda, *Patrologie* I, Editura Basilica, București, 2015, p. 145.

După ce a preluat conducerea Bisericii din capitala Imperiului, în timpul celor nouă ani de episcopat (92-101 d.Hr.) Sfântul Clement a desfășurat o activitate misionară foarte rodnică, care va duce la exilul său în Chersonul Tauric, unde va primi cununa martirică în anul 101 d.Hr.

Datorită faptului că Sfântul Clement Romanul a avut raporturi directe cu Sfinții Apostoli Petru și Pavel i-au fost atribuite mai multe scrieri, iar unele dintre ele au fost considerate ca nefiind autentice.

Din *Epistola I către Corinteni,* rezultă că Sfântul Clement Romanul a avut o educație greacă, fiind un bărbat cu o fizionomie puternică, dar și cu o voință rece, un admirator al supunerii, un bun cunoscător al *Vechiului Testament* (fără a fi un practicant al tipicului acestuia), expresie a climatului social roman din vremea sa.

Sfântul Clement când le-a scris corintenilor această *Epistolă* era conștient de faptul că el, vorbește și scrie sub inspirația Spiritului Sfânt, transmițând mesajul divin în lume asemenea Sfinților Apostoli, sau profeților din Vechiul Testament,[2]

De asemenea, el a fost plin de dragoste și înțelegere pentru Bisericile locale, un purtător al Tradiției apostolice și destul de capabil pentru a-și putea impune părerile.[3]

Prin viața și opera sa Sfântul Clement Romanul a fost cel mai important dintre Părinții Apostolici, un model pentru contemporanii săi, dar și pentru generațiile următoare. Datorită

---

[2] Francis A. Sullivan, *From Apostles to Bishops: The Developement of the Episcopcy in the Early Church,* Mahwah, New Jersey, Newman Press, 2001, p. 99.

[3] Prof. Dr. Stylianos G. Papadopoulos, op. cit., p. 155.

faptului că a fost un apropiat colaborator al Sfinților Apostoli Petru și Pavel, personalitatea sa a fost apreciată și recunoscută de către Bisericile creștine din primul secol.

Așadar, se poate afirma cu certitudine că Sfântul Clement Romanul a pus o piatră de temelie la dezvoltarea și consolidarea Bisericii Romei, dar și la răspândirea și zidirea creștinismului din primul secol.

Anexe

Împărații romani din Perioada Regalității		
Romulus	754/753 î.Hr-	716 î.Hr.
Numai Pompilius	715 î.Hr.-	674 î.Hr.
Tullus Hostilius	673 î.Hr	642 î.Hr
Ancus Marcius	642 î.Hr	617 î.Hr.
Lucius Tarquinius Priscus	616 î.Hr	579 î.Hr
Servius Tullius	578 î.Hr	535 î.Hr.
Lucius Tarquinius Superbus	535 î.Hr	509 î.Hr.
Din 509 î.Hr. și până la Dinastia Iulio-Claudiană a fost Perioada Republicii		

Dinastia Iulio-Claudiană 49 î.Hr. – 68 d.Hr.			
Iulius Cezar Gaius Julius Caesar	29.10.49 - 15.03.44 î.Hr.		
Octavian August Gaius Octavius Gaius	16.01.27 î.Hr. - 19.08.14 d.Hr.		
Tiberiu Tiberius Iulius Caesar	18.09.14 - 16.03.37 d.Hr.		
Caligula Gaius Iulius Caesar	18.03.37 - 24.01.41 d.Hr.		
Claudiu Tiberius Claudius	26.01.41- 13.10.54 d.Hr.	**Episcopii Romei**	
Nero Nero Claudius Caesar	13.10.54 - 09.06.68 d.Hr.	Sf. Apostol Petru	42/64 - 29.06.67 d.Hr.
Galba Servius Sulpicius Galba	08.06.68 - 15.01.69 d.Hr.	Sf. Linus/ Lin/ Linos	67 - 78 d.Hr.
Otto Marcus Salvius Otho Caesar	15.01. - 16.04.69 d.Hr.		
Vitelius Aulus Vitellius Germanicus	17.04.69 - 20.12.69 d.Hr.		

<table>
<tr><td colspan="4">Dinastia Flaviană 69-96 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Vespasian
Titus Flavius Caesar Vespasianus</td><td>01.07.69 - 24.06.79 d.Hr.</td><td>Sf. Anaclet</td><td>79-91d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Titus
Titus Flavius Caesar</td><td>24.06.79 - 13.09.81 d.Hr.</td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>Domițian
Titus Flavius Caesar Domitianus</td><td>14.09.81 - 18.09.96 d.Hr.</td><td>Sf. Clement I Romanul</td><td>91 - 100/101 d.Hr.</td></tr>
<tr><td colspan="4">Dinastia Antoninilor 96-192 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Nerva
Marcus Cocceius Nerva</td><td>18.09.96 - 27.01.98 d.Hr.</td><td>Sf. Evarist</td><td>101 - 110 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Traian
Marcus Vlpius Nerva Traianus Germanicus</td><td>28.01.98 - 07.08.117 d.Hr.</td><td>Sf. Alexandru Romanul</td><td>110 - 119 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Hadrian
Publius Aelius Hadrianus</td><td>11.08.117 - 10.07.138 d.Hr.</td><td>Sf. Sixtus I/ Sixt</td><td>119 - 128 d.Hr.</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Antoninus Pius
Titus Aurelius Fulvus Boionus Arrius Antoninus</td><td rowspan="4">10.07.138 - 07.03.161 d.Hr.</td><td>Sf. Telesfor</td><td>128 - 138 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Sf. Iginus/ Higin</td><td>139 - 142 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Sf. Pius I, de Aquilea</td><td>142 - 157 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Sf. Anicet</td><td>158 - 168 d.Hr.</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Marcu Aureliu
Marcus Annius Verus Aurelius</td><td rowspan="2">07.03.161 - 17.03.180 d.Hr.</td><td>Sf. Sotirius/ Sotir</td><td>168 - 176 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Sf. Eleuterios/ Elefterie</td><td>176 - 190 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Lucius Verus
Lucius Ceionius Commodus</td><td>07.03.161 - 01.03.169 d.Hr.</td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>Comod
Lucius Aurelius Commodus Antoninus</td><td>01.08.177 - 31.12.192 d.Hr.</td><td>Sf. Victor I Africanul</td><td>190 -199 d.Hr.</td></tr>
<tr><td colspan="4">Dinastia Severilor 193-235 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Perinax
Caesar Publius Helvius Perinax Augustus</td><td>1.01. - 28.03.193 d.Hr.</td><td colspan="2" rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Marcus
Caesar Marcus Didius Severus Iulianus Augustus</td><td>28.03. - 01.06.193 d.Hr.</td></tr>
</table>

Septimiu Sever Caesar Lucius Septimus Severus Pertinax Augustus Proconsul	09.04.193 - 04.02.211 d.Hr.	Sf. Zefirin Romanul	199 - 217 d.Hr.
Caracalla Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus	211 - 217 d.Hr.		
Macrin Marcus Opellius Severus Macrinus Augustus	217 - 218 d.Hr.	Sf. Calixt I Romanul	218. - 223 d.Hr.
Eliogabal Marcus Aurelius Antoninus	218 - 222 d.Hr.		
Alexandru Sever Caesar Marcus Aurelius Severus Alexander	3.03.222 - 03.235 d.Hr.	Sf. Urbanus I Romanul/ Urban	223 - 230 d.Hr.
		Sf. Pontius Romanul/ Ponțian	21.07.230 - 28.09.235 d.Hr.
Împărați din timpul apogeului crizei 235-268 d.Hr.			
Maximin Tracul Gaius Iulius Verus Maximinus Thrax	20.03.235 - 03.238 d.Hr.	Sf. Antirus/ Anter	21.11.235 - 3.01.236 d.Hr.
		Sf. Fabian	236 - 01.250 d.Hr.
Gordian I Narcys Antonius Gordianus	22.03. - 12.04.238 d.Hr.		
Gordian II Marcus Clodius Pupienus Maximus	22.04.238 - 29.07.238 d.Hr.		
Decimus Caelius Antonius Balbinus	22.04. - 29.07.238 d.Hr.		
Gordian III Marcus Antonius Gordianus	22.04.238 - 11.02.244 d.Hr.		
Filip Arabul Marcus Iulius Phillipus	02.244 - 249 d.Hr.		
Deciu Gaius Messius Quintus Traianus Decius	249 - 06.251 d.Hr.	Sf. Corneliu	250 - 04.253 d.Hr.
Marcus Aemilius Aemillianus	08.253 - 10.253 d.Hr.	Sf. Lucian I	253 - 05.03.254 d.Hr.
Valerian Publius LiciniusValerianus	09.253 - 06.260 d.Hr.	Sf. Ștefan I	12.05.254 - 02.08.257 d.Hr.
		Sf. Sixtus/ Sixt II	30.08.257 - 06.08.258 d.Hr.

Galien Publius Licinius Egnatius Gallienus	260 - 09.268 d.Hr.	Sf. Dionis/ Dionisie	22.07.258 - 26.12.268 d.Hr.
Lucius Mussius Aemillianus	261 d.Hr. - 262 d.Hr.		
Aureolus	268 d.Hr. - 268 d.Hr.		
Imperiul Galic 260–274 d.Hr.			
Marcus Cassianus Latinius Postumus	260 - 269 d.Hr.	Sf. Felicianus/ Felix I	05.01.268 - 30.12.274 d.Hr.
Vlpius Cornelius Laelianus	269 d.Hr.		
Marcus Aurelius Marius	269 - 269 d.Hr.		
Marcus Piavonius Victorinus	269 - 271 d.Hr.		
Caius Pius Esvius Tetricus	271 - 274 d.Hr.		
Imperiul Illyrian 268-284 d.Hr.			
Claudiu II Marcus Aurelius Valerius Claudius	268 - 08.270 d.Hr.		
Marcus Aurelius Quintillius	08.270 - 09.270 d.Hr.		
Aurelian Lucius Domitius Aurelianus	08.270 - 275 d.Hr.	Sf. Eutichianus/ Eutichie	04.01.275 - 07.12.283 d.Hr.
Tacit Marcus Claudius Tacitus	12.275 - 07.276 d.Hr.		
Marcus Annius |Florianus Pius	07. - 09.276 d.Hr.		
Iulius Saturninus	280 d.Hr.		
Marcus Aurelius Numerius Carus	09.282 - 08.283 d.Hr.		
Marcus Aurelius Carinus	283 - vara lui 285 d.Hr.	Sf. Caius/ Gaius	17.12.283 - 22.04.296 d.Hr.
Marcus Aurelius Numerius Numerianus	iulie/ august 283 - 11.284 d.Hr.		
Tetrarhia 284-308 d.Hr.			
Diocleţian Gaius Aurelius Valerius Diocletianus Iovivus	20.11.284 - 1.05.305 d.Hr.	Sf. Marcelinus/ Marcelin	30.06.296 - 25.10.304 d.Hr.
Maximian Marcus Aurelius Valerius Maximianus Heraclius	1.04.286, - 1.05.305 d.Hr.		

Constanțiu Chlor cezar în Apus Flavius Valerius Constantius Chlorus	1.05.305 - 25.07.306 d.Hr.		
Maximian Galeriu cezar în Răsărit Caius GaleriusValerius Maximianus	1.05.305 - 05.311 d.Hr.	Sf. Marcellus/ Marcu I Romanul	308 - 01.309 d.Hr.
Flavius Valerius Severus	08.306 - 16.09.307 d.Hr.		
Maxențiu Marcus Aurelius Valerius Maxentius	28.10.306 - 28.10.312 d.Hr.	Sf. Eusebiu	18.04.309 - 17.08.309 d.Hr.
Marcus Aurelius Valerius Maximianus Heraclius	307 - 308 d.Hr.		
Dinastia Constantină 306-363 d.Hr.			
Constantin I cel Mare Gaius Flavius Valerius Constantinus	306 - 22.05.337 d.Hr.	Sf. Miltiade	02.07.311 - 11.01.314 d.Hr.
		Sf. Silvestru I Romanul	31.01.314 - 31.12.335 d.Hr.
Liciniu Valerius Licinianus Licinius	11.11.308 - 18.09.324 d.Hr.		
Maximian Daia Maximinus Gaius Galerius Valerius	1.05.310 - 07 / 08.313 d.Hr.		
Aurelius Valerius Valens	12.316 - 1.03.317 d.Hr.		
Sextus Marcius Martinianus	07.324 - 18.09.324 d.Hr.		
Constantin II Flavius Claudius Constantinus	337 - 340 d.Hr.	Sf. Marcu	18.01.336 - 07.10.336 d.Hr.
		Sf. Iulius/ Iuliu I Romanul	06.02.337 - 12.04.352 d.Hr.
Constanțiu Flavius Iulius Constantinus	337 - 361 d.Hr.	Liberus/ Liberiu Romanul	17.05.352 - 24.09.366 d.Hr.
Constans Flavius Iulius Constans	337 - 350 d.Hr.		
Flavius Magnus Magnentius	01.350 - 11.08.353 d.Hr.		
Iulian Apostatul Flavius Claudius Iulianus	11.361 - 06.363 d.Hr.		

Jovian Flavius Iovianus	363 - 17.02.364 d.Hr.		
Dinastia Valentiniană 364-394 d.Hr.			
Valentinian Flavius Valentinianus	26.02.364 - 17.11.375 d.Hr.	Sf. Damasus	01.10.366 - 11.12.384 d.Hr.
Valens Flavius Iulius Valens	28.03.364 - 9.08.378 d.Hr.		
Procopius	09.365 - 27.05.366 d.Hr.		
Grațian Flavius Gratianus	24.08.367 - 383 d.Hr.		
Valentinian II Flavius Valentinianus	372 - 392 d.Hr.	Sf. Siricius/ Siriciu[1]	01.12.384 - 26.11.399 d.Hr.
Magnus Maximus	383 - 388 d.Hr.		
Flavius Victor	386 - 388 d.Hr.		
Flavius Eugenius	392 - 394 d.Hr.		
Dinastia Teodosiană 379-457 d.Hr.			
Teodosie I Flavius Theodosius	379 - 17.01.395 d.Hr.		
Arcadiu Flavius Arcadius	383 - 01.395 d.Hr.		
Honoriu Flavius Honorius	23 .01.393 - 395 d.Hr.		

Imperiul Roman de Apus		**Imperiul Roman de Răsărit**		**Papii de la Roma**	
Honoriu Honorius Pius Felix Augustus	395 - 15.08.423 d.Hr.	**Arcadius** Flavius Arcadius	395 - 408 d.Hr.	Sf. Anastasius/ Atanasie I	27.11.399 - 19.12.401 d.Hr.
		Teodosie II	408 - 450 d.Hr.	Sf. Inocențiu I	22.12.401 - 12.03.417 d.Hr.
				Sf. Zosima/ Zosim I	18.03.417 - 26.12.418 d.Hr.
				Sf. Bonifaciu I	27.12.418 - 04.09.422 d.Hr.

[1] Este primul întâi stătător al Bisericii care va folosi apelativul Papă, din grecescul Părinte, în locul deja consacratei denumiri de Episcop al Romei. cf. Francesco Gligora, Biagia Catanzaro, Edmondo Coccia, *I papi della Chiesa. Da San Pietro a Francesco*, Armando Editore, Roma, 2013, p. 38.

Imperiul Roman de Apus		Imperiul Roman de Răsărit		Papii de la Roma	
				Sf. Celestin I	10.09.422 - 27.07.432 d.Hr.
Ioan Iohannes	423 - 425 d.Hr.				
Valentinian III Flavius Placidus Valentinianus	425 - 16.04.455 d.Hr.			Sf. Sixt III	31.07.432 - 19.08.440 d.Hr.
				Sf. Leon I (cel Mare)	29.09.440 - 10.11.461 d.Hr.
Flavius Petronius Maximus	17.03. - 16.05.455 d.Hr.				
Avit Marcus Maecilius Flavius Eparchius Avitus	06.455 - 17.10.456 d.Hr.	**Marcian**	450 - 457 d.Hr.		
Dinastia Leonidă 457-518 d.H.r					
Maximian Iulius Valerius Maiorianus	457 - 02.08.461 d.Hr.	**Leon I Tracul**	457 - 474 d.Hr.		
Liviu Sever Livius Severus	461 - 465 d.Hr.			Sf. Ilarie	19.11.461 - 29.02.468 d.Hr.
Antemiu Procopius Anthemius	12.04.467 - 11.07.472 d.Hr.			Sf. Simplicius	03.03.468 - 10.03.483 d.Hr.
Anicius Olybrius	07. - 02.11.472 d.Hr.				
Gliceriu Glycerius	472 - 06.474 d.Hr.				
Iuliu Nepos Julius Nepos	06.474 - 25.04.475 d.Hr.	Leon al II-lea	474 d.Hr.		
		Zenon	474 - 475 d.Hr.		
		Vasilisc	475 - 476 d.Hr.		
Romulus Augustulus Flavius Romulus Augustulus	31.10.475 - 04.09.476 d.Hr.	Zenon (a doua oară)	476 - 491 d.Hr.	Sf. Felicianus/ Felix III	15.03.483 - 01.03.492 d.Hr.

Lista împăraților din Răsărit		**Papii de la Roma**	
Anastasie I	491 - 518 d.Hr.	Sf. Gelasius	01.03.492 - 21.11.496 d.Hr.
		Sf. Anastasius/ Anastasie II	24.11.496 - 19.11.498 d.Hr.
		Sf. Simahus/ Simah	22.11.498 - 19.07.514 d.Hr.
		Sf. Ormisda/ Hormisda	20.11.514 - 06.08.523 d.Hr.
Dinastia Iustiniană 518-602 d.Hr.			
Iustin I	518 - 527 d.Hr.	Sf. Ioan I	13.08.523 - 18.05.526 d.Hr.
Sf. Iustinian cel Mare	527 - 565 d.Hr.	Sf. Felician/ Felix IV	12.07.526 - 22.09.530 d.Hr.
		Bonifaciu II	22.09.530 - 17.10.532 d.Hr.
		Ioan II	02.01.533 - 08.05.535 d.Hr.
		Sf. Agapet I	13.05.535 - 22.04.536 d.Hr.
		Sf. Silveriu	06.536 - 02.12.537 d.Hr.
		Vigilius/ Virgiliu	29.03.537 - 555 d.Hr.
		Pelagius/ Pelagiu I	16.04.556 - 04.03.561 d.Hr.
		Ioan III	17.07.561 - 13.07.574 d.Hr.
Iustin II	565 - 578 d.Hr.	Benedict I	02.06.575 - 30.07.579 d.Hr.
Tiberiu Tiberiu Constantin	578 - 582 d.Hr.	Pelagius/ Pelagiu II	26.11.579 - 07.02.590 d.Hr.
Mauriciu	582 - 602 d.Hr.	Sf. Grigorie I (cel Mare)	03.09.590 - 12.03.604 d.Hr.
Foca Focas ”Tiranul”	602 - 610 d.Hr.	Sabinian	13.09.604 - 22.02.606 d.Hr.
		Bonifaciu III	19.02.607 - 12.11.607 d.Hr.
		Sf. Bonifaciu IV	25.08.608 - 08.05.615 d.Hr.

Lista împăraților din Răsărit		Papii de la Roma	
Dinastia Heraclidă/ Heracliană 610-711 d.Hr.			
Heraclie	610 -641 d.Hr.	Sf. Deusdedit I (Adeodat)	19.10.615 - 08.11.618 d.Hr.
		Bonifaciu V	23.12.619 - 25.10.625 d.Hr.
		Honoriu I	27.10.625 - 12.10.638 d.Hr.
		Severin	28.05.640 - 02.08.640 d.Hr.
Constantin și Heraklonas	641 d.Hr.	Ioan IV	24.12.640 - 12.10.642 d.Hr.
Constans II Pogonatul	641 - 668 d.Hr.	Teodor I	24.11.642 - 14.05.649 d.Hr.
		Sf. Martin I	05.07.649 - 16.09.653 d.Hr.
		Sf. Eugen	10.08.654 - 02.06.657 d.Hr.
		Sf. Vitalian	30.07.657 - 27.01.672 d.Hr.
Constantin IV Pogonatul	668 - 685 d.Hr.	Adeodat II	11.04.672 - 17.06.676 d.Hr.
		Donus	02.11.676 - 11.04.678 d.Hr.
		Sf. Agaton/ Agathon	27.06.678 - 10.01.681 d.Hr.
		Sf. Leon II	17.08.682 - 683 d.Hr.
		Sf. Benedict II	26.06.684 - 08.05.685 d.Hr.
Iustinian II Rinohmetul (”cel cu nasul tăiat”)	685 - 695 d.Hr.	Ioan V	23.07.685 - 02.08.686 d.Hr.
		Conon	21.10.686 - 21.09.687 d.Hr.
		Sf. Sergiu I	15.12.687 - 08.09.701 d.Hr.
Leontios	695 - 698 d.Hr.		
Tiberius II	698 -705 d.Hr.	Ioan VI	30.10.701 - 11.01.705 d.Hr.
Iustinian II Rinohmetul (”cel cu nasul tăiat”) (a doua oară)	705 - 711 d.Hr.	Ioan VII	01.03.705 - 18.10.707 d.Hr.
		Sisinnius/ Sisiniu	15.01.708 - 04.02.708 d.Hr.
		Constantin	25.03.708 - 09.04.715 d.Hr.

Lista împăraților din Răsărit		Papii de la Roma	
Filip Bardas	711- 713 d.Hr.		
Anastasie II	713 - 715 d.Hr.		
Teodosie III	715 -717 d.Hr.	Sf. Grigorie II	19.03.715 - 11.02.731 d.Hr.
Dinastia Isauriană/ Siriană 717-802 d.Hr.			
Leon III Isaurul	717 - 741 d.Hr.	Sf. Grigorie III	18.03.731 - 08.11.741 d.Hr.
Constantin V Copronimul	741 - 775 d.Hr.	Sf. Zaharia	10.12.741 - 22.03.752 d.Hr.
		Ștefan III	26.03.752 - 26.04.757 d.Hr.
		Sf. Paul/ Pavel I	29.05.757 - 28.06.767 d.Hr.
		Sf. Ștefan IV	08.08.768 - 24.01.772 d.Hr.
		Adrian I	09.02.772 - 25.12.795 d.Hr.
Leon IV Khazarul	775 - 780 d.Hr.		
Constantin VI Orbul	780 - 797 d.Hr.	Sf. Leon III	27.12.795 - 12.06.816 d.Hr.
Irina	797 - 802 d.Hr.		
Nichifor I Genikos	802 - 811 d.Hr.		
Mihail I Rangabe	811 - 813 d.Hr.		
Leon V Armeanul	813 - 820 d.Hr.	Ștefan V	22.06.816 - 24.01.817 d.Hr.
		Sf. Pascal I	25.01.817 - 11.02.824 d.Hr.
Dinastia Amorină/ Frigiană 820-867 d.Hr.			
Mihail II Amorianul ”Bâlbâitul”	820 - 829 d.Hr.	Eugen II	05.824 - 08.827 d.Hr.
		Valentin	08-09.827 d.Hr.
		Grigorie IV	20.12.827 - 01.25.844 d.Hr.
Teofil	829 - 842 d.Hr.		
Teodora II	842 - 855 d.Hr.	Sergiu II	01.844 - 21.01.847 d.Hr.
		Sf. Leon IV	10.04.847 - 17.07.855 d.Hr.
Mihail III ”Bețivul”	855 d.Hr. - 867 d.Hr.	Benedict III	20.07.855 - 17.04.858 d.Hr.
		Sf. Nicolae I (cel Mare)	24.04.858 - 13.11.867 d.Hr.

Lista împăraților din Răsărit		Papii de la Roma	
Dinastia Macedoneană 867-1056 d.Hr.			
Vasile I Macedoneanul	867 - 886 d.Hr.	Adrian II	14.12.867 - 14.12.872 d.Hr.
		Ioan VIII	14.12.872 - 16.12.882 d.Hr.
		Marin I	16.12.882 - 15.05.884 d.Hr.
		Sf. Adrian III	17.05.884 -09.885 d.Hr.
		Ștefan VI	09.885 - 14.09.891 d.Hr.
Leon VI "Filosoful"	886 - 912 d.Hr.	Formosius/ Formosus	06.10.891 - 04.04.896 d.Hr.
		Bonifaciu VI	04.896 d.Hr.
		Ștefan VII	22.05.896 - 08.897 d.Hr.
		Roman	08. - 11.897 d.Hr.
		Teodor II	12.897 d.Hr.
		Ioan IX	01.898 - 01.900 d.Hr.
		Benedict IV	02.900 - 07.903 d.Hr.
		Leon V	07.903 d.Hr.
		Sergiu/ Serghie III	29.01.904 - 15.04.911 d.Hr.
		Anastasius/ Anastasie III	04.911 - 06.913 d.Hr.
Constantin VII Porfirogenetul	913 - 920 d.Hr.	Landon	07.913 - 02.914 d.Hr.
		Ioan X	03.914 - 06.928 d.Hr.
Roman I Lecapenos	920 - 945 d.Hr.	Leon VI	05. - 12.928 d.Hr.
		Ștefan VIII	928 - 03.931 d.Hr.
		Ioan XI	931 - 12.935 d.Hr.
		Leon VII	03.01.936 - 13.07.939 d.Hr.

Lista împăraților din Răsărit		**Papii de la Roma**	
		Ștefan IX	14.07.939 - 10.942 d.Hr.
		Marin II	30.10.942 - 05.946 d.Hr.
Constantin VII Porfirogenitul (a doua oară)	945 - 959 d.Hr.	Agapet II	10.05.946 - 12.955 d.Hr.
		Ioan XII	16.12.955 - 14.05.964 d.Hr.
Roman II Lecapenos	959 - 963 d.Hr.		
Nichifor II Focas	963 - 969 d.Hr.	Leon VIII	06.12.963 - 01.03.965 d.Hr.
		Benedict V	22.05.964 - 04.07.966 d.Hr.
		Ioan XIII	01.10.965 - 06.09.972 d.Hr.
Ioan I Tzimiskes	969 - 976 d.Hr.	Benedict VI	19.01.973 - 06.974 d.Hr.
		Benedict VII	10.974 - 10.07.983 d.Hr.
Vasile II Bulgaroctonul	976 - 1025 d.Hr.	Ioan XIV	12.983 - 20.08.984 d.Hr.
		Ioan XV	08.985 - 03.996 d.Hr.
		Grigorie V	03.05.996 - 18.02.999 d.Hr.
		Silvestru II	02.04.999 - 12.05.1003 d.Hr.
		Ioan XVII	13.06. - 12.1003 d.Hr.
		Ioan XVIII	01.1004 -07.1009 d.Hr.
		Sergiu IV	31.07.1009 - 12.05.1012 d.Hr.
		Benedict VIII	18.05.1012 - 09.04.1024 d.Hr.
		Ioan XIX	05.1024 -08.1032 d.Hr.
Constantin VIII Porfirogenitul	1025 - 1028 d.Hr.		
Roman III Argyros	1028 - 1034 d.Hr.	Benedict IX	08.1032 -1044 d.Hr.

Lista împăraților din Răsărit		Papii de la Roma	
Mihail IV Paflagonul	1034 - 1041 d.Hr.		
Mihail V Calaphates	1041 - 1042 d.Hr.		
Constantin IX Monomahul	1042 - 1055 d.Hr.		
Teodora (a doua oară)	1055 - 1056 d.Hr.	Silvestru III	1045 d.Hr.
		Benedict IX (a doua oară)	1045 d.Hr.
		Grigore VI	05.05.1045 - 1046 d.Hr.
		Clemente/ Clement II	25.12.1046 - 09.10.1047 d.Hr.
		Benedict IX (a treia oară)	08.11.1047 -1048 d.Hr.
		Damasus II	17.07. - 09.08.1048 d.Hr.
		Sf. Leon IX	12.02.1049 - 19.04.1054 d.Hr.
		Victor II	16.04.1055 - 28.07.1057 d.Hr.
Mihail VI Bringas Stratiotikos	1056 - 1057 d.Hr.		
Dinastia Comnenă			
Isaac I Comnenul	1057 - 1059 d.Hr.	Ștefan IX	02.08.1057 - 29.05.1058 d.Hr.
Dinastia Dukas 1059-1081 d.Hr.		Benedict X	1058 - 1059 d.Hr.
Constantin X Dukas	1059 - 1067 d.Hr.	Nicolae II	24.01.1059 - 27.07.1061 d.Hr.
		Alexandru II	30.09.1061 - 21.04.1073 d.Hr.
Roman IV Diogenes	1067 - 1071 d.Hr.		
Mihail VII Dukas Parapinake	1071 - 1078 d.Hr.	Sf. Grigorie VII	30.06.1073 - 25.05.1085 d.Hr.
Nichifor III Botaniates	1078 - 1081 d.Hr.		

Lista împăraților din Răsărit		**Papii de la Roma**	
Dinastia Comnenă 1057-1185 d.Hr.			
Alexie I Comnenul	1081 - 1118 d.Hr.	Fer. Victor III	21.03.1086 - 16.09.1087 d.Hr.
		Fer. Urban II	12.03.1088 - 29.07.1099 d.Hr.
		Pascal II	13.08.1099 - 21.01.1118 d.Hr.
Ioan II Comnenul	1118 - 1143 d.Hr.	Gelasius II	24.01.1118 - 29.01.1119 d.Hr.
		Calixt II	09.02.1119 - 13.12.1124 d.Hr.
		Honoriu/ Honorie II	24.12.1124 - 13.02.1130 d.Hr.
		Inocențiu II	23.02.1130 - 24.09.1143 d.Hr.
Manuil I Comnenul "cel Mare"	1143 - 1180 d.Hr.	Celestin II	03.10.1143 - 08.03.1144 d.Hr.
		Lucius/ Luciu II	12.03.1144 - 15.02.1145 d.Hr.
		Fer. Eugen/ Eugeniu III	18.02.1145 - 08.07.1153 d.Hr.
		Anastasius/ Anastasiu III	12.07.1153 - 03.12.1154 d.Hr.
		Adrian/ Hadrian IV	04.12.1154 - 01.09.1159 d.Hr.
		Alexandru III	20.09.1159 - 30.08.1181 d.Hr.
		Lucius / Luciu III	06.09.1181 - 25.09.1185 d.Hr.
Alexie II Comnenul	1180 - 1183 d.Hr.		
Andronic I Comnenul	1183 - 1185 d.Hr.		
Dinastia Anghelos/ Angelilor 1185-1204 d.Hr.			
Isaac II Anghelos	1185 - 1195 d.Hr.	Urban III	01.12.1185 - 20.10.1187 d.Hr.
		Grigorie VIII	25.10. - 17.12.1187 d.Hr.
		Clemente/ Clement III	19.12.1187 - 03.1191 d.Hr.
		Celestin III	14.04.1191 - 08.01.1198 d.Hr.

Lista împăraților din Răsărit		Papii de la Roma	
Isac III Anghelos	1195 d.Hr. - 1203 d.Hr.	Inocențiu III	08.01.1198 - 16.07.1216 d.Hr.
Isac II Anghelos (a doua oară)	1203 d.Hr. - 1204 d.Hr.		
Alexie IV Murțuflos "Încruntatul"	1204 d.Hr.		

Imperiul de la Niceea		Imperiul Latin de Constantinopol		Papii de la Roma	
Dinastia Laskaris 1204-1261 d.Hr.					
Teodor I Laskaris	1204 - 1222 d.Hr.	Balduin I de Flandra	1204 - 1205 d.Hr.	Honoriu/ Honorie III	24.07.1216 - 18.03.1227 d.Hr.
Ioan III Dukas Vatatzes	1222 - 1254 d.Hr.	Henric I de Flandra	1206 - 1216 d.Hr.	Grigorie IX	21.03.1227 - 22.08.1241 d.Hr.
Teodor II Laskaris	1254 - 1258 d.Hr.	Petru II de Courtenay	1216 - 1217 d.Hr.	Celestin IV	28.10. - 10.11.1241 d.Hr.
Ioan IV Laskaris	1258 - 1261 d.Hr.	Yolanda de Flandra	1217 - 1219 d.Hr.	Inocențiu IV	25.06.1243 - 07.12.254 d.Hr.
Mihail VIII Paleologul (coîmpărat)	1259 - 1261 d.Hr.	Robert I de Courtenay	1219 - 1228 d.Hr.	Alexandru IV	20.12.1254 - 25.05.1261 d.Hr.
		Balduin II	1228 - 1261 d.Hr.		

<table>
<tr><th colspan="2">Imperiul Roman de Răsărit – Bizantin</th><th colspan="2">Papii de la Roma</th></tr>
<tr><th colspan="4">Dinastia Paleologilor 1261-1453 d.Hr.</th></tr>
<tr><td rowspan="8">Mihail VIII Paleologul</td><td rowspan="8">1261 - 1282 d.Hr.</td><td>Urban IV</td><td>04.09.1261 - 02.10.1264 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Clemente/Clement IV</td><td>05.02.1265 - 29.11.1268 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Fer. Grigorie X</td><td>27.03.1271 - 10.01.1276 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Fer. Inocențiu V</td><td>22.02. - 22.06.1276 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Adrian/Hadrian V</td><td>1276 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Ioan XXI</td><td>08.09.1276 - 20.05.1277 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Nicolae III</td><td>26.12.1277 - 22.08.1280 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Martin IV</td><td>23.03.1281 - 28.03.1285 d.Hr.</td></tr>
</table>

Imperiul Roman de Răsărit – Bizantin		**Papii de la Roma**	
Andronic II Paleologul	1282 - 1328 d.Hr.	Honoriu IV	20.05.1285 - 03.04.1287 d.Hr.
		Nicolae IV	22.02.1288 - 14.04.1292 d.Hr.
		Sf. Celestin V	1294 d.Hr.
		Bonifaciu VIII	24.12.1294 - 11.10.1303 d.Hr.
		Fer. Benedict XI	22.10.1303 - 07.07.1304 d.Hr.
		Clemente/ Clement V[2]	14.11.1305 - 24.11.1314 d.Hr.
		Ioan XXII	05.09.1316 - 04.12.1334 d.Hr.
Andronic III Paleologul	1328 - 1341 d.Hr.	Benedict XII	08.01.1334 - 25.04.1342 d.Hr.
Ioan V Paleologul	1341 - 1376 d.Hr.	Clemente/Clement VI	19.06.1342. - 06.12.1352 d.Hr.
		Inocențiu VI	30.12.1352 - 12.09.1362 d.Hr.
		Fer. Urban V	06.11.1362 - 19.12.1370 d.Hr.
		Grigorie XI	30.12.1370 - 26.03.1378 d.Hr.
Ioan VI Cantacuzino (coîmpărat)	1347 - 1354 d.Hr.		
Andronic IV Paleologul	1376 - 1379 d.Hr.	Urban VI	18.04.1378 - 15.10.1389 d.Hr.
Ioan V Paleologul (a doua oară)	1379 - 1391 d.Hr.	Bonifaciu IX	09.11.1389 - 01.10.1404 d.Hr.
Manuil II Paleologul	1391 - 1425 d.Hr.	Inocențiu VII	11.11.1404 - 06.11.1406 d.Hr.
		Grigorie XII	19.12.1406 - 18.10.1415 d.Hr.
		Martin V	11.11.1417 - 20.02.1431 d.Hr.
Ioan VII Paleologul (coîmpărat)	1399 - 1402 d.Hr.		

[2] Începând cu Clement al V-lea sediul papalității se va muta la Avignon, în Franța, până în 13 septembrie 1376, când papa Grigore al XI-lea va decide reîntoarcerea la Roma, cf. Karl Bihlmeyer, H. Tuechle, *Storia della Chiesa*, Morcelliana, Brescia 1958, p. 63.

<table>
<tr><th colspan="2">Imperiul Roman de Răsărit – Bizantin</th><th colspan="2">Papii de la Roma</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Ioan VIII
Paleologul</td><td rowspan="2">1425 - 1448 d.Hr.</td><td>Eugen IV</td><td>03.03.1431 -
23.02.1447 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Nicolae V</td><td>19.03.1447 -
24.03.1455 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>Constantin XI
Paleologul Dragases</td><td>1448 - 1453 d.Hr.</td><td colspan="2"></td></tr>
</table>

Papii de la Roma	
Calixt III	20.04.1455 - 06.08.1458 d.Hr.
Pius II	03.09.1458 - 15.08.1464 d.Hr.
Paul II	16.09.1464 - 26.07.1471 d.Hr.
Sixtus/Sixt IV	25.08.1471 - 12.08.1484 d.Hr.
Inocențiu VIII	12.09.1484 - 25.07.1492 d.Hr.
Alexandru VI Borgia	11.08.1492 - 18.08.1503 d.Hr.
Pius III	08.10. - 18.10.1503 d.Hr.
Iulius/Iuliu II	18.11.1503 - 21.02.1513 d.Hr.
Leon X	19.03.1513 - 01.12.1521 d.Hr.
Adrian/Hadrian VI	31.08.1522 - 14.09.1523 d.Hr.
Clemente/Clement VII	26.11.1523 - 25.09.1534 d.Hr.
Paul III	03.11.1534 - 10.11.1549 d.Hr.
Iulius/Iuliu	22.02.1550 - 23.03.1555 d.Hr.
Marcelus/Marcel II	10.04. - 01.05.1555 d.Hr.
Paul IV	26.05.1555 - 18.08.1559 d.Hr.
Pius IV	06.01.1560 - 09.12.1565 d.Hr.
Sf. Pius V	08.01.1566 - 01.05.1572 d.Hr.
Grigore XIII	25.05.1572 - 10.04.1585 d.Hr.
Sixtus/Sixt V	01.05.1585 - 27.08.1590 d.Hr.
Urbanus/Urban VII	15.09. - 27.09.1590 d.Hr.
Grigorie XIV	08.12.1590 - 16.10.1591 d.Hr.
Inocențiu IX	29.10. - 30.12.1591 d.Hr.
Clemente/Clement VIII	03.02.1592 - 03.03.1605 d.Hr.
Leon XI	10. 04. - 27.04.1605 d.Hr.
Paul V	29.05.1605 - 28.01.1621 d.Hr.
Grigorie XV	14.02.1621 - 08.07.1623 d.Hr.
Urbanus/Urban VIII	29.09.1623 - 29.07.1644 d.Hr.
Inocențiu X	04.10.1644 - 07.01.1655 d.Hr.
Alexandru VII	18.04.1655 -22.05.1667 d.Hr.
Clemente/Clement IX	26.06.1667 - 09.12.1669 d.Hr.
Clemente/Clement X	11.05.1670 - 22.07.1676 d.Hr.
Fer. Inocențiu XI	04.10.1676 - 12.08.1689 d.Hr.
Alexandru VIII	16.10.1689 - 01.02.1691 d.Hr.

Papii de la Roma	
Inocențiu XII	15.07.1691 - 27.09.1700 d.Hr.
Clemente/Clement XI	08.12.1700 - 19.03.1721 d.Hr.
Inocențiu XIII	18.05.1721 - 07.03.1724 d.Hr.
Benedict XIII	04.06.1724 - 21.02.1730 d.Hr.
Clemente/Clement XII	16.07.1730 - 06.02.1740 d.Hr.
Benedict XIV	22.08.1740 - 03.05.1758 d.Hr.
Clemente/Clement XIII	16.07.1758 - 02.02.1769 d.Hr.
Clemente/Clement XIV	04.06.1769 - 22.09.1774 d.Hr.
Pius VI	22.02.1775 - 29.08.1799 d.Hr.
Pius VII	21.03.1800 - 20.08.1823 d.Hr.
Leon XII	08.10.1823 - 10.02.1829 d.Hr.
Pius VIII	31.03.1829 - 30.11.1830 d.Hr.
Grigorie XVI	06.02.1831 - 01.06.1846 d.Hr.
Pius IX	21.06.1846 - 07.02.1878 d.Hr.
Leon XIII	03.03.1878 - 20.07.1903 d.Hr.
Sf. Pius X	09.08.1903 - 20.08.1914 d.Hr.
Benedict XV	06.09.1914 - 22.01.1922 d.Hr.
Pius XI	06.02.1922 - 10.02.1939 d.Hr.
Pius XII	12.03.1939 - 09.10.1958 d.Hr.
Ioan al XXIII - lea "Cel bun"	04.11.1958 - 03.06.1963 d.Hr.
Paul VI	30.06.1963 - 06.08.1978 d.Hr.
Ioan Paul I	26.08. - 28.09.1978 d.Hr.
Sf. Ioan Paul al II -lea	22.10.1978 - 02.04.2005 d.Hr.
Benedict al XVI -lea	19.04.2005 d.Hr. -11.02.2013 d.Hr.
Francisc	13.03.2013 d.Hr. -

Bibliografie

Dicționarul Enciclopedic al Răsăritului Creștin, Eduard G. Farrugia, coordonator, tradus din limba italiană de Adrian Popescu, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2005.

The Book of the Popes (Liber Pontificalis), Louise Ropes Loomis, Editura Columbia University Press, New York, 1916.

BECKER, H.Y., *Bonagrazia di Bergamo,* DBI, 11, 1969.

BIHLMEYER, Karl, TUECHLE Herman, *Storia della chiesa,* vol. III, *"L`epoca delle riforme„* Morcelliana, Brescia, ediție nouă, 1958-1990.

BOTA, Ioan M., *Istoria Bisericii Universale și a Bisericii Românești de la origini până astăzi,* ediția a II-a, Casa de editură „Viața creștină", Cluj-Napoca, 2003.

BURR, David, *The spiritual franciscans: from protest topersecution in centhuryafter Saint Francisc*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2001.

BREZEANU, Stelian, *O istorie a Imperiului Bizantin*, Editura Albatros, București, 1981.

BĂBUȘ, Emanoil, *Bizanțul. Istorie și spiritualitate*[2], Editura Sophia, București, 2010.

CAILLET, Louis, *La papauté d`Avignon et l`église de France*, Paris, 1975.

CHIFĂR, Nicolae, *Istoria creștinismului*, vol. I, Editura Universității "Lucian Blaga", Sibiu, 2007.

IDEM, *Istoria creștinismului*, vol. II, Editura Universității "Lucian Blaga", Sibiu, 2008

DAFOE, Daniel, *Jurnal din Anul Ciumei*, Editura Minerva, București, 1980.

DALPANE, Carlo, *In missione nel mondo. Conversazione sulla storia della chiesa*, vol. II, *"Dalla lotta delle investiture al Concilio di Trento„*, Itacalibri, Castel Bolognese, 2008.

DELOGU, Paolo, *Introduzione alla storia medievale*, Societa Editrice il Mulino, Bologna, 2012.

DELORT, Robert, *La vita quotidiana nel medioevo*, Editori Laterza, tradotto da francese a italiano di Maria Garin, Ottava Edizione, Bari, 2011.

DUMEA, Emil, *Teme de istorie a Bisericii*, Editura Sapientia, Iași, 2002.

DUȘE, Călin Ioan, *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019.

FILORAMO, Giovanni, Marcello MASSENZIO, Paolo SCARPI, Massimo RAVERI, *Manuale di storia delle religioni*, Editori Laterza, Roma – Bari, 2012.

FRANZEN, August, *Mică istorie a Bisericii*, Herder, Freiburg, 2006, trad. rom., Marius Ivașcu, Editura Galaxia Gutemberg, Târgu-Lăpuș, 2009.

GARLAND, Linda, *Împărătesele Bizanțului. Femeile și puterea în Bizanț între anii 527-1204*, trad. din limba engleză de Maria Yvonne Băncilă și Damian Alexandru Anfile, Editura Nemira, București, 2014.

GASPARRI, Stefano, Cristina LA ROCCA, *Tempi barbarici. L`Europa occidentale tra antichita e medioevo (300-900)*, Carroci Editore Frecce, Roma, 2012.

GLIGORA, Francesco, Biagia CATANZARO, Edmondo COCCIA, *"I papi della Chiesa. Da San Pietro a Francesco"*, Armando Editore, Roma, 2013.

GOUGUENHEIM, Sylvain, *Les chevaliers teutoniques*, Editura Tallandier, Paris, 2007.

GRADO, Giovanni Merlo, *BassoMedioevo*, De Agostini Scuola Spa, Novara, 2010.

GUILLEMAIN, Bernard, *La cour pontificale d`Avignon 1309-1376*, Paris, 1962.

HERTLING, Ludwig, *Istoria Bisericii,* Morus-Verlag, Berlin, 1967, ediție îngrijită și traducere de Emil Dumea, Editura Ars Longa, Iași, 2001.

JEDIN, Hubert, *Storia della chiesa*, vol. V\2 *"Fra medioevo e rinascimento...",* Jaca Book, Milano, 1972.

KAPLAN, Michel, *Bizanț*, tradus din limba franceză de Ion Doru Brana, Editura Nemira, București, 2010.

KOTIJE, Raymund, MOELLER Bern, *Storia ecumenica della chiesa*, vol.II*"Medioevo e riforma*, Queriniana, Brescia, 1981.

KUNG, Hans, *Cristianesimo. Essenza e storia*, tradotto da tedesco a italiano di Giovanni Moretto, settima edizione, BUR Saggi, Milano, 2013.

LEBRETON, L., ZEILLER, J. *Histoire de l`Eglise*, Paris, 1938.

MEYENDORF, John, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, tradus din limba engleză de Pr. Prof. Univ. Dr. Alexandru I. Stan, Editura Nemira, București, 2011.

MUSTO, Ronald G., *Apocalypse in Rome. Cola di Rienzo and the Politics of the New Age*, University of California Press, Berkely&Los Angeles, 2003.

OSTROGORSKY, Georg, *Storia dell'impero bizantino*, Einaudi, Torino, 1968.

PAPACOSTEA, Șerban, *Românii în secolul al XIII – lea. Între cruciadă și Imperiul Mongol*, Editura Enciclopedică, București, 1993.

PLATON, Alexandru-Florin, Laurențiu RĂDVAN, Bogdan-Petru MALEON, *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)*, Editura Polirom, Iași, 2010.

RENOUARD, Yves, *La papauté à Avignon*, Paris, 1971.

RUNCIMAN, Steven, *Căderea Constantinopolului 1453*, trad. din limba engleză de Alexandru Elian, Editura Nemira, București, 2011.

TABACCO, Giovanni, *La casa di Francia nell`azione politica di papa Giovanni XXII*, Roma, 1953.

THEODORESCU, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974.

TURCUȘ, Șerban, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

ZIMMERMANN, Harald, *Das papsttum im Mittelalter. Einepapstgeschichte im spiegel der Historiographie*, Verlag, ULMER, EUGENE, Stuttgart, 1981, trad. românească *Papalitatea în Evul Mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriei*, tradusă de A. C. Dincă, Editura Polirom, Iași, 2004.

Lista arhiereilor iudei[1] și a procuratorilor romani din Iudeea în perioada de început a Bisericii[2]

<table>
<tr><th>Arhierei iudei</th><th>Procuratori romani</th></tr>
<tr><td>IOSIF (Caiafa),
aproximativ 18-37 d.Hr.</td><td>PONȚIU PILAT
26-36 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>IONATAN, fiul lui Anna/Ana, două luni în anul 37 d.Hr.</td><td rowspan="2">MARCELLUS/Marullus
36-41 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>TEOFIL, fiul lui Anna/Ana
37-41 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>SIMON Cantera, 41-?</td><td rowspan="4">Regele IROD AGRIPA I
41-44 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>MATIAS, fiul lui Anna/Ana ?</td></tr>
<tr><td>ELIONEU, fiul lui Cantera
aproximativ 44 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>IOSIF, fiul lui Cami ?</td></tr>
<tr><td rowspan="4">ANANIA, fiul lui Nebedeu
47-aprox. 59 d.Hr.</td><td>TIBERIU IULIU ALEXANDRU
46-48 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>CUSPIUS FADUS 44-46 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>TIBERIU IULIU ALEXANDRU
46-48 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>VENTIDIUS CUMANUS
48-aprox. 52 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>ISMAEL, fiul lui Fiabi
aprox. 59-61 d.Hr.</td><td>ANTONIUS FELIX
aprox. 52-60 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>IOSIF Cabi, fiul lui Simion
61-62 d.Hr.</td><td rowspan="2">PORCIUS FESTUS
60-62 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>ANANUS, fiul lui Anana/Ana
trei luni în anul 62 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>ISUS, fiul lui Damneu
aprox. 62-63 d.Hr.</td><td rowspan="2">LUCCEIUS ALBINUS
62-64 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>ISUS, fiul lui Gamaliel
63-64 d.Hr.</td></tr>
<tr><td>MATIAS, fiul lui Teofil
65 d.Hr. - ?</td><td>GESSIUS FLORUS
64-66 d.Hr.</td></tr>
</table>

[1] Pr. Dr. Sabin Verzan, *Sfântul Apostol Pavel: Istoria propovăduirii Evangheliei și a organizării Bisericii în epoca apostolică*, Editura Basilica, București, 2016, p. 587.

[2] Ibidem, p. 589.

Bibliografie la Capitolul III

Ediții în limbi străine – în ordine cronologică

Ediția princeps a Epistolei către Corinteni este cea a lui PATRICK YOUNG (PATRICIUS JUNIUS), *Clementis ad Corinthios epistola prior. Ex laceris reliquiis vetustissimi exemplaris Bibliothecae Regiae eruit, lacunas explevit, Latine vertit et notis brevioribus illustravit Patricius Junius*, Oxford, 1633, ^{2}1637.

Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολή πρώτη, Oxford, 1633, ediția a 2-a, 1926, (Texte grec, trad. Françaíse, importante introduction et notes).

Φ. Βρυέννιος (ed.), *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης αἱ δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολαί*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1875.

De la J. B. COTELIER până astăzi au apărut numeroase ediții de text parțiale sau generale ale Părinților Apostolici. Semnalăm aici pe cele mai importante: J. B. COTELIERUS, *Patres aevi apostolici sive Sanctorum Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt Barnabae, Clementis Romani, Hermae, Ignatii, Polycarpi opera edita et inedita, vera et supposititia, una cum Clementis, Ignatii et Polycarpi actis atque martyriis*. *Ex manuscriptis codicibus eruit, correxit, versionibusque et notis illustravit,* Paris, 1672, 2 vol. Au făcut adaosuri la această colecție J. CLERICUS, în cele două ediții de la Antwerpen, 1698 și Amsterdam, 1724 și J. P. MIGNE*, Patrologia Greacă,* vol. I, II (1857 și 1886), vol. V (1857 și 1889).

J. ITING, (ed.), *Bibliotheca Patrum Apostolicorum*, Leipzig, 1699.

ANDREAS GALLANDI, (ed.), *Bibliotheca veterum patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum, Graeco-Latina in XIV tomos distributa. Opera scilicet eorumdem minora ac rariora usque ad XIII saeculum complexa, quorum 180 et amplius nec in veteri Parisiensi, neque in postrema Lugdunensi edita sunt*, 14 v., Venetiis, ex typographia Albritiana, 1765-1781.

C. J. HEFELE, *Opera Patrum Apostolicorum,* Tübingen, 1839, în 8, ediția a IV-a, în 1855.

F. X. FUNK, *Opera Patrum Apostolicorum. Textum recensuit, adnotationibus, criticis, exegeticis, historicis, illustravit, versionem latinam, prolegomena, indices additit*, vol. l, Tübingen, 1878, 1887; vol. II, 1881. În 1901, această ediție a apărut sub titlul *Patres Apostolici,* I, la Tübingen cu Introducere, note și aparat critic, text grec și traducere latină, adăugită și îmbunătățită la Tübingen. Ediția a II-a, în 1906, iar cea următoare, mult îmbunătățită, datorită lui KARL BIHLMEYER, în aceeași colecție sub titlul FUNK-BIHLMEYER, *Die apostolischen Väter-Neubearbeitung der Funkschen Ausgabe*, Tübingen 1924, 8, p. 163; o nouă ediție în anul 1956.

F. X. FUNK – F. DIEKAMP, *Patres Apostolici*, vol. II, 1913, pp. 1-49, traducere latină după textul siriac de J. TH. BEELEN și pasajele grecești păstrate. O remarcabilă ediție critică este aceea a lui O. DE GEBHARDT, AD. HARNACK, TH. ZAHN, *Patrum apostolicorum opera,* în trei fascicole, Leipzig, 1875-1877, ediție care îmbunătățea, completa, comenta și traducea pe aceea a lui A. R. M. DRESSER, Leipzig, 1857-1858, ediție minor în 1877, care a ajuns până la a VI-a ediție în 1920. Cea mai bogată ediție, dar necompletă este aceea a lui J. B. LIGHTFOOT, *The Apostolic Fathers,* 5 volume, London, 1885-1890; partea I, în două volume, cuprinde pe Clement, iar partea a II-a, în trei volume, cuprinde pe Ignatie și Policarp; această ediție a fost completată și tradusă în englezește de J. R. HARMER, London, 1891, 1898, retipărită Grand Rapids, Baker, 1981, 3rd 2007.

G. MORIN (ed.), *Sancti Clementis Romani ad Corinthios Epistulae versio Latina antiquissima* (Anecdota Maredsolana 2), Maredsous, 1894.

R. P. BENSLY (ed.), *The Epistle of S. Clement to the Corinthians in Syriac*, Cambridge, 1899.

R. KNOPF, *Der erste Clemensbrief untersucht und herausgegeben*, 1899, în: TU, 20, 1 (1899-1901).

E. J. GOODSPEED, *Index Patristicus sive clavis Patrum apost.,* Leipzig, 1907.

C. SCHMIDT (ed.), *Der erste Clemensbrief in altkoptischer Übersetzung* în: TU 32, Leipzig, 1908.

F. G. KEYNON (ed.), *The Codex Alexandrinus (Royal ms. 1D v-viii) in Reduced Photographic Facsimile*, London, British Museum, 1909.

H. HEMMER, *Clément de Rome, Épître aux Corinthiens*, în *Les Pères apostoliques*, t. 2, Paris, prima ediție, 1909, ediția a 2-a din 1926 (Text grec, traducere franceză, importante introduceri și note).

Fr. RÖSCH (ed.), *Bruschstücke des ersten Clemensbriefes nach dem achmimischen Papyrus der Strassburger Universitäts-und Landesbibliothek mit biblischen Texten derselben Handschrift*, Strassburg, 1910.

În afară de ediții mai mult parțiale, patristica franceză a dat, printre altele, ediții ca aceea datorată lui H. HEMMER, G. OGER, A. LAURENT, A. LELONG, *Les Pères apostoliques,* 4 vol., Paris, 1907-1912, în: colecția *Textes et documents pour l'étude historique du christianisme,* ed. de H. HEMMER et P. LEJAY, vol. 5, 10, 12, 16; introduceri întinse preced textul grec însoțit de traducerea franceză.

The Apostolic Fathers I: *I Clement; II Clement; Ignatius; Polycarp; Didache; Barnabas* LCL 24, with an English translation by KIRSOPP LAKE, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1912 (reprinted 1998).

R. KNOPF, *Die Apostolischen Väter*, t. 1, *Die Lehre der zwölf Apostel*, *Die zwei Clemensbriefe*, în *Handbuch zum Neuen Testament,* Ergänzung-Band, Tübingen, 1920.

K. BIHLMEYER, *Die apostolischen Väter*, Tübingen, 1924.

K. LAKE, *The Apostolic Fathers* (LCL), London-New York, 1930. *Biblioteca Părinților și scriitorilor bisericești greci*, ediție a serviciului misionar al Bisericii Greciei, după ediția menționată a lui O. DE GEBHARD, AD. HARNACK, TH. ZAHN, S. COLOMBO, *Patrum apostolicorum opera,* Torino, 1934.

Th. SCHAEFER, *S. Clementis Romani Epistula ad Corinthios quae vocatur prima graece et latine* FP 44, Bonn, 1941.

D. RUIZ BUENO, *Padres Apostolicos:* BAC, Madrid, 1950.

L. T. LEFORT, *Les Pères apostoliques en copte.* Testo CSCO 135; versione CSCO 136, Paris 1952.

J. A. FISCHER, *Die apostolischen Väter,* München, 1956, (Text grec-german, cu aparat critic și note).

H. KRAFT, *Clavis Patrum Apostolicorum,* München, 1963.

GUIDO BOSIO, *I Padri Apostolici,* Società Editrice Internazionale, Torino, vol. I, 1940; vol. II, 1942.

IDEM, *I Padri Apostolici,* 3 voll., CPS, Torino, 1940-1955; ed. 2 vol. I 1958, vol. II 1966.

J. A. FISCHER, *Die apostolischen Väter*, Darmstadt, 1966.

KARL BIHLMEYR (ed.), *Die Apostolischen Väter, Neubearbeitung der Funkschen Ausgabe.* Erster Teil: *Didache, Barnabas, Klemens I und II, Ignatius, Polycarp, Papias, Quadratus, Diognetbrief,* Tübingen, Mohr Siebeck, 1970.

ANTONIO QUACQUARELLI, *I Padri Apostolici*, vol. 5, Coll. Testi Patristici, Città Nouva Editrice, Roma, 1976.

IDEM, *I Padri apostolici*, Città Nova, ediția a IX-a, Ianuarie, Roma, 1998.

Clément de Rome, *Épître aux Corinthiens*, SCh, 167 bis, introducere, ed. Crit., traducere franceză, note și index A. JAUBERT, Paris, CERF, 2000, retipărire revăzută și corectată a primei ediții, 1971.

A. LINDEMANN (ed.), *Die Apostolischen Väter* I, *Die Clemensbriefe,* HNT, 17, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1992.

J. J. AYÁN CALVO (ed.), *Clemente de Roma. Carta a los Corintios. Homilía anónima (Secunda Clementis)* (FuPat 4), Madrid, Editorial Ciudad Nueva, 1994.

H. E LONA, *Der erste Clemensbrief* KAV, 2, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1998.

The Apostolic Fathers I: *I Clement, II Clement, Ignatius, Polycarp, Didache* LCL, 24, edited and translated by BART D. EHRMAN, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 2003.

The Apostolic Fathers. Greek Text and English Translations, edited and translated by MICHAEL W. HOLMES, 3rd edition, Grand Rapids, Michigen, Baker Academic, 2007.

Traduceri și recenzii în limbi străine – în ordine cronologică

C. VILLECOURT, *Clément de Rome deux Epitres aux Viernes,* Paris, 1853.

R. A. LIPSIUS, *De Clementis Romani epistola ad Cor. Priore disquisitio,* 1856.

HILGENFELD, *Novum Testamentum extra canonem receptum,* Leipzig, 1866.

A. ROBERTS, J. DONALDSON, *The Writings of the Apostolic Fathers* în: coll. ANL, vol. 1, T&T Clark, Edinburgh, 1870.

A. C., DUKER, *Oud christelijke letterkunde de geschriften der apostolische vaders*, Brinkman, Amsterdam, 1871.

S. WENZLOWSKY, *Briefe der Päpste,* 1, în: coll. BKV, 1875, pp. 55-97.

Mitropolitul FILOTEIVRYENNIOS, *Cele două epistole către Corinteni ale episcopului Clement al Romei*, Constantinopol, 1875 (în limba greacă).

A. BRÜLL, *Der erste Brief des Klemens von Rom an die Korinther und seine geschichtliche, Bedeutung,* Freiburg im Breisgau, 1883.

B. P. PRATTEN, *The Apostolic Fathers*, în: coll. ANF, 8, New York, 1885, pp. 51-66.

L. DUCHESNE, *Liber pontificalis*, Paris, 1886, vol. I, pp. 123-124.

San Clemente Romano în: BCC, I, Madrid, 1889.

W. WREDE, *Untersuchungen über den ersten Klemensbrief*, Göttingen, 1891.

G. COURTOIS, *L`Épître de Clément de Rome*, Montauban, 1894.

L. LEMME, *Das Judenchristentum der Urkirche und der Brief der Klemens Romanus*, în *Neue Jahrbücher für deutsche Theologie*, 1892, t. I, pp. 325-488, ed. G. MORIN, Maredsous, 1894.

P. KRÜGER, *Geschichte der altchrist. Literatur*, Freiburg-in-Breisgau, 1895.

J. P. BANG, *Studien über den Clemensbrief*, în: *Theol. Studien und Kritiken*, 1898, t. LXXI, pp. 431-486.

J. GREGG, *The epistle of saint Clement*, London, 1899.

R. KNOPF, *Der erste Clemensbrief untersucht und herausgegeben,* 1899, în: coll. TU, 20, 1, 1899-1901 (Étude des codices, édition critique).

R. P. BENSLY, *The Epistles of. S. Clement of the Corinthians in Syriac,* Cambridge, 1899.

A. EHRHARD, *Die altchristl. Literatur und ihre Erforschung von 1884-1900*, Freiburg-in-Briesgau, 1900, pp. 68-80.

B. HEURTIER, *Le dogme de la Trinité dans l`Épître de saint Clément de Rome et le Pasteur d`Hermas*, Lyon, 1900.

A. STAHL, *Patristische Untersuchungen*, Leipzig, 1901.

O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlicher Litteratur*, Freiburg-in-Brisgau, 1902, t. I, pp. 98-113.

H. U. MEYBOOM, *De Clemensroman* I, Grouingia, 1902.

W. SCHERER, *Der erste Klemensbrief an die Corinther*, Ratisbonne, 1902.

H. HURTER, *Nomenclator*, ediția a 3-a, Insbruck, 1903, t. I, col. 4-7.
A. C. COXE, *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Ireneus,* în: ANF 1, New York, 1903.
H. BRUDERS, *Die Verfassung der Kirche,* Mayence, 1904.
D. VÖLTER, *Die Apostolischen Väter neu untersucht*, Leiden, 1904, t. I.
P. MONTAGNE, *La doctrine de saint Clément de Rome sur la personne de l`oeuvre du Christ*, în: RT, juillet-aoùt, 1905.
Pentru o bibliografie completă, a se vedea UL. CHEVALIER, *Répertoire des sources historiques du moyen âge. Bio-bibliographie*, ediția a 2-a, Paris, 1904, t. I, col. 948-951
J. TIXERONT, *Histoire des dogmes*, Paris, 1905, t. I.
H. U. MEYBOOM, *Apost. Vaders,* Leiden, 1907.
E. GOODSPEED, *Index patristicus sive clavis partum apostolicorum operum*, Leipzig, 1907.
H. HEMMER și P. LEJAY, *Textes et documents pour l'étude historique du christianisme,* Ed. A. Picard et Fils, Paris, 1907.
H. HEMMER, *Clément de Rome, Épitre aux Corinthiens,* în: *Les Pères apostoliques*, t. 2, Paris, 1 éd. 1909.
A. HARNACK, *Der erste Klemensbrief*, eine Studie zur Bestimung des Charakters des ältesten Christentums, în: SAB, 1909, pp. 38-63.
C. SCHMIDT, *Der erste Clemensbrief in altkoptischer Übersetzung,* în: TU 32, Lepzig, 1909.
Fragmente *copte:* Friedrich, RÖSCH, *Bruchstücke des ersten Clemensbriefes nach dem adminischen Papyrus der Strassburger Universitäts-und Landes bibliothek,* Schlesier & Schweikhardt, Strassburg, 1910.
A. STRUCKER, *Die Gottebenbildlichkeit des Menschen in der christlichen Literatur der ersten zwei Jahrhunderte,* Münster, 1913.
E. HUNDERHILL, *The Mystic Way, a Psychological Study in Christian origins,* London, 1914.
J. BAUER, *Untersuchungen über die Vergöttlichungslehre in der Theologie der griechischen Väter,* în: ThQ 98/1916, pp. 467-491; 99/1918, pp. 225-252.
A. HARNACK, *Die Terminologie der Wiedergeburt und verwandter Erlebnisse in der ältesten Kirche,* în:TU 42, 3, pp. 97-103, Leipzig, 1918.
F. ZELLER, *Die apostolischen Väter*, Kempten-München, 1918.

D. R. KNOPF, *Die Apostolischen Väter* în: Handbuch zum Neuen Testament, Herausgegeben von Hans Lietzmann

F. ZELLER, *Die apostolischen Väter*, în: coll. BKV 1, 35, Kempten/ München, 1918. Cea mai de seamă este cea datorată lui J. CH. MAYER, Kempten, 1869, apoi completată în 1880 și apărută în: BKV, prelucrată în aceeași colecție, vol. 35, de F. ZELLER, *Die apostolischen Väter,* Kempten und München, 1918.

F. CAVALLERA, *Les plus anciens textes ascétiques chrétiens,* în: RAM 1/1920, pp. 155-160; pp. 351-360.

H. LIETZMANN, *Die Lehre der Zwolf Apostel, die zwei Clemensbrefe Ergänzungsband*, I. Tübingen, 1920, pp. 151-184.

T. W. CRAFER, *Second Epistle of Clement to the Corinthians,* în: SPCK, London, 1921.

G. ANDRÉ, *La vertu de simplicité chez les Pères apostoliques,* în: RSR 11/1921, pp. 306-327.

R. KNOPF, W. BAUER, H. WINDISCH, M. DIBELIUS, *Die apostolischen Väter,* 4 Teile, Tübingen, 1920-1923, în: *Handbuch zum Neuen Testament*, Herausgegeben von H. LIETZMANN, Ergänzungsband, 1 Tübingen, 1920.

J. DEBLAVY, *Les idées eschatologiques de Saint Paul et des Pères apostoliques,* Alençon, 1924.

E. HENNECKE, *Neutestamentliche Apokryphen,* 2, Tübingen, 1924.

L. CHOPPIN, *La Trinité chez les Pères apostoliques*, Paris, 1925.

H. KORN, *Die Nachwirkungen der Christusmystik des Paulus in den apostolischen Vätern*, Borna-Leipzig, 1928.

C. RICCI, *Los Padres apostólicos,* I., Buenos Ayres, 1929.

A. SIOUVILLE, *Introduction aux homélies clémentines,* în: RHR, Paris, 1929.

J. MARTY, *Étude des textes cultuels de prière conservés par les Pères apostoliques,* în: RHPR 10/1930, pp. 90-98.

K. LAKE, *The Apostolic Fathers*, London/New York, 1930, pp. 129-163.

W. LOEWENICH, *Das Johannes verständnis des 2. Jahrhunderts*, Berlin, 1932, pp. 4-38.

E. MERSCH, *Le Corps mystique du Christ*, Louvain, 1933, pp. 230-234.

W. ROSLAN, *Les caractères essentiels de la grâce d'après les Pères apostoliques*, Université de Varsovie, 1934.

H. SCHUMACHER, *Kraft der Urkirche*. *Das «neue Leben» nach den Dokumenten der ersten zwei Jahrhunderte*, Freiburg in Briesgau, 1934.

A. SIOUVILLE, *Les homélies clémentines. Première traduction français avec une introduction et des notes,* Textes du christianisme, XI, Paris, 1933.

G. BARDY, *La spiritualité des Pères apostoliques,* în: VS 42/1935, pp. 140-161; pp. 251-260; 43/1935, pp. 40-60.

IDEM, *La vie spirituelle d'après les Pères des trois premiers siècles*, Paris, 1935.

J. BROSCH, *Das Wesen der Heresie*, Bonn, 1936.

K. RAHNER, *Sünde als Gnadenverlust in der früchristlichen Literatur,* în: ZKTh 60/1936, pp. 471-491.

H. D. SIMONIN, *Le «doute» d'après les Pères apostoliques,* în: VS 51/1937, pp. 165-178.

G. BARDY, *Le sacerdoce chrétien d'après les Pères apostoliques,* în: VS 53/1937, pp. 1-28.

W. FRANKENRERO, *Zum syrischen, Text der Clementinen,* în: ZDMG, 91/1937, pp. 577-604.

W. K. L. CLARKE, *First Epistle of Clement to the Corinthians,* în: SPCK, Londra, 1937.

A. CASAMASSA, *I Padri Apostolici. Studio introduttivo,* Roma, 1938.

I. GIORDANI, *Il messaggio sociale dei primi Padri della Chiesa,* Torino, 1939.

G. DEL TON, *L'azione cattolica negli scritti dei Padri apostolici*, în: SC, pp. 358-372, pp. 465-480, 1940.

G. BOSIO, *I Padri apostolici*, în: Società Editrice Internazionale, Torino, Vol. 1, 1940; vol. 2, 1942.

D. FRANSES, *De Apostolische Vaders,* Hilversum, 1941.

Th. SCHAEFER, *Sancti Clementis Romani Epistula ad Corinthios quae vocatur prima graece et latine,* în: FP 44, Bonn, 1941.

I. GIORDANI, *The Social Message of the Early Church Fathers*, New York, 1944.

G. BARDY, *La Théologie de l'Église de saint Clément de Rome à saint lrénée*, în: coll. Unam Sanctam, 13, Éditions du Cerf, Paris, 1945.

J. A. KLEIST, *The Epistles of Clement of Rome and Ignatius of Antioche,* Newman Press, Westminster, Maryland, 1946.

F. X. GLIMM, G. G. WALSH, J. M. F. MARIQUE, *The Apostolic Fathers*, New York, 1947.

T. F. TORRANCE, *The Doctrine of Grace in the Apostolic Fathers*, Edinburgh, 1948.

J. KLEVINGHAUS, *Die theologische Stellung der apostolischen Väter zur alttestamentlichen Offenbarung*, Gütersloh, 1948.

F. DE B. VIZMANOS, *Las vírgenes cristianas*, în: BAC 45, Madrid, 1949.

G. KITTEL, *Der Jakobusbrief und die apostolischen Väter,* în: ZNW 430/1950, pp. 54-112.

S. C. WALKE, *The Use of Ecclesia in the Apostolic Fathers,* în: AThR 32/1950, pp. 39-53.

E. J. GOODSPEED, *The Apostolic Fathers,* Harper & Brothers, New York, 1950.

D. RUIZ BUENO, *Padres Apostólicos,* în: BAC 165, Madrid, 1950.

G. J. M. BARTELINK, *Lexicologisch-semantische studie over de taal van de Apostol Vaders*, Nijmegen, 1952.

K. HOERMANN, *Leben in Christus. Zusammenhänge zwischen Dogma und Sitte bei den Apostolischen Vätern*, Wien, 1952.

H. CAMPENHAUSEN, *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten,* în: BHTh 14, Tübingen, 1953.

W. C. VAN UNNIK, *Zur Bedeutung von ταπεινοῦν τὴν ψυχήν bei den Apostolischen Vätern,* în: ZNW 44/1952-1953, pp. 250-255.

A. BENOIT, *Le baptême chrétien au second siècle. La théologie des Pères*, Paris, 1953.

C. C. RICHARDSON, *Early Christian Fathers,* în: LCC 1, London, 1953.

J. STARK, *L'Eglise de Pâque sur la Croix. La foi à la résurrection de Jésus-Christ d'après les écrits des Pères apostoliques,* în: NRTh 75/1953, pp. 337-364.

J.A. FISCHER, *Die apostolischen Väter*, München, 1956 (Grec-allemand, apparat critique et notes).

K. BIHLMEYER, *Die apostolischen Väter. Neubearbeitung der Funkschen Ausgabe*, J.C.B. Mohr, Tübingen, vol. I, 1956, pp. 71-81.

M. KAISER, *Die Einheit der Kirchengewalt nach dem Zeugnis des Neuen Testamentes und der Apostolischen Väter*, München, 1956.

G. KRETSCHMAR, *Studien zur frühchristlichen Trinitätstheologie*, Tübingen, 1956.

H. KÖSTER, *Synoptische Überlieferung bei den apostolischen Vätern*, în: TU 65/1957, pp. 159-241.

G. JOUASSARD, *Le groupement des Pères dits apostoliques*, în: MSR 14/1957, pp. 129-134.

O. ANDRÉN, *De apostoliska fäderna i svensk översättning,* Stockholm, 1958.

J. LAWSON, *A Theological and Historical Introduction to the Apostolic Fathers.*, New York, 1961.

J. LAWSON,F. X. GOKEY, *The Terminology for the Devil and Evil Spirits in the Apostolic Fathers,* în: PSt 93, Washington, 1961.

H. PIESIK, *Bildersprache der Apostolischen Väter*. Diss., Bonn, 1961.

L. BOUYER, C. MONDÉSERT, F. LOUVEL, *Les écrits des Pères apostoliques,* Ed. du Cerf, Paris,1963.

H. HEMMER, G. OGER, A. LAURENT, A. LELONG, *Les Écrits des Pères apostoliques, annotés par* F. LOUVEL, Paris, 1963.

H. KRAFT, *Clavis Patrum Apostolicorum*, München, 1963.

G. BLUM, *Tradition und Sukzession. Studien zum Normbegriff des Apostolischen von Paulus bis Irenäus*, Berlin, 1963.

J. NEUMANN, *Der theologische Grund für das kirchliche Vorsteheramt nach dem Zeugnis der Apostolischen Väter,* în: MTZ 14/1963, pp. 252-265.

F. A. SMIT, *Het leken-apostolat in de geschriften der Apostolische vaders*, Alkmaar, 1963.

R. M. GRANT, *The Apostolic Fathers*, Century, I, *An Introduction*, New York, 1964.

J. F. McCUE, *The Roman Primacy in the Second Century and the Problem of the Development of Dogma*: în: TS 25/1964, pp. 162-196.

P. STOCKMEIER, *Bischofsamt und Kircheneinheit bei den Apostolischen Vätern*: în: TThZ 73/1964, pp. 321-335.

R. M. GRANT, *First and Second Clement: Volume 2,The Apostolic Fathers: A New Translation and Commentary*, New York, 1965.

R. A. KRAFT, *The Apostolic Fathers 3*: *The Didache and Barnabas.* Traducere și comentariu, New York, 1965.

L. W. BARNARD, *Studies in the Apostolic Fathers and Their Background*, Oxford, 1966.

G. CORTI, *I Padri Apostolici*, Roma, 1966.

J. COLSON, *Ministre de Jésus-Christ ou le sacerdoce de l`Évangile. Étude sur la condition sacerdotale des ministres chrétiens dans l`Église primitive,* Paris, Beauchesne, Théologie historique 4/1966.

J. LIEBAERT, *Les enseignements moraux des Pères Apostoliques*, (Recherches et synthèses – Section de Morale, IV), Gembloux, 1970.

K. G. BONIS, *Epistola I către Corinteni a lui Clement al Romei*, Atena, 1973 (text în limba greacă).

T. H. C. Van EIJK, *La résurrection de morts chez les Pères apostoliques*, Paris, Beauchesne, 1974.

J. FISCHER, *Die ältesten Ausgaben der Patres Apostolici. Ein Beitrag zu Begriff und Begrenzung der Apostolischen Väter,* în: HJG 94/1974, pp. 157-190.

K. G. BONIS, *Așa-numita a II-a Epistolă a lui Clement al Romei către Corinteni*, Atena, 1976.

M. SACHOT, *Pour une étude de la notion de salut chez les Pères apostoliques,* în: RSR 51/1977, pp. 54-70.

A. FERNANDEZ, *La escatológia en los escritos de los Padres Apostólicos,* în: Burgense, 20/1979, pp. 9-55.

E. OSBORN, *Ethics in the Apostolic Fathers,* în: Prudentia, 12/1980, pp. 87-91.

R. WINLING, *Une façon de dire le salut: la formule «Être avec Dieu – Être avec Jésus-Christ», dans les écrits (apocryphes chrétiens compris) de l`ère dite des Pères apostoliques,* în: SP 17/1982, Pergamon Press, Oxford, pp. 760-764.

F. BERGAMELLI, *Sulla storia del termine Pantokrator, Dagli inizi fino a Teofilo di Antiochia,* în: Salesianum, 46/1984, pp. 439-472.

S. TUGWELL, *The Apostolic Fathers*, Chapman, London, 1989.

Cărți, dicționare, manuale și studii în limbi străine – în ordine alfabetică

ABRAMOWSKI, R. *Pseudoclemens. Zu W. Frankenbergs Clemensausgabe,* în: THBL 18/1939, pp. 147-51.

ALAND, K., *Kirchengeschichtliche Entwürfe,* Gütersloh, 1960, pp. 165-201.

ALFONSI, I., *La „grande preghiera" di Clemente Romano: un esame stilistico,* în: „Civiltà Clasica e Cristiana" 6/1985, pp. 225-230.

ALTANER, B.-STUIBER, A., *Patrologie*, Ed. Herder, Freiburg·Basel·Wien, 1993.

ALTANER, Berthold, *Patrologia,* Traduzione a cura del Rev. Dott. E. Della Zuanna del Seminario Maggiore di Padova, VI Edizione, Marietti, 1960.

IDEM, *Neues zum Verständnis von I Klemens 5,1-6,2,* în: HJG 62/1950, pp. 25-30.

ANDRÉ, G., *La vertu, de simplicité chez les Pères apostoliques,* în: RSR 11/1921, pp. 306-327.

ANDRÉN, O., *Rättfärdighet och Frid. En studie i det Första Clemensbrevet* (Giustizia e pace. Uno studio sulla I Lettera di Clemente di Roma. Con un riassunto in inglese), Stockholm, 1960.

APOLLONJ GHETTI, B. M., FERRUA, A., JOSI, E., KIRSCHBAUM, E., *Esplorazioni sotto la Confessione di s. Pietro in Vaticano, eseguite neglianni 1940-1949,* Ciudad del Vaticano, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1951.

BAIRD, W., *The Corinthian Church: A Biblical Approach to Urban Culture,* Nashville, 1964.

BAKHUIZEN, VAN DEN BRINK, J. N., *Tradition and Authority in the Early Church,* în: SP 7 (TU 92)/1966, Berlín.

BAKKE, O. M., *Concord and Peace: A Rhetorical Analysis of the First Letter of Clement with an Emphasis on the Language of Unity and Sedition*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2001.

BARDENHEWER, O., *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, I, Freiburg im Breisgau, 1902.

BARDY, G., *Expressions stoïciennes dans la Prima Clementis*, în: RSR 12/1922, pp. 73-85.

IDEM, *La spiritualité des Pères apostoliques,* în: VS 42/1935, pp. 140-161; pp. 251-260; 43/1935, pp. 40-60.

IDEM, *Le sacerdoce chrétien d'après les Pères Apostoliques*, în: VS 53/1937, pp. 1-28.

IDEM, *La vie spirituelle d'après les Peres des trois premiers siècles*, Paris, 1935.

IDEM, *La théologie de l'Église de Saint Clément de Rome à Saint Irénée*, Ed. du Cerf, Paris, Unam Sanctam 13/1945, pp. 108-109; 110-113; 128-129.

BARNARD, L. W., *Clement of Rome and the Persecution of Domitian*, în: NTS 10/1963-1964, pp. 251-260.

IDEM, *Studies in the Apostolic Fathers and their Background,* Blackwell, Oxford, 1966.

BARNÉS, A. S., *The Martyrdom of St. Peter and St. Paul,* New York, Oxford University Press, XII/1933.

BARNIKOL, E., *Spanienreise und Römerbrief des Paulus în den Petrus-Akten*, în: THJ (Halle) 2, 1-12/1934.

IDEM, *Die präexistenziöse Christologie des I. Clemensbriefes,* în: THJ, 4/1936.

IDEM, *Die vorsynoptische Auffassung von Taufe und Abendmahl im I. Clemensbriefe,* în: THJ 4/1936.

IDEM, *Die Marcionitische Deutung und Datierung des I. Clemensbriefes durch Turmel (Delafosse),* în: THJ 6/1938.

IDEM, *Die Nichtkenntnis des Markusevangeliums in der römischen Clemensgemeinde um 100,* în: ThJ 6/1938.

BARTELINK, F. M., *Lexicologisch-semantische studie over de taal vande Apostolische Vaders*, Nimega, 1952.

BASTIEN, E., *Le ministère dans l'Eglise selon Clément de Rome*, Montpellier, 1965.

BATIFFOL, P., *L'Église naissante et le catholicisme* 2-e ed., Paris, 1927.

BAUER, W., *Untersuchungen über die Vergöttlichungslehre in der Theologie der griechischen Väter,* în: ThQ 98, 1916, pp. 467-491;99, 1918, pp. 225-252.

IDEM, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum,* Tübingen, 1934.

IDEM, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature,* traducere engleză și adaptare a *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur,* traducere realizată de W. F. ARNDT și F. W. GINGRICH, Chicago, The University of Chicago Press, 1957.

BAUMSTARK, A., *Trishagion und Qeduscha*, în: JL 3/1923, pp. 18-32.

BENOÍT, A., *Le baptême chrétien au second siècle, la théologie des Pères*, Paris, 1953.

BERGREN, Th. A., *A Latin-Greek index of the vulgate New Testament and the Apostolic Fathers,* Mohr Siebeck, Tübingen, 2018.

BEUMER, J., *Die altchristliche Idee einer praexistierenden Kirche und ihre theologische Auswirkung,* în: Wissenschaft und Weisheit 9/1942, pp. 13-22.

BÉVENOT, M., *Clément of Rome in Irenaeu's Succession-List,* în: JThS 17/1966.

BEYSCHLAG, K., *Clemens Romanus und der Frühkatholizismus. Untersuchungen zu I Clemens 1-7*, în coll.: BHTh, 35/1966, Tübingen.

BIGG, C., *The Clementine Homilies,* în: *Studia Biblica et Ecclesiastica: Essays Chiefly in Biblical and Patristic Criticism*, Oxford, vol. II,1890.

BIHLMEYER, K., *Die apostolischen Väter*. *Neubearbeitung der Funkschen Ausgabe,* J.C.B Mohr, Tübingen, 1956, pp. VII-XI.

BLUM, G., *Tradition und Sukzession. Studien zum Normbegriff des Apostolischen von Paulus bis Irenäus,* Evanghelische Verlagsanstalt, Berlin/Hamburg, 1963.

BOSIO, Guido, *Inziazione ai Padri Vol. I La Chiesa Primitiva negli Scriti dei Padri Anteniceni, Ristampa riveduta e coretta,* Società Editrice Internationale, Torino, 1964.

BOTTE, B., *Saint Irénée et l'Épitre de Clement,* în: RE Aug 2/1956.

BREYTENBACH, C., *The Corinthian Church in the First Century AD-a Living Church?,* în: Missionalia, 14/1970, p. 10.

BREYTENBACH, C., WELBORN, L. L., (eds.) *Encounters with Hellenism. Studies on the First Litter of Clement*, Leiden/Boston, Brill, 2004.

BRINKTRINE, J., *Der Meßopferbegriff in den ersten zwei Jahrhunderten. Eine biblisch-patristische Untersuchung,* în: FThST 21/1918, Freiburg in Br.

BROEK, R., van den, *The Myth of Phoenix, according to Classical and Early Christian Traditions*, Leiden, Brill, 1972.

BROSCH, H., *Das Wesen der Heresie*, Bonn, 1936.

BROX, N., *Kommentar zu den Apostolischen Vätern (KAV); Ergänzungsreihe zum Kritisch-exegetischen Kommentar über das NT*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1989.

BRUDERS, H., *Die Verfassung der Kirche von den ersten Jahrhunderten der apostolischen Wirksamkeit an bis zum Jahre 175 n. Chr.*, Mainz, FLDG, 1904.

BRUNNER, G., *Die theologische Mitte des Ersten Klemensbriefs*, Verlag J. Knecht, Frankfurt am Main, 1972.

BULL, K. M., *Bibelkunde des Neuen Testaments: die kanonischen Schriften und die Apostolischen Väter: Überblicke-Themakapitel-Glossar*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2019.

BUMPUS, H. B., *The christological awareness of Clement of Rome and its Sources,* Cambridge University Press, 1972.

CADIOU, R., *Origène et les „Reconnaissances clémentines"*, în: RSR 20/1930, pp. 506-528.

CAMBIER, J., *Deux études sur Clément de Rome*, în: RHE 63/1968, pp. 415-428.

CAMPENHAUSEN, H. VON, *Kirchliches Amt und geistl. Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten,* Tübingen, 1953, pp. 93-103.

CASAMASSA A., *I Padri apostolici-Studio introduttivo*, Facultas Theologica Pontificii Athenaei Lateranensis, Roma, 1938.

CAUWELAERT, F. R. VAN, *L'intervention de l'Église de Rome á Corinthe vers l`an 96*, în: RHE 31/1935, pp. 257-306.

CAVALLERA, F., *Les plus anciens textes ascétiques chrétiens,* în: RAM 1, 1920, pp. 155-160; pp. 351-360.

CAYRÉ, F., *Patrologie et Histoire de la Théologie*, Tomé Premier, Livres I et II, 3 Édition, Declée et Cie, Paris, Tournai, Rome, 1938, pp. 51-60.

CERFAUX, L., *La gnose simonienne*, în: RSR 15/1925.

IDEM., *Le vrai prophète des Clémentines*, în: RSR 18/1929.

CHADWICK, H., *St. Peter and St. Paul in Rome: the problems of the memoria apostolorum ad catacumbas*, în: JThS n.s. 8/1957, pp. 31-52.

IDEM, *Justification by Faith and Hospitality,* în: SP IV – TU 79, Berlín, 1961, pp. 281-285.

CHAPMAN, J., *On the Date of the Clémentines,* în: ZNW 9/1908, pp. 21-34, 147-59.

CHAVASSE, C., *The Bride of Christ: an Enquiry Into the Nuptial Element in Early Christianity*, London,1940, pp. 115-116.

CHAWNER, W., *Index of Noteworthy Words and Phrases Found in the Clementine Writings Commonly Called the Homilies,* London and New York: Macmillan, 1893.

CHOPPIN, J., *La Trinité chez les Pères apostoliques,* Ed. du Cerf, Paris, 1925.

CLAVIER, H. *La primauté de Pierre d'après les Pseudo-Clémentines,* în: RHPR 36/1956.

CLÉMENT I de Rome (Saint), în: Dictionnaire de Théologie Catholique, Tome Troisième, Première partie, Clark-Constantinople, Paris-6, 1938, pp. 48-49.

COLSON, J., *Les fonctions ecclésiales aux deux premiers siècles,* Paris, 1956.

IDEM, *Clement de Rome*, Les Éditions ouvrières, Paris, 1960.

IDEM, *Klemens von Rom,* Stuttgart, 1962.

IDEM, *Ministère de Jésus Christ ou la sacerdoce de l'Evangile. Etude sur la condition sacerdotale des ministres chrétiens dans l'Eglise primitive*, în: coll. Théologie historique 4/1966, Paris.

COURCELLE, P., *Antécédents autobiographiques des Confessions' de Saint Augustin*, în: RPh 31/1957, pp. 23-51.

CROSS, F. L., LIVINGSTONE, E. A., *The Apostolic Fathers*, în: *Oxford Dictionary of the Christian Church*, p. 76.

CULLMAN, O., *Les causes de la mort de Pierre et de Paul d`après le témoignage de Clement Romain*, în: RHPR, 10/1930, pp. 294-300.

IDEM, *Le problème littéraire et historique du roman pseudo-clémentin,* Paris, 1930.

IDEM, *Saint Pierre, disciple, apôtre, martyr,* Delachaux/Niestlé, Paris/ Neuchâtel, 1952.

IDEM, *Die neuentdeckten Qumrantexte und das Judenchristentum der Pseudoklementinen*, în: ZNW 21/1954.

DAIN, A., *Note sur le texte grec de l'Epitre de Saint Clément de Rome*, în: RSR 39/1951, pp. 353-361.

DANIÉLOU, J., *Les sources juives de la doctrine des anges des nations chez Origène*, în: RSR 38/1951.

IDEM, *Sacramentum Futuri*, Paris, Beauchesne, 1950.

IDEM, *Theologie du Judeo-Christianisme,* Paris, Beauchesne, 1958.

DANNENBAUER, H., *Die römische Papstlegende*, în: HZ 146/1932, pp. 239-262.

IDEM, *Nochmals die römische Petruslegenden*, în: HZ 159/1938, pp. 81-88.

DAVIDS, A., *Irrtum und Häresie. I Clements-Ignatius von Antiochien-Justinus*, în: Kairos 15/1973, pp. 165-187.

DE ALDAMA, J. A., *Ia Clementis*, în: Greg 18/1937, pp. 107-110.

DÉBLAVY, J., *Les idées eschatologiques de Saint Paul et des Pères apostoliques,* Alençon, 1924.

DELAFOSSE, H. (J. TURMEL), *La Léttre de Clément Romain aux Corinthiens*, în: RHR 97/1928, pp. 53-89.

DELEHAYE, K., *Ecclesia Mater chez les Pères des trois premiers siècles*, Ed. du Cerf, Paris, 1964.

DIBELIUS, M., *Rom und die Christen im ersten Jahrhundert*, în: SAH, 1942.

DICTIONNAIRE DE THÉOLOGIE CATHOLIQUE, Tome Troisième, Première partie, CLARK-CONSTANTINOPLE, Paris-6, 1938, pp. 48-56.

DIEKAMP, F., *Prolegomena. Patres Apostolici*, II, H. Laupp, Tübingen, 1913, pp. I-VIII.

DINKLER, E., *Die Petrus-Rom-Frage. Ein Forschungsbericht,* în: ThRu 25/1959.

DONALDSON, J., *The Apostolical Fathers,* Macmillan, London, 1864.

DONCKEL, E., *Sale sumpto: Randbemerkungen zu den verschiedenen Mahlberichten der Pseudoklementinen,* în: EL47/1933.

DONFRIED, K. P., *The setting of Second Clement in early Christianity*, Leiden: Brill, NovTestSup 38/1974.

DUENSING, H., *Die dem Klemens zugeschriebenen Briefe über die Jungfräulichkeit,* în: ZKG 63/1950-1951.

EDMUNDSON, George, *The church in Rome in the first century: an examination of various controversed question relating to its history, chronology, literature and traditions,* London, Longmans, Green, 1913.

EGGENBERGER, C., *Die Quellen der politischen Ethik des I. Klemensbrief,* Zürich, 1951.

EHRHARDT, A., *The Apostolic Succession in the First Two Centuries of the Church,* London, 1953.

EHRMAN, Bart D., „Textual Traditions Compared: The New Testament and the Apostolic Fathers", în: *The Reception of the New Testament in the* Apostolic Fathers (eds. A. Gregory, C. Tuckett), pp. 9-28, Oxford-New York, Oxford University Press, 2005.

EIJK, T. H. VAN, *La résurrection des morts chez les Pères apostoliques*, Ed. Beauchesne, Paris, 1974.

EIZENHÖFER, L., *Das Gemeindegebet aus dem ersten Klemensbrief in einem karolingischen Gebetsbuch*, în: SEJG, 21/1972, pp. 223-240.

FASCHER, E., *Petrus apokryphen*, în: PWK, 19/1938.

FEE, G. D., *The First Epistle to the Corinthians*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1987.

FITZMYER, J. A., *The Qumran Scrolls, the Ebionites and their Literature*, în*:* TS, 16/1955.

FOSTER, Paul (ed.), *The Writings of the Apostolic Fathers*, London, T&T Clark, 2007.

FRANKENBERG, W., Zum *syrischen Text der Clementinen,* în: ZDMG 91/1937.

FREPPEL, E., *Les Pères apostoliques et leur époque,* Paris, 1859.

GAMBER, K., *Das Papyrusfragment zur Markusliturgie und das Eucharistiegebet im Clemensbrief,* în: OstKST, 8/1959.

GERKE, F., *Die Stellung des ersten Clemensbriefes innerhalb der Entwicklung der altchristlichen Gemeindeverfassung und des Kirchenrechts,* în: TU, 47/1931, Leipzig.

GIET, S., *La doctrine de l'appropriation des biens chez quelques-uns des Peres,* în: RSR, 36/1948.

IDEM, *Le témoignage de Clément de Rome sur la venue à Rome de Saint Pierre*, în: RSR, 29/1955.

IDEM., *Le témoignage de Clément de Rome sur la cause des persécutions romaines,* în: RSR, 29/1955.

GIORDANI, I., *S. Clemente Romano e la sua lettera ai Corinti,* Didascaleion III, Torino, 1925.

IDEM, *Il messagio sociale del primi padri della Chiesa*, Torino, 1939.

GIRAUDO, M. M., *L'Ecclesiologia di S. Clemente Romano*, Bologna, 1943.

GOKEY, F. X., *The Terminology for the Deviland Evil Spirits in the Apostolic Fathers,* în: PSt, 93/1961.

GOODSPEED, E. J., *Index Patristicus sive Clavis Patrum Apostolicorum,* Leipzig, 1907 (vocabularul Părinților Apostolici).

GRAF, G., *Geschichte der christlichen arabischen Literatur,* vol. l, Ciudad del Vaticano, 1944.

GRANT, R., *The Apostolic Fathers. An Introduction*, New-York, Thomas Nelson&Sons, 1964.

GRANT, R.- GRAHAM, H., *The Apostolic Fathers II*, New York, 1965.

GREGORY, A., *The Reception of Luke and Acts in the Period before Irenaeus. Looking for Luke in the Second Century*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2003.

GREGORY, A., TUCKETT, C. (eds.), *The Reception of The New Testament in the Apostolic Fathers,* Oxford, Oxford University Press, 2005.

IDEM, „Reflections on Method: What constitutes the Use of the Writings that later formed the New Testament in The Apostolic Fathers?", în: *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers* (eds. A. GREGORY, C. TUCKETT), pp. 61-82.

GRIFFITH, M. T., *One Lord, One Faith: Writings of the Early Christian Fathers As Evidences of The Restoration,* Bountif, Utah, Horizont Publishers & Distributors, Inc., 1996.

GRUNDEKEN, M., VERHEYDEN, J., VERHEYDEN, J., *Early Christian communities between ideal and reality*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2015.

GÜNTHER, M., *Einleitung in die apostolischen Väter,* Lang, Frankfurt am Main [u.a.], 1997.

HAGNER, D. A., *The use of the Old and New Testament in Clement of Rome*, Leiden, 1973.

HALL, A., *I Clement as a document of transition*, în: La ciudad de Dios, Escurial Madrid, 181, 1968, pp. 682-692.

HALL, S. G., *Repentance in I Clément,* în: SP 8- TU 93/1966, Berlin.

HARNACK, A. VON, *Der erste Klemensbrief-Eine Studie zur Bestimmung des Charaktersdes ältesten Christentums*, în: SAB 1909, pp. 38-63.

IDEM, *Die Pseudo-Klementinischen Briefe De virginitate und die Entstehung des Mönchtums,* în: SAB 1891, pp. 361-385, Berlin.

IDEM, *en Gemeinde an die korinthische aus der Zeit Domitianus* (Erster Clemensbrief), Leipzig, 1921.

IDEM, *Die Terminologie der Wiedergeburt und verwandter Erlebnisse in der ältesten Kirche,* în:TU 42, 3, Leipzig, 1918.

HAUGER, A., *The use of the Old and New Testament in Clement of Rome*, Leyde, 1973.

HEILMANN, *Imitatio Dei. Die ethische Nachahmung Gottes nach der Väterlehre der 2. Ersten Jhh.,* Roma, 1940.

HEINTZE, W., *Der Clemens roman una seine griechischen Ouellem,* în: TU, 40, 2/1914, Leipzig.

HEMMERDINGER, B., *La prépondérance de l'Eglise de Rome en 95,* în: RSPT, 47/1963, pp. 58-60.

HERRMANN, L., *La mort de saint Paul et de saint Pierre, 811 U.C.=58 ap.* J. C: Revue de l'Université de Bruxelles 41/1936, pp. 189-99.

HERTLING, L., I. *Kor. 16,15 und I Clem. 42,* în: Biblica, 20/1939.

HEUSSI, K., *War Petrus in Rom?,* Gotha, 1936.

IDEM., *War Petrus wirklich römischer Martyrer?,* în: Die Christl Welt, 51/1937.

IDEM, *Neues zur Petrusfrage,* 1939.

IDEM, *Die Entstehung der römischer Petrustradition:* Wissensohaftl. Zeitschrift der Friedrich Schiller-Universitat Jena, 1952-3.

IDEM, *Die römische Petrustradition in kritischer Sicht*, Tübingen, 1955.

HILGENFELD, A., *Die clementinischen Recognitionen und Homilien nach ihrem Ursprung und Inhalt dargestellt,* Jena & Leipzig, 1848.

IDEM, *Die apostolischen Väter,* Pfeffer, Halle, 1853.

HILL, C. E., *The Johannine Corpus in the Early Church*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

HODUM, A., *De brief van den H. Clemens von Rome,* în: Collationes Brugenses, 38/1938.

HÖH, J., *Die Kirchliche Busse im zweiten Jahrhundert, Müller und Seiffen*, Breslau, 1930, pp. 35-40.

HOERMANN, F., *Leben in Christus. Zusammenhänge zwischen Dogma und Sitte bei den Apostolischen Vätern*, Viena, 1952.

HOLTZMANN, H., *Die Stellung des Clemensbriefes in der Geschichte des Neu-Testamentlichen Kanons,* în: ZWTh, 20/1877, pp.387-403.

HRISTOU, P., *„Părinți Apostolici"*, în: coll. *Enciclopedia religioasă și morală,* 2/1963, Atena, pp. 1172-1175.

IDEM, *Patrologia greacă,* t. II (Literatura perioadei persecuțiilor), Institutul Patriarhal de Studii Patristice, Tesalonic, 1978.

JAUBERT, A., *Les sources de la conception militaire de l'Église en Clément 37,* în: VC, 18/1964, pp. 74-84.

IDEM, *Thèmes lévitiques dans la Prima Clementis,* în: VC, 18/1964, pp. 193-203.

JAVIERRE, A., *Alcance del testimonio clementino en favor de la sucesión apostólica,* în: Salesianum 19/1957, pp. 559-589.

IDEM., *La primera «diadoché» de la patristica y los «ellogimoi» de Clemente Romano. Datos para el problema de la sucesión apostólica,* în: Biblioteca del Salesianum, 40/1958, Torino.

IDEM, *Es «Apostólica» la primera „Diodoché" de la Patrística? (I Cl. 44,2),* în: Salesianum 10, 1957.

IDEM, *Los «.Ellogimoi andres» de la I Clementis y la sucesión apostólica (I Cl. 44,3),* în: Salesianum, 19/1957.

IDEM, *La sucesión apostólica y la I Clementis,* în: RET, 13/1953.

JAMES, M. R., *A Manual of Mythology in the Clémentines,* în: JThS, 33/1932.

JEFFERS, J. S., *Conflict at Rome: Social Order and Hierarchy in Early Christianity*, Minneapolis, Fortress Press, 1991.

JEFFORD, Clayton N., *Reading the Apostolic Fathers*: *An Introduction*, Peabody, Mass., Hendrickson Publishers, 1996.

JONGE, H. de, *On the Origin of the Term Apostolic Fathers*, în: JTS, 29/1978, pp. 503-505.

JOÜASSARD, E., *Le groupement des Peres dits apostoliques,* în: MSR, 14/1957, pp. 129-134.

KAISER, F., *Die Einheitder Kirchengewalt nach dem Zeugnis des Neuen Testamentes und der Apostolischen Väter*, München, 1956.

KATZENMAYER, H., *Das Todesjahr des Petrus,* în: IKZ, 29/1939.

IDEM, *Zur Frage oh Petrus in Rom war. I. Klemensbrief, Kap.* 5 *bis 6,* în: IKZ, 28/1938.

KEITZENSTEIN, K., *Historia monachorum und Historia Lausiaca,* Götingen 1916.

KITTEL, S.F.G., *Der Jakobusbriefund die apostolischen Väter,* în: ZNW, 43/1950, pp. 54-112.

KLEVINGHAOUS, *Die theol. Stellung der apost. Väter zur alt. Offenbarung,* Gütersloh 1948.

KNOCH, O., *Eigenart und Bedeutung Eschatologie in theologischen Aufriss des ersten Clemensbriefes*, Verlag Hanstein, Bonn, 1964.

KOCH, H., *Quellen zur Geschichte der Askese und des Mönchtums in der alten Kirche,* în: SO, 6/1933, Tübingen.

IDEM, *Virgines Christi. Die Gelübde der gottgeweihten Jungfrauen in den ersten drei Jahrhunderten,* în: TU, 31, 2, Leipzig, 1907.

KNOPF, R., *Das nachapostolische Zeitalter,* J.C.B Mohr, Tübingen, 1905.

KORN, H., *Die Nachwirkungen der Cristusmystik des Paulus in den apostolischen Väter,* Diss. Theol., Borna-Leipzig, 1928.

KOESTER, H., *Introduction to the New Testament, vol. 2, History and Literature of Early Christianity*, Philadelphia, Fortres Press, 1982.

IDEM, *Written Gospels or Oral Tradition*? în: JBL, 113/1994, pp. 293-297.

KÖSTER, H, *Synoptishe Überlieferung bei den Apostolischen Vätern,* în: TU, 65/1957, Berlin, Akademia Velag.

IDEM, *The Apostolic Fathers and the Struggle for Cristian Identity*, în: ExpT, 117/ 2006, pp. 133-139.

KOESTER, H., *Introduction to the New Testament, vol. 2, History and Literature of Early Christianity*, Philadelphia, Fortres Press, 1982.

KRAFT, H., *Clavis patrum apostolicorum: catalogum vocum in libris patrum qui dicuntur apostolici non raro occurrentium*, Wiss. Buchges., Darmstadt, 1998.

IDEM, *Clement of Rome*, în: ODCC, London, 1974, pp. 229-300.

IDEM, *Kirchenväter Lexikon*, München, 1966, pp. 140-141.

KRETSCHMAR, G., *Studien zur frühchristlichen Trinitätstheologie*, J.C.B Mohr, Tübingen, 1956.

KRÜGER, G., *ZU II. Klem. 14,2,* în: ZNW, 31/1932.

KUMOR, B., *Problemy pokutne w I liscie sw. Klemensa do Koryntian,* în: Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, 3/1957.

LAMPE, P., *From Paul to Valentinus. Christians ar Rome in the First Two Centuries,* translated by Michael Steinhauser; edited by Marshall D. Johnson, Minneapolis, Fortress Press, 2003.

LAMPE, W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1996.

LAWSON, E., *A Theological and Historical Introduction to the Apostolic Fathers*, New York, 1961.

LEBRETON, J., *Histoire du dogme de la Trinité. Des origines au concile de Nicée,* tome II: *De Saint Clément* à *Saint Irénée, cinquème édition*, Paris, 1929, pp. 249-281.

IDEM, *Pères apostoliques,* în: DSp, I, col. 790-796.

IDEM, *La Theologie de la Trinité chez Saint Clement de Rome,* în: Greg 6/1925, pp. 369-404.

LEFORT, L. T., *„Le «De virginitate» de S. Clément ou de S. Athanase?”*, în: *Muséon*, 40/1927, pp. 249-264.

IDEM, *Saint Athanase, sur la* virginité, în: Muséon 42/1929, pp. 197-274.

IDEM, *Une citation copte de la 1’Pseudo-clémentine «De virginitate»*, în: *Bulletin de l’Institut français d’archéologie orientale* 30/1931, pp. 509-511.

LEMARCHAND, L., *La composition de l`épitre de saint Clément aux Corinthiens*, în: RSR 18/1938, pp. 448-457.

LIANG, K. J., *Het begrip deemoed in I Clemens,* Utrecht, 1951.

LIÉBAERT, J., *Les enseignements moraux des Pères Apostoliques*, Ed. J. Duculot, Gembloux, 1970.

LIETZMANN, H., *Petrus römischer Märtyrer,* în: SAB 29/1936, Berlin.

IDEM, *Petrus und Paulas in Rom*, ed. 2e, Berlin, 1927.

LINDEMANN, A., *Die Apostolischen Väter* I, *Die Clemensbriefe,* HNT, 17, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1992, p. 195.

IDEM, *Paul's Influence on Clement and Ignatius,* în: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers (ed. A. Gregory, C. Tuckett), Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 9-24.

IDEM, "*The First Epistle of Clement*." pp 47-69, in: *The Apostolic Fathers. An Introduction*. Edited by W. Pratscher. Baylor University Press, Waco, Texas 2010.

IDEM, "*The Apostolic Fathers and the Synoptic Problem*.", in: N*ew Studies in the Synoptic Problem*. Oxford Conference, April 2008, pp. 689-719, Essays in Honour of Christopher M. Tuckett. Edited by P. Foster, A. Gregory, J. S. Kloppenborg, and J. Verheyden. Leuven: Peeters, 2011.

LOEWENICH, W., *Das Johannesverständnis des 2. Jahrhunderts*, 1932, pp. 4-38.

LONA, H, E., *Der erste Clemensbrief,* în: KAV 2/1998, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

LORIMER, W.L., *Clement of Rome*, Epistle I, 44, în: JThS 25/1924, p. 404.

LÖSCH, S., *Der Brief des Clemens Romanus. Die Probleme und ihre Beurteilung in der Gegenwart,* în: Studí dedicati alia memoria di Paolo Ubaldi, Milano, 1937.

IDEM, *Epistula Claudiana*, Rottenburg, 1930.

LOUTH, A., *Early Christian writings: the Apostolic Fathers*, Penguin Books, London, 1988.

MADOZ, J., *El primado romano,* Madrid, 1936.

MAGGIONI, B., *La concezione della Chiesa in S. Clemente Romano,* în: StP 13/1966.

MAIER, H. O., *The social setting of the ministry as reflected in the writings of Hermas, Clement and Ignatius, Studies in Christianity and Judaism 11,* Waterloo, Ontario (Canada), 1991.

MARKSCHIES, C., *Harnack's Image of 1 Clement and Contemporary Research,* în: ZAC Vol.18, 1//2014, pp. 54-69.

MARTINEZ, F., *L'ascétisme chrétien pendant les trois premiers siècles*, Ed. Beauchesne, Paris, 1913, pp. 171-186.

MARTY, J., *Etudes sur des Textes cultuels de prière conservés par les «Pères Apostoliques»*, în: RHPR 10/1930, pp. 90-98.

MASSAUX, É., *Influence de l`Évangile de Saint Matthieu sur la littérature chrétienne avant Saint Irénée*, Leuven, Leuven University Press, 1986 [1950] réimpression anastatique.

MARUCCHI, O., *Pietro e Paolo a Roma 2.ª* ed., Torino, 1934.

MCCUE, G., *The Román Primacy in the Second Century and the Problem. of the Development of Dogma*, în: TS 25/1964, pp.162-196.

MEINHOLD, P., *Geschehen und Deutung im I. Clemensbrief*, în: ZKG 58/1939, pp. 82-129.

MENEGHELLI, R., *Fede cristiana e potere politica, Clemente Romano*, în coll. *Scienze Filosofiche* 15/1970, Bologna.

MERSCH, E., *Le Corps mystique du Christ,* Louvain, 1933, pp. 230-234.

METZNER, E., *Die Petrustradition und ihre neuesten Gegner*, Schwerin (Warthe), 1937.

IDEM, *Die Verfassung der Kirche in den ersten zwei Jahrhunderten* (mit besonderer Berücksichtigungder Schriften Harnacks), Danzig, 1920.

MEYBOOM, H. U., *De Clemens-Roman* II, Groningen, 1904.

MIKAT, P., *Die Bedeutung der Begriffe Stasis und Aponoia für das Verständnis des I. Clemensbriefes*, Köln, 1969.

IDEM, *Zur Fürbitte der Christen für Kaiser und Reich in Gebet des I. Clemensbriefes*, în: Festschrift f. Ulrich Scheuner, Berlin, 1973, pp. 455-471.

MILLER, W. S., *An Anthology of the Theology of the Apostol. Fathers,* 1948.

MINCHIOTTI, G., *La figura del Cristiano negli scritti dei Padri Apostolici*, Milano, 1966.

MOLLAND, E., *Le développement de l'idée de succession apostolique*, în: RHPR 34-1/1954, pp. 1-29.

MŰLLER, K., *Die Forderung der Ehelosigkeit für alie Getauften in der alten Kirche,* Tűbingen, 1927.

ÑAU, F., *Clémentines* (apocryphes), în: DTC 3/1908.

IDEM, *Notes sur les Clémentines,* Actes du XIV Congrés international des Orientalistes, 6me section, Paris, 1906

NEOMANN, E., *Der theologische Grund für das kirchliche Vorsteheramtnach dem Zeugnis der Apostolischen Vater,* în: MTZ 14/1963, pp. 252-265.

NIEHOFF, M. R., *The Phoenix in Tabbinic Literature*, în: HTR 89/3, 1996, pp. 245-265.

NIELSEN, C. M., *Clément of Rome and Moralism,* în: CH 31/1962.

ODISPKL, G., *L'Évangile selon Thomas et les Clémentines,* în: VC 12/1958.

ORBE, A., *Cristo y la Iglesia en su. matrimonio anterior a los siglos,* în: EE 29/1965.

PADBERG, R., *Gottesdienst und Kirchenordnung im (ersten) Clemensbrief,* în: ALw 9/1966, RBibl 64/1957.

PALAZZINI, P., *Il monoteismo nei padri apostolici e negli apologist dell II s.*, 1946.

PANI, G., *La Prima Clementis: l'originalità della preghiera per i governanti, Studia Patristica 40,* Papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2003, Leuven, Paris, Dudley, Peeters Publishers, 2006.

PARVIS, Paul, *2 Clement and the Meaning of the Christian Homily*, în: ExpT, 117/2006, pp. 265-270.

PASCHKE, F., *Die Ueberlieferungsgeschichte der beiden griechischen Klementinen-Epitlomen und ihrer, Anhange* (diss.), Berlín, 1962.

PETERSEN, W. L., *Textual Traditions Examined: What the Text of the Apostolic Fathers tells us about the Text of the New Testament in the Second Century*, în: *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers* (ed. A. GREGORY, C. TUCKETT), pp. 29-46.

PETERSON, E., *Das Praescriptum des I. Clemensbriefes,* în: Pro regno, Pro sanctuario, Mélanges, G. v. d. Leew., Nijkerk, 1950, pp. 255-257.

IDEM, *Frühkirche, judentum und Gnosis: Studien und Untersuchungen*, Roma, 1959.

PIEPER, K., *Offene Antwort an Herrn Prof. Hugo Koch in Miinchen (Mt 16-18),* în: THGL 28/1936.

PLESIK, E., *Bildersprache der Apostolischen Vater*, Bonn, 1961.

PLUMPE, J. C., *Mater Ecclesia,* în: SCA 5/1943, Washington.

POSCHMANN, B., *Paenitentia Secunda*, Bonn, 1939, p. 124 ș.u.

POSNTHOT, J., *La signification religieuse du* «Nom» *chez Clément de Romeet dans la Didaché,* în: ETL 25/1959.

PRATSCHER, W., *Die Apostolischen Väter: eine Einleitung*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2009.

PUECH, A., *Histoire de la littérature grecque chrétienne jusqu'à la fin du IV-e siècle*, t. II, Ed. Les Belles Lettres, Paris, 1929, pp. 31-44.

IDEM, *Quelques observations sur les écrits pseudo-clémentins,* în: RSRUS 10/1930.

QUASTEN, J., *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, Bonn, 1937, pp. 327-334.

IDEM, *Patrology*, I, pp. 53-59.

IDEM, *Patrologia* Vol. I *fino al Concilio di Niceea,* Traduzione italiana del Dr. Nello Beghin, Marietti, 1980, retipărită în 1983, pp. 46-64.

RAHNER, H., *Abendländische Kirchenfreiheit.Dokumente über Kirche und Staat in frühen Christentum*, Einsiedeln, Köln, 1943.

RAHNER, K., *Sünde als Gnadenverlust in der frühchristlichen Literatur,* în: ZkTh 60/1936, pp. 471-491.

REHM, B., *Zur Entstehung der pseudoklementinischen Schriften,* în: ZNW 37/1936, München.

IDEM, *Bardesanes in den Pseudoklementinen*, în: Phil 93/1938, pp. 219-247.

RENDEL HARRIS, J., *The Authorship of the So-called Second Epistle of Clement,* în: ZNW 23/1924, pp. 193-200.

RICHARDSON, C., *Early Christian Fathers,* ed. Westminster, Philadelphia, 1953.

RIGGI, G., *La liturgia della pace nella Prima Clementis*, în: Salesianum 33/1971, pp. 31-70; 205-261.

IDEM, *Lo Spirito Santo nell`antropologia della I Clementis,* în: Augustinianum 20/1980, pp. 499-507.

ROHDE, J., *Häresia und Schisma im ersten Clemensbrief und den Ignatius-Briefen*, în: NovTest 10/1968, Leyde, pp. 217-233.

ROSE, H. J., *Pseudo-Clement and Ovid,* în: JThS 33/1932, pp. 382-383.

ROSLAND, W., *Le caractères essentielles de la grâce d'après les Pères apostoliques*, Varșovia, 1934.

ROTHENHAEUSLER, M., *Eine christliche Mahnschrift zur honestas morum aus dem 3. Jahrhundert,* în: BM 24/1948.

ROTHSCHILD, C. K., *New essays on the Apostolic Fathers,* Mohr Siebeck, Tübingen, 2017.

ROUFFIAC, J., *La personne de Jésus chez les Pères apostoliques,* Fischbacher Guy, Paris, 1908.

RÜCKER, I., *Florilegium Edessenum Anonymum,* SAM, München, 1933.
RUYSSCHART, J., *Réflexions sur les fouilles vaticanes. Le rapport officiel et la critique,* în: RHE 48/1953, pp. 573-631; 49/1954, pp. 5-50.
SALLES, A., *La diatribe anti-paulinienne dans le «Román pseudo-clémentin» et l'énigme des 'Kerygmes de Pierre',* în: RB 64/1957.
IDEM, *Simon le Magicien ou Marcion,* în: VC 12/1958.
SANDERS, L., *L'hellénisme de Saint Clement de Rome et le Paulisme,* Studia Hellenistica, Bibliotèque de l'Université Catolique, Louvain, 1943.
SANS, I. M., *La envidia primigenia del diablo segun la patristica primitiva:* Estudios Orienses, ser.3.a. vol.6, Madrid 1963.
SCARPAT, G., *Parrhesia greca, parrhesia cristiana,* Brescia, Paideia, 2001.
SCHERER, H. W., *Der erste Klemensbrief an die Korinther nach seiner Bedeutung fiir die Glaubenslehre der Katholischen Kirche untersucht,* Regensburg, 1902.
SCHERMANN, T. H., *Griechische Zauberpapyri und das Gemeinde-und Dankgebet im, I. Klemensbrief,* în: TU 34 2b/1909, Leipzig.
SCHMDTZ, ST., *Petrus war dennoch in Rom,* în: BM 22/1946.
SCHMIDT, C., *Der erste Clemensbrief in altkoptischer Übersetzung,* în: TU 32,1/1908, Leipzig.
IDEM, *Studien zu den Pseudo-Clementinen,* în: TU 46,1/1929, Leipzig.
SCHOEPS, H. .I. *Aus friihchristlicher Zeit,* Tübingen, 1950.
IDEM, *Astrologisches im Pseudoclementinischen Román,* în: VC 5/1951.
IDEM, *Urgemeinde. Judenchristentum, Gnosis,* Tübingen, 1956.
IDEM, *Iranisches in den Pseudoklementinen,* în: ZNW 51/1960.
IDEM, *Die Pseudoklementinen und das Urchristentum,* în: ZRGG 10/1958.
SCHULER, M., *Klemens von Rom und „Petrus in Rom?",* în: TrThZ 1/1941, Trier.
SCHUMACHER, H., Kraft der Urkirche. *Das «neue Leben», nach den Dokumenten der ersten zwei Jahrhunderte,* Freiburg in. Br., 1934.
SCHWARTZ, E., *Unzeitgemasse Beobachtungen zu den Clcmentinen,* în: ZNW 31/1932.
SCHWEIZER, E., *The Church as the Body of Christ,* Richmond, 1964
SHOTWELL, J. T. & ROPES LOOMIS, L., *The See of Peter,* New York, 1927, pp. 66-69; 251-255.

SIMON, M., *Prière du philosophe et prière chrétienne. L`expérience de la prière dans les grandes religions.* Actes du Colloque de Louvain-La Neuve et Liège 22-23 nov. 1978, Centre d`histoire des religions, 1980, pp. 205-224.

SIMONETTI, M., PRINZIVALLI, E., *Storia della Letteratura Cristiana Antica*, Milano, Edizioni Piemme Spa, 1999.

SIMONIN, H. D., *Le «doute» (διψυχία) d'après les Pères apostoliques,* în: VS 51/1937, pp. 165-178.

SIOUVILLE, A., *Introduction aux homélies clémentines,* în: RHR 100/1929.

SLANTON, G., *2 Clement VII and the origin of the document*, în: CM 28/1970, pp. 314-320.

SMIT, A., *Het leken-apostolat in de geschriften der apostolische Vaders*, Alkmaar, 1963.

SPANNEUT, M., *Le stoïcisme des Pères de l'Eglise: de Clément de Roma à Clément d'Alexandrie*, Ed. du Seuil, Paris, 1957.

SPRINZL, J., *Die Theologie der apostolischen Väter,* Wien, 1880.

STANTON, G.R., *„2 Clement VII and the origin of the document",* în: CM 28/1970, pp. 314-320.

STAUFER, E., *Zur Vor-und Frühgeschichte des Primatus Petri*, în: ZKG 62/1943-44, pp. 3-34.

STARK, G. *L'Église de Pâque sur la Croix. La foi àla résurrection de Jésus-Christ d'après les écrits des Pères apostoliques,* în: NRTh 75/1953, pp. 337-364.

STILL, T. D., WILHITE, D. E., *The Apostolic Fathers and Paul,* Bloomsbury T&T Clark, London; Oxford; New York; New Delhi; Sydney, 2017.

STOCKMEIER, P., *Bischofsamt und Kircheneinheit bei den Apostolischen Vátern*, în: TThZ 73/1964, pp. 321-335.

STRECKER, G., *Das Judenchristentum in den Pseudoklementinen,* în: TU 70/1958, Berlín.

STREETER, B. H., *Primitive Church Studied with Special Reference to the Origins of the Christian Ministry*, I, p. 116, London, 1929.

STRUCKER, A., *Die Gottebenbildlichkeit des Menschen in der christlichen Literatur der ersten zwei Jahrhunderte*, Münster, 1913.

SULLIVAN, F. A., *From Apostles to Bishops: The Development of the Episcopacy in the Early Church*, Mahwah, New Jersey, Newmann Press, 2001.

SVENNUNO, J., *Handschriften zu den ps.-klementinischen Recognitiones,* în: Phil 88/1933.

TAILLIEZ, F., *Un vulgarisme du Clemens Latinus et la langue vulgaire de Rome*, în: Neophilologus 35/1951, pp. 46-50.

TARELLI, C.C., *Clement of Rome and the Fourth Gospel,* în: JThS 48/1947, pp. 208-209.

THIERRY, J. J., *«Jezus de Heer» bij Clemens Romanus en in de Didache*, în: NAKG 45/1962.

IDEM, *De brief van Clemens Romanus*, în: Lampas 10/1977, pp. 11-24.

TIXERONT, J., *Histoire des dogmes,* I, 1905, cap. III, pp. 115-163.

THOMAS, J., *Les ébionites baptistes,* în: RHE 30/1934.

IDEM, *Le mouvement baptiste en Palestine el Syrie,* Lovain, 1935.

THOMASSEN, E., *Orthodoxy and Heresy in Second-Century Rome*, în: HTR 97.3/2004, pp. 241-256.

TON, G. del., *L'azione cattolica negli scritti dei Padri apostolici,* în: SC 1940, pp. 358-372; pp. 465-480.

TORRANCE, T.F., *The Doctrine of Grace in the Apostolic Fathers*, Edinburgh, 1948.

UHLHORN, G., *Die Homilien und Recognitionen des Clemens Romanus,* Götingen, 1854.

ULLMANN, W., *Some Remarks on the Significance of the Epístola Clementis in the Pseudo-Clemenlines,* în: SP 4=TU 79/1961, Berlín.

IDEM, *The Significance of the Epístola Clementis in the Pseudo-Clementines,* în: JThS 11/1960.

UNDERHILL, E., *The Mystic Way, a Psychological Study in Christian Origins*, London, 1914.

UNNIK, W. C. VAN, *Zur Bedeutung von ταπεινοθν τον φιχιν bei den Apostolischen Vätern,* în: ZNW 44/1952-1953, pp. 250-255.

IDEM, *Studies on the so-called First Epistle of Clement. The Literary Genre,* în: Encounters with Hellenism. Studies on the First Letter of Clement, (eds. C. Breytenbach, L.L. Welborn), 2004, pp. 151-181.

IDEM, *I Clement 34 and the Sanctus*, în: VC 5/1951, pp. 204-248.

IDEM, *Is I Clement 20 Purely Stoic?* în: VC 4/1950, pp. 181-189.

IDEM, *Le nombre des élus dans la première épitre de Clément,* în: RHPR 42/1962.

IDEM, *„The interpretation of 2 Clement 15, 5"*, în: VC 27/1973, pp. 29-34l.

IDEM, *«Tiefer Friede» (1 Klemens 2, 2),* în: VC 24/1970, pp. 261-279.

IDEM, *The interpretation of* 2 *Clement 15, 5*, în: VC 27/1973, pp. 29-34.

VÖLTER, D., *Die apostolischen Väter, neu untersucht,* 2 Teile in 3 Bänden, Leiden, 1904-1910.

WAITZ, H., *Die Losung des pesudoclementinischen Problems?,* în: ZKG 59/1940.

IDEM, *Die Pseudo-klementinen – und ihre Quellenschriften,* în: ZNW 28/1929.

IDEM, *Die Pseudo-klementinen,* în: TU 25,4/1904, Leipzig.

IDEM, *Neues zur Text und Literarkritik der Pseudoklementinen,* în: ZKG 52/1933.

IDEM, *Pseudo-klementinische Probléme,* în: ZKG 50/1931.

WALKE, S. C., *The Use of Ecclesia in the Apostolic Fathers,* în: AThR 32/1950, pp. 39-53.

WEISS, B., *Amt und Eschatologie im I. Klemensbrief,* în: ThPh 70/1975, pp. 70-83.

WELBORN, L. L., *„The Preface to 1 Clement: the Rhetorical Situation and the Traditional Date"*, în: Encounters with Hellenism. *Studies on the First Letter of Clement,* (ed. C. Breytenbach, L.L. Welborn), pp. 197-216.

WICKERT, U., *Eine Fehlübersetzung zu I Clem 19,2,* în: ZNW 49/1958.

WILCKEN, U., *Mitteilungen aus der Würzburger Papyrussammlung. n 3: Ein liturgisches Fragment (3. Jahrh.),* în: AAB, phil.-hist. Klasse nr.6/1934, Berlín.

WILHELM-HOOIJBERGH, A. E., *A different view of Clemens Romanus,* Heythrop J. 16/1975, pp. 266-288.

WINDISCH, H., *Das Christentum im zweiten Clemensbrief:* Harnack-Ehrung, Tübingen, 1921, pp. 110-134.

IDEM, *Das Christentum im zweiten Clemensbriefs*, Tübingen, 1921, pp. 119-134.

IDEM, *Julias Cassianus und die Clemenshomilie,* în: ZNW 25/1926.

WONG, D. W. F., *Natural and divine order in I Clement*, în: VC 31/1977, pp. 81-87.

WUSTMANN, G., *Die Heilsbedeutung Christi bei den apostolischen Vätern,* Bertelsmann, Gütersloh, 1905.

YOUNG, F. W., *The Relation of 1 Clement to the Epistle of James*, în: JBL 1948, pp. 339-345.

YOUNG, ST. E., *Jesus tradition in the Apostolic Fathers: their explicit appeals to the words of Jesus in light of orality studies*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2011.

ZIEGLER, A.W., *Prophetische Erkenntnis und Verkündigung im I. Klemensbrief,* în: HJG 77/1958.

IDEM, *Neue Studien zum ersten Klemensbrief,* München, 1958.

Traduceri și recenzii în limba română – în ordine cronologică

Scrierile Părinților Apostolesci, traducere de Dr. IULIU OLARIU, Caransebeș, 1892, în colecția Păr. MATEI PÂSLARU: *Biblioteca Părinților Bisericești,* editată de Episcopia Râmnicului Noului Severin, R. Vâlcea, începând din anul 1935.

Pr. D. FECIORU, *Scrierile Părinților Apostolici,* în col. PSB 1, EIBMBOR, București, 1979, 350 pp., cu recenzii de Pr. TEODOR BODOGAE, în: MA, Nr. 4-6/1981, pp. 440-442. *Scrierile Părinților Apostolici*, traducere pr. dr. Dumitru FECIORU, București, EIBMBOR², 1995.

Pr. Prof. SEBASTIAN CHILEA, în: ST, Nr. 5-6/1981, pp. 476-478 și în *Romanian Orthodox Church News,* French version, X^e^ année, 2/1980, pp. 91-92. Menționăm și o Recenzie de Pr. ION IONESCU, în: ST, 3-4/1996, pp. 98-100 la ediția a II-a, EIBMBOR, București, 1995, p. 436.

Sfântul Clement Romanul, *Memorii,* Traducere din engleză de Pr. Cornel Savu, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2006.

Părinții Apostolici, Scrieri I, Ediție bilingvă, Serie coordonată de Dan BATOVICI, Traduceri de Cristina CIUBOTARU, Nicolae MOGAGE și Dan BATOVICI, Note de Nicolae MOGAGE și Dan BATOVICI, Tabel cronologic de Adrian MUNTEANU, Studiu introductiv și introduceri de Dan BATOVICI, Ediție îngrijită de Adrian MORARU, Editura Polirom, Iași, 2010.

Surse

BIBLIA SAU SFÂNTA SCRIPTURĂ, EIBMBOR, București, 2001

BIBLIA SAU SFÂNTA SCRIPTURĂ, EIBMBOR, București, 1990.

NOUL TESTAMENT, EIBMBOR, București, 1993.

Surse patristice

Clement Alexandrinul, scrieri partea a doua, *Stromatele*, în: col. PSB. 5, Traducere, cuvânt înainte, note și indici, de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1982.

CONSTITUȚIILE SFINȚILOR APOSTOLI PRIN CLEMENT *(Antiohia, cca. 300)*, în: diacon Ioan I. Ică jr. *Canonul Ortodoxiei Vol I: Canonul apostolic al primelor secole*, Deisis, Sibiu, 2008.

EUSEBIU de Cezareea, *Scrieri I, Istoria bisericească, Martirii din Palestina,* în: col. PSB 13, Traducere, studiu, note și comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, EIBMBOR, București, 1987.

SFÂNTUL IRINEU DE LYON, *Împotriva ereziilor: combatere și răsturnare a gnozei cu nume mincinos,* Traducere din limbile greacă veche și latină, introducere de Petru Molodeț, București 2018.

SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, Scrieri III, *Omilii la Matei*, în: col. PSB. 23, Traducere, introducere, note și indici de Pr. D.Fecioru, EIBMBOR, București, 1994

MINEIUL *pe noiembrie*, EIBMBOR, București, 2005.

ORIGEN, *Peri Arhon (Despre Principii)*, în: col. PSB, 8, studiu introductiv, traducere, note de Pr. Prof.Teodor Bodogae, EIBMBOR, București, 1982.

TERTULIAN, *Apologeticul (Apologeticum)*, în: col. PSB, 3, *Apologeți de limbă latină,* Traducere de Prof. Nicolae Chțescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof David Popescu, Introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București, 1981.

TERTULIAN, *Despre prescripția contra ereticilor*, în: col. PSB, 3, *Apologeți de limbă latină,* Traducere de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof David Popescu, Introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, EIBMBOR, București, 1981.

Cărți, dicționare, manuale și studii în limba română – în ordine alfabetică

ALEXE, Pr. Șt. C., *Viața creștină după bărbații apostolici*, în: ST, nr. 7/1955, pp. 221-235.

IDEM, *Eclesiologia Părinților Apostolici*, în: ST, nr. 7/1955, pp. 368-381.

BACONSKY, Teodor, *Doctrina despre păcat în scrierile Părinților Apostolici*, în: GB, nr. 1/1989, pp. 102-130.

BOLOCAN, Lector. dr. Carmen-Maria, *„Sfintele Taine în Scrierile Părinților Apostolici-o perspectivă de ansamblu"*, în: TV, nr. 7-12/2008, pp. 136-150.

IDEM, *Pregătirea prin cateheză pentru primirea Sfintelor Taine, în perioada apostolică – reflectată în scrierile reprezentative ale Părinților Apostolici*, în: TV, nr. 7-12/2004, pp. 136-149.

BOLOȘ, Pr. drd. Cristian, *Antropologia creativă reflectată în scrierile Părinților Apostolici și implicațiile ei teologice*, în: Ort., nr. 4/2007, pp. 91-110.

BOTA, Preot prof. dr. Ioan M., *Patrologia*, Casa de editură „Viața Creștină", Cluj-Napoca, 1997.

BREDA, Pr. lect. dr. Nicu, *Învățătura despre persoana a doua a Sf. Treimi reflectată în opera Părinților Apostolici*, în: Teol., nr. 2/2006, pp. 34-55.

BUT-CĂPUȘAN, Dacian, *Învățătura despre Biserică – organ al mântuirii și ierarhia sacramentală în scrierile Părinților Apostolici*, în. STO, nr. 2, 2006, pp. 127 – 139.

BUTA, Drd. Nicolae Marcel, *Întruparea în viziunea Părinților Apostolici și a Apologeților*, în: OT, Nr. 1/2002, pp. 143-167.

CHIFĂR, Nicolae, *Istoria creștinismului* I, Editura Universității „Lucian Blaga," Sibiu, 2007.

COMAN, Pr. Prof. Dr. I. G., *Părinții Apostolici: primii martori ai tradiției*, în: GB, nr. 9-10/1964, pp. 757-759.

IDEM, *Patrologie*, București, 1956, (ediția 2000).

IDEM, *Patrologie*, vol. I, EIBMBOR, București, 1984.

IDEM, *„Și Cuvântul/trup s-a făcut." Hristologie și mariologie patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, 1993.

CONSTANTINESCU, Preot prof. dr. Ion, *Studiul Noului Testament, manual pentru seminariile teologice*, EIBMBOR, București, 1981.

CRICOVEAN, Pr. Dr. Mircea Florin, *Aspecte teologico-literare în corespondența patristică*, Editura Marineasa, Timișoara, 2008.

DIONISIE din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Editura Sofia, București, 2000.

DRAGOMIRESCU, Nicolae N., *Climent Romanul. Teză pentru licență*, Universitatea din București, Facultatea de Teologie, Tipo-Lit. a Societății „Tiparul", 1900.

DUMITRAȘCU, Dr. Nicu, *Ecumenismul Părinților Apostolici*, în: Teol, nr. 1-2/2004, pp. 99-110.

IDEM, *Teologi pre- și post-niceeni*.

DUȘE, Călin Ioan, *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Părinților Apostolici*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019.

IDEM, *The Didache of the first textbook for Christian education*, în: vol. *Universitatea Babeș-Bolyai la o sută de ani – trecut, prezent și viitor*, Simpozionul Internațional Oradea, 10-13 octombrie 2019, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, pp. 130-160

IDEM, *Părinții Apostolici*, în: STGCV, nr. 1-2/2014, pp. 123-130.

IDEM, *Teologia Cristologica dei Padri Apostolici*, în: *Spe Salvi credința, încrederea și speranța: istorie și prognoze*, în: vol. Școala Ardeleană, Simpozionul Internațional Oradea, 6-8 octombrie, 2017, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, pp. 44-52.

ENĂCEANU, Arhim. Ghenadie, *Despre bărbații apostolici*, în: BOR, nr. 4/1878, pp. 385-399 (Conține substanțiale studii, introducerile generale și speciale de la majoritatea edițiilor sau traducerilor Părinților Apostolici).

FARMER, David Hugh, *Oxford Dicționar al Sfinților*, Traducere de Mihai C. Udma și Elena Burlacu; Argumentul și articolele consacrate sfinților români de prof. univ. dr. Remus Rus, Editura Univers Enciclopedic, București 1999.

FERENȚ, Pr. lect. univ. dr. Iosif, *Harul divin în perioada creștină primară evidențiat de scrierile Părinților Apostolici*, în: OT, nr. 2/2004, pp. 28-42.

HAMMAN, Adalbert, *Părinții Bisericii*, traducere de pr. Ștefan Lupu, Sapienția, Iași, 2005.

ICĂ jr., I. *Canonul Ortodoxiei I. Canonul apostolic al primelor secole*, Sibiu/București, Deisis/Stavropoleos, 2008.

IORDĂCHESCU, Pr. Cicerone, *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. I, Editura Moldova.

IZVORANU, Magistr. Stelian, *Ierarhia bisericească după scrierile Bărbaților Apostolici,* în: MMS, nr. 8-9/1957, pp. 615-630.

MANEA, Pr. drd. Ioan, *Viața duhovnicească după Părinții Apostolici, Apologeți și Polemiști*, în: RT, nr. 1/2006, pp. 68-96.

MANGÂRU, B., *Apocrife atribuite Sfântului Clement Romanul,* în: BOR, nr. 4/1915, pp. 375-378.

MARIAN, Drd. Bogdan, *Căsătorie și viață familială după „Constituțiile apostolice*, în: OT, nr. 2/2001, pp. 236-260.

McGUCKIN, Pr. John Anthony, *Dicționar de teologie patristică,* traducere din limba engleză de Dragoș Dâscă și Alin-Bogdan Mihăilescu, ediție îngrijită de Dragoș Mîrșanu, Editura Doxologia, Iași, 2014.

MIHĂLCESCU, Pr. Ioan, PÂSLARU, Matei, NIȚU, G.N., *Scrierile Părinților Apostolici, dimpreună cu Așezămintele și Canoanele Apostolice*, Chișinău, vol. I, 1927, vol. II, 1928; cu o recenzie de Arhim. Iuliu SCRIBAN, în: BOR, nr. 11/1928, p. 1053. Pr. N. TIMUȘ, *Doctrina Bărbaților Apostolici.*

MORESCHINI Claudiu, *Istoria filosofiei patristice,* Traducere de Alexandra Cheșcu, Mihai-Silviu Chirilă și Doina Cernica, Editura Polirom, Iași 2009.

MORESCHINI Claudiu, NORELLI, Enrico, *Istoria Literaturii Creștine Vechi Grecești și Latine, I, De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare,* Traducere de Hanibal Stănciulescu și Gabriela Sauciuc, Ediție îngrijită de Ioan-Florin Florescu, Polirom, Iași, 2001.

NISTOR, Drd. Laurențiu, *Eshatologia Părinților Apostolici și a apologeților*, în: RT, nr. 2/2008, pp. 262-291.

OLARIU, Dr. Iuliu, *Scrierile Părinților Apostolesci*, Caransebeș, 1892; cu o recenzie de PETRE GÂRBOVICEANU, în: BOR, nr. 11/1896, pp. 750-753.

OPREA-CĂLIN, Diac. Paul, *Eshatologia Părinților apostolici, apologeților și polemiștilor*, în: OT, nr. 3/2003, pp. 202-224.

ORSATI, Mauro, *Introducere în studiul Noului Testament*, Traducerea și adaptarea Pr. Dr. Călin Daniel Pațulea, Prof. Adriana Zaharia, Editura Buna Vestire, Blaj, 2008.

PADOVESE, Luigi, Ecleziologia în Părinții Apostolici în: *„Introducere în Teologia Patristică”*, Traducere din limba italiană de Anton Rus și Cristian Rarău, Colecția Biblioteca Teologică I, Editura Buna Vestire, Blaj, 2003.

PAPADOPOULOS, Prof. Dr. Stylianos G., *Patrologie,* Vol. I, Introducere, Secolele II și III, Traducere de Lector dr. Adrian MARINESCU, Editura Bizantină, București, 2006.

PĂTRAȘCU, Damian Gheorghe, *Patrologie și Patristică, sec I-IV*, (ediția a-II-a, revizuită și adăugită), vol. I, Editura Serafică, Roman 2007.

PELIKAN, J., *Tradiția creștină: o istorie a dezvoltării doctrinei* 1*: Nașterea tradiției universale:* 100-600, trad. Rom. Silvia PALADE, Iași, Polirom, 2004.

PETRESCU, Preot Nicolae, *Omiletica Manual pentru Seminariile teologice*, EIBMBOR, București, 1977

POPESCU, Pr. David, *Epistolele Sfântului Clement Romanul,* în: GB, Nr. 11-12/1973, pp. 1291-1295.

POPESCU, Teodor M., *Primii Didascali creștini*, extras din ST, anul III, nr. 2, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1932, p. 78 (republicat în volumul: Prof. Dr. Teodor M. Popescu, *Biserica și cultura*, Seria *Teologi ortodocși români*, EIBMBOR, București, 1996, pp. 79-182.

PRESCURE, Vasile, *Doctrina morală a Părinților Apostolici*, în: ST, nr. 15/1963, pp. 541-554.

RENDINA, Claudio, *Papii. Istorie și secrete*, Traducere și note de Radu Gâdei, Editura ALL, București, 2008.

RUS, Remus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu,* Ed. Lidia, București, 2003.

SEICEAN, Pr. Vasile, *Moartea în teologia părinților apostolici*, în: OT, nr. 4/2008, pp. 67-95.

SIMUȚ, Corneliu C., *Eclesiologia lui Ignațiu din Antiohia,* în: *Studii de Teologie Dogmatică,* Editura Universității Emanuel din Oradea, 2007.

SINAXAR *Ortodox general, Dicționar aghiografic*, Îngrijit de Arhim. Ioanichie Bălan, Editura Episcopiei Romanului, 1998.

SONEA, Cristian, *Repere ale rolului și ale responsabilității laicilor în biserică la Părinții Apostolici,* în: STO, nr. 2/2010, pp. 135-146.

STREZA, Lect. drd. Ciprian, *Evoluția anaforalei euharistice în epoca apostolică și postapostolică*, în: RT, nr. 4/2001, pp. 45-62.

IDEM, *O problemă nerezolvată a Teologiei liturgice: epicleza Tradiției Apostolice*, în: RT, nr. 1/2007, pp. 164-174.

TIMUȘ, Pr. N., *Doctrina Bărbaților Apostolici. Studiu apologetico-polemic,* teză doctorat în teologie, Chișinău, 1929.

ȚEPELEA, Pr. Asist. Drd. Marius, *Hristologia Sfântului Ignatie al Antiohiei,* în: OT, nr. 1/2000, pp. 159-173.

IDEM, *Tradiție și înnoire în Biserica Corintului din anul 95,* în vol.: *Tradiție și modernitate în societatea românească în noul context creat de aderarea la Uniunea Europeană*, Simpozion internațional Oradea, 9-10 octombrie, 2007, Editura Universității din Oradea, 2007. pp. 419-433.

VERZAN, Sabin, *Sfântul Apostol Pavel: Istoria propovăduirii Evangheliei și a organizării Bisericii în epoca apostolică*, Editura Basilica, București, 2016.

VOICU, Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin, COLDA, Pr. Lect. Univ. Dr. Lucian-Dumitru, *Patrologie I*, Ed. Basilica, București, 2015, pp. 138-144.

VOICU, Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin, *Patrologie* Vol. I, Editura Basilica, București, 2009, pp. 47-54.

IDEM, *Hristologia Părinților Apostolici,* în: Ort, nr. 3/1961, pp. 403-418.

ZIZIOULAS, I., *Euharistie, Episcop, Biserică*, traducere română pr. Ioan Valentin Istrati și Geanina Chiriac, București, Editura Basilica, 2009.

Surse electronice

https://ro.wikipedia.org/wiki/

https://ro.wikipedia.org/wiki/Corint

https://ro.orthodoxwiki.org/

https://doxologia.ro/

https://doxologia.ro/ceaslov/acatiste/acatistul-sfantului-sfintit-mucenic-clement-episcopul-romei

https://www.crestinortodox.ro/

https://doxologia.ro/ceaslov/acatiste/acatistul-sfantului-sfintit-mucenic-clement-episcopul-romei

Lucrarea *Imperiul Roman și creștinismul în timpul Sfântului Clement Romanul*, realizată de părintele Lect. univ. dr. Călin Ioan Dușe, ilustrează fascinația pe care Sfinții Părinți ai Bisericii continuă să o exercite asupra teologilor și cercetătorilor care studiază creștinismul primar. Dezvoltarea Bisericii lui Hristos în epoca Părinților Apostolici și apoi în perioada patristică în contextul Imperiului Roman, evoluția instituțională, interferențele gândirii creștine, aflate în zorii afirmării ei, cu cultura greco-romană, drumul teologiei creștine în aprofundarea credinței și în precizarea dogmelor constituie argumentele revizitării științifice ale primelor secole creștine. Cartea de față surprinde drumul Bisericii în primul secol creștin din perspectiva Sfântului Clement Romanul pe temeiul unei vaste bibliografii de specialitate. Direcțiile relevate în mulțimea informațiilor și opiniile asumate de autor vor fi desigur evaluate și dezbătute de comunitatea academică, dar demersul său se dezvăluie cititorului în forma unei sinteze ample și argumentate, care poate fi utilă studenților și tuturor celor pasionați de istoria și de teologia creștinismului primar.

Pr. Prof. univ. dr. **Cristian Barta**

Bazilica Sfântul Petru din Roma

ISBN: 978-606-37-1015-5